

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00592

ESEYEN

Itshe Goldberg

*Permanent preservation of this book was made possible by
Elyse Beth Silverberg
in memory of
my father, Arthur Silverberg*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ע ס י י ע ן

איטשע האַלדבערג

עבסדינען

פאַרלאַג איקוף

1981

ITCHE GOLDBERG
ESEYEN (ESSAYS)

Copyright

ITCHE GOLDBERG

Publishers:

YIDISHER KULTUR FARBAND
1123 Broadway, New York, N. Y. 10010

הילע געצייכנט פֿון נחום אַלפערט

געדרוקט אין :

KNIGHT PRINTING CORPORATION
382 Lafayette Street, New York, N. Y. 10003

געהייליקט דעם אָנדענק
פֿון אייגענע און נאָענטע, וואָס וואָלטן
זיך געפֿרייט מיט אָט־דעם ספֿר מײַנעם :

**יודל גאלדבערג, שרה קאגאן, נאָנאָ
קאָפּלאַנסקי, דבורה ווילענסקי־זאלצבערג,
ביילקע ווילענסקי, עטל גאלדבערג, גיטל קאגאן.**

א ווארט פריער

די עסייען וואס קומען אין דעם בוך זינען א טייל פֿון די, וואס איך האב געשריבן במשך די לעצטע פֿופצן יאר. ס'רוב זיי-נען געווען געדרוקט אין דער „ידישע קולטור“. דאס אויססדרן זיי אין באזונדערע אפטיילן איז גיכער מעמאטיש ווי כראנאָ-לאָגיש.

א סך פֿון מינע אַרבעטן זינען געווען רעפֿעראַטן, אַדער לעקציעס, וואס איך האב געלייענט אין פֿאַרשיידענע שמעט בני פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן. אין דער אמתן, דאַרף אפֿשר דער פֿשט געלערנט ווערן פֿאַרקערט: מינע רעפֿעראַטן זינען פֿמעט אַלע מאָל געווען געלייענטע עסייען. דאָך איז, דאָ און דאַרט, נאָך אַלץ ניכר דער בעל-פה גומח. איך האב אין טייל פֿאַלן אי-בערגעלאָזט אַט דעם טראַפּ פֿון בעל-דרשן.

הגם אַלע עסייען זינען רעדאַגירט געוואָרן, האב איך בעצם איבערגעלאָזט די אַריגינעלע ווערסיע, אַזוי אז עס באַקומט זיך פֿון-צייט-צו-צייט אַ שאַטן פֿון אַ סתירה מיט זיך אַליין. אַן ספּנות. פֿאַרקערט: ס'איז בלויז אַ ראיא, אז נישט נאָר ווערט די זעלבע דערשיינונג געזען אַנדערש פֿון פֿאַרשיידענע מענטשן, נאָר, אז דער זעלבער מענטש זעט און שפירט די זעלבע דער-שיינונג אַנדערש אין פֿאַרשיידענע צייטן — אַנדערש און מיפֿער, מחמת ער אַנטפלעקט פֿאַר זיך נייע היילן און נייע סודות, וואָס יעדער קינסטלער און יעדעס קונסטווערק באַהאַלטן געוויינטלעך אין זייערע סופֿלאַזע פֿאַלדן.

בדרך פֿלל, אָבער, זינען מיין מאָס און אויסמיַיש פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור געווען און געבליבן די זעל-בע: איך האב זי אויפֿגעפֿאַסט ווי דער ווירקנדיקער פּוח, דער גורם — אין דער מאָס וואָס ליטעראַטור קאַן עס זיין — וואָס האָט געהאַלפֿן געשמאַלטן און אויסקנעטן די פֿאַיאָאַנאַמיע פֿון אַשפּנזישן ייִדנטום במשך די לעצטע 100 יאַר — די ייִדיש-ייִדישע ליטעראַטור מער ווי וועלכע עס איז ליטעראַטור געשאַפֿן פֿון ייִדן אויף אַלע אַנדערע שפּראַכן, העברעיִש אַרייַנגערעכנט. מער ווי איין מאָל שמרניך איך אונטער אין בוך, אז ייִדיש גופֿא,

אַט דער ווונדערלעכער קאַנצענטראַט פֿון אונדזער פֿאַלקישער דערפֿאַרונג, האָט גורם געווען די קרובֿהשאַפֿט פֿון פֿאַלק מיט זיין ליטעראַטור. בלויז אויף ייִדיש האָט די אינערלעכע קעגנאַנאַ-דיקע השפּעה געקאַנט רעאַליזירט ווערן. בלויז ייִדיש איז געווען ביכולת צו וועבן אַט די פֿאַלק-און-ליטעראַטור פֿעדעס, בלויז ייִדיש האָט געקאַנט ווערן די לאַנדשאַפֿט פֿון אונדזער פֿאַלקי-שער נשמה. פֿאַלקיש אין פּוללדיקסטן נאַציאָנאַלן אַרומנעם — היסטאָריש און גינסטיק, אַ קווערשניט פֿון עפּאַכעס און אידעישע שטרעמונגען — פֿון צאַנה-זראינה-לשון ביז די ערשטע סאַציאַ-ליסטישע בראַשורן, פֿון פֿאַלקסליד ביז דער ראַפֿינירטקייט פֿון אונדזער מאַדערנער דיכטונג.

עס איז ניט געווען מיין פּונוה צו שרייבן די געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, אזוי אַז ס'איז ניט שניך זיך צו ווונדערן, הלמאי איך האָב ראַובנען אַרײַנגענומען און שמעונען ניט. עס זײַנען בײַ מיר געבליבן ניט באַארבעטע עסייען פֿון מער ווי אַ צענדליק ייִדישע שרײַבערס פֿון דער אַלמער און פֿון דער נײַער ליטעראַטור. אַ שאַד. דווקא אויף טייל פֿון די אויס-געלאַזטע בין איך אויסגעוואַקסן (אויף בערגעלסאַנען, אויף לייב נײַדוסן, אויף משה לייב האַלפּערנען, אויף ליוויקון), און צו טייל פֿון די שפּעטערע — ווי עלי שעכטמאַן, ווי אַבֿרהם סוצקעווער — האָב איך ספּעציעלע געפֿילן פֿון קרובֿהשאַפֿט.

די אַפּטיילן „ג“ און „ד“ — אי די אַרבעט וועגן די אַמעריקאַנער אַרבעטער-פּאַעטן און אי די אַרבעט וועגן דער סאָוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור — זײַנען זיך אין תּוך סומך אויף איין עיקרדיקן פּאַסטולאַט: ניט קוקנדיק אויף אַלע אַפּטע בלאַג-דזשענישן און אויבנאויפֿיקע נאַציאָנאַלע אויסגעהוילטקייטן — במזיד צי בשוגג צי בהכרח — איז די ייִדישע ליטעראַטור, אין אַלע אירע געשמאַלטיקונגען און מאַניפּעסטאַציעס, אין אַלע אירע אויסשמאַלונגען, געווען און געבליבן אַ גאַנצקייט. און יעדער קאַמפּאַנענט אין אַט דער שעפֿערישער השלמה האָט זײַן ווערט. איך זאָג דאָס, מחמת דער טענדענץ וואָס איז אָנגעוואַקסן — און האַלט נאָך אַן עד-היום — ניט אַרײַנצונעמען אין חשבון פֿון אונדזער נאַציאָנאַלער יצירה, אַפּט אַפֿילו צו פֿאַרחרמען, די אַמעריקאַנער ייִדישע אַרבעטער-דיכטערס אָדער די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור. ניטאַ כּמעט קיין איין אַנטאַלאַגיע פֿון דער ייִדישער פּאַעזיע אויף ענגליש, וואָס זאָל מיט היסטאָרישער פֿאַר-שמענדעניש און אחריות האָבן אַרײַנגענומען אַ ווערטיקן אַפּקלייב פֿון דער פּאַעזיע, וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, סוף-נײַנצנטן אָנהייב-צוואַנציקסטן יאָר-הונדערט, פֿון די פֿיר פּראַלעטאַרישע דיכטערס. די אַנטאַלאַגיסטן

זינגען, משמעות, אפילו ניט באקאנט מיט די גרינטלעכע ווערק פון ג. ב. מינקאו, ב. י. ביאלאסטאצקי, קלמן מרמר און אנדערע, און זיי איז דעריבער פֿרעמד די רעוויזיע, וואָס די דערמאָנטע האָבן דורכגעפֿירט און זייער ישוב־הדעתדיקער און סענסיטיווער איבערשאַץ פֿון דער פּיאָנערישער ייִדישער אַרבעטער-פּאָעזיע אין אַמעריקע. דאָס זעלבע איז אויך חל אױף דעם פֿאַרקרימטן צוגאַנג צו דער סאָוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור בײַ די ענגלישע אַנמאַ-לאַגיסטן (און בײַ טייל ייִדישע קריטיקערס). מײַן פּונוה אין בײַדע פֿאַלן איז געווען: אַרויסהײבן זײער נאַציאָנאַלן באַטייט.

מהאי טעמא, האָב איך אַרײַנגענומען די גאַנצע אַפטיילונג „ז“. איך האָב נײַט געוואָלט, אַז די מענטשן (און עס זײַנען געווען אַ סך מער!) זאָלן פֿאַרגעסן ווערן אין דער ייִדישער ליטעראַטור, פּאילו לאַ הײו — ווי זײ וואָלטן אויף דער וועלט ניט געווען, כאַטש די נעמען פֿון טייל זײַנען יאָ פֿאַרצײכנט אין אַ צאָל לעקסיקאָנען. אמת, פֿאַראַן אויך אַ פּערזענלעכער מאַמענט: דאָס זײַנען אַלץ מענטשן מיט וועמען מיר איז אויסגעקומען אַרבעטן אַ סך יאָרן, בעיקר אין ייִדישע שולן, אַדער ווי דער רעדאַקטאָר פֿון „יונגוואַרג“ (1937—1951). די פּונוה מײַנע: למען יזכּרו, זײ זאָלן געדענקט ווערן, ניט פֿאַרגײן אַן אַ סליאַד. אין דער קאַטע-גאַריע גײען אויך אַרײַן עטלעכע אין אַפטייל „ד“.

* * *

לאַמײך צוטראַגן מײַן האַרציקן דאַנק דעם וואַנדערלעכן בוך-קאַמיטעט (אַט די מאַדערנע פּאַטראָנען-און-פּאַטראָנעסעס, בײַ-העלפֿערס און באַשיצערס פֿון אונדזער ליטעראַטור), וואָס האָט זיך מיט איבערגעגעבנקייט און אַחריות, מטפּל געווען און מיגלעך געמאַכט, אַז האָס בוך זאָל דערשײַנען. איך בעט די אַנשי-קאַמיטעט זײ זאָלן מיר מוחל זײַן, הַלמאי דער פּראַיעקט האָט זיך פֿאַרצײגן — מײַן שולד. זאָלן זײ צוזאַמען מיטן דאַנק, צונעמען מײַן חבֿרשאַפֿט און ליבשאַפֿט.

איטשע גאַלדבערג

ניר-יאָרק, אָקטאָבער, 1981.

דער תוכן

א

- ארחם את המענטש (דער גרונטמאטיוו פֿון דער
13 — — — — — ייִדישער קלאַסיק)
„בלוט און גאל, טרייסט און האַפֿענגג“ (צום 100סטן יובל
פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור) — 24
די ייִדישע קלאַסיקערס — זייער השפּעה אויפֿן ייִדישן לעבן 33
די לויטערע ירושה פֿון שלום עליכם — — — — — 46
יצחק לייבוש פּרץ — דער גאַנצסטער יוד פֿון אונדזער עפּאָכע 63
דער דויערנדיקער יצחק לייבוש פּרץ — — — — — 80
נוסח רייזען — — — — — 89

ב

- נאָך 60 יאָר (די טשערנאָוויצער קאַנפֿערענץ) — — — — — 99
דער שמורעס-פֿויגל פֿון ייִדישן קולטור-רענעסאַנס
111 — — — — — (חיים זשיטלאָווסקי)
נחמן מייזל דער קריטיקער — — — — — 123
אחריות און ליבשאַפֿט (צו נחמן מייזלס דריטער יאָרצייט) 134
דער תנא פֿון מיישאַנאַלע (קלמן מרמר) — — — — — 143
קלמן מרמר — — — — — 151

ג

- דאָס נאַציאָנאַלע פנים פֿון די ערשמע אַרבעטער-פּאָעטן
163 — — — — — אין אַמעריקע
אויף דער שוועל פֿון צווייטן יאָרהונדערט (100 יאָר ייִדישע
189 ליטעראַטור און פּרעסע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן)

ד

- וועגן דעם נאַציאָנאַלן מהות פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור
209 — — — — — אין סאָוועטן-פֿאַרבאַנד

דער נאציאנאלער אָדער אין דער סאָוועטיש-ידישער
ליטעראַטור — — — — — 220

ה

איציק מאַנגער — סינצע פֿון וויזע און מוזיק — 237
איציק מאַנגערס „דאָס בוך פֿון גן-עדן“ — — — — — 253
מאַנגערס „מגילה“ אין טעאָטער — — — — — 259
זישע ווינפער — — — — — 264
בער גרינס „אייביק גרין“ — — — — — 282
בער גרין דער קריטיקער — — — — — 292
קלאַרקייט, עכטיקייט און פּשמות (וועגן כאַווער פּאַווער) — 299
כאַווער פּאַווער, דער שרניבער פֿאַר קינדער — — — — — 302
ל. מילער — דער דיכטער וואָס זינגט שירה צום לעבן — 308
מאַרטין בירנבוים „לידער פֿון היינט און נעכטן“ — — 315

חיים סלאָוועס — — — — — 326

י

די געמאַטעמע אין דער יידישער פֿאַלק שאַפֿונג — — — 337

ז

משה שיפּרים — — — — — 371
ישראל בער ביילין — איינער פֿון די לעצטע
פּראָלעטאַרישע משפּילים — — — — — 375
משה סטרוגאַטש — — — — — 381
שרה באַרקאַן — — — — — 383
ש. דייקמל — צו זיינע 85 יאָר — — — — — 389
נחום ווייסמאַן — — — — — 396
אהרן מייזעל — — — — — 402

ח

יצחק באַשעוויס-זינגער און די יידישע ליטעראַטור — — 409

7

ארחם את המענטש —

אָדער

דער גרונטמאטיוו פֿון דער ייִדישער קלאַסיק

(צום 100-יאָריקן יובֿל פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור
1864—1964)

אונדערט יאָר מאָדערנע ייִדישע ליטעראַטור איז ניט קיין אַפֿ־
געריסענע קולטור־דאָטע אין ייִדישן פֿאַלקס לעבן. עס גייט ניט וועגן
אַ ליטעראַטור, וואָס איז פֿריער ניט געווען און איז פֿלוצעם געוואָרן.
מיר פֿאַרצייכענען אַ וויכטיקן עטאָפּ אין אַ דריי־פֿיר טויזנטיאָריקער
אַנטוויקלונג פֿון אונדזער פֿאַלקס־קולטור. דער פֿירגייער פֿון דער מאָ־
דערנער ייִדישער ליטעראַטור איז ניט נאָר די השפּלה־ליטעראַטור, ניט
נאָר די חסידישע מעשה, ניט נאָר די שאַפֿונגען אויף ייִדיש אין משך
פֿון אַכט־נײַן הונדערט יאָר פֿאַר מענדעלען, ניט נאָר די שאַפֿונגען אין
אַנדערע שפּראַכן — נאָר דער תּנ״ך גופּאָ און די נאָכטנכישע ליטעראַ־
טור זײַנען די אורערד אויף וועלכער ס׳האַט אויפֿגעשפּראַצט די מאָ־
דערנע ייִדישע ליטעראַטור. די מאָדערנע ייִדישע ליטעראַטור איז אַ
טרעפּ אין נאַציאָנאַלן לייטער פֿון אונדזער פֿאַלקס־קולטור, אַ טרעפּ,
וואָס אָן אים איז דער לייטער קיין לייטער ניט.

דאָס איז אָבער נאָך ניט אַלץ: דאָס איז בלויז אין דער נאַציאָנאַלער
טיף. אין דער אוניווערסאַלער ברייט — וואָלט די מאָדערנע ייִדישע לי־
טעראַטור ניט מיגלעך געווען אָן סערוואַנטעס און אָן גאַנאַל, אָן הוגאַ,
אָן טשעכאַוו, אָן דיקענס און אַפֿילו אָן טאַמאַס הוד — אָן דעם קרי־
טישן און סאַציאַלן הומאַניזם פֿון נײַנצנטן יאָרהונדערט און זײַנע
פֿירגייערס.

מיר זעען, דעריבער, פֿאַר זיך אַ קולטור־דערשײַנונג, וואָס האָט
פֿאַרסכהפֿלט טויזנטער־יאָריקע קולטור־ווערטן, זיי איבערגעזעצט אין דעם
אידיאַם פֿון אונדזער צײַט און אין דער שפּראַך אין וועלכער דאָס פֿאַלק
האַט געלעבט, אָפּגעקליבן און צוגעפּאַסט די קולטור־ווערטן צו אַ נײַער
געזעלשאַפֿטלעכער קאָניונקטור און איבערגעגאַסן אַלטע ווינען אין נײַע
קריגלעך, און גלייכצײטיק זיך איבערגעווינקען מיטן מענטשלעכן פֿאַ־
רויסגאַנג, מיטן פֿרייזען געדאַנק און דעם הומאַניזם פֿון נײַנצנטן יאָר־
הונדערט.

מענדעלע האָט געלערנט סײַ פֿון די נביאים פֿון אַמאַל און סײַ פֿון

די גרויסע קריטישע רעאליסטן פֿון 19טן יאָרהונדערט ווי דיקענס אָדער הוגאָ, ער איז אַפֿילו געווען באַקאַנט מיט פֿילדינג, דעם מחבר פֿון „טאַם דזשאָנס, די פֿאַנדלינג“; און ווינטשעווסקי האָט איבערגעזעצט טאַמאַס הוד, און באַוושאָוער — עמערסאָנען.

אויפֿן קליגסטן, דינסטן און רחמימדיקסטן אופֿן האָט די מאַדערנע ייִדישע ליטעראַטור — בעיקר די קלאַסיקער, און זיי האָבן געשטעלט דעם טאָן אויף ווינטער — ניט בלויז רעגיסטרירט די דערפֿאַרונג פֿון פֿאַלק, נאָר געגעבן אויסדרוק צו דער פּסיכיק און צו דער לעבנס־חכמה פֿון אונדזער פֿאַלק, צו דעם ספּעציפֿיש ייִדישן אופֿן פֿון רעאַגירן אויף דער וועלט, צו דעם איינציקמיניקן אופֿן אונדזערן פֿון דורכרייסן זיך מחושך לאַורא — פֿון דער פֿינצטערניש צו ליכט. די קלאַסיקערס האָבן ניט בלויז פֿאַרסכהבלט די נאַציאָנאַלע דערפֿאַרונג, נאָר זיי גלייכצייטיק דערהויבן צום אוניווערסאַלן, זיי האָבן ניט בלויז פֿאַרצייכנט אַ באַשטימטע עפֿאַכע, נאָר אַנגעכאַפט דעם איבערצייט־עלעמענט אין דער עפֿאַכע. מחמת דעם טראַגט זיך אין זייער שאַפֿן דער אַטעם אי פֿון המשך און אי פֿון דויער, אי פֿון פֿרייער און אי פֿון מאַרגן.

וואָס, אייגנטלעך, זינען געווען די שטראַמען, וואָס זינען געפֿלאָסן אין דער ליטעראַטור און וואָס האָבן זיי אַנגעפֿילט מיט אַזוי פֿיל נאַ־ציאָנאַלע זאַפטן און אַזוי פֿיל געזעלשאַפֿטלעכן האַפֿט, אַז זיי זאָל ווערן איינער פֿון די סאַמע ווירקנדיקסטע איבערדערצי־פּוּחות אין ייִדישן לעבן? וואָס האָט די ליטעראַטור פֿאַרמאַגט אין זיך, אַז זיי זאָל פֿאַר־פּעסטיקן דעם מזרח־איראָפּעיִשן ייִדישן ישׁוּב, וווּ די ליטעראַטור איז געבוירן געוואָרן, ווי דעם צענטער פֿון דער גייסטיקער אויסגעשטאַל־טונג פֿון אונדזער פֿאַלק די לעצטע הונדערט יאָר? («מזרח־איראָפּעיִ», אין אונדזער קאַנטעקסט, איז אויך פּוּלל די צפֿון־אַמעריקאַנישע ייִדישע פֿאַלקס־קולטור, וואָס איז אַ טייל פֿון אונדזער מאַדערנער אַשכּנזישער קולטור־ספּערע, און אויך די יצירה פֿון מזרח־איראָפּעיִשן ייִדישן עמי־גראַנט אין אַנדערע לענדער).

לאַמיר פּרוּוון ענטפֿערן, ייִדישלעך, מיט אַ פֿראַגע אויף אַ פֿראַגע: אין וואָסער ליטעראַטור האָט זיך די אונטערדריקטע, צעטומלטע, ייִדישע פֿאַלקמאַסע, געכאַפט אין קלעם פֿון היסטאָרישע געשעענישן, רדיפֿות און טראַנספֿאַרמאַציעס, גענייטיקט? וואָס האָט די פֿאַלקמאַסע, דער רובֿ מנין פֿון אונדזער פֿאַלק אין יענער צייט, אייגנטלעך, באַ־דאַרפֿט האָבן? דאָס פֿאַלק האָט באַדאַרפֿט ברויט, בילדונג, אַ געפֿיל פֿון זעלבוערטיקייט, גלויבן אין זיך און אַ געפֿיל פֿון ביטחון אין דער וועלט, ניט קוקנדיק אויף דער אומישרדיקייט און די עוולות. מער נאָך: דאָס פֿאַלק האָט באַדאַרפֿט, אַז מ׳זאָל עס באַפֿרייען, לוימאַכן פֿון די פענטעס, וואָס האָבן עס צוריקגעהאַלטן, אַראַפֿקראַצן דעם שימל פֿון דעם טראַגישן מיטלעטער, און אים העלפֿן ווידערגעבוירן ווערן, פּדי צו באַגעגענען דעם אַנפֿלי פֿון שינויים און איבערגעשטאַלטונגען.

די פֿאלקמאסע האָט באַדאַרפֿט, אַז מ'זאָל זי ליב האָבן, זי לערנען, און פֿלאַנצן אין איר ביטחון און אַ געפֿיל פֿון זעלבחשיבֿות.

דאָס האָט זי באַדאַרפֿט און דאָס האָט איר די קלאַסיק צוגעטראָגן — ווי עס וואָלט געווען אַ פֿאַל פֿון היסטאָרישער באַשטעלונג, ווייל ניט אַלע מאָל ריפֿן די קולטור־כוחות אזוי שנעל און גענוי לויט דער נויט פֿונעם פֿאָלק, ווייט ניט אַלע פֿעלקער, וואָס באַפֿרייען זיך פֿון יאָך און שטייען ערֿבֿ גרויסע היסטאָרישע טראַנספֿאָרמאַציעס, ווערן שנעל באַ־זאָרגט מיט די נייטיקע קולטורעלע און קינסטלערישע פֿלי־זיינ. אַט דער פֿאַקט גופֿא באַשטעטיקט ווידער אַ מאָל, אַז די ייִדישע ליטעראַ־טור איז אַרויסגעוואַקסן פֿון טויזנטער יאָרן קולטור־טראַדיציע, אַז איר רוי־מאַטעריאַל האָט זיך געצייטיקט אין משך פֿון דורות אין די קולטור־אינגעוויידן פֿון פֿאָלק, וואָס די סיבות זאָלן ניט האָבן געווען, איז דאָס באַווייזן זיך אויף איין מאָל פֿון מענדעלע, שלום עליכם און פרץ (מ'טאָר אויך ניט פֿאַרגעסן מ. ספּעקטאָרן, און י. י. לינעצקין און דינעזאָנען און ש. פֿרוגן און די אַמעריקאַנער אַרבעטער־דיכטער) אַ דערשיינונג פֿון אַ היסטאָרישער דימענסיע, וואָס זאָגט עדות אויף דער זעלטענער קולטור־שעפֿערישער פֿאַטענץ פֿון פֿאָלק, און אויף דעם גאַנצן אַרומנעם פֿון דער הונדערטער־יאָריקער שאַפֿונג אויף ייִדיש.

וואָס זיינען געווען די שטראַמען וואָס האָבן געפֿלאַסן אין דער לי־טעראַטור, וואָס האָבן זי באַלעבט, און וואָס האָבן באַוואַסערט דעם טראַ־גיש־טונקעלן מדבר פֿון ייִדישן לעבן אין דער מיט פֿון נענצנטן יאָר־הונדערט ?

דער הויפטשטראַם, וואָס האָט געפֿלאַסן אין דער ליטעראַטור, כסדר אויפֿגעפֿרישט און דערוואַרעמט סײַ די ברעגן און סײַ די וואַסערן גופֿא, איז געווען דער שטראַם פֿון גרויסן הומאַניזם. דער הויפט־טאָן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס האָט אויסגעדריקט דעם תּמציִת פֿון דער פֿאָלקישער פּסיכיק, איז געווען די ליבשאַפֿט צום מענטשן און די פֿאַרגלייבטקייט אין אים. אַן די צוויי תּוך־עלעמענטן בליבט גאַרניט, בלויז ביכלעך וואָס האָבן געשילדערט דעם ייִדישן לעבן־שטייגער אין 19טן יאָרהונדערט. דאָס איז נאָך ווייט נישט קיין ליטעראַטור, קיין נאָ־ציאָנאַלע ליטעראַטור אַוודאי נישט. די ליבשאַפֿט, געפֿאַרט מיט גלויבן, האָט זיך אויסגעדריקט אין פֿאַרשיידענע גראַדאַציעס — פֿון זיסן סענ־טימענטאַליום און דער פֿאַרטערטקייט פֿון יעקבֿ דינעזאָן ביזן אַקטיוון הומאַניזם, וואָס שטעלט זיך אַינן פֿאַרן מענטש, וואָס שטורעמט ניט בלויז די ערד, נאָר אויך די הימלען, כדי דעם מענטש פֿון נויט, יסורים, פֿאַרגרעבטקייט און פֿאַרלוירנדיקייט אַרויסצוהייען פֿון יצחק ליבוש פּרצן.

אין סאַמע צענטער פֿון דער גאַנצער ייִדישער מאַדערנער ליטעראַ־טור שטייט דער מענטש. ארחס את המענטש — איך וועל זיך דערבאַ־רעמען איבערן מענטשן איז דער לייטמאָטיוו פֿון דער ייִדישער קלאַסיק,

וואָס איז געבליבן, אין אַלגעמיינע שטריכן, ווי דער לייטמאַטיוו פֿון דער לייטעראַטור אין משך פֿון הונדערט יאָר. אַט דער רחמימדיקער הומאַניזם איז אַ קאָמפּליצירטע אידעאָלאָג־גישע און פּסיכאָלאָגישע דערשנינונג. ער גייט אַרויס פֿון דער הנחה, אַז אויב דער מענטש איז דאָס אייבערשטע פֿון שטייסל, דאַרף די לייטער־ראַטור זיך מ'זען פֿאַר אים, און זיך אַננשטעלן פֿאַר אים און זיך קעגנ־שטעלן די וואָס פּניניקן אים, מחמת זיי זענען די רשעים פֿון דער וועלט. דער גוואַלד־געשריי קעגן דער עוולה, וואָס קניקלט זיך דורך דער ייִדי־שער לייטעראַטור, פֿון מענדעלעס „טאַקסע“, ווינטשעווסקיס „פּרינציפּ־גנסט“ און פּרצעס „מיין ניט“ ביז לייזוויקס „חתונה אין פֿערענוואַלד“ און פֿעפּערס „שאַטנס פֿון וואַרשעווער געטאָ“ און מאַרקישעס „מלחמה“ איז דער קעסלפּויק אין אַן אַרקעסטער, וואָס שטילט קיין מאַל ניט אַני, וואָס פֿאַרטייבט אַפֿט די פֿידלען און וואָס רינט אױף און לאַזט ניט אַני־שלאָפֿן ניט די שפּילערס און ניט די צוהערערס. עס טראַגט זיך אַן אומרו איבער דער ייִדישער לייטעראַטור, מחמת עס טראַגט זיך אַן אומרו איבערן פֿאַלק, מחמת עס טראַגט זיך אַן אומרו איבערן מענטש אין משך פֿון די דורות זינט מענדעלעס „דאָס קליינע מענטשעלע“ האָט זיך באַ־וויזן, אין 1864.

„אַ, מיין ניט, לית דין ולית דיין“, בייזערט זיך פּרץ. „אַרבעטער ברידער, וואַכט אױף“ בעט זיך עדעלשטאַט. „עס וועט ניט זען גע־שענקט“ — וואַרנט בערגעלסאָן.

אַבער דאָס אַליין — דער גוואַלד קעגן דער עוולה איז נאָך ניט גענוג. דער סאָציאַלער אויפֿרייס און דער פּראָטעסט איז נאָך פֿאַר זיך אַליין קיין גרויסע לייטעראַטור ניט. אַפֿט דאַרף מען ניט נאָר באַפֿרייען דעם מענטש פֿון אַ בייזן און רשעותדיקן אַרום, מען דאַרף דעם מענטש באַפֿרייען פֿון זיך אַליין. באַוושאווער, אַ טאַלאַנטפֿולער דיכטער, אַבער אַ קינד פֿון אַן עפּאָכע וואָס האָט סימפּלי־פּיצירט קאָמפּלעקסע געשעענישן, זיי געזען אין צוויי דימענסיעס — שוואַרץ און ווייס — גלייבט אַז מ'דאַרף בלויז אויסרייסן די דערנער און די בלומען וועלן שוין פֿון זיך אַליין זיך צעבליען. מענדעלע, שלום עליכם און פּרץ זעען נאָך ניט קיין בלומען. זיי זעען קנאַספּן, זיי זעען קערנער, זיי גלייבן, אַז מען דאַרף די בלומען אַליין ערשט צום לעבן אויפֿוועקן. עס איז ניט גענוג צו באַפֿרייען „פּישקע דער קרומער“ פֿון די שמאַטעס — ער וועט נאָך אַלץ בלנבן אַ קרומער און אַ שטאַמלדיקער. עס איז ניט גענוג צו באַ־פּרייען בנימינען פֿון דער אילוזיע פֿון די רויטע יידעלעך, מען דאַרף אים ניט נאָר וויזן ווהין צו גיין, מע דאַרף אים לערנען גיין. און פּדי צו קאַנען גיין, דאַרף ער ניט מורא האָבן שטעלן טריט און גלייבן, אַז ער קאַן גיין. די ייִדישע פֿאַלקמאַסע אין דער מיט פֿון 19טן יאָרהונדערט האָט גנטיק געשטעקט אין 17טן יאָרהונדערט. מען האָט געמוזט אויסקעמען דעם אַנוויקס פֿון דורותדיקע קאַלטענעס

אויפן באוויסטונן, פדי זי זאל קאנען ארענטשטעלן א טראַט אין צוואַנג-ציקסטן יאָרהונדערט אַרענן, עס איז נייטיק געווען די מאַסן באַפֿרענען פֿון הינטערשטעליקייט, צוריקגעשטאַנענקייט און פֿאַנאַטיזם. עס איז נייטיק געווען באַפֿרענען זיי פֿון פענטעס וואָס האָבן געשלעפט אויף צוריק. אַזוי, אַז די מאָדערנע ייִדישע ליטעראַטור איז געווען נישט נאָר אַ נאָ-ציאָנאַלער דערציאָניסטרומענט פֿון היסטאָרישן באַטניט, נאָר אויך אַ באַפֿרענונג-פֿראַצעס, וואָס האָט מיט אַ שנעלן טעמפּאָ געהאַלפֿן טראַנס-פֿאַרמירן אַ מיטלאַלטערלעך פֿאַלק אין אַ דיפֿערענצירטן, פֿאַרשיידנאַר-טיקן, זיך-אַליין-באוויסטוניקן נאַציאָנאַלן אַרגאַניזם.

רחמים און ליבע זענען געווען בלויז איין אויסדרוק פֿון דער ליטע-ראַטור. געפֿאַרט מיט די איז געגאַנגען די באַפֿרענערישע זיך-באוויסטוני-ניקע זעלבסט-קריטיק, די ייִדישע ליטעראַטור האָט שאַרף קריטיקירט די אַכזריות פֿון דעם אַרום, פֿון דער נאַציאָנאַלער און סאַציאַלער אונטערדריקונג. זי האָט אָבער גלייכצייטיק פּונקט אַזוי אָנפניותדיק קרי-טיקירט די אינערלעכע צוריקגעשטאַנענקייט און די מורא צו גיין פֿאַרויס. אָבער בעת די קריטיק אויפֿן דרויסן איז אַרויסגעגאַנגען פֿון שינאה קעגן דעם אומיושר און דער רישעות, האָט די קריטיק אויף אינע-ווייניק אַרויסגעקוואַלט פֿון געליטערטער פֿאַרליבטקייט אין פֿאַלק און אין דעם מענטש. אָבער זי איז נישט געווען קיין מילדער פֿירוואַרף-און אויסרייד-קריטיק, די אויף אינעווייניק, זי איז געווען אַ שאַרפע און אַן אָנפניותדיקע. אמת, ווען טייל מענדעלעס ווערן — אָדער שלום עליכמס — וואַלט געשריבן געוואָרן פֿון אַ נישט-יידן, וואַלטן זיי פֿאַר-שריגן געוואָרן — און מיט רעכט — זיי אַנטי-ייִדיש, אויב נישט אַנטי-סעמיטיש. אָבער — די היפּאָטעזע גופּא, די סברה איז אַ פֿאַלשע און מוז פֿירן צו פֿאַלשע פּועל-יוצאס: אַ נישט-ייד, אַ גאַנצער מגין נישט-יידן, די גרעסטע קינסטלערס, וואַלטן נישט קאַפּאַבל געווען אָנצושריבן איין בלעטל פֿון „פֿישקע“ אָדער פֿון „בנימין“, אָדער פֿון „מנחם מענדל“, שוין אָפּגערעדט פֿון „טביהן“.

[מחמת דעם איז די מאָדע, וואָס האָט זיך לעצטנס פֿאַרשפּרייט, צו דערקלערן מענדעלען ווי אַ שונא-ישראל, אין זיך אַליין אַ שטיק טפשות און רישעות. למשל: דער ישראל-שרייבער וואָס דערקלערט, אַז מענדעלע האָט אַנטפלעקט „את נשמת הבהמה הצפרדע והפשפש“ (די נשמה פֿון דער בהמה, דער זשאַבע און דער וואַנץ). אַן ענלעכע חכמה ווערט אי-בערגעזאָגט פֿון אַן אַנדערן ייִדישן שרייבער אין אַמעריקע: ער דער-קלערט — אין אַ בריוו צו דער „ניו-יאַרק טיימס“, אַז שלום עליכם איז אַ מין פּרימיטיווער פֿאַלקשרייבער, און ער שטעלט פֿאַר די „גויים“ די איידעלע און פּלומרשט אומשולדיקע פֿראַגע: „צי קאָן אַ פֿאַלקשרייבער זיין אַ גרויסער געניוס“?]

די קריטיק אויף אינעווייניק פֿון דער קלאַסיק האָט אַרויסגעקוואַלט פֿון דער טיפּסטער ליבע. עס איז געווען אַ באַוויסטוניקער פֿראַצעס פֿון

אויפבויען, אויפשטעלן דעם גלויבן אין זיך בני א פאלקמאסע, וואס מען האט זי אין משך פון דורות פארגרעבט, אנטמענטשלעכט, פארגוואל-דיקט, פארפאלגט. בלויז דער גלויבן, אז מען קאן אויפהייבן און אויס-בעסערן דעם מענטש, אז ער טראגט אין זיך קערנער פון דער אייגענער גאולה, האט געשפניזט די נאציאנאלע קריטיק פון די קלאסיקערס. זייער כוונה איז געווען ארויסצובאפרייען, ארויסצופישלפן דעם ניצוץ אדם ואלהים פון אונטער די שמאטעס. מענדעלע וויל באפרייען דעם פרינץ וואס איז פארוואנדלט געווארן אין א קליאטשע, דעם מענטש, וואס מ'האט פון אים געמאכט א בעטלער. אבער פדי צו באפרייען דעם פרינץ און דעם מענטש דארף מען זיי דערנען אונטער דער פערדישער פעל און אונטער די בעטלערישע טראנטעס. מער ווי דאס: "פישקע דער קרו-מער" איז גאר קיין פרינץ ניט, ער איז בפועל ממש א בעטלער, אבער אינעם בעטלער דרעמלט א געליטערטע מענטשלעכקייט, די פעיקייט אויף זעלטענער, ריינער ליבע. ווען ניט אט דער אוממיטלברער גלויבן אין מענטשן, וואלט דער קאלעקטיווער אויסדרוק פון דער קריטיק פון די קלאסיקערס געווען א בייזוויליקער, אנפאלערישער, וואס וואלט קיין סך ניט אויפגעטאן. אדאנק דעם גלויבן ווערט זייער סאציאלער אויס-געשריי קעגן דרויסן און אינעווייניק, א קולטור-דערשיינונג פון אזא היסטאריש-נאציאנאלן פארנעם, אז ער פארגליכט זיך מיט דעם קא-לעקטיוון תנכישן פראטעסט פון די נביאים לטובת דעם געפניקטן מענטש. עס איז ניט געגאנגען בלויז אין מצדיק זיין, זאגן "כי טוב" אויפן מענטש ווי ער איז. עס איז אין אמתן שווער צו גלאריפיצירן דעם טונעיאדעווקער, דעם כתריליק — פישקען אדער מנחם מענדלען. עס איז אבער יא געגאנגען אין אנטציפירן דעם מענטש, אים פא-רויסזען, ווי ער וועט זיין, באפרייט פון קלעם פון אונטערדריקונג און באליידיקונג, דעהומאניזאציע און פארווארלאזטקייט.

"און וועלטן בוי איך אויף" — זאגט פריץ — "וועלטן שענערע, בעסערע, ווו דער וואס מען טרעט אים ווי א ווארעם, ווערט דער מענטש — דער בעל דעה..."

גייען מיר א ביסל ווייטער, די יידישע ליטעראטור איז פול מיט באפרייערישן זעלבחזק. דער זעלבחזק שטעלט מיט זיך פאר א מדרגה פון דערהייבענעם משפטן זיך אליין. מנחם מענדל וואלט געווען ניט מער ווי א קאריקאטור, אן אפלאכערישע באשרייבונג פון א שלימזליקן ייד, וואס פארלאזט ווייב און קינד און יאגט זיך נאך ניט-געשטויגענע גליקן. אבער א מנחם מענדל, וואס משפט זיך אליין, ווערט שיער ניט א טראג-גישע פיגור, א מענטש, וואס ווערט געכאפט אין צוואנג און תהום פון א לעבן וואס ער קען ניט גובר זיין, פון תנאים וואס צעמאלן און דער-הומאניזירן אים און ער ראנגלט זיך א הילפלאזער און לאזט זיי דאך ניט אים בייקומען. בעל-מחשבות האט אמאל געזאגט, אז מנחם מענדל איז "די יידישע משוגעת אין געשטאלט פון א יידיש סוחרל". צו שמאל

אויסגעפאסט. עס איז ניט בלויז קיין יידישע משוגעת, די משוגעת איז אפילו ניט דווקא קיין יידישע. עס איז גיכער די היסטארישע יידישע פארביטערונג, די יידישע טרער און דער צאפל קעגן דער עוולה, דאס יידישע קלאמערן זיך אין א שטרוי פון האפענונג כדי לעבן צו בליבן, די פאלקישע פעיקייט לעבן צו בליבן דורך אלע אוממעגלעכע וועגן און פארטלעך, די מידה פון פאלקמענטש, וואס משפט זיך ווען ער הייבט אן פארלירן דעם צלם-אלהים (גיכער, דעם צלם-אדם), אפילו די פעיקייט זיך צו שפינן מיט אן אויסגעטראכטן ביטחון, מיט אן אילווע, פארפירט ווערן פון א השגה — אבי ניט אונטערגיין. אט דער זעלב-חזק, אט דער זעלבמשפט, ווען אונטערגעשפארט מיט א דויערנדיקן ביטחון, ווערט אייגנטלעך טביה דער מילכיקער. טביה איז בלויז איין טריט ווייטער פון מנחם מענדל, אבער מען האט פריער באדארפט אפ-קראצן דאס ווילדפלייש פון מנחם מענדל, כדי זיך דערשלאגן צו טביהן. דאס איז ניט קיין אנוואמל פון צופעליקע טעמעס, נאר אן אויסגע-האלטענער, זיך אליין-באוויסטער און ציל-באוויסטער נוסח, וואס די קלא-סיק האט געשאפן. וואס איז דער נוסח? א סינטעז פון א שטראפנדיקן טאטן און פון דער טרייסטנדיקער ליבהאבנדיקער מאמען, דער רעזול-טאט איז א ליטעראטור, וואס באוועגט זיך אויף טאפלטע רעלסן — ניט בלויז ליבשאפט, נאר ליבשאפט צוזאמען מיט קריטיק; ניט סתם רעאליזם, נאר לירישער רעאליזם, גלייכצייטיק קריטישער רעאליזם; ניט סתם געבייזער, נאר גוטמוטיקע, אפילו הארבע שטראפרייד, וואס דארפן העלפן דעם געשטראפטן; ניט סתם סקעפטיציזם, צוליב די צרות פון לעבן ארום, נאר סקעפטיציזם געמישט מיט גלויבן, אפילו ווען די ליטע-ראטור גליטשט זיך אריין אין טרויער, ווי אפט בני שלום עליכמען, איז דאס נאך אלץ טרויער געפארט מיט דער פארגלייבטקייט, אן ערגעץ ווארט א גוטע שעה; ניט סתם געלעכטער, נאר געלעכטער וואס איז אזוי דין, אז מ'קאן עס ניצן אנטשאט טרערן. אט דאס געלעכטער, אנטשאט טרערן, איז געווארן איינער פון די סאמע סובטעלסטע און אייגנאר-טיקסטע שעפערישע אויסדרוקן אין דער מאדערנער יידישער ליטעראטור, וואס האט פמעט ניט זיין גלייכן אין וועלכער עס איז אנדער ליטערא-טור און וואס איז בפירוש ניט באגרענעצט בלויז צו זיין מיניסטערישן שאפער שלום עליכם, נאר האט זיך אויסגעדריקט אין יעדן דור וואס איז געקומען נאך אים, האט געפונען זיין אפקלאנג אין משה לייב האל-פערנען, אין משה קולבאק, אין משה בראדערזאנען, אין איציק מאנגערן, אין משה נאדירן, אין איציק קיפניסן, אין דוד בערגעלסאנען.

אמת, מענדעלע איז ניט געקומען פון זיך אליין — ער האט אבער פארקערעוועט די ליטעראטור אינעווייניק אין פאלק אריין — פון איר געמאכט א מאסן-ליטעראטור, פון דער שפראך — א ראפנירטן קול-טור-אינסטרומענט, ווייל אן יידיש וואלט די ליטעראטור ניט מעגלעך געווען.

א. מ. דיק, וועמעס הונדערט טויזנט ביכלעך זינען זיך צעגאנגען אין די 50ער יארן פֿון נענצנטן יאָרהונדערט; אליקים צונזער, וועמעס לידער האָבן זיך געוואָרעמט אין מויל פֿון פֿאַלק: ריב"לס "הפֿקר וועלט", אַקסענפֿעלדס "ערשטער ייִדישער רעקרוט", עטינגערס "סערקעלע" — די אַלע זינען געווען וויכטיקע מנל-צייכנס אין גרויסן, שווערן און לאַנגן פּראָצעס, לעמפלעך אויף אַ ניט־ברוקירטן און פֿינצטערן וועג. דער קרי־טישער רעאַליזם, כאַטש אַפֿט פּרימיטיוו, האָט שוין געוירן און זיך געפֿיקט ביי די השפּלה־שריטבער.

אַבער דער מאַסן־לייענער איז געקומען ערשט מיט דער קלאַסיק. דאָס האָט סיגנאַליזירט דעם אָנהייב פֿון אַ ניעם פֿאַלק־באַוווסטזיך, אַ ניעם ריפּ־פּראָצעס, וואָס האָט באַוירקט און געהאַלפֿן אויסגעשטאַלטן דאָס ייִדישע לעבן.

שלום עליכמס ייִד פֿון אַ גאַנץ יאָר, י. ל. פּרצעס פּשוטער ייִד, דוד פּינסקיס בעל־מלאכות, עדעלשטאַטס "אַרבעטער ברידער", ה. ד. נאַמ־בערגס אינטעליגענטן, שלום אַשס אַלאַלזע פֿאַלקמענטשן — די אַלע האָבן זיך אַרבייגעקליבן אין דער ייִדישער ליטעראַטור להשתקע. דער "קטנתי" האָט זיך צעלייגט אין דער ליטעראַטור ווי ביים טאַטן — ניין, ניט אין ווינגאַרטן — אין האַרצן.

די ווערטן וואָס זיי האָבן געשאַפֿן זינען געווען דורכום נאַציאָנאַל־וועלטלעכע, פֿאַרגעשריטן־מענטשלעכע, הומאַנע. פֿאַרוואַרצלט אין דער געשיכטע און טראַדיציע פֿון פֿאַלק, ווי אַלע גרויסע קינסטלער, האָבן זיי געאַטעמט מיט הענטצייטיקייט, מיט מאַרגנצייטיקייט (אַפֿט — פֿרי־שער ווי טייל הענטיקע ייִדישע שריטבער וואָס ווערן פֿאַרלוירן אין מיס־טיציום און דעמאַניזם). אין נאַציאָנאַל סעקולערן האָבן זיי אַנשפּאַר גע־פֿונען. ניט סתם קיין אַפּיקורסים זינען דאָס געווען, נאָר זיי האָבן די הימלען געשטורעמט, פּדי דעם מענטש צו דערהייבן. הלל צענטלין האָט אַ מאַל געזאָגט וועגן פּרצן: "אַ הימל האָט ער פּרין, נאָר קיין גאָט אין הימל ניט" — קאָן זיין. אַבער אַז ער האָט דעם מענטש ניט נאָר אין הימל נאָר "נאָך העכער" פֿון הימל געוואַלט דערהייבן — איז קיין ספֿק ניט.

די דריי קלאַסיקערס זינען געווען דער קאַמערטאַן, וואָס האָט אָנ־געשטעלט דעם טאָן פֿאַר אַ גאַנצער ליטעראַטור. זיי זינען ניט נאָר גע־ווען דער פֿונדאַמענט, דער קעלער — נאָר אויך די זינל פֿון דער גע־ביידע. עד־היום אַזוי.

(אַגב: די אַרבעטער־דיכטערס אין אַמעריקע זינגען אין זעלבן טאָן. דער פֿאַדעם פֿון אהבת־המענטש גייט דורך ווינטשעווסקיין, באַוושאווערן, עדלשטאַטן, ראָזענפֿעלדן. לעאָן קאַברין שאַצט ריכטיק אָפּ, אַז די שריי־בערס פֿון זיין דור שאַפֿן אין אַמעריקע אַ "יש מאַיין", עפעס פֿון גאַרניט, פּדי דאָס פֿאַלק פֿון פּלאַנטער, פֿון גרינקייט, פֿון אומגליק, פֿון פֿאַרלוירן־קייט אַרויסצושיילן).

און געדרייט האָט זיך דאָס ראָד אַזוי: אַ דאָנק דער ליטעראַטור איז דאָס פֿאַלק ריפּער געוואָרן, אָבער די גרונטלייגער זינען קיין מאָל ניט פֿאַרעלטערט געוואָרן. דער הומאַניזם און דער דראַנג נאָך יושר, וואָס האָט געלעבט אין פֿאַלק פֿון די נביאים אָן, האָבן געפֿונען אַ נייעם אייִדיאַם, זיך אָנגעטאָן ניט נאָר אין די בגדים, נאָר אין בלוט און פֿלייש פֿון דער נייער צייט.

און דער טאָן האָט בפֿירוש אָנגעהאַלטן. ער האָט זיך כמעט קיין מאָל ניט איבערגעריסן, ניט קוקנדיק אויף אַפֿטע פֿאַרווירונגען און בלאַנ־דזשענישן. מען האָט דאָך ניט געקאָנט בלינדן שטיין בני מענדעלעס ברייטע לייזונטן, וווּ פֿנימער זינען ניט אַלע מאָל געווען קלאָר און אינדיווידוואַליזירט גענוג געצייכנט. דער טאָן איז ניט פֿאַרלוירן געגאַנגען. דער צווייטער דור נאָך די קלאַסיקער האָט אַן אַטעם געטאָן מיט דער זעלטענער רייזענישער מאַמעדיקייט (ווי ווייט איז רייזען פֿון די ערשטע?), מיט אַשם גלויבן אין הייליקן פֿונק פֿון מענטש, מיט בערגעלסאַנס אַפֿט עלעגישן, טרויער־אַנגעפֿילטן אַנשטעלן זיך פֿאַרן מענטש, אַפֿילו מיט נאָמבערגס הילפֿלאָזן געבייער — דער ניגון, אין נייע תּנאים און מער די־פֿערענצירט, איז ניט פֿאַרלוירן געגאַנגען. דאָס שטעטל, ווי אַן אַרעם הונגעריק קינד, איז זיי אַלעמען נאָכגעגאַנגען און געזוכט אַ תּיקון — פֿון מענדעלעס קבצאַנסק ביז בערגעלסאַנס ראַקייטע, ביז איזי כאַריקס: „...שטעטלע, פֿאַרשווינד“, ביז משה נאָדירס „נאַראַיעו — קרוינשטאָט פֿון מיין לעבן“ — אַלץ וואַריאַציעס אויף אַ גרונט־טעמע פֿון גאולת־המענטש.

גענוי דאָס זעלבע איז געשען מיט די יונגע אין אַמעריקע, וואָס דאַרפֿן אַרניבערענגען אַ טאַלק אין דעם חשבון מיטן נייעם לאַנד, וואָס ווילן אָפּוואַרפֿן דאָס שאַלעכץ פֿון צעטומלטיקייט און פֿאַרלוירנקייט און פֿאַרהיטן דעם קערן פֿון מענטש. פֿון ראָזענפֿעלדס שאַפֿ־אַרבעטער אַדער לייזיקס שמאַטע־קלייבער ביז דער צעטומלטיקייט פֿון איגנאַטאָוס אינ־טעליגענטן, אַפּאַטאַשוס גאַריק־סטריט איינוווינער, ראַבאָיס זוכער פֿון גאולה אין אַמעריקעס ווייטער וועסט, און די זעלטן לירישע געזאַנגען וואָס האָבן נאָך אַלץ געזוכט דעם מענטש צו פֿאַרשטיין און דערהייבן פֿון מאַני לייבן, יוסף ראָבליקן, אַדער שוואַרצעס ייד יהושע, וואָס ווערט „דזשאַש“ אין קענטאַקי, און טראַגט מיט זיך זיידעשע טראַדיציעס אין אַמעריקעס דרום — און, משה לייב האַלפּערנס געברום קעגן דער שטאַט פֿון גראַניט און שטאַל, און משה נאָדירס זעלבחווק, ווייל אויב ניט קאָן אַ מענטש צעגיין פֿון טרערן אויף אַט דער נייער ערד.

וואַריאַציעס, וואַריאַציעס אויף אַ גרונט־טעמע, וואָס האָט נאָך אַלץ געברומט מיטן זעלבן ניגון, מיטן זעלבן מאַטיוו: ווי לייזט מען פֿאַרט אויס דאָס פֿאַרלוירענע בן־אַדמל? און אויך דאָ, ווי אויף יענער זייט ים, האָבן זיך צוזאַמענגעגאַסן די טעמעס פֿון נאַציאָנאַלער און סאַציאַלער גאולה.

און דער גרונט־טאָן האַלט אָן אין דער ייִדישער ליטעראַטור אין פּוילן צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, אין דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע אין דער זעלבער צײַט, אין דער אַטעם־פֿאַראַפּנדיקער שאַפּונג אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד ביז 1948.

לאַמיר ניט מאַכן קיין טעות. דאָרט, וווּ אונדזער ליטעראַטור האָט פֿאַרלוירן איר גרונט־טאָן, וואָס דאָס האָט געמיינט דורך נאַציאָנאַל־ייִדישן אידיאַם זיך דערשלאַגן צום אוניווערסאַלן, דאָרט האָט זי קיין האַפֿט ניט געהאַט. אָבער זי האָט דעם טאָן ווי אַ קאָלעקטיווע שאַפּונג זעלטן פֿאַרלוירן, כּמעט קיין מאל ניט פֿאַרלוירן. נעמט, למשל, דעם נאַ־ציאָנאַלן כאַראַקטער פֿון דער סאָוועטיש־ייִדישער ליטעראַטור: ניט נאָר בערגעסלאָן און דער נסתר, וואָס האָבן געשריבן פֿריער, נאָר אויך קול־באַק און פֿעפֿער, כאַריק און האַלקין, מאַרקיש און גאָדינער, קוויטקאָ און האַפֿשטיין וואַלטן ניט מיגלעך געווען — אָן מענדעלען און פּרצן, אָדער רייזענען — און טיפֿער, אָן דעם תנ"ך. כאַריק האָט געטרונקען פֿון רייזענען, און קולבאַק פֿון שלום עליכמען, און מאַרקיש פֿון פּרצן און ביאַליקן, און האַלקין פֿון תנ"ך און פֿון דער רעוואָלוציע. ס'איז שוואַכזעיקייט ניט צו זען דעם גרויסן נאַציאָנאַלן באַטנט פֿון דער סאָוועטיש־ייִדישער ליטע־ראַטור, אירע אינערלעכע קנופּן מיט דער אַלגעמיינער ייִדישער וועלט־ליטעראַטור און דער עיקר — איר קנאַכיקע פֿאַרוואַרצלטקייט אין דער טראַדיציע.

דער קאַמף פֿאַרן כּסדרדיקן ווידערגעבורט פֿון פֿאַלק — און דאָס פֿאַלק האַלט אין איין ווידערגעבוירן ווערן — שפּיגלט זיך אָפּ, ווערט קינסטלעריש באַזינקט אין דער ליטעראַטור. די טראַדיציע פֿון די קלאַסיקער פּולסירט כּסדר. ווען עס זינען געקומען די יאָרן פֿון גרעסטן און טראַגישסטן ניסיון, ווען מ'האַט פֿון דאָס נײַ באַדאַרפֿט מאַביליזירן דעם גײַסט פֿון פֿאַלק קעגן זײַן גרעסטן שוואַ, דעם פֿאַשיזם — איז די ליטעראַטור אונדז ווידער בײַגעשטאַנען, אונדז פֿון דאָס נײַ דערהויבן צום גרעסטן קידוש־השם און צום איבערמענטשלעכסטן העראַזום. קאַ־צענעלסאַנס „ליד פֿון אויסגעהרגעטן ייִדישן פֿאַלק“ און רינגעלבלומס „מילד־קאַנען“ און פֿעפֿערס „שאַטנט“ און ה. גליקס „זאָג ניט קיין מאל“ — דורך זיי אַלע האָט זיך פֿון דאָס נײַ דערהערט שלום עליכמס „אַ מענטש איז אַ מענטש“, אָפּילו אין די מטורפֿע פֿאַרצוקנדיקע נעגל פֿון פֿאַשיזם.

אין לייזיקס „חתונה אין פֿערנוואַלד“, וווּ ער דערקלערט, אַז „נאָך דאַכאָ דאַרף מען זאָגן יאָ צום לעבן“, אין פֿעפֿערס „ינגל פֿון געטאַ“, וואָס פֿאַלט ניט אַראָפּ, אָן אַננגעוויקלטער אין דער געטאַ־פּאַן, און מאַר־קישעס גור אריה, וואָס קריכט אַרויס פֿון מאַסן־קבֿר, מחמת „די גע־שאַכטענע געמיינדע האָט אים אַרויסגעשיקט פֿון גרוב, ער זאל די אויפֿגעוויקלטע מגילה פֿון בראַך זײַן“ און סוצקעווערס שורות ווי גאַטס טרערן — אין זיי אַלע האָט געברומט דער אַלטער ניגון פֿון דער קלאַסיק.

די פֿאַבריקן אין לאַדזשער געטאָ, וווּ די דניטשן האָבן געצווונגען יידן אַרבעטן אויף נאַצי־מונדירן, האָט מען אָנגערופֿן רעסאָרטן, און וואָסער ליד האָבן זיי געזונגען אין די רעסאָרטן און וועגן די רע־סאָרטן? אַ ליד וואָס הייבט זיך אָן מיט אַט די צוויי שורות: „עס רוישט אין דעם רעסאָרט אַזוי ווילד די מאַשינ, אַז אָפֿט מאָל פֿאַרגעס איך אין רויש, אַז איך בין.“ דאָס איז ניט קיין פֿאַראַדיע, נאָר אַן אי־בערזונג פֿון מאַריס ראָזענפֿעלדס „עס רוישן אין שאַפֿ אַזוי ווילד די מאַ־שינען, אַז אָפֿט מאָל פֿאַרגעס איך אין רויש, אַז איך בין“ (געשריבן אין ניו יאָרק אין די 1890ער יאָרן).

* * *

אַט איז אונדזער יחוס, אונדזער טראַדיציע, און דער געברום פֿון דורות, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט 100 יאָר צוריק, ווען עס האָט זיך אין דער אַדעסער ציטונג „קול מִבִּשֶׁר“ אָנגעהויבן דרוקן אין המשכים די מעשה פֿון אַברהם תקיף — „דאָס קליינע מענטשעלע“ — פֿון שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, וואָס האָט געוואָלט, אַז דאָס פֿאַלק זאָל אים רופֿן מענדעלע מוכר ספֿרים.

וואָס־זשע וועט זיין ווינטער? ניין, ניט מיט מענדעלען, ער וועט שוין, ווי מיר זענען זיך משער, זיין היסטאָריש שטעטל אַליין באַשטיין, — וואָס וועט אָבער זיין מיט אונדזערע אייניקלעך און אור־אייניקלעך? וועלן זיי הערפֿילן און באַרייכערט ווערן פֿון דעם ווונדערלעכן שטראָם פֿון ליבע פֿון מענטש צו מענטש און צו וועלט, צו יושר און אויסליי־זונג, צום געראַנגל קעגן עוולה און קעגן רשעות, וואָס די מאַדערנע ייִדישע ליטעראַטור שטעלט מיט זיך פֿאַר?

קאָן מען אַרײַנשפּרײַזן אין דער צוקונפֿט אַרײַן אָן זײַ? וואָס זײַנען זײַ — ביכלעך בלויז? בלעטלעך? היסטאָרישע שמות וואָס האָבן בלויז פֿאַר אונדז געהאַט אַ באַטייט?

אויב איך גלייב אין אַ צוקונפֿט וואָס וועט זיין אָן אַרקעסטער פֿון פֿעלקער — אין וועלכן יעדער אינסטרומענט איז גלייך וויכטיק — קאָן איך זיך ניט פֿאַרשטעלן די ייִדישע פֿידל, אָדער וויאַלאַנטשעל, אָן דעם המשך פֿון דער ליטעראַטור (און המשך מײַנט סײַ דאָס שאַפֿן אויף ייִדיש, סײַ דאָס איבערגיסן אין דער טיף אירע ווערטן אין אַנדערע שפּראַכן, העברעיִש אַרײַנגערעכנט).

אָן אַזאַ המשך וועט ניט נאָר פֿעלן אַ סטרונע, דער גאַנצער אינסטרומ־מענט וועט כריפען.

„בלוט און גאל, טרייסט און האַפענונג“

(צום 100סטן יובל פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור)

.א.

אין 1910, איז אין אַדעס פֿאַרגעקומען אַ פֿניערונג לפֿבוד מענ-
דעלעס 75סטן געבוירן-טאָג. סוף-אָוונט, נאָך אַלע וואַרעמע און שיינע
רעדעס, האָט דער זיידע געזאָגט: „איך גלייב באַמונה שלימה, אַז די
אייניקלעך מנינע וועלן מיך דערמאָנען אין פֿרייערע צייטן... זיי וועלן
דערמאָנען דעם, ווער ס'האָט דעם וואָגן אַ שטופּ געטאָן פֿון דער בלאַטע.“
דער זיידע האָט זיך ביט דערשאַצט. ער איז געווען מער ווי בלויז
אַ וואָגן-שטופּער. גיכער: אַ וועג-דורכברעכער, ווי שמעון פֿרוג האָט זיך
אויסגעדריקט ביים זעלבן יום-טובֿ. פֿרוג האָט דעמאָלט געזאָגט: „דער
גרעסטער בעל-מופֿת, דער זעלטענער מכשף זינט איר ביי אונדז. דורך
דעם... פֿאַרהושכטן ייִדישן וואָלד האָט איר דער ערשטער אַ שטעגעלע
דורכגעטראָטן, און פֿונעם שטעגעלע איז אַ גרויסער און ברייטער שליאַך
געוואָרן. אין שטאַקפֿיניצטערע נעכט זינט איר איבער די גלופסקער בלאַ-
טעס, איבער די קבצנסקער סמעטניקעס, מיט אַ לאַמטערנדל אין דער
האַנט אַרומגעקראַכן, ייִדישע שמאַטעס און טראַנטעס געקליבן און פֿון
די שמאַטעס האָט איר די איידלסטע זינד און סאַמעט געוועבט, פֿאַר-
באַרגענע ייִדישע טרערן אין העלע דימענטן און פּערל פֿאַרוואַנדלט...“
און נאָך האָט ער צוגעגעבן, דער זעלבער קלוגער שמעון פֿרוג, אַז
די ייִדישע מענטשן „רינגלען אייך אַרום, בלעטערן, מישן, קערן היין-
אויף צוריק די גאַלדענע קאַפּיטלען פֿון אנערע מיט בלוט און גאַל גע-
שריבענע מעשיות, און אַ שטראָם פֿון טרייסט און האַפענונג באַפֿרישט
און באַנייט די אויסגעקרענקטע צעבראַכענע ייִדישע נשמה...“
אַט אין וואָס עס גייט: טרערן און גאַל און בלוט, און — אַ שטראָם
פֿון טרייסט און האַפענונג. דאָס זינען פֿעדעם פֿון וועלכע גרויסע קונסט
ווערט אויסגעוועבט; פֿון וועלכע ס'ווערט אויסגעוועבט אַ פֿאַן, וואָס קאָן
פֿירן פֿון סמעטניקעס צו גרינע לאַנקעס.
אין דעם, אייגנטלעך, ליגט דער סוד פֿון הונדערט יאָר מאָדערנער
ייִדישער ליטעראַטור. דער מהות פֿון דער ייִדישער קלאַסיק איז געווען
דאָס לאַמטערנדל אין דעם זיידנס האַנט, אין דער מיט פֿון חשכות, פֿאַר-
לוינקייט און אונטערדריקונג.

אינטערעסאנט, פֿאַרבניגיינדיק, אַז נאָך עדיהיום געפֿינען זיך די וואָס האָבן דעם זיידן ניט מוחל געווען אַט דאָס לאַמטערנדל זינס, מחמת עס האָט אַנטפלעקט אַזוי פֿיל אומגליקלעכע צוריקגעשטאַנענדיקייט און קבצנות. זיי פֿאַרשטייען ניט, אָדער ווילן ניט פֿאַרשטיין, אַז ווען ניט דאָס לאַמטערנדל, וואָלט דער חושך לענגער געדויערט און די הינטער־שטעליקייט זיך לענגער געהאַלטן. זיי פֿאַרשטייען ניט דעם גאַנצן נאָר־ציאָנאַל־רעוואָלוציאָנערן מהות פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור, די קלאַסיק בעיקר, וואָס איז באַשטאַנען פֿון געזעלשאַפֿטלעכער קריטיק און נאַציאָנאַלער זעלבקרטיק, אָן וועלכע מען האָט ניט געקאָנט העלפֿן און דערהייבן דאָס פֿאַלק.

עס קומט אַ ציטט ווען דאָס פֿאַלק דערגרייכט צו אַ צעשייד־פֿונקט אין זיין פֿאַרויסגאַנג, ווען עס דאַרף מאַכן אַ היסטאָרישן סך־הכל מיטן פֿאַרגאַנגענעם, אַפֿקלעבן און אָפּוואַרפֿן ווערטן, פֿדי צו קאַנען גיין פֿאַר־רויס. דער עבֿר קאָן אַ מאָל ווערן אַ קייט וואָס האָלט צוריק. פֿונקט אַזאַ קייט קאָן ווערן די מורא פֿאַר דעם נייעם, דער נעפל פֿון אונטער־דריקונג, דאָס געפֿיל פֿון שיפֿלות. אין אַזאַ ציטט ווערט נייטיק אַ גרויס־אַטעמדיקע, גרויסצוגיקע ליטעראַטור, וואָס זאָל דיסטילירן — ניט אַוועק־וואַרפֿן! — די פֿאַרגאַנגענהייט, איבערהאַקן דעם פּלאַנטער פֿון צעטומ־לעניש, אָפּקראַצן דעם שימל און אויסדרייען דאָס פֿאַלק מיטן פֿנים צום היינטיגן און צום מאַרגן. ניט קיין לנכטער פּראַצעס. אַט דעם ציל האָט זיך די קלאַסיק געשטעלט.

(אינטערעסאַנט, דורך מענדעלען גופּא האָבן זיך געקרייצט דאָס אַלטע מיטן רעוואָלוציאָנערן, נייעם. מע דערציילט, אַז ווען מענדעלע האָט באַ־זוכט ווילנע, האָט מען אים אַנטקעגנגעטראָגן פֿון איין זיט — אַ ספֿר־תּורה, פֿון דער אַנדערער — אַ רויטע פֿאַך).

ב.

ניין, עס זינען ניט געשען קיין ניסים. מענדעלע איז טאַקע געווען אַ בעל־מופֿת, אָבער די מופֿתים זינען געווען רעאַליסטישע, קאַנקרעטע, טאַגטעגלעכע, נאַטירלעכע, קלאַרע, דער עיקר — נייטיקע. אַ פֿאַלק האָט באַדאַרפֿט האָבן אַ ליטעראַטור — און די ליטעראַטור איז געבוירן גע־וואָרן, אַ פֿאַלק האָט באַדאַרפֿט אַ מורה־דרך — האָט ער זיך באַוויזן. אַ פֿאַלק, אויפֿן שייִדוועג, האָט באַדאַרפֿט וויסן ווי און ווי צו גיין — האָבן זיך געיאָוועט די וויזערס, אַ פֿאַלק האָט באַדאַרפֿט אַרויסגיין פֿון יאַרהונדערטער פֿאַרחושכטקייט און הינטערשטעליקייט — האָבן די שרייבערס זינע אַנגעצונדן לאַמטערנדל נאָך לאַמטערנדל, ביז ס'איז געוואָרן אַ גרויס ליכט. „מיר דאַרפֿן העלפֿן — זאַגט שלום עליכם — שטייגן דעם גניסט פֿון פֿאַלק“.

וואָלטן זיי, די גאונים, ניט געקומען, וואָלטן געקומען אומצאָליקע

האלבע, פערטל-און אכטל-גאונים. אנדערש האָט עס ניט געקאָנט געשען. דער חילוק: דער גאון שניידט איבער קנופן מיט אַ מעסער, ער האָט הן חכמה און הן קוראָזש. דער ניט-גאון — דער קלענערער שרעבער — צענעמט דעם קנפּ פּאָדעם נאָך פּאָדעם. דער גאון הייבט אויף דאָס פּאָלק מיט פּליגל צום באַרגשפיץ און באַוויזט אים דאָס ליכט פֿון יענער זיט, דער ניט-גאון קלעטערט — מעטער נאָך מעטער. אין דעם זין איז עס געווען אונדזער „גליק“, און איך באַניץ זיך מיט דעם אידיאָם אין אַנגע-נומענעם פּאָלק-באַטשט, וואָס די גרופּע גאונים האָט זיך כמעט מיט אַ מאָל, כמעט גלייכצייטיק באַוויזן און געאַגראַפֿיש — זיך קלוג פּאַרשפּרייט: מענדעלע — אין דער ליטע, שלום עליכם — אין דער אוקראַינע, פּרץ — אין פּוילן.

ג.

וואָס, אייגנטלעך, האָט די ייִדישע פּאָלקמאַסע מיט הונדערט יאָר צוריק „באַדאַרפֿט“ האָבן? אַז מ'זאָל זי פּאַרשטיין, טרייסטן, ליב האָבן, לערנען און אויסקעמען דעם שויבער פֿון יאָרהונדערטער. איז געבוירן געוואָרן אַ ליטעראַטור וועמעס הויפט־שטריכן זינען געווען — ליבע און קריטיק, מחמת איינס אָן צווייטן וואָלט ניט מיגלעך געווען. שוין דער יונגער שלום עליכם, רעדנדיק וועגן דער „בערדיטשעווער גאַס“ (א סימבאָל פּאַר אַלע ייִדישע גאַסן), זאָגט, אַז זי איז אים אַזנגעבאַקן, טיף אין האַרץ, און טאַקע מחמת דעם רעדט ער מיט איר „האַרבע רייד און לאַכט אויס אירע גענג, אירע ווילדע פּאַסטעמעקעס“. זיין ליבע צו איר איז אַזוי גרויס אַז ער זעט די יכולת פֿון דעם גוטן און שיינעם אונטער דער אויסערלעכער העסלעכקייט — ווי וויקטאָר הוגאָ האָט געזאָגט — און ער ניצט די קרייִטיק, פּרי דאָס מיאוסע אַוועקצושאַרן. מענדעלע דעמאָסקירט דעם מיטל־עלטער אָן רחמנות, פּרץ פּאַרחוזקט אים.

ליבע אַליין וואָלט ניט געטויגט, פונקט ווי רחמנות אַליין איז ניט גענוג. צוליב דעם איז דינעזאָן ניט געבליבן אין דער ערשטער ריי פֿון די ייִדישע ליטעראַטור־שאַפּערס. קריטיק אַליין איז ניט גענוג — צוליב דעם האָבן די משכילים ווייניקער געוויקט, צוליב דעם איז נאָמבערג ניט אין דער ערשטער שורה פֿון אונדזערע ליטעראַרישע גרונטלייגערס.

אַחוץ קריטיק און ליבע האָבן זיך אויך גענייטיקט האַפּערדיקייט און גלויבן, אַז דאָס פּאָלק וועט ניט אונטערגיין. אויך די שטריכן פֿילן זיך אין דעם שאַפֿן פֿון די קלאַסיקערס. אַ האַפּערדיקייט, וואָס נערט זיך פֿון זייער, די שרעבערס, טיפֿן גלויבן אין מאַסעמענטש, אין „זיין פֿון אַ גאַנץ יאָר“. דאַכט זיך, אַז קיין שום אייראָפּעיִשע ליטעראַטור האָט ניט געאַטעמט מיט אַזוי פֿיל ביטחון און אַפּטימיזם ווי די ייִדישע ליטעראַטור — אין מיטן פֿון נגישות, פּאַגראַמען און רדיפּות. „דער כתּריליק איז אַזאַ מין“ — זאָגט שלום עליכם — „וואָס פּאָלט נישט חס־ישלום

אַראָפּ בני זיך מיט זיין אַרעמקייט...". די פּתּריליקס זינען „אַרעמע נאָר פּריילעכע“.

משמעות: ניט די קלאַסיקערס האָבן די שטריכן געבראַכט צום פּאַלק, נאָר זיי האָבן זיי אַרויסגעגראָבן פֿון די טיפּענישן פֿון פּאַלק.

ד.

די קלאַסיקערס זינען געווען צילבאַוווסטע און פּאַרשטענדיקע איבער-דערצייערס. מע דאַרף דאַטעווען דאָס פּאַלק פֿון ניוועץ. „דאָס פּאַלק דאַרף וויסן וואָס פּאַר אַ פּוּחות עס געפֿינען זיך בני אים, וואָס פּאַר אַן אַנטיק-לעך עס וואָלגערן זיך צווישן אים און גייען אין ניוועץ“ — זאָגט שלום עליכם.

אין 1908, רעדנדיק אויף דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאָנפּערענץ, האָט פּרץ געפרוּווט אַנווייזן די דריי עלעמענטן, וואָס האָבן צום לעבן געבראַכט די ייִדישע ליטעראַטור: „עס הויבט זיך אָן באַפֿרייען דער ייִדישער המון, דער אַרעמער עס-האַרץ. ער פּאַרלירט זיין צוטרוי אי צום גרויסן למדן, אי צום גרויסן גביר... עס ווערט געבוירן די חסי-דישע מעשה... עס האָט אויך דערוואַכט און פּאַרלאַנגט עפעס פּאַר זיך די ייִדישע פֿרוי, דאָס ייִדישע וויבל, דאָס ייִדישע מיידל — עס באַ-ווייזן זיך וויבערשע ביכלעך, פֿון עבֿרי-טעטש ווערט אַ מאַמע-לשון... אָבער פֿון דעם אַלעם וואָלט נאָך קיין ליטעראַטור ניט געוואָרן... דאָן באַווייזט זיך דער ייִדישער אַרבעטער, דער ייִדישער פּראַלעטאַריאַט און שאַפֿט זיך זיין אינסטרומענט פּאַרן קאַמף פּאַר זיין לעבן... און עס באַווייזט זיך דאָס ייִדישע בוך אין דער ייִדישער שפּראַך...“ אַט די דריי פּאַלק-עלעמענטן האָבן די ליטעראַטור געשאַפֿן און די ליטעראַטור האָט זיי צוריקגעגעבן, וואָס זיי האָבן באַדאַרפֿט: „וואַרעמקייט און זון“, אין פּרצעס ווערטער.

עס איז אָנגעגאַנגען אַן איבערדערצי-פּראַצעס, וואָס האָט צו זיך כּמעט קיין גלייכן ניט אין אונדזער מאַדערנער געשיכטע — אַ פּראַצעס, וואָס האָט גינסטיק און פּסיכאָלאָגיש געהאַלפֿן דעם פּאַלק אויסוואַקסן און באַ-שטעטיקט, אַז דער „עס-האַרץ“, דאָס וויבל און דער אַרבעטער זינען געקומען איבערגעשטאַלטן דאָס ייִדישע לעבן.

דורך אַלע שפּאַרעס האָט דאָס פּאַלק גענומען שפּאַרן אין דער ליטע-ראַטור אַרײַן. דורך טיר און פֿענצטער און קוימען. שלום עליכם האָט פּאַר זיי אַלע טויערן צעפֿענט: „די העראַען דאַרפֿן זיין גענומען פֿון זיין ספֿערע, דאָס הייסט פֿון זיין גראַד, טאַקע פֿון דעם פּאַלק אַליין...“ (פֿון זיין נאַכוואַרט צו „סטעמפּעניו“).

דאָס פּאַלק איז געוואָרן ניט נאָר די „העראַען“, נאָר אויך די אָפּנע-מער פֿון דער ליטעראַטור.

און פּדי עס זאָל געבוירן ווערן אַ גרויסע ליטעראַטור, האָט צוזאַמען

מיט גרויס-טאלאנט, מיט גרויס-געלערנטקייט אויך געמוזט זיין גרויסער באוויסטזיין.

א דרנז-פיר טויזנטיאריקע יידישע פאלקקולטור האט באדארפט אן הייבן רעדן אין א נייעם אידיאם און אין א ניי לשון. דעם נביאס „הוי, בונה עיר בדמים וכוונן קריה בעונה“ (״וויי, דער וואס בויט א שטאט מיט בלוט און שטעלט אויף א כרך מיט אומרעכט״) — האט באדארפט ווערן י. ל. פרצעס „ווי שלאגט עס א ברודער דעם צווייטן אין קארק“, שלום עליכמס „ווארפט זיך ניט מיט קיין מענטשן“ און באוושאווערס „הייב אויף דינע אויגן“.

זיי האבן גענוי געוויסט ווהיין זיי גייען און וואס דאס פאלק דארף. ווען ווינטשעוויסקי שאצט אפ פרצעס ווירקונג און באטייט, קומט ער צו אַזא סך-הכל; „די ירושה פון דער השכלה, וואס איז געווען דא, ווי אומעטום, אסימילאציע אין כפול-שמונהדיקן פארמאט, האט מיט זיך געבראכט א פאראכטונג צו זיך, א פאראכטונג הייסט עס צו זיך, ווי ווען מען האט אויסגעזען, איידער מ'איז „ציוויליזירט“ געווארן, א פאראכטונג צום געוועזענעם איד, און פריץ האט באוויזן אז אין דער אמאליקער יידיש-קייט איז אויך געווען שיינקייט, הערלעכקייט“.

דאס הייסט, נאך א מאָל, ציל-באוויסטזיין און טיפֿע פארשטענדעניש פֿאַר צוויי קערנדיקע עיקרים פֿון דער ליטעראַטור — געבן דעם פֿאַלק אַ געפֿיל פֿון ווערטיקייט, און זיך אַננורען אין אים איבערווייניק. די אינטימקייט און קורבהשאַפט — דאָס וואָס ש. ניגער האָט אַ מאָל רעדנדיק וועגן שלום עליכמען, אַנגערופֿן דאָס געפֿיל פֿון נײַט-דיסטאַנץ צווישן שרנ-בער און ליענער — איז געווען איינער פֿון די עיקר-שטריכן פֿון דער ליטעראַטור.

שלום אַש דערציילט, אַז בעת מען האָט אין 1901, געפֿערט פרצעס 50סט יוביליי און דאָס הויז איז געווען פֿול מיט די פֿירער פֿון דער ייִדישער גמינע אין וואַרשע, די פֿני וואָס זינען געקומען באַגריסן פֿרצן, האָט זיך אַרײַנגעשטעלט אַ דעלעגאַציע פֿון צוויי יונגעלייט, אַרבעטער, פֿאַרטרעטער פֿון „בונד“. „פֿריץ איז מיט זיי אַריין אין אַ באַזונדער חדר און זיי האָבן אים געגעבן אַ מתנה, וואָס איז אים געווען הייליק זיין גאַנץ לעבן, די מתנה איז געווען אַן עקזעמפּליאַר פֿון דער „ייִדישער ביבליאָטעק“, דאָס זאַמלבוך, וואָס פֿריץ האָט אַרויסגעגעבן אין 1891 (נאָך פֿאַר די „יום-טובֿ בלעטלעך“ — א. ג.). דער עקזעמפּליאַר האָט זיך געהאַט אויפֿגעהאַלטן אין „צענטן פֿאַויליאָן“ פֿון דער וואַרשעווער פֿעסטונג, ווי ער איז אין געהיים איבערגעגאַנגען פֿון איין פֿאַליטישן אַרעסטירטן צום צווייטן, די בלעטער פֿון בוך זינען געווען פֿאַרפֿעסטט, אויסגעשמירט און צעריסן פֿון אויסגעלייענטקייט. פֿיל אותיות פֿון בוך זינען געווען אונטערגעשטראַכן מיט בלינשיפֿט. די אונטערגעשטראַכענע אותיות האָבן צוזאַמגעשטעלט מיטטיילונגען, וואָס איין אַרעסטירטער האָט מיטגע-טיילט דעם אַנדערן“.

ניט צופֿעליק שרייבט שכנא עפשטיין, אַז „פרצעס די פֿרומע קאַץ“ האָט געמאַכט אויף די אַרבעטער אַ סך אַ גרעסערע ווירקונג ווי די שטאַרקסטע אַגיטאַציע־רעדע“.

ניט סתם אַ ליטעראַטור איז געבוירן געוואָרן, נאָר אַ ליטעראַטור, וואָס האָט אַ גאַנץ פֿאַלק אַרומגענומען. פֿון אַנהייב זינגען עס געווען גרוי־סע ברייטע לייזונטן — מענדעלעס וואַנט־מאַלערייען, וואָס כאַפֿן אויף דאָס גאַנצע לעבן; שלום עליכמס גרויסע אוניווערסאַלע פֿיגורן; פרצעס מענטשן־אַלעגאָריעס, מענטשן־סימבאָלן, מענטשן־פֿראַבלעמען, וואָס בלאַנדזשען און געפֿינען זיך, וואָס וואַקלען און אַנטשליסן זיך. עס איז געווען אַ ליטע־ראַטור, אַן אַרומגעמענדיקע, וווּ דיגעזאַן שטעלט זיך אַזן פֿאַרן ייִדישן קינד און מרדכי ספּעקטאָר פֿאַרן ייִדישן פּויער און פֿאַרן אַרעמען מיידל, און דוד פּינסקי עפֿנט דער ערשטער אויף די טיר פֿאַרן ייִדישן אַרבע־טורער און די אַמעריקאַנער פֿאַרן ייִדישן פֿראַלעטאַריער, און הערש דוד נאָמבערג און דוד בערגעלסאָן פֿאַרן פֿאַרלירענעם אינטעליגענט. און יע־דער דערגאַנצט און יעדער גיט צו אַ שטריך, און אַ טייל בלאַנדזשען, אַבער עס גייט אַן אַ פֿאַדעם פֿון הנשך — אַ המשך־ליטעראַטור וואָס פֿירט אַ חשבון מיטן לעבן.

למשל, דער חשבון מיטן שטעטל: מענדעלע לאַכט עס אויס, שלום עליכם פֿאַרמישפט עס, פּרץ באַדויערט עס, בערגעלסאָן באַוויינט דעם שטעטלס „אַפּגאַנג“, אַיטשע מאיר ווייסנבערג באַוויינט די קלאַסן־צע־טיילונג, שלום אַש פּראַוואַט עס ראַטעווען דורך אידעאָלאָגישע און פֿירט סוף־פּלֿיסוף אַוועק גאַנץ קוזמין קיין אַמעריקע, און דער יונגער איזי כאַריק, מיט מער ווי אַ דור שפּעטער, טענהט נאָך אַלץ: „ווי לאַנג איז דער שיעור זיך בעטן: שטעטעלע, פֿאַרגיי“.

ה.

דער נאַציאָנאַלער קולטור־חשבון אין ייִדישן לעבן די לעצטע 100 יאָר, דאָס הייסט קנאַפע פֿינף דורות, איז געפֿירט געוואָרן פֿון דער ייִדי־שער ליטעראַטור גלנצכצייטיק אויף צוויי קאַנטינענטן — אין אייראָפּע און אַמעריקע.

אַ ליטעראַטור אַן אַרומגעמענדיקע, וואָס גיט אויסדרוק צו אַלע פּראַב־לעמען און דערשניינגען און צייט־ענדערונגען, האָט זי רעפּלעקטירט דאָס גאַנצע ייִדישע לעבן. אליקים צונזער באַזינגט „שיבת ציון“ — „וואָס זע איך דורך די שויבן, עס פֿליען אַן ווי טויבן“ (אזוי זינגט די „מאַמע־ציון“), און די ייִדישע אַרבעטער זינגען: „אין דעם זאַלציקן ים פֿון די מענטש־לעכע טרערן געפֿינט זיך אַ שרעקלעכער תּהום“. און דאָס פּשוטע וואָרט „סני־ווי־סני“ רינטט אויף טראַציק־טונקל ביי משה לייב האַלפּערינען: „סני ווי סני מיטן שפּרונג גייט אַלץ פֿאַרבני“, און איין האַלבן דור שפּעטער צעזינגט זיך עס בניס יונגן יוסף גרינשפּאַן: „סני־ווי־סני איז אונדזערע די ערד“.

דער גערעאגל פֿאַר רעכט, בילדונג, ברויט און מענטשלעכער ווער-
דע איז געווען איר היסטארישער תוך. דער מענטש — איר הויפט-טעמע,
דאָס איינשטעלן זיך פֿאַר אים — איר גרונטמאַטיוו.
אַבער — זאָגן אַנדערע — ניט געווען קיין גלייכמעסיקער שטרעם;
די ליטעראַטור איז אַפֿט אַוועק פֿון ברייטן דרך-המלך פֿון די קלאַסי-
קערס, צו מאַל אַוועק פֿון פֿאַלק.

גיין, ניט די ליטעראַטור, בלויז איינצלנע שרייבערס אירע. אַ פֿאַלק
איז ניט קיין איינהייטלעכער אַרגאַניזם און זיין וועג איז אַפֿט אַ זיגאַ-
גישער. געווען פֿאַלק-לייקענונג, בלאַנדזשענישן, עסטעטיציזם, פֿאַרלוירן
ווערן אין זיך. אין משך פֿון אַלע יאָרן אַזוי. פֿון זינט דוד פֿרישמאַן
האַט פֿאַרהווקט פֿרעזן אין די 90ער יאָרן ביז אַן אַרטיקל אין דער ניו
יאָרקער "טיימס" — אין וועלכן דער שרייבער באַגייט זיך קאַרג און שלאַ-
בערדיק מיט שלום עליכמען, אַדער אַנדערע — מיט מענדעלען, ביז
שפּאַגל-נייע אַטאַקעס אויף שלום אַשן.

אַן ספּנות. דער גרונט-שטרעם פֿון די פֿאַלקישע טענדענצן האָט
אַנגעהאַלטן אַלע יאָרן. זי ליבע צום מענטש פֿון דער קלאַסיק האָט דאָ-
מינירט — דורך מערסטע יונגע אין אַמעריקע, דורך די "אינוויכיסטן",
דורך די פֿראַלעטאַרישע שרייבערס אין די 20ער יאָרן, אין דער ייִדישער
ליטעראַטור צווישן צוויי וועלט-מלחמות אין פּוילן, אין דער ברייטער
סאָוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור (ביז 1948!).

אַבער — טענהן אַנדערע ווידער, דאָס איז אַלץ געווען אַמאָל, אין
עבר, וואָס הערט זיך וועגן איצט?

מיר רעדן טאַקע וועגן איצט. די ייִדישע ליטעראַטור איז בניגע-
שטאַנען אין אַלע צייטן. ווען ס'איז געקומען צום העלדיש-טראַגישן חשבון
מיט דעם נאַציזם, אין די טעג פֿון געטאָ — האָט די ייִדישע ליטעראַ-
טור אויף ייִדיש געפֿירט דעם חשבון, מער ווי דער ייִדישער חשבון אין
אַלע לשונות צוזאַמענגענומען. ניט נאָר הירש גליקס געטאָ-הימן, ניט
נאָר קאַצענעלסאָנס "איכה", וואָס איז האַרצריסנדיקער פֿון ירמיהוּס —
ווייל דער חורבן איז געווען גרעסער, ניט נאָר רינגעלבלום — נאָר די
געטאָ-געשטאַלטן וואָס די ייִדישע ליטעראַטור האָט געשאַפֿן: פֿון ה. ליי-
וויקס שטיין אויפֿן "גאַניק פֿון טרעבלינקע און מאַדאַנעק", ביז איציק
פֿעפֿערס ייִנגל וואָס פֿליט אין די הייכן, איינגעוויקלט אין דער געטאָ-
פּאַן, און פֿאַלט ניט אַראָפּ, ביז דער פֿיגור פֿון מאַרקישעס גור-אַריה (אין
"מלחמה"), ביז גלאַטשטיינס און סוצקעווערס לידער, ביז עלי שעכטמאַן
און חיים גראַדע.

יא, זי האָט אויסגעהאַלטן, די ליטעראַטור אונדזערע. זי האָט מאַכט
ליזירט דעם גניסט פֿון פֿאַלק צו גרויסער קדושה און צו גרויסער גבורה
אין גערעאגל קעגן נאַציזם. זיי האָבן געהייליקט און דערהויבן די קלאַ-
סיקערס, ווי די קלאַסיקערס האָבן דערהויבן די נביאים.
עס איז אַ קרעפֿטיקע ליטעראַטור. זי האָט לעבנסזאַפֿטן, כאַטש זי

איז פֿול מיט יסורים, דער פֿאַשיזם האָט אירע לייענערס צוזאַמען מיט די שאַפּערס אומגעבראַכט.

זי האָט אויסגעהאַלטן דעם ניט־דערוואַרטן בראַך פֿון די סטאַלין־יאָרן, וואָס האָט די קרוין פֿון ייִדישן שאַפֿן אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד צע־טראָטן — אַ בראַך וואָס ווער ווייסט צי ער וועט, ווען ניט איה, פֿאַרהיילט ווערן.

אַבער — יום־טובֿן אַליין איז ניט גענוג. קולטור — ספּעציעל לי־טעראַטור און דערציוונג — איז ניט לעקעך מיט בראַנפֿן, נאָר אַ פּראָסט שטיקל ברויט מיט הערינג, וואָס האָט אַלע טעמען פֿון לעקעך און בראַנפֿן.

ניט מיט איבערזעצונגען אַליין וועלן מיר זי ראַטעווען. פֿינער־לעשערס אין פּאַפּירענע קאַסקעס וועלן זי ניט ראַטעווען. אונטערשטעלן אַ קריגל און אָפּמעלקן אַ שלום־עליכם מעשה אויף ענגליש, אָדער אַ קושניראָוו־ליד אויף רוסיש, אָדער אַ בערגעלסאָן־דערציילונג אויף העברעיִש איז ניט גענוג. דער גאַנצער באַגריף ווערט צו פֿלאַך. אַוודאי דאַרף מען זי אין דער ברייט און אין דער טיף איבערזעצן אין די אַנדערע שפּראַכן — בנֿ אונדז אין ענגליש, פֿדי העלפֿן דער אַמעריקאַנער ייִדיש־ענגלישער ליטעראַטור ווערן אַ נאַציאָנאַלע ליטעראַטור, וואָס אָן דעם גניסט פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור וועט זי עס קיין מאָל ניט ווערן.

אַבער ביינדילעך צוואַרפֿן איז ניט גענוג. אַ פֿאַלק־סביבה דאַרף מען שאַפֿן מיט אַ נאַציאָנאַלער אַטמאָספֿערע דורך אַלע קולטור־אויסדרוקן, וואָס זאָל די ליטעראַטור צו דורות קאָנען איבערגעבן. איבערזעצונגען וועלן קיין פֿאַלק בנֿם לעבן ניט דערהאַלטן.

און דער אַזוי גערופֿענער רעליגיעזער רענעסאַנס אין אַמעריקע וועט ניט פֿאַרהיטן אייניק ראַבאָי און כאַווער־פּאַווער און י. ל. פּריץ און מאַני־לייב און אַברהם רייזען, און אויב זיי וועלן ניט פֿאַרהיטן ווערן — וועט אויך מענדלע פֿאַרמישפט ווערן צו אונטערגאַנג.

אָן פּילנעוועזן דאָס ייִדישע לשון, אָן אַ פֿאַרצווינגטער ליטעראַטור־שאַפֿונג אויף ייִדיש, דער עיקר, אָן אַ וועלטלעך־פֿאַרגעשריטענער דער־ציונג — וועלן מיר קיין דורות, וואָס זאָלן ווערט זיין די קלאַסיקערס, ניט צוגרייטן.

אויב מען דאַרף „קינסטלעך צעבלאָזן די מאַסשטאַבן פֿון דער קולטור־אַרבעט אין ייִדיש“ (מיטן תּירוץ אַז מע קאָן „קינסט־לעך ניט צעבלאָזן“ האָט דער רעדאַקטאָר פֿון „סאָוועטיש היימלאַנד“ געפרוווט פֿאַרענטפֿערן דעם טרויעריקן מצבֿ פֿון דער ייִדישער קולטור אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד) לאַמיר זי „קינסטלעך“ צעבלאָזן. אין געטאָ און אין צאָרישע טורמעס און אין אונדזערע גרינע יאָרן אין שאַפֿ האָט מען אונדז אויך געזאָגט, אַז מיר צעבלאָזן „קינסטלעך“, און זאָנגויל האָט אונדז געסטראַשעט מיט פּרת אין דעם נישט־געשטיגענעם שמעלצטאָפּ, וואָס פּלומרשט דער רבּונ־של־עולם אַליין איז דער היפּטקובער זינער געווען.

עס גייט אין אַ לעבנס-נוסח, וואָס די קלאַסיק האָט געגרוניטפֿעסטיקט.

עס גייט ניט אין זיידן מענדעלע. עס גייט אין זינע אור-איניקלעך.

„ליטעראַטור און פֿאַלק“ איז געווען דער נוסח פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור. „אַן פֿאַלק קאָן קיין ליטעראַטור ניט זיין“ — האָט פֿרץ געזאָגט. און אַ פֿאַלק אָן ליטעראַטור קאָן יאָ זיין? מיסתּמא. אָבער אַ בלוט-אַרעם, אַ בדלותדיק, אַ נעבעכדיק, אַ סטעריל, אַ שטאַמלדיק פֿאַלק.

פונקט ווי מ'דאַרף דאָס נביאישע וואָרט אין מאַרגן אַרזינטראַגן, אַקור-ראַט אַזוי דאַרף מען דאָס שעפֿערישע, הומאַנע ייִדישע וואָרט און ליטע-ראַטור אין מאַרגן מיטנעמען.

בלויז אַזוי קאָן מען — מעג מען — זאָגן אַ „גוט מאַרגן“ צום צווייטן יאָרהונדערט פֿון אונדזער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור.

(יאָנואַר, 1965)

די יידישע קלאסיקערס — זייער השפעה אויפן יידישן לעבן

א.

ן^ט י מאדערנע יידישע ליטעראטור האט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ קולטור־געשעעניש פֿון אַזאַ היסטאָרישן פֿאַרנעם, אַז זי האָט געהאַלפֿן בײַטן דאָס פֿנים פֿון ייִדישן לעבן.

אויב עס איז אמת — און עס איז אמת — אַז קונסט דאַרף גיט נאָר ווײַזן און אָפּשפּיגלען, נאָר אויך פֿאַרמײַטשן און העלפֿן ענדערן דאָס לעבן, גיט פֿאַרלירנדיק דערבײַ איר אייגענעם שעפֿערישן מהות און פּישוף — האָט דאָס די ייִדישע ליטעראַטור געטאַן מיט היסטאָרישן טעמפּאָ און מיט אַ דויערנדיקער ווירקונג. קיין נס איז עס גיט געווען. בלויז די ייִדיִשע פֿאַלק־ליטעראַטור אויף ייִדיש איז, אין היסטאָרישער פּערספּעקטיוו, געווען מסוגל שאַפֿן אַ נאַציאָנאַלן קולטור־אינסטרומענט, וואָס זאָל סינ־טעזירן גרויס־קינסטלערישע קוואַליטעט מיט געזעלשאַפֿטלעכער סענסי־טיווקייט און פֿאַרשטענדיקונג, פֿדי צו העלפֿן פֿאַרקערעווען און ענדערן דאָס ייִדישע לעבן.

אַ היסטאָרישער פֿאַקטאָר אין דער ווירקונג איז געווען די עצם־שפּראַך, אויף וועלכער די ליטעראַטור איז געשאַפֿן געוואָרן — ייִדיש. ייִדן־קינסט־לערס האָבן געווירקט אויך אויף אַנדערע שפּראַכן. טייל פֿון זיי האָבן פֿאַרמאָגט דעם פּישוף פֿון קונסט אין זיך, זיי האָבן אָבער גיט געוואַרצלט אין ייִדישן לעבן, פֿדי עס קאַנען פֿאַרטיפֿן און בײַטן. אַנדערע האָבן יאָ גע־וואַרצלט אין לעבן און האָבן עס אַפּילו געוואַלט באַשיצן, פֿאַרטיידיקן אַדער בײַטן צום גוטן, זיי האָט אָבער געפֿעלט די אוממיטלבאַרע פֿאַר־בינדונג מיטן פֿאַלק, וואָס בלויז ייִדיש האָט זיי געקאַנט געבן, און זייער קונסט, פּונקט ווי זייער ווירקונג, איז געבליבן צווייטווערטיק און בלוט־אַרעם. זי האָט זיך גיט געשפּינט פֿון די אורקוואַלן, וואָס שפּינן גרויסע קינסטלערס. דאָס איז אמת גיט נאָר וועגן די, וואָס האָבן געשריבן אין פֿרעמדע שפּראַכן, נאָר אויך, מיט קליינע אויסנאַמען, וועגן טייל וואָס האָבן געשריבן אין העברעיִש. אין מיינסטע פֿאַלן האָט זיך באַקומען מוסר, שטראַף־רייד אַדער רחמנות — ספּקדיקע קונסט־פֿליים, וואָס האָבן גיט געקענט האָבן קיין היסטאָרישע ווירקונג אויף דער אונטערדריקטער ייִדישער פֿאַלקמאַסע אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 19טן יאָרהונדערט.

אויב די יידישע ליטעראטור איז געווען אַ דערשטונג איינציק אין איר מין אין דער קולטור-אַנטוויקלונג פֿון ייִדישן פֿאָלק אין משך פֿון יאָרהונדערטער, האָט דאָס בלויז געקענט געשען אין ייִדיש, אין אַט דעם עקספרעסיוון און סובטעלן קולטור-און לעבן-קאַנצענטראַט פֿון דער מאַ-דערנער ייִדישער געשיכטע. ניט אין וועלכער עס איז אַנדערער שפּראַך האָבן זיך די קאַנווולסיעס, ראַנגלענישן און האַפֿענונגען אין ייִדישן פֿאָלק-לעבן געקאַנט קינסטלעריש רעאַליזירן. „אין דער שפּראַך“, האָט פּרץ געזאָגט, „ליגט באַהאַלטן דאָס געוויין פֿון אונדזערע עלטערן, דער וויי-געשריי פֿון פֿיל דורות, דער גיפֿט און די פֿאַרביטערטקייט פֿון דער געשיכטע“. די גרונטשטריכן פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור — איר אַפּטימיזם און רחמימדיקייט (ניט רחמנות!) זינען כמעט ניט בנמצא אין ייִדישע שאַפֿונגען אויף אַנדערע שפּראַכן. און וואָס עס פֿעלט, דער עיקר, די אַנדערש-שפּראַכיקע ייִדישע ווערק פֿון יענער צייט, העברעיִש אַרבינגערעכנט, איז די זעלבקריטיק און דער קינסטלערישער זעלבחווק — די סאַטירע, וואָס האָט געשפּילט אַ היסטאָריש-באַפֿרייערשע ראַלע אין דער אויסגעשטאַלטונג פֿון דער פֿאָלקפּסיכיק.

היינט עס, אַז די דאַטע פֿון 100 יאָר מאַדערנער ייִדישער ליטעראַ-טור, וואָס מיר צייכענען איצט אַפ, איז גלענצנישק אויך אַ הויכפונקט אין דער אַנטוויקלונג פֿון אונדזער פֿאָלקלשון, אַן וועלכן דער ווונדער פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור וואָלט ניט מיגלעך געווען. פֿון דעם דרינגען אַרויס באַשטימטע היסטאָרישע פּועל-יוצאס אי בשנכות דער ראַלע פֿון ייִדיש אין אונדזער ווינטערדיקן קולטורגאַנג און אי וואָס שניך דעם ספּעציעלן אַרט פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אונדזער לעבן. הונדערט יאָר מענדעלע מוכר ספּרים איז ניט סתם קיין ליטעראַרישע דאַטע, נאָר אַ דאַטע פֿון נאַציאָנאַלער חשיבֿות און באַטייט, וואָס שפּרייזט אַריבער די שפּראַך-ספּערעס, אין וועלכע עס באַוועגט זיך דאָס הנינטציי-טיקע ייִדישע לעבן, מחמת קיינעמס השפּעה אויפֿן ייִדישן לעבן און אויף דער ייִדישער קולטור איז ניט געווען פֿון אַזאַ גרויסן היסטאָרישן באַ-טייט און דויער.

דער שליסל אין וועלכן עס האָט געשאַפֿן די ייִדישע קלאַסיק האָט געשטעלט דעם טאָן אויף דורות. די קלאַסיקער האָבן ניט אויפֿגעשלאָסן בלויז איין באַשטימטע רגע אין דער געשיכטלעכער אַנטוויקלונג פֿון פֿאָלק און אַפּגעשפּיגלט איין באַשטימטע עפּאָכע אין ייִדישן לעבן און זיי ווערן דעריבער מיט דער צייט פֿאַרעלטערט. אין רעטראַספּעקט איז אַפֿילו ניט אין גאַנצן געניגנדיק די אַליין-באַראַקטעריזירונג, וואָס מענדעלע האָט געגעבן דובנאָוו: „איך בין אויך אַ היסטאָריקער ... ווען איר וועט קומען צו דער געשיכטע פֿון גענצנטן י.ה. ... וועט איר זיך מוזן באַניצן מיט מיינע ווערק...“ ניין, מענדעלע איז בשום אופֿן ניט געווען קיין שטייגער-שילדערער, וואָס האָט אַנגעכאַפט איין געגעבענעם געשיכטלעכן מאַמענט.

דער חוש פֿאַר זייער צינט איז בני די קלאַסיקערס געווען אַזוי סענ-סיטיוו און פֿאַרשפּיצט, אַזוי קינסטלעריש אַנטפלעקנדיק, אַז זיי דער-גרייכן ציטלעאַזיקייט. כאַטש זיי שילדערן דעטאַלן פֿון אַ געגעבענער סביבה, כאַפֿן זיי אַן אַזעלכע גרונט־דעטאַלן און עיקרדיקע פרטים אין לעבן פֿון פֿאַלק, אַז זיי גרייכן ווינט מחוץ די גרענעצן פֿון זייער אייגענער סביבה, זייער צינט און אַרט. די קלאַסיק האָט אַנגעכאַפט נאַציאָנאַלע און סאָ-ציאַלע מאַמענטן וואָס דויערן, וואָס גייען אָן אין פֿראַצעס פֿון פֿאַלקס באַרגאַרויפֿיקן גאַנג, אַפֿילו ווען די היסטאָרישע קאָנדיטאָנען ביי זיך. דאָס גוֹבֿר זיך דאָס אַפּעלעבטע און אַלטע, דאָס באַנעמען און באַזיניקן די שינויים אין לעבן, דאָס דערוועקן אין מענטש אַ חוש פֿון זעלבדער-קענטעניש, דער גלויבן, אַז „אויסגעלייזט מוז ווערן די וועלט“ און אַז „אַ מענטש איז אַ מענטש“ — דאָס זינען ניט קיין פֿאַרגייענדיקע היסטאָרישע קאַטעגאָריעס, וואָס זינען בלויז כאַראַקטעריסטיש און אַנזעניק ביים איי-בערגאַנג פֿון איין באַשטימטער סאָציאַל-היסטאָרישער פֿאַרמאַציע אין אַן אַנדערער. דער זעלבער שלום עליכם-ברונעם האָט דערהאַלטן ביים לעבן די ייִדן אין צאַרישן רוסלאַנד און דעם אימיגראַנט אין צופּאַס-פּראַצעס אין אַמעריקע. דער זעלבער מענדעלע, וואָס ראַנגלט זיך קעגן מיטלאַלטער, רופֿט אין יוני, 1917, די „ברידער ייִדן“, זיי זאָלן אַריין אין „ים פֿון דער רעוואָלוציע“, ווייל צוריק טאָר מען ניט גיין.

(ס'איז גענוג צו זען די באַציונגען צו מענדעלען, למשל, אין פֿאַר-שיידענע שפּעטערדיקע עפּאָכעס אין ייִדישן לעבן צו פֿאַרשטיין זיך סאָ-ציאַל-אויפֿרייסערישן און איבער-צינט כאַראַקטער; די „יונגע“ האָבן צו אים טענות געהאַט, הלמאי ער האָט, ווי אַפּאַטאַשו דערציילט אונדו, „ישראלען אַנגעהאָנגען אַ טאַרבע ווי אַ לונג און לעבער“; אייב קאהאַן האָט געהאַלטן „פֿישקע“ און „מסעות“ ווערק „אונטער דער ווירדע פֿון אירגענד וועלכן שרייבער“; אַ ייִד אין ישראל, די לעצטע יאָרן, מאַכט פֿון אים אַש און פֿאַרעך; אַ שרייבער אין אַ ייִדישער צייטונג, ערשט די לעצטע וואָכן, אַטאַקירט מענדעלען און רופֿט אים איצט אַ שונא-ישראל — אַ ניט-אויפֿהעריקע קייט פֿון נעגאַציעס עד היום, מחמת ער איז אַזוי הענטיק).

ב.

דער עיקר דערגרייך פֿון דער ייִדישער קלאַסיק איז געווען דאָס וואָס זי האָט געלערנט דאָס פֿאַלק ווי אַריבערצוגיין אַ היסטאָרישע שוועל, און ווייל, צוליב אַ פֿאַרגרעסערטן געשיכטלעכן טעמפּאָ, האָבן זיך שוועלן שוועל געביטן אין ייִדישן לעבן — איז די זעלבע ליטעראַטור נאָך אַלץ געבליבן די וועגוויזערין, די מאַמע, וואָס האָט געהאַפֿן אַריבערטעטן שוועל נאָך שוועל. אין דעם איז געלעגן איר זיך פּסדר באַזייענדיקע היסטאָרישע דינאַמיק.

אַלע נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע אויסדרוקן אין ייִדישן לעבן אין משך

פֿון די לעצטע 100 יאָר זינען, אין אַ באַשטימטן זין, געהייבאַמט גע-
וואָרן פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור. וויכטיקע פּאָליטישע
און געזעלשאַפֿטלעכע תּנאים האָבן ריפּ געמאַכט גרויסע שינויים אין ייִדישן
לעבן, די טראַנספּאָרמאַציעס האָבן צום לעבן געבראַכט די מאָדערנע ייִדי-
שע ליטעראַטור, די ליטעראַטור פֿון איר זינט האָט געהאַלפֿן די ענדע-
רונגען זיך פֿאַרוואַרצלען און אַזוי אַרום בייטן דאָס לעבן. זי האָט גע-
פֿירט דעם געראַנגל קעגן דער סטיכיע, זי האָט אָפּגעראַמט דאָס אַלטע,
געריסן שפינוועבס, געקראַצט שימל (ווי פּרץ דריקט זיך אויס וועגן שלום
עליכמען), אָפּגערייניקט דעם ווילדוויקס פֿון עבֿר און די צוריקגעשטאַנענ-
קייט, און געמאַכט אַרט פֿאַר דעם נייעם. און אין משך פֿון דעם גאַנצן
שטורמישן פּראָצעס פֿון טראַנספּאָרמאַציע געהיט דעם מענטש, ער זאָל
אין איבערגאַנג, חלילה, ניט געשעדיקט און ניט געניזקט ווערן.

דערצו איז נייטיק געווען אַ גרויסצוגיקע און ברייטאַטעמדיקע ליטע-
ראַטור. אַ קליינע ליטעראַטור וואָלט געווען בלויז די צאַפּלענישן, די
טעגלעכע ווייטיקן, דעם קרעכץ און אַכץ קעגן דער עוולה — זי וואָלט
פֿאַרפֿעלט דערשפּירן און דעשיפּירן דעם גאַנצן נאַציאָנאַלן, סאַציאַלן
און אוניווערסאַלן אַטעם פֿון דעם פּאָלקס קאַנווולסיעס. מער נאָך: אַ
קורצאַטעמדיקע ליטעראַטור וואָלט ניט געווען קאַפּאַבל אָפּצוואַגן זיך
שרעקלאָז פֿון אַלטן, עס פֿאַרחוזקן און דערשפּירן, אַז מען דאַרף זאָגן
יָ צו דעם נייעם, וואָס דאַרף קומען.

די ליטעראַטור איז געווען די היבאַם פֿון מאָדערנעם ייִדישן לעבן
אויפֿן בראַכשטול פֿון עפּאָכעס. ווען „די צינט“, ווי מאַריס ווינטשעווסקי
האַט געזאָגט, „איז געווען אויף דער צינט“. די ייִדישע ליטעראַטור האָט
געהאַלפֿן דאָס האָבן, אָפּגענומען דאָס קינד, עס צום ערשטן מאַל אַרײַנ-
געלייגט אין מולטער — צו ציען ווינטער ווינטשעווסקיס מעטאַפֿאָר —
און עס אַרומגעוואַשן. נאָך דעם איז די ליטעראַטור נאַכגעגאַנגען פֿוס-
טריט דעם עוהפֿהלע און עס אין דער וועלט אַרײַנגעפֿירט.

אַלע היסטאָרישע אַנטוויקלונגען אין מאָדערנעם ייִדישן לעבן האָבן
ניט נאָר געפֿונען זייער אָפּקלאַנג, נאָר זינען קינסטלעריש באַזיניקט
און רעאַליזירט געוואָרן אין דער ייִדישער ליטעראַטור: דער געראַנגל קעגן
מיטלעלטער, דאָס אויפֿוואַכן פֿון נאַציאָנאַלן פּאָלק-באַוווסטזינן און דער
קאַמף פֿאַר נאַציאָנאַלע רעכט — דער נאַציאָנאַליזם; דער סאַציאַליזם, ווי
ער האָט זיך אויסגעדריקט אין דער ייִדישער סביבה; דער אָפּגאַנג און
דאָס געבורט פֿון נייע קלאַסן און די גאַנצע געזעלשאַפֿטלעכע מעטאַמאָר-
פֿאָזע פֿון דעם ייִדישן אַרגאַניזם — דער אָפּגאַנג פֿון דער פֿעדעראַלער
בורזשוואַזיע, דאָס געבורט פֿון דער נייער בורזשוואַזיע, דאָס געבורט פֿון
ייִדישן אַרבעטער, דאָס פֿאַרלוירענע קליינבירגערטום, דער נייער מיטל-
קלאַס; דאָס געבורט פֿון אַ נייער אינטעליגענץ, — איר פֿאַרלוירנקייט,
איר שלום מיט דער בורזשוואַזיע און איר רעוואַלט קעגן איר; דער
חשבון מיט דער פֿאַרגאַנגענהייט, דער אָפּקלאַנג פֿון רעליגיעזע און נאָ-

ציאנאלע ווערטן און דאָס געבורט פֿון וועלטלעכקייט; דאָס בניקומען די סטיכע פֿון אַמעריקע און דאָס פֿאַרוואַרצלען זיך דאָ אין לאַנד (דאָס זעלבע איז חל אויף קאַנאַדע, אַרגענטינע, א. אַו. וו.); די קלאַסן־דיפֿע־רענציאַציע אין אַמעריקע; דאָס אַנקומען פֿון סאַציאַליזם אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד; דער קאַטאַקליזם פֿון פֿאַשיזם אין ייִדישן לעבן — די טראַגיק און העראַגיק; דער פֿאַלעסטיניזם און דאָס געבורט פֿון ישׂראל — אין די אַלע באַוועגונגען, וואָס האָבן אויפֿגעטרייסלט, צעקאַרטט און געענ־דערט דאָס ייִדישע לעבן, איז די ייִדישע ליטעראַטור מיטגעגאַנגען טראַט נאָך טראַט, דור נאָך דור, לאַנד נאָך לאַנד און ניט קוקנדיק אויף אַפֿטע בלאַנדזשענישן, געהאַלפֿן דעם פֿראַצעס פֿון איבערגאַנג, פֿון גובר זיין די סטיכע, פֿון צופֿאַסונג און באַננונג. עס איז זיך ניט פֿאַרצושטעלן דאָס ייִדישע לעבן אָן דער ייִדישער ליטעראַטור. צום בעסטן האָט זי אויסגע־דריקט אַלע פֿאַלקישע זיגנאַגן, אַרויף־אַראַפֿן, די פֿילגעשטאַלטליקייט און די פֿילפֿורעמדיקייט. זי האָט רעגיסטרירט און באַזינקט ניט נאָר דעם סכּום געשטאַלטן פֿון ייִדישן זיין, נאָר וואָס איז נאָך וויכטיקער, די פֿילגעשטאַלטיקייט פֿון ייִדישן ווערן אין פֿעריאַדעס פֿון גרויסע היסטאָ־רישע טראַנספֿאָרמאַציעס.

ג.

עס איז אָבער אויך נייטיק אונטערצושטרעכן, אָז די מאַדערנע ייִדי־שע ליטעראַטור איז ניט געקומען פֿון זיך אַליין. ניט קוקנדיק אויף איר גאַנצער פֿיאַנערישקייט, אויף איר קינסטלערישער אַרויסרופֿערישקייט צו די אָנגענומענע קונסט־שאַבלאַנען און געזעצן, אויף איר געזעלשאַפֿט־לעך נניער אויפֿפֿאַסונג פֿון די גרונט־פֿראַבלעמען אין ייִדישן לעבן — ניט קוקנדיק אויף דער סאַציאַל־קינסטלערישער אינאָואַטאַרישקייט אי־רער, האָט אונדזער קלאַסיק געהאַט פֿאַר זיך אַ וויכטיקן פֿאַרגייער, וואָס האָט צוגעגרייט דעם באַדן און, ביז אַ מאָס, אַפֿילו צעאַקערט די רויערד, פֿדי מענדעלע זאָל קאַנען געשען, פֿדי שלום עליכם און פֿרץ זאָלן קאַנען ווערן.

די דירעקטע פֿאַרגייערס פֿון דער ייִדישער קלאַסישער ליטעראַטור זיינען געווען די משכּילישע שרנבערס, וואָס האָבן דער עיקר געשריבן אין ייִדיש. ווייניקער די, וואָס האָבן געשריבן אין העברעיִש. מ. ווינער וויזנט ריכטיק אָן, אָז די מאַדערנע העברעיִער, ווי מאַפּו, סמאַלענסקי, י. ל. גאַרדאַן זיינען ערשט געקומען אין די 50ער יאָרן, בעת די פֿאַר־גייערס פֿון דער ייִדישער קלאַסיק האָבן זיך שוין באַוויזן אין די 20ער יאָרן פֿון 19טן יאָרהונדערט, און אַפֿילו פֿרזער. (די אָנאַנימע פּיעסע „די גענאַרטע וועלט“ איז מיסּתּמא דערשינען אַרום 1816). בכלל, איז די העברעיִשע ליטעראַטור אין דעם צייטאַפּשניט פֿון קנאַפּע 150 יאָר (פֿון 1700 ביז 1850) — מיט ווייניק אויסנעמען — געווען סטעריל, פֿאַר־

זונקען אין ראמאנטיק און אין מליצהשע גענעראליזאציעס, מיט ווייניק שייכות צום לעבן. (אפילו די וואס זינען געקומען אין די 50ער יארן זינען נאך היפשעלעך געווען פארוועבט אין ראמאנטיק און מליצה). די יידישע ליטעראטור, אזוי פרי ווי אין די 20ער יארן פון 19טן י"ה, האט זיך שוין געהאט באפרייט פון דעם מליצהדיקן, פון דעם רעטאריש-אבסטראקטן, וואס האט באשווערט די העברעישישע ליטעראטור. נאך א מאל: אז דאס אלץ איז באווינקט געווארן פון דער עצם שפראך אין קיין ספק ניט. די שפראך האט דער ליטעראטור געגעבן ווארצלען אין מאסנלעבן.

אמת: אויך די העברעישישע משפילים-שרייבער האבן געהאט אויס-צושייטן פונעם חסידישן פאנאטיזם, אבער צו די רדיפות אויף יידיש קאן מען עס ניט פארגלייכן. אונטערן דרוק פון די צארישע צענזארן און די חסידישע דרוקעריי-אייגנטימערס איז כמעט קיין יידישן שרייבער ניט געלונגען אפצודרוקן זינס א בוך. שלמה עטינגער איז גע-שטארבן, ניט האבנדיק געזען קיין איינציקס פון זינען ווערק אפגעדרוקט. ישראל אקסענפעלד האט אויף אייגענע הוצאות געלאזט דרוקן צוויי פון זינע דראמעס אין לייפציג און זיי זינען פארלעגן געווארן בנים רוסישן צענזאר. קנאפע 30 טעאטער-שטיק, וואס אקסענפעלד האט אג-געשריבן, זינען פארפאלן געווארן אויף אייביק אין דעם אדעסער פאגראם פון 1871. ניט קוקנדיק אויף דעם אלעם, האבן די לידער, די דערציילונגען, די דראמעס, די עפיגראמען פון די פאראייערס געלאזט א טיפן אננדרוק אויף דעם קערנדל פון דער יידישער ליטעראטור, וואס האט גערייבט אין פאלק. שוין בני זיי, בני די ערשטע פאראייערס זיי-נען קענטיק געווען אויסגעשפראכענע, פאלקנאענטע און דעמאקראטישע טענער, וואס האבן באווינקט די ווייטערדיקע אנטוויקלונג פון דער יידי-שער פאלקס-ליטעראטור און צוגעגרייט דעם באדן פאר דער קלאסיק.

שוין די ערשטע משפילישע שרייבער, דער עיקר אקסענפעלד, עטינג-גער און גאטלאבער האבן זיך געשטעלט קעגן מאגיסטראט און קהל, קעגן דעם ווייט און דעם פרנס-חודש, קעגן סכאלאסטיציזם און פילפול, קעגן חסידות און קבלה און געפירט א קאמף קעגן דעם אפגעשטאנענעם לעבן. עס מערקט זיך בני זיי שוין דער אנהייב סיי פון דער געזעלשאפטלעכער קריטיק און סיי פון דעם אפטימיזם — באזישע גרונט-שטריכן פון דער יידישער קלאסישער ליטעראטור. די הונדערטער האנט-געשריבענע קא-פיעס פון אקסענפעלדס „די גענארטע וועלט“ (געשריבן אין 1842), אדער פון עטינגערס „סערקעלע“, האבן געהאט א טיפן רושם אויפן פאלק און משפיע געווען די שפעטערדיקע שאפער פון אונדזער מאדערנער ליטע-ראטור. גאטלאבערס צענדליקער לידער אין מויל פון פאלק, שוין אפ-גערעדט פון אייזיק מאיר דיקס אן ערך 100 טויזנט ביכלעך, וואס זינען זיך צעגאנגען אין די 50ער יארן — די אלע האבן צוגעגרייט דעם באדן

פֿאַר דעם מאַסן־לייענער, וואָס האָט אַ הונגעריקער געוואַרט אויף מען־
דעלען און שלום עליכמען.

רעדנדיק וועגן ישראל אַקסענפֿעלד, זאָגט י. צינבערג: „אַקסענפֿעלדס
שאַפֿן, דאָס איז אַ באַדייטנדיקער עטאַפּ אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער
מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור. דער ערשטער ברייטער פּרוּוו צו פֿירן
אַ ברייטן, עקשנותדיקן קולטור־קאַמף פֿאַר אויפֿקלערונג, פֿאַר נייע לעבנס־
פֿאַרמען אויף דער שפּראַך פֿון המון, פֿון די ברייטע פֿאַלקס־מאַסן... ער
ווערט ניט מיד בלויז צו שטעלן און צו באַגיסן מיט שפּאַט און ביטול
דעם אַלטפֿרענקישן קליינשטעטלדיקן שטייגער־לעבן מיט די לופֿט־פּרנסות,
מיטן ווילדן איבערגלויבן, מיט דער אומבאַהאַלפֿנקייט, וואָס שטאַמט פֿון
מאוימדיקן אומוויסן און אָפּגעשטאַנענקייט“ (ישראל צינבערג, „די גע־
שיכטע פֿון דער ליטעראַטור בני ייִדן“, באַנד 8־ב, זנט 183).

אַט ווי אַקסענפֿעלד אַליין פֿאַסט־אויף זיין שרנבערישע עוֹבֿדה:
„שריבן אויף אזא שפּראַך, וואָס איז פֿאַרשטענדלעך דעם פּשוטן ייִדישן
עולם, אַרויסגעפֿינען קאַמישע און צו גלנץ באַלערנדיקע געשעענישן פֿון
ווירקלעכן לעבן, צוצויען דעם לייענער מיט אַ מעשה, אַזוי אַז אומעטום
זאָל אַרויסטרעטן דער אמת, אָבער אין אַ פֿינענער פֿאַרם פֿון אַן אינטע־
רעסאַנטער דערציילונג. אַט די שווערע אַרבעט האָב איך גענומען אויף
זיך“.

לייענט מען מיט ישׁובֿ־הדעת אַקסענפֿעלדס פֿאַרמולירונג, ווערט קלאַר,
אַז דאָ האָבן מיר פֿאַר זיך די באַזישע עלעמענטן, וואָס האָבן שוין געטראָגן
אין זיך די קערנער פֿון דעם געזעלשאַפֿטלעכן רעאַליזם פֿון דער קלאַ־
סישער ייִדישער ליטעראַטור.

ד.

די ענדערונג, וואָס די קלאַסיקער האָבן גורם געווען אין דער ייִדי־
שער ליטעראַטור איז דער עיקרשט באַשטאַנען ניט אין דעם, וואָס דער
פֿאַלקמענטש איז געוואָרן דער העלד און די טעמע פֿון דער ליטעראַטור,
ווייל דאָס איז ער שוין טיילווייז געווען ביי די משפּילישע שרנבעער, נאָר
דאָס וואָס ער איז געוואָרן דער אַדרעסאַט צו וועמען די ליטעראַטור
האָט זיך געווענדט. ער איז געוואָרן דער „קורא נכבד“, דער אָפּנעמער,
דער קאַנסומענט פֿון דער ליטעראַטור. (זע, מענדעלעס און שלום עלי־
כּמס אַריינפֿיר־ווערטער צום לייענער). דאָס יאָר 1864, ווען מענדעלעס
„דאָס קליינע מענטשעלע“ איז דערשינען, האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט
דעם אָנהייב פֿון אַ מאַסן־ליטעראַטור אין ייִדיש. דאָס איז געווען דער
אָנהייב פֿון איינעם פֿון די היסטאָרישסטע איבערדערצי־פּראָצעסן אין
לעבן פֿון אונדזער פֿאַלק, אַ פּראָצעס וואָס האָט באַווירקט דאָס ייִדישע
לעבן מער ווי וועלכע עס איז אַנדערע קולטור־געשעעניש, זינט דער

תלמוד איז געשלאסן געוואָרן. עס האָט סיגנאַליזירט דעם אָנהייב פֿון אַ
נײַעם באַוווּסטזײַן אין לעבן פֿון אונדזער פֿאַלק.
וואָס זײַנען געווען די פֿוללדיקע שטריכן פֿון דער ייִדישער קלאַסיק,
וואָס האָבן איר געגעבן דעם אַטעם פֿון דויער און דעם כּוח צו באַ-
וירקן דורות?

פּרץ האָט אַ מאָל געזאָגט וועגן מענדעלען: „געווען אַ מאָן, וואָס
האַט אַנטדעקט דאָס ראַד און זײַן נאָמען איז פֿאַרגעסן געוואָרן, אָבער
אין אַלע שפּעטערדיקע אַנטדעקונגען דרייט זיך אַלץ דאָס ראַד ביז
אויף הײַנטיקן טאָג. מענדעלע האָט אַנטדעקט דאָס ראַד אין אונדזער
ליטעראַטור, און יעדער איינער פֿון אונדז — ביזן ייִנגסטן פֿון די יונגע,
דרייט אַט דאָס ראַד.“

וואָס זײַנען געווען די שפּאַכטן, די ראַד-שטאַנגען פֿון מענדעלעס
אַנטדעקונג, וואָס דרייען זיך עד היום אין דער ייִדישער ליטעראַטור?
וואָס האָבן זיי, די קלאַסיקערס, און די אַנדערע מיט זיי, פּועל געווען?

זיי האָבן פּראַקלאַמירט די סווערעניטעט, דאָס אויבערשטע-פֿון-
שטייסלדיקייט, פֿון פּשוטן מענטש, געזוכט אין אים די מענטשלעכע
גוטסקייט, דערהויבנקייט און יום-טוֹב־דיקייט. זיי האָבן באַוווּזן, אַז אמתער
געלײַנטערטער הומאַניזם און קרבֿן-גרייטקייט קאָן מען נאָר בײַ אים גע-
פֿינען. „העלדן געפֿינען זיך צווישן אונדזער המון-עם אַ סך מער אַלס
בײַ אונדזער העכערע קלאַסע“ — זאָגט שלום עליכם. זיי האָבן דער-
הויבן דעם טאַגטעגלעכן וויי פֿון קליינעם מענטש צו אוניווערסאַלן
טראַגזיס און גרויסקייט.

זיי האָבן פֿאַרטיידיקט דאָס „קליינע מענטשעלע מיט דער קליינער
השגה“, אים מצדיק געווען, אים אַרויסגעהויבן פֿון די שמאַטעס, ניט מחמת
רחמנות צו אים, (פֿון אויבן אַראָפּ, הייסט עס), נאָר ווײַל זיי האָבן אים
פֿאַרויסגעזען, אַנטיציפּירט, ניט ווי ער איז איצט, נאָר ווי ער וועט אומ-
פֿאַרמײַדלעך ווערן — אַן פּײַן, אַן האַרצוויי, אַן אונטערדריקונג, ניט גע-
כאַפט אין קלעם פֿון צרות און פּורעניותן.

זיי האָבן געהילט דאָס פֿאַלק אין ליבע און אין רחמים, און גלײַכ-
צײַטיק עס שאַרף און אַנפּוּתדיק קריטיקירט, געריסן פֿון דעם דעם
ווילדוווקס פֿון צוריקגעשטאַנענקייט און פֿאַנאַטיזם, אויסגעקעמט די קאַל-
טענעס פֿון מיטלאַלטער און אַפֿילו געהאַפֿן צעשטרײַען די צעטומלונג
פֿון דער נײַער צײַט.

זיי האָבן אָפּגעטיילט דאָס אָפּגעלעבטע פֿון דעם טראַדיציאָנעל נייטיקן,
אַרויסגעשיילט דעם פֿאַלקישן יאָדער פֿון פֿאַרעלטערטן שאַלעכץ.

אין דעם פּרט — אין פּרט פֿון פּאַזיטיוון אויסשיללן דעם יאָדער פֿון
טראַדיציע און פֿאַרוואַרפֿן דאָס שאַלעכץ פֿון קאַנפֿאַרמיום און דאַגמע, זײַ-

נען זיי געווען די געלייטערטסטע פֿירלויפֿערס פֿון אונדזער היינטיגער
קער וועלטלעכקייט.

(דער קטיגור פֿון דאָגמאטישן און רעאַקציאָנערן „שטרעמל“ — פּרץ,
ווערט דער וואַרעמער פֿאַרטיידיקער פֿון רבין אין אַ סערמיענגע, אין
„אויב ניט נאָך העכער“, ד.ה. פֿון דעם הומאַניסטיש־אוינווערסאַלן אין
דער טראַדיציע).

זיי זיינען דעם פֿאַלק בניגעשטאַנען, ווען יעהופּעץ האָט געמאַניעט
כתרילעווקע און — אָפּגענאַרט, און אַמעריקע האָט — אָנשטאַט די צו־
געזאַגטע „חלה אין דער וואַכן“, אַנטקעגנגעטראָגן סלעק (אַרבעטלאָזיקייט),
מיט טענעמענטס, מיט שווינדוכט.

די קלאַסיק האָט דערהויבן דעם פֿאַלקס עקשנות און ביטחון צו אַ
געלייטערטן גלויבן אין זיך, געלערנט לאַכן, פּדי צו ראַטעווען פֿון טרערן,
געהאַלפֿן דורך געלייטערטן הומאַר און סאַטירע, — וואָס האָבן ווי שער־
פֿערישע מיטלען דערגרייכט קינסטלערישע שלימות און געזעלשאַפֿטלעכע
עקספּלאָזיווקייט אין דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור, מער, דאַכט זיך,
ווי אין וועלכער עס איז אַנדער מאַדערנער ליטעראַטור — אוועקשאַרן
דאָס אָפּגעלעבטע און צוריקגעשטאַנענע.

די קלאַסיקערס האָבן דעם פֿאַלקמענטש, וואָס איז געווען געכאַפט אין
קאַשמאַר פֿון רישעות און פיין, געלערנט לאַכן פֿון זיך און פֿון זיינע
שוונאים. אָפּגעקראַצט דורך געלעכטער די בייזע אָנוואַקסן אויף נשמה
און גוף, פֿאַרהויקט דאָס אַלטע און עס געהאַלפֿן אומוואַרפֿן. די סאַטירע
— דער חזוק פֿון זיך אַליין — אין דער ייִדישער ליטעראַטור, איז געווען
אַן אַקט פֿון שוין, בלייב־אַפּלייטעריי און באַפֿרענג.

י. צינבערג זאָגט וועגן מענדעלען: „מענדעלעס שפּאַט און סאַר־
קאַום פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור איז געווען אַ באַפֿרענג־אַקט... אַ
מוז זאָך, בכדי בניקומען און גוֹבֵר זיין די שליטה פֿון דעם פֿאַרגליווערטן
לעבנשטייגער, אַ מוז זאָך פֿאַר די שפּעטערדיקע קינסטלערס, זיי זאָלן
אימשטאַנד זיין פֿרען צו שאַפֿן...“ (אַבראַמאָוויטש און מענדעלען).

זיי האָבן באַפֿרייט דעם פֿאַלקמענטש פֿון געפֿיל פֿון שולד און שלי־
מודיקייט, און פֿאַרקערעוועט זיין צאָרן פֿון זיך אויף די אומשטענדן אַרום
און אויף זיינע פֿאַרפֿאַלגערס און אים געלערנט זיך קלאַמערן אין לעבן.
זיי האָבן באַזיניקט און סימפּליפֿיצירט דעם פּלאַנטער פֿון די גנע גע־
זעלשאַפֿטלעכע און עקאָנאָמישע באַדינגען און געלערנט דאָס פֿאַלק זיך
ספּראַווען מיט זיי.

זיי האָבן אַ דורותדיקע קולטור פֿון פֿרענער און נאַציאָנאַלע קולטור־
אוצרות — ביבלישע, תּלמודישע, סעקולערע — אָפּגעקליבן און זיי אַ
נייעם תּיקון געגעבן. דער עבֵר פֿון פֿאַלק, אַן אָפּגעקליבענער, אַטעמט

אין זיי, אָבער זיי אַליין אַטעמען מיט הינטערשטיקייט, מיט מאַרגנצני-טיקייט.

זיי האָבן געזוכט נאַציאָנאַלע ווערטן אין דעם נאַציאָנאַל-סעקולערן און געצויגן זייערע זאַפֿטן פֿון די הינטערגעסלעך און ניט פֿון בית-מדרש, פֿון די נייע אַרבעטער-בערזעס און ניט פֿון דער שול הינטערן אויוון. אַפֿילו זייערע רעליגיעזע כאַראַקטערן ווערן דערהויבן דער עיקר דורך זייער טיף-מענטשלעכן מהות — ר' ייזיפֿל בני שלום עליכמען, דער נעמעראַווער און ר' שלמה בני פרצן.

געבוירן אין צאַרישן תּחום המושבֿ — אין אַ סביבֿה פֿון רעכטלאַזי-קייט, פּאָגראַמען און צוריקגעשטאַנענקייט; געבוירן אין דער פֿאַרפעס-טעטער אַטמאָספֿער פֿון סוועט-שאַפּ און טענעמענט — האָט די ליטע-ראַטור געגעבן אויסדרוק צו אַ תקופֿה פֿון דער גרעסטער צערודערונג אין ייִדישן לעבן, פֿון ווייטיקדיקן איבערגאַנג, ווען דאָס אַלטע איז אַנג-געפֿאַלן און דאָס נייע האָט געשראַקן און דעהומאַניזירט. פּדי צו ווירקן האָט די ייִדישע ליטעראַטור, מחמת היסטאָרישער נויטווענדיקייט, גע-מוזט ווערן דאָס קול פֿון דער הילפֿלאַזער פֿאַלקמאַסע, וואָס האָט געזוכט עקאָנאָמישע זיכערקייט און אַ געפֿיל פֿון זעלבוערט, אַ דערקענטעניש פֿון זיך אין אַ געענדערטער וועלט. עס איז געווען די צניט, ווי פרץ האָט זי פֿאַרגעשטעלט, ווען „עס הייבט זיך אָן צו באַפֿרענען דער ייִדישער המון, דער אַרעמער ייִדישער עם-הארץ. ער פֿאַרלירט זיין צוטרוי אי צום גרויסן למדן, אי צום גרויסן גבֿיר... דער המון הייבט אָן אַליין צו בענקען, צו פֿילן, וויל לעבן זיין אייגן אַרעם לעבן פֿאַר זיך“.

דאָס האָט גורם געווען דעם גרונט-טאָן אין דער ייִדישער ליטעראַ-טור, דעם באַוווּסטזיגן וועגן דער געזעלשאַפֿטלעכער אחריות פֿון דער ליטעראַטור — „אָן פֿאַלק איז ניטאָ קיין ליטעראַטור“ (י. ל. פרץ), און געשאַפֿן די אינטימע שייכות צווישן דעם לייענער און שרייבער, אָן אינטימקייט, וואָס איז זעלטן צו געפֿינען אין וועלכער עס איז אַנדערער ליטעראַטור. מחמת זיי זינען געווען אַזוי נאָענט אידענטיפֿיצירט מיטן פֿאַלק, האָבן זיי צעפֿנט פֿענצטער צו דער וועלט פֿון אינעווייניק, ניט ווי די משפּילים — פֿון דרויסן. זיי האָבן זיך אויפֿגעלייזט אין פֿלל און דעם פֿלל דערהויבן און געלייטערט.

פֿון דעם שרייבן ווי אינעווייניקסטע האָט געקוואַלט זייער קלאַרע פֿאַרשטענדעניש פֿאַר די סיבות פֿון פֿאַלקליידן. זיי האָבן אַפּגעוואַרפֿן די משפּילישע רפואות פֿון איראַפּע:זאַציע און בילדונג ווי די לייזונג פֿון פֿאַלק-יסורים און אַנגעוויזן אויף די עקאָנאָמישע פֿאַרפֿאַלגונגען (מענדע-לעס „אַ טאַנץ גייט ניט פֿאַרן עסן“) און רעכטלעכע אונטערדריקונגען (מענדעלעס „קליאַטשע“, שלום עליכמס „גימנאַזיע“) ווי די אמתע סיבות פֿון צוריקגעשטאַנענקייט און דעם פֿאַלקס מאַטערינישן.

אינטערעסאַנט ווי י. צינבערג שאַצט עס אָפּ (אין דערמאָנטן אַרטיקל): „גאַנאַל האָט אין ניקאָלאַישן רוסלאַנד געזען קודם-כל 'טויטע נפשות'“

און 'חזירישע פֿיסקעס' און אונדזער מענדעלע, בעת ער האָט אַלט קינסט-
לער געוואָלט שילדערן דאָס ייִדישע לעבן — האָט זיך אים קודם כל
געוואָרפֿן אין די אויגן ניט דאָס, וואָס ער האָט צו טאָן מיט פֿאַנאַטישע
איבערגלייבערישע פֿאַרשינען — נאָר מיט בעטלערס, קבצנים."

דער געראַנגל פֿאַר רעכט, ברויט, בילדונג און מענטשלעכער ווער-
דע זינען געווען דער קווינטעסענץ פֿון דער ייִדישער קלאַסיק, דער
תמצית אירער, די שפּאַכטן פֿון דעם ראָד, וואָס מענדעלע האָט אַנטדעקט.

דער גרונט־טאָן פֿון דער קלאַסיק איז דעריבער אַ קריגערישער, אַן
אַקטיווער הומאַניזם, וואָס שטעלט זיך אַזן פֿאַרן מענטש — ניט בלויז
מיטלייד און טרערן, נאָר מיליטאַנטער אַקטיוויזם לטובֿת דעם מענטש.

זיי האָבן אויסגעדרייט דאָס פֿאַלק מיטן פנים אַוועק פֿון מיטלאַלטער
(„מסעות בנימין השלישי"), זיי האָבן אים באַשיצט פֿון דער אילויע און
זעלבנאַרערי פֿון דעם נניעם לעבן („מנחם מענדל"), און האָבן אים גע-
געבן דאָס געפֿיל פֿון אייגענער ווערט און דעם שטאַלץ צו פֿאַדערן („די
קליאַטשע", „באַנטשע").

דער מאַראַל־עטישער לינטמאַטיוו פֿון דער קלאַסיק איז געווען דער
רוף צום גרויסן מישפט איבער דער רישעות פֿון דער וועלט. אַ רוף,
וואָס איז אַזוי אימפּאַזאַנט ווי דער נביאִישער געוואַלט־געשריי קעגן
דער סאַציאַלער עוולה. פרצעס „געמישפט און אויסגעלייט מוז ווערן די
וועלט" גייט־אויף צוזאַמען מיט דעם גלויבן אין מענטש און זיין פֿאַטענץ
זיך צו ענדערן און צו ענדערן די וועלט.

פֿדי דאָס דערגרייכן דאַרף מען דעם פֿאַלקמענטש העלפֿן אויסוואַקסן,
העלפֿן ווערן באַלעבאָס איבערן אייגענעם לעבן, העלפֿן אים זאָגן „יאָ",
באַיאַען דאָס לעבן און דעם מענטשנס געראַנגל דאָס לעבן צו דערהייבן
און פֿאַרבעסערן.

דאָס, בעיקר, האָט די קלאַסיק געטאָן. מחמת דעם האָט זי, צוזאַמען
מיט קריטיק און ליבע, אויך גערעדט אין שליסל פֿון גרויסער האַפֿער-
דיקייט און געמאַלן וויזיעס פֿון אַ צעלויכטענעם מאַרגן.

אַ דאַנק איר איז דאָס פֿאַלק ריפֿ געוואָרן — דער דראַנג נאָך סאָ-
ציאַלן יושר און גלִיכהייט, וואָס האָט געלעבט אין פֿאַלק פֿון די נביאים אָן,
האָט געפֿונען אַ נניעם אויסדרוק, זיך אָנגעטאָן אין בלוט און פֿלייש פֿון
דער נניער ציטט, זיך רעאַליזירט אין אידיאַם פֿון הניטקייט.

מענדעלע האָט עס קלאָר פֿאַרשטאַנען נאָך מיט 100 יאָר צוריק, אין
„עין משפט" שרנבט ער: „אַזוי גייט דאָס פֿאַלק פֿאַרויס פֿון מדרגה צו
מדרגה, מיט דער הילף פֿון זינע שרנבערס, וואָס קומען איינער נאָכן
אַנדערן צו דער פּאַסיקער ציטט, פֿדי צו פֿאַרגרעסערן די בילדונג און
זי שטאַרקן, פֿדי צו שאַפֿן נניע באַגריפֿן פֿון די אורקוואַלן פֿון פֿאַלק-
לעבן און זיי אַרויסברענגען פֿון טונקלקייט צו שנין..."

ה.

אָט דעם טאָן האָט די קלאַסיק געשטעלט פֿאַר דער ייִדישער קולטור, לדור־דורות. אַ טאָן, וואָס ניט קוקנדיק אויף אַלע אָפֿטע בלאַנדזשע־נישן און אָפּוויכונגען, האָט ער אָנגעהאַלטן ווי אַ גרונט־מאָטיוו אין דער ייִדישער ליטעראַטור. זיי, די קלאַסיקערס, האָבן געעפֿנט אַ שפּונט צום אָנזאַמל פֿון פֿאַלק־שעפֿערישקייט, וואָס האָט זיך דורך זיי, אַרום זיי, מיט זיי אַדורכגעריסן. די שפֿע פֿון שאַפֿערס און ווערק אין געצייגלעטע צענדלי־קער יאָרן האָט בֿפֿירוש קיין פֿאַרגלניך ניט אין אונדזער געשיכטע. אַלע שליוון פֿון אַ זעלטענער און פֿאַרצווינגטער קרעאַטיווקייט האָבן זיך גע־עפֿנט: גאַלדפֿאַרן און יעקב־גאַרדין; יצחק יואל ליגעצקי און אליקום צונוער און מרדכי ספּעקטאַר און ש. פֿרוג און יעקב־דינעזאָן און דוד פּינסקי.

ס'האָט זיך אויפֿגעהויבן אַ געביי פֿון וועלכן זיי זינען געבליבן סני די זיפֿן און סני דער פֿונדאַמענט. די אַמעריקאַנער ייִדישע שרייבערס — סני די אַרבעטער־דיכטערס, סני די שפּעטערע — וואַלטן אָן זיי היסטאָ־ריש ניט מעגלעך געווען. ניט צופֿעליק האָט י. ל. פּרץ געדרוקט דערציי־לונגען אין דער אַמעריקאַנער ייִדישער אַרבעטער־פרעסע אין די 90ער יאָרן, טייל פֿון זיי, צוליב דער צאַרישער צענזור, נאָך איידער זיי זינען געדרוקט געווען אין אייראָפּע.

זיי האָבן סני קינסטלעריש, סני אידעיש סיגנאַליזירט דעם פּרימאַט פֿון ייִדישן שאַפֿן פֿון מזרח־אייראָפּע אין ייִדיש איבער דעם גאַנצן סכּום פֿון דער ייִדישער נאַציאָנאַלער קרעאַטיווקייט די לעצטע 100 יאָר. וואָס ברייטער די קאַנווע איז געוואָרן אַלץ מער האָבן זיך געמערט יחידישע בלאַנדזשענישן, די סטעזשקעלעך פֿון פֿאַרלירנדיקייט, פֿון פֿאַר־יאושטע בין השמשותן, פֿון אַנטרונען ווערן פֿון דער וועלט און פֿאַר־לייקענען די געזעלשאַפֿט, פֿון געגירן דעם מענטש און טוליען זיך צום אייערנעכטן, אַפֿילו פֿון צוריקרופֿן אין בית־המדרש אַרנין — אָבער דאָס זינען אַלץ נאַטירלעכע שאַטן־ווינקלען אויף אַ ליכטיקער קאַנווע.

דער הויפּט־שטראָם פֿון הומאַניזם און אהבת־המענטש איז געבליבן, טייל מאַל אפֿשר אין שאַטן, אָבער אַלע מאַל האָבן די קלאַסישע אור־קוואַלן געשלאָגן און באַשטימט דעם טאָן פֿון דער ליטעראַטור. דוד בערגעלסאָן האָט דעם טאָן באַשטעטיקט אין זיין פֿאַרסאָוועטישן פּעריאָד און שפּעטער אין „פענעק“. רייזען, מיט זיין שטילער ליבע צום מענטש, שלום אַש מיט זיין זוכן דעם געטלעכן פֿונק אין מענטש — אַלע פֿאַרהיטן זיי די טראַדיציע.

פּונקט אזוי די אַרבעטער־דיכטערס אין אַמעריקע און די שפּע־טערדיקע נאָך זיי — די „יונגע“, משה לייבס סאַטירע און ה. ליוויקס גאולה־זוכענישן, און זיין באַלאַדע פֿון דענווער־סאַניטאַריום און אַפֿאַ־טאַשו און ראַבאַי און נאָך דעם די אינוויכיסטן און די שפּעטערע פּראַלע־

טאָרישע שרײַבערס (און די וואָס מ'קאָן זײַ ניט קלאַסיפֿיצירן — ביאַ-לאַסטאַצקײ, ווינפער) און די נאַכקומענדיקע, ביז דעם נײַעם פֿאַרטיפֿטן שטראָם פֿון דער סאָוועטישער שאַפֿונג (ביז 1948) — זײַ אַלע האָבן געוואָרצלט טיף אין דער קלאַסיק.

דער קאַמף פֿאַרן כסדרדיקן ווידערגעבורט פֿון פֿאַלק איז אָנגעגאַנגען. די טראַדיציע פֿון די קלאַסיקערס האָט פּוּלסירט. און אין די יאָרן פֿון טראַגישסטן ניסיון, ווען מ'האַט פֿון דאָס נײַ באַדאַרפֿט מאַביליזירן דעם גניסט פֿון פֿאַלק קעגן דעם פֿאַשיזם — האָט ער זיך פֿונאַנדערגעגליט ווידער אויף סײַנז בײַ קאַצענעלסאַנען, בײַ פֿעפֿערן, בײַ הירש גליקן, בײַ מאַרקישן.

די טענער פֿון די ראשונים האָבן זיך צעברומט פֿון דאָס נײַ. און איצט ווערן מיר ווידער געשטעלט צו דער פּראָבע: וועלן מיר פֿעיק זײַן צו פֿאַרהיטן דאָס פֿאַלקפֿאַרמעג, וואָס מען האָט אונדז אָנגעטרויט. מיר דאַרפֿן:

פֿאַרהיטן דעם הומאַניזם און גלויבן זייערן, דאָס לשון און די שאַפֿ-פֿונגען זייערע און זײַ ווינטער ציען אין ייִדיש.

אַפּקלײַבן און אַריבערגיסן זײַ אין אַנדערע שפּראַכן — מיר דאָ, אין ענגליש — פֿדי זײַ זאָלן באַווירקן די אַנדערש-שפּראַכיקע ליטעראַטורן אויף וועלכע ייִדן שאַפֿן און זײַ פֿאַרהיטן פֿון בלוט-אַרעמקייט און נאַציאַ-נאַלער טומטומדיקייט; און — איבערגעבן, דורך דערציִונג, די אוצרות צו נײַע דורות.

דער צאַפֿל פֿון קלאַסישן בראשית מוז בלײַבן אַן אייביקער אָנהייב, אַ מעין המתגבר פֿאַר דער צוקונפֿט.

אמר ר' מענדעלע, נאָך אַ מאָל אין ״עין־משפט״: ״דער אמת איז, אַז אַ פֿאַלק און זײַן ליטעראַטור פֿאַרבינדן זיך אין איינעם צו זײַן סײַ אַ ווירקונג, סײַ אַ באַווירקט, און זײַענדיק אַ רעזולטאַט, ווערט די לײַ-טעראַטור אויך צוריק אַ ווירקנדיקער פֿאַקטאָר, און דערין ליגט איר קראַפֿט פֿון זיך אַליין צו ווערן אַ נויטווענדיקייט און אַן אייגנס פֿון גאַנצן פֿאַלק״.

(1965)

די לויטערע ירושה פון שלום עליכם

מער ווי ליטעראטור

שלום עליכם איז אַ קולטור־דערשנינג פֿון איבער־ליטעראַ־
רישע דימענסיעס — ער איז מער ווי ליטעראַטור. זײַן שאַפֿן איז אַזײַך־
געוועבט ווי אַ פֿאַדעם אין דער מאַטעריע פֿון פֿאַלקישן אַרגאַניזם (צו
ניצן דעם זיידן מענדעלעס אָן אימאַזש) און ער איז געוואָרן אַ טייל פֿון
דעם געוועב, פֿון דער אייגנאַרט און דער פּסיכיק פֿון פֿאַלק.

פֿאַראַן רגעס און קולטור־לעבן פֿון אַ פֿאַלק, דער עיקר אין מאַמענטן
פֿון איבערבּראַך און איבערגאַנג, ווען איין ליטעראַרישע פּערזענלעכקייט
(אַדער אַ גרופּע פּערזענלעכקייטן) כאַפט אויף דעם אָנאַמל פֿון אַ סך
פֿאַלקשטריכן פֿון פֿריער, רייניקט און שנייערט זיי אַרום, ברענגט אַרויס
פֿון דאָס נײַ דעם ריינעם קלאַנג און דעם דויערנדיקן גלאַנץ, וואָס ווערן
בטבע קיין מאַל נישט פֿאַרלוירן, כאַטש זיי ווערן צײַטנווייז פֿאַרטעמפט
און פֿאַרטונקלט, און ברענגט זיי צוריק צום פֿאַלק, ווי אַן אָפּגעקליבענע,
אויסגעלעבטערטע ירושה. עס איז אַפֿט אַפֿילו שווער צו וויסן וווּ דאָס
אַלטע הערט אויף און דאָס נײַ־צוגעגעבענע הייבט זיך אָן. אַט די היס־
טאַרישע מיסיע האָבן די קלאַסיקער דורכגעפֿירט, אַט די געשיכטלעכע
אויפֿגאַבע האָט שלום עליכם צום טיפֿסטן און צום סובטעלסטן רעאַליזירט.
שלום עליכם נעמט צוזאַמען, רעפֿלעקטירט מיט דראַמאַטישער שפּאַַ־
נונג און שטנינג און די גאַנצע ייִדישע ליטעראַטור — די פֿריערדיקע ווי
די שפּעטערדיקע, די פֿאַרגייערס ווי די נאַכגייערס.

אַבער נישט נאָר די ליטעראַטור רעפֿלעקטירט ער, נאָר דאָס גאַנצע
פֿאַלק וועמען די ליטעראַטור האָט אָפּגעשפּיגלט. שוין יהוָאָש האָט, אין
זײַן הספּד נאָך שלום עליכמען, אים אָנגערופֿן דער "זעיר אָנפֿין" —
דער מיקראַקאָסם, דער איינצל־טראַפֿן, וואָס שפּיגלט־אָפּ דאָס גאַנצע —
פֿון ייִדישן פֿאַלק.

די שלום עליכס־שטריכן זײַנען נאַציאָנאַל פֿאַרמעגן פֿאַר וועלכע
מ'דאַרף זיך ראַנגלען, אַינשטעלן און אָפּהיטן, אַ ייִד, וואָס קאָן נישט שלום
עליכמען, איז אויף אַזוי פֿיל אַרעמער און די פֿעדעם וואָס פֿאַרבינדן
אים מיטן פֿאַלק זײַנען אויף אַזוי פֿיל שוואַכער און גרויער. צוליב דעם
דאַרפֿן מיר פֿון דאָס נײַ מאַכן אַ סך־הפּל, וואָס וויפֿל מאַל מיר זאָלן אים
שוין נישט האָבן געמאַכט, ווערט ער פֿון מאַל צו מאַל אַלץ גרעסער און
אימפּאַזאַנטער.

אפֿשר ליגט אין דעם דער הויפט שכל פֿון דער שלום עליכם־ירושה: דער חשבון מיט אים איז בפֿירוש ניט קיין פֿאַרענדיקטער. די באַצוונגען מיט אים זענען ניט קיין פֿאַרסכהפֿלטע — זיי זענען אַ קייט פֿון נניע און זיך באַנייענדיקע דערפֿאַרונגען. זיין אַננדרויק אויף אונדז ווערט אַנ־דערש, זיין פֿאַרבן־גאַמע ווערט אַנדערש, זיין מיין — אַפֿט אַנדערש, אונ־דער אופֿן פֿון רעאַגירן — אַנדערש, אָבער די צווישן־השפּעה פֿון שרײַ־בער און לייענער האַלט אָן. יעדער ייִדישער דור זעט עפעס אַנדערש אין אים, יעדער ישובֿ אַנטפֿלעקט עפעס ניסס און אייגנס אין אים. זײַנע וואַרצלען אין פֿאַלק ווערן אַלץ טיפֿער און איינציִטיק ווערט ער אַלץ נײַער און מער אוניווערסאַל.

דער ווונדערלעך צעהעלטער טאַטעדיקער שלום עליכם פֿון אונדזערע יונגע יאָרן איז געוואָרן אונדזער אַלעמענס ווונדערקינד מיט אַ דור שפּעטער.

דאָ און דאָרט פֿאַלן אָפּ שטייגער־פֿרטים. אונדזערע קינדער וועלן מסתמא פֿאַרפֿעלן דעם הומאַר פֿון „קדלת וקדשת“. אָבער דאָס עיקרדיקע אין אים — דאָס טיף־מענטשלעכע, דאָס אוניווערסאַלע, דאָס פֿאַלק־נאַענטע און דאָס האַפֿערדיקע — און דאָס איז דער תּוֹך פֿון שלום עליכמען — דאָס שפּרייזט אַריבער דורות מיט דער פֿלינקייט פֿון מאַטלען און מיט דער ציטלאַזיקייט פֿון טבייהן און קומט אונדז צו מעלדן: הגנוּ, מיר זענען דאָ.

„דער פֿאַלק־שרייבער“ — האָט שלום עליכם געזאָגט — „איז פֿאַר זיין צייט דער שפיגל אין וועלכן עס טוען זיך אָפּבילדן, אָפּשניצען די שטראַלן פֿון לעבן“. אמת. עס ווענדט זיך בלויז אויף וואַסערע ווינ־קלען פֿון לעבן דער שפיגל איז געווען אַנגעשטעלט.

שלום עליכם האָט זיך דערגרונטעוועט צו די אורקוואַלן פֿון פֿאַלק־לעבן, וואָס די צייט פֿאַרווישט זיי נישט און דער לויף פֿון די יאָרן טריקנט זיי ניט אויס. דאָס בילד פֿון אַ לײַדנדיק פֿאַלק וואָס, ניט קוקנדיק אויף אַלע פּורעניותן און פֿאַרפֿאַלגונגען צו וועלכע עס איז אויסגעשטעלט, לײַכט עס נאָך אַלץ מיט זיין איבערלעבן, טיף־מענטשלעכן רעסן זיך צו שעפֿערישקייט און שיינקייט, מיט זיין אומצעשטערטן, אַפֿט שווער צו פֿאַר־שטיין, גלויבן אָז עס וועט זיך דורכרײַסן (»באַגליקן וועל איך געוויס«, זאָגט מנחם מענדל). מיט זיין בענקען נאָך ווערדע און נאָך אַ לעבן ווען „אַ מענטש איז אַ מענטש“ — אָט דאָס בילד טראַגט זיך מיט זעלטענער שלום־עליכמדיקער פֿאַרגלייבטקייט און פֿאַרליבטקייט איבער צייט און אָרט. עס רעדט היינט צו אונדז טבייהדיק־קלוג דאָ אין אַמעריקע אַדער אין ישראל, אין אַרגענטינע אַדער אין פֿראַנקרײַך. עס רעדט צו אונדז און מיר הערן, מחמת מיר דאַרפֿן דעם שלום עליכם־שפיגל, ער העלפֿט אונדז זען זיך אַליין אין היינט און אין מאַרגן.

ער האָט אַנגערירט די סאַמע טיפֿענישן פֿון פֿאַלקס לעבן און אונדז אַנגעפֿילט מיטן גלויבן, אָז דאָס פֿאַלק וועט זיך דורכרײַסן יעדע פֿינצ־

טערניש און לעבן בליבן. און דאָ איז שוין ניט שפּיך קיין אַרט-גרענעץ און קיין צנט-גרענעץ. דאָ גייט שוין ניט אין צייטלעך אָדער אין האַדלעך פֿון צוויי-דרײַ דורות צוריק, אָדער אין צעשמיכלטן חונס זינדל פֿון איין-צוויי דור צוריק — דאָ גייט שוין פשוט, הננט-מאַרגנדיק, אין אונדז, אַז אויך מיר וועלן אויפֿגעריכט ווערן און אָנגיין וועטער.

ווי דער דור פֿאַר אונדז דאַרפֿן מיר שלום עליכמען — זינע אומ-צאָליקע פֿאַלקמענטשן, וואָס ער האָט ווי פּערל אָנגעסיליעט און זיך גע-שפיגלט אין זיי און זיי השיבֿות און גרויסקייט געגעבן. מיר דאַרפֿן דעם גלויבן מיט וועלכן ער האָט געאַטעמט, אפֿילו די עמאַציאָנעלע אוממיטל-באַרקייט, די גנטיקע פֿאַני-בראַטישקייט וואָס דאָס פֿאַלק האָט צו אים געפֿילט ווי צו אַ קינסטלער, אַ שליח-ציבור.

צוליב דעם פֿאַרשטייען ניט און באַעוולהן שלום עליכמען די, וואָס ווילן אים אין פֿאַרגאַנגענהייט-קדושה וויקלען, אין מוזיי-וואַטע אַננהילן, אין עקזאָטיק פֿון אַמאַל-אַמאַל אַננוויגן אָדער אין אייבערפֿלאַכיקע, זיס-סענטימענטאַלע, עטניש-איראַפּעזישע ווערטלזאָגערײַ און „פֿאַני דזשוואיש-נעס“ (קאַמישע ייִדישקייט) צעפֿידלען.

טאַקע צוליב דעם אַרט אונדז די אייבערפֿלאַכיקייט פֿון „פֿידלער אָן די רוף“, די פֿיפֿיקע שטראַמליניקע גלאַטקייט, די אייבערגעטריבענע זיס-קייט און סענטימענטאַלוקייט. „בייט מיר אויס שלום עליכמען אויף סאַמע-ראַדנע פֿידלער“. אין פֿראַצעס פֿון אויסבניט ווערט פֿאַרלוירן דאָס גרויס-מענטשלעכע און דאָס גרויס-ייִדישע. טביה דער מיליכיקער ווערט אַ קליין יידעלע, וואָס זאָרגט זיך בלויז וועגן פרנסה, וועגן חתונה מאַכן טעכטער און וועגן צירונג פֿאַר גאַלדען און ווערטלט זיך דורך וויליונגעריש מיטן רבונג של עולם. אמת, טביה איז טאַקע געווען אַ ייד וואָס האָט געהאַט דאָנות פרנסה און די זאָרג חתונה צו מאַכן טעכטער (זיבן, קיין עין הרע), אָבער דאָס איז בלויז דאָס דרויסנדיקע פֿון טביהן, וואָס דינט אונטער-צושטרניכן זיין עקשנות, זיין טיף-מענטשלעכקייט, זיין דויער, זיין — „כל זמן שהנשמה בקרבי, איז — וויאָ, טביה“. טביה איז ניט בלויז אַ סימבאָל, ער איז אַ פֿירונגער פֿאַר אַ פֿאַלק, ער איז געוועבט פֿון גרויס-פֿאַלקישע און גרויסמענטשלעכע פֿעדעם, ער איז אַליין די וועבשטול פֿון פֿאַלקישן גורל. ניין, ער איז ניט קיין יידעלע וואָס חלומט ריזן צו ווערן, שלום עליכם האָט אפֿילו שימעלע סאַראַקער ניט געלאָזט ווערן אַ מיך-ראַסקאַפֿיש יידעלע, וואָס זוכט בלויז עשירות, און אפֿילו מנחם מענדלען האָט ער באַשאַנקען מיט אַ באַשטימטן טראַגזום און די מיידה פֿון זיך אַליין מישפטן, שוין אָפּגערעדט פֿון טביהן.

„דאַרפֿן“ אונדזערע קינדער שלום עליכמען?

גוט, זאָגט מען אונדז, מיר „דאַרפֿן“ שלום עליכמען. פֿאַר אונדז איז ער נאַסטאַלגיע, בענקעניש נאָך די קינדער-יאָרן, זכרונות, דער פֿאַרלויר-רענער אַטעם פֿון אַ וועלט וואָס איז מער ניטאַ. אין גייסט פֿון ייִדישן

מאקאברען הומאָר — אַ געלעכטער-מצבֿה אויף אַ פֿאַרשפּילטן נעכטן.
אַבער — וואָסערע ווערטן קאָן ער צוטראַגן די קינדער אונדזערע?
„דאַרפֿן“ זיי אים?

מיטן לעבן דאַרפֿן זיי אים.

אַחוץ פֿעדעם פֿון נאַציאָנאַלער דערקענטעניש, וואָס שלום עליכם
קאָן זיי געבן, אַחוץ אַרניבליקן אין לעבן פֿון זייער פֿאַלק, וואָס ער
עפֿנט פֿאַר זיי (און דאָס איז פֿון גרויסן נאַציאָנאַלן באַטנט!), ברענגט
ער זיי אַ ספּעציעלע, אוניווערסאַלע ווערט, וואָס שטייט איבער ציט און
אַרט, מחמת ער איז פֿאַרלאָפֿן די צייט, שלום עליכם.

די ליטעראַטור פֿון לעצטן דור-צוויי, די ייִדישע אַרנינגערעכנט, גיט
זיך, אמת, אַפּ מיטן אַזוי גערופֿענעם קליינעס מענטשעלע. אַפֿט איז ער
סימפּאַטיש און מיט אַנזעעניש, אפֿילו מיט רחמנות, געשילדערט, אַבער
אַלע מאָל איז ער פֿאַרלוירן, הילפֿלאָז. ער שטייט קעגן כוחות וואָס ווילן
אים אומברענגען, געכאַפט אין אַ נעץ פֿון לעבנס-תנאים וואָס ער באַלע-
באַטעוועט ניט איבער זיי. ער איז געבוירן אויף אומקומען, דער מענטש,
אויף יסורים, אויף אַנטמענטשט ווערן. עס העלפֿט אים אפֿילו ניט ווען
ער וויל זיך ניט מישן — פֿאַרצווייפֿלונג און אומקום זינגען זיך ברויט
און וואָסער. דער מענטש, דער „פֿרעמדער“, איז פֿאַרפֿלאַנטערט אין אַ
זינלאַזער נעץ פֿון אַ זינלאָז לעבן, וואָס ברענגט אים אום.

אַזוי טענהט אַ ליטעראַטור איבער דער וועלט.

אַט דער זינלאַזיקייט וואַרפֿט שלום עליכם אַן אַרויסרוף, ער פֿרעגט אַפּ
די אַנזעעלונגען און דעם מיסטיציזם, ער שמעלט דעם מענטשן אַן
אַרויסרופֿערישע אויפֿפֿאַדערונג גובר צו זיך, ער פֿאַדערט אפֿילו פֿון גאַט
אַליין אַ חשבון.

אויך שלום עליכמס „קליינע מענטשעלעך“ (מיט די „קליינע השגות“,
ווי ער זאָגט) זינגען געכאַפט אין אַ נעץ פֿון פּורעניותן און אומגליקן.
שלעק און אונטערדריקונגען, וואָס זיי האָבן ניט געשאַפֿן, אַבער זיי, שלום
עליכמס ליט, זינגען ניט פֿאַרמישפט, זיי קומען ניט אום, זיי זינגען ניט
אויף צער געבוירן, כאַטש צער איז אַפֿט זייער חלק, שלום עליכמס קליין
מענטשעלע, אפֿילו מנחם מענדל, ראַנגלט זיך פֿאַר מענטשעלעכער חשיבֿות
און פֿאַר לעבנבליבן, שלום עליכמס רניסט יעדן וויקס, וואָס דראַעט צו
אַנטמענטשן דעם מענטש.

אין פנים פֿון ניט-גלויבן, מיסטיציזם, מענטש-פֿאַרלייקענונג — איז
שלום עליכמס אוניווערסאַל הומאַניסטישע פֿאַן, וואָס שמעלט זיך אַזן
פֿאַר דער ווערטיקייט פֿון מענטש, די באַטנטדיקסטע און ווערטפֿולסטע
ירושה, וואָס מיר קאָנען איבערגעבן צו דורות. אַלע עיקרים פֿון דער
מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור — ליבע, גלויבן, הומאַניזם, יאָ, און
קריטיק — זינגען פֿאַרקערפֿערט אין דער ירושה.

דאָס איז ניט קיין ליטעראַרישע ירושה בלויז. מיר, וואָס האָבן זיך
דערצויגן אויף שלום עליכמען, קאָנען זי אַפּשאַצן. מיר ווייסן, אַז מיר

גיבן איבער קינדער און קינדס-קינדער די שענסטע מתנה, וואָס אַ דור קאָן איבערלאָזן: דעם ליכטיקן שמייכל אויפֿן פנים פֿון פֿאַלק — שלום עליכמען.

רעד מליך-יושר פֿאַר די קטנתים

אין אַ ברייול, וואָס טביה דער מילכיקער שרייבט צו „פֿאַניע שלום עליכם“, זאָגט ער אַזוי: „קטנתי, איך ווייס ניט מיט וואָס איך האָב ביי אַיך אַזוי נושאַ חן געווען, איר זאָלט זיך אָפּגעבן מיט אַזאַ קליין מענטשל ווי איר, מיר שרייבן ברייולעך גאָר... און לאַ כל שכן אַרויסשטעלן מײַן גאַמען אין אַ בוך, מאַכן פֿון מיר אַ גאַנצן שלש סעודות גלייך ווי איך וואָלט געווען מי יודע ווער...“

דער גאַנצער תּוך פֿון שלום עליכמס שאַפֿן ליגט אין דעם באַ-ווסטיניקן אויסשפּרייטן די פֿליגל איבער די קטנתים פֿון דער ערד און זיי באַשיצן, ער ווערט דער פֿאַרטידיקער, דער אַדוואָקאַט פֿון דעם קליי-נעם מענטשעלע.

באַשרייבנדיק פּתּרילעווקע, זאָגט שלום עליכם אַזוי:

„פּתּרילעווקע, דאַרפֿט איר וויסן, ווי קליין און אַרעם און עלנט און פֿאַרוואַרפֿן דאָס זאָל נישט זײַן, איז דאָך געבונדן מיט דער גאַנצער איבעריקער וועלט... פּתּרילעווקע פֿילט אַלעמענס צרות מיט אַלעמענס ווייטיקן, קיינער פֿילט ניט דעם ווייטיק פֿון פּתּרילעווקע. קיינער, קיינער אינטערעסירט זיך ניט מיט די פּתּרילעווקער. דאָס פּתּרילעווקע איז עפעס אַ מין שטיפֿקינד ביי דער וועלט... זאָל עס פֿאַלן פֿון די פֿיס, קראַנק ווערן... גליען ווי אַן אויוון... אויסגיין פֿון הונגער, חלשן אַ טרונק וואָסער — קיינער, זײַט זיכער, וועט זיך אויף דעם נישט אַרומקוקן.“

בלעבט, דעריבער, פֿאַר דעם קינסטלער דער חובֿ צו ווערן דער טאַטע, דער וואַרטזאָגער פֿאַר דער וועלטס שטיפֿקינדער. און געווען איז דאָס אַן עוֹבְדָה גאָר אַ שווערע, מחמת מ'קאָן לנכּט ווערן סענטימענטאַל און מחמת מ'קאָן, צוליב רחמנות, פֿאַרזען די חסרונות. מיט סענטימענטאַל טאַלקייט אַליין האָט יעקבֿ דינעזאָן קיין דויערנדיקע פעולה ניט געהאַט, און מיט קריטיק אַליין האָבן די משכּילים בלוין אַ באַגרענעצטע השפּעה געהאַט. דאָ איז גייטיק געווען אַ סינטעזע, דאָס צונויפֿפֿאַרן די ליבע מיט קריטיק, ניט בלוין אויף דרויסן, נאָר אויך אויף אינעווייניק, אויף דעם מענטש גוֹפֿאַ.

אַט דער סינטעזע פֿון מליך יושר און שטראַפֿער איז אין דער טראַג-דיציע פֿון די נבֿיאים — זי ציט זיך פֿון ישעיהוֹן ביז און דורך שלום עליכמען, צו די צוויי שטריכן קומט צו דער דריטער — דער גלויבן אין אַ צײַט ווען דער מענטש וועט אויסגעלייזט ווערן פֿון שיפּלות און צער. דר. היים זשיטלאָוסקי לויבט זייער שטאַרק דעם „כי טובֿ“, וואָס שלום עליכם טראַגט אַרויס אויף דעם מענטש ווי ער איז, ניט געקוקט אויף אַלע זײַנע שוואַכקייטן און פּגימות. דאַכט זיך, אַז מע דאַרף אויס-

ברייטערן דעם באגריף. שלום עליכם איז געווען דער מלמד זכות אויפן מענטשן ניט ווי ער איז, נאר ווי ער וועט מערצעשעם ווערן — און ווי, און דחקות, און צער, און פערדישע פאדקאוועס, וואס דראָען אים צו צער טרעטן («דער גליקלעכסטער אין קאָדני»). און טאָטעס, וואָס שטיקן אין זיך דעם צער פֿון אומגעקומענע טעכטער, ווי טביה אָדער דער ייד אין דער מעשה «אויף קבר אבות».

ניט דעם מענטשן אין קלעם פֿון צרות און צאַרן, נאר דווקא ווי ער דאַרף זיין און ווי ער וועט מוזן זיין, רעכטפֿאַרטיקט ער. ס'איז געווען שווער, אפשר אוממיגלעך, צו זאָגן פי טוב אויף מנחם מענדלען. ס'איז אָבער גאַרניט שווער צו זען, אַז מנחם מענדל, אַ באַפֿרייטער פֿון די תנאים, וואָס טרייבן אים צו דער ווירואַרישער משוגעת, אפילו צו דער אוממאַראַלישקייט פֿון פֿאַרלאָזן ווייב און קינדער און זיך יאָגן נאָך אַ מיראַזש — אַז אַזאַ מנחם מענדל קאָן ווערן פי טוב, אַזאַ מנחם מענדל קאָן מען רעכטפֿאַרטיקן. דער ניצוץ, דער פֿונק מענטש אין אים, ניט קוקנדיק אויף דער משוגעת און דעם אומגליק, האָט זיך ניט אויסגעלאָשן.

שלום עליכם האָט קיין מאָל ניט באַהאַלטן דעם צער, זיין געלעכטער האָט קיין מאָל ניט פֿאַרויסט די יסורים, אָבער דער פֿאַריתומטער מאָטל, דער איבֿדיקער טביה, אָדער דער געפֿאַטשטער ר' יויזיפֿל בלזבן נאָך אַלץ גרויס-מענטשלעך. ניט מתמת זיי ווערן דערהויבן דורך יסורים, ווי ביי דאָסטאָיעווסקיין, ניט מתמת די יסורים לזטערן זיי אויס — שלום עליכם גלאַריפֿיצירט ניט קיין ליד, שוין אַפּגערעדט פֿון זען די יסורים ווי אַ ציל פֿאַר זיך אַליין, וואָס צוליב זיי איז דער מענטש אויף דער וועלט געקומען — נאר ווייל דער מענטש (אי בלשון יחיד — דער איינ-ציקער מענטש, און אי בלשון רבים — דאָס פֿאַלק) האָט כוח זיי גוֹבֿר צו זיין, זיך קעגנשטעלן, זיי פֿאַרחיהן אים ניט. אויף די פֿליגל פֿון טביהס קלוגן שמייכל אָדער מאָטלס העלן געלעכטער טראָגט זיך דער מענטש אַלץ פֿאַרויס.

שלום עליכם געלעכטער — ריין, פֿולמויליק און פֿולהאַרציק — איז אייגנטלעך אַ געלעכטער, וואָס אין סאַמע תוך געהערט עס צום מאַרגנדיקן טאָג, אָבער אַן וועלכן עס איז כמעט ניט מיגלעך דעם הַנֶּגֶב טיקן טאָג אַריבערצוטראָגן. דאָס מיינט אָבער ניט געלאַכט אויף באַרג, דאָס מיינט גיכער געלאַכט אויף צוואַג, געלאַכט אויף גלויבן, געלאַכט אויף זיכערקייט, אַז סוף כל סוף וועט דער מענטש אויסגעלייטערט ווערן און האָבן דאָס פֿולע רעכט אויף געלעכטער. מיגלעך, אַז איינע פֿון די הויפט-סיבות פֿון שלום עליכםס דויער ליגט אין אַט דער זעלטענער פֿעיקייט ניט נאר צו טרייסטן און טרערן צו ווישן, נאר אויך פֿאַרויס-צולאַכן, אַזוי צו זאָגן, דעם מאַרגנדיקן טאָג. מיגלעך, אַז דער שכל פֿון אונדזער געראַנגל ליגט אין דעם אַניאַגן דאָס שלום עליכמשע געלעכטער. ווען מיר וועלן עס לטוף אַניאַגן, וועט עס אויסגעלייטערט ווערן פֿון די באַגלייט-עכאַס פֿון יסורים.

שוין מ. ווינער, אין זיין אַרבעט „וועגן שלום-עליכמס הומאַר“, שטרעכט אונטער דעם טיפּן זיין פֿון שלום עליכמס געלעכטער: „דאָס איז ניט קיין לאַכן מיט קריצנדיקע ציין. נאָר עפעס אַזוינס ווי אַן אַדערויף אויף דעם, ווי מען וועט זיך פֿילן 'דערנאָך', ווען דאָס לעבן וועט ווערן קליגער.“

„מיר איז גוט, איך בין אַ יתום“ איז דער קווינטעסענץ פֿון שלום עליכמס הומאַר: אויף צו להכעיס אַן אכזריותדיקער, צעיושעטער וועלט, וואָס צווינגט אַרויף טאַטעלאַזיקייט אויף קינדער, מוז דער מענטש פֿון דער יתומשאַפֿט גופּא אויסוויקלען פֿאַר זיך אַ פֿאַן, וואָס זאָל אים פֿאַ-רויסטראַגן.

אַבער דאָס איז נאָך ניט אַליין, נאָך ווייט ניט אַליין. דאָס נייע לעבן האָט ניט נאָר פֿאַרמישפט דעם מענטש, נאָר האָט אים אויך געבראַכט צו טיפּער פֿאַרצווייפֿלונג. עס האָט אים ניט בלויז עקאָנאָמיש און געזעלשאַפֿטלעך, נאָר אויך פֿסיכאָלאָגיש דעגראַדירט.

„אַן אַרעמאַן טאָר ניט וועלן“ איז דער „שכל“ צו וועלכן דאָס קבצני-שע ינגל אין דער דערציילונג, „דער אַתרוג“, קומט, נאָך דעם ווי ער כאַפט קלעפּ, הלמאי ער באַרימט זיך, אַז דער טאַטע זינער וועט האַבן אַן אייגענעם אַתרוג, פֿאַר זיך אַליין. דאָס לעבן צווינגט אויף דעם מענטש אַרויף דעם „בזיון וואָס אַ מענטש קאָן זיין אַזוי הונגעריק“ („צוויי טוי-טע“) און דער גרעסטער חלום פֿון אַרעמאַן איז „ווען אַ מענטש זאָל קאָנען דערגיין צו דער מדרגה, אַז מען זאָל זיך קאָנען באַגיין גאָר אָן עסן“ („אַ גרינגער תענית“). און טביה מעדיטירט: „דער גאַנצער אומגליק איז דאָס עסן. ווי מנין באַבע, עליו השלום, פֿלעגט זאָגן: 'ווען דער פּיסק וואָלט געלעגן אין דר'ערה, וואָלט דער קאַפּ געגאַנגען אין גאַלד'.“

שלום עליכמס האָט גענומען אויף זיך די עובֿדה צו באַפֿרענען דעם פֿאַלקמענטש פֿון אַט דעם שיפֿלות-און שולדגעפֿיל. ניט נאָר האָט ער אַראַפֿ-געריסן די פֿאַרהעלטענישן וואָס פֿאַרקריפֿלען דעם פֿאַלקס לעבן, נאָר ער האָט אויף זיי, אויף די פֿאַרהעלטענישן, אַרויפֿגעוואַרפֿן די שולד פֿאַר פֿאַראומגליקלעכן דאָס פֿאַלק.

אַט דער פּראַצעס פֿון באַפֿרענען דאָס פֿאַלק פֿון טויגעניכטסערני-געפֿילן, וואָס האַבן געוואַרצלט אין דער עקאָנאָמישער און פֿאַליטישער שיפֿלות צו וועלכע עס איז געווען אויסגעשטעלט, איז געווען די אַלגע-מיינע עובֿדה פֿון דער גאַנצער ייִדישער קלאַסיק. שלום עליכמס האָט זי טובטעל דורכגעפֿירט, פּדי צוצוגרייטן דעם באַדן פֿאַרן געפֿיל פֿון זעלב-ווערטיקייט און גלויבן אין זיך, ווייל אַן דעם געפֿיל איז דער מענטש ניט מסוגל זיך צו באַפֿרענען. און שלום עליכמס האָט געגלייבט אין דער פֿאַלק-מאַסע ווי די צוקונפֿטיקע טרעגערס פֿון פֿאַלקלעבן און גורל. שוין אין זיין נאָכוואַרט צו „סטעמפּעניו“, האָט ער דערקלערט: „ווער עס איז באַ-קאַנט מיט אונדזער פֿאַלק, דער ווייס, אַז העלדן געפֿינען זיך צווישן

אונדזער המון-עם אַ סך מער אַלס ביי אונדזער העכערער קלאַסע, וואָס מען רופֿט זי אינטעליגענציע“.

צוליב אַט דעם זעלטענעם גלויבן האָט ער כּסדר געזוכט אַרויסצו-געפֿינען דעם פֿונק מענטש אין יעדן איינעם פֿון זיינע העלדן. כּדי דעם פֿונק אַרויסצושיילן האָט מען באַדאַרפֿט סײַ אַוועקשאַרן די פֿאַרווירטקייט דורך קריטיק און סײַ אָנווענדן די מאַס פֿון רחמים און ליבע צו דעם מענטש. עס וואָלט געווען זייער ליכט צו פֿאַרמישפטן מנחם מענדלען עד חרמה, אַט דעם מנחם מענדל, וואָס זאָגט וועגן זיך: „איך קנאַק און פֿלי, איך ברעך, איך שפּרינג אין פֿייער, איך וואַקס, איך וואַקס... יידן לויפֿן אַרום ווי אויף אַ יאַריד, מאַכן געשעפֿטן און ווערן גליקלעך און איך בתּוכם. ס׳איז טומל, אַ בהלה, מ׳קאָן דאָ פֿאַרדולט ווערן...“

פֿאַרשטייט זיך, אַז דער סוף פֿון דער משוגעת קאָן בלויז זײַן צוואַ-מענבראָך און טראַגיק. שלום עליכם פֿאַרמישפט מנחם מענדלען, אָבער באַשולדיקט אים ניט. ער לאַכט אים אויס (מוז אים אויסלאַכן!), אָבער מילדערט דעם חזק מיט רחמים און איינזעעניש. אויך דאָ פּרוווט ער פֿאַרקערעווען די שולד אויף די תּנאים און, ווי ווייט מיגלעך, אַפּראַטע-ווען מנחם מענדלען.

אפֿילו ווען שלום עליכם שילדערט „אַ מענטש פֿון בווענאַס אַזרעס“, פּרוווט ער אָנווייזן אויף די עקאָנאָמיש-געזעלשאַפֿטלעכע תּנאים, וואָס האָבן אים דערפֿירט צום מצבֿ פֿון אַ בווענאַס אַזרעסער „טמא“:

„...דערצויגן געוואָרן אויף הילכיקע פעטש, טרוקענע קלעפּ, איינזערנע סטוסאַקעס, רויטע פֿונקען אין די אויגן, בלויז צייכנס אויפֿן ליב און דערצו אַ הונגעריקן מאַגן. קיין זאַך הערט איר, געדענק איך ניט אַזוי ווי הונגער. אַ הונגעריקער בין איך אַרויס אויף גאַטס וועלט, און הונגער האָב איך געליטן פֿון זינט איך בין צו מײַן שכל געקומען...“

שלום עליכםס קונסט שטעלט זיך אויפֿן צד פֿון די דערנידעריקטע, זי פֿאַרטידיקט די אויסגעוואַרצלטע און צעטראַטענע, זי פֿאַרמישפט די וועלט און זוכט נאָך אַלץ צו ראַטעווען דעם מענטש, וועמען די זעלבע וועלט טרעם ווי אַ וואַרעם. זי דערקלערט, אַז ווען דער לעצטער חשבון וועט געמאַכט ווערן, וועט דאָס קליינע מענטשעלע פֿון דער ערד, אַ צע-בלוטיקטס און אַ צעטראַטנס, נאָך אַלץ לאַכן ס׳גרעסטע געלעכטער פֿון די וואָס האָבן אים געשלאָגן און צעביילט, צעטראַטן און אַנטמענטשט. שלום עליכם ציטירט מאַליערו: „שלאַג מיך, אַבי לאַז מיך לאַכן“. און ער גיט צו: „און איך, שלום עליכם, זאָג: שלאַג מיך ניט, איך וועל סײַ ווי לאַכן, און מײַן געלעכטער וועט דיר מער וויי טאָן, ווי דײַנע קלעפּ מיר“.

כּדי זיי צו פֿאַרהיטן, באַשענקט שלום עליכם זיינע פֿאַרשווינען מיט דער זעלטענער פֿעיקייט ניט נאָר צו לאַכן פֿון דער וועלט, פֿון זייערע אונטערדריקערס און פֿיניקערס — נאָר אויך פֿון זיך אַליין. ער גיט זיי די דערוואַקסענע מידה פֿון זעלבסט-חזק.

דער זעלבסט־חזוק

„הזננט איז יום־טוב, מ'טאָר ניט וויינען.“ אָט־דער „מ'טאָר ניט וויינען“, וואָס שלום עליכם לייגט אַרײַן מאַטלעך אין מויל אַרײַן, איז געװאָרן איינער פֿון די עיקרים פֿון דער ייִדישער קלאַסישער ליטעראַטור: מען טאָר ניט צעשווומען ווערן אין געוויין, מען טאָר ניט פֿאַרטרונקען ווערן אין זעלבסט־רחמנות. פֿדי זיך פֿאַרהיטן פֿון געוויין, דאַרף מען זיך אַליין דערזען אין קרומען שפיגל פֿון געלעכטער, וואָס איז אָפֿט דער אַרנטלעכסטער שפיגל. אָט די פֿעיקייט צו פֿאַרלאַכן זיך אַליין, דער זעלבסט־שפּאַט, איז אין סאַמע תּוֹך אָן אויסדרוק פֿון רעפּיקייט און דער־וואַקסנקייט. דער זעלבסט־חזוק האָט שלום עליכמס פֿאַרשויען ניט נאָר אויפֿגעהויבן איבער דעם אַרום, איבער דעם „טרערן־טאַל“, נאָר אויך איבער זייערע אייגענע צרות. זיי האָבן זיך דערזען פֿון דרויסן.

מיר האָבן דערמאָנט פֿריער דינעזאָנען. ניט דער סענטימענטאַליסט יעקבֿ דינעזאָן און ניט דער אָפּשפּעטער ה. ד. נאַמבערג האָבן געלאָזט אַ דויערנדיקן חותם אויף דער ייִדישער ליטעראַטור. בייִדן האָט געפֿעלט דער גלויבן און די אָביעקטיוויקייט, וואָס דער אַליין־חזוק גיט. פֿון באַזונדערע זינטן זינען ביידע געשטאַנען אויף פּאַזיציעס פֿון פֿאַרצווייפֿלונג. דער זעלבסט־חזוק — מענדעלעס, שלום עליכמס, י. ל. פּרזעס, טיילווייז דוד בערגעלסאָנס און, מילדער, אַבֿרהם רייזענס, שפּעטער — משה־לייב האַלפּערנס, משה נאָדירס, משה קולבאַקס, איציק מאַנגערס — האָט, ווען קלאָר פֿאַרשטאַנען, געגריט די פֿאַרצווייפֿלונג. דער זעלבסט־חזוק פֿאַרלאַכט, פֿדי דורך שפּאַט זיך צו באַפֿרײַען. ער איז אין סאַמע תּוֹך אַ שטריך פֿון האַפֿערדיקייט און דערוואַקסנקייט. ער איז ניט אַנמאַכטיק.

דעם משכּילס ראַציאָנאַלע איראַניע האָט געשיכטלעך קיין צו גרויסע באַפֿרײַענדיקע ווירקונג ניט געהאַט. אין בעסטן פֿאַל, האָט זי געהאַלפֿן אַפּראַמען אָן אינסטיטוציאָנעלן שימל פֿון ייִדישן לעבן, וואָס די צייטן וואַלט אים במילא אָפּגעקראַצט. די קלאַסיקער — און שלום עליכם אויפֿן ערשטן אָרט — מיט זייער זעלבסט־חזוק האָבן באַפֿרייט דעם מענטש גופּא פֿון שימל. צוליב דעם מסתּמא האָט דער זעלבסט־חזוק אָן אונטער־טאָן פֿון טרויער, אַפֿילו פֿון טראַגיק. ער איז אָן אַקט פֿון פּנינלעכער זעלבסט־באַפֿרײַונג, וואָס בלויז דערוואַקסענע זינען אויף אים פֿעיק (עס מאַכט ניט אויס, וואָס מאַטל איז ניט מער ווי אַ קינד), בלויז פֿון אינע־ווייניק קאָן דער פּראַצעס דורכגעפֿירט ווערן. די געגאַטיווע פּערסאָנאַל נאָזשן פֿון דער השפּלה־ליטעראַטור זעען קיין מאַל ניט זיך אַליין — בלויז דער שרעכער זעט זיי. עטינגערס „סערקעלע“ איז ניט קיין מבין אויף זיך, מנחם מענדל אָבער זעט שוין, פֿיל־ווייניק, זיך אַליין, ער ווערט שוין ניט בלויז אויסגעלאַכט, ער הייבט שוין אָן אויסלאַכן זיך אַליין. ער דערפֿילט שוין, כאַטש ער וויל זי ניט דערפֿילן, די טראַגיק פֿון זײַן אילויע.

פֿון זעלבסט־חזק קוואַלט אַרויס נאָך אַ שטריך — דער שטריך פֿון זעלבסט־מישפט, פֿון אַרויסטראַגן אַ מאַראַלישן פּסק־דין איבער זיך. ווען ניט דער שטריך, וואָלט מנחם מענדל געווען אַ הפּק־דיקער אַוואַנטיסטי. בני שלום עליכמען איז ער אַ צעבראַכן אומגליקלעך ייִדל, וואָס בעט אויף זיך דעם טויט. דער זעלבסט־חזק פֿאַרמאָגט אויך די גרויסע מעלה פֿון שוין, אַ בליץ־אַפּלייטער פֿאַרן טראַגזום. ער אַנטיציפּירט, ער זעט פֿאַרויס און פֿאַרלויפֿט דעם וועג דער דרויסנדיקער קריטיק און פּרוּווט זי בטל מאַכן, כאַטש פֿאַרמילדערן, כאַטש באַשירעמען זיך פֿון איר. („אַז, בין איך אַ פּתּריליק...“)

כ. לויצקער, אין זיין זייער אינטערעסאַנטער אַרבעט, „הומאַר אין שלום עליכמס שפּראַך“ („אַפֿן שפּראַכ־פֿראַגט“, קיזעו, 1939), ציטירט דעם געדאַנק פֿון נ. טשערנישעווסקי: „די הומאַריסטישע געמיט־שטימונג שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ געמיש פֿון אַ זעלבסט־אַכטונג און זעלבסט־אויסלאַכונג. זעלבסט־פֿאַראַכטונג...“.

דער אַקטיוויזם פֿון שלום עליכמס העלדן

איינער פֿון די גרונט־שטריכן פֿון די שלום עליכס־פֿאַרשוניען איז זייער כּסדרדיקע טוערנע, זייער אַקטיוויזם, ווי עס וואָלט זיי באַוועגט (גע־טריבן?) דער גלויבן, אַז אין פּנים פֿון אַלע שוועריקייטן ליגט דער גורל פֿון מענטש נאָך אַלץ אין זינע אייגענע הענט. מע מוז „עפּעס טאָן“, מע טאָר זיך ניט אויטערגעבן, מע דאַרף שטעלן אַ ווידערשטאַנד, און ווילל דער ווידערשטאַנד איז אַפֿט אַ פֿאַרמישפטער אַ־פּריאַרי, אַן אוממיגלעכער, קעגן באַדינגען און אומשטאַנדן, וואָס זיי קאַנען באַין אופֿן ניט גובר זיין — ווערט ער אַפֿט דער קוואַל פֿון גרויסן פּאַטאַס, צו מאַל — פֿון האַרצווייטיק, צינטנוונז, צוליב דער ניטגלענכקייט פֿון כּוחות — פֿון הומאַר.

אַבער דער ווידערשטאַנד דריקט זיך אַלע מאַל אויס אין מענטשן — אַ מאַל אַנטשלאַסענע, טייל מאַל קאַמפּולסיווע, פֿאַרצווייפּלטע, „איך לויף“ — זאַגט איינער פֿון זינע פֿאַרשוניען — „אפֿשר וועט גאַט עפּעס צושיקן“. ניט, איך וואָרט ביז גאַט וועט עפּעס צושיקן, נאָר איך לויף — איך ווער אַ שותף צו גאַט, אין אַ משוגענער וועלט לויפֿן מיר ביידע — איך און גאַט, כאַטש אַפֿט יאָגן מיר זיך ביידע נאָך נאָך אַן אפֿשר, אַ טאַמער, ייִדן פּלעגן געוויינלעך וואַרטן אויף משיח, שלום עליכמס ייִדן לויפֿן אים אַנטקעגן, שלעפּן אים בני די פּאַלעס.

איך פֿאַרגלייך מיט די פּערסאָנאַזשן פֿון אַנדערע ייִדישע שרייבערס — דינעזאָן, רייזען, נאַמבערג, בערגעלאַן, איגנאַטאָוו, אנכי, ווייטער, לייזויק — וואָס זינען אין תּוך פּאַסיוו, לאָזן די וועלט טאָן מיט זיי וואָס זי וויל, זינען שלום עליכמס מענטשן פֿול מיט אַקציע, אַפֿט מיט צאַפּל־אַקציע, אַבער פּאַסיוו זינען זיי ניט און מקבל באַהבה דאָס רישעות פֿון דער וועלט זינען זיי אַוודאי ניט.

אפילו מנחם מענדל, געזען אין רעטראספעקט, איז אין תוך אַ מאָן פֿון טאָט. די מעשים זײַנע זײַנען נעבעכדיקע, צעפֿלויגענע, צעצאָפֿלעט, פֿאַרווירטע, אָבער — מנחם מענדל באַוועגט זיך פֿסדר, וואַרפֿט זיך פֿסדר, ראַנגלט זיך פֿסדר, טוט פֿסדר. עליע, וואָס פֿלאַנטערט זיך אין קוואַס, אין טינט, אין מײַן־טרייבן — איז אַן אומאויפֿהערלעכער, כאַטש אַ פֿאַ־טעטישער, טוער.

טביה — מיטן אויסנאַם פֿון דער ערשטער מעשה מיטן גרויסן גע־ווינס, וואָס איז אַגבֿ די איינציקע מעלאַדראַמאַישע און ניט אין גאַנצן באַגלייביקע טביה־מעשה — איז אַ מאָן פֿון אַקציע. ער ראַנגלט זיך מיט זײַן אייגן ווייב פֿאַר צייטלס גורל, מיטן גלח — פֿאַר חוונה, מיט פֿע־פֿערלען — פֿאַר האַדלען, מיט דער הראַמאַדע — פֿאַר זײַן רעכט צו בלייבן אין דאָרף. די אמתע אַקטיווע פֿערסאָנאַזשן זײַנען טאַקע די טעכ־טער, אָבער טביה שטעלט אַרויס פֿאַדערונגען, אפֿילו דעם רבּונו של עולם פֿאַדערט ער אויף צו מישפט.

דער קליינער קאַפֿעלע קוקאַריקו ווערט זיך קעגן יצר הרע, קעגן דעם חוזק צו וועלכן ער איז אויסגעשטעלט, קעגן דעם גבֿירישן יינגל, יואליק, און צום סוף, ווען דאָס אומגליק געשעט און די פֿאַן ווערט פֿאַרברענט — קעגן דעם טרויער, וואָס דראַעט אים — און אונדו! — צו פֿאַרשלינגען.

דער „גליקלעכסטער אין קאָדני“ באַגייט ניט קיין פשוטע מעשים, נאָר העראַזישע, דערהויבענע מעשים צו ראַטעווען זײַן זון. זײַנע טאַטן דערגייען ביז מסירת־נפשׁ, ווען ער וואַרפֿט זיך אונטער די פֿאַדקאַוועס פֿון די לויפֿנדיקע פֿערד, פֿדי אַפֿצושטעלן די ברייטשקע און ברענגען דעם דאָקטאָר צום קראַנקן קינד. די זעלבע פֿאַטעטישע דערהויבנקייט שײַלט זיך אַרויס פֿון די גײַן מאָס רייד פֿון דער אַרעמער ייִדענע אין „דאָס טעפל“. פֿון דעם ים רייד צערט אַרויס נישט בלויז דאָס צעבראָ־כענע געמיט פֿון דער פֿאַלקספֿרוי, נאָר איבער אַלעם דער העראַזישער, און פֿאַרמישפטער, געראַנגל צו ראַטעווען איר איינציקן זון, וואָס דער־נענטערט זיך — ניט אויסצומיידן! — צום פֿריען שווינדזוכט־טויט, ווי דער עטלעכע־און־צוואַנציק יאַריקער טאַטע זײַנער פֿאַר אים.

צוויי בולט־געצײכנטע מענטשן פֿון טאַט אין דער נייכער, נאָך ווייט ניט אויסגעפֿאַרשטער, גאַלעריע פֿון שלום עליכם־פֿערסאָנאַזשן זײַנען: בערל עסיגמאַכער פֿון „דער גס פֿון הושענא רבה“ און גיטל פֿון דער דערציילונג „גיטל פֿורישקעוויטש“.

בערל עסיגמאַכער, דער העלד פֿון „גס פֿון הושענא רבה“, לאָזט טאַקע אַליין אין גאַנג דעם לאַקאַמאַטיוו אויף וועלכן ער און דער רוסי־שער גלח טראָגן זיך צו אַ זיכערן טויט. די ערשטע טאַט בערלס — דאָס דרייען שרײַפֿלעך און קוועטשן קנעפלעך, איז די מינערוויכטיקע — אַ רעזולטאַט פֿון אַ פֿתּרילעווקער ייִדנױס קוריאַזיטעט וועגן דער תּוּרַת־המעכאַניקע — „וואָס באַוועגט דעם לאַקאַמאַטיוו“. ערשט ווען דער לאַ־

קאמאטיוו לאזט זיך אין גאנג און די סכנה ווערט גרויס, דערהייבט זיך בערל צו מעשים. שלום עליכם שטעלט בערלען אנטקעגן דעם פאסיוון, נעבעכדיקן גלה, וואָס כאַטש דערשראָקן אויף טויט, קאָן ער זיך בלויז דערטראַכטן צום פֿאַרצווייפֿלטן אַקט אַראָפּצושפּרינגען פֿון לאַקאָמאָטיוו. „פּדי, וואָס?“ — פֿרעגט אים בערל — „פּדי מיר זאָלן חלילה דערהרגעט ווערן אויף טויט?“ בערל דרייט אַלע מיגלעכע און אוממיגלעכע שרײַפֿ- לעך, קוועטשט אַלע קנעפלעך און זוכט דעם טאַרמאַז צו פֿאַרהאַלטן דעם לאַקאָמאָטיוו. ווען דער גלה סטראַשעט אים, אַז ער וועט אים אַראָפּוואַרפֿן פֿון לאַקאָמאָטיוו, אויב ער וועט זיך צורירן צו נאָך איין שרײַפֿל, האָט בערל בלויז איין ענטפֿער: „אַט, זע, פֿאַטערל, דעם חילוק פֿון מיר ביז דיר, איך טו וואָס איך קאָן, דער לאַקאָמאָטיוו זאָל זיך אָפּשטעלן — הייסט דאָס, אַז איך זאָג פֿאַר אונדז ביידן, און דו ביסט אַזוי אויפֿגע- טראָגן, אַז דו ביסט קאָפּאַבל מיך נעמען און אַראָפּוואַרפֿן פֿון לאַקאָמאָ- טיוו, דאָס הייסט — הרגענען אַ מענטש!“

די סכנה רופֿט אַרויס דעם ווילן צו מעשים, שטעלט אָן די אַקציע, פֿאַדערט אַרויס די טאַט, און שילדערנדיק אַ פֿאַלק וואָס לעבט אין פּסדרי- דיקער סכנה, וואָס צאַפֿלט זיך פֿון איין געפֿאַר צו דער אַנדערער — ווערט די סכנה גופֿא דער אימפּולס וואָס רופֿט אַרויס די מעשים, די געפֿאַר איז דער פֿינגער אויפֿן צינגל פֿון דער טאַט. אמת, אַז דער לאַקאָמאָטיוו שטעלט זיך ערשט אָפּ ווען עס גייט אויס דער דאַמף, אָבער דאָס פֿאַר- מינערט לחלוטין ניט דעם עצם פֿאַקט פֿון בערלס מעשים. שלום עליכמס פֿאַרשאַרפֿטער, געזעלשאַפֿטלעכער און היסטאָרישער חוש דערלאַזט ניט די זעלבנאַרערע, אַז בערל עסיגמאַכער קאָן אָפּשטעלן דעם משוגע-גע- וואַרענעם, אינזשענערלאַזן לאַקאָמאָטיוו, אָבער דאָס מינערט ניט דעם קאַטעגאָרישן מוז פֿון מעשים, פּדי צו ראַטעווען דעם מענטש און, אַלעגאַ- ריש, די וועלט.

העראַזשער נאָך ווי בערלס, רעאַליסטישער — און מער ווירקנדי- קער — זינען די מעשים פֿון „גיטל פּורישקעוויטש“. אירע טאַטן גליען העלער, וועל גיטל פֿירט ניט בלויז אַ געראַנגל צו ראַטעווען איר איינ- ציקן זון, משה, פֿון פּריזיוו, נאָר עס ברענט אין איר דער אייפֿער פֿון קאַמף קעגן דער אַכזריותדיקער עוולה, וואָס איז באַגאַנגען געוואָרן, קעגן דעם אומרעכט און דער רישעות, קעגן „די נגידים, די מיוחסים פֿון גאַט, וואָס האָבן זיך אַנגערעדט, אַז די גאַנצע וועלט איז באַשאַפֿן געוואָרן פֿון זייערטוועגן“.

גיטלס מעשים, טאַקע צוליב דעם ברען „צו דערגיין דעם אמת“, טראָגן אין זיך אַן אינערלעכע גלויביקייט, וואָס לייטערט זיי. ניטאָ די אימפּולסיווקייט פֿון מעשים פֿון אַנדערע שלום עליכמס-העלדן, „מיטן אמת — זאָגט גיטל — „וועל איך קומען אַפֿילו פֿאַר גאַט“. און אויב דער וועג פֿון אמת פֿירט פֿון דער שטעטלידיקער פּריסוטסטווע צו דער גו- בערניע און שפּעטער קיין פעטערבורג — גייט גיטל מיט אויסגערעכנטע

און עקשנותדיקע טריט קיין פעטערבורג. זי „לאזט זיך אַוועק זוכן דעם אמת גלייך קיין פייטערבארג“.

איינע אליין שטייט זי אין געראַנגל קעגן דער קאַרופציע פֿון צע-פֿוילטן צאַריוו, דורכגעפֿרעסן פֿון כאַבאַר. איינע אליין שטייט זי קעגן דעם סיסטעם, מחמת זי מוז דערגיין: „ווי איז גאַט? ווי איז סאַוועסט?“

און ווי העל קלינגט גיטלס קול, פֿון דער גאַלעריע, איבער דער גאַנצער דומע, נאָך דעם ווי פֿורישקעוויטש האַלט אַן אַנטיסעמיטישע רעדע, אַז ס'איז ניטאָ קיין איין ייד אין דער צאַרישער אַרמיי: „אַ משה?!“ איז גייטיק אונטערצושטרעכן די נאַציאָנאַלע סימבאָליק פֿון די בערלס און די גיטלס?

די ביזאַרע וועלט פֿון שלום עליכם

וואָס טוט מען מיט אַ וועלט, ווי דאָס גלייכע איז פֿאַרקרימט, ווי דאָס אומגעוויינטלעכע ווערט געוויינטלעך, דאָס אוממיגלעכע — מיגלעך, דער אויסנעם — פֿלל?

וואָס טוט מען מיט אַ וועלט, ווי דאָס גלייכע פֿאַרשווינדט אונטער די פֿיס, ווי די ערד ברענט און טרייסלט זיך און קיין אַנהאַלט איז ניטאָ, ווי די ווירקלעכקייט ווערט קאַשמאַר, און צער און האַרצוויי ווערן דאָס טעג-לעכע ברייט פֿון מענטשן?

וואָס טוט מען מיט אַ וועלט וואָס צאַפֿלט זיך אויף דער שוועל פֿון פֿולשטענדיקן וואַנזין, וואָס אַפֿשר בלויז דאָס געלעכטער, די באַשטעטי-קונג פֿון לעבן, קאָן זי צוריקהאַלטן און ניט לאָזן אַרבייגליטשן זיך אין התוּם פֿון משוגעת?

מען דאַרף זי פֿרווון גלייכשטעלן, אויב נאָר מיגלעך — זי און זיך ראַטעווען, דער עיקר — דורך געלעכטער. „דאָס לעבן“ — שרעבט שלום עליכם — „איז ריך מיט פֿאַקטן, פֿול מיט קוריאָזן, אַ סך אומגליקן, אַ ים טרערן, וועלכע, אַז זיי וועלן דורכגיין מנן פֿריזמע וועלן זיי שוין במילא ווערן לאַכנדיק“ (ש״ע־בוך, ז. 295).

אַט די ווונדערלעכע פֿריזמע, וואָס זיפט דורך דאָס אומגליק פֿון דער וועלט און באַשטייט, אַז עס זאָל ווערן לאַכנדיק, איז דער צענטראַ-לער, קינסטלערישער און מאַראַלישער אינסטרומענט פֿון שלום עליכם מַנטשערשאַפֿט.

ביזאַר ווי אַ בייזער חלום איז אַפֿט שלום עליכם וועלט. ער, דער גרויסער רעאַליסט, מאַלט אַ וועלט וואָס איז קאַשמאַריש סוררעאַליסטיש. זי וואַלט מיסתמא ניט געווען צום אַריבערטראַגן, ווען שלום עליכם וויקלט ניט איין יעדן ביזאַרן פרט אין רחמים, ווי אין אַ טרער.

ווי אַ פֿילם־טאַשמע פֿון אַ משוגעים־הויז וויקלט זי זיך אַפֿט פֿונאַג-דער, די ביזאַרע וועלט פֿון שלום עליכם. ביי קיינעם אין דער יידישער ליטעראַטור קומט אַזעלכעס ניט פֿאַר, מחמת קיינער זעט די וועלט ניט אַזוי. עס איז ניט בלויז די זעלטן ריכע פֿאַנטאַזיע פֿון אַ גרויסן קינסט-

לער. עס איז גיכער דער אַקט פֿון פֿונאַנדערנעמען די וועלט, זי זען פֿון איבערווייניק, אַרויסשיילן אירע פֿאַרקרימענישן און נאָך אַלץ פֿרווון גע-
פֿינען שכל אין איר, רעכטפֿאַרטיקן איר קיום.
אַט לויפֿן בילדער אויף דער טאַשמע :

אַ זייגער שלאַגט דרייצן; מאַן און ווייב קאָנקורירן צווישן זיך אויף
דער זעלבער באַן צווישן די זעלבע פּאַסאַזשירן פֿאַר אַן עפל- אָדער שטיקל
הערינג-קונה; אַ ציג ווערט אַ באַק אַזוי שנעל ווי זי טרעט אַריבער די
שוועל פֿון זלאַדיעווקע; אַ רבי הענגט שמונה עשרה; אַ ייד און אַ פּראַ-
וואַסלאָווער גלח טראָגן זיך אויף אַן אינזשענערלאָזן, משוגע-געוואָרענעם
לאַקאַמאַטיוו; בלאַטע ווערט געניצט ווי חרוסת; אַ ייד פֿאַרקויפֿט דער
גאַנצער נאַררענבערגער קהילה, אין 1908, ייִדישע לוחות פֿון 1888 (אין
תּרס"ח — לוחות פֿון תּרמ"ח) און פּסח פֿאַלט אויס פּורים-ציט; צוויי
פּתּרילעווקער ליגן אין בלאַטע און רעדן אַרום דעם סדר-העולם; אַ ייד
פֿאַרהונגערט זיך צום טויט, וויל ער וויל ניט „טרינקען זינע קינדערס
בלוט“, עסן דאָס ברויט פֿון זייער פּראַצע; אַ יונגעראַן שלעפט זיך אַרום
מיט אַ פֿרעמדן בר-מינה, וואָס קיינער וויל אים ניט מקבר זיין; אַגענטן
פּרווון פֿאַרטראַכירן איינער דעם אַנדערן; אַ יונגל שלאַגט זיך מיט זיך
אַליין — די רעכטע האַנט ציט די לינקע פּאה און די לינקע האַנט ריכט
דאָס רעכטע אויער און „ביידע“ ווילן ניט אַפּלאָזן און ער קאָן זיך ניט
אַרויספּלאַנטערן; אַ יידעלע פֿון פּתּרילעווקע פֿאַרמעסט זיך אויפֿן קאַמ-
פּליצירטן סיסטעם פֿון מאַדערנעם פֿינאַנץ-קאַפיטאַל; אַ שוואַקס-שאַכטל
מאַכט דעם אַנשטעל פֿון אַ באַמבע און — ריכט ניט אויף; פּתּרילעווקע
און קאָזאַדאַיעווקע זוכן שוין איינס ביי ס'אַנדערע קעגן פּאַגראַממטשיקעס...

שאַגאַל, ווען ער כאַפט אויף אַט די ביזאַרע וועלט, ראַמאַנטיזירט ער
זי, לאַזט ער זי נאָך אַלץ שטיין אויפֿן קאַפּ. שלום עליכם פּרוווט זי אויף
די פֿיס שטעלן.

שאַגאַלס ייד וועט שוין תּמיד בלייבן שוועבן איבער וויטעבסק, שלום
עליכם צאַפּלט זיך, אַז זיין ייד זאָל ניט אַוועקשוועבן אין אין-סוף, זינע
יידן זוכן וואַרצלען אין דער ערד, פּדי זיך סוף-פּלי-סוף צום הימל אויפֿ-
הייבן.

שלום עליכמס קונסט האַט איין ציל פֿאַר זיך; געפֿינען שכל אין
דעם אומשכל, זין אין דער זינלאַזיקייט, פֿאַרהיטן מענטשלעכע ווערט און
ווערדע אין דעם תּוהו ובוהו, באַשירעמען דעם הומאַניזם אין אַ וועלט
פֿון דעהומאַניזאַציע, אויסניכטערן דעם מענטש פֿון קאַשמאַר, באַשיצן
אים פֿון גוים, הונגער, פּיין, באַלידיקונג.

די ביזאַרע וועלט פֿון שלום עליכמען איז אַפּשר די נייכטערסטע וועלט,
וואָס זוכט זיך פֿון דער פֿאַרווירטקייט אויסצוטאָן. אַנדערע שילדערן דאָס
קרומע, מחמת פֿאַרצוויפּלונג אָדער לשם שאַק, שלום עליכם ריכט עס
אויף. גלייכשטעלן עס וואָלט געווען אידעיש און קינסטלעריש פֿאַלש.

אויפֿרײַנסן מײַנט אַרויסשטעלן די פֿאַרקרימטיקייט, אַנטשטן, אַז מ'קאָן זײַ גלײַכמאַכן, אָנהױכן מיט בײַטחון, אַז מען דאַרף זײַ גלײַכמאַכן.

וועגן גבירים

אמת, אַז די גאַנצע קלאַסישע ייִדישע ליטעראַטור איז אַן אַנטי־גבירישע, אָבער בײַ קײַנעם קומט דער גביר ניט אַרויס אַזוי מאַראַליש נאַקעט, ווי בײַ שלום עליכמען. שלום עליכמס פֿאַרשויגען האַלטן אין אײַן מישפטן דעם גביר. זײַ זענען די בעסטע מבינים אויף אים — זײַן אויס־געהױלטיקייט, זײַן אַנשטעל, זײַן רישעות. זײַער פּסק־דין איז אַ מאַראַלי־שער און האַרבער. זײַער שינאה צום גביר איז אַנדערש ווי דער האַס צום בורזשוי בײַ די ייִדישע אַרבעטער־שרײַבער און בײַם ייִדישן אַרבעטער. די קלאַסן־פֿאַרהעלטענישן זענען ניט אַזעלכע פֿאַרשאַרפֿטע. שלום עליכמס פֿאַרשויגען קאָנען דעם גביר פֿון דער נאַענט און האַבן אים פֿינט פֿון דער נאַענט, פֿערזענלעך. ער איז זײַ ניט קײַן קלאַסן־שונא. גיכער אַ רישעותדיקער קרוב, וועמען מ'קאָן באַין אופֿן ניט ליב האַבן.

שלום עליכמס מענטשן, וואָס זענען בטבע גוטע מבינים אפֿילו אויף זיך אַליין, דערשפּירן גלײַך די מאַראַלישע אַכזריות פֿון דעם גביר. ווען ר' שלום שדכן (אין „אַ דאָקטער“) דערקלערט, אַז „זײַ דאַרפֿן אַלע אַ דאָקטער“, שטעלט ער דערמיט שוין דעם דיאַגנאָז אויף דעם ייִדישן גבירים־קלאַס. און ווען גיִשל (אין „מענטשן“), נאָך דעם ווי ער געפֿינט אויס, אַז דאָס גבירישע זינדל האַט שוין ווידער פֿאַרפֿירט אַ שטוב־מײַדל, רײַסט זיך מיט די קולאַקעס, פֿון דער קיך צום אויבערשטן גאַרן: „אַ כּאָ־ליערע, אַ מיתה־משונה; זיבעצן כּאַליערעס, אַכצן מיתה־משונות זאָלן אײַך אַנכאַפֿן און עס זאָל אײַך נעקלען אײַנציקווייַן, און עס זאָל פֿון אײַך ניט בלייבן קײַן שרײַד ופּליט, זאָל אַ רוח אין אײַנער...“ דריקט ער מיט דעם ווידער אויס דעם צאַרן קעגן דער אומווערדיקייט און מאַראַלישער געפֿאַלנקייט פֿון די נגידיים. ווידער אַ מאָל — אַ מאַראַלישער מישפט. אַט דער מישפט, וואָס קוואַלט אַרויס סײַ פֿון הוש פֿאַר יושר בײַ די קיך־מענטשן און סײַ פֿון געפֿיל פֿון דער אײַגענער עטישער ווערטיקייט אין פֿאַרגלײַך מיט דער גבירישער געפֿאַלנקייט, ווערט צום שאַרפֿסטן פֿאַר־סכּהבלט אין דאָנעלס לעצטן אויסבראָך: „מיר 'מענטשן' פֿאַרפּאַסדוידיקן זײַער שטוב... 'מענטשן' זענען אויך מענטשן?!“

דער חשובּן מיטן גביר צײַט זיך פּסדר — שאַרף צאַרנדיק, אַדער בנסיק איראַניש. ווען דער ייִד אין „אַקדמות“ גיט אַ זאָג „דעם נגיד איז גוט אויפֿן האַרצן, טרײַבט ער קאַטאַוועס“ (נאָך דעם ווי דער נגיד האַט אים געפֿרעגט, צי ער האַט געהאַט אַ „גוטע פּורײַם־סעודה“, וויסנ־דיק, אַז יענער האַט אין מויל ניט געהאַט), איז ער נאָך אַ מאָל אַ יושב־במישפט, טראַגט ער אַרויס אַן עטישן פּסק־דין אײַבער דעם גבירים־קלאַס. טביה האַט פֿינט דעם גביר, וואָס וויל מיט געלט סילוקן פֿאַר שפּרינצעס רײַנער און אומגליקלעכער ליבע, און ער האַט פּונקט אַזוי

פֿינט דאָס אויפֿגעקומענע גבירעלע פֿדהצורל מיטן „דריבענעם געלעכטערל און מיט די ליוסטרעס“, וואָס שאַפֿט זיך אַזאַ אַ געפֿעלשטן יחוס-בריוו אַזש ביז דוד המלך, וועלכער נעמט ביי אים צו ביילקען.

צום נאַקעסטן קומט אַרויס דער גביר אין „מיטן עטאַפֿ“. דער אַרע-מאַן דערמאָנט דעם איצטיקן נגיד, אַז ווען זיי זענען נאָך קינדער געווען, פֿלעגט ער, דאָס „פֿאַנסקי צאַפֿיקל“, אומישנע אים אָנטרעטן אויפֿן קראַנקן פֿוס און נאָכן אָנטרעטן אים רופֿן „קרוואַק“ — „פֿלעג איך שרענען און איר פֿלעגט לאַכן, זיך האַלטן ביי די זעטן...“ און ער דערציילט, דער אַרעמאַן, אַז שוין ווי אַ קינד האָט ער נישט געקאָנט פֿאַרשטיין, „פֿאַר-וואָס מעג אַ נגידיש קינד אָנטרעטן אַ קבצניש קינד אויפֿן פֿוס און אַ קבצניש קינד דאַרף שווינגן“, און ער איז זיך מודה: „איך האָב פֿון דע-מאַלט אַן פֿינט געקראַגן אַלע נגידיש מיט אַלע נגידישע קינדער... און מער פֿון אַלע האָב איך פֿינט געקראַגן אַנד“.

די שינאה צום גביר איז נישט נאָר אַ באַרעכטיקטע, זי איז מאַראַ-ליש אַ נייטיקע, פֿדי צו רעהאַביליטירן, פֿאַרהיטן די אייגענע זעלבבווער-טיקייט.

אין דער וועלט פֿון „גאַלע גוטסקייט און גאַלע לויטערקייט“, נאָך וועל-כער שלום עליכס מענטשן בענקען, וועט נישט זען קיין אַרט פֿאַר די נגידיש מיט די „אַנזערנע שטיינערנע הערצער“.

אַט ווי אַ דערשלאַגענער פֿתריליק שטעלט זיך פֿאַר די נניע וועלט: „אַזעלכע מינים לידער זינגט זיך יהושע־העשל שבוּעות מיט נאָך אַ סך יידן, אַזעלכע שלימזלען ווי ער, הייבט אויף ביידע הענט אַרויף, מאַכט צו די אויגן, שאַקלט זיך מיטן גאַנצן גוף, שפּרינגט אונטער מיט אַ טענצל, און טראַגט זיך אַריבער מיט ליב און לעבן אַהין, אַהין, איז אַן אַנדער וועלט פֿון גאַלע לויטערקייט, פֿון גאַלע גוטסקייט, פֿון גאַלע אייביקייט, אַ וועלט וווּ ס'איז נישטאָ קיין קבצנים, קיין נגידיש, קיין אויפֿגעקומענע קליינע מענטשעלעך מיט ווינסע מאַנישקעס און אונטער זיי שטיינערנע אַנזערנע הערצער, קיין נאַרישע גראַבע תּאוות, קיין צרות, קיין חקות, קיין דאגת־פּרנסה, קיין צער גידול בנים, קיין קינאה, קיין שינאה...“ („אַקדמות“).

* * *

אונדזער סך־הכל: מיר דאַרפֿן שלום עליכמען, מיטן לעבן דאַרפֿן מיר אים.

מיר דאַרפֿן אים אידעיש, ווייל די ווערטן, וואָס ער טראַגט מיט זיך זענען אַ טייל פֿון דער גרויסער טראַדיציע פֿון הומאַניזם ביי אונדזער פֿאַלק.

מיר דאַרפֿן אים היסטאָריש — אין פּראַצעס פֿון אַפֿקליב פֿון ווערטן, וואָס זאָלן באַווירקן דעם ווינטערדיקן גאַנג און אַנטוויקלונג פֿון פֿאַלקס לעבן, דעם המשך פֿון אונדזער וועלטלעכער פֿאַלקישער קולטור.

מיר דארפן אים פסיכאלאגיש. דאס געמיט פון פאלק דארף דעם טאן זינעם, די האפערדיקייט, דעם גלויבן, די אמכאדיקייט, די פאלק-נאָענט-קייט, דאָס געפיל פֿון חשיבות און גלויבן אין מענטשן.

שלום עליכמס ירושה-אַנזאָגן געהערן צום נביאישן חלום פֿון שווערדן וואָס ווערן איבערגעשמידט אין אַקעראַיזנס, צו פרצעס „געמישפט און אויסגעלייזט מוז ווערן די וועלט“. זיין ירושה ווינקט זיך איבער מיט דעם מענטשנס רינסן זיך פֿאַרויס.

ניין, גיט קיין יאַרצייט-יאָר ווילן מיר פֿאַרצייכענען, נאָר אַ הויכ-פונקט, אפֿשר דעם העכסטן פונקט, אין דעם טויזנטיאָריקן ייִדיש-שאַפֿן, אין דעם שווערן באַרג-אַרויף-גאַנג פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין משך פֿון יאַרהונדערטער. ווי ווערטיק איז געווען דער שווערער גאַנג, דער אוממענטשלעכער געראַנגל פֿאַר אונדזער פֿאַלקס לעבן און פֿאַר דער קולטור, וואָס האָט דאָס לעבן אויסגעדריקט און געהאַלפֿן געשטאַלטן, אויב צום סוף פֿון טויזנט יאָר ייִדיש שאַפֿן, האָט אַ פֿאַלק געקאַנט אַזוי העל, אַזוי ריין, אַזוי קלוג-מענטשלעך זיך צעלאַכן, ווי עס האָט געטאַן דורך דעם אוקראַינער יוד שלום בן נחום ראַבינאָוויטש, וואָס אַ וועלט רופֿט אים שלום עליכם.

(געשריבן אין 1966, צו שלום-עליכמס פֿרֿאַציקסטער יאַרצייט).

יצחק לייבוש פּרץ — דער גאַנצסטער ייד פֿון אונדזער עפּאָכע

א.

י. ל. פּרץ —

ווי אַ באַרג, וואָס מער מיר רוקן זיך אָפּ פֿון אים — אַלץ שאַרפֿער,
אַלץ אַטעם-פֿאַרכאַפּנדיקער ווערט ער.

י. ל. פּרץ —

ווי אַ באַרג, וואָס מער מיר דערנענטערן זיך צו אים — אַלץ בולטער
ווערט יעדער דעטאַל, אַלץ טיפֿער יעדער קנייטש, אַלץ שפּילעוודיקער יעדער
דער פֿאַדעם פֿון זיין פּילקאָליריקייט, אַלץ מער היילן אַנטדעקן מיר אין
אים, און ווונדער אין די היילן —

הפּוך בה — בלעטער אים און בלעטער אים, אַפּילו בלויז פּדי צו
אַנטפלעקן פֿאַר זיך דאָס, וואָס דו האָסט פֿריער פֿאַרפֿעלט.

לייען אים און לייען אים אין דער טיף, ניט בלויז עטלעכע לידער
און ניט בלויז עטלעכע פֿון די שוין אַלעמען באַוווּסטע מעשות — פֿאַלקס-
טימלעכע, חסידישע, אַלעגאָרישע צי רעאַליסטישע; דאָס זינען בלויז
באַרגשפיצן, ניט דער באַרג.

נעם דעם גאַנצן פּרץ — דאָס ליד ווי די דערציילונג, די מעשה ווי
די דראַמע, ווי די פּובליציסטיק — ערשט אַלע צוזאַמען שטעלן מיט זיך פֿאַר
די גאַנצקייט זינען. איינס אויף אַ האַר ניט מינערוויכטיקער ווי דאָס אַנדערע,
אַלע צוזאַמען — דער פּרץ-בגד, וואָס וואַרעמט נאָך עדיהיום.

זוי ווונדערלעך ניט פֿאַרעלטערט ער איז, ווי זעלטן דויערנדיק, אמת:
ניט אַלץ וואָס איז אַלט אין דער ליטעראַטור איז גילטיק אויף היינט,
און ניט אַלץ וואָס איז אַלט, איז ירושה — אַבער גרויסע קונסט איז
אַלע מאָל גילטיק, תּמיד ירושה, תּמיד דויער — און פּרץ איז גאַלע
דויער.

ב.

יצחק לייבוש פּרץ — דער גאַנצער ייד, אפֿשר בעסער: דער גאַנצסטער
ייד פֿון אונדזער עפּאָכע.

ער איז פֿול מיט ווונדערלעכע סתירות און נאָך מיט מער ווונדער-
לעכע סינטעזען. ער שטעלט מיט זיך פֿאַר דעם סיסמאָגראַף פֿון אַ פֿאַלק,
מיט די דינסטע אַנטענעס און די סענסיטיווסטע שפּירונגען צו יעדן
זיגזאַג פֿון דעם פֿאַלקס זוכענישן און בלאַנדזשענישן — אייגנטלעך, דער

סינטעז פֿון די זיגזאגן. דעריבער, אפֿשר, געפֿינט יעדער טייל פֿון פֿאַלק (אחוץ דער אַסימילאַטאָר און דער אַרטאָדאָקס) זיך אַליין אין אים. ניט צופֿעליק האָבן אים ייִדישע אַרבעטערס חושד געווען, אַז ער רופֿט צוריק אין שול אַרצן, בעת אַנדערע האָבן אים — דאָס אַלץ צו זיין 50סטן יוביליי — צוגעטראָגן אַ מתנה: אַ קאַפּיע פֿון דער „ייִדישע ביבליאָטעק“ וואָס פּרץ האָט רעדאַגירט, וואָס האָט קורסירט צווישן די פּאָליטישע אַרעסטאַנטן פֿון 10טן פּאָויליאַן אין דער וואַרשעווער טורמע, מיט אונטערגעשטרעכענע אותיות, וואָס האָבן געדינט ווי אַ שיפֿער־שריפֿט צווישן איין פּאָליטישן אַרעסטאַנט און דעם צווייטן. און, גלזכ־צניטיק האָט, אין זעלבן יאָר, אַ חסידישער יונגעראַמן געקושט די האַנט פֿון דעם מאַן אין דער פעלערניע פֿון צעגליאַנע גאַס און אים געדאַנקט, לעבן טויער פֿון זאַקטישן גאַרטן: „איר פֿאַרזיסט אונדז דעם גלות.“ זעלטן ווען האָט אַ שרעכער געדינט אַזוי שטאַרק ווי אַ קאַנצענט־רישער ברענפּונקט אין וועלכן עס האָט זיך צונויפֿגעזאַמלט, איבערגע־בראַכן און אַרויסגעקומען גיי און גאַנץ די נשמה פֿון אַ פֿאַלק. צוזאַמען מיט חיים זשיטלאָווסקי, און טיילווייז שמעון דובנאָוו, איז ער געווען דער אויסדריקער פֿון פֿאַרגעשריטענעם ייִדישן געדאַנק פֿון אונדזער צייט.

און איך נעם זיי, מיט אַ פּיוון, אַלע דריי צוזאַמען. מחמת, בעת די ייִדישע בורזשואַזיע האָט געפֿאַדערט בלויז בירגער־לעכע רעכט פֿאַר זיך, האָבן זיי שוין, יעדער אויף זיין אופֿן, ווער פֿריער און ווער שפעטער — מיסתּמא זשיטלאָווסקי פֿריער — אַרויסגעשטעלט די פֿאַדערונג פֿאַר פֿולע נאַציאָנאַלע רעכט פֿאַרן ייִדישן פֿאַלק. אַלע דריי האָבן דעריבער — ווידער, יעדער אויף זיין אופֿן — באַקעמפֿט די אַסי־מילאַציע ווי אַ פֿאַלקישע צרעת, מיט איין אויסנעם: אי דובנאָוו און אי זשיטלאָווסקי האָבן זיך באַדאַרפֿט באַפֿרענען פֿון זייער יוגנטלעכן קאַסמאַ־פּאָליטיזם — י. ל. פּרצן, כאַטש ער האָט תּחילת (אין די פֿריע זיבעצי־קער יאָרן) געשריבן אויף פּויליש, האָט קיין מאַל, פֿון זינע ערשטע שירים אָן, ניט אַנגערירט קיין שום ביזוויינט פֿון פֿאַלק־פֿאַרלייקענונג.

איך נעם אויך אַלע דריי צוזאַמען, מחמת זיי האָבן שוין געגלייבט אין דער סעקולאַריזאַציע פֿון ייִדישן פֿאַלק, און געהאַלטן, אַז „מ'קאַן זיין אַ נאַציאָנאַלער ייד, ניט זינענדיק קיין גלויביקער אין טראַדיציאָנעלן זיין“ (ש. דובנאָוו, „בריוו וועגן אַלטן און נייעם ייִדנטום“, מעקסיקע, 1959, הערה ז. 32). און י. ל. פּרץ רעדט וועגן די ייִדן ווי וועגן „אַ נאַציע גישט אַפהענגיק פֿון רעליגיע...“ („אין מיין ווינקלעלע“, „די ווערק פֿון י. ל. פּרץ“, באַנד דרייצן, פֿאַרלאַג „ייִדיש“, ז. 143).

אי פּרץ און אי זשיטלאָווסקי האָבן אַנגערירט דעם ייִדישן סאַציאַליזם און זינען פֿון אים באַווירקט געוואָרן. ביידע, ווער פֿריער און ווער שפעטער, האָבן אַנטפלעקט דעם גרויסן אמת, אַז ווי חַדַּשֶׁרן די מאַדערנע ייִדישקייט זאָל ניט זיין, און ווי ניי און הננטצניטיק זי זאָל ניט ווערן.

וואַקסט זי אַרויס פֿון דער דורותדיקער געשיכטע פֿון פֿאַלק. און ביידנס ווערטקייט פֿאַרן הַנַּנט איז געלעגן אין דער פֿאַרשטענדעניש פֿאַרן נעכטן, אין גראַבן אין דער טיף פֿון פֿאַלק, אין שטעלן פֿאַדערונגען צו דער גע- שיכטע פֿון פֿאַלק. און געווען איז דאָס אַ פֿראַצעס אַ קאָמפּליצירטער און אַ שווערער — אַרויסצושילן אַ וועלטלעך-נאַציאָנאַלן יחוס פֿון אַ געשיכטע וואָס איז געווען פֿאַרדעקט מיט אַ שליער פֿון רעליגיע און פֿאַרוויקלט אין דער וויקלשנור פֿון ייִדישן דת.

עס איז אויך געווען די ספּנה, אַ צוליבן קאַמף קעגן די רבנים און דעם פֿאַנאַטיזם זאָל "מען" גלייכצייטיק ניט אַרויסוואַרפֿן טיף פֿאַלקישע נאַציאָנאַלע ווערטן — ווי עס איז געשען דעמאָלט, ווי עס איז געשען שפּעטער — צום גרויסן שאַדן פֿון ייִדישן סעקולאַריזם און דעם ייִדישן פֿאַלק.

און י. ל. פּרץ, וואָס האָט היסטאָריש געמוזט זיך ראַנגלען קעגן "שטרעמל" און קעגן דעם קלער, קעגן די שרעקנדיקע "נאַכט-וועכטער" און קעגן חסידיזם — האָט גלייכצייטיק געזוכט אַרויסצושילן די ווערטן פֿון יושר, הומאַניזם און פֿאַלקישער דערהויבנקייט ניט נאָר פֿון די נביאים, נאָר אויך פֿון מדרש און פֿון תּלמוד, פֿון שפּאַנישן פּעריאָד און פֿון חסי- דים, פֿון דער השּׁפּלה — ביז דער אַרבעטער-באַוועגונג.

מחמת —

בנים אָפּקלייבן פֿאַלקווערטן נעמט מען ניט פֿון קיין גרייטן זיידעשן קופּערט — מען זוכט אָפּ דויערווערטן, אַזוי אַז דאָס פֿאַלק, בנים אַרי- בערגיין אַ היסטאָרישע שוועל, זאָל ניט אַריבערגיין אַ נאַקעטס, נאָר מיטטראַגן דעם אָנזאַמל פֿון דורות מיט זיך.

ג.

יצחק לייבוש פּרץ איז געווען דער סינטעז פֿון סתירות וואָס האָט אין תּוך געשאַפֿן אַ גאַנצקייט אָן סתירות. ווי אַזוי אַ גאַנצקייט? מחמת י. ל. פּרץ האָט ניט נאָר געפֿרעגט, נאָר אָפּגעפֿרעגט.

פֿאַרליבט אין דער רויטער פֿאַן, האָט י. ל. פּרץ זיך געשראַקן פֿאַר די וואָס האָבן אָפּט די פֿאַן געטראַגן, און מורא געהאַט וואָס וועט ווערן ווען "די באַהערשטע וועלן ווערן הערשער".

נאָך אין 1906 האָט ער דערקלערט זיין ליבשאַפּט צו די פֿענער פֿון פֿרעיהייט — "מיינע ביז אין דער לעצטער מינוט הייס געליבטע פֿע- נער", אָבער צוגעגעבן "נאָר איצט, אין דער מינוט ווען פֿאַגראַמען שטייען אין דער לופּט, זייער זייער זייער אַזוי היימיש, נישט אַזוי הייס געליבט... " ("דער טאַג", ז. 296 און ווינטער, די ווערק פֿון יצחק לייבוש פּרץ, 12טער באַנד, פֿאַרלאַג "ייִדיש", ניו יאָרק, 1920).

בזי אַנדערע האָט מען באַדאַרפֿט שמירן די רעדער פֿון דער רעוואַ- לוציע מיט ייִדיש בלוט, בזי פּרצן האָט דאָס ייִדישע בלוט, פֿאַרגאַסענע

אין פאגראמען, באדראָעט די פֿענער וואָס האָבן געטראָגן אין זיך דעם צוואַג פֿון דעם „ניצעם טאַג“.

פֿאַרגלייבט אין סאָציאַליזם, האָט ער כמעט איינער אַליין, אַנטשליי-
ערט די היפּאָקריטישע פֿראַזעאַלאַגיע פֿון דער פּוילישער פ.פ.ס. „ביי
וועלכער די פ' וואַקסט מיט יעדער סעקונדע אויפֿן חשבון פֿון ס', און
שאַרף דעמאָסקירט די פ.פ.ס., וועמעס רעדנער „וואָס רעדן פֿון פֿעלקער-
באַפֿרינונג, האָבן אויסגערעכנט אַלע פֿעלקער, וואָס פ.פ.ס. מוז און וועט
באַפֿריצען — און מיך נישט גערעכנט, מײַן פֿאַלק נישט דערמאָנט...“
(דאָרט, ז. 313).

און ער אַטאַקירט די „יידן פֿון געוויסן סאַרט, יידן יונגע, נאָר אויס-
געפֿולטערע, אַלס אונדזערע לאַנג געשטאַרבענע און באַגראָבענע שענקער
און פּריצישע פֿאַקטוירים“ (דאָרט, ז. 315).

בלויז אַ גאַנצער ייד האָט געקאָנט דערשפּירן ווי עס שליסן זיך אַזן
און דערגאַנצן זיך אַט די צוויי גאולה־פֿעדעם, וואָס איינס אָן צווייטן איז
ניט דענקלעך און ניט מיגלעך.

[בלויז אַ ראַפּפּישער קריטיקער, ווי עס איז געווען דער ייִדיש־סאַ-
וועטישער א. ראַזענצווינג, אין זײַן אומגליקלעך בוך „דער ראַדיקאַלער
פּעריאָד אין פּרצעס שאַפֿן“, האָט געקענט באַצייכענען די לעצטע 16
וונדערלעכע שאַפֿונג־אַנגעפֿילטע יאָרן פֿון פּרצעס לעבן — פֿון 1899
אָן — ווי „אויף וועגן פֿון רעאַקציע“.

[ער האָט ניט געלייענט — און אויב געלייענט, ניט פֿאַרשטאַנען —
פּרצעס דעקלאַראַטיווע אני־מאַמין־ווערטער, געשריבן אין 1912: „איך
שטיי, בין געשטאַנען און רעכן ביז מײַן לעצטן אַטעמזוג צו שטיין אין
די רייען פֿון די קעמפֿער פֿאַרן פֿאַרשריטלעכן, ראַדיקאַל־פֿאַרשריטלעכן
ייִדישן געדאַנק“ (י. ל. פּרץ „אין מײַן ווינקעלע“, ז. 125)].
נאָענט צום ייִדישן אַרבעטער, האָט ער אָבער געזען פֿאַר זיך דאָס
גאַנצע פֿאַלק און זיך פֿאַר אים אַננגעשטעלט.

מענדעלע מוכר ספֿרים, שלום עליכם זעען פֿאַר זיך, בעיקר, די דער-
קלאַסירטע פֿאַלקמאַסע — מענדעלעס קבצנים, שלום עליכמס „מילבן-
געסט“ — דאָס קליינע מענטשעלע, דאָס הילפֿלאַזע טאַפּטשען זינגס, די
פֿאַרמישפטקייט זייע; מענדעלעס „בנימין“ וואָס רינטט זיך פֿון דער טור
נעיאַדעווקער בלאַטע, שלום עליכמס מנחם־מענדל וואָס רייסט זיך שוין
אַרויס פֿון פּתּרילעווקע און האָט ניט וווּ אַנצוקומען. אָבער, דעם ייִדישן
בעל־מלאכה, דעם ייִדישן אַרבעטער זעען זיי, כאַטש סימפּאַטיש, בלויז
פּעריפֿעריש. מענדעלע זאָגט: „ווי די יידן בײַ די אומות העולם, אַזוי
איז דער בעל־מלאכה בײַ יידן...“ שלום עליכם ווײַזט אַרויס וואַרעמע
סימפּאַטיע, אויב ניט פֿולע פֿאַרשטענדעניש, פֿאַר די מאַטל קאַמוזילס.
די פֿעפֿערלעך, די מאַשע באַשעוויטשעס.

פּרץ זעט שוין דעם מאַדערנעם אַרבעטער, מישט זיך מיט אים, באַ-
וויינט די „נייטאַרינס“, באַרחמימט די „קינדער פֿון דלות“, רינטט אויף

באַנטשעס „פֿרישע זעמל מיט פוטער“ פּסיכאָלאָגיע, שטייט נאָענט צום „בונד“ — אָבער ער זעט אויך דאָס גאַנצע פֿאַלק, ער באַדויערט דעם קריזיס פֿון ייִדישן וועבער („וועבער־ליבע“), אָבער באַקלאַגט אינצנטיק דעם מצב פֿון ייִדישן קליינבירגער, וואָס ווערט דערשטיקט און צעטראַגטן („דער בעל־עגלה“, „די פּראָווינץ־רעזע“, א. א.).

ער דערשפּירט שוין די פֿאַרלוירנקייט און די אָפֿערעמדונג פֿון יונגן גרויסשטאַטישן אינטעליגענטן־שיכט — אַ טעמע וואָס נאָמבערג און בער־געלסאָן וועלן שפּעטער ציען וויטער. ער עקספּלאַדירט שוין די פֿיליס־טערשע מיטל־בירגערלעכע פּל־בוגניקעס, וואָס ווערן וואַרטזאָגערס און פֿאַלקפֿירערס — אַ טעמע, וואָס משה לייב האַלפּערן, משה נאָדיר א. א. וועלן שפּעטער אויפֿכאַפּן.

ער שפּאַרט זיך אָן אויף די גרויסע נשמות פֿון פֿאַלק וואָס ווילן אַרויפֿצווינגען דעם שבת אויף דער וועלט, אַפֿילו — אויב נייטיק — אויף די חורבֿות פֿון דער וועלט. ער חלומט פֿון קינדער מיט פֿליגל וואָס הייבן זיך איבערן געמויזעכץ, און פֿון מענטשן מיט שטינפֿע רוקנבייער וואָס קאָנען זיך פֿאַר קיינעם ניט בייגן. ער וויקלט שוין דעם יחוס פֿון מאַדערנעם אַרבעטער אין דער גרויסמענטשלעכער איידיע, וואָס האָט גע־אַטעמט און געלעבט אין די טיפֿענישן פֿון פֿאַלק אין משך פֿון דורות.

ווי וויל ער האָט געגלויבט, אַז עס מוז קומען אַ נייע ציט, און אַז „צו שטיל וועט זי ניט קומען“ — האָט ער דאָך אַוועקגעשטעלט די ליבע און די רחמים פֿאַר דעם קליינעם מענטשעלע פֿון דער וועלט איבער אַלעם, און געוואָלט אים באַשיצן, אַז די רעדער פֿון דער נייער ציט זאָלן אים ניט צעטרעטן, ניט לאָזן אים, ווי באַנטשע איז געבליבן, אַ צע־נהרגטן אין דער בלאַטע.

געגלויבט אין אַנטקעגנשטעלן זיך („לעבן נעמט מען מיט גוואַלד“ זאָגט דער בדחן אין „בינאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק“), אַליין „אַ רופֿער צום ווידערשטאַנד“, ווי נוסיןאָו האָט אים אַנגערופֿן, „דער נביא פֿון קאַמף“, ווי זשיטלאָוסקי באַצייכנט אים — ווייסט ער, אַז עס איז ניט „לית דין ולית דיין“ — און אַז „געמישפט און אויסגעלייזט מוז ווערן די וועלט“ (ווי ר' שלמה אין „די גאַלדענע קייט“ שפּאַרט זיך אַזן) האָט ער אָבער נאָך אַלץ געוואָלט, אַז דער מישפט און די אויסלייזונג זאָלן ניט וויי טאָן די באַליידיקטע און די דערשלאָגענע פֿון דער ערד, נאָר זיי אויפֿהייבן און זיי הילן אין ליבשאַפֿט און אין רחמים, און ער וויל אַ וועלט וווּ „דער וואָס מען טרעט אים ווי אַ וואַרעם, ווערט דער מענטש, דער בעל־דעה“.

בעת ער ריכט אַרונטער די בעלי־שטרעמל און די „פֿרומע קאַץ־לינט, און ראַנגלט זיך קעגן דעם מיטלעלטער און דער, ווי ער רופֿט זי, „קאַנסערוואַטיווער פֿאַרטיי“ — הייבט ער גלענצנטיק אַרויס די שיינע מענטשלעכקייט פֿון פּשוטן יוד, דעם פֿרומען ווי דעם ניט־פֿרומען, און דעם הומאַנעם אַטעם פֿון חסידים. ער קאָן ניט פֿאַרטראַגן די אויבער־

פֿלעכלעכע עם-הארצישע אפיקורסות פֿון די חלב-עסער (די „בראָשורן-שלינגער“ רופֿט ער זיי). ער שטעלט אַרויס ס'נאַקעטע פֿאַראַזיטישע פֿנים פֿון ליידיקייטערישן כלומרשטן למדן, וואָס האָט מורא פֿאַר ביטול-תורה, בעת זיין פֿרוי ראַנגלט זיך פֿאַטעטיש איינע אַליין צו דערהאַלטן די משפּחה ביים לעבן („כּעס פֿון אַ יעדענע“), און גלענצניטיק מאַלט ער מיט לוי-טערער ליבשאַפט דעם געלענטערטן ביטחון פֿון סאַטיע דעם פֿישער („נסים אויפֿן ים“), אַדער דעם טרעגער אין „זיבן גוטע יאָר“, אַדער דאָס פֿאַרל אין „דער קונצנמאַכער“.

אַ ביטחון ווי אַ פֿליספֿייער, וואָס שטאַרקט און רייניקט און דער-הייבט זיי, אַ ביטחון וואָס קוואַלט אַרויס ניט אַזוי פֿון זייער גלויבן אין גאָט, ווי פֿון פֿרצעס גלויבן אין זיי, טראַגט זיך ווי אַ רוח-חיים אין זיין שאַפֿן.

ד.

דורכויס הינטנצניטיק און מאַרגנצניטיק, האָט ער מער ווי זינע מיטצניטלערס געזען דאָס פֿאַלק אין דער היסטאָרישער פֿערספּעקטיווע. ניט שלום עליכם און ניט מענדעלע זינען צוריקגעגאַנגען צום עבֿר. ביידע, דער עיקר מענדעלע, זינען נאָך צו נאָענט געשטאַנען צום גע-ראַנגל קעגן דעם גליווער פֿון מיטלעלטער. מענדעלעס בנימין שטייט נאָך אַלין אויסגעדרייט מיטן פֿנים צום אַמאָל, אָבער דעם זיידנס פּוונה איז אים אויסצולייזן פֿון אַפּגעשטאַנענעם עבֿר. מענדעלע מוז, היסטאָריש, אַרונטער-ריסן דעם מיטלעלטער.

פֿרץ, דער גאַנצער ייד, מער מאַדערן און מער אינצניטיק ווי די אַנדערע, וואָס שאַבט אָפּ דעם מיטלעלטער פֿון דעם פֿאַלקס הויט, האָט שוין געשטעלט פֿאַדערונגען צום עבֿר. ער וויל אים שוין דיסטילירן און פֿון אים אָפּקלייבן, מחמת „אַ פֿאַלק, ווי אַ מענטש, מוז האָבן אַ זיכרון... דעם פֿאַלקס זיכרון איז די היסטאָריע“ („וועגן געשיכטע“).

מער ווי ווער עס איז — און עפֿעקטיווער ווי זשיטלאָוסקי — האָט ער, וואָס האָט זיך געראַנגלט קעגן גליווער און זשאַווער און קעגן די „וואָס ווילן דרייען די רעדער פֿון דער געשיכטע אויף צוריק“, אַרויסגע-זוכט די שיינקייט און די העלדישקייט פֿון אַמאָל און געהילט די אינצניטיקע דורות אין זיי. „אַן היסטאָריע“ — האָט ער געזאָגט — „קאָן קיין פֿאַלק נישט קליגער, נישט בעסער ווערן...“ און ער גיט צו: „פֿון וואַנען זאָל דאָס פֿאַלק נעמען, פֿראַקטיקע?... [אויב] יעדער דור — מיט זינע צרות און נחת, חסרונות און מעלות — ווערט אַפּגעשניטן און אַוועקגעלייגט“ (דאָרט).

די גאַלדענע קייט פֿון המשך, וואָס בלויז דער אַפּטריניקער קען זיך פֿון איר אָפּטרייסלען.

י. ל. פֿרץ (נאָך אַ מאָל: דער מאַדערנער און וועלטלעכער ייד) האָט דערזען אונדזער דור אין זיין המשכדיקער גאַנצקייט. ער האָט אויפֿגע-

פֿאַסט דעם וועלטלעכען יידן אין דער דימענסיע פֿון טיף, ד. ה. ווי אַ פֿראַך־דוקט פֿון אומצאָליקע דורות וואָס האָבן געקנאַפֿט און אויסגעשטאַלט דעם עטישן און גניסטיקן מהות פֿון פֿאַלק. פֿדי דאָס צו טאָן, האָט ער, נאָך אַ מאָל, געמוזט באַפֿרייען די פֿאַרגאַנגענהייט פֿון דעם אויבנאויפֿיקן צודעק פֿון רעליגיע, אַרויסהייבן אירע פֿרייהייטלעכע שטראַמען, זען זייער ווירקונג אויפֿן גאַנג פֿון פֿאַלקס אַנטוויקלונג. „זוך איך מיין ייִדישקייט... זוך איך עס אין דער צוקונפֿט אויפֿן גרונט פֿון מאַטעריאַל אין דער שעה־פֿערישער פֿאַרגאַנגענהייט“.

און וואָס איז אַט די שעהֿפֿערישע פֿאַרגאַנגענהייט? וואָס איז די ייִדיש־קייט, ווי פֿרץ פֿאַסט זי אויף?

„די וועלט־אידיע וואָס זוכט איר פֿאַרקערפֿערונג אין דער מאַטעריע, אין דער געשטאַלט, אין וועלכער זי שלאָגט זיך אָפֿ, אין דער ייִדישער נשמה“ (וועגן וואָס פֿירן אָפֿ פֿון ייִדישקייט, באַנד 13, ז. 48, „די ווערק פֿון יצחק לייבוש פֿרץ“, „פֿאַרלאַג ייִדיש“, ניו יאָרק, 1920).

און מורא האַבנדיק, אַז דער לייענער וועט אים ניט קלאָר פֿאַרשטיין, איז אים פֿרץ מסביר דעם ענין:

ייִדישקייט איז דאָס — „וואָס באַשאַפֿט, אין צייטן פֿון זעלבסט־שטענדיקייט, פֿרייהייט־און מאַכט־אינסטיטוטן צו איר אַנטפֿלעקונג און פֿאַרקערפֿערונג, — און דאַמאָלס איז זי — פֿרייד און גליק, עולם הזה. „וואָס באַשאַפֿט אין צייט פֿון שטרענג — אינסטיטוטן צום אָפּווער, צום פֿאַרהייט, צום שיצן — זיך און די איריקע — און דאַמאָלס איז זי קאַמף־און העלדן־געזאַנג!“

„און וואָס מוז, אין צייטן פֿון אונטערטעניקער שוואַכקייט, זיך אַזנ־ציען, אַנזשערומפֿן, באַהאַלטן אין, פֿינטעלע ייִד; אויסהאַלטן שווינגנדיק, און אָפּוואַרטן די בעסערע צייט — און דאַמאָלס איז זי האַפֿענונג, לייַדן און פֿיין... משיח־חלומות און עולם־הבא. „און דאַמאָלס פֿאַרלאַנגט זי אָפּער...“

„און די ייִדישקייט, פֿאַר וועלכער מיר פֿאַרלאַנגען די אָפּער מוז קלאָר און דייַטלעך באַצייכנט ווערן“ (דצוו, ז. 48).

ער געפֿינט דעם זין, דעם עטישן מהות פֿון דער ייִדישער געשיכטע און קולטור, אין דער גניסטיקער און מאַראַלישער דערהויבנקייט פֿון פֿאַלק. דאָס איז, זאָגט ער: „די עטיק פֿון די וואָס בויען נישט זייער צוקונפֿט אויף פֿיזישער קראַפֿט, און זייער רעכט אויף דער פֿויסט“ (קלייִנער פֿעליעטאַן, דאָרט, ז. 27).

און מער ווי אַלץ פֿאַדערט ער, דער עיקר איז דאָס אַדרעסירט צו די אַסימילאַטאָרן און די אַנדערע, „וואָס קומען צוריק צום פֿאַלק“ — דרך־אָרץ פֿאַרן פֿאַלק: „ווי אַזוי איר וועט נישט רעדן מיטן פֿאַלק — ייִדיש־פּויליש, אַדער פּויליש־ייִדיש — מיט דרך־אָרץ רעדט... בייגט די לייכטע קעפֿ פֿאַרן אייביקן קעמפֿער, פֿאַרן אייביקן פֿאַלק! צו דער ערד!“ (דצוו, ז. 27, 37).

„דרך־ארץ פֿאַרן אַלטן, פֿאַרן עלטסטן פֿאַלק, וואָס איננעמען און באַצוווינגען אַ לאַנד און שייצן עס קעגן די העלדישסטע וועלט־אַרמיען ביזן לעצטן טראָפּן בלוט, האָט עס געקאָנט גלייך מיט אַלע... און דערנאָך אַ לאַנגע, לאַנגע שנוור פֿון דורות קעמפֿער, קעמפֿער ביזן לעצטן טראָפּן בלוט פֿאַר איבערצייגונגען!

„דרך־ארץ פֿאַר אַ פֿאַלק, וואָס זיין געשיכטע איז די איינציקע הע־ראַישע וועלט־טראַגדיע: אַ בלוטיקע עפאָכע פֿון מסירת־נפֿש, קידוש־השם און די אוממענטשלעכסטע פּיין און ליידן פֿאַר דער אידישע!“ (דצוו. ז. 27, 31, 36).

און דעם ייִדישן אַרבעטער האָט ער געוואָרנט „זיך נישט אָפּרייסן פֿון שטאַם... זיך נישט אָפּנאַרן מיט אַסימילאַטאָרישע חלומות...“ זיך זען ווי אַ טייל פֿון פֿאַלק:

„דער ייִדישער אַרבעטער האָט דערפֿילט און געמוזט דערפֿילן, אַז אין זיינע אָדערן שלאַגט ייִדיש בלוט, אַז עס באַלעבט אים אַ ייִדישע נשמה, אַז ער דעדט ייִדיש, ליעבט אַ ייִדיש בוך, אַ ייִדישע צעטונג, זאָגט אַ ייִדיש גלייכווערטל, זינגט אַ ייִדיש לידל און (שווער צו פֿאַרלייקענען) ער בענקט צו אַלץ, צו וואָס אַלע יידן בענקען, ער קאָן זיך נישט אָפּ־רייסן פֿון שטאַם און קאָן זיך אָפּילו נישט אָפּנאַרן מיט אַסימילאַטאָרישע חלומות און נישט טרעטן אויפֿן וועג, וואָס פֿירט פֿון שול צום קלויס־טער... ער וויל און מוז פֿאַרבינדן און געפֿינען דעם סינטעז פֿון זיינע קלאַסן־און פֿאַלקס־אינטערעסן...“ (אין מיין ווינקעלע, „פֿאַבריקאַנט און אַרבעטער“, באַנד 13, ז. 180).

דעם זעלבן דרך־ארץ, וואָס ער האָט געפֿאַדערט ביי אונדז, האָט ער פֿאַרלאַנגט פֿון זיך אַליין, ער, דער גנטיקער אַריסטאָקראַט, האָט קיין מאָל ניט אַראָפּגערעדט צום פֿאַלק, פֿאַרקערט: אים געוואַלט אויפֿהייבן צו זיך, אים לערנען טראַכטן פֿאַר זיך אַליין, אַנדערע האָבן געגעבן פֿאַ־פע — צעקניט און צעלייגט אויף טעלערלעך, פּרץ האָט געוואָרפֿן קער־נער: „ווער עס זייט, וואַרפֿט נאָר זאַמען, נישט קיין צעקניט ברויט און נישט קיין בלומען־שטאַנגען“ (דצוו. ז. 139).

און די שרייבערס, וואָרנט ער, אַז זייער איינציקע גערונג קענען זיי נאָר קריגן פֿון די פֿאַלק־וואַרצלען:

„און אַלע וואָס האָבן דעם פעבל פֿאַרלאָזט, וועלן זיך דערפֿילן קראַנק, אַרעם, עלנט און פֿאַרשטויסן, ווי די קרעציקע אויסערן לאַגער, און וועלן אַראָפּקומען און וועלן זיך בעטן: דערלאַנגט אונדז די האַנט, מיר פֿאַלן“ (אין פֿאַלק אַרצײן, ז. 66, צענטער באַנד).

דער גאַנצער ייד איז ניט בלויז אַ ייד פֿון היינט, נאָר אויך דער ייד פֿון נעכטן. אָפּקלייבן פֿון נעכטן — באַשטימט און געוויס; זיך ראַנג־לען קעגן די וואָס ווילן בלייבן שטעקן אין נעכטן — היסטאָריש גייטיק און אימפּעראַטיוו; אָבער: פֿאַרוואַרפֿן דעם נעכטן — מיינט ניט בלויז פֿאַרוואַרפֿן דעם היינט, נאָר שעדיקן דעם מאַרגן.

י. ל. פּרץ, דער סימבאל פֿון אונדזער היסטאָרישער גאַנצקייט, אָן וועמען דער מאָדערנער און וועלטלעכער ייד וואָלט אָדער אַוועקגעשוויי- מען פֿון פֿאַלק, אָדער זיך פֿאַרהאַקט אין געטאָ, האָט אונדז געלערנט ניט נאָר שטעלן פֿאַדערונגען צו דער געשיכטע, נאָר ער האָט אויף אונדז אַרויפֿגעלייגט די אחריות וואָס מיר אַלע — אַלע צוזאַמען און יעדער באַ- זונדער — טראָגן פֿאַר דער 4,000-יאַריקער געשיכטע פֿון פֿאַלק, ווייל אָן איר איז מען אויך אָן אַ מאָרגן. ער וואָרט די שרעקעס:

„און האָט מען קיין פֿאַרגאַנגענהייט און קיין צוקונפֿט נישט, איז מען אויף דער וועלט אַ פֿינדל-קינד אָן טאַטע-מאַמע, אָן טראַדיציע און אָן פֿליכטן פֿאַרן שפּעטערן, פֿאַר דער צוקונפֿט, פֿאַרן אייביקן, דינט מען זיך אַליין, מעסט מען און מען וועגט אַליץ מיט זיך אַליין, האָט מען ניט צו וואָס צו שטרעבן...“ („וואָס פֿעלט אונדזער ליטעראַטור“, צענטער באַנד, ז. 32).

און פֿון דער ליטעראַטור פֿאַדערט ער:

„זאָל די ליטעראַטור זיך דורכדרינגען מיט דער קראַפֿט פֿון פֿאַלקס זיפרון, זאָל זי זיך אויסלערנען קוקן דער געשיכטע אין די אויגן אַרײַן!“ (דאָרט).

ה.

דער גאַנצער ייד, צום סוף פֿון 19טן און אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט, האָט געמוזט שאַפֿן אַ נייעם סינטעז צווישן פֿאַלק און וועלט, ייִדישקייט און אוניווערסאַליזם, באַוויזן, אָן ניט נאָר שליסן זיי זיך ניט קעגנזי- טיק אויס, נאָר פֿאַרקערט — זיי דערגאַנצן איינס דאָס אַנדערע, אָן איינס אָן דעם אַנדערן איז ניט מיגלעך.

די ווענט פֿון געטאָ זינען אינגעפֿאַלק, נייע אידיעס האָבן געקלאַפֿט אין די שטויב-פֿאַרדעקטע שויבן פֿון ייִדישן לעבן, די וועלט איז קלענער געוואָרן, לייזונגען — און לאַזונגען — האָבן זיך צוזאַמענגעפֿלאַכטן ווי די הערנער פֿון הירשנבעק אין געשלעג פֿאַר דער ליבע פֿון אַ יונגער הירשין-מיידל — השפּלה, אָסימילאַציע, (אין דניטשלאַנד — שמד), רוסי- פֿיקאַציע, שפּעטער סאַציאַליזם. אַלע האָבן זיך פֿאַרמאַסטן אויף דער אַרע- מער בתּישראל, דאָס ייִדישע לעבן האָט געהאַט דריי ברירות פֿאַר זיך: איינס, פֿאַרשווענקט ווערן; צוויי, פֿאַרשאַנצן זיך אינעווייניק, אָן פֿענצ- טער צום דרויסן, לעבן בליבן איזאָלירט; דריי, אַרײַנגעמען די נייע אידיעס, זיי אָנטאָן ייִדישע בגדים און — ניט פֿאַרלירנדיק דאָס גאַ- ציאַנאַלע פנים — זיך איינשליסן אין דער וועלט. דאָס האָט געמיינט: אוניווערסאַליזם און בליבן אַ ייד, סאַציאַליזם און בליבן אַ ייד, אַרײַנגע- נעמען די וועלט און בליבן אַ ייד.

אין אַנדערע ווערטער: אָפּשאַצן און כולל זיין די וועלט פֿון נאַציאָ- נאַל-ייִדישן שטאַנדפּונקט און אינטערעס.

יעקב גלאַטשטיין פֿאַרגלייכט פּרצעס אויפֿטו צו דעם אויפֿטו פֿון רמב"ם

אין 12טן יארהונדערט: פדי צו ראטעווען די יידישקייט פון זיין צייט, האט דער רמב"ם געמוזט אינשליסן דעם ראציאנאליזם פון דער עפאכע, די פילאסאפיע פון אריסטאטל (וועמען מאימאנדעס האט באטראכט ווי דעם „פרינץ פון די פילאסאפן“) אין דער יידישקייט. פדי צו ראטעווען די יידישקייט פון אונדזער צייט, האט פריץ געמוזט אינשליסן די או"ניווערסאלע אידיעס פון אונדזער צייט, דעם סעקולאריזם, דעם הור-מאניזם, דעם סאציאליזם.

פרצעס פארמולע איז געווען: „צום מענטש אויפן יידישן וועג.“ (אייגנטלעך, אין סאמע תוך, די זשיטלאָווסקישע יידן-אוי-מענטש-קאָנצעפציע. מחמת, ניט נאָר האָבן זיי זיך איבערגעווינקען, נאָר דער-גאַנצט איינער דעם אַנדערן. אויב פּרץ איז געווען, ווי ער אַליין זאָגט עס, דער „אַנצינדער“ (אַנצער צוריק-אַנצינדער וויל איך זיין, דצוו, באַנד 13, ז. 139), איז זשיטלאָווסקי געווען דער וואָס האָט ליכטלעך צע-שטעלט, עס זאָל זיין וואָס אַנצוצינדן).

אַבער דער וועג צום מענטש האָט געהאַט אַן אַ שיעור שטרויכלונגען, אַן אַ שיעור פּאַסטקעס. כדי אים צו באַטרעטן, האָט מען געמוזט אַזוי פּיל שטיינער אַפּראַמען.

אַט ווי פּרץ שאַצט אַפּ די אבני-נגף, די שטיינער אין וועג:
 „די פּאַרגליווערטע באַלעבאַטישקייט פון איין זייט און די פּרעמדע אינטעליגענץ פון דער צווייטער — דאָס עפנט די וועגן וואָס פירן אַפּ פון יידישקייט. פדי עס זאָלן פּאַרמאַכט ווערן די וועגן, מוז באַשאַפן ווערן אַ נייע יידישע [אונטערגעשטראַכן פון פּרצן — א. ג.] אינטעליגענץ, וואָס זאָל קולטיווירן אייגענע ווערטן און פּרזי באַוועגן דאָס פּאַלק“ (וועגן וואָס פירן אַפּ פון יידישקייט, באַנד 13, ז. 86).

דאָס איבערשטע איז געשריבן געוואָרן אין 1911. אַבער פּרץ האָט אַ גאַנץ לעבן זיך געראַנגלט קעגן די אַסימילאַטאָרן און קעגן די וואָס ער האָט גערופֿן די „חומש מיט רש"י יידן“. ער באַשולדיקט די פּרומע: „צוליב האַלטן דעם יידישן געדאַנק אין קלויז אַדער אַ פּאַרשאַטנטן היימישן ווינקל, איז ער, אַן ליכט און לופֿט, קרענקלעך געוואָרן, דער יידישער געדאַנק! און ער ציטערט פּאַר יעדן יענען לופֿטצוג, פּאַר יעדן ליכטיקן שטראַל! ער, וואָס איז באַשאַפֿן געוואָרן די ערד צו באַצווינגען, דאָס לעבן צו באַהערשן און גערעכט צו מאַכן.“

פּרץ האָט מורא פּאַר די וואָס ווילן „צוריקרופֿן דעם נעכטיקן טאַג... ווייניקסטנס, פּאַרהאַלטן דעם הײַנט איבער זיין גרענעץ און נישט צולאָזן דעם מאַרגן...“, „מחמת דאָס וואַלט געמיינט: „נעמען דעם לעבעדיקן זאַמען אַרום וועלכן די שאַל האָט געפּלאַצט, וואָס דאַרף אויף סײַז פּאַר-פּלאַנצט ווערן, וואָס זאָל שנעל און פּאַרביקער אויפּשראַצן — און צו-ריק אין דער שאַל פּאַרשליסן, און פּאַרבינדן און אַרומדראַטן די שאַל און אַ שפּרוך זאָגן: זאַמען, וואָקס אין דער ענגשאַפֿט, וואָקס אין דער פּינצטער“ (דצוו, ז. 67).

און צו די אָפּגעפֿרעמדטע טענהט ער :

„פֿרעמדע אידייען פֿלאַנצן, פֿרעמדע קולטורן... מיר זאָגן: אַלע וועגן פֿירן צום מענטש, נאָר יעדעס פֿאַלק האָט זײַן וועג. און איר זאָגט: טוישן דעם וועג! חילוּפֿין מיט קולטור-ווערטן! מיר ווילן אַנטוויקלען היי-מישע און אייגנאַרטיקע, איר הייסט אַרויסוואַרפֿן און נעמען פֿרעמד פֿנייער צום מזבח... מיר קאָנען פֿאַליאַקן ליב האָבן, מיר קאָנען האָבן [און מיר האָבן] די זעלבע פֿאַליטיש-סאָציאַלע און עקאָנאָמישע אינטערעסן ווי די פֿאַליאַקן. קיין פֿאַליאַקן קאָנען מיר ניט ווערן“ (דצוה, ז. 24, ז. 33, אונ-דזער עמפֿאַזע).

אין זײַן אַרבעט „וואָס פֿעלט דער ייִדישער ליטעראַטור“, געשריבן אַ יאָר פֿריער ווי די אויבנדיקע רייד, איז פּרץ פֿאַרלאָפֿן דעם וועג זײַנע „קריטיקערס“ (ווי מיר דאַרפֿן אָפֿט פֿאַרלויפֿן דעם וועג אונדזערע הַנַּט-צײַטיקע „קריטיקערס“):

„עס זאָל נישט קומען צו קיין מיספֿאַרשטענדעניש :

„איך רעד נישט פֿון פֿאַרשליסן זיך אין גײַסטיקער געטאָ: מען זאָל אַרויס פֿון געטאָ. נאָר מיט אַן אייגענעם גײַסטיקן פֿאַרמעגן, און טוישן: געבן און נעמען, ניט בעטלען.

„געטאָ איז אימפּאַטענץ: קולטור-קרייזיקונג — די איינציקע מעג-לעכקייט פֿאַר דער מענטשלעכער אַנטוויקלונג. זאָל קומען דער מענטש, מוז ער זײַן דער סינטעזע, דער סך-הכל, די קווינטעסענץ פֿון אַלע נאָ-ציאָנאַלע קולטור-פֿאַרמען און וועלט-אַנשויונגען. נעמען און זיך ניט פֿאַר-לירן — דאָס איז די הויפט זאַך, און דאָס איז די שווערסטע בײַ שוואַכע און ניט זעלבשטענדיקע פֿעלקער.“

מיט שאַרפֿער סאַטירע רײַסט פּרץ אַרונטער די פֿירערס פֿון דער פ.פ.ס., אי די פֿאַליאַקן און אי די ייִדן, וואָס פֿאַרלייקענען און אינגאָ-רירן די ייִדישע נויט און די ייִדישע צוקונפֿט אין פּוילן. אים איז דער-ווידער זייער אויבערפֿלעכער קאָטמאַפֿאַליטיזם, דאָס ייִדל וואָס שטעלט די פֿראַגע: „הבֿריים, צי איז צײַט צו רעדן וועגן פֿעלקערשאַפֿטן דעמאָלט, ווען מען רעדט וועגן פֿראַלעטאַריאַט?“ און ער דערמאָנט מיט ביטער-קייט: „אין דער שפיץ פֿון פ.פ.ס. שטייען, ברוך השם, אַ סך ייִדן און ייִדענעס...“ און דער עיקר קאָן ער ניט מוחל זײַן וואָס די ייִדן ווערן ניט דערמאָנט אין דער פ.פ.ס. „רעזאָלוציע ווי אַ פֿאַלק צווישן די פֿעל-קער וואָס דאַרפֿן באַפֿרײַט ווערן — אויסרעכענענדיק אַלע פֿעלקער וואָס פ.פ.ס. וועט און מוז באַפֿרײַען — מיך נישט גערעכנט, מײַן פֿאַלק ניט דערמאָנט“ (דער טאַג, אַלע ווערק פֿון י. ל. פּרץ, „פֿרייהייט-אויס-גאַבע, באַנד 9, 160-161).

און נעמען נעמט זיך דאָס אַלץ פֿון דעם וואָס דער גאַנצער ייִד האָט געמוזט פֿאַרמולירן פֿאַר זיך, ווי פּרץ האָט דאָס געטאָן, אַז „די קינפֿטיקע מענטשהייט... וועט באַשטיין פֿון איינצלע פֿרײַע זעלבשטענדיקע און אייגנאַרטיקע פֿעלקער“. אויף אַן אַנדער אַרט רעדט ער וועגן דעם, אַז

„צווישן דעם רוסישן באַס און דעם דײַטשן פּינקל מוז אויך געהערט ווערן די ייִדישע פּיִדל“. אַנדערש האָט ער עס נישט געזען און אַנדערש האָט ער עס נישט געוואָלט זען.

בלויז אַזאַ און נאָר אַזאַ האָט געקענט זײַן דער גאַנצער ייִד. זײַן דעקלאַראַציע איז אַ דירעקטע און אַ שטאַלצע: „מיר זײַנען אַ פּאַלק ווי אַלע פּעלקער. ניט ווייניקער און ניט מער“ (אין מײַן ווינקעלע, באַנד 13, ז. 143).

11.

און נאָך עפעס האָט דער גאַנצער ייִד באַדאַרפֿט באַזאָרגן פֿאַר זײַן פּאַלק: אַ גאַנצע ליטעראַטור. האָט ער זי געפֿאַטערט, געוואָרן דער בראַשית, די פּאַטענץ פֿאַר אַלץ וואָס איז געקומען שפּעטער. „ער איז דער פֿאַר־טער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור“, האָט חיים זשיטלאָווסקי געטײַטשט, „ווינל אַלע קומענדיקע קינסטלערס שטייען אונטער דער השפּעה פֿון זײַן שאַפֿן, הגם יעדער איינער האָט זײַן אייגענעם קלאָרן דרך“ (פּרץ, דער נבֿיאַ פֿון קאַמף, אין באַנד 3, „וויזיע און געדאַנק“, אַלע ווערק פֿון דר. חיים זשיטלאָווסקי, פֿאַרלאַג „איקוף“, ניו יאָרק, 1951, ז. 101).

ער האָט געעפֿנט אַלע שליוון פֿאַר אַ פֿולער ליטעראַטור. פֿון יעדן אויפֿבליץ זײַנעם האָט זיך שפּעטער ערגעץ אַ נײַער וועג דורכגעריסן, פֿון יעדן עקספּערמענט — אַ נײַע שיטה.

סענסיטיוו האָט אים יהוָאָש אָפּגעשאַצט: „ער איז יענער כאַאָס וואָס איז אַלע געשטאַלטן און אַלע זאַכן, ווינל ער איז ניט קיינער פֿון זיי, און איז די יכּוּלַת און דער זאַמען פֿון זיי אַלע“.

דער גרויסער פֿאַרזייער, דער בלענדנדיקער פּיִל־קאַליריקער בראַשית, „די קערנער פֿון דער פּיִל־פֿאַרם אין פּרצן“, האָט נ. ב. מינקאָוו אַנגע־טײַט, „זײַנען געווען דער ערשטער דינאַמישער שטויס אין דער ייִדישער פּאַעזיע“.

און ליטעראַטור פֿאַר פּרצן האָט געמיינט פּאַלק, מחמת „אַן פּאַלק איז נישטאָ קיין ליטעראַטור“. די ליטעראַטור דאַרף זײַן, זאַגט ער: „ברויט און וואַסער, ליכט און וואַרעמקייט פֿאַרן פּאַלק“, אים באַשיצן און דער־ציען. אין דעם פרט האָט ער ממשיך געווען דעם אַינשטעל פֿון מענדע־לען און שלום עליכּמען. די ליטעראַטור מוז זײַן נאַציאָנאַל אין אינהאַלט און אין פֿורעם — זאָל זי נאָר זײַן עכט און קינסטלעריש, וועט זי שוין במילא ווערן אינטערנאַציאָנאַל. „עס קאַן ניט זײַן קיין עכטער נאַציאָנאַלער קינסטלער, וואָס זאָל ניט זײַן אינטערנאַציאָנאַל“, זאַגט י. ל. פּרץ, רעדנ־דיק וועגן טשעכאַווין.

„דאָס מאַטעריאַל פֿאַר דער קונסט איז די ווירקלעכקייט“ האָט פּרץ געזאַגט (געדאַנקען איבער ליטעראַטור), אָבער די ווירקלעכקייט מוז מען „פֿאַרשטיין, אויסטייטשן און איבערשאַפֿן“. י. ל. פּרץ האָט זיך געשראַקן פֿאַר די וואָס ער האָט אַנגערופֿן די „באַשרײַבער“, וואָס האָבן „באַשריבן“

דאָס וואָס זיי האָבן געזען. און פּדי זיך צו באַוואַרענען, אַז די ווירקלעכ־
קייט אַליין איז נאָך ניט גענוג (אַן אַנוונק אויף דעם סאַציאַל־רעאַליזם פֿון
אונדזער צייט). גיט ער גלייך צו: „דאָס דיכטערישע האַרץ איז דער קאַָ־
ליידאַסקאַָפּ... דאָס דיכטן מוז זײַן אַריגינעל, אַ פּערזענלעכע שאַפֿונג,
פּאַנזיע איז פּערזענלעכקייט“ (דאָרט).

„באַנטשע שוויג“ איז טאַקע ניט מער ווי אַ רעאַליסטישע באַשריב־
בונג פֿון אַן אומגליקלעך צעטראַטן לעבן, וואָס „יעדער איינער“ וואָלט
געקאַנט אַנשריבן. די פֿאַנטאַסטישע רעם, דער הימל, דער בית־דין של
מעלה, דער פּרצישער קאַלידאַסקאַפּ גיבן צו דער זאַך אַ ניעם אינ־
האַלט. דווקא דאָס פֿאַנטאַסטישע שאַפֿט אַ ניעם תּוכן. דווקא דאָס פֿאַנ־
טאַסטישע שאַפֿט אַ ניעם, אַ העכערן רעאַליזם, טראַגט אַרויס אַ מישפּט
איבער דער וועלט, דערהייבט באַנטשען צו אַ סימבאָל. דאָס זעלבע איז
אמת וועגן „דרײַ מתנות“: די פּאַסירונגען — קליינע, רעאַליסטישע, טאַג־
טעגלעכע. די פּרצישע ראָם, די אַריגינעלע איבערדיכטונג, דערהייבט די
זאַך צו דזיער, צו תּמידקייט, צו קאַסמישן טרויער און צו געלעבטערטן
אַפּטימיזם.

אַודאי געזעלשאַפֿטלעכער באַוווּסזען וועגן ליטעראַטור, אַודאי אַק־
טועלער הומאַניזם, אַודאי אידענטיפֿיצירן זיך מיטן פֿאַלק, אַודאי גע־
ראַנגל פֿאַר ווידערגעבורט און ווערדע, אַבער מיט גרויסע קינסטלערישע
מאַטן און מיט ברייטן אַטעם און מיט זעלטענער פֿאַרטיפֿמקייט. ער האָט
געפֿאַטערט די ייִדישע ליטעראַטור, מחמת ער האָט אַזוי פֿיל פֿאַדערונגען
צו איר געשטעלט און אַלע עכטע ייִדישע שאַפֿערס נאָך אים האָבן זיך
געמווט פֿרעגן — ווי וואָלט פּרץ אויף דעם רעאַגירט?

אפילו דער ביטחון פֿון טביהן פֿאַרלירט בײַ פּרצן דעם אונטערטאָן
פֿון סקעפּסיס, מחמת ער שטיצט זיך אויף טאַט און ווידערשטאַנד, אויף
דורכגעלעבטער טראַגעדיע און אויף האָבן אַפּגעפֿרעגט דעם דרך פֿון דער
וועלט.

ער האָט אינהאַלט און ער האָט פֿורעם דער ייִדישער ליטעראַטור
געגעבן. און דער עיקר: קיין מאָל ניט אַראַפּגערעדט צום גלייענער, ווי
רוי דער ליענער זאָל ניט האָבן געווען.

מער ווי ווער עס איז, האָט ער געצוואונגען דעם פֿאַלקמענטש צו
טראַכטן, קיין דרדקי־ליטעראַטור האָט ער ניט געקאַנט פֿאַרטראַגן.

י. ל. פּרץ איז געווען דער ווייטסטער טראַט פֿאַרויס אין דער ייִדי־
שער ליטעראַטור נאָך מענדעלען. שלום עליכם איז אין תּוך געווען דער
נאַטירלעכסטער המשך פֿון זיידן. י. ל. פּרץ איז געווען ביידע — אי המשך
און אי ניער וועג. פּדי צו שטעלן דעם טראַט, האָט פּרץ באַדאַרפֿט אי
אַפּירמירן, באַשטעטיקן מענדעלען און אי אַוועק פֿון אים — ווי אַ קינד, וואָס
טוט ביידע זאַכן מיט אַ מאָל: וואַרפֿט אַפּ די עלטערן און נעמט זיי מיט
מיט זיך.

בײַ מענדעלען זעען מיר ווייניק דעם יחיד, מער די מאַסן־קאַנווע.

ווען יא א יחיד, איז ער במילא א סימבאל, אן אלעגאריע, א משל, א פערזאנליכע פון אן אידיע, ווי וועקער אין „די טאקסע“, בנימין אין „מסעות“, ישראליק אין „די קליאטשע“. ענלעכס קומט פאר ביי שלום עליכמען.

יצחק לייבוש פריץ כאפט שוין אויף, מער ווי ווער עס איז פון זינע פארגייערס און מיטזיטלערס, און אפט טיפער ווי זינע נאכגייערס, די היינטיגע דיפערענצירטע, פסיכאלאגיש פארפלאגטערטע יידישע פער-זענלעכקייט, געכאפט אין געוועב פון מאדערנע פראבלעמען, דער עיקר, בשייכות מיט וועלט און פאלק: דאס דריינג-פראבלעם (זאלן מיר זאגן דרייעיק פראבלעם?) פון יעדן איינציקן פון אונדז — איך, פאלק און וועלט.

פריץ אליין פארשטייט גענוי וואסערע קינסטלערישע אויפגאבן עס שטייען פאר דער יידישער ליטעראטור. „פריער“, זאגט ער, „איז געווען מענדעלע און געהאט האט ער פאר זיך א גרויע, טויב-שטומע גאס, מיט אדער אן קארטאָפֿל.“

„אן איין גרויסן געדאנק, אן איין גרויסן חלום, אן איין פערזענלעכ-קייט, און אזוי האט ער געמאלט, ער האט קיין מענטשן ניט געזען, נאר שטעטלעך, מאַרקן, הקדשים, בתי-מדרשים, א. ד. גל.“

דער מאדערנער ייד, ווי דער מענטש פון אונדזער צייט פון פאר-לירניקייט און זוכעניש בפלל, קאן זיך מער מיט לייכטע ענטפערס ניט צופרידנשטעלן. י. ל. פריץ איז דעריבער אין סאמע תוך געווען — ווי דערמאנט פריער — ניט בלויז א פֿרעגער, נאר אויך אן אפֿרעגער. י. ל. פֿרעסע ביטחון ווערט פון דעם ניט קלענער, בלויז סובטעלער, אזא וואס קומט פון געראנגל מיט אידיעס, פון טראומאטישע אנגסטן, פון גלויבן אין ווערן זיך, אין אנטקעגנשטעלן זיך.

דער מאדערנער קינסטלער מוז אפֿרעגן, סיידן ער זאל ווערן סימ-פליסיש, מקריב זיין קינסטלערישע השלמה און שפירונג.

פֿאַראַן אַ טענדענץ צו מישפטן י. ל. פֿרֿיץ, צוליב זײַן „האַפֿענונג און שרעק“ (געשריבן אין 1906), ווען ער האָט אויסגעדריקט ספֿקות און מורא וואָס עס וועט ווערן מיט די „באַצווונגענע וואָס ווערן באַצווונגענער“ — די נאַטירלעכסטע און אומפֿאַרמנדלעכסטע פֿראַגע. אַפֿפֿרעגן י. ל. פֿרעסע ראַדיקאַליזם צוליב דעם, ווי טײַל (פֿון לינקס) פֿלעגן טײַטשן, אָדער זוכן אין דעם אַ באַשטעטיקונג, אַז פֿרֿיץ האָט זיך אָפּגעשאַקלט פֿון זײַן ראַדיקאַליזם — ווי אַנדערע (פֿון רעכטס) פֿלעגן דרינגען, איז בלויז אַ סימן ווי גנטיק באַגרענעצט און אומזיכער בײַדע צדדים זײַנען געווען.

אַקוראַט ווי אימיצער זאַל אַפֿפֿרעגן וואָלט ווהיטמאַנס גלויבן אין דער אַמעריקאַנער דעמאָקראַטיע, מחמת ער האָט געהאַט ספֿקות און אויפֿגע-

דעקט די נאקעטיקייט פֿון די וואָס האָבן זיך געהילט אין מאַנטל פֿון דע-מאָקראַטיע אין צפֿונדיקן טייל פֿון לאַנד.*

פֿונקט ווי ווהיטמאַן האָט ניט אָפּגעפֿרעגט די אַמעריקאַנער דעמאָ-קראַטיע צוליב די צפֿונדיקע קליינע מענטשעלעך, אַקוראַט אַזוי האָט י. ל. פּרץ ניט פֿאַרלוירן זײַן גלויבן אין דעם נײַעם מענטשן, אין דעם פֿאַלק וואָס וועט דאַײַפֿן „שאַפֿן די ריכטיקע וועלט־געשיכטע, די בעסערע ערד־באַ־שרײַבונג“.

און ער האָט געהאַפֿט, אַז מיט דער צײַט וועט דאָס פֿאַלק אויסוואַקסן, קריגן לישון.

אין איינער פֿון זײַנע לעצטע, ניט פֿאַרענדיקטע דראַמעס זאָגט די מאַמע צו איר זון, דודל: „זינג, דודל, דערווייל אָן ווערטער... וועסט לעבן און די צײַט וועט געבן ווערטער אויך“.

ז.

פּרץ דערציילט:

„הילל צײַטלין האָט אַ מאָל געשריבן: אַ הימל האָט ער, פּרץ, אָבער נישט קיין גאָט אין הימל“.

„די ערשטע העלפֿט פֿון דער פֿראַזע איז געווען אַ קאָמפּלימענט — און איך פֿאַרנייג זיך מיט אַ ליבלעכן, פֿאַרבינדלעכן שמיכל. בעסער שפּעטער אַלס קיין מאָל.“

„פֿאַר דאָס די צווייטע העלפֿט באַשטעטיק אין גאַנץ באַשטימט און אַנטשידן [אונטערגעשטראַכן בני פּרצן — א. ג.]. איך ווייס אפֿילו נישט וווּ זײַן ליבן נאָמען צו זוכן“ (אין מײַן ווינקעלע, אַלע ווערק פֿון י. ל. פּרץ, באַנד 13, זז. 63, 64).

אָבער פּרצעס הימל — ווי ער אַליין האָט צוגעגעבן, אָן אַ גאָט — איז געווען אַזוי פֿאַרזיכערנדיק און אַזוי טרייסטנדיק, ווי דער גאָט אין אים פֿאַר אונדזערע עלטערן און עלטערנס עלטערן.

י. ל. פּרץ האָט אויסגעשפּרייט אַ הימל, ווי אַ סופּה פֿון רחמים, אי-בער די לינדדיקע, פֿאַרלוירענע, אויף דער ערד פֿאַרמישטע בני-אדם. און אַ הימל איז אַ דבר־קיים, אַ דויער־שוין. ער דויערט ביז היינט.

* עטלעכע יאָר נאָכן סוף פֿון בירגערקריג האָט וואַלט ווהיטמאַן, אין זײַנע „דע-מאָקראַטיק וויסטאַס“, געוואַלט אויסגעפֿינען צי אין צפֿון־טייל פֿון דזי שטאַטן „זײַנען אויף אַן אמת פֿאַראַן מענטשן (מענער — „מען“), וואָס זײַנען ווערט דעם נאָמען“. און זײַן ענטפּער: „ניין“, ער האָט געפֿונען בלויז „אַ מין טרוקענע און פֿלאַכע סאַ־האַראַ, שטעט איבערגעפּאַקט מיט קליינלעכע גראַטעסקן, קריפלען („מאַלפּאַרמישאַנס“), געשפּענסטער, וואָס טוען אָפּ זיגלאַזע שפּיצלעך“.

(“If in the North there were now indeed men . . . worthy of the name . . . a sort of dry flat as Sahara . . .” (cities) “crowded with petty grotesques, malformations, phantoms playing meaningless antics”).

יעדער יידישער שרעבער — דאָ, דאָרט און אומעטום — מיט אחריות און געוויסן, הייבט כסדר די אויגן אויף צום ליבן און שטראַפֿנדיקן טאָטן: — י. ל. פּרץ, זו הדרך? דאָס איז דער וועג?

י. ל. פּרץ ענטפֿערט ניט גלפֿיך און ניט יעדן באַזונדער, נאָר עס גלפֿען אויף די ווערטער וואָס ער האָט געזאָגט, איבערגעזאָגט:

„תּהוּ לא דרך“. מאַראַלישע וויסטקייט, לערקייט און הפֿקר איז ניט דער וועג, קיין מאָל ניט דער וועג. און דער עיקר, קינדער, „דעם פעבל ניט פֿאַרגעסן און ניט פֿאַרלאָזן“. דער עיקר: דאָס פֿאַלק באַשיצן. פּרץ שטעלט פֿאַר דעם נניעם מענטש אַזוי: „עס גייט דער נניער מענטש... ער קומט... דונער אין קול, אין ד'אויגן — בליצן / ער וועט קומען און באַשיצן“.

דאָס שליסל־וואָרט צו פּרצן איז געווען און בליבט: באַשיצן. און מיט דעם — דערהייבן — דערהייבן די „קינדער פֿון דלות“ צו דער מדרגה פֿון „גרויסע, שטאַלצע ימֿדן“, מיט פֿלאַטערנדיקע נשמות.

ווי מיט אַ טאָטן, ווי מיט אַ מאַמען — איז אונדזער חשובֿן מיט פּרצן, אי דעם פֿאַלקס און אי דער ליטעראַטורס, ניט קיין פֿאַרסכּה־פּלעטער און ניט קיין פֿאַרענדיקטער.

ער איז עדי־היום אי די מאַס און אי דער וועגוויזער. 84 יאָר שפּע־טער, נאָך מאַוּימדיקע און אַיפֿטרייסלענדיקע עקספּלאָזיעס אין לעבן פֿון פֿאַלק — נאָך אוישוויץ און דעם געבורט פֿון ישראל — ציטירן מיר נאָך אַלץ י. ל. פּרצעס רייד אין זיין אַרטיקל „בילדונג“ (אַרניפֿיר־וואָרט צום ערשטן באַנד „ייִדישע ביבליאָטעק“, 1891): „מענטשלעכקייט איז אונדזער הייליקסטער אידעאַל... דעריבער האָבן מיר האַרץ, געפֿיל און מיטלייד מיט אַלע פֿאַרטריבענע, מיט אַלע געיאָגטע“.

נאָך זיין אַוועקגיין איז געווען פֿאַריתומטקייט און שרעק: ניטאָ דער טאָטע, אַ חודש נאָך זיין טויט האָט משה לייב האַלפּערן זיך געצאָפּלט: „קיין מאָל, קיין מאָל נאָך האָט ניט די שרעק פֿון אונטערגאַנג גע־רעדט צו מיר אַזוי ווי איצט...“

און אַזוי כסדר און אַזוי אַלע מאָל זיך געמאַסטן מיט זיין מאַס. יעקבֿ גלאַטשטיין, רעדנדיק וועגן שייכות און חובֿ פֿון מאַדערנעם ייִדישן שרעבער צו פּרצן, ציטירט פּרצעס דערציילונג „אַ קלעזמערס טויט“ (שפּעטער דראַמאַטיזירט פֿון פּרצן א. נ. „וואָס אין פֿידעלע שטעקט“). דער אַלטער קלעזמער שטאַרבט, ער לאָזט איבער נאָך זיך זינע זעקס בניִים, די קאַפּעליע זינע, מיט וועלכער ער האָט אָנגעפֿירט זיין גאַנץ לעבן (און „אַ קאַפּעליע איז וויכטיקער ווי אַ מנין“, זאָגט ער). די קינד־דער שטייען פֿאַרלוירענע: „די אויגן אַרנינגעשטאַכן אין דער ערד, ווי טריפֿענע מעסערס“. דער שטאַרבנדיקער קלעזמער בעט זיך בניִ זיי: „לאָזט מיך הערן, ווי די קאַפּעליע וועט שפּילן אָן מיר“.

און איידער ער גייט אויס, זאגט ער זיי אָן:

„הערט, קינדער... שפילט אָן מיר ווי מיט מיר, שפילט גוט... זינט ניט קיין שקצים אויף אַרעמע חתונות“.

הייסט עס: זי איז אַ פשוטע, די פרץ־ירושא. מען דאַרף בלויז „שפילן גוט“, און דער עיקר — שפילן גוט אויף אַרעמע חתונות.

אין אַלגעמיין גענומען, האָט די ייִדישע ליטעראַטור נאָך פרצן — אין אַלע לענדער און ווינקלען — ניט פֿאַרשעמט זיין ירושה און זיין אַנזאָג.

(1975)

דער דויערנדיקער יצחק לייבוש פּרץ

1.

דער צוגאנג צו י. ל. פּרץ דאַרף זיין אַ הַזנַטצַנטיקער, די מאַס — אַן איצטיקע, מדי ניט בלויז אונטערזען אַ פּרעדיקן סך-הכל, נאָר אַרויסשילן די דויערנדיקע ירושה זינע.

דער עיקר, דאַרף אונדזער דור זיין געוואָרנט, ניט צו באַטראַכטן פּרצן בלויז ווי אַ טייל פֿון אונדזערע זכרונות, אַ פּאָדעם פֿון געוועב פֿון אונדזערע יונגע יאָרן, נאָר ווי אַ הַזנַטצַנטיקן קאַמפּאַנענט פֿון אונדזער קול-טור, פֿון אונדזער אַנגייענדיקער פֿאַלקישער שעפּערישקייט.

מיר זינען גרויסע בעלי-חובות צום וואָרט, צו דער אידייע, צו דעם אַנזאָג, וואָס ער האָט אונדז איבערגעלאָזט.

דעריבער דאַרף מען, ראשית-כל, אויפֿפּאַסן דעם גאַנצן פּרץ — פֿון אַנהייב ביז זיין לעצטער טראַגישער „שטילער, שטילער“ / דאַנקען וויל ער-נאַכט, 1915.

שוין אין די 70ער יאָרן ווערן בני אים דיסטילירט די ליבעראַלע אידיעס און דער פּראָטעסט קעגן רשעות און זיין גרונט-טאַגיקער אַפּטי-מיזם. שפעטער — דורך די „יום-טובֿ-בלעטלעך“ אין די 90ער יאָרן, און דורך „חסידיש“, פּאַלקסטימלעכע געשיכטן, די דראַמעס, פֿעליעטאַנען און קינדער-לידער אין הַזנַטצַנטיקן יאָרהונדערט — בלייבט ער אַלץ דער איקאָנאָקלאַסט, דער פּורץ גדר, דער געצן-און צוימען-ברעכער, דער דערהייבער פֿון לעבן, דער שטורמישסטער פון די שטורעם-פייגל אין מאַ-דערנעם ייִדישן קולטור-רענעסאַנס.

איינציק און אומפּאַרגלעכיק איז ער אין זיין פּאַרשריטלעכער ראַלע, ווי דער וואָס שטייט אין תּמידיקן געראַנגל פֿאַר אַן אייגנאַרטיקער נאָ-ציאָנאַלער ייִדישער קאָנטינענטעט אין אַ וועלט וואָס באַוועגט זיך כּסדר פּאַרויס, ווי דער וואָס זוכט צו סינטעזירן דעם פּאַרויסגאַנג פון ביידע. ער ראַנגלט זיך פֿאַר אַ וועלט, אין וועלכער דער „וואָס מען טרעט אים ווי אַ וואָרעם, ווערט דער מענטש דער בעל-דעה“, אָבער פּאַרלירט דערבײַ ניט זיין נאַציאָנאַלע אידענטישקייט. אָט די ראַלע האָט ער אָפּגעהיט ביז זינע סאַמע לעצטע רגעס, ביז זיין דערקלערונג, בעת די יאָגעלאַ-וואַלן, אין 1912: „איך בין געשטאַנען, שטיי און וועל שטיין ביזן לעצטן אַטעמ-צוג אין די רײען פון די קעמפּער פֿאַרן ראַדיקאַל-פּאַרשריטלעכן ייִדישן געדאַנק“.

מע דאַרף ירשענען אַ גאַנצן פּרץ, זיך אָפּוואַגן פֿון ברעקלעך און פּיצלעך ירושה.

מער ווי אַלץ דאַרפֿן מיר, דעריבער, זיך באַפֿרייען פֿון דער פֿאַלשער פעריאָדיזאַציע פֿון פרצן, מחמת די פעריאָדעס קרייצן זיך איבער, קיין שאַרף געשניטענע ליניעס זינען כמעט ניט ניכר. פרץ איז בפֿירוש ניט, ווי ליטוואַקאָוו וויל האַבן, „אַ דיפֿערענצירטע בורשוואַזע פערוועגלעכקייט“, נאָר גיכער דער וואָס האָט אויסגעדריקט די שטימונגען פֿון דעם ייִדישן קליינבירגערטום, דער ייִדישער בעל-מלאכהשאַפֿט (און אַפֿט שוין דעם מאַדערנעם אַרבעטער) און דער מאַדערנער ייִדישער אינטעליגענץ — ד.ה., דעם רוֹבֿ מנין פֿון פֿאַלק.

אונדזער צוגאַנג דאַרף זיין אַן אַרומגעענדיקער, רעטראַספעקטיווער. אַנשטאַט צו זען די סתירות, זען די איינהייט פֿון די סתירות. מיר דאַרפֿן אים פֿאַרשטיין און ניט פֿאַרענטפֿערן. דער עיקר דאַרפֿן מיר באַנעמען און דערשפירן זיין גרויסן הומאַניזם און דעם קאַמף קעגן פֿל-בו און דער בירגערלעכער זעלבצופֿרידנקייט, זיין דינאַמישקייט און אויפֿרייסע-רישקייט, די טיפע איבערלעבענישן פֿון די פֿאַלקמאַסן און זייער צאַפֿלידיק זינסן זיך צו דערלייזונג. מיר דאַרפֿן אים זען ווי דעם טרעגער פֿון דער גרויסער אידיע פֿון נאַציאָנאַלער און מענטשלעכער דערלייזונג.

2.

דער גרויסער קינסטלער שטייט איבער צינט און אַרט — ער איז טראַנסצענדענטאַל. וואָס מער ער וואַרצלט אין זיין אייגענער עפֿאַכע, אַלץ מער שטרעקט ער אויס פֿינגער צו דער צוקונפֿט. וואָס טיפֿער ער דערפֿילט דעם מענטש פֿון זיין דור, אַלץ מער רירט ער אָן דעם מענטש פֿון אַלע דורות.

וואָס מער ער רעדט פֿאַר זיין פֿאַלק, אַלץ מער רעדט ער פֿאַר אַלע פעלקער.

לאַמיר פֿרווון אַפֿקלעבן בני פרצן די ווערטן, וואָס מיר דאַרפֿן איצט האַבן, בעת ס׳ייִדישע לעבן געשטאַלט זיך איבער, און עפֿאַכעס טוישן זיך. עס שיילן זיך אַרויס אין זיין שאַפֿן די ווינטערדיקע עטלעכע עיקרים, וואָס זינען ניט נאָר ניט פֿאַרעלטערט געוואָרן, נאָר פֿאַרקערט — געוואָרן נאָך אַקטועלער מיטן אַפֿפֿלוס פֿון צינט:

א) דער גלויבן, אָז ייִדן זינען אַ פֿאַרשיידנאַרטיק פֿאַלק און אָז דער רעליגיעזער ייִד איז ניט דער געזאַלבער שומר פֿון דער פֿאַלקישער צור-קונפֿט. („זאַל די קאַנסערוואַטיווע פֿאַרטיי, ווי גרויס זי זאַל גישט ווערן, קיין מאָל גישט פֿאַרגעסן, אָז זי איז נאָר אַ פֿאַרטיי אין ייִדישן פֿאַלק, אָז זי איז נאָר אַ פרט, גישט דער פֿלל... דער זאַץ, גישט דער סינטעז; נאָר פֿאַרטיי און גישט פֿלל ישראל...“)

ב) אַסימילאַציע איז ניט קיין ענטפֿער צו נאַציאָנאַלע פֿראַבלעמען, מחמת אויפֿלייזונג איז ניט קיין לייוונג; אָז אַ פֿאַלק ווי אַ יחיד דאַרף פֿאַרהיטן זיין פֿנים. („נעמען און זיך ניט פֿאַרלירן — דאַס איז די הויפֿט“)

זאך. און דאָס איז דאָס שווערסטע בני שוואַכע און ניט זעלבסטשטענדיקע פעלקער... — װאָס פֿעלט אונדזער ליטעראַטור״.

ג) אַז אַ פֿאַלק איז אַ קייט פֿון רינגען, המשך־רינגען, װאָס איינס שליסט זיך אין צווייטן. (א פֿאַלק ווי אַ מענטש דאַרף האָבן אַ זיכרון. אַ פֿאַלקס־זיכרון איז די היסטאָריע״).

ד) אַז די פֿאַרגאַנגענהייט איז אַ קוואַל פֿון העראַיזם פֿאַרן היינט און ניט קיין קאַלדרע זיך צו באַהאַלטן פֿון היינט. (װאָס ווילט איר, איר חומש־מיט־רש״י־ידן — דרייען די רעדער אויף צוריק? פֿאַרהאַלטן דעם היינטיקן טאַג?...״).

ער איז דער איינציקער צווישן די קלאַסיקער, װאָס האָט געפֿאַדערט בני דעם עבר, אַז ער זאָל באַדינען דעם היינט, אים צושטעלן לעבנס־זאַפֿטן.

ה) אַז פֿונקט ווי מ׳טאָר ניט פֿאַרשאַטענען דעם יידן אין ייִד, קאָן מען ניט, טאָר מען ניט, אים אַפֿרינסן פֿון מענטשן. (געטאָ איז אימפּאַ־טעניץ״).

ו) אַז אמת נאַציאָנאַלע קולטור און קונסט האָבן אַן אוניווערסאַלן און אינטערנאַציאָנאַלן מהות.

ז) אַז די ברודערשאַפֿט פֿון מענטש איז דער איינציקער שליסל צום מאָרגן. (מישט די פֿאַרבן אויס צוזאַמען... פעלקער, ראַסן און קלי־מאַטן — ס׳איז אַן אויסגעטראַכטע מעשה״).

ח) אַז דער מענטש מוז דורך מעשים, דורך טאַט אויסקעמפֿן זיין מאָרגן. (לעבן נעמט מען מיט גוואַלד — דער בדיחן אין ״בנינאַכט אויפֿן אַלטן מאָרק״; ״און דו װעסט אַ העלד אויסוואַקסן און באַפֿרייען ברי־דער״ — יוכבֿד צו משהן, אין דער פֿאַעמע ״יוכבֿד״).

ט) אַז אין דעם מענטשנס שווערן פֿאַרויסגאַנג, דורך שטרויכלונגען אַפֿט, טראַגט ער מיט זיך דעם גרויסן ישר, דעם גרויסן דין און די גרויסע גאולה. (געמשפֿט און אויסגעלייזט מוז װערן די װעלט״ — ר׳ שלמה אין ״די גאַלדענע קייט״).

י) אַז אין צענטער פֿון װעלט־באַגעם פֿון די ייִדישע פֿאַלקסמאַסן שטייט דער סאָציאַלער ישר.

אַט דאָס קלייבן מיר אַפּ בני פֿרצן און דער סך־הכל אַטעמט מיט היינטצייטיקייט, מיטן מאָרגן, מיט שטענדיקייט און מיט גרויסער ירושה.

ניט געווען שווער אַרויסצוגעפֿינען די רינגען, מחמת פֿרץ איז געווען דער ברענפֿונקט פֿון שטימונגען, טענדענצן, נייע אויפֿפֿאַסונגען און טראַנס־פֿאַרמאַציעס אין לעבן פֿון פֿאַלק.

אין צענטער פֿון זיין װעלט־באַגעם שטייט אַ דריירינגיקער סינטעז: די װעלט פֿון איין זייט, די װערט און דאָס אַרט פֿון ייִדישן פֿאַלק אין אַט דער װעלט, און דער יחיד אין דעם טאַפֿלטן געזעלשאַפֿטלעכן קאַמפלעקס.

3.

פרץ איז דער יחיד במינודיקסטער פֿענאָמען אין ייִדישן קולטור־רע־נעסאַנס. ער איז — מער, דאַכט זיך, ווי וועלכע ס'איז אַנדערע פּערזענלעכקייט אין אונדזער געשיכטע — דער פֿאַרשטייער און דער סימבאָל פֿון פּויליש־ייִדישן ישובֿ; אין אַ באַשטימטן זין, אַפֿילו פֿון אַשכּנזישן ייִדנטום, פֿון זײַן מאָדערנעם, וועלטלעכן סעקטאָר — באַשטימט.

פֿאַראַן בלויז צוויי שיטות אין ייִדישן לעבן וועמען פרץ פֿאַרטרעט ניט, וואָס קאָנען אים ניט אַנגעמען: דער אָרטאָדאָקס, מחמת „אחדות הבורא“, גאָט ווי די איינהייט פֿון ייִדישן פֿאָלק, איז ניט פּרצעס אַזײַן שטעל און נוסח; און דער אָסימילאַטאָר, מחמת נאַציאָנאַלע בעגאַציע און ניהיליזם זײַנען אים פּונקט אַזוי פֿרעמד און דערווידער.

פרץ איז אַ טייל פֿון דער קלאַסיק, דאָך אַנדערש פון די אַנדערע צוויי. אַלע דרײַ קלאַסיקערס רעדן אין נאָמען פֿון דער אָרעמשאַפֿט, פֿון פשוטן ייִדן, פֿון המון. י. ל. פרץ רעדט אויך אין נאָמען פֿון ייִדישן אָר־בעטער און פֿון דער מאָדערנער, ייִדישער אינטעליגענץ. ער איז אַזײַגע־נורעט אין המון ווי שלום־עליכם, זײַן אויער איז אָבער אָפֿענער און שאַר־פּער פֿאַר דער מאָדערנער קלאַס־דיפֿערענצירונג און סטראַטיפֿיקאַציע אין ייִדישן לעבן, זײַן אויפֿפֿאַס פֿון פּראָבלעמען — מער קאָמפּליצירט, מער פֿאַרטיפֿט.

אַלע דרײַ באַפֿרײַען ס'ייִדישע לעבן פֿון מיטלעלטער, פרץ איז שאַר־פּער און דרייַסטער, מער — דער קייטן־רייסער, דער צויםען־ברעכער, דער איקאָנאָקלאַסט. גלײַכצײַטיק, אין זײַן צוגאַנג צו דער פֿאַרגאַנגענהייט מער דיפֿערענצירט, מער אָפֿקלײַבעריש, מער מאָנענדיק און מער המשך־באַ־ווסטזיניק.

ניט מענדעלע, ניט שלום־עליכם, ניט ספּעקטאָר האָבן געשריבן וועגן דער ייִדישער פֿאַרגאַנגענהייט, מעשיות פֿון אַמאָל. בלויז אַלעגאָריש פֿירט מענדעלע בנימינען צוריק אין מיטלעלטער. זיי זײַנען אַלע סאַציאַל־רעאַליסטן מיט וואַרצלען אין דער קעגנוואַרט.

דווקא י. ל. פרץ, וואָס ציט זיך מיט זײַן שאַפֿן אין דער צוקונפֿט, גייט צוריק מיט תּביעות צום אַמאָל. פֿאַראַדאַקס? ניין, פֿאַרקערט. דער ציל פֿון „חסידיש“, „פֿאַלקסטִימלעכע געשיכטן“, די ראַמאַנטישע אויסער־צײַט־און אָרט־מעשיות איז אַנצוטאָן דעם איצט מיטן יחוס פֿון אַמאָל — פֿאַרבינדן אַ שטרעקער פֿון 1894 מיט אַ נביא פֿון אַמאָל, מיט אַ חסידישן רבין, וואָס וויל אַ וועלט פֿון פּולו שבת, אָדער מיט אַ ייד פֿון מיטל־עלטער, וואָס קומט אום פֿאַר אַן אידייע.

ער האָט געגעבן דעם הײַנטצײַטיקן געראַנגל מער אַנזען, מער טיף, מער גלויבן, מער נאַציאָנאַלע פֿעדעם. און י. ל. פרץ גלייבט אין קאַמף, אין מעשים.

סיי דאָס אַלטע, סיי דאָס מאָדערנע; סיי דאָס אוניווערסאַלע, סיי דאָס ייִדישע; סיי די טראַדיציע און סיי איר אַנווענדונג היינט־צו־טאָג: סיי דאָס נאַציאָנאַל־פֿאַרשרייטלעכע, סיי דאָס סאָציאַלע — דאָס אַליק האָט זיך אָפּגעשפּיגלט, איבערגעשמאַלצן און צונויפֿגעגאַסן אין דער קינסט־לערישער, פּרצישער פּריזמע.

ער איז, באמת, אַן איינמאַליקע דערשיינונג אין דער קולטור־גע־שיכטע פֿון אונזער פֿאָלק.

4.

פּרץ — דער פֿאַטער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס מיינט עס, אייגנטלעך? „ער איז דער פֿאַטער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור“, זאָגט זשיטלאָוסקי, „ווייל אַלע קומענדיקע קינסטלער שטייען אונטער דער השפּעה פֿון זיין שאַפֿן, הגם יעדער איינער האָט זיין אייגענעם קלאַרן דרך“.

ער האָט דורכגעשלאָגן אַ שטראָם, וואָס האָט שפּעטער געשפּינט אַלע ביישטראָמען און צושטראָמען.

קיינער האָט אין דער ייִדישער ליטעראַטור ניט געשריבן ווי פּרץ. אָבער קיינער האָט נאָך אים שוין נישט געשריבן אַן זיין ווירקונג, אַן זיין השפּעה.

פּרץ, אין די 90ער יאָרן, איז דער אָנהייב פֿון אידייעס און סטילן, פֿון אַנטייטן און אָנונגען — פֿון פֿאַרמעס און באַגריפֿן.

ער האָט אויסגעהאַקט וועגן, צעטראַטן קראַפּעווע, אָנגעצונדן זיך אַליין און אַנדערע.

אַ גאַנצער דור נייִגעבוירענע שטומע נשמות האָט זיך געצויגן צו פּרצן.

ער האָט אַרונטערגעריסן דעם מיטלעלטער, זיך געראַנגלט קעגן די קליינע נשמות און דעם טרעגער פֿון שטריימל. ער האָט אויפֿגעדעקט די עוולה, די טעמפּקייט און צוריקגעשטאַנענקייט, מחמת „אויפֿגעדעקטע, מוזן זיי אָפּטרעטן“.

ער האָט געפּריידיקט יושר־סאָציאַליזם און הומאַניזם. ער איז געווען שנעל־אַטעמדיק, פֿילסטיליק, געטער־ברעכנדיק און געטער־זוכנדיק.

אַן פּרצן אין די 90ער יאָרן — וואָלט דאָס ייִדישע לעבן געבליבן שרעקלעך שטאַמלענדיק און רוי.

די ייִדישע ליטעראַטור וואָלט באַדאַרפֿט אַרויסגעבן פֿון זיך אַ צענדלינג אַנדערע קינסטלערס אויף זיין אָרט. זי וואָלט געווען הינטער־שטעליק און אומרייף אַן אים.

ער זוכט אַנשפּאַרן פֿאַרן פֿאַלקס העראַיזם אין דער פֿאַראַנגעגעהייט. ער שיילט אַרויס די העלדישע מסירת־נפֿשדיקייט פֿון די שטומע ייִדישע נשמות. ער געפינט ביי זיי די קוואַלן פֿון מאַראַלישער דעהויבנקייט און גוטסקייט.

און נאך עפעס: ער האט גערעדט פֿאַרן גאַנצן פֿאַלק און צום גאַנצן פֿאַלק. אָבער — קיין מאָל ניט אַראָפּגערעדט, קיין מאָל קיין דרדקי־ליטעראַט ניט געווען, קיין קאָמפּראַמיסן מיטן פּרימיטיוון ניט געמאַכט. ער האָט זיך אָפֿילו מיט שלום־עליכמען געאַמפּערט, אַז מען מוז ניט — מען טאָר ניט! — רעדן איינזילביקע ווערטער צום פֿאַלק, לשם פּשטות און כּדי פֿאַרשטאַנען צו ווערן.

ער האָט פֿאַרטיפֿט די ליטעראַטור, זי סאָפֿיסטיצירט, מאָדערניזירט, באַפֿרענט פֿון פּרימיטיוו און דאָך פֿאַרהיט די טראַדיציאָנעלע זידאָקטיק און אידייאַשקייט פֿון גרויס־קולטור און גרויס־ליטעראַטור.

5.

וואָס איז דער תּוך פֿון י. ל. פּרצעס שאַפֿן?

ער האָט דיסטילירט אַלע גרונטשטריכן פֿון דער ייִדישער קלאַסיק: דעם סאָציאַלן באַווסטזען וועגן ליטעראַטור; דעם אַקטיוון הומאַניזם; די געזעלשאַפֿטלעכע קריטיק; דאָס אידענטיפֿיצירן זיך מיטן פֿאַלק; דעם אַפּטימיזם; דעם געראַנגל פֿאַר ווידערגעבורט און ווערדע. זיי האָבן בײַ פּרצן געזען זיין און געזען באַפֿאַרבונג געקראָגן. ער האָט זיי אויסקריסטאַליזירט, אַרויסגעהויבן פֿון די וויקעלעך, פֿאַרטיפֿט, און זיי אַנגעטאַן אין געזע פֿאַרמעס.

זײַן גלויבן אין יושר און זײַן אַפּטימיזם ווערן גאַנצער. עס ווערט פֿאַרלוירן אי דער סקעפּטיציזם, אי דער מינאַרער טאַן, אָפֿילו פֿון טוֹבֿיהן, עס שײַלט זיך אויס אַ בטחון, וואָס שטיצט זיך אויף מעשים, זײַן גלויבן אין די פֿאַלקמענטשן שפּרייזט אַריבער דורות — זיי זעט ער ווי דעם קוואַל פֿון גרויסקייט און דערהויבנקייט.

זײַנע העלדן זײַנען נאָך אַלץ די „קינדער פֿון דלות“, צעטראַטענע פֿון לעבן — אָבער ער רעדט צו זיי ווי צו דערוואַקסענע, גלײַכע. ער גיט זיי ווערדע און דערהויבנקייט, וואָס לײַטערט די פֿאַרצווייפֿלונג און דעם רחמנות (שטריכן), וואָס האָבן פֿרײַער דאַמינירט אין זײַנע „בילדער פֿון אַ פּראַווינץ־רײַזע“). ער איז דער באַווסטזיניקער באַקעמפֿער פֿון גע־מויזעכץ און רשעות און צבֿיעות.

ניטאַ בײַ אים — ניט קיין חניפֿה און ניט קיין גאווה, כאַטש ער באַוועגט זיך דורכױס אין די ספֿערעס פֿון אידייעס, אין אַלעגאָריעס און סימבאָלן און רעדט צו אַ לײַענער־עולם וועמען ער דאַרף ערשט דערציען.

מער ווי ווער עס איז צווינגט ער דעם פֿאַלקס־מענטש צו טראַכטן, גיט אים ניט קיין דרדקי־ליטעראַטור.

ער איז דער גרויסער הומאַניסט אין דער ייִדישער ליטעראַטור —

גייט כסדר „אויפן אלטן סדום“ און טוליעט זיך, הילט זיך אין באַ-
פֿרײַזונג־אײַדיען.

ער איז גרויסגעטעמדיק און ווייניקער ווי „שבת־יום־טוב־יידן“, וואָס
באוועגן זיך פֿאַרויס, אויב גייטיק — „אויף די חורבות פֿון דער וועלט“,
ווייל ער ניט.

איבערשאַפונג, איבערגעשטאַלטונג און באַפֿרײַונג — זינען זײַן פֿאַן.
ער איז ניט נאָר טראַדיציע — ער איז גרויס־טראַדיציע, נביאיש,
באַפֿליגלט, וויזיאַנעריש, צו מאַל — אַפֿילו רעטאַריש.

ער האָט געשפּילט די גרעסטע ראַלע אין רײַך ווערן־פּראָצעס פֿון
יִיִדישן אַרבעטער און אים — דאָס ערשטע מאַל אין דער געשיכטע
— געגעבן טראַדיציע און פֿאַראַנקערט אין דער געשיכטע פֿון פֿאַלק.

ער האָט, מער ווי ווער עס איז, צעלייגט די ווענט פֿון מיטלעלטער,
געעפֿנט די שליוון פֿון דער וועלט, גערופֿן צום צוזאַמענלעבן פֿון פֿעל-
קער, און — געוואָרנט און באַוואָרנט, אַז אַינגעלייגטע ווענט מיינט ניט
אַ פֿאַרווישט נאַציאָנאַל פֿנים, ד. ה. ווערן אַ פֿאַלק אָן אײַגנאַרט, פֿאַר-
לירן ווערן. „מיר וועלן די אַלגעמײַן מענטשלעכע פֿאַן פֿון האַנט ניט
אַרויסלאָזן און ניט זייען קײַן שאַױניסטיש ווילדקרויט“, דערקלערט
ער און לייגט אַוועק אַ באַזע פֿאַר אַ פֿאַזיטיוון נאַציאָנאַליזם, ווי אַ טײַל
פֿון אַ פֿאַזיטיוון אײַנטערנאַציאָנאַליזם, וואָס אַנערקענט די רעכט און די
קולטור פֿון יעדן פֿאַלק.

6.

דאָס ייִדישע לעבן האָט זיך ראַפּטאַוונע געביטן, שנעל אויפֿגעריסן
געוואָרן, פֿאַרלירן די באַשטאַנדיקייט. דעם זיידן מענדעלעס ליטעראַרישע
קריגעלעך האָבן שנעל אויפֿגעהערט דינען. די געזעלשאַפֿטלעכע עקס-
פּלאַזיעס האָבן זיך ניט אַרײַנגעפּאַסט מער אין זיידנס רואיקייט און באַ-
זאַכטיקייט, כאַטש נעכטן ערשט איז דער זיידע אַליין געווען רעוואָל-
ציאָנער.

די פֿאַלק־שטראַמען וואָס מענדעלע, שלום־עליכם, דינעזאָן, ספּעק-
טאָר, דיק, גאלדפֿאַדן, גאַטלאַבער האָבן דורכגעשלאָגן האָבן זיך געטראָגן
איבער די ברעגן. אַ ליטעראַטור אין פֿילפֿורעמדיקייט און פֿילגעשטאַל-
טיקייט האָט זיך געריסן געבוירן צו ווערן — אַ מעשה־בראשית האָט גע-
קלאַפט אין טיר און טויער.

פּרץ האָט צעעפֿנט אַלע שליוון פֿאַר אַ פּולער ליטעראַטור. ער האָט
זיך באַנוצט מיט אַלע ליטעראַטור־פֿאַרמעס: ליד, באַלאַדע, דראַמע, נאָ-
וועלע, לעגענדע, פעליעטאָן, סימבאָליש מעשה־לע, דערצילונג, פֿאַרצײ-
כענונג, קריטיק, און — ווען גייטיק, שפּאַגל גייע פֿאַרמעס געשאַפֿן. ער

האָט אַלע נוסחאות גענוצט — סאַציאַלן רעאַליזם, ראַמאַנטיציזם, סימבאָליזם, אימפרעסיאָניזם, באַנננט די סאַטירע, אַלע מעגלעכע הומאָר-פֿאַרמעס.

זײַן פֿורעם־זוכעניש, ווי זײַן אינהאַלט־זוכעניש, נעמט זיך פֿון דעם, וואָס ער שטייט ווי דער פֿאַררונדלער פֿון איין עפּאָכע און ווי דער קנופּ פֿון וועלכן עס געשטאַלטן זיך אויס די וועגן און בײַוועגן פֿון אַ נײַער עפּאָכע.

ער איז די גרויסע פּאָטענץ, דער גרויסער זייער. פֿון יעדן אויפֿבליץ זײַנעם האָט זיך שפּעטער ערגעץ אַ נײַער וועג אין דער ליטעראַטור דורכגעריסן.

אַבער — קיין מאָל פֿאַרלירט ער ניט פֿון אויג, ער, וואָס האָט אין דער נשמה פֿון יחיד זיך געפרוּווט דערגרונטעווען, אַז „דאָס מאַטעריאַל פֿאַר דער קונסט איז די ווירקלעכקייט“ (געדאַנקען איבער ליטעראַטור).

אַבער — גיט ער גלייכצײטיק צו — „דאָס דיכטן מוז זײַן אַריגינעל, אַ פּערזענלעכע שאַפּונג, פּאַעזיע איז פּערזענלעכקייט“.

7.

פּרץ האָט געשפּילט די פֿרײַסטע און געטריַסטע ליבע מיט ייִדיש. אַלע שליוון אין איר געעפֿנט, אַלע ניואַנסן אַנטפלעקט. די שפּראַך האָט בני אים פֿאַרלוירן די צנועהדיקע, זוּיבערע בתולהשאַפֿט פֿון זיידן מענדעלע. ער האָט זי אַוועקגענומען פֿון פֿאַלקלאַר־שפּראַך, אייראָפּעיִזירט, נייע נוסחאות אין איר געשאַפֿן.

ניט יהואַשס, ניט מ. ל. האַלפּערנס, ניט נאַדירס, ניט איציק מאַג-גערס, ניט בראַדערזאָנס, ניט מאַרקישעס, ניט קוויטקאָס שפּראַך־עקס-פּערימענטן און ווירטואַזיטעטן וואַלטן אַן פּרצן צום לעבן געקומען.

זײַן אומגעדולדיקע, בליציקע בראשית־שפּראַך וועט ערשט שפּעטער אין אומצאָליקע נייע שפּראַכן איבערגעגאַסן ווערן.

זײַן צוגאַנג צו דער שפּראַך איז אַ סאַציאַל־באַוווּסזיניקער — זי איז די שפּראַך פֿון זײַן „בערל און שמערל“, אין איר „ליגט באַהאַלטן דאָס געוויין פֿון אונדזערע עלטערן, דער ווייִגעטריי פֿון פּיל דורות... די ייִדישע טרערן, וואָס, נישט אויסגעטריקנט, זײַנען זיי פֿאַרגליווערט געוואָרן“.

און באַשאַפֿן האָבן די שפּראַך, זאַגט ער אין טשערנאַוויץ, די דריי גרויסע שותפים: דער אַרעמער ייִדישער עם־הארץ, דאָס ייִדישע מיידל און וויבבל, און — דער ייִדישער פּראַלעטאַריע.

.8

פֿאַר דער ליטעראַטור האָט פּרץ אַוועקגעלייגט עטלעכע פּשוטע אַננ־שטעלונגען: „אַן פֿאַלק איז ניטאָ קיין ליטעראַטור“, און די ליטעראַטור זיָארף זיין „ברויט און וואַסער, וואַרעמקייט און ליכטיקייט פֿאַרן פֿאַלק“. זי דאַרף באַשיצן און דערצייען.

זי דאַרף זיין קריטיש און אויסטייטשן וואָס זי זעט. זי מוז זיין הנינט־צניטיק — אַפּשפּיגלען ראַנגלענישן און חלומות פֿון פֿאַלק; זי דאַרף זיך אַננשטעלן און שטיין אויפֿן צד פֿון מענטשן („וואָס האָט איר פֿאַרן פּשוטן פֿאַלק“!); זי מוז האָבן אידיען, פּדי מיטצורייסן; זי מוז זיין נאַציאָנאַל אין אינהאַלט. אָבער די ליטעראַטור מוז אַלע מאָל און דער עיקר זיין ליטעראַטור — עפֿעקטיוו, קינסטלעריש, און ניט באַנאַלע פֿאַטאַגראַפֿיעס און טעמפּער נאַטוראַליזם, אָדער „באַשרייבונג“.

פּרץ אַליין איז געווען אין זיין שרייבן: שפּאַרעוודיק, לאַקאָניש, עסענ־ציש, כאַטש ניט געצאַמט, מיט אַטעמדיקע פּויזעס וואָס רעדן (ווי דאָס וויצע פּאַפּיר ביי שאַגאַלן, ווי דער חלל, דער געפֿאַנגענער רויס, אין הענרי מורס סקולפּטורן), אומגעדולדיק, אימפּולסיוו־דינאַמיש, בליץ־באַ־וועגלעך, אָן גליווער.

און נאָך האָט ער געזאָגט: ליטעראַטור דאַרף שעפּן פֿון טראַדיציע. קיין קינסטלער קאָן ניט שאַפֿן אָן דער פֿאַרדייננג פֿון עבֿר, אָן טראַ־דיציע. אַנטי־טראַדיציע איז אַ פֿאַרבּנייענדיקע דערשיינונג, מאַיאַקאָווי סקיס „רייסט אַרויס דעם עבֿר פֿון אַינערע הערצער“ — איז אַ פּאַר־גייקע שטימונג.

דער מאַדערניזם, זאָגט פּרץ, איז אָן טראַדיציע, מחמת אָן וואַרצלען, דעריבער — דינט ער בלויז זיך אַליין. אמתע ליטעראַטור מוז וואַרצלען אין עבֿר און זיך ציען צום מאַרגן.

אָבער אמתע טראַדיציע מיינט — אַפּהיטן די גאַלדענע פֿעדעס פֿון דעם פֿאַלקס לאַנגער געשיכטע און געראַנגל, פּדי שטאַרקן דעם איצט, פּדי פעסטיקן דעם שפּעטער. דאָס זינען פֿעדעס פֿון דויער וואָס מען דאַרף זיי מיטן לעבן האָבן, פּדי אויסוועבן פֿון זיי דעם גלויבן אין מאַרגן, ווייל פֿאַלק איז המשך, קאָנטינויטעט, דויער.

און פּרץ איז דער שומר און וועבער פֿון פֿאַלקישע דויער־פֿעדעס — פֿון נעכטן ביז הנינט, ביז מאַרגן.

(אַרום 1965)

נוסח ר"י זען

א.

עס זינען קוים פֿינף יאָר אַריבער * זינט אַברהם רייזען איז פֿון אונדז אַוועק, זינט ער איז פֿון אַן אַקטועלן, שעפֿערישן קולטור־כוח געוואָרן אַ טייל פֿון אונדזער גרויסן ירושה־סך־הכל, און מיר דאַרפֿן גע־פֿינען פֿאַר אים זיין פֿאַרדינט אַרט אין אונדזער אַלגעמיינעם קולטור־אוצר.

פֿדי דאָס צו טאָן, דאַרפֿן מיר האָבן אַ נייע מאַס, ווייל די אַלטע מעסטונגען זינען נישט אין גאַנצן גילטיק, ביז איצט האָט אונדזער דור אים געמאַסטן מיט דער סוביעקטיווער מאַס פֿון בענקעניש און זכרונות. ער איז פֿאַר אונדז געווען אַ געבליבענער ניגון פֿון די קינדער־יאָרן, אַ נאַגנדיקע געדעכעניש פֿון דער צייט, ווען „מאי קא משמע לך“ און „העמערל, העמערל, קלאַפּ“ זינען געווען אויסגעמישט מיט דער נאַסטאַל־גיע נאַכן היימישן שטעטל אָדער נאָך די ערשטע יאָרן אין אַמעריקע. אונדזער חשבון מיט אים איז געווען אַ פֿערזענלעכער, אַן אייגענער, וואָס האָט אים האַרציק נאַענט געמאַכט, אַבער האָט קיין המשך ניט צוגעזאַגט.

אונדזער נייע מעסטונג דאַרף זיין אַ מער אַביעקטיווע — אַ מאַס פֿון דויער און פֿון פֿאַטענץ אַריבערצוגיין צו דורות. מיר דאַרפֿן נעמען די מאַס, צי האַלט ער אויס די פֿינער־פֿראַבע פֿון צייט, אַפֿילו נאָך דעם ווי די שטייגער־פֿרטים פֿאַלן אָפּ און די צייט־אייגנטימלעכקייטן פֿאַלן אַוועק. קאַנען מיר אים איבערגעבן צו אַ דור אשר לא ידע — צו אַ דור וואָס האָט ניט אים און ניט די וועלט זינע געקענט פֿון פֿערזענלעכער דערפֿאַרונג און פֿאַר וועמען די סבֿיבֿה, אין וועלכער ער האָט געלעבט, איז פֿרעמד? איז ער אוינזערסאַל גענוג אַריבערצושפּרייזן זיין צייט־אַפּשניט אָדער איז ער אַזוי אַנגעזאַפט מיטן שטייגער פֿון אַן אונטערגייענ־דיקער וועלט, אַז צוזאַמען מיט איר איז ער געבליבן ניט מער ווי אַן עכאַ פֿון אַמאַל?

ספעציעל דאַרף מען שטעלן די פֿראַגע בנוגע אַברהם רייזענען, ווייל די „מיר קבצנים“ וועלט זינען איז דאָך שוין אין גאַנצן אַוועק, און ס'איז כמעט ניט געבליבן קיין סימן פֿון דער אידיען־און שטימונג־וועלט, וואָס ער האָט אַפּגעשפּיגלט.

* איך האָב דעם עסיי אָנגעשריבן אין 1958, צו דער פֿינפטער יאַרצייט פֿון אַברהם רייזען.

פֿאַראַן אַ טענדענץ אין צוגאַנג צו רייזענען, וואָס דאַרף אָפּגעפֿרעגט און אָפּגעוואַרפֿן ווערן: ער איז צו קליין און צו פּרטימדיק, צו שטייגער־דיק און צו חיי־שעהדיק, אָז ער זאָל אַריבערשפּרינגן זיין צייט און זיין דור, זאָגט מען אונדז. אַלע אַנדערע קלאַסיקער האָבן דורך דעם סאַמע תּמציִת פֿון זייער שאַפֿן זיך נישט געלאָזט צאַמען אין די גרענעצן פֿון איין עפּאַכע, אָבער נישט רייזען, זאָגט מען. מענדעלע האָט זיך אַליין ריכטיק כאַראַקטעריזירט (אין זיין בריוו צו ש. דובנאָוו), און די צייט האָט עס באַשטעטיקט, אָז עס איז נישט מיגלעך צו פֿאַרשטיין דאָס ייִדישע לעבן פֿון 19טן י"ה אין מזרח־אײראָפּע אָן זינע ווערק; שלום־עליכם איז דורכױס גרויס־טעמדיק, ער שפּרינגט אַריבער דורות, די צייט פֿאַרמינערט אים נישט — זי פֿאַרגרעסערט אים; י. ל. פּרץ איז בטבע אוניווערסאַל, אינטעלעקטועל, ער האָט אָנגעהאַנגען זיין שאַפֿן אין פֿינערוויק ריטוואָגן פֿון גאַולה, ער אָטעמט מיט דויער; דוד בערגעלסאָן האָט אָפּערירט מיט אייביקייט־באַגריפֿן — דער יחיד, וואָס שטעלט זיך קעגן דער דערשטיקנ־דיקער טעמפּער סביבֿה (מירל הורוויץ, פענעק); שלום אַש האָט געמאַכן ברייטע ליניעס, און ווי שטאַרק זינע וואַרצלען זינען נישט געווען אין שטעטל, איז ער גלייך פֿון אָנהייב, נאָך פֿון דער „קאַרניוואַל־נאַכט“, און „גאַט פֿון נקמה“, געווען אוניווערסאַל, ברייט־טעמדיק, אייראָפּעיִש; און אַזוי כּסדר.

אָבער אַבֿרהם רייזען — זיין סאַמע פּשוט האָט אים פֿאַרמשפּט. זיין פֿורעם האָט אַרויסגעטראָגן דעם פּסק איבער אים. קליינע לויטערע גע־זאַנגען, קורצע מאַמענט־דערציילונגען — גיי כאַפּ אָן אין זיי פֿעדעם, פֿון וועלכע מען וועבט דויער און צוקונפֿט־מאַטעריעס. רייזען — האָט מען געטענהט — דאָס איז דאָס געלייטערטע פֿאַלקליד, וואָס וועט זיך מסתּמא אױסלעשן מיטן דור, פֿאַר וועמען עס איז געשפּונען געוואָרן. אָן איינצל ליד וועט ערגעץ אָפּקלינגען; ביים ליריש־געשטימטן אייניקל — „איך און די וועלט“, ביים סאַציאַל־געשטימטן — „די וואַנט“, מער נישט. אָן איינצעלע דערציילונג וועט פֿאַרבלאַנדזשען ערגעץ אין אַ כּרעסט־מאַטיע, פּדי אילוסטרירן אַ שטייגער־דעטאַל פֿון אַמאַל. דאָס אַלץ!

אַ קליינע ירושה, וואָס פֿאַרגייט מיטן לעבן, וואָס זי האָט אָפּגע־שפּילט. אָבער — מער האַפֿט איז אין איר נישט און קיין רוח־חיים איז נישט שייך אַרײַנצובלאָזן.

אַזוי זאָגט מען אונדז — ווער מיט באַדויער, ווער מיט גלייכגילט, ווער מיטן געפֿיל פֿון אָנגעמען פֿאַר ליב דעם פּסק־דין פֿון דער געשיכטע, אויב אַפֿילו מיט האַרצווייטיק.

אינטערעסאַנט, אָז די קלאַסישע ייִדישע קריטיק (ביז די 20ער יאָרן) האָט אַזוי געמאַסטן רייזענען, און אָן ערשט אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט זיך געמערקט אַ טענדענץ צו רעווידירן די מאַס, אָבער בלויז אָן אָנהייב פֿון אַ פּרוווי אים צו זען אין דער פֿולער פּערספּעקטיוו, אין דער

גאנצער גרייס פֿון זיין שאַפֿן (ב. ריווקין, נ. ב. מינקאָוו, נחמן מנזיל און געציילטע אַנדערע).

עס איז בפֿירוש נייטיק צוריק צו אַנטפלעקן רייווענען און אים מעסטן דווקא מיט דער מאָס ניט פֿון זיין דור, נאָר פֿון די דורות נאָך אים. עס איז פֿאַר אונדז נייטיק מאַכן אַ סך־הכל און זען, וואָס מיר גיבן איבער אויף ווינטער און צי וועלן קינדער אין אַלע תּפֿוצות פֿון ייִדישן לעבן — אויף ייִדיש, העברעיִש, און אין אַנדערע לשונות, האָבן וואָס צו ירשענען.

ב.

אַבֿרהם רייווען האָט פֿאַרנומען אַן אייגנאַרטיק אָרט אין דער מאָדער־נער ייִדישער ליטעראַטור. ער איז פֿון איין זינט, דער גרויסער אָפּהיטער פֿון דער טראַדיציע פֿון דער ייִדישער קלאַסישער ליטעראַטור. דער הוי־מאַניזם פֿון די קלאַסיקער און דער באַוווּסטזיין וואָס די געזעלשאַפֿטלעכע און באַציאָנאַלע ראַלע פֿון דער ליטעראַטור דאַרף זיין האָבן זיך אין אים צום קלאַרסטן אויפֿגעהאַלטן; דאָס געפֿיל פֿון זיין איינס מיט די פּשוטע „וואַכעדיקע“ ייִדן איז בני אים אַזוי שטאַרק ווי בני זיי. ער איז, אייגנטלעך, אַליין אַ טייל פֿון דער מאָדערנער ייִדישער קלאַסיק. זיין ציל — „שענ־קען און ווידמען מײַן לעבן דעם מענטשלעכן עלנט און נויט“, איז געווען דער שרײַבערישער „אני מאמין“ פֿון מענדעלען אָדער עדעלשטאַטן, פֿון ווינטשעווסקיין אָדער פּרצן. פּרצעס „אין סאַלאָנען עלעגאַנטע“, אין וועלכע עס וועט ניט קלינגען זיין „פּשוט ייִדיש ליד“ איז גענוי אַבֿרהם רייווענס „ווי קום איך צו זינגען“, אַז ער געפֿינט „בני יעדער טיר נאָר אַ בערגעלע מיסט“. רייווענס ליטעראַרישער קרעדאָ איז ניט נאָר אין טאָן פֿון דער קלאַסיק, ער גייט, צוזאַמען מיט זיי, צוריק אַ סך פֿריער; צום משפּילישן אַנשטעל פֿון אַ ליטעראַטור, וואָס מוז דיגען און זיין ניצלעך.

אַזוי פֿאַרמאַגט ער, ווי די קלאַסיקער, די שטריכן פֿון פֿאַלקס־נאַענט־קייט, פֿון רחמנות און דאָס אַנשטעלן זיך פֿאַרן פּשוטן ייִד, רעדן פֿאַר די, וואָס האָבן אַליין קיין לשון ניט געהאַט.

די קווינטעסענץ פֿון דער ייִדיש־קלאַסישער ליטעראַטור ווערט דיס־טילירט אין רייווענען. צוזאַמען מיט זיי איז ער פּיאַנעריש. אָבער דאָס איז בלויז איין טייל פֿון רייווענען, ווייל אויב ער איז מער ווי ווער עס איז פֿון דעם פּאַסט־קלאַסישן פּעריאָד נאַענט צו פּרצן, איז ער פּונקט אַזוי נאַענט צו יוסף ראַליניק, צו מאַני לייבן, צו איזי כאַריקן — פֿון דער אַנדער זינט.

זייענדיק אַליין אַ טייל פֿון דער קלאַסישער ליטעראַטור, האָט ער דער ערשטער אַנגעהויבן אַוועקגיין פֿון איר. בעסער: זי דערגאַנצן דורך צוגעבן אומצאָליקע, אײַגענע דעטאַלן און פּרטים. ער האָט אַנגעהויבן אײַנ־

די ווידואליזירן די כלל-לצוונטן, וואָס די קלאַסיקער האָבן געמאַלן. ער האָט באַשטעטיקט שלום-עליכמס מאַסן-שטימונג פֿון קאַסרילעווקע דורך צענדליקער, הונדערטער — אינדיוידואַליזירטע שטימונגען.

אין אַ צייט, ווען די ליטעראַטור האָט זיך מער ניט געקאַנט צופֿרידן-שטעלן מיט פֿאַראַלגעמיינערונגען, איז רייזען געוואָרן דער זינגער און דער דערציילער פֿון פֿרט, וואָס האָט דאָס אַלגעמיינע באַשטעטיקט.

בעת מענדעלע, שלום-עליכס, אַפֿילו פֿרין, האָבן געמאַלן ברייטע לצוונטן מיט מאַסן פֿנימער, האָט רייזען פֿאַרענדיקט די פֿנימער, אויסגע-פֿילט פֿיזיאָנאַמיעס, פֿאַרגאַנצט יחידים. ביי דער קלאַסיק איז געווען אַ ברייטע באַוועגונג, רייזען פֿאַריחדישט די איינצל-פֿינטלעך, וואָס שטעלן מיט זיך פֿאַר די באַוועגונג, ער דערגאַנצט זיי. דער קלאַסישער מאַסן-רחמנות ווערט ביי אים אַנגעווענדט אויף ספּעציפֿישע יחידים, וועמענס מליך-יושר ער ווערט. אויב עס פֿעלט אים די סאַטירע, וואָס איז געווען אייגן מענדעלען אַדער פֿרצן, פֿאַרמאַגט ער דעם שטילן הומאָר, דעם קלוגן זעלבחזוק, וואָס דערהייבט זיין רחמנות פֿון סענטימענטאַלן צום קאַנסטרוקטיוו-קריטישן, אויך אין דעם פֿרט שטייט ער גאַנצע צו דעם גרונט-נוסח פֿון דער קלאַסישער ייִדישער ליטעראַטור.

פֿון דער קלאַסיק האָט ער דערהויבן צו אַ נעער מדרגה דעם הויפֿט-געראַנגל, וואָס איז געשטאַנען פֿאַר דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור — דעם געראַנגל קעגן שטעטל. פֿון די הונדערטער (בפועל ממש, הונד-דערטער) מאַמענטן פֿון שטעטל-דערפֿאַרונג, וואָס רייזען האָט אין ליד און אין פֿראַזע אויפֿגעכאַפט, ווי קליין די מאַמענטן זאָלן גישט זיין, זאַמלט זיך אַן אַ סך-הכל פֿון אַן אַפֿגעלעבטער פֿאַלקישער לעבנס-דערפֿאַרונג. זיי, די רייזענישע מאַמענטן, האָבן קינסטלעריש לויז געמאַכט די קנופן וואָס האָבן אונדז מיטן שטעטל געבונדן און אונדז געהאַלפֿן פֿון שטעטל אַרויס-וואַקסן. זיין רעאַליסטישער סטיל, דער עיקר, זיין קריטישער רעאַליזם האָבן געהאַלפֿן אַט דעם באַפֿרייזונג-פֿראַצעס, וואָס איז געווען איינער פֿון די פֿאַרבאָדינגונגען פֿון גאַציאָנאַלער דערוואַקסנקייט ביי גרויסע שיכטן פֿון ייִדישן פֿאַלק. דערביי האָט ער דאָס שטעטל קיין מאָל ניט ראַמאַני-טיזירט און ניט פֿאַרהערלעכט. אַפֿילו אין זינע מעמואַרן איז דאָס שטעטל ניט אויפֿגעריכט געוואָרן. אַפֿילו דאָרט, וווּ רייזען באַדויערט דעם אונ-טערגאַנג פֿון שטעטל, גלאַריפֿיצירט ער עס ניט. דער לירישער הומאָר, דאָס ווייטיקדיקע אַפֿלאַכן, ראַטעוועט אים כסדר פֿון פֿעלשן אַדער פֿאַר-הערלעכן, ניטאָ ביי רייזענען דער צערפֿולער לירישער טאָן פֿון בערגעל-סאַנס „אַפֿאַנג“, אַדער דער ראַמאַניזירנדיקער טאָן פֿון מענדעלעס „שלמה ר' היימס“, שוין אַפֿגערעדט פֿון טאָן פֿון אַשם „שטעטל“ אַדער „שלמה נגיד“, אַדער פֿון די אַמעריקאַנער ייִדישע שרייבערס, וואָס האָבן געפרווט דורך אַ ראַמאַניזירט, אויסגעחלומט שטעטל זיך ראַטעווען פֿון אַ פֿריק-רער נעיער ספֿיבה, וואָס האָט זיי געשראַקן.

ג.

וואס עס מאכט שווערער דאס פֿאַרסך-הפלען רייענען איז דער פֿאַקט, וואָס בני אים איז ניטאָ קיין איין „גרויסער“ העלד, אויף וועמענס אַקט- לען אַרויפֿצוואַרפֿן דעם מאַנטל פֿון אייביק. מענדעלע האָט זינע פֿישקעס, בנימינס, שלום-עליכם — זינע טֿייהס און מנחם-מענדלס און מאַטלס, בערגעלסאָן — זינע מירל הורוויצעס, חיים-משהס און פענעקס, אַש — זינע אומצאָליקע העלדן, וואָס האָבן זיך אַנגעקריצט ניט נאָר אין דער ליטעראַטור, נאָר אויך אין דער קולטור און שפּראַך (אַן אַנקל מאָזעס, אַ יאַנקל שאַפּשאַוויטש א.א.א.) פּרץ האָט איבערגעלאָזט אַ גאַלעריע העלדן, ניט נאָר פֿון זינע גרעסערע זאַכן (ווי דער בדהן, ר' ישראל), נאָר אַפֿילו די העלדן פֿון זינע קלענערע דערציילונגען זינען געוואָרן סימבאָלן און מניצליכנס אין אונזער ליטעראַטור (באַנטשע, דער נעמיראַווער, חיים דער טרעגער און אַזוי פֿיל אַנדערע).

אַבער, אַז דו זאָגסט רייען, זעסטו פֿאַר זיך אַ ים פּנימער, אויפֿן ערשטן אַננדרוק הייבט זיך, דאַכט זיך, קיין איין פנים נישט גענוג אַרויס, אַז עס זאָל זיך אַננקריצן אין זפרון. עס באַוועגט זיך אַ פֿאַלק, אַ גאַנצס, אין זינע אומצאָליקע דערציילונגען: באַלמעלאַכעס, מאַרק-זיצערקעס, קליינברגער, קלויזניקעס, חדר-ינגלעך — מענער, פֿרויען און קינדער ניט צום איבערזיילן, עס גייט דאָס פֿאַלק, אַ פּשוט פֿאַלק, ניט אידעאָלי- זירט, ניט אויסגעפּוצט, וואַכעדיקע יידן מיט וואַכעדיקע דאגות, אינזאַמע, צעריסענע, פֿאַרבלאַנדושעטע מענטשעלעך, שפענדלעך פֿון אַ לעבן וואָס זיי באַגריפֿן ניט, פֿול מיט מורא, טראַגיש, אַפֿט מיט אַן אונטערשלאַק פֿון קאַמיוס. אַבער אַלע זינען זיי אַזוי טיף מענטשלעך, אַלע דערהויבן צו אייביקייט און דויער.

רייען טראַגט זינע מענטשן ווי אַ צעווינטיקטע פֿאַן דער וועלט אַנט- קעגן. ער דעקט אויף זייער צער און וויי, זייערע ליינדן, זייער מענטשלעך- כע פֿאַרטיפֿטיקייט, אַפֿט געפֿאַלנקייט, יורדישקייט — און דערהויבנקייט. ער באַניצט זיך מיט די סאַמע שטילסטע פֿאַרבן, מיט די פּשוטסטע ווער- טער, אַרויסצוברענגען דעם שטאַרקסטן געראַנגל פֿון מענטשלעכע געפֿילן און עמאַציעס — דאָס פֿאַרבליענדט אונדז אַפֿט און מיר דערשפירן ניט גלייך דעם עקספּלאַסיוון אַננדרוק, וואָס זיי לאָזן אויף אונדז. הינטער זיי שטייט פּסדן רייען, דער מליץ-יושר זייערער, און מאַנט: אַט זינען זיי די מענטשן דינע, וועלט, וואָס וועסטו טאָן מיט זיי? וואָס וועסטו טאָן פֿאַר זיי?

די געזעלשאַפֿטלעכע אויפֿגאַבע און מאַנונג, וואָס די קלאַסיקער האָבן געשטעלט דער ליטעראַטור, איז געלייטערט דורך רייענען, און, אַ געלטי- טערטע, האָט זי נאָך מער משפּיע געווען די ווינטערידיקע דורות יידישע שרייבערס. רייענס השפּעה איז קענטיק בני אַ גרויסער צאָל יידישע דיכ-

טערס און דערציילערס, וואָס אַ סך פֿון זיי זענען מיט דער צייט געוואָרן מער ראַפֿינירט און דערגרייכט גרעסערע קינסטלערישע השלמה ווי ריי זען אַליין. אָבער דאָס וואָס דאָס קינד וואַקסט אַריבער דעם טאַטן, פֿאַר־מינערט אויף קיין האָר ניט די חשיבות פֿון טאַטעשאַפֿט. אין אונדזער ליטעראַטור איז געבליבן ביז אויף הענטליכן טאַג אַ ספעציפֿישער ריזען־נוסח, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ געלייטערטער קלאַרקייט און עכטקייט, אַ נוסח, וואָס האָט קיין מאָל ניט אויפֿגעהערט און וואָס האָט אַפֿילו באַשירעמט אַ גרויסע צאָל ייִדישע קינסטלערס פֿון דעם נסיון פֿון פֿאַרמאַלזום און דער עבירה פֿון פֿאַלק־אַפֿגעפֿרעמדטקייט. דער נוסח איז ניט געווען אין פֿורעם בלויז. ער האָט מיט זיך געטראָגן אַ קאַמפּולסיוו־קייט אַפּצוהיטן קרובֿהשאַפֿט און שניכותן מיטן ליינער, און אזוי אַרום גורם געווען אַ באַשטימטע לויטערקייט און אוממיטלבראַרקייט. (עס וואָלט ווערט געווען אַן ערנסטע שטודיע נאַכצושפירן ריזענס אַנפֿלוסן אויף טייל „יונגע“, אויף דער ייִדישער אַרבעטער־ליטעראַטור אין אַמעריקע אין די 20ער און 30ער יאָרן, דער אַזויגערופֿענער פּראַלעטאַרישער ליטעראַטור, אויף דער ייִדיש־סאָוועטישער ליטעראַטור — און איך מיינ בפרוש ניט בלויז די באַשנימפֿערלעכע השפּעות אויף כאַריקן, אויף ראַבניקן, אויף מאַני לייבן).

ריזענס קלאַרקייט, געלייטערטקייט, פּשטות און דינער הומאַר זענען איינציק אין דער ייִדישער ליטעראַטור. און ס'איז שוין צייט ס'זאָל ניט בלייבן קיין סימן פֿון דער פֿאַלשער סאָפֿיסטיקאַציע, וואָס האָט אים פֿאַר־משפט גראַד צוליב אַט־אָ די מעלות. פּשטות איז ניט פּראַסטקייט און קלאַרקייט איז ניט אויבנאויפֿיקייט — זיי זענען סובטעלע קונסטמיטלען פֿון דער ערשטער ווערט. זייער טרעפֿלעך ווערט ג. ב. מינקאָו אָן אויף דעם, אַז ריזען נאָרט אַפֿט מאָל אַפּ מיט זיין פּשטות פֿון אינהאַלט און פֿאַרם.

אין 1890 האָט ריזען אָנגשריבן זיין ערשט ליד „ווען דאָס לעבן“ און עס צוגעשיקט צו פּרצן. פּרץ האָט עס אַפּגעדרוקט אין באַנד איינס פֿון „די ייִדישע ביבליאָטעק“ (און ווי אַ רעדאַקטאָר האָט פּרץ דאָס ליד אַזוי געענדערט, אַז מיט קנאַפֿע 20 יאָר שפּעטער האָט עס ריזען באַ־דאַרפֿט רעסטאָורירן פֿון זכרון). אין דעם ליד האָט ריזען געזונגען: „אַ, מַזְנֵן אַרְעָם ייִדיש לידל / בלייב מיר דו כאַטש וואַרעם, דו“. אַט די וואַ־רעמקייט אין „לידל“ איז די גרעסטע ירושה, וואָס ער האָט אונדז געלאָזן. די שולד איז אונדזערע, וואָס מיר האָבן אים אָנגענומען אַ ביסל צו פּלאַח־רידיק (און אַפֿשר האָט דער באַשיידענער און צו וואַכעדיקער זאָג „לידל“ אונדז פֿאַרפֿירט), מיר האָבן אים אַפֿילו ניט גענוג דערשאַצט — גלאַט אַ פּשוט אייוועלע, אַ ירושה פֿון זיידעס. איצט, אָבער, ווערן מיר געשטעלט צו דער פּראַבע: וועלן מיר פֿעניק זיין אים אַפּצוהיטן לדורות?

דעריבער: לאַמיר אים מעסטן מיט דער מאַס פֿון דויער. לאַמיר, נאָכדעם ווי מיר שיילן אָפּ די שטייגער־פרטים, זען צי ער האַלט אויס די פּראָבע פֿון צינט. פֿאַר מיר איז דער ענטפֿער קלאָר, ווי ס'איז קלאָר רייזענס ליבע צו די, פֿאַר וועמען ער האָט געשריבן. ער פֿאַרמאָגט אַזוי פֿיל אוניווערסאַלקייט, ער איז איבער זיין צינט און סבֿיבֿה. ער איז אַן אוצר פֿון דויער־ווערטן: זיין געלייטערטע ליבע, זיין לאַזן פשוטע יידן רעדן דורך אים, זיין דערהויבן זייער לעבן און ליידן צו גרויסע המשכֿ-דיקע ווערטן, וואָס דורך זיי שנייט אַרויס טיפֿע מענטשלעכקייט, גלויבן און האַפֿענונג — זיין איינשטעלן זיך פֿאַרן פשוטן מענטש, זיין פֿאַרויס־טראַגן דעם סאַציאַלן זין פֿון ייִדישן שאַפֿן — דאָס שפּרייזט אַריבער דורות און צינטן און דערגרייכט אין האַרץ פֿון מאַרגן.

(1958)

2

נאך 60 יאר

א.

§ היסטארישע געשעעניש קאָן אַ מאָל געשטרויכלט ווערן צו־ליב אַ מיסנאַמען, אַ טעות אין נאַמען. דאָס באַצייכן־וואָרט „שפּראַך“, וואָס די איניציאַטאָרן פֿון דער טשערנאָוויצער קאָנפֿערענץ האָבן באַנוצט, האָט אין משך פֿון אַ סך צענדליקער יאָרן פֿאַרשמעלערט, פֿאַר־ווינקלט און פֿאַרטונקלט דעם זין און דעם אויפֿטו פֿון דעם היסטאָרישן צונויפֿקום אין דער הויפטשטאָט פֿון בוקאַווינע, טשערנאָוויץ, אין 1908.

די טשערנאָוויצער קאָנפֿערענץ דאַרף באַטראַכט ווערן ווי אַ קולטור־פּיננס פֿון גרויסן היסטאָרישן באַטונט, וואָס האָט באַווירקט דעם גאַנג פֿון דער ייִדישער קולטור — ניט בלויז שפּראַך! — אויף דורות. עס איז היסטאָריש ניט מעגלעך געווען אַננצוהאַלטן די באַראַטונג אין פֿיל־לאַלאַגישע פֿאַרצאַמונגען. צו פֿיל קולטור־היסטאָרישע פֿראַבלעמען האָבן דעמאָלט געפֿאַדערט ענטפֿערס: דער סטאַטוס פֿון ייִדיש — אַ אָדער די נאַציאָנאַלע שפּראַך — איז בלויז געווען איינע פֿון די פֿראַגעס וואָס טשערנאָוויץ האָט באַדאַרפֿט פֿאַרענטפֿערן.

מע האָט ניט באַדאַרפֿט וואָרטן 60 יאָר צו קומען צו דעם פּועל יוצא. געציילטע חדשים שפּעטער האָבן טייל דעלעגאַטן קלאָר באַגריפֿן דעם ברייטערן, קולטור־היסטאָרישן פֿאַרנעם פֿון דער טשערנאָוויצער באַראַטונג. אין יאַנואַר, 1909, האָט דר. חיים זשיטלאָווסקי אין אַ פּרטימדיקן באַריכט, וואָס ער האָט אָפּגעגעבן צו אַ ספּעציעלער פֿאַרזאַמלונג אין גיריאָרק, אַזוי געזאָגט:

„די טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפֿערענץ, וואָס איז, ווי געזאָגט, לכתחילה גערופֿן געוואָרן ספּעציעל פֿאַר פֿילאַלאַגישע צוועקן, האָט געמוזט זיך רעכענען מיט דער צייט און מיט דעם קאַמף וואָס ייִדן האָבן געהאַט אויסצושטיין אין אייניקע לענדער פֿאַר זייערע נאַציאָנאַלע רעכט... די טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפֿערענץ האָט קיין אַנדער אַרבעט ניט געקאַנט אויספֿירן, סנזן די, וואָס איז איר דיק־טירט געוואָרן פֿון דעם היסטאָרישן מאַמענט, וועלכן מיר לעבן איצ־טער איבער... אין דערין ליגט איר היסטאָרישע באַדנטונג — וואָס עס זאָל ניט ווערן פֿון דעם ייִדישן פֿאַלק, וואָס עס זאָל ניט ווערן פֿון דער ייִדישער שפּראַך, און וואָס עס זאָל ניט ווערן פֿון דער אָרגאַניזאַציע, וועלכע די טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפֿערענץ האָט באַשאַפֿן“ (אונטערגעשטראַכן פֿון מיר — א. ג.).

אין אקטאבער, 1908, האט נח פרילוצקי («טעאטער-וועלט», ווארשע, נומער 21) אזוי אפגעשאצט די קאנפערענץ:

„די צוזאמענרופער פון דער 'טשערנאָוויצער פֿאַרזאַמלונג' האָבן איר אַ נאָמען געגעבן: „קאָנפֿערענץ פֿאַר דער ייִדישער שפּראַך“. נאָר שוין דאָס פּראָגראַם פֿון דער קאָנפֿערענץ דערלויבט צו זאָגן, אַז דער נאָמען איז געווען אַ צו שמאַלער. און ווירקלעך, אויף דער טאָג-אַרדענונג פֿון טשערנאָוויצער צוזאַמנפֿאַר זיינען אויך גע- שטאַנען פֿראַגן וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור אין פרעסע, ווי אויך וועגן ייִדישן טעאטער. פֿון דעם איז צו זען, אַז דאָס איז געווען אַ קאָנפֿערענץ פֿאַר דער ייִדישער קולטור בכלל...“ (קור- סיוון אין אַריגינאַל).

„פֿאַראַלגעמיינענדיק דאָס פּראָגראַם און די אַרבעט פֿון דער קאָנפֿערענץ“ — ציט פּרילוצקי ווייטער זיין געדאַנק — „קאָנען מיר גיין נאָך ווייטער און זיך אויסדריקן, אַז דאָס איז געווען אַ קאָנפֿערענץ פֿאַר דער ייִדישער נאַציאָנאַל-קולטורעלער קעגנ- וואַרט.“

„און טאַקע אַט אין דעם גרונט-צייכן און כאַראַקטער פֿון דער טשערנאָוויצער קאָנפֿערענץ זע איך איר קאָלאַסאַלע היסטאָרישע באַדייטונג. די טשערנאָוויצער וואָך הייבט אָן, לויט מיין טיפֿער איבערצייגונג, אַ נייע עפֿאַכע אין אונדזער נאַציאָנאַלן לעבן...“

אַט אזוי פֿאַסט נ. פּרילוצקי אויף די קאָנפֿערענץ. ער הייבט זי גלייך אַרויס פֿון דעם גבֿול פֿון אַ שפּראַך-באַראַטונג. ענלעך איז דער טאָן פֿון דערהויבנקייט און היסטאָרישן אַפּשאַץ אין ה. ד. נאָמבערגס אַפרוף. אין „דר. בירנבוים וואַכענבלאַט“ (נומער 2, סעפטעמבער 11, 1908) שרייבט ער:

„מיר האָבן געזאָגט דאָס דרייטע וואַרט, וואָס איז אזוי פֿיל געלעגן אויף דער צונג און מיר ווייסן און גלייבן, אַז דאָס וואַרט וועט געפֿינען אַן אַפּקלאַנג אין די הערצער פֿון טויזנטער און מי- ליאָנען פֿון אונדזער פֿאָלק. מיר זאָגן: אין דעם תּוהו־וּבּוֹהוּ פֿון אונדזער לעבן איז אַוועקגעלייגט געוואָרן אַ פֿעסטער שטיין. אויף דעם שטיין וועט אויפֿגעבויט ווערן דער בנין פֿון אַ שענערן און ווירדיקערן נאַציאָנאַלן לעבן.“

אינטערעסאַנט, אַז אַפֿילו אסתר פֿרומקין, וואָס האָט גענומען אַן אַק- טיוון אַנטייל אין דער קאָנפֿערענץ און איז באַשטאַנען אויף דעם, אַז די קאָנפֿערענץ זאל ניט אַרויסגיין פֿון די גרענעצן פֿון דער שפּראַך-פּראָגע, באַנעמט דעם ברייטערן פֿאַרנעם פֿון דער באַראַטונג. זי קלאַגט זיך, אַז די קאָנפֿערענץ איז אַריבערגעפֿלאָסן די צוגעשניטענע צילן, וואָס זי האָט זיך אַריגינעל געשטעלט, און וויל ווערן אַ ברייטע פֿאַלק-באַוועגונג.

אין איר לענגערן בריוו (אין ווילנער זאַמלבוך „נייע צייט“, באַנד 4, 1908) מיטן טיטל „די יידישע שפראַך־קאָנפֿערענץ“, שרייבט זי :

„אין דעם נאָמען פֿון דער ייִדישער שפראַך, פֿון אַ ווירקלעך אַלגעמיינעם, ייִדיש־אַלוועלטלעכן אינטערעס, האָט מען, ווי דער לעזער זעט, פֿראַיעקטירט צו באַשאַפֿן אַ נייע אַרגאַניזאַציע אויף פֿאַרשפּרייטן קולטור, אַן אַלוועלטלעכע חבֿרה מִפֿיצ־הטלפּלה...“ (אונזער קורסיוו — א. ג.) *

* אינטערעסאַנט, וואָסער אינדרוק אסתר פֿרומקינס באַריכט מאַכט אויף אונז איצט, 60 יאָר נאָך דעם ווי ער איז געשריבן געוואָרן. ערשטנס, איז ער אַ קוואַל פֿון פֿרטימדיקער אינפֿאַרמאַציע, געשריבן פֿון אַן אינטעליגענטן ע־ראַיה (זי שטעלט טאַקע אַוועק אַן אונטערקעפל צו איר באַריכט : „אַ בריוו פֿון אַן אַנטוילנעמען“). צווייטנס, זינען טייל טענות וואָס זי רוקט אַרויס, אין תּוֹך, ניט קיין אומגע־רעכטע. אסתר, דער דיסציפּלינירטער אַרגאַניזאַציע־מענטש, האָט געוואַלט אַ קאָנפֿערענץ מיט פֿאַרטעמערטראַפֿט פֿון אַרגאַניזאַציעס, זי קאָן ניט אָננעמען דעם אָנגעלויף פֿון סתּם דעלעגאַטן. זי פֿירט אַ כּסדרדיקן קאַמף קעגן דער פּלל־ישראל שטעלונג פֿון אַ סך באַטייליקטע. זי ציט זיך אַפֿילו צוריק, די לעצטע טעג פֿון דער קאָנפֿערענץ, און בלויז בלויז אין איר אַרעלע ווי אַ קאַרעספּאָנדענט.

20 יאָר שפּעטער (אין 1928) שרייבט דר. נ. בירנבוים : „אסתר האָט זיך געשטעלט אויפֿן ראַדיקאַלסטן שטאַנדפּונקט און די גאַנצע צייט פֿון דער קאָנפֿערענץ איז געווען אַ מלחמה צווישן מיר און איר. און די אַנדערע געקומענע אויף דער קאָנפֿערענץ זינען לפֿי רובֿ געענטער געווען צו איר, איידער צו מיר“.

מיר ווייסן ניט וויפֿל פֿון „די אַנדערע“ זינען געשטאַנען מיט אסתרן. מיר ווייסן יא, אַז זשיטלאַחסקי האָט זי טייל מאַל געשטיצט און זי איז אויך אַפֿט געשטיצט געוואָרן פֿון דעם פֿאַרטעטער פֿון די פּועליציוו, לעאַן האַזאַנאַוויטש (פּתריאל). אָבער — אסתר די „בונד־פֿירערין איז כּסדר געשטאַנען אויף דעם פּאַליטישן שטאַנדפּונקט פֿון אַ פֿאַרטיימענטש. זי האָט געהאַמערט אויף דעם, אַז „קאַנקרעטע אַרבעט און קאַמף קאָן געפֿירט ווערן נאָר אין פֿאַרבינדונג מיט די אַרטיקע פּאַליטישע, סאָציאַלע און עקאָנאָמישע באַדינגונגען, אַז קיין אַלוועלטלעכע אַרגאַניזאַציע איז דאָס ניט אימשטאַנד צו טאָן...“.

דער סך־פּל : אסתרס באַריכט, ניט קוקנדיק אויף טייל גערעכטע טענות, איז היפּשלעך סעקטאַנטיש, ענג פֿאַרטייזש. זי האָט דרך־אַרץ פֿאַר פּרצן, לויבט זיין רעדע, איז אַפֿילו מסכים מיט זיין אַפּשאַץ וועגן דער חסידישער פֿאַלק־מעשה און חסידיזם בפּלל. זי קאָן זיך אָבער ניט צוריקהאַלטן פֿון דער טענה : „לויט זיין [פּרצעס — א. ג.] סאָציאַלגעזע זינען אַלע געזעלשאַפֿטלעכע דערשיינונגען פֿריער פֿאַר אַלץ ווילנס־דערשיינונגען — און פֿון דעם ווילן פֿון דער אינטעליגענץ, פֿון אונזער ווילן הענגט אַפֿ די ווינטערדיקע צוקונפֿט פֿון דער שפּראַך...“.

מיר האָבן געלייענט און איבערגעלייענט פּרצעס, איצט שוין ברייט־באַקאַנטע, דער־עפֿענונג־רעדע צו דער קאָנפֿערענץ, און מוזן זיך מודה זיין, אַז קיין איינציגן סימן פֿון וואַלונטאַריזם, פֿון דער טעאָריע אַז דעם מענטשנס ווילן באַשטימט דעם גאַנג פֿון דער געשיכטע, ווי אסתר וואַרפֿט אים פֿאַר, האָבן מיר דאָרט ניט געפֿונען. פֿאַרקערט, מיר האָבן יא געפֿונען אַ טיפֿע פֿאַרשטענדעניש פֿאַר דער שייכדיקייט פֿון קולטור און די סאָציאַלע כּוחות וואָס באַוועגן די געשיכטע.

זינזן אויס, אַז אַפֿילו דעמאָלט איז שוין סעקטאַנטישקייט געווען אַ צרה שלאַ

פּתובה ...

אין זיין ארטיקל א קנאפ האלב יאר נאך טשערנאָוויץ («דאָס נייע לעבן», ניו-יאָרק, דעצעמבער, 1908 — «די ייִדישע שפּראַך באַוועגונג און די טשערנאָוויצער קאַנפֿערענץ»), לאַזט דר. חיים זשיטלאָווסקי איבער דעם מישפט איבער דער קאַנפֿערענץ צו דער געשיכטע, צו די קומענדיקע דורות: «די צוקונפֿט וועט באַוווּזן צי די גאַנצע ייִדישע שפּראַך-באַוועגונג איז געווען נאָר אַ קליינער פּאַראַגראַף אין דער געשיכטע פֿון ייִדישן פֿאַלק, אָדער אַ שער-בלעטל צו אַ גאַנץ נייעם פּרק».

אַבער אין 37טן יאָר, אין פּאַריז, שטרייכט ער שוין קלאַר אונטער:

«די צונויפֿרֿעער פֿון דער טשערנאָוויצער קאַנפֿערענץ האָבן גע- האַט אין זינען ניט נאָר די ייִדישע שפּראַך, נאָר אויך די קולטור אין איר. עס איז ניט געווען נאָר אַ פֿילאָלאָגישע קאַנפֿערענץ. עס האַט געדאַרפֿט פֿאַרמולירט ווערן די שטעלונג פֿון ייִדישן פֿאַלק און דער ייִדישער עפֿנטלעכקייט צו ייִדיש, ווי אַ שפּראַך, און צו איר נאַציאָנאַלן באַטונג. ס'האָבן געזאַלט אויף דער קאַנפֿערענץ אויסגע- אַרבעט ווערן פּאָליטישע און געזעלשאַפֿטלעכע באַדינגונגען פֿאַר דעם אויפֿבוי פֿון דער קולטור אין דער ייִדישער שפּראַך-ספֿערע...»

...ייִדיש איז אין טשערנאָוויץ דערקלערט געוואָרן פֿאַר אַ נאָ- ציאָנאַלער שפּראַך, און דערמיט גופּא איז געגעבן געוואָרן דער העפֿטיקסטער קלאַפּ צו יענעם ניבֿוהדיקן אַנשטעל פֿון כמעט דער גאַנצער ייִדישער אינטעליגענץ, וואָס האַט זיך באַצויגן צו ייִדיש מיט ביטול אָדער האַס ווי צו אַ 'זשאַרגאָן'...».

ווי ענלעך די רייד זינען צו נאָמבערגס ווערטער אין זיין אויבן-דער- מאַנטן אַרטיקל:

«מיט דער אַנערקענונג פֿון ייִדיש פֿאַר אַ פֿולבאַרעכטיקטער נאַציאָנאַלער שפּראַך האָבן מיר אַראַפּגעוואַרפֿן פֿון זיך נאָך איין גלות-פֿלעק, האָבן מיר געגעבן אונדזער נאַציאָנאַלן באַוווּסטזען נאָך אַ רעאַלע פֿאַרם».

ב.

דאַרפֿן מיר דעריבער אַקצענטירן: ניט קיין שפּראַך-קאַנפֿערענץ איז טשערנאָוויץ געווען, נאָר דער ערשטער פֿאַראייניקטער נאַציאָנאַלער אַרויס- טריט פֿון דער מאַדערנער וועלטלעכער קולטור אין ייִדיש. אויב אַפֿילו עס איז נאָך טשערנאָוויץ ניט געבליבן קיין אַרגאַניזאַציע, קיין אַפּאַראַט, איז אָבער יאָ געבליבן אַן אַנזאַג, אַ סימבאָל וואָס האַט באַווירקט דעם גע- ראַנגל פֿאַר דער מאַדערנער וועלטלעכער ייִדישער קולטור ביז דעם היינטי- טיקן טאַג.

אין אַן אַרטיקל צום 20טן יאָרטאַג פֿון דער קאַנפֿערענץ («צוקונפֿט», 1928) האַט דר. זשיטלאָווסקי כּאַראַקטעריזירט דעם צוזאַמענקונפֿט:

„טשערנאָוויץ איז געוואָרן אַ שם דבֿר פֿאַר דער אַזוי־גערוֹפֿענער ייִדיש־טישער באַוועגונג, ווי באַזעל איז אַ לאַנגע צייט געווען אַ שם דבֿר פֿאַר דעם פֿאַליטישן ציוניזם“.

די הויפּט־אידיע וואָס טשערנאָוויץ האָט אַנטוויקלט, דער עיקרשט אין די רייד פֿון י. ל. פּרץ און דר. חיים זשיטלאָווסקי, איז געווען: דער געראַנגל פֿאַר שפּראַך און קולטור איז ניט צום אָפּטיילן פֿון דעם מענטש־לעכן און דעם נאַציאָנאַלן געראַנגל פֿאַר פּראַגרעס און קיום. און פֿאַר־קערט — דער מענטשלעכער געראַנגל פֿאַר פֿאַרשריט, פֿאַר נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער ווערדע, מוז אַננשליסן דעם קאַמף פֿאַר דער מענטשלעכער און דער נאַציאָנאַלער קולטור. עס איז היסטאָריש נייטיק געוואָרן דאָס צו דעקלאַרירן אין יענער צייט. אין רעטראַספּעקט דאַרפֿן מיר באַוונדן דערן דעם פֿאַרשאַרפֿטן היסטאָרישן חוש וואָס ביידע, פּרץ און זשיטלאָוו־סקי, האָבן אַרויסגעוויזן. זייערע רייד און זייער טאָן־שטעלונג האָבן גורם געווען צו דעם, אַז דער אַריגינעלער פּראַיעקט פֿון אַ פֿילאָלאָגישער קאַנג־פֿערענץ זאָל פֿאַרשאַרט ווערן אויפֿן צווייטן אָרט און דער צוזאַמענקום זאָל פֿאַרוואַנדלט ווערן אין אַ כינוס פֿון גרויסן נאַציאָנאַל־אידיעאָלאָגישן באַשטימט, אַוועקלייגן אַנשטעלונגען וואָס האָבן באַוועגט און אינספּירירט דעם ייִדישן קולטור־בוי אויף דורות. די פּלאַטפֿאָרמע פֿון טשערנאָוויץ האָט אייגנטלעך געדינט אי פּרצן און אי זשיטלאָווסקי ווי אַן אַרענע אויף וועלכער זיי זאָלן קאַנען אויספֿעכטן און אויסקלאַרן קולטור־אַנשטעלונג־גען, וואָס זינען געווען דער תּוך פֿון זייער ביידינס ביז דעמאָליטיקן קול־טורעלן און געזעלשאַפֿטלעכן געראַנגל.

די טשערנאָוויצער קאַנפֿערענץ איז געקומען ווי אַ רעזולטאַט פֿון ריפּ־ווערנדיקע נאַציאָנאַלע כוחות אין ייִדישן לעבן, וואָס האָבן אין פנים פֿון חזק און גרינגשאַץ מצד די קרייזן פֿון דער גייסט־און געלט־אַריסטאָקראַט־טיע פֿון פֿאַלק, אַרויסגעשטעלט די פֿאַדערונג, אַז די אויף ייִדיש־געשאַפֿענע פֿאַלק־קולטור זאָל דעקלאַרירט אַן אַבערקענט ווערן ווי דאָס נאַציאָנאַלע פֿאַרמעג פֿון גאַנצן פֿאַלק, ווען פּרץ האָט פּראַקלאַמירט, אַז עס איז דער ציל פֿון דער קאַנפֿערענץ „אויפֿהויבן ייִדיש וואָס איז לעת־עתה אַ פֿאַלקס־שפּראַך פֿון די מאַסן צו דער מדרגה פֿון אַ נאַציאָנאַלער שפּראַך פֿאַר דאָס גאַנצע פֿאַלק און דער אינטעליגענץ“, האָט ער מיט דעם אויפֿגעהויבן די פֿאַן פֿון די אַרעמאַנסקע און בעל־מלאכהשע ייִדישע שיכטן, האָט ער גע־רעדט „פֿאַרן פשוטן ייד“ (זיין אויסדרוק), וואָס האָט אַנגעהויבן דערשפּירן, אַז ניט נאָר געזעלשאַפֿטלעך, נאָר אויך קולטורעל פֿאַרלאַנגען די אונטער־שטע פֿאַלק־שיכטן זייער רעכט און זייער אָרט אין ייִדישן לעבן. עס איז געווען אַן אַקט פֿון באַשטימדיקער היסטאָרישער עמאַנציפּאַציע. אייגנט־לעך, דער פֿאַרזעלע אויפֿן קולטור־געביט פֿון דעם אַרויסרוף, וואָס עס האָבן אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן דעמאָלט געוואָרפֿן די נעכטיקע באַלמע־לאַכעס, וואָס זינען אַקאַרשט געוואָרן אַ ייִדישער אַרבעטער־קלאַס, די נעכ־

טיקע ישיבה-בחורים, גימנאזיסטן און אַרבעטער, וואָס זײַנען אַקאַרשט גע-
וואָרן אַ ייִדישע פֿאַלק-אינטעליגענץ.

די קאַנפֿערענץ האָט היסטאָריש ניט געקאָנט בלייבן קיין שפּראַך-קאַנ-
פֿערענץ. דער געראַנגל פֿאַר דער אָנערקענונג פֿון ייִדיש ווי — אַ אַדער
די — נאַציאָנאַלע שפּראַך האָט אויסגעדריקט אויף דער קולטור-אַרענע
די זעלבע יערונג וואָס איז אָנגעגאַנגען אין געזעלשאַפֿטלעכן ייִדישן לעבן.
די יונגע ייִדישע אַרבעטער-באַוועגונג און טייל פֿון דער יונגער אינטעלי-
גענץ זײַנען געווען דרייַסט, אַגרעסיוו, אַרויסרופֿעריש. זיי האָבן געריסן
פֿון זיך די קאַלטענעס פֿון גליווער און מיטלאַלטער, ביידע האָבן גע-
וואַרצלט טיף אין פֿאַלק און ביידע האָבן געמוזט קומען צום אויסדרוק אין
צו אַליין-אַסערטירונג.

ווידער אַ מאָל איז צו באַוונדערן די וויזטועיקייט וואָס פּרץ און
זשיטלאָוסקי האָבן אַרויסגעוויזן מיט דעם, וואָס זיי האָבן פֿאַרבונדן דעם
געראַנגל פֿאַר ייִדיש מיט דער אויפֿוואַכונג פֿון די ייִדישע פֿאַלקמאַסן און
מיט זייער קאַמף פֿאַר נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער גלייכבאַרעכטיקונג.
אמת, די אַנשטעטעלונג איז אַרויסגעוואַקסן פֿון סאַמע מהות פֿון דער קלאַ-
סישער ייִדישער ליטעראַטור. אויף איין אָפֿן אַדער אַ צווייטן האָבן מענ-
דעלע, אַדער שלום עליכם, אַדער פּרץ אויסגעדריקט שעפֿעריש די אַנ-
שטעלונג דורך זייערע ווערק. אָבער צום ערשטן מאָל איז די אַנשטע-
לונג אידיאָיאַטיש, טעאָרעטיש אויסגעקלאָרט געוואָרן אין טשערנאָוויץ. זשיט-
לאָוסקי האָט, אין 1908, פֿאַרמולירט דעם געדאַנק: „נאַציאָנאַלער קאַמף
איז שפּראַך-קאַמף און נאַציאָנאַלע גלייכבאַרעכטיקונג איז גלייכבאַרעכטי-
קונג פֿון שפּראַכן“.

בלויז איין יאָר נאָך טשערנאָוויץ האָט דר. חיים זשיטלאָוסקי גע-
רעדט וועגן דעם, אַז די ייִדישע רעליגיע האָט פֿאַרלוירן איר „נאַציאָ-
נאַלע באַהעפֿטונג-מאַכט“ און אַרויסגעשטעלט דאָס ייִדישע לשון ווי דעם
נײַעם פֿאַרבינד-פֿאַדעם פֿון פֿאַלקישן זײַן. דערבײַ האָט ער אונטערגע-
שטראַכן, אַז „די ייִדישע שפּראַך-באַוועגונג איז אויסגעוואַקסן פֿון דעם
ייִדישן לעבן גופּא, דאָס הייסט, אַז זי איז אַ טייל פֿון דער ייִדישער גע-
שיכטע“, און אַז דער געראַנגל פֿאַר דער שפּראַך איז אַ טייל פֿון „סאַ-
ציאַל-עקאָנאָמישע, קולטורעלע און נאַציאָנאַלע נויטן פֿון ייִדישן פֿאַלק-
לעבן“.

אַפֿשר נאָך שאַרפֿער און בולטער האָט י. ל. פּרץ פֿאַרמולירט זײַן
טעזע, אַז די אַנטוויקלונג און די צוקונפֿט פֿון ייִדיש איז ענג פֿאַרבונדן
מיטן געראַנגל פֿון די ייִדישע פֿאַלקמאַסן, און דער עיקר פֿון ייִדישן אַר-
בעטער, פֿאַר אַליין-אויסדרוק און גלייכבאַרעכטיקונג. ניט קיין ייִדישזום
און ניט קיין שפּראַך לשם שפּראַך, האָט ער געזאָגט, נאָר שפּראַך לשם
דעם געראַנגל פֿאַר קיום און דער צוקונפֿט פֿון פֿאַלק.

מער נאָך: פּרץ ברייטערט אויס דעם באַגריף, פֿירט אים אַרויס מחוץ
די גרענעצן פֿון ייִדישן לעבן און פֿאַראַלגעמיינערט אים. דער אויפֿשטנג

פֿון דער נאַציאָנאַלער קולטור, ווי אַ טייל פֿון דער נאַציאָנאַלער דערוואַ-
כונג, איז חל אייף אַלע אונטערדריקטע פֿעלקער, זאָגט ער:

„אויב מיר זענען זיך צוזאַמענגעקומען פֿון אַלערליי לענדער
און שטאַטן צו פראַקלאַמירן אונדזער ייִדיש אַלס גלייכבאַרעכטיק-
טע שפראַך צווישן אַלע שפראַכן, האָבן מיר עס צו פֿאַרדאַנקען
אַ פֿערטן סאַציאַל-פּאָליטישן וועלט-מאַמענט.

„דער שטאַט, וועלכן מען פֿלעגט אָפֿערן קליינע און שוואַכע
פֿעלקער, ווי פֿאַרצייטן קינדער דעם מולך, דער שטאַט וואָס האָט
צוליב די אינטערעסן פֿון די הערשנדע קלאַסן און פֿעלקער גע-
מוזט אַלץ ניוועלירן, אויסגלייכן... דער שטאַט פֿאַרלירט זיין
גלאַנץ.

„דער שטאַט זאָל מער ניט פֿעלשן די פֿעלקער-קולטור, ניט
מער פֿאַרניכטן אייגנאַרט און אינדיווידוואַליטעט — אַט דאָס ווערט
גערופֿן און געבלאַזן אין דער מחנה. און מיר שטייען שוין אין
אירע רייען אונטער אונדזער אייגענער פֿאַן, אין נאַמען פֿון אונ-
דזערע אייגענע קולטור-אינטערעסן.“

(פֿון י. ל. פּרעסט דערפֿענונג-וואָרט

צו דער קאַנפֿערענץ)

עס ווערט קלאַר, אַז פּרץ האָט צוגעגעבן אַ נייע דימנסיע צו דער
טשערנאָוויצער קאַנפֿערענץ. ער האָט זי אַרויסגעטראָגן מחוץ די גרע-
נעצן גיט נאָר פֿון פּילאָלאָגיע, נאָר אַפֿילו פֿון ריין נאַציאָנאַליידישער
פֿאַלקשייט, און זי אַננעוועבט אין דעם גרויסן היסטאָרישן דער-
וואַכונג-פּראָצעס פֿון קליינע פֿעלקער.

פּרץ שייַלט אַרויס די דרנף טרעגער פֿון ייִדישן לשון, פֿון דער ייִדי-
שער קולטור. ער האַלט זיי ווי די „דרנף איבערלעכע באַפֿרייזונג-מאַמענטן
[וואָס] האָבן אונדזער באַוועגונג געשאַפֿן“. די דרנף זענען: „דער ייִדישער
המוץ“, וואָס „פֿאַרלירט זיין צוטרוי אי צום גרויסן גבֿיר אי צום גרויסן
למדן...“ און „ווייל לעבן זיין אייגן אַרעם לעבן פֿאַר זיך“. נאָך דעם קומט
„די ייִדישע פֿרוי, דאָס ייִדישע ווייבל, דאָס ייִדישע מיידל“, וואָס דער-
וואַכן און „פֿאַרלאַנגען עפעס פֿאַר זיך“. און נאָך דעם קומט ערשט „דער
ייִדישער אַרבעטער, דער ייִדישער פּראָלעטאַריאַט, און שאַפֿט זיך זיין
אינסטרומענט פֿאַרן קאַמף פֿאַר זיין לעבן, זיין אַרבעטער-קולטור אויף
ייִדיש...“. די דרנף „באַפֿרייזונג-מאַמענטן“, געפֿאַרט מיטן אויבנדער-
מאַנטן „פֿערטן סאַציאַל-פּאָליטישן וועלט-מאַמענט“, זעט פּרץ ווי די גע-
זעלשאַפֿטלעכע כּוחות, וואָס האָבן גורם געווען דאָס פֿאַרוואַפֿן די קאַנ-
פֿערענץ.

די פּרץ-זשיטלאָוסקי קאַנצעפּציעס זענען אייגנטלעך געווען די
נשמה פֿון דער קאַנפֿערענץ, דער גיכסט פֿון טשערנאָוויץ, דער קער-
פּונקט אין אונדזער מאָדערנעם קולטור-ווידערגעבורט.

א פֿילאָלאָגישע קאַנפֿערענץ וואָלט געווען געבליבן ניט מער ווי אַן עפיזאָד. די געזעלשאַפֿטלעכע פֿאַרטיפֿונג, דער טאָן פֿון נאַציאָנאַלער אויפֿפֿאַדערונג, דאָס אַננשטעלן זיך פֿאַר דער שפּראַך פֿון די „בערלס און שמערלס“ (פּרצעס אויסדרוק), דאָס אַננשטעלן זיך פֿאַר בערלען און שמוערלען גופּא — דאָס אַלץ האָט צוגעגעבן דער קאַנפֿערענץ אַ היסטאָרישע דימענסיע און דעם אַטעם פֿון דויער ביז אויף היינטיקן טאָג.

ג.

דער נס פֿון טשערנאָוויץ איז געשען ערשט נאָך טשערנאָוויץ. די 60 יאָר זינט טשערנאָוויץ זינען מסתּמא די וויכטיקסטע און שעפֿעריש־סטע יאָרן אין דער געשיכטע פֿון טויזנט יאָר ייִדיש. אויב די יאָרן פֿריער זינען געווען יאָרן פֿון לייגן דעם פֿונדאַמענט פֿאַר דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור אויף ביידע זייטן ים, איז טשערנאָוויץ געווען דער איבערגעכאַפּטער אַטעם, דער אייליקער סך־הכל, איידער מ'האַט זיך געשטעלט אַרויפֿציען די ווענט, לייגן דעם דאָך, האַקן טירן און פֿענצ־טער אין דעם נייעם בנין.

דער נס איז געקומען שפּעטער — אַ נס פֿון זעלטענער שעפֿעריש־קייט, וואָס צוזאַמען מיט דעם פֿריערדיקן שטעלט ער מיט זיך פֿאַר אייִנעם פֿון די גרעסטע אוצרות פֿון דער ייִדישער פֿאַלק־קולטור — אַן אוצר וואָס איז גלייכווערטיק מיט דעם וואָס אונדזער פֿאַלק האָט געשאַפֿן אין זינע צוויי אַנדערע נאַציאָנאַלע שפּראַכן — אין העברעיִש און אַראַמיש.

דער „נס“ וואָלט מיסתּמא געשען, אַפֿילו ווען די טשערנאָוויצער קאַנפֿערענץ וואָלט ניט געווען פֿאַרגעקומען. די קאַנפֿערענץ האָט אָבער געגעבן אַן אימפעט, אַ באַוווסטזיין, אַ געפֿיל פֿון רינף ווערן און אַליין־ווערט. ייִדיש איז אַנערקענט געוואָרן ווי אַ נאַציאָנאַלע שפּראַך, אַנגענומען געוואָרן ווי אַ וויכטיקער טייל פֿון דער פֿאַלק־קולטור, אויפֿגע־הערט זיין די „שפּחה“, דאָס דינסטטיידל. ניט נאָר איז ייִדיש דערהויבן געוואָרן צו אַ נאַציאָנאַלער שפּראַך, נאָר דאָס שאַפֿן פֿון שלום אַש, ה. ה. גאַמבערג, אַברהם רייזען, און די צענדליקער וואָס זינען דאָרט ניט געווען איז אַנערקענט געוואָרן ווי אַ טייל פֿון דער נאַציאָנאַלער קולטור, אַננגעשלאָסן אין דעם אַלגעמיינעם אוצר פֿון פֿיר טויזנט יאָר פֿאַלק־שאַפֿן.

אין די 60 יאָר זינט טשערנאָוויץ האָט אונדזער מאָדערנע ייִדישע קולטור ערשט גענומען רינף ווערן: די קלאַסיקערס, ספּעציעל שלום עליכם און פּרץ, האָבן אין די, זיי נאָך געבליבענע, יאָרן דערגרייכט זייער פֿולע השלמה; אַש, בערגעלסאָן, נאַמבערג, רייזען, ווינסנבערג, ווייטער, הירש־ביין, אַנ־סקי — האָבן ערשט זייער טאַלאַנט אַנטוויקלט; נאָך דעם איז געקומען די גרויסע ייִדישע ליטעראַטור אין פּוילן צווישן ביידע וועלט־מלחמות; די שפּעדיקע סאָוועטיש־ייִדישע ליטעראַטור; דאָס ייִדישע טע־

אַטער; די צישאַ-שולן אין פּוילן; דער „יוואָ“ אין ווילנע; די וויסנ-
שאַפּטלעכע אַקאַדעמיעס און לינגוויסטישע פּאַרשונגען אין סאַוועטן-
פּאַרבאַנד.

אין אַמעריקע איז אין משך פֿון די יאָרן אויסגעוואַקסן אַ ריכטי-
גערע פּרעסע; די „יונגע“ האָבן אַנטוויקלט איינעם פֿון די שעפּעריש-
סטע אויסדרוקן אין דער ייִדישער ליטעראַטור; נאָך דעם איז געקומען די
גאַנצע פּלעיַאָדע ייִנגערע שרייבערס — „אין זיך“, „פּראָלעטפּען“ און
אַנדערע; דאָס קינסטלערישע ייִדישע טעאַטער אין אַמעריקע; די ייִדיש-
וועלטלעכע שולן אין אַמעריקע און די ריכטיגע טעקסטבוך-ליטעראַטור;
דער „יוואָ“ אין ניו-יאָרק; די צענטראַלע ייִדישע קולטור-באַוועגונגען
א. א. וו., א. א. וו.

אויף ביידע זייטן ים — ניין, אויף אַלע זייטן פֿון אַלע ימען — איז
אַנגעגאַנגען אַ שטורמישער און דראַמאַטישער קולטור-בוי. אַ פֿערטל יאָר-
הונדערט נאָך טשערנאָוויץ האָט זיך געקענט דאַכטן, אַז אין דעם געראַנגל
צווישן דער רעליגיעזער און דער וועלטלעכער קולטור אויסצוגעשטאַלטן
דעם פֿאַלקס גיטטיק לעבן, נעמט די אויבערהאַנט די וועלטלעכע, כאַטש
זי איז געווען און געבליבן די קולטור פֿון אַ מייעוט אין ייִדישן לעבן.

נאָך דעם איז געקומען דער טראַגישער בראַך. מיליאָנען ייִדיש-
ריידערס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן, טויזנטער ייִדיש-שאַפּערס זיינען
פֿאַרטיליקט געוואָרן, ישובֿים, פֿון וועלכע ייִדיש האָט געצויגן יניקה,
זיינען אויסגעוואַרצלט געוואָרן. אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, און אין אַ
צאל אַנדערע אַמעריקאַנישע און מערבֿ-איראָפּעיִשע לענדער, איז אַ
גאַנצער דור אָפּגעשטופּט געוואָרן פֿון ייִדיש, דער ייִדיש-עדנדיקער
דור איז עלטער געוואָרן, פֿאַרלוירן אַ גרויסן טייל פֿון זיינע שאַפּערס.
לעצטנס איז צוגעקומען דער אומגליקלעכער און ניט דערוואַרטער טראַג-
גישער קלאַפּ אין סאַוועטן-פּאַרבאַנד. גאָר לעצטנס — די אויפֿטרייסלונג
אין פּוילן.

גלייכצייטיק איז געקומען דאָס געבורט פֿון ישראל מיט העברעיִש
ווי די אַנגענומענע לאַנדשפּראַך, וווּ דער גורל פֿון ייִדיש האָט געהאַט זיינע
אַרויפֿן און אַראָפּן.

און ווידער שטייען מיר, נאָך אַליץ אַ מייעוט פֿון פֿאַלק, 60 יאָר
נאָך טשערנאָוויץ, און טוליען זיך צו דער פֿאַך, וואָס מ'האַט אונדז איי-
בערגגעעבן, ווידער בנים סוף אָדער בני אַ נצחם אָנהייב, ווידער אויפֿן
שידוועג, ווידער מיט אַ ציטערדיקן פֿרעגצייכן אין די אויגן און אין
די הערצער, ווידער אין דער פּאָעז פֿון אַלטן נביא יחזקאל, וואָס קוקט
אויפֿן טאַל פֿון די עצמות היבשות, די טרוקענע ביינער: „התחינה?״
(האַסיכיענאַ — קענען זיי לעבעדיק ווערן?).

ווידער פֿאָדערט זיך פֿון אונדז אַן ענטפֿער און אַ סך-הפל. אויף זשיטלאָוסקיס פֿראַגע פֿון דעצעמבער, 1908, צי די ייִדיש-באַוועגונג איז געווען „אַן עפּיאָד“, אָדער „דער אָנהייב פֿון אַ נײַעם פרק“, קאָנען מיר מיט זיכערקייט און אַן איבערטרייב ענטפֿערן: עס איז געווען דער אָנ-הייב פֿון אַן אויסערגעוויינלעכן פרק, איינעם פֿון די שעפֿערישסטע פרקים אין דער קולטור-געשיכטע פֿון אונדזער פֿאַלק. די פֿראַגע איז אָבער: האַלטן מיר איצט ביים סוף פֿון אַט דעם ווונדערלעכן פרק?

לאַמיר אויף דער פֿראַגע פֿרווון געפֿינען אַן אַרנטלעכן ענטפֿער.

אמת, שפּראַכן לעבן ניט אייביק. אָבער, ווען מיר פֿאַרסך-הפלען די זעקס-צענדליק יאָר זינט טשערנאָוויץ, קומען מיר נאָך אַלץ צום אויספֿיר: שפּראַך איז ניט קיין בגד וואָס מען טוט אים און מען טוט אים אָן, און אונדזערע פֿאַלקמאַסן זיינען ניט קיין וואַנדאַלן וואָס וואַרפֿן זיך מיט ווערטן, וואָס זיי האָבן אַליין געשאַפֿן. עס קומט זיי דאָך אַן אַזוי מאַוימ-דיק שווער יעדער באַשאַף זייערער. מיט בלוט און מיט יסורים האָבן זיי אַ לשון פֿאַר זיך אויסגעכאַוועט, און דאָס לשון איז זיי אַ צונג גע-וואָרן, זייערע געפֿילן און געדאַנקען אָנגעקליידט, זיי באַוווּסטזיין געגעבן — און זאָל אַפֿילו דער קלענסטער מיעוט פֿון פֿאַלק דאָס לשון פֿאַרהיטן, וועט עס נאָך אַלץ בלייבן ווי אַ וויכטיק שאַפֿעריש פֿאַרמעג פֿון גאַנצן פֿאַלק, אַפֿילו אויב בלויז ווי אַ קולטור-שפּראַך און ניט ווי אַ טעג-לעך באַניץ און קאַמוניקאַציע-לשון.

עס גייט נישט בלויז אין וואַלונטאַריזם, כאַטש דער אַרגאַניזירטער פֿאַלקווילן שפּילט אַ גרויסע ראָלע. ייִדיש — דאָס לשון פֿון דורות באַבעס, וואָס האָבן דעם צער און דעם פּאַן זייערן אין טרערן-פֿאַרגעלטע תּחינות אַרבינגעאַטעמט; דאָס לשון פֿון די „ברידער און שוועסטער“ אויף די ערשטע מאַיוווקעס; דאָס לשון פֿון „מיר ווערן געהאַסט און געטריבן“ און די סוועטשאַפֿ-אַרבעטער, יאָ — דאָס לשון פֿון „דאָרט וווּ די צעדער“, דאָס לשון פֿון געהיימע געטאַ-שולן און „זאָג ניט קיין מאַל“ — איז מער ווי סתּם אַ צופֿעליקער בגד. עס איז דאָס פֿאַלק גופּא. אויב ניט, וואָלט דאָס לשון זיך ניט געהאַלטן און ניט דורכגעריסן ווי ביז איצט. דער פֿאַקט איז, אַז ייִדיש האָט דורכגעטראָגן די אונטערדריי-קונג און רדיפּות אין ישראל, דעם שאַק פֿון קולטור-חורבן אין סאַוועטן פֿאַרבאַנד, די געפֿאַר פֿון אַסימילאַציע ביז אונדז און דעם פּסדרדיקן אָנ-גריף פֿון פֿאַלק-פֿאַרלייקענערס און אַפּאַרטוויסטן.

ניין, מיר שטייען נאָך אַלץ ניט ביים סוף פֿון דעם טויזנטיאַריקן קולטור-פרק אין דער ייִדישער געשיכטע, וואָס הייסט ייִדיש און ייִדיש-שאַפּונג. דער אויפֿגעלעבטער אינטערעס אין ייִדיש אַפֿילו ביים דריטן דור ייִדן אין אַמעריקע, דער דראַנג פֿון די ייִדן אין סאַוועטן-פֿאַרבאַנד צו הערן אַ ייִדיש וואָרט און ליינען אַ ייִדיש וואָרט נאָך יאָרן פֿון אונ-

טערדריקונג, די געביטענע מערכה פֿון ייִדיש אין ישראל — דאָס אַלץ זינען סימנים, אַז די פֿאַלקמאַסן גיבן ניט אויף די שפּראַך — ניט מיט גוטן און אַפֿילו ניט אונטער צוואַנג.

אַודאי וועט עס פֿון זיך אַליין ניט געשען. סע שטייען אונדז פֿאַר געראַנגלען פֿון אַזאַ פֿאַרנעם, וואָס הלוואַי זאָלן מיר נאָר האָבן די פֿאַר־ שטענדעניש און די פּוּחות זיי אַנצופֿירן. אין די דרנץ וויכטיקסטע ישובים איבער דער וועלט ראַנגלען מיר זיך מיט שוועריקייטן, קעגן מאַוידיקע ספּנות — מיט די פּוּחות פֿון אַסימילאַציע, אַפּאַרטויזם, ניט דערפֿילטע צוואַנג. און דאָך — 60 יאָר נאָך טשערנאָוויץ זינען מיר נאָך אַלץ עקשנותדיק דאָ. אַלע היסטאָרישע סימנים ווייזן אָן, אַז אַזוי לאַנג ווי עס וועט בלייבן אַ פֿאַלק, וועט מיט אים — זאָל זיין קנאַפּער, זאָל זיין אין אַ געביטענער פֿאַרם — בלייבן דאָס ייִדישע לשון. די שפּראַך איז געוואָרן אַ היסטאָרישער תּנאי פֿאַרן וועלטלעכן קיום פֿון פֿאַלק.

מיט טויזנט יאָר צוריק האָט אַ קליינע גרופּע יידן אין דרום־דזשטש־ לאַנד, אין דעם רהנץ־טאַל, געשאַפֿן פֿאַר זיך אַ שפּראַך. טויזנט יאָר שפּעטער, אין די צוואַנציקער און דרנציקער יאָרן פֿון הענטיקן יאָר־ הונדערט, האָבן צען פֿון זיבעצן מיליאָן יידן גערעדט די שפּראַך — די גרעסטע צאָל יידן וואָס האָבן, ווען עס איז אין דער געשיכטע, געהאַט אַ בשותפֿותדיק לשון. נאָך איצט קאָן מען מיט ייִדיש אויספֿאַרן די גאַנצע וועלט. פֿון אליהו בחורס „בבא בוך“, פֿון אָנהייב 16טן יאָר־ הונדערט, און גליקל האַמעלס צאַרטע זיכרונות, געשריבן אין די שלאָפֿ־ לאַזע נעכט פֿון איר אַלמנהשאַפֿט, סוף־17טן, אָנהייב־18טן יאָרהונדערט, איז אויסגעוואַקסן אַ וועלט־ליטעראַטור מיט אַן אַטעם פֿון הומאַניזם און אוניווערסאַליזם, וואָס פֿאַרגלייכט זיך מיט יעדער ליטעראַטור אין וועלכער עס איז שפּראַך אין דער וועלט. ייִדישע שרעבערס רעדן זיך איבער פֿון קאָנטינענט צו קאָנטינענט. יעדע ייִדישע ליטעראַטור אין יעדן לאַנד איז אייגנאַרטיק פֿאַרן אַרט וווּ זי ווערט געשאַפֿן, אָבער זיי אַלע פֿאַראייניקט, ניט בלויז אַ בשותפֿותדיק לשון, נאָר אַ בשותפֿותדיקע טראַג־ דיציע און אַ געמיינזאַמער הינטערגרונט. אַלע האָבן איין זיידן — מענ־ דעלע, און דורך אַלע טראַגט זיך דער אַטעם פֿון צעגליטן פֿאַרלאַנג פֿאַר גאולה, מענטשלעכער און פֿאַלקישער — פּרץ, און איבער אַלעם שוועבט איין ביטחונדיקער שמיכל — שלום עליכם. די אויסטראַלישע אָדער דרום אַפֿריקאַנער ליטעראַטור, געשאַפֿן אויף ענגליש, האָט ניט מער שניכות מיט דער אַמעריקאַנער ליטעראַטור, געשאַפֿן אויף ענגליש, ווי די פֿראַנצויזישע ליטעראַטור האָט מיט דער אַמעריקאַנער (אַפֿשר וויי־ ניקער!). אָבער די ייִדיש־שאַפֿערס אין אויסטראַליע, אָדער דרום־אַפֿרי־ קע, דערגאַנצן די ייִדיש־שאַפֿערס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אָדער אין סאַוועטן־פֿאַרבאַנד. ווינטשעווסקי אָדער דעלשטאַט זינען אַלעמענס ירושה און קוויטקאַס קינדער־לידער לערנט מען, וווּ נאָר ערגעץ אַ ייִדישע שול

איבער דער וועלט, און קאצענעלסאָנס „ליד פֿון אויסגעהרגעטן ייִדיש פֿאַלק" איז פֿאַר אַלעמען דער „איכה ישׁבה" פֿון אונדזער צײַט.

ניין, מיר האַלטן גאָר ניט בײַם סוף פֿרק. מיר האָבן ניט פֿאַרשעמט ביז איצט און וועלן ווייַטער ניט פֿאַרשעמען דעם, אפֿשר ניט צו קלאָר אַרטיקולירטן, אַנזאָג פֿון טשערנאָוויץ. מיר גלייבן, אַז די אַסימילאַציע איז בכוח אַפצורײַסן פֿון אונדז צווייגן, אָבער דעם בוים וועט זי ניט אונטערגראָבן. מיר גלייבן, אַז ייִדישע ישובֿים איבער דער וועלט וועלן טאַקע האָבן נאָענטע פֿאַרבינדונגען און שניכותן מיט ישראל, אָבער זיי וועלן, פֿדי לעבן בלײַבן ווייַטער, שאַפֿן אַ בשותפֿותדיקע קולטור און דער פֿאַרבינד־פֿאַדעם צווישן די קולטור־צווייגן וועט אומפֿאַרמנדלעך, נאָך אויף דורות ווייַטער, בלײַבן דאָס ייִדישע לשון.

(דעצעמבער, 1968)

דער שטורעם-פּױגל פֿון ייִדישן קולטור־רענעסאַנס

„מיין פֿאַלק, איך בין דיין און מיניע
הלומות זיינען דיניע. אַ חלום האָב
איך געזען...“

(חיים זשיטלאָווסקי)

1

י זשיטלאָווסקי־געשטאַלט איז געווען איינציק און אייגנאַרטיק אין דער ריכטער גאַלעריע פּערזענלעכקייטן אין אונדזער פֿאַלקלעכן די לעצטע 75-80 יאָר. ניטאָ מיט וועמען אים צו פֿאַרגלעכן, טיידן מיט פּרען, וועלכער האָט קינסטלעריש דורכגעפֿירט אָן ענלעכע, אַ בשותפֿותע, גע־שיכטלעכע מיטע, דר. חיים זשיטלאָווסקי איז ניט געווען — ווי דער נוסח גייט — סתם אַ בריק צווישן דורות. ער איז גיכער געווען די אַרענע אויף וועלכער עס זינען פֿאַרגעקומען גרויסע קאַליזיעס פֿון נוסחאות, שטרע־מונגען און אידיעס, לעבן־פֿאַרמעס און לעבן־אַנשטעטעלונגען — ערנסטע היסטאָרישע געפֿעכטן, וואָס האָבן באַדאַרפֿט באַשטימען ווער עס וועט באַ־ווירקן און אויסגעשטאַלטן דאָס מאַדערנע ייִדישע לעבן. ער איז געווען דער צענטראַלער ברענפּונקט אין ייִדישן לעבן, וווּ עס האָבן זיך צוזאַ־מענגעטראַפֿן היסטאָרישע געדאַנקען־שיטות און עיקרים, וווּ עס האָבן זיך אָפּגעשפּיגלט, איבערגעבראַכן, דיסטילירט, און — שפּעטער — סינטע־זירט די הויפּט־אַנפֿלוסן, וואָס האָבן באַווירקט דאָס ייִדישע לעבן אין אַ צייט פֿון איבערגאַנג און געשיכטלעכע טראַנספֿאָרמאַציעס.

דר. חיים זשיטלאָווסקי איז מסתמא ניט געווען דער פֿירער פֿון זיין דור (ס'איז בכלל ניט מעגלעך רעדן וועגן אַ פֿירער אין אַ קאָמפּליצירט, פֿאַרשיידנאַרטיק, פֿילפֿורעמדיק ייִדיש לעבן, אין וועלכן עס האָבן זיך גע־ראַנגלט אַזוי פֿיל השפּעות און אידעאָלאָגיעס). ער איז אָבער, פֿאַר גרויסע טיילן פֿון פֿאַלק, געווען איינער פֿון די ווינזערס, וואָס איז געשטאַנען ביים שידוועג אין איינעם פֿון די סאַמע ערנסטע, פֿאַרנעפּלטע בראשית־מאַמענטן אין מאַדערנעם לעבן פֿון פֿאַלק.

די צייט איז דעמאָלט, אין מאַריס ווינטשעווסקיס ווערטער, „געווען אויף דער צייט“, זיך געקאַרטשעט אין ווייען און געגאַנגען שווער צו קינד: פֿון ייִדישע בעל־מלאכות איז געוואָרן אַרבעטורער, פֿון אַרבעטורער —

פראַלעטאָריער. דער אַלטער לעבן-אָפֿן האָט פֿאַרלוירן זײַן האַפֿט, די רע-ליגיע — איר שליטה, די אַרעמע שיכטן האָבן געקערעכצט אונטערן געוויכט פֿון היימישער און דרויסנדיקער אונטערדריקונג. אַ פֿאַלק איז געשטאַנען — פֿאַרלוירן און דערשראָקן — בײַ געשיכטלעכע שוועלן און ניט געוויסט ווי זיי אַריבערצוגיין. דאָס אַלטע האָט געשלעפט אויף צוריק, די וועלט האָט געקלאַפט אין טיר. די אַנצײגערס אויף די וועגן האָבן געוויזן אין אַלע מעג-לעכע ריכטונגען, אַפֿט אין פֿאַלשע, אַפֿט אין ערגעץ ניט. ענטפֿערס האָבן זיך געשאַטן פֿון אַלע זײַטן: חיבת ציון, שפּעטער — דער פֿאַליטישער ציוניזם; סאָציאַליזם; „כל ישראל חברים“ — ניין, „כל בעלי-המלאכה חברים“; ווערן „נײַע מענטשן“ (נאַוויע ליודי“), זיך לאָזן פֿאַרטראָגן פֿון „צײַטגיסט“ — זיך אַסימילירן, אויסמישן זיך און אויפֿ-הערן; ניין, אינזאָלירן זיך פֿון דער וועלט, זיך אָפּשליסן.

און פֿראַגעס האָבן זיך אָנגעזאַמלט: ווי עפֿנט מען טיר-אָן-טויער צו דער וועלט און מען פֿאַרלירט ניט דערבײַ דאָס אייגענע פנים? און אפֿשר, צוליב „פֿאַגרעט“, אָפּמעקן סײַגענע פנים?

2

פֿון די אַלע ענטפֿערס, און האַלבע, און פֿערטל-ענטפֿערס האָבן זיך אַרויסגעשיילט צוויי בולטע שיטות, צוויי אידעישע שטראַמען. צוויי הויפט-שטראַמען האָבן זיך איבערגעקרייצט אין ייִדישן לעבן, געפֿלאַסן באַזונדער, זעלטן זיך צוזאַמענגעטראָפֿן. זיי האָבן באַוואַסערט און אַפֿט, אין זייער עקסטרעמען צושטאַנד, געדראַט צו פֿאַרפֿלייצן דעם אויפֿ-וואַכנדיקן פֿאַלק-באַוויסונג — דער נאַציאָנאַליזם, פֿון איין זײַט, און דער סאָציאַליזם, ווי ער האָט באַווירקט און זיך אויסגעשטאַלט אין ייִדישן לעבן, פֿון דער אַנדער זײַט. דער סינטעז פֿון די צוויי איז געוואָרן אַ היס-טאָרישער אימפעראַטיוו פֿאַרן רענעסאַנס פֿון ייִדישן פֿאַלקלעבן אין לעצטן פֿערטל פֿון 19טן יאָרהונדערט. די צוקונפֿט פֿון ייִדישן פֿאַלק, ווי פֿון אַלע פֿעלקער, האָט זיך בלויז געקאָנט אויסגעשטאַלטן אויפֿן פֿלאַך פֿון אַ וועלט-אויסקוק, וואָס זאָל די ביידע צונויפֿשמעלצן, ניט דער ציוניזם, ניט דער גלות-נאַציאָנאַליזם, וואָס האָט אויך אַנגעשלאָסן דובנאַווס אויטאָנאָמיזם (וואָס איז געשטאַנען, לויט זשיטלאָווסקיס אייגענער קריטיק, אויף ריין בירגערלעכע יסודות) האָבן געקאָנט לייזן די פֿראַבלעמען פֿון נאַציאָנאַלן רענעסאַנס און קיום. פֿונקט אַזוי ווייניק האָט די לייזונג געקאָנט קומען פֿון די סאָציאַליסטן צווישן יידן, וואָס האָבן פֿאַרלייקנט די נאַציאָנאַלע נויטן און אָספיראַציעס פֿון דעם ייִדישן פֿאַלק, און זיך אָפּגעריסן פֿון פֿאַלקס-וואַרצל אין נאָמען פֿון אַלגעמיינער מענטשלעכער גאולה.

אין ייִדישן לעבן האָבן, הייסט עס, געווירקט צוויי פֿאַליוסן (אַ צו-שטאַנד, וואָס האַלט נאָך היפּשלעך אָן עד היום), סײַז פֿאַרגעקומען אַ שאַרפֿע פֿונאַנדערטיילונג צווישן די נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע לייזונגען —

און דערלייזונגען — היפּאָטעזעס און גלויבנס. ליליענבלום, אהרן-העם, אפילו דובנאוו און אנדערע האָבן געטראַכט בלויז אין נאַציאָנאַלע קאָטעגאָריעס, אַן פֿאַרשטענדעניש פֿאַר די סאַציאַלע פּראָבלעמען און נויטן פֿון די פֿאַלק-מאַסן. (ש. דובנאָוו, אין זײַנע „בריוו וועגן אַלטן און נײַעם ייִדנטום“, קלאַגט זיך: „אַנשטאַט דער פּאַליטיק פֿון אַלגעמיינע פֿאַלק-אינטערעסן, וואָס שטייען אין דער העכסטער געפֿאַר, שלעפט מען אונדז אויף דעם וועג פֿון קלאַסן-פּאַליטיק, וואָס שפּאַלט פֿונאַנדער יענע אַלגעמיינע אינטערעסן און שטעלט אַוועק אויף זייער אָרט פּריוואַטע אינטערעסן, עקאָנאָמישע!“ ציטירט לויט חיים זשיטלאָוסקי „דובנאָוס ‘גײַטיקער’ נאַציאָנאַליזם“.) מיינסטע סאַציאַלע אידעאָלאָגן האָבן געטראַכט אין געזעלשאַפֿטלעכע, סאַ-ציאַליסטיש אָנגעהויכטע קאָטעגאָריעס, אָבער אַן חוש פֿאַר דער נאַציאָנאַל-לער נויט פֿון פֿאַלק. דער סכּוּם פֿון זייערע אידייעס האָט זיך באַזירט אויף פּאַסטולאַטן, וואָס האָבן דאָס נאַציאָנאַלע נעגירט, אפילו מקריב גע-ווען אויפֿן מיזבּוּח פֿון אַלגעמיינעם פּראָגרעס.

דער סינטעז, וואָס דר. חיים זשיטלאָוסקי האָט אַנטוויקלט (אַ נאַציאַ-נאַל-סאַציאַלער אידייען-ציוניפֿגוס, וואָס איז מיט דער צײַט געוואָרן די באַזע פֿאַר אַ גאַנצן לעבן-אויפֿן), האָט צוזאַמענגעוועבט נאַציאָנאַל-פֿאַלקישע אַספּיראַציעס מיט סאַציאַלע אַנשטעלונגען, ייִדיש-פֿאַלקישקייט מיט סאַ-ציאַליזם (ווי ער האָט אים אויפֿגעפֿאַסט אין פֿאַרשיידענע עפֿאַכעס). דעם סינטעז האָט דר. חיים זשיטלאָוסקי אַנטוויקלט זייער פֿרי — יאָרן פֿאַרן געבורט פֿון „בונד“ און דעם פּאַליטישן ציוניזם. קוקנדיק אויף צוריק און פֿאַררופֿנדיק זיך אויף זײַנע אַרבעטן פֿון 1887 און 1892, באַשטעטיקט דר. זשיטלאָוסקי פֿון דאָס נײַ אין 1908, אַז „די אידייע פֿון אַ זעלבשטענ-דיקער, נאַציאָנאַלער עקזיסטענץ פֿון דעם ייִדישן פֿאַלק אין די גלות-לעב-דער איז אויסגעוואָקסן אונטער דעם אַינפֿלוס פֿון דעם סאַציאַליסטישן געדאַנק אין די מיטעלע אַכציקער יאָרן...“ (אין אויבן דערמאָנטן אַרטיקל). און ער באַשטעטיקט פֿון דאָס נײַ דעם מאָניסטישן באַראַקטער פֿון זײַן גלויבן: „די ייִדישע סאַציאַליסטישע אינטעליגענץ וואָלט געקאַנט פֿרײַ און אַן מורא פֿונאַנדערוויקלען די פֿאַן פֿון דעם אַלוועלטלעכן סאַציאַליזם פֿאַר די ייִדישע אַרבעטנדיקע מאַסן און אין איינעם מיט זיי אַרײַננעמען אין די אייגענע הענט דעם גורל פֿון דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג פֿון ייִדישן פֿאַלק“.

דר. חיים זשיטלאָוסקי האָט געפרוּווט געפֿינען ענטפֿערס אויף די קאָמפּליצירטע פּראָגעס — ווי בויט מען דעם סאַציאַליזם בײַ אַן אויסנעם-פֿאַלק, וואָס איז צעווייט און צעשפּרייט איבער דער וועלט? און פֿון דער אַנדער זײַט, ווי היט מען אײַן די נאַציאָנאַלע עקזיסטענץ בײַ אַ פֿאַלק וואָס לעבט אין אויסנעם-תּנאים, און וואָס מוז, צוליב קיום און זי-כערקייט, ווערן אַ טייל פֿון אַ פֿאַרויסגייענדיקער מענטשלעכער געזעל-שאַפֿט, געבויט אויף יסודות פֿון פּראָגרעס און דער פֿאַרברידערונג פֿון פֿעלקער. כאַטש אַ פֿילאָסאָפּישער אידעאָליסט, וואָס האָט אַפֿט נײַט אָנגע-

נומען מאטעריאליסטישע אננשטעלונגען און אפילו געליקנט מאטעריאל־ליסטיש־דיאלעקטישע גרונט־הנחות אין שניכות מיט דער אנטוויקלונג פֿון דער געזעלשאַפֿט, האָט דר. חיים זשיטלאָווסקי אָבער כּסדר און אויסגע־האלטן אָפּגעשאַצט די דינאַמיק פֿון די געזעלשאַפֿטלעכע כּוחות, וואָס באַ־וועגן די געשיכטע פֿאַרויס, און כּסדר געשטאַנען אויף די פּאַזיציעס פֿון פֿאַרגעשריטענער, סאָציאַליסטישער, געזעלשאַפֿטלעכער אַנטוויקלונג. ער איז קיין מאָל ניט אָפּגעטראָטן פֿון זיין גלויבן אין אַן אינטערנאַציאָנאַליזם פֿון גלניכע מיט גלניכע, וואָס פֿאַרווישט ניט די נאַציאָנאַלע ספּעציפֿיק פֿון יעדן פֿאַלק: „זאָל דער פּראָגרעס פֿון דער מענטשהייט אָנגיין שטענדיק... זאָל די מענטשהייט באַשטיין פֿון פֿאַרשיידענע שפּראַכן־און קולטור־ספּעציעס. איך גלויב אין דעם שטענדיקן פּראָגרעס פֿון דער מענטשהייט, דאָס הייסט, פֿון פֿעלקער... איך גלויב אין פֿולן טריומף פֿון אַזאַ אינטערנאַציאָנאַליזם. וואָס שטרעבט אין דער פֿעלקער־פֿאַרברידערונג אויפֿצוהאַלטן די אייגנאַרט פֿון יעדן פֿאַלק“.

נאָך אין 1898, ווי אַן ענטפֿער דער קאָסמאָפּאַליטישער אַסימילאַציע, האָט זשיטלאָווסקי דערקלערט: „די נניע געזעלשאַפֿט איז גאַר ניט אויסן אָפּצושאַפֿן אַלע פֿעלקער, צונויפֿקנעטן זיי אין איין טייג און מאַכן פֿון דעם טייג איין גרויסן לאַבן — מענטשהייט“.

און ווידער: „אין דער אינטערנאַציאָנאַלער סימפּאָניע פֿון דניטשן טרומפֿייט, רוסישן באַס, פּוילישן פּניקל, וויל איך נאָך זען די ייִדישע פֿידל“.

דאָס איז אַן אננשטעלונג, וואָס איז גילטיק ביז איצט, אַ געדאַנק וואָס מיר דאַרפֿן אים נאָך איצט און תּמיד פֿאַרטיידיקן. די מענטשהייט איז אַ סימפּאָניע פֿון גלייכבאַרעכטיקטע פֿעלקער און קיין פֿאַלק — אַפֿילו דאָס קלענסטע! — דאַרף ניט מקריב זיין און זיין אייגנאַרט, פּדי צו ווערן אַ יבֿא בקהל בני דער מענטשהייט!

פּדי צו באַפֿעסטיקן דעם געזונטן און נייטיקן אינטערנאַציאָנאַליזם, דער צוזאַמען־קיום פֿון גלניכע פֿעלקער, דאַרף מען אַרויסשטעלן אדם־נאַקעט דעם פֿאַרקריפֿלטן און רעאַקציאָנערן קאָסמאָפּאַליטיזם, וועמענס גרונט־הנחה איז אַן אויסמישונג פֿון פֿעלקער, אין וועלכער יעדעס פֿאַלק (און, דער עיקר, די קלענערע!) גיט אויף זיין קולטור און נאַציאָנאַלע ספּעציפֿיק אויפֿן מיזבח פֿון פּראָגרעס (היסטאָריש מיינט עס: דער „פּראָגרעס“ פֿון גרעסערע פֿעלקער וואָס שליינגען אַינן די קלענערע!).

זשיטלאָווסקי שטרעכט שאַרף אונטער דעם חילוק צווישן אינטערנאַ־ליזם און קאָסמאָפּאַליטיזם: „אַן אַסימילאַטאָר בין איך אין גאַנצן געווען אַ פֿאַר יאָר, אַן אינטערנאַציאָנאַליסט בין איך אָבער פֿאַרבליבן אויף מנין גאַנץ לעבן. איך זאָג בפֿירוש אַן אינטערנאַציאָנאַליסט, ניט קיין קאָסמאָ־פּאַליט“.

3

ווי אַ רעזולטאַט פֿון די אַננשטעלונגען — און דאָס איז געווען אי אַ תּנאי און אי אַ פּועל יוצא פֿון דער אַנטוויקלונג פֿון מאָדערנעם ייִדישן רענעסאַנס — האָט דר. חיים זשיטלאָוסקי געהאַלפֿן אויסגעשטאַלטן אַ גאַנצע ייִדישע פּערזענלעכקייט.

ער האָט געהאַלפֿן פֿונאַדערוואַרפֿן דעם צוים פֿון דער סקיזאַפֿרע־נישער, השּפּלהשער צעשפּאַלטענער פּערזענלעכקייט — „אַ יוד אין דער היים, אַ מענטש אין גאַס“. איינער פֿון די גרונט־תּנאים פֿאַר דער אַנטוויקלונג און דער אויסשולונג פֿון אַ מאָדערנער ייִדישער אינטעליגענץ — אין דער ליטעראַטור, אין דער דערציִונג, אין אַלגעמיינעם ייִדישן לעבן — איז געווען דער זשיטלאָוסקישער „יוד־און־מענטש“־באַגריף. דער באַגריף האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט און פֿאַראַויסגעזען דעם פּראָ־טאַטיפּ פֿון אַ נייער פֿאַלק־אינטעליגענץ, וואָס זאָל זיין מסוגל אויסצו־געשטאַלטן דעם פֿאַלקס לעבן. זשיטלאָוסקי האָט אים געהאַלפֿן זיך אויס־פּורעמען, אָט דעם נייעם פֿאַלק־אינטעליגענט, גערעדט צו אים דערוואַק־סענע שכלדיקע, אינטעלעקטועלע רייד, נאָך איידער דער צוהערער האָט אים רעכט פֿאַרשטאַנען. רעדנדיק וועגן פּרצן, האָט זשיטלאָוסקי געזאָגט: „פּרץ האָט גערעדט ווי אַ מאָדערנער, געבילדעטער מענטש צו מאָדערנע געבילדעטע מענטשן“ — דאָס איז די טרעפֿלעכסטע אַליין־כאַראַקטעריסטיק וואָס זשיטלאָוסקי האָט געקאַנט געבן פֿאַר זיך. פֿון די אַזוי־גערופֿענע זשיטלאָוסקי „חסידים“ איז אויסגעוואַקסן אַ פֿאַלק־אינטעליגענץ, וואָס האָט זיך אויסגעלערנט אויף אַ נאַטירלעכן אױפֿן לעבן אין דער גנטיק־אידי־אישער רעם, וואָס איז געוואָרן ניט נאָר אַ לעבן־באַנעם, נאָר אַ באַזע פֿאַר פּערזענלעכע שניכותן צו פֿאַלק און וועלט — אַ לעבן־אױפֿן.

פּדי צו ווירקן און קערעווען דעם פֿאַלקס לעבן, דאַרף די אינטעלי־גענץ זיין אַ טייל פֿון פֿאַלק. קיין איבער־נאַציאָנאַלע אינטעליגענץ קאָן ניט העלפֿן. „די ייִדישע אינטעליגענץ דאַרף זיין ייִדיש און ניט טאַטעריש...“ דאָס וואָס, ווי ס'איז אָפֿט געווען דער פֿאַל, פֿאַרשיידענע אידעישע גרופּירונגען אין ייִדישן לעבן האָבן אָנגענומען די זשיטלאָוסקי־שיטה בלויז טיילווייז, יעדע לויט איר גויט און לויט איר פֿאַליטישער אַננזע־עניש און באַדערפֿעניש, טאָר ניט פֿאַרשאַטענען די איינהייט פֿון זשיט־לאָוסקיס נאַציאָנאַליסאַציאָנאַלן סינטעז, און אים אַוודאי ניט אָפּשוואַכן.

4

דר. חיים זשיטלאָוסקיס ראַלע ווי דער פֿאַטער פֿון מאָדערנעם ייִדישן סעקולאַריזם ווערט ערשט איצט בולטער. אויך דאָ האָבן מיר צו טאָן מיט אַ פּרש־דרכי־מדיקן מאַמענט אין דעם שווערן היסטאָרישן אַנטוויקל־פּראָ־צעס פֿון פֿאַלק. צוזאַמען מיטן פֿונאַדערהאַל פֿון די ווענט פֿון מיטלאַלטער אַרום דעם ייִדישן לעבן, איז שטאַרק געפֿאַלן די שליטה פֿון דער ייִדישער

רעליגיע, ווי דער איינציקער קנופ און אויסדרוק פֿון נאַציאָנאַלע שניכותן. ננע פֿעדעם, וואָס זאָלן פֿאַרבינדן דעם יחיד מיטן פֿאַלק זינען געוואָרן נייטיק, אויב ניט וואָלטן גרויסע טיילן פֿון פֿאַלק געווען פֿאַרמישט צו נאַציאָנאַלער אַטראַפֿיע, צו פֿאַלקישן כּרת, פֿאַרשטופּט געוואָרן אין תּהום פֿון אַסימילאַציע, דאָ האָט דר. חיים זשיטלאָוסקי געגעבן ענטפֿערט, וואָס האָבן געוואָרצלט אין דער געשיכטע און גלנצכניטיק אַרויסגעוויזן אויס- נעמלעכע וויטזעיקייט פֿאַר דעם מאַרגנדיקן גאַנג פֿון ייִדישן פֿאַלק-לעבן.

אמת, די השפּלה האָט זיך געראַנגלט (און זי האָט אין דעם פּרט דורכ- געפֿירט אַ דרינגענדיקע היסטאָרישע מיסיע!) קעגן דעם קלער און קעגן דער אָפּגעשטאַנענער פֿאַנאַטישקייט פֿון פֿאַלק. זי האָט, אָבער, בלויז גע- קאַנט פֿירן צו אַ מין ראַציאָנאַליזירטן, פֿון איבערגלויבנס באַפֿרזטן, ייִדישן גלויבן. די עיקרים פֿון ייִדישן דת האָט זי ניט אָנגערירט. דאָרט וווּ יאָ אָנגערירט, האָט זי געמוזט אין גאַנצן אַוועקפֿירן פֿון פֿאַלק, וועל קיין ננע פֿאַזיטיווע נאַציאָנאַלע שניכות-פֿאַרמעס — קיין אַנשפּאַר-פֿאַזיציעס — איז זי, פֿאַר איר ציט, ניט בכוח געווען פֿירצולייגן און ניט צו אַנט- וויקלען. זשיטלאָוסקיס הויפּט-טעזע, וואָס האָט רעדוצירט די ייִדישע רע- ליגיע צו אַ „צווינג פֿון ייִדישן בוים און ניט דער שטאַם“ (זען טערמינאָ- לאַגיע) איז געווען אַן אַקט פֿון באַטייטנדיקער היסטאָרישער דערקענטע- ניש און באַפֿרזונג. אַט אין דעם צווינג-שטאַם בילד-באַגריף איז גע- לעגן, ניט נאָר דער קערן, נאָר דער פֿונדאַמענט פֿאַר די אַננשטעלונג- גען פֿון ייִדישן סעקולאַריזם, אויף וועלכן מיר בויען אונדזער וועלטלעך- פֿאַלקישן בנין ביז הייַנטיקן טאָג. דער געדאַנקען-סיסטעם האָט זיך אָנ- געשפּאַרט אויף צוויי דערקענטענישן: פֿון איין זייט אָנגעמען רעליגיע ווי אַ וויכטיקן לעבן-אויסדרוק, און פֿורעם, פֿאַר אַ באַשטימטן (קלענערן אָדער גרעסערן) סעקטאָר פֿון פֿאַלק, פֿון דער אַנדערער זייט אָנערקענען און פֿראַקלאַמירן דעם סעקולאַריזם ווי אַ גלייַכבאַרעכטיקטן און גלייַכ- ווערטיקן צווייג פֿון דעם אַלטן שטאַם — אַננעטמונקען אין טראַדיציע, אַן אַרויסוויקס און אַ נאַטירלעכע אַנטוויקלונג פֿון פֿאַלקס עבר.

צום ערשטן מאַל ווערט פֿעסטגעשטעלט די טעזע פֿון פּלוראַליסטי- שער פֿאַרשיידנקייט פֿון ייִדישן נאַציאָנאַלן אַרגאַניזם — ניט בלויז לויט עקאָנאָמישע קלאַסן-ליבעס, נאָר אויך לויט אידעיש-נאַציאָנאַלע אויפֿ- פֿאַסונגען און קרעדאַס. (כאַטש אין אַלגעמיין האָט זיך דער סעקולאַריזם נאָך אַלץ אָנגעשפּאַרט אויף די אונטערשטע שיכטן פֿון פֿאַלק — דעם אַרבעטער, דעם קליינבירגערטום און גרויסע טיילן פֿון דער מאַדערנער פֿאַלק-אינטעליגענץ). צום ערשטן מאַל ווערט באַשטעטיקט די גרונט- שטעלונג, אַז יעדער טייל פֿון פֿאַלק — פּל-זמן ער איז צוגעבונדן צום בוים — האָט אַ רעכט אויסצוגעשטאַלטן זינע אַייגענע נאַציאָנאַלע שני- כותן און פֿורעמען די נאַציאָנאַלע צוקונפֿט לויט זיין געשיכטלעכער אויפֿ- פֿאַסונג.

„דער יסוד, דער וויכטיקסטער קולטור-באַדינג פֿאַר דער אַנטוויק-“

לונג פֿון אונדזער נײַער קולטור דאַרף זײַן די אַבסאָלױטע גלײַכבאַרעכֿן טיקונג פֿון אַלע ריכטונגען. האָט זשיטלאָױסקי דערקלערט מיט מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק.

נעמענדיק אין באַטראַכט דעם אָנגענומענעם ביז דעמאָלט צוגאַנג און דער ייִדישער גלױבן איז דער איינציקער נאַציאָנאַלער צעמענט — איז דאָס געױען אַ רעױאַלוציאָניזירנדיקע און עמאַנציפֿירנדיקע קאַנצעפֿציע, װאַס האָט דעם װעלטלעכען נוסח געגעבן אָנזען און דעם סטאַטוס פֿון אַ גלײַכבאַרעכטיקטן נאַציאָנאַלן קאַמפֿאַנענט, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע, אין געראַנגל פֿאַרן פֿאַלקס קיום און צוקונפֿט.

די אויפֿפֿאַסונג פֿון נאַציאָנאַלער פֿאַרשידנאַרטיקייט און אַנדערשקייט האָט אָפֿגעראַטעױעט פֿאַרן פֿאַלק גרויסע שיכטן פֿון נאַציאָנאַלן אַרגאַניזם, װאַס האָבן מער ניט געקאַנט געפֿינען אין דער רעליגיע דעם אָנ־האַלט פֿאַר פֿאַלקישער אָנגעהערִיקייט. פֿון דער אידייאַישער פֿאַזיציע האָט זשיטלאָױסקי געפֿירט דעם אויסגעהאַלטנסטן קאַמף קעגן נאַציאָנאַלער נע־גאַציע און קעגן אַסימילאַציע — סײַ אין איר נאַציאָנאַליסטישן און סײַ אין איר קאַסמאָפֿאַליטישן נוסח. (און אַפֿילו, װי ער דעפֿינירט עס, קעגן ״ציוניסטישער אַסימילאַציע״. זע, ״מאַדערנע ייִדישע פֿראָבלעמען״).

דאָס האָט אים אויך געפֿירט צו זײַן לעבנלאַנג געראַנגל פֿאַר דער דעמאָקראַטישער ייִדישער פֿאַלק־קולטור, װי אַ קאַטעגאָרישער תּנאי פֿאַר נאַציאָנאַלן רענעסאַנס און קיום. װי אַ שטרײַך אין דער גאַנצקייט פֿון זשיטלאָױסקיס פֿרינציפֿיעלער אַנשטעלונג איז װיכטיק אָנצוזעטן, און ער האָט דעם קולטור־געראַנגל, און אַפֿילו דעם קאַמף פֿאַר ייִדיש, פֿאַר־בונדן מיטן אַלגעמיינעם קאַמף פֿאַר סאַציאַלן פֿראַגרעס. אין טשערנאָױץ נאָך האָט ער (און אין דעם פרט איז ער װידער געקומען װינדערלעך נאַענט צו פרצן, זײַ האָבן אין טשערנאָױץ גערעדט אַ בשותפֿותדיק לשון!) פֿאַרבונדן די קולטור־אויפֿלעבונג פֿון פֿאַלק ניט נאָר מיטן ייִדישן נאַציאָנאַלן רענעסאַנס, נאָר מיטן אַלגעמיינעם קאַמף קעגן פֿעלקער־אונ־טערדריקונג און קאַלאָניאַליזם, ״מיטן דערוואַכן פֿון די קליינע פֿעלקער״, װי ער האָט זיך אויסגעדריקט.

״די אַנטװיקלונג פֿון דער נײַער קולטור־ספֿערע״ — זאָגט זשיט־לאָױסקי — ״הענגט אָפֿ פֿון דעם היסטאָרישן גורל פֿון אונדזער פֿאַלק, און צוריק: דער היסטאָרישער גורל פֿון אונדזער פֿאַלק הענגט ביז גאָר אַ גרויסן גראַד אָפֿ פֿון דער רעױאַלוציע אין אונדזער קולטור־לעבן, פֿון דער נײַער קולטור־ספֿערע״.

דעם געראַנגל האָט ער געפֿירט אין משך פֿון זײַן גאַנץ לעבן. אין 1916 האָט ער אַטאַקירט דעם קלעריקאַליזם פֿון חיים ליבערמאַנען (דער אַרטיקל האָט טאַקע געהייסן ״נאַציאָנאַל־קלעריקאַל״) פֿאַר װעלן פֿאַר־װאַנדלען די נײַ־געבוירענע װעלטלעכע שולן אין מאַדערנע תּלמוד־תּורות. און אין 1943, אין סאַמע לעצטן רעפֿעראַט, גרנפֿט ער אָן די, װאַס פֿאַר־

לאַנגען פֿון אונדז „רעליגיעזע פּאָספּאָרטן“, ווי אַ סימן פֿון נאַציאָנאַלער אָנגעהערדיקייט.

אין זעלבן רעפּעראַט אַקצענטירט ער זייער קלאָר, אַז די וועלטלעכ־קייט פֿון דער ייִדישער קולטור איז איינער פֿון די אומבאַדינגלעכע תּנאים פֿון אונדזער סטאַטוס ווי אַ פּאָלק:

„עס הערן זיך שטימען, וואָס פּאַרלאַנגען אַ גרינטלעכע רעוויזיע פֿון אונדזער גאַנצן ביז־אָהעריקן שטרעבן. מען פּאָדערט ווידער, אַז אונדזער קולטור זאָל זיך גרינדן אויף אַ באַשטימטן רעליגיעזן גלויבן, אָדער אויף אַ באַשטימטער רעליגיעזער תּורה. און אויב ניט אויף אַ גלויבן, וועלכן מען קאָן דאָך פּאַרט ניט פּאַרשרייבן, איז לפחות אויף געוויסע רעליגיעזע אָדער ייִדיש־שטייגערשישע לעבנס־פּאַרמען, וואָס זאָלן זיין מער אָדער ווייִניקער אין האַרמאָניע מיט דער אַלטי־ייִדישער טראַדיציע.

„אַנאַליזירט מען אַ ביסל טיפּער די ליטעראַטור פֿון אַט די נייַע שטימען און שטימונגען, געפֿינט מען, אַז זיי זינגען אין תּוך אַ באַקעמפֿונג פֿון יענער אַנשטעלונג אונדזערער, אַז מיר זינגען אַ פּאָלק, ווי אַלע אַנ־דערע פּעלקער פֿון דער וועלט, אַז אויך ביי אונדז פּאָדערט דער פּראַגרע־סיווער געדאַנק, אַז אונדזער קולטור זאָל זיין אַ וועלטלעכע.

„וועלטלעכקייט איז דער טיפּש, אַז רעליגיע איז אַ פּריוואַט־זאַך, אין וועלכער דער שטאַט מישט זיך ניט אַרײַן. פּאַר דעם שטאַט זינגען אַלע רעליגיעס גלייכבאַרעכטיקט.“ (רעליגיע, קולטור און שפּראַך, זײַט 196, באַנד „ייד און וועלט“, איקוף, 1945).

5

עס האָט אָבער נאָך אַלץ געפֿעלט אָן עיקר.

איינער פֿון די הויפּט־תּנאים פּאַר דער אַנטוויקלונג פֿון ייִדישן סע־קולאַריזם איז געווען — פּאַרבינדן אים מיט די היסטאָרישע השפּעות און באַוועגונגען וואָס האָבן משפּיע געווען און אויסגעשטאַלט די געשיכטע פֿון פּאָלק. בעת דער פּראַגרעסיווע־וועלטלעכער ייד האָט געזוכט אָנקניפּן צווישנפֿעלקערלעכע פּעדעם, זיך אַננוועבן אין דער וועלט, האָט ער אויך געמוזט ניט נאָר פּאַרהייטן זיין נאַציאָנאַלע אייגנאַרט, זיך באַוועגן ווי אַן אויסדרוק פֿון דער ייִדישער נאַציאָנאַלער ספּעציפֿיק, נאָר זיך אויך זען ווי דער המשך פֿון אַ דורות־דיקער ייִדישער אייגנאַרט און ספּעציפֿיק. דער מאַדערנער ייִדישער פּראַגרעסיווער געדאַנק, וואָס האָט אויסגעשטאַלט דאָס נייַע לעבן, האָט זיך באַדאַרפֿט — געמוזט — איבערווינקען ניט נאָר מיט די הומאַניסטישע שטרעמונגען צווישן אַנדערע פּעלקער, אין דער ברייט, נאָר אויך (קאָטעגאָריש אױך) מיט אַלע פּרײַערדיקע ייִדישע דורות אין דער טיף.

בעת ביי אַנדערע פּעלקער קומט דער איבערגאַנג־און המשך־פּראַצעס אָן נאַטירלעך, כאַטש אַפֿט ניט צו־לייכט, איז אָבער דער פּראַצעס אין ייִדישן לעבן, ספּעציעל אויפֿן ראַנד פֿון דער נייַער צײַט, געווען אַן אומגע־

הייער שווערער, ווייל מיינסטע פֿאַרגאַנגענע דורות האָבן זיך, אויבנאויפֿיק לכל הפחות, באַוועגט אונטערן סימן פֿון רעליגיע ווי דער איינציקער נאָ-ציאָנאַלער באַהעפֿט מיטן פֿאַלק. און ווייל דעם ננעם, זיך אויסשיילן-דיקן לעבן איז אויסגעקומען, כדי קאָנען זיך אַנטוויקלען, זיך ראַנגלען קעגן אַזוי פֿיל איבערבליבענישן פֿון עבר, קעגן הינטערשטעליקייטן, קעגן דעם קלער — היסטאָריש, אַ באַרעכטיקטער און גייטיקער באַפֿרענונג-קאַמף! — האָט זיך געשאַפֿן די טענדענץ (וואָס איז ליידער געבליבן צו לאַנג, יאָטערט נאָך אַפֿילו ביז הינט) — צונויפֿצומישן די גאַנצע פֿאַרגאַנגענהייט מיט רעאַקציע, גיט צו דערזען דעם אויפֿרעסערישן, דראַ-מאַטישן דראַנג פֿאַר יושר און הומאַניזם און פֿאַרשריט, וואָס האָט גע-לעבט אין ייִדישן פֿאַלק פֿון זיין פֿרזער געשיכטע אָן. דער קורצזעיקער און שעדלעכער צוגאַנג האָט גיט פֿאַרשטאַנען, אַז אָפֿקליבן ווערטן פֿון דעם עבר, זיי צופאַסן צום הינט — איז אַ היסטאָרישער לעבן-תנאי פֿאַר דעם איצט. מען האָט קינדעריש און ווילקירלעך — צו נוצן אַ פֿאַלק-אידיאָם — אויסגעגאַסן דאָס קינד מיטן ברודנעם וואָסער צוזאַמען. אין 1908, אָפֿשאַצנדיק זיך אַליין אין די 90ער יאָרן, קומט זשיט-לאָוסקי צו אַזאַ שלום:

„...שוין אויך דעמאָלט [בין איך] געווען איבערצניגט, און בין עד-היום געבליבן ביי דער איבערצניגונג, אַז גיט אַלץ איז צעפֿוילט אין די אַלטע אוצרות פֿון אונדזער פֿאַלק... אַ קריטישע דורכמוסטערונג פֿון אונדזער קולטורלעך ירושה וועט אַרויסברענגען אומגעהויערע אוצרות... פֿאַר אונדז וועט זייער ווערט באַשטיין גיט אין דעם וואָס זיי זננען אויס-געאַרבעט געוואָרן פֿון אונדזערע אַבֿות, נאָר אין יענע טיפֿע אַלגעמיינ מענטשלעכע יסודות וואָס געפֿינען זיך אין זיי“.

אין דעם פרט — און דער פרט איז פֿון גרויס-היסטאָרישן באַטניט — האָט דר. חיים זשיטלאָוסקי רעאַליזירט אַ געשיכטלעכע שליחות, אַן וועלכער דער פֿרענער ייִדישער געדאַנק וואָלט גיט געקאַנט גיין פֿאַרויס. ער האָט גיט נאָר אַרויסגעשיילט דאָס גרויס-מענטשלעכע פֿון דער פֿאַר-גאַנגענהייט, ער האָט צו איר געשטעלט פֿאַדערונגען, ביי איר געמאַנט דעם אַנוונק פֿאַרן איצט און פֿאַר דער צוקונפֿט (און ווידער מוז אויפֿן געדאַנק קומען דער זעלטענער פֿאַראַלעל מיט י. ל. פֿרצן). שרייבט דר. חיים זשיטלאָוסקי:

„מען האָט אַפֿט פֿאַרגעוואַרפֿן דעם 'בונד', אַז ער הייבט-אָן די ייִדישע געשיכטע פֿון... זיך אַליין. איך ווייס גיט אויף וויפֿל דאָס איז אמת פֿאַר דעם 'בונד' אין אַלע זינע טיילן, אָבער פֿאַר מיר, דעם 'בונדיסט' פֿון דעם יאָר 1884, ווי איך האָב געוויסע רעכט מיך צו רופֿן, טרעפֿט-צו דער פֿאַרווורף אות באות. 'זאָלן די מתים באַגראָבן זייערע מתים' — דאָס איז געווען די גרונט-שטימונג בנוגע צו דעם אַלטן ייִדנטום. מיר, די יונגע און די פֿרענע, מיר וועלן אויפֿבויען אַן אייגן ייִדישע קולטור, אַ ריין מענטשלעכע, אַן איראָפֿיאישע... די נניע בויערס און שאַ-

פֿערס... וועלן פֿרנץ אַרויסברענגען דעם לעבעדיקן ייִדישן גניסט אָן אַ ברעקל שניכות צו זיין שוין לאַנג געשטאַרבענער, אויף אייביק באַגראָ- בענער פֿרנצהייט" (ייִד און מענטש", ז. 114, אין באַנד "ייִד און וועלט", איקוף-פֿאַרלאַג, 1945).

אַט דאָס אַרויסאַנטפֿלעקן די נאַענטע שניכותן צווישן פֿאַרגעשריטע- נער וועלטלעכקייט און טראַדיציע, דאָס פֿאַרעקשנטע אַרויסשיילן פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט די פֿאַרגעשריטענע נאַציאָנאַלע ווערטן, האָבן געהאַט אָן אויפֿרעסערישן באַטנט פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון ייִדישן סעקולאַריזם. צום ערשטן מאַל האָט זיך אָנגעהויבן אַ פֿראַצעס פֿון איבערוועגן און איבערשאַצן אַלטע ווערטן און געפֿינען אין זיי פֿרישע און גאַנצע ציגל, אָן וועלכע מען האָט ניט געקאָנט בויען דעם קולטור-בנין פֿון איצטיקן ייִדישן לעבן. צו אַפֿט האָבן מיר דאָ אין אַמעריקע פֿאַרשרייען זשיטלאָוו- סקיס געדאַנקען וועגן "פֿאַעטישן ווידערגעבורט פֿון דער ייִדישער רע- ליגיע" ווי רעליגיעזע ראַמאַנטיק. מיר האָבן פֿאַרפֿעלט משיג צו זיין דעם גרונט-אַנשטעל, וואָס האָט געשטעקט אין דעם באַגריף "נאַציאָנאַלער ווי- דערגעבורט" — דאָס אַראָפֿנעמען פֿון פסח אָדער פֿון חנוכה דעם רעלי- גיעזן אויבערשיכט און אַרויסגעפֿינען די נאַציאָנאַל-דויערנדיקע, פֿאַלקיש- נויטווענדיקע, פֿרנצהייטלעכע קערנער, וואָס די יום-טובֿים טראַגן אין זיך.

דאָס אונטערשרייבן די שניכותן צווישן פֿאַרגעשריטענער וועלטלעכ- קייט און טראַדיציע האָט געהאַט אַ גרויסן פסיכאָלאָגישן באַטנט פֿאַר דער ניער אינטעליגענץ, פֿאַר אונדזער שעפֿערישן דור פֿון קולטור-אַרבעטער: שרייבערס, קינסטלערס, לערערס. מיר האָבן זיך דערזען ווי די יורשים ניט בלויז פֿון ווינטשעווסקין און מענדעלען, פֿון אהרן ליבערמאַנען און די משפּילים, נאָר אויך פֿון די מפּבייער און די נביאים — מיט רעכט ניט נאָר אויפֿן הנינט און מאַרגן, נאָר אויך אויפֿן נעכטן פֿון פֿאַלק, מיטן אחריות-געפֿיל, אָן דער עבֿר לייגט אויף אונדז אַרויף התחנכותן און מיר קאַנען צו אים שטעלן פֿאַדערונגען.

דאָס נאָר וואָס געזאָגטע איז אייגנטלעך די שנור לויט וועלכער עס ריכט זיך די מאַדערנע, אויסגעהאַלטן-וועלטלעכע, ייִדישע שול. דער פֿראַ- צעס פֿון אויסקריסטאַליזירן דעם געדאַנקען-גאַנג און די שניכותן, זיי אויס- סאַרטירן אין אָן אידייען-סיסטעם און זיי אַוועקלייגן ווי אַ פֿונדאַמענט פֿון אַ נאַציאָנאַלער אַנשטעלונג איז אַ דויערנדיקער און אַ פסדרדיקער. ער גייט אָן ביז הנינט. דאָס אַוועקלייגן דעם פֿונדאַמענט פֿאַר די עיקרים איז געווען די אויסדריקלעכע און אויסשליסלעכע עובֿדה פֿון דר. חיים זשיטלאָווסקי. אמת, פֿרץ האָט קינסטלעריש רעאַליזירט די זעלבע אידייען, אמת, מאַריס ווינטשעווסקי איז קיין מאַל ניט געוואָרן — אין זינע ווער- טער — אַפּטריניק פֿון פנסת ישראל" — אָבער אַנטוויקלען די מסקנות ווינסשאַפֿטלעך און אויסקריסטאַליזירן זיי אין אַ גענויען סיסטעם פֿון אַ נאַציאָנאַלער אַנשויונג, און אַרויסברענגען זיי ווי אַ מאַדערנער געביל- דעטער מענטש" אין דעם לשון פֿון דעם מאַדערנעם אינטעליגענט, און

אונטערשפּאַרן זיי מיט היסטאָרישע ראיות — דאָס געהערט צו דער פען, צום מוח און האַרץ פֿון דר. חיים זשיטלאָווסקי.

אויף וויפֿל די געדאַנקען זינען געוואָרן טרעפֿ אין פּראָצעס פֿון אויפֿ־וואַקסן, פֿון ריפּף ווערן פֿון אַ דור, איז עס געווען אַן אַנטוויקלונג־גאַנג פֿון גרויסן נאַציאָנאַלן באַטייט, אַ פּראָצעס, ווי געוואָנט, וואָס מיר האַלטן אין איין אַנטוויקלען און פֿונאַנדעראַרבעטן אין דעם אידיאָם פֿון אונדזער צייט, אַ פּראָצעס אַן וועלכן די ברירה פֿאַר גרויסע פֿאַלקס־טיילן וואַלט געווען — רעליגיע אָדער אַסימילאַציע.

6

בלויז אַ וואָרט וועגן דר. חיים זשיטלאָווסקי און זינע שניכותן צו דער ייִדיש־וועלטלעכער שול.

וואַלט אָפֿילו דר. חיים זשיטלאָווסקי ניט געווען געהאַט קיין פֿאַר־בינדונגען מיט דער ייִדיש־וועלטלעכער שול, וואַלטן זינע נאַציאָנאַלע אַנשטעלונגען נאָך אַלץ געבליבן די אידעישע באַזע פֿאַר וועלטלעכער דערציאָנונג ביי יידן.

די מאָדערנע שול האָט געהאַט פֿאַר זיך צוויי גרונט־אויפֿגאַבן: פֿון איין זייט רעוואָלוציאָניזירן די ייִדישע דערציאָנונג, צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פֿון פֿאַלק פֿונאַנדערטיילן רעליגיע פֿון חינוך; און, פֿון דער אַנדערער זייט, פֿאַרויכערן, אַז די לעבנס־פֿאַרמע פֿון פֿאַרגעשרייִטענעם סעקולאַריזם זאל אַריבערגעטראָגן ווערן פֿון דור צו דור. די היס־טאָרישע נויטווענדיקייט פֿאַר דער שול איז אַרויסגעוואַקסן פֿון דער לאַ־גישער סכעמע פֿון זשיטלאָווסקישן אידיען־גאַנג. זשיטלאָווסקיס קאָנקרעט־טער אַקטועלער געראַנגל פֿאַר דער שול איז שוין געלעגן אין דעם מהות פֿון דער פּערזענלעכקייט זינער, וואָס האָט אַלעמאָל פֿאַרבוּדן איינע מיט טאַט.

אַזוי פֿרי ווי אין 1909, האָט ער אין „אַן אָפֿענער בריוו צו די פּועלי־ציון“ אוועקגעשטעלט די פֿראַגע: „ווי זינען די נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלע שולן?“ אין 1910 איז ער געווען איינער פֿון די גרינדערס פֿון דער ערש־טער נאַציאָנאַל־ראַדיקאַלער שול אין ניו־יאָרק, און אין 1915, האָט ער — אויפֿן 15טן צוזאַמענפֿאַר פֿון אַרבעטער־רינג — געפֿירט אַ קאַמף צו עפֿענען „ייִדישע פֿרייע שולן“ ביים אַרבעטער־רינג.

זשיטלאָווסקי האָט אַזוי אָפּגעשאַצט די מאָדערנע וועלטלעכע דערציאָ־נונג: „דער נייער דערציאָנונג־סיסטעם איז אַ קינד פֿון יענער ריכטונג אין אונדזער עפֿנטלעכן געדאַנק, וואָס קאָן אַנגערופֿן ווערן דער סאַציאַליסטי־שער גלות־נאַציאָנאַליזם“. האַלטנדיק כּסדר אין אויג די צוקונפֿט פֿון פֿאַלק און דעם געראַנגל זי צו געשטאַלטן און פֿאַרויכערן, האָט ער אַוועקגע־שטעלט די שול אין דעם סאַמע צענטער, ווי דער וויכטיקסטער אויס־דרוק פֿון אונדזער מאָדערנער נאַציאָנאַלער אַנטוויקלונג: „די נייע שול איז דאָס וויכטיקסטע קינד פֿון דער פּראָגרעסיוו־נאַציאָנאַלער עפֿאַכע אין

אונדזער געשיכטע". די שליסל-ווערטער אין דער אויפֿפֿאָסונג זינען: „וויכטיקסטע“ — אַן אַנטזנט אויף דעם אַרט פֿון דער שול, „פראַגראַעסיוו־נאַציאָנאַל“ — אַן אַנוונק אויף איר פראַגראַם, און „קינד“ — אַן עמאַ ציאַגעלער באַגריף, וואָס שטרעכט אונטער די יחידישע און געזעלשאַפֿט־לעכע אַחריות פֿאַר איר.

* * *

פרוונדיק אַפצושאַצן זיין גאַנג אין ייִדישן לעבן, פֿאַרסך־הכלען זיין צושטאַנד, דערציילט ח. זשיטלאָוסקי, אַז:
 „קודם האָב איך מיין גאַנץ לעבן געשטרעבט צו דינען יענער באַווע־גונג, וואָס וויל פֿאַרענטפֿערן די שאלה וועלכע דער „פֿאַלאַנגער“ שטיי־פֿערישער יינגל האָט פֿאַרמולירט אין די ווערטער: 'וואָס זאַל טאָן דער, וואָס איז נעבעך אי אַן אַרעמאַן, אי אַן עם־האַרץ?'*
 ער האָט ביידן געטריי געדינט. אַ דאַנק אים איז די עם־האַרצות היפשֿלעך קלענער געוואָרן, און — ווער ווייסט — אַפֿשר די אַרעמקייט טיילווייז אויך.

פֿאַרויסזעענדיק, אַז ניט אַלץ וואָס ער האָט געשריבן וועט בלייבן אַקטועל, האָט חיים זשיטלאָוסקי אַזוי געזאָגט:
 „מינע חלומות זינען געגעבן אין די ווערק מינע, און דו, פֿאַלק, נעם פֿון זיי וואָס דו דאַרפֿסט און דאָס איבעריקע נעם אַרײַן אין דינע שראַנקען־אוצרות“.

לאַמיר ניט איבערדרייען דעם פראַצעס, זיך ניט אַינלן אַוועקצושטעלן זינע ווערק אין די ביכער־שאַפֿעס.
 און נאָך האָט ער געזאָגט:
 „אני שלך וחלומותי שלך, חלום חלמתי“ — איך בין דיין און מינע חלומות זינען דינע, אַ חלום האָב איך געזען. מער ווי אַ חלום, אַ וויזיע וואָס האָט געפרוּווט פֿותר זיין און פֿאַרטיפֿן דעם זיין פֿון מענטשלעכן לעבן.

(1965)

* זשיטלאָוסקי פֿאַררופֿט זיך אויף אַ פּילפּול, וואָס ער האָט געהערט אין די קינדער־יארן ון דעם פֿאַלאַנגער עילוי: די גמרא זאָגט „ווער עס וויל רײַך ווערן — יצפּין (זאַל ער מתפלל זיין פֿאַר דער צפּון־וואַנט) און ווער סײַויל קענען לערנען — ידרים (זאַל ער מתפלל זיין פֿאַר דער דרום־וואַנט) — וואָס זאַל אַבער נעבעך טאָן דער וואָס איז אי אַן עם־האַרץ און אי אַן אַרעמאַן — צו וועלכער וואַנט זאַל ער מתפלל זיין?“ (דר. חיים זשיטלאָוסקי, זכרונות פֿון מיין לעבן, ערשטער באַנד, ז. 129-130, דר. ח. זשיטלאָוסקי יובלייקאַמיטעט, ניר־אַרק, 1935).

נחמן מניזיל דער קריטיקער

א.

נחמן מניזיל אליין האט אזוי פיל געשריבן וועגן יידישע שרייב-
בערס און וועגן אים אליין האט מען אזוי ווייניק, שרעקלעך ווייניק, גע-
שריבן, דער עיקר וועגן זיין לעבנס-ארבעט ווי א קריטיקער.

וואס פאר א קריטיקער איז נחמן מניזיל געווען? וואס איז געווען זיין
צוגאנג און זיין נוסח אין דער ליטעראטור-קריטיק? צו וועמען פון די
פריערדיקע, אדער פון זיינע מיטצייטלערס איז ער געווען ענלעך? פון
וועמען האט ער געלערנט?

אונדזער אנדערק איז, אן נחמן מניזילס וועגונזער און דער פון
וועמען ער האט צום מיינסטן געלערנט איז בעיקר געווען בעל-מחשבות.

בעל-מחשבות האט זיך באטראכט ווי דער „שבחים-זאגער“ פון דער
„נייער יידישער משפחה“, געמיינט שרייבער-משפחה, און אפילו געהאלטן,
אז דאס איז אייגנטלעך די אויפגאבע פון א קריטיקער, וואס האט דאס
מזל געבוירן צו ווערן צוזאמען מיט א יונגער ליטעראטור. צווינגען
די געזעלשאפט זי זאל דערזען דעם שרייבער איז ביי אים געווען וויכ-
טיקער, ווי דאס וואס דער קריטיקער „פארשטייט און פילט א גוט
קונסטווערק“. דער עיקר איז — זאגט ער — שאפן ביים לייענער אן
אינטערעס צו ליטעראטור.

„עס איז ניט אזוי די מבינות, ווי דער ווארעמער פארלאנג אז דאס
גוטע, נייע, פרישע און יונגע זאל געפינען א סביבה פאר זיך“.

שרייבנדיק וועגן ביעלינסקין, זאגט בעל-מחשבות, אז „ער האט מיט
דער גרעסטער ליידנשאפט, איבערגעבנקייט און איבעררעדונג-קראפט גע-
זוכט צו צווינגען דעם לייענער צו לייענען א פושקינען, א גאגאלן, א דאס-
טאעיווסקין...“ קריטיק איז ביי בעל-מחשבות א קולטור-טרעגערישע
מיסיע.

די אויבנדיקע באגריפן און פאסטולאטן, ווי בעל-מחשבות האט זיי
פארמולירט, זיינען גענוי אנגעמאסטן אויף נחמן מניזילען. און ווייל די
יידישע ליטעראטור האט זיך אזוי שנעל אנטוויקלט און איז געווען אין
א פסדרדיקן צושטאנד פון מעשה-בראשית האט נחמן מניזיל באטראכט
זיין מיסיע ווי דער וואס דארף „צווינגען דעם לייענער“ צו לייענען א דור
בערגעלסאנען, א יוסף אפאטאשון, א שלום אשן.

ש. ניגער, למשל, איז געווען זייער שטארק קעגן דער פובליציסטי-
שער קריטיק, ער האט זי זייער טרעפלעך גערופן: דער „אינהאלטיוס“.

פֿון דער אנדערער זייט, האָט ער געזאָגט, פֿירט די עסטעטישע קריטיק צו „פֿאַרמאַליזם“. דעריבער האָט ער געשאַפֿן, וואָס ער האָט אַליין גע-רופֿן, די „קינסטלערישע“ קריטיק — אַ מין סינטעזע פֿון ביידע. דער עיקר איז ביי זיגערן געווען אַ מין אימפרעסיאָניסטישע קריטיק — לויט דעם איינדרוק וואָס דאָס ווערק מאַכט אויף דעם קריטיקער. קריטיק איז ביי אים אַ קונסט, דער קריטיקער איז אַ מיטשאַפֿער צום ווערק, ער דאַרף האָבן פֿרייהייט ביים שאַפֿונג-פּראָצעס. און ריכטיק ווייזט אָן זי. ב. מינקאָוו, אַז ניט נאָר האַלט ש. זיגער קריטיק פֿאַר אַ קונסט, נאָר אַז אין דער קריטיק „שפּילט ביי אים אַ ראלע יענער איראַציאָנעלער עלעמענט, וואָס מיר רופֿן שאַפֿונגס-כוח“. פֿאַקטן, דרויסנדיקע אמתן זענען ניט קיין קריטיק, לויט ש. זיגער. מען דאַרף זוכן, זאָגט זיגער, ניט דעם פּסק-דין, נאָר „דעם טאַלאַנט צו מאַכן אַרויסליכטן זיין, דעם קריטיקערס, אינעווייניקסט געניטק לעבן“.

דער רעזולטאַט איז, אַז זיגער איז דער קריטיקער וואָס צווינגט זיך אַרויף אויף דעם שרייבער (ער אַליין וואַרנט קעגן דעם און רופֿט עס דער „אַגרעסיוו-מאַסקוליוער“ נוסח, אין קעגנזאַץ צום „רעסעפטיוו-פֿעמי-נינעם“).

ש. זיגער איז דער פּסיכאָלאָגיסט-אידיעאָליסט אין זיין שאַפֿן. י. ל. פּרץ איז ביי אים דער עיקר „דער דיכטער פֿון נשמות“ און דאָס סאַציאַלע לע ביי פּרצן נעגירט ער כּמעט אין גאַנצן. ער פּראָקלאַמירט אפֿילו דוד פּינסקי ווי דעם ערשטן, וואָס ברענגט אַריין אַרבעטער-טיפּן און די סאַציאַלע אידיע אין דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור, כּדי צו פֿעסטיקן זיין טעזע, אַז פּרץ איז דער „דיכטער פֿון נשמות“. ווען מען לייענט ש. זיגערן וועגן אַפּאַטאַשן, זעט מען נאָר, — דעם „אַגרעסיוו-מאַסקוליועם“ אימפרעסיאָניסט, וואָס „שאַפֿט מיט אַפּאַטאַשן, ווען מען לייענט נחמן מייזלען וועגן אַפּאַטאַשן, דערזעט מען י. אַפּאַטאַשן אין זיין פֿולן, ברייטן, קולטור-היסטאָרישן, ביאָגראַפֿיש-סביבהדיקן און קינסטלערישן פֿאַרנעם. דער קריטיקער איז אין הינטער-גרונט, קיים אָנזעיק. ער פֿירט בלויז דעם לייענער ביי דער האַנט. אויף אַט דעם שנעל אָנגעריסעוועטן הינטער-גרונט לאַמיר פּרוּוון אָב-וואַרפֿן עטלעכע שטריכן פֿון זי. מייזלס נוסח אין דער ייִדישער קריטיק.

ב.

מיר נעמען זיך צוהילף זי. מייזלען אַליין, און ניט דווקא ווי ער האָט גערעדט דירעקט וועגן דער אויפֿגאַבע פֿון קריטיקער (אַזעלכע אַרויסזאָג-גונגען האָט ער ווייניק, צו-ווייניק). אינטערעסאַנט ווי אַזוי זי. מייזל שאַצט-אַפּ בעל-מחשבות, וואָס ער האָט אין אים געזוכט. אין זיין אַרטיקל — אַגב צוריק און ניט גענוג אַרומגעענדיק, געשריבן אין 1949, שיילט זי. מייזל אַרויס די עיקרים פֿון בעל-מחשבותעס אויפֿפֿאַסונג און

צוגאנג צו דער יידישער ליטעראטור, זיין אַרבעט-מעטאָד און דעם ציל וואָס בעל-מחשבות האָט זיך געשטעלט. עס באַקומט זיך אַ סכּום אַרויס-זאָגונגען, וואָס זינען פּמעט אַנגעמאַסטן אויף נ. מניזילס דרך און נוסח.

לאַמיר, פּדי זיך אַנשפּאַרן און מאַכן אויספֿירן, אַ ביסל ברייטער צי-טירן פֿון נ. מניזיל „נאָענטע און אייגענע“, ז"ו 111, 112, 113):

(א) „זינע קריטישע אַרבעטן זינען געאַנגען אין צוויי ריכטונגען. ער האָט געגעבן פֿאַרגאַנצטע, סינטעטישע, קריטישע אָפּהאַנדלונגען וועגן די עלטערע יידישע שרייבערס — בעיקר וועגן מענדעלען און שלום עליכמען... סיסטעמאַטזירט און פֿאַרפּוללט זייערע איינצלע שאַפֿערישע פֿאַרמעסטן און דערגרייכונגען...“

(ב) „... גלייכצייטיק איז ער געווען וואָך, מיט אַן אָפּן אויג און אויער האָט ער אויפֿגעכאַפט יעדן נעעם שרייבער און געווען גליקלעך אַנצוזאָגן די בשורה פֿון זיין קומען און פֿאַרלאַנגט מאַכן אַ וואַרע פֿאַר דעם נני-געקומענעם...“

(ג) „ער האָט ניט געקאַרגט קיין שפּחים, זיך נישט געהיט פֿון גור-מאות... בעסער איבערשאַצן איידער ניט צו דערשאַצן. מען שפּירט די טיפֿע פֿרייד, די אמתע באַגניסטערונג פֿאַר יעדן נני-געקומענעם, וואָס האָט געבראַכט עפעס פֿרישס, קרעפֿטיקס, מונטערנדיקס...“

(ד) „בעל-מחשבות איז געווען שטאַרק אין זינע כּאַראַקטעריסטיקעס און אַפּשאַצונגען, אָפּן און אויפֿריכטיק ערלעך... זיך נישט באַהאַלטן אונ-טער שלייערן און נישט באַנוצט זיך מיט שפּראַך-פּליטערלעך... וווּ ס'איז שווער צו באַנעמען דאָס פּשוטע, זאַכלעכע, קאָנקרעטע.“

(ה) „אים איז שטענדיק געאַנגען אין דער יידישער ליטעראַטור ווי אַ גאַנצע; דעם שרייבער, דעם יחיד האָט ער אַלעמאַל געזען ווי אַ טייל פֿונעם גאַנצן...“

(ו) נחמן מניזיל ציטירט וואָס דוד בערגעלסאָן האָט געזאָגט וועגן בעל-מחשבות: „פֿון דאָנעט קומט זיין תּמיד ריינע שטימע — אַ שטימע וואָס איז קיין מאָל ניט אויסן צו פֿאַרוואַנדלט ווערן אין אַ דיבוק פֿון איי-גענע קאַפּריזן.“

און שפּעטער זאָגט נ. מניזיל וועגן בעל-מחשבות:

„האַבנדיק פֿאַר זיך אַלע מאָל איין שרייבער, האָט בעל-מחשבות גלייכצייטיק אין אויג די גאַנצע יידישע ליטעראַטור. נישט קיין צעברעקל-טער איז ער געווען, נאָר אַ פֿאַךגאַנצטער, ער האָט געזען און באַמיט זיך אַרויסצורוקן דעם יחיד און דערמיט איז געוואָקסן בני אים דער פּלל.“

„און הלוואי וואָלטן די שפּעטערדיקע יידישע קריטיקערס געלעבנט פֿון דעם פֿאַטער פֿון דער מאַדערנער יידישער קריטיק אָט די אייגנשאַפֿט, אָט די מעלה!“

ג.

איין יידישער קריטיקער האָט געלערנט און איבערגענומען אַט די מעלה און אַ סך אַנדערע מעלות פֿון בעל־מחשבותן — נחמן מניזיל. פֿון דעם אויבן געזאָגטן קאָנען מיר ציען עטלעכע פּוללדיקע שלוסן בנוגע ג. מניזילס דרך אין דער יידישער קריטיק:

ער האָט פֿריער פֿון אַלעם באַטראַכט די קריטיק ווי אַ קולטור־טרעגער ערשיע מיסיע. ער האָט געשאַצט די יידישע ליטעראַטור ניט סתם ווי אַ שפּיגל פֿון יידישן לעבן, נאָר ווי אַ דערצייערשער פּוה, אַ וועגווייזער. זי איז פֿאַר אים געווען אַ קוואַל פֿון גנטיקער גבורה, אינספּיראַציע פֿאַר קיום, האָט ער דעריבער גענומען אויף זיך די גרויסע אויפֿגאַבע צו ווערן דער פּאָנטרעגער צווישן פֿאַלק.

פֿון דעם צוגאַנג האָבן אַרויסגעקוואַלט צוויי שטריכן אין ג. מניזילס שאַפֿן: איינס, די כּסדרדיקע ליטעראַטור־טוערן — רעדאַקציאָנעלע, פֿאַר־לעגערשע, קולטור־געזעלשאַפֿטלעכע, און צוויי — די עקשנות פֿון זיין „איבעררעדונג־קראַפֿט“, ווי בעל־מחשבות דריקט זיך אויס, צו „צווייגן גען דעם לייענער“, אַז ער זאָל לייענען די שרעקלעכע.

ער איז נאָכגעגאַנגען פֿיסטריט גאַנצע דורות שרעקלעך, זיי גע־טוישט, פֿאַרטייטשט, אויפֿמערקזאַם געמאַכט דעם לייענער אויף זיי, אַנטפלעקט די נאַציאָנאַלע יניקה־קוואַלן אין זיי און אַנגעטענהט מיטן לייענער, אַז דאָס איז פֿאַלקישער פֿאַרמעג.

ער איז געווען — אַפֿשר מער ווי אַן „אַנשפּעכלער“ — אַ פֿאַר־גאַנצער פֿון דער יידישער ליטעראַטור. דער ציל פֿון זינע גרעסערע ווערק איז געווען צו אינטעגרירן אין אַ כּוללדיקן בנין אַ גנטיקן סכּוּם פֿון פֿאַלקישער שאַפֿונג. מיר יידן זינען „בטבע“ אַן אַנטאַלאָגיש־פֿאַלק. צום סוף פֿון געשיכטלעכע עפֿאַכעס מאַכן מיר סך־הפּלען פֿדי צו קאַנען גיין וויטער. דער תּנ״ך איז אַן אַנטאַלאָגישע, דער תּלמוד אויך אַזוי, דער מדרש, דאָס מעשה־בוך. יעדער גרונטלייגער האָט פֿאַרסך־הפּלט פֿריערדיקע עפֿאַכעס — מענדעלע האָט עס געטאַן, פּרץ האָט עס געטאַן. דערצו פֿאַדערט זיך געוויינטלעך סײַ אַ היסטאָרישער חוש און סײַ אַ גע־פּיל פֿון נאַציאָנאַלער אחריות.

נחמן מניזילס וועגן ווערן פּרצן, זיין מענדעלע־בוך, זיין „אַמערקע אין יידישן וואָרט“ — די אַלע האָבן געציילט צו גרויסע היסטאָרישע פֿאַררונדלונגען, אַנזאַמלונגען, פֿאַרסך־הפּלונגען, פּדי צו קאַנען גיין ווייטער. דער עיקר האָבן זיי געשטרעבט אונטערשטרעכן דעם מאָניום, די איינהייט פֿון פֿאַלק און ליטעראַטור. (ניט צופֿעליק איז ג. מניזיל באַ־גנטיקערט פֿאַר בעל־מחשבותעס אַרומגעמנדיקער אַרבעט „דאָס דרום ייִדנטום און די יידישע ליטעראַטור אין 19טן יאָרהונדערט“).

אין „פֿאַרגייער און מיטציטלער“ שאַצט ג. מניזיל אַזוי אַפֿ זיין אַרבעט:

„...כדי אָבער בעסער צו באַגרייפֿן דעם אַדורכגעגאַנגענעם וועג אין אונדזער קולטור־שאַפֿערישן לעבן, דאַרפֿן מיר אַוועקשטעלן וועג־צייכנס, וואָס זאָלן געבן די מעגלעכקייט בעסער צו זען דעם וויקס און די אַנט־וויקלונג פֿון אונדזער ייִדישער ליטעראַטור און קלאַרער צו פֿאַרשטיין די פֿאַרשיידענע פֿראַצעסן, די דרויסנדיקע און איבערווייניקסטע וואָס זײַנען פֿאַרגעקומען אין אונדזער לעבן, און וועלכע האָבן זיך אַזוי שאַרף און בולט אָפֿגעשפיגלט אין אונדזער ייִדישן שאַפֿן די לעצטע דורות.“

ד.

מיר ווילן אויסמיידן באַנדערלאַן, כדי צו כאַראַקטעריזירן נ. מ'זילס נוסח. צו וועלכער שול פֿון ליטעראַטור־קריטיק געהערט ער: אַ סאַציאַלער קריטיקער? אָן עסטעטישער קריטיקער? נוצט ער דעם מיליע־מעטאָד? אַ פּסיכאָלאָגישער, סאַציאַלאָגישער, מאַרקסיסטישער, אימפּרעסיאָניסטישער, פֿאַרמאָליסטישער קריטיקער?

אַפֿשר איז די גאַנצע קלאַסיפֿיקאַציע אָן איבעריקע, אַ מעכאַנישע. אין זײַן קריטישער אַרבעט האָט נ. מ'זיל אַלעמאַל געהאַט אָן אויג און אָן אויער פֿאַר דער סבֿיבֿה, פֿאַר די השּׁפּעות פֿון דעם אַרום אויף דעם קינסטלער. אַמאָל אַפֿשר צו סאַציאַלאָגיש. אָבער עס זײַנען אין תּוך געווען אוימגעערעכט (און ס'רױבֿ ניט יושרדיק) יענע סאָוועטישע קריטי־קערס, וואָס האָבן געפֿרוווט פֿון אים מאַכן אַ קליינבירגערלעכען מיליע־קריטיקער, ד. ה. אַזאַ וואָס זעט די סבֿיבֿה און זעט ניט די סאַציאַלע פּוחות וואָס ווירקן אין איר. דאָס איז, בפֿירוש, בייזוויליק און פֿאַלש. גיכער פֿון אַלץ איז מ'זילס נוסח אַ קולטור־היסטאָרישער, אַ ביאָ־גראַפֿיש־סבֿיבֿהדיקער. מסתּמא אָן עקלעקטישער מעטאָד, וואָס שליסט אַזײַ אַלע נוסחאות.

ביים אַנאַליזירן אַ שרייבער זוכט נחמן מ'זיל די איינהייט פֿון דעם שרייבער, זײַן סבֿיבֿה, זײַן צײַט, די אינפֿלוסן אויף אים, און זײַן אַרט, אפֿילו ווען ס'איז ניט מער ווי אַ פינטעלע, אין דעם גאַנצן בילד פֿון מאַדערנעם ייִדישן שאַפֿן.

„עס איז מיר ביים אַרויסברענגען אַ שרייבער — זאָגט נ. מ'זיל — „נישט געגאַנגען דורכױס אין דעם צו געבן בלויז אַן אַפּשאַצונג, אַ כאַ־ראַקטעריסטיק וועגן דעם אַדער יענעם שרייבער. מער ווי אַלץ איז געווען דער ווילן, דער פֿאַרלאַנג דורך דעם שרייבער אַרויסצווױזן די סבֿיבֿה, די תקּוּפֿה אין וועלכער דער שרייבער האָט געלעבט, ווי ער האָט גע־ווירקט און געווען באַווירקט.“

אַט, ווי אַ ביישפּיל, איז די סכּעמע פֿון נ. מ'זילס צוגאַנג צו דער אַרבעט פֿון אַ גרויסן ייִדישן קינסטלער, י. אַפּאַטאַשו.

אין אַריינפֿיר־וואַרט זאָגט ער אָן וואָס ער זוכט און וואָס ער האָט געפֿונען אין אַפּאַטאַשו: „דער וויכטיקסטער און כאַראַקטעריסטישסטער שטריך פֿון אַפּאַטאַשוס שאַפֿן איז די צילבאַווסטקייט און באַווסטױג־

קייט. ער איז נישט פֿון די שרעכערס, וואָס לאָזן זיך לנכט טראָגן מיט די לעבנס-כוואַליעס. ער גייט זיין שאַפֿונג-וועג מיט חשובֿון — חשובֿון-הנפֿש און חשובֿון-האומה.”

אָוועקגעלייגט דעם פֿונדאַמענט, גיט ער אָוועק דרין פֿון די עלף קאַ-פיטלען אויף דעם ביאָגראַפֿישן און קולטור-געזעלשאַפֿטלעכן הינטער-גרונט פֿון אַפּאַטאָשוס לעבן און סבֿיבֿה, און אַכט קאַפיטלען אויף אַ גע-נויען, דעטאַליזירטן און אויסטזשערישן אַנאַליז פֿון אַלע ווערק אַפּאַ-טאָשוס — פֿון „פֿערד גנבֿ“ ביז „אליהו בחור“ (די אַרבעט איז געשריבן אין 1937), און אין נאַכוואַרט באַוואַרנט ער זיך, פֿדי דער לייצענער זאַל ניט פֿאַרלירן דעם עיקר, דעם גאַנצן אַפּאַטאָשן:

„ער נעמט-אויף שטיקער לעבנס פֿון אומעטום, אָבער ער באַהויכט זיי מיט זיין אידיע, מיט די אידיעס, וואָס זינען די טרעבן-קראַפֿט אין לעבן. ער זוכט אַרויס דעם כוח, וואָס באַוועגט מיטן יחיד און מיטן קיבוץ, מיטן יחיד, וואָס איז בני אים שטענדיק אַ טייל פֿון קיבוץ... די גיטטיקע קראַפֿט וואָס פֿירט אָן בני אַפּאַטאָשן מיט דער פיזישער. אים באַפֿרידיקט ניט סתם אויפֿברויז, סתם געראַנגל. דער אויפֿברויז דאַרף ערגעץ פֿירן, ערגעץ טרעבן...“

„ווי פֿרין, קאָן אויך אַפּאַטאָשו זאָגן: 'פֿראַבלעמען און קאָנטראַסטן — דאָס זינען די צוויי וואַלצן, אויף וועלכע עס וויקלען זיך אַלע מיינע שריפֿטשטעלערישע יריעות'...“

ג. מייזל גלידערט פֿונאַדער דעם שרעכער און שטעלט אים צוריק צוזאַמען, און אַלעמאַל אין דער געזעלשאַפֿטלעכער און נאַציאָנאַלער רעם זינער, און מיינסטנס בשייכות מיט דער צייט און דעם גיטטיקן פֿנים פֿון דער צייט, און קיין מאָל ניט אויסער צייט און סבֿיבֿה.

דער עיקר: ג. מייזל זאָלט קיין מאָל ניט אָן זיין קריטישע פֿער-זענלעכקייט אויף דעם שרעכער, נאָר לאָזט דעם שרעכער זיך דורכ-זייערן דורך אים. ער פֿאַרשווערט אַפֿט דאָס לייצענען מיט אַ שלל פֿרטים, מיט ענציקלאָפּעדישע דעטאַלן וואָס ער זאַמלט אָן, אָבער איצט, אין רעטראַ-ספעקט, זינען מיר אים שולדיק אַ היסטאָרישן דאַנק פֿאַר דעם וואָס ער האָט פֿאַר אונדז צוגעגרייט.

מען האָט ניט אַלע מאָל געניגנדיק אַפּגעשאַצט ג. מייזלס אַרבעט. עס איז, למשל, לפֿי דעתי, ניט גערעכט ב. צ. גאלדברג, ווען ער באַ-צייכנט, אין אַן אַפּהאַנדלונג וועגן ג. מייזלס „צוריקבליקן און פֿערספעק-טיוון“ נחמן מייזלען ווי דעם בקיא אין דער ייִדישער קריטיק, בעת ש. ניגער איז געווען דער גריבלער און בעל-מחשבות דער קריטיקער מיט מער „סטיל און טעמפּעראַמענט“.

דאָס מיינט פֿאַרקוקן דעם געזעלשאַפֿטלעכן באַווסטזיין און די ציל-געווענדקייט וואָס האָבן באַוויגן ג. מייזלס שרעכען. בקיאות אַליין איז נאָך ניט גענוג.

אגב, ווי דערמאָנט פֿריער, איז בני ש. ניגערן ניט געווען בלויז אַ

פראגע פון גריבלערני, פון פילפול און לומדות, נאָר פֿון אַ גאַנץ קלאַרער אידייאישער אַנשטעלונג. ס'איז גענוג צו געדענקען ניגערס פרוווי צו פאַרשאַטענען די ווערק פֿון רעאַליסטישן פעריאָד פֿון פרעסע שאַפֿן אויפֿן השבון פֿון "חסידות" און "פֿאַלקסטימלעכע געשיכטן".

אינטערעסאַנט: בעת ש. ניגער שניידט המוציאס פֿון י. ל. פּרץ, לויט זיין — ניגערס — אידייאישער אַנשטעלונג (ווי טייל סאָוועטישע קריי-טיקערס האָבן עס געטאָן פֿון דער לינקער זייט), נעמט נחמן מ'זיל אַרום און גיט אונדז אַ גאַנצן פּרץ — פֿון די ערשטע לידער אין פּויליש און העברייאיש ביזן לעצטן קינדער-ליד. פּרץ קומט אַרויס אַ גאַנצער, אַ באַטיטיקער קולטור-בנין. נ. מ'זיל גיט אונדז פֿריער פּרצן, אומדירעקט זיך אַליין, ביי ש. ניגערן — באַקומט זיך דער היפּור. אַט וואָס נ. מ'זיל וויל פֿון דער קריטיק, וואָסערע פֿאַדערונגען ער שטעלט איר:

"אונדזער יידישע קריטיק... טאָר ניט בלויז נאָכגיין דעם שריי-בער, פֿאַררעגיסטרירן דאָס וואָס דערשניגט. די קריטיק מוז זיין אַ וועג-וויזעריי, אַן אַרויספֿאַדעריי, אַ פֿירערין... ערשט דאָן וועט מען זיך צו איר צוהערן... דער שרייבער... נייטיקט זיך אין אַנווייזונגען, אין פֿירערשאַפֿט, אין צילגעווענדקייט. דער שרייבער שרייבט אַפֿט מכל הבא ליד, ער כאַפּט שטאָף, סיוושעט, טעמאַטיק פֿון דעם נאָענטן אַרום. ניט אַלעמאַל איז דער לייכטער וועג דער ריכטיקסטער... מיר דאַרפֿן שטעלן גרויסע פֿאַדערונגען דער ליטעראַטור, דעם שרייבער... אים אַפּווענדן פֿון מעלה-גיריה זיין זיין טעמע... אים אַנרעגן מיט פֿראַגן און פֿראַבלע-מען".

מיר זענען ניט מספּים מיט אַלץ וואָס איז דאָ אויבן געזאָגט. עס אַטעמט מיט צופֿיל אַלמאַכטיקייט פֿאַר דער קריטיק, לויט אונדזער געשמאַק. עס זאָגט אָבער עדות אויף נחמן מ'זילס צוגאַנג צו דער ליטעראַטור ווי אַ שאַפֿונג, וואָס "איז דורכגעדרונגען מיט די גרויסע הוהחיבותן פֿאַרן יידישן פֿאַלק, פֿאַר זיין ווייטערדיקן קיום".

ס'טאָר אָבער ניט בלויז דער אַנדערק פֿון אַביעקטיווער, זיטיקער, ניט פֿאַרפּערזענלעכטער קריטיק. די גרונט עמאַציעס, וואָס האָבן באַ-וועגט נ. מ'זילען אין זיין שאַפֿן זענען געווען: אַ טיפֿע ליבע צו דער ליטעראַטור און צו אירע שאַפֿערס, און אַן אינערלעכער טריב זיך צו אידענטיפּיצירן מיט די, וועגן וועמען ער שרייבט. אין "נאָענטע און איי-גענע" זאָגט ער קלאַר:

"...און ממילא קאָן מען נישט זיין און פֿאַרבלויבן אין גאַנצן אַביעק-טיוו, זיטיק קריטיש, ווען מען ברענגט אַרויס אַ שרייבער. קיין גלויב-גילטיקע, סתם-קריטישע באַציונג צו שרייבערס און צו זייער שאַפֿן האָב איך קיין מאָל ניט געהאַט. ליטעראַטור, און יידישע ליטעראַטור אַוודאי, איז אַ טייל פֿון מיין לעבן, איז געווען און פֿאַרבלויבן מיין אינערלעכע, אינטימע וועלט".

אָבער דאָס אויבנגעזאָגטע איז גיכער געווען אַ מיין עמאַציאָנעלע באַפֿאַרבונג פֿון דער כּוונה בנעם שרענבן, אַ געפֿיל־מאַטיווירונג ווי אַ צור־גאַב צו דער באַוווּסטזיניקער מאַטיווירונג. וואָסער מהלך צווישן דעם און דעם אימפרעסיאָניסטישן מעטאָד פֿון קריטיק, פֿאַר וועמען די גע־שאַפֿענע ווערק דינען בלויז ווי אַ סטימול פֿאַר אייגענער שאַפֿונג — אָדער „מיטשאַפֿונג“, ווי ש. נײַגער דריקט זיך אויס.

ער האָט בפּלל ניט געגלייבט אין ליטעראַטור לשמה. צוזאַמען מיט פרצן האָט ער געגלייבט, אַז ליטעראַטור דאַרף זיין אַ קוואַל פֿון „גנעס־טיק ברויט, ליכט און וואַרעמקייט“ פֿאַרן פֿאַלק. אויב ער האָט טייל מאַל פֿאַרפֿעלט צו זען דעם געזעלשאַפֿטלעכן דינאַמיום, וואָס באַוועגט די ליי־טעראַטור, האָט ער אָבער קיין מאַל ניט געזען די ליטעראַטור מחוץ דער ספֿיכה. פֿאַרקערט, זי האָט אים געדינט בלויז פֿדי צו וואַרפֿן אַ ליכט אויף דעם אַרום, בעסער צו זען דאָס פֿאַלק און זיין לעבן דורך דער ליטעראַטור.

מער ווי דאָס; ער זעט די ליטעראַטור ווי אַן אַרענע, וווּ עס שטרענג צווישן זיך אידייעס, וווּ עס גייט אָן אַ געראַנגל פֿאַרן באַוווּסטזיין פֿון לייענער און פֿאַר דער השפּעה אויף אים. „מזין שרענבן“, זאָגט ער, „איז פֿאַר מיר שטענדיק אַ קולטור־פֿראַנט, אַ פֿראַנט פֿון שטרענג, פֿון אַנגרייפֿן און פֿון פֿאַרטיידיקן וויכטיקע קולטור־שאַפֿערישע פּאַזיציעס... ניטאָ פֿאַר מיר קיין פּאַרעווע, סתּם בלאַנדזשענדיקע קינסטלער, נאָר עס זינען דאָ שרענבער וואָס גייען, וואָס פֿירן, וואָס לעבן מיט דער צייט, ווערן פֿון איר געפֿירט און פֿירן אָן מיטן לייענער...“

זיין צוגאַנג צו דער ליטעראַטור ווי אַ דינאַמיש־פֿירנדיקער כּוח אין פֿאַלקס־לעבן איז געווען די ריכט־שנור פֿון זיין אייגן שאַפֿן, דער סטימול וואָס האָט אים אַליין געוועקט און באַווירקט. אין דעם פרט איז ער געווען אויסגעהאַלטן אַלע זינע יאָרן. אָט די פֿאַרשטענדעניש האָט באַפֿאַרברט זיין אייגן שאַפֿן. ער האָט באַטראַכט זיין אַרבעט ווי אַ נאַציאָנאַל־נאַלע התחנכות, ווי אַ פֿאַלק־מיסיע וואָס ער האָט גענומען אויף זיך, ווי זיין נאַציאָנאַלער צושטיצער.

ער האָט געזען די ייִדישע ליטעראַטור אין איר היסטאָרישן פֿאַרנעם. ער האָט געזוכט אַרויסצואַנטפלעקן אירע וואַרצלען און זיי גלייכצייטיק פֿאַרבינדן מיט די צווינגן וואָס ציען זיך צו דער צוקונפֿט. ער האָט זי אויפֿגעפֿאַסט אין איר אַלזעלעלעכע פֿאַרנעם, ווי אַ קולטור־שטראַם, וואָס איז געפֿלאַסן איבער אַלע תּפֿוצות פֿון אינדזער פֿאַרשרייטונג, וואָס האָט אין יעדן ווינקל אויסגעדריקט דעם ספּעציפֿישן פֿאַלקס־גייסט פֿון לאַנד, און גלייכצייטיק געשעפט פֿון און געשפּינט די נאַציאָנאַלע וואַרצלען און באַזיניקט אינדזער דויער אין יעדן אַרט.

„איך גיי אַרויס פֿון דער גרונט־אדייע, אַז מיר האָבן איין גרויס

יידיש פֿאלק מיט איין גרויסער אַלועלטלעכער יידישער ליטעראַטור און קולטור־שאַפֿונג, וואָס ווערט, ביו־דעם און בלאַ יודעים, קעגנזעטיק שטאַרק באַווירקט. ניטאָ קיין לאַנד־גרענעצן און מחיצות פֿאַרן יידישן שאַפֿערישן געזעט, עס קומען דעריבער פֿאַר פּסדר הי־און־צוריק השפּעות.

דאָס איז געשריבן געוואָרן אין 1962, אָבער נאָך מיט 15 יאָר פֿריער, אין 1947, אין לעצטן קאַפיטל פֿון „צווישן חורבן און אויפֿבוי“, שטעלט ער זיך אָפּ אויפֿן באַגריף וועלט־פֿאלק אין ברייטערן זין, אין דעם ישׂראל בין העמים זין: „מיר זענען אין תּוֹך אַ וועלט־פֿאלק, נישט נאָר ווייל מיר זענען צעזיט און צעשפּרייט איבער פֿאַרשיידענע עקן וועלט... מיר זענען אויך אַ וועלט־פֿאלק דערמיט, וואָס מיר זענען אַ טייל פֿון דער וועלט, גלייכע מיטגלידער אין דער וועלט־משפּחה און טאָרן נישט און ווילן נישט אויפֿגעבן אונדזער גלייכבאַרעכטיקטע מיטגלידערשאַפֿט אין דער וועלט. מיר האָבן אַממערסטן געליטן, ווען די וועלט איז געווען אַנגעפֿירט דורך פֿינצטערע כּוחות און... מיר וועלן בויען אונדזער וויי־טעריק לעבן אין אַ וועלט, וואָס דאַרף אויסגעלייט ווערן פֿון די דעאַק־ציאַנערע פֿינצטערע כּוחות.

„ייִד־גאולה גייט האַנט אין האַנט מיט וועלט־דערלייונג — דאָס איז און דאַרף זיין די ריכטי־ליניע אין אונדזער ווייטערדיק לעבן.“

ה.

איך וויל צוגעבן אַ וואָרט וועגן נחמן מניזילס 26 יאָר אין אַמעריקע.

ער איז געקומען אַהער אַ פֿאַרהעלטנישמעסיק יונגער, אַ שלאַנקער, אַ שיינער און איבער אַלעם אַ פֿאַרגלייבטער און פֿאַרליבטער אין דער ייִדי־שער ליטעראַטור. נחמן מניזילען — וועלכער האָט זיך כּמעט ניט „אויס־געגרינט“ אין אַמעריקע, זיך זייער פֿאַמעלעך אַמעריקאַניזירט, אפילו געבליבן פֿון דער ווייטן פֿון דער אַמעריקאַנער ליטעראַטור — איז דער איבערגאַנג צו דער ייִדישער אַמעריקע, און דער עיקר צו דער שאַפֿערי־שער ייִדישער אַמעריקע, אַנגעקומען זייער לייכט, אָן די מינסטע איבער־גאַנג־ווייען. עס האָט זיך געפֿילט גלייך פֿון אָנהייב — עס איז געקומען אַן אייגענער, אַן איינעווייניקסטער. גענומען האָט עס זיך ניט בלויז פֿון זיין באַקאַנטשאַפֿט מיט דער אַמעריקאַנער ייִדישער ליטעראַטור און גוט־פֿרענטשאַפֿט מיט אַ סך פֿון אירע שאַפֿערס, ווי פֿון דעם ברייטערן פֿאַקט, אָן נ. מניזיל איז בטבע געווען אַ וועלט־בירגער אין אונדזער ייִדיש־לאַנד. ווען די אַנדערע באַדינגען וואָלטן געווען גינציקע, וואָלט ער זיך פּונקט אַזוי היימיש און אייגן אַרענגעפּאַסט אין דער סאַוועטי־ייִדישער ליטעראַטור־סביבֿה. ער האָט ניט נאָר אַנערקענט, נאָר געלעבט די ייִדישע אַלועלטלעכקייט. ניט טעאַרעטיש, נאָר פֿאַקטיש האָט ער זיך געפֿילט ווי אַ טייל פֿון וועלט־פֿאלק, אַ לייַדנשאַפֿטלעכער ברי־וו־שרייבער, האָט

ער זיין קאנטאקט אָנגעהאַלטן מיט יעדן ווינקל פֿון ייִדישן לעבן. אין זײַן קריטיק האָט ער זיך קײן מאָל בײַ קײן גרענעצן נײַט אָפּגעשטעלט.

נ. מײַזלס יאָרן אין אַמעריקע, נײַט קוקנדיק אויף דער פּאָליטישער צעשפּליטערטקײט אין אונדזער לעבן, זײַנען געווען יאָרן, וואָס האָבן באַרײַכערט נײַט נאָר אונדזער ווינקל, נאָר אַלע ווינקלען פֿון ליטעראַ-רישן שאַפֿן אין אַמעריקע.

נ. מײַזלס האָט דאָ אין אַמעריקע געפֿונען אַ גרויסע צוהערערשאַפֿט, אַן עולם וואָס איז געווען אַ היפש ביסל אַנדערש פֿון דעם צו וועלכן ער איז געווען געוויינט אין פּוילן. יענער איז געווען אַ געקליבענער, אפֿשר אַ מער אינטעליגענטער, אַ מער פּראָפּעסיאָנעל קולטור-בויערי-שער, אָבער אַ באַגרענעצטער, אַן ענגער קרײַז. דאָ האָט ער געטראָפֿן אַ מער עמכאָדיקן עולם, פּאָליטיש אַ מער אויסגעשפּראַכענעם, אפֿשר וויי-ניקער קולטור ראַפֿינירט, אָבער מער קולטור אויסגעהוּגערט. ער האָט זיך צו אים זעלטן שנעל צוגעפּאַסט, גערעדט ווי צו אייגענע, געווען דאָנקבאַר פֿאַר דער נאָענטקײט, וואָס זײַ האָבן אים אַרויסגעוויזן. דאָס האָט אויף אים געהאַט אַ פּאָזיטיווע ווירקונג, דאָס האָט אים געהאַלפֿן וואַקסן.

זײַן שפּעטערישע השלמה האָט נחמן דערגרייכט אין אַמעריקע.

ער האָט דאָ אי פֿאַרטיפֿט זײַנע פֿריערדיקע ווערק, אי צוגעשאַפֿן אַ צאָל דויערנדיקע נײַע ווערק.

אַזוי, למשל, איז „פּרצעס בריוו און רעדעס“, וואָס איז דערשינען אין וואַרשע, אין 1929, אין 302 זײַטן, אַרויס אין 1944, אין נ. י., אין 415 זײַטן, און „י. ל. פּרץ זײַן לעבן און שאַפֿן“ — איז אַרויס אין וואַרשע, אין 1931, אין 240 זײַטן, אין ניו-יאָרק, 1945, אין 370 זײַטן.

די אַמעריקאַנער אויסגאַבעס זײַנען רײַכער, פֿולער, די רעוויזיעס — גרײַנטלעכע.

ער האָט דאָ ממשײַך געווען זײַן אַרבעט, וואָס איר עיקר איז געווען — שרײַבן דעם יחוס-בריוו פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. ס'איז אָבער צוגעקומען אַ נײַער עלעמענט — די דערקענטעניש, אַז מ'דאַרף אָנהײבן פֿאַרסײַהאלטן, אונטערצײען דעם סכּום פֿון דער ייִדיש-ייִדישער ליטעראַטור.

נחמן מײַזלס הויפטווערק בײַ אונדז אין אַמעריקע זײַנען פֿון אַט דעם כאַראַקטער — ווערק ענציקלאָפּעדישע, דויערנדיקע.

זײַן „אַמעריקע אין ייִדישן וואָרט“, זײַן „מענדעלע-בוך“ — זײַנען ווערק וואָס וואַרצלען אין ברייטער ערוידיצע און אין דער אחריות פֿאַרן דויער פֿון פֿאַלקס-ווערטן — ספּעציעל „דאָס מענדעלע-בוך“.

זיי זינען רינפער ווי די פריערדיקע ווערק זינען, דער פארש-מעטאד
— מער זארגפעלטיק און פרעציזער.

* * *

ניין, מיר האבן נאך ווייט ניט דערשאצט און ווייט ניט דערשעפט
די אלזיטיקייט פון דער ירושה, וואס ער האט אונדז געלאזן, א ירושה
וואס דארף געהערן דעם גאנצן פאלק, מחמת ער האט געזארגט און געמיט
זיך פארן גאנצן פאלק. אין יעדן צווינג פון אונדזער ווייטערדיקער אר-
בעט לטובת דער יידיש-וועלטלעכער פאלק-קולטור, לטובת דעם פאלק
וועט די ירושה זינען ווירקן. מיר זינען אן א שיר רייכער אדאנק די
60 יאר פון זעלטענער שעפערישקייט, וואס האבן זיך געצויגן פון קיעוו
דורך ווארשע, דורך ניו-יארק ביז אלונים.

(1968)

אחריות און ליבשאפט

(צו נחמן מניזילס דריטער יארצייט)

1.

נחמן מניזילס וועג, איז דאס דער „קלאסישער“ גאנג פֿון ייִדישן גורל — פֿון קניעו ביז וואַרשע ביז ניו־יאָרק ביזן לעצטן אַפרו־אַרט אין ישראל?

אין געדעכעניש פֿלאַנטערן זיך מאַנגערס באַקאַנטע שורות, בעת ער איז אַנגעקומען אין ישראל: „ביהאָב זיך יאָרן געוואַלגערט אין דער פֿרעמד, איצט פֿאַר איך זיך וואַלגערן אין דער היים“. אָבער — די שורות זינען ניט אין גאַנצן אַנגעמאַסטן אויף נחמען. ראשית, רוט ער אין אלונים, די אייביקע שטילע דויערנדיקע רוי. שנית, און דער שנית איז וויכטיק: נחמן האָט זיך אין ערגעץ ניט געפֿילט אין דער פֿרעמד. ער האָט זיך אין ערגעץ ניט געוואַלגערט. ער איז „בטבע“ געווען אַזוי פֿאַרפֿעדעמט אין ייִדישן לעבן — אַ פֿעדעמל פֿון דער גרויסער מאַטעריע, ווי מענדעלע פֿלעגט זאָגן — אַז יעדער ייִדישער ישובֿ איז בני אים געווען היים. היים איז געווען קניעו, און ווי שטאַרק ער האָט ניט געבענקט נאָך קניעו, איז היים געוואָרן וואַרשע, און ווי שטאַרק ער האָט ניט געבענקט נאָך וואַרשע — איז היים געוואָרן ניו־יאָרק.

דאָרט וווּ ס'איז געווען די ייִדישע ליטעראַטור, דאָרט איז געווען זיין היים. און ליטעראַטור בני אונדז יידן — ווי יעקבֿ שטערנבערג דערמאָנט עס און פֿאַררופֿט זיך אויף ב. ריווקינס אַן עגלעכער טעאָריע — בני אונדזער דור ספעציעל, איז זייער אַפט געווען טעריטאָריע, און במילא היים.

איבער דער ייִדיש־טעריטאָריע האָט נ. מניזיל געוואַנדערט, זיך ליכט אַנגעפֿעדעמט אין אַ ישובֿ, זיך אומעטום היימיש געפֿילט — אַזוי אַז ער געהערט בפועל ממש צו דער גאַנצער ייִדישער וועלט־ליטעראַטור. דאָכט זיך, אַז קיין אַנדערער ייִדישער קריטיקער האָט זיך אַזוי ניט באַ־וועגט פֿון לאַנד צו לאַנד און ניט אַרויסגעוויזן אַזוי פֿיל באַהאַונטקייט אין דער ליטעראַטור פֿון אַלט לענדער, ווי נחמן מניזיל האָט עס געטאָן. אינטערעסאַנט איז דער עפיזאָד: אין 1925 האָט אַפּאַטאָשו פֿאַר־בראַכט אַ לענגערע צייט אין וואַרשע, אין פֿאַרבינדונג מיט דעם צווייטן טייל פֿון זיין טרילאָגיע — „1863“. ביים אַוועקפֿאַרן געזענגט זיך אַפּאַ־טאָשו מיט די וואַרשעווער חברים. נחמן מניזיל פֿאַסט אויף אַפּאַטאָשוס געזעגענונג־ווערטער (אין זיין בוך „יוסף אַפּאַטאָשו“ — וואַרשע, 1937)

אויף אזא אופן: „און דאס געפיל פֿון אַ ייִדישן שרנבער וואָס פֿאַרלאָזט איין ייִדישן ישובֿ און פֿאַרט אַריבער אין אַ צווייטן, האָט זיך קלאָר גע- לאָזט אויסדריקן אין דעם אָפּשייד־שמועס וואָס אָפּאַטאַשו האָט געהאַט. אָט פֿאַרט ער אַוועק אַהיים, קיין אַמעריקע, אָבער עס איז שווער צו דע־פֿינירן בנֵי אַ ייִדישן מענטש, ווער עס פֿאַרט אַהיים און ווער עס פֿאַר- בליבט אין דער היים“ (אונטערגעשטרעכן פֿון ג. מ.).

נאָך דעם, פֿדי צו פֿאַרפֿעסטיקן זיין געדאַנק, ציטירט ג. מ. מזייל אָפּאַ- טאַשוס רייד בייס געזעגענען זיך:

„היים, נישט־היים, יעדנפֿאַלס — נישטאַ קיין שטענדיקע היים. נעכטן איז דאָס געווען פּוילן, היינט איז דאָס אַמעריקע. מאַרגן וועט עס אַפֿשר זיין ווידער פּוילן, אָדער גאַר אַרגענטינע, אָדער מעקסיקע. ווער ווייס? אַזוי איז שוין די געשיכטע פֿון אונדזער פֿאַלק, אַזוי איז געווען און אַזוי וועט עס בליבן. דער צענטער, וואָס איז היינט געווען גרויס און מעכטיק, איז מאַרגן שוין אויסגעוועפט און טויט. קאַרדאָוואַ, וואַרמס, אַמסטערדאַם — נעמען אין דער געשיכטע. עס איז נישטאַ קיין געאַגראַפֿישער צענטער, עס איז דאָ אַן אידיאישער צענטער, און דער אידיאישער צענטער פֿון אונדזער ליטעראַטור איז אַפֿשר איר באַדנלאַ- זיקייט. דאָרט וווּ מאַסע, דאָרט איז לעבן. דאָרט וווּ לעבן, דאָרט ליטע־ ראַטור. אָבער אַ מאַסע איז אַ באַוועגטע לעבעדיקע זאַך, היינט דאָ, מאַרגן דאָרט“ (דאָרט, זו 114-115).

דאָס איז געזאָגט געוואָרן אין 1925. ווען מיר שטעלן אַוועק אָנשטאַט אָפּאַטאַשוס „באַדנלאַזיקייט“ — „אַלוועלטלעכקייט“, נעמען מיר אָן זיין גאַנצן געדאַנקען־גאַנג. אַ באַדן האָט די ייִדישע ליטעראַטור, אָבער קיין גרענעצן האָט דער באַדן ניט. עס איז ניט אמת, אַז זי איז געווען טע־ ריטאַריעלאַז. זי האָט בלויז געטראָגן איר אייגענע טעריטאָריע מיט זיך. אָדער בעסער: זי האָט געהאַט די פֿיאיִקייט צו וואַקסן און שלאָגן וואַרצ־ לען אויף יעדער טעריטאָריע. אַפֿילו איצט, נאָכן געבורט פֿון ישראל, איז דאָס אמת. מהאי טעמא — אונדזער נאָענטקייט, אונדזער קרובֿה־ שאַפֿט, אונדזער פֿרייען זיך, און אונדזער בלוטיקן פֿאַר יעדן טייל, פֿאַר יעדן צווינג פֿון אָט דער ליטעראַטור, וואָס האָט אין ערגעץ ניט — און דערפֿאַר, אומעטום — איר טעריטאָריע.

און זאָגן זאָגן מיר דאָס אַלץ, פֿדי אונטערצושטרעכן נחמן מזיילס אינטערטעריטאָריעלע שייכדיקייט מיט יעדן ווינקל פֿון ייִדישן שאַפֿן. מעגלעך, אַז נחמן מזיילס עקספּערטיזע — עקספּערטיזע און ניט וויסן! — איז ניט געגאַנגען אין דער היסטאָרישער טיף פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. ער האָט ווייניק געשריבן וועגן די עלטערע השפּלה־שריי- בערס, נאָך ווייניקער וועגן דער אַלטער ייִדישער ליטעראַטור. אָבער אין דער ברייט — אין דער היינטיגער ליטעראַטור און אין דער נעכטיקער, ניט־ לאַנגאַניקער ייִדישער ליטעראַטור איז ער געשווומען ווי אַ גאון אין ים

התלמוד, די האָט ער געקאָנט דורך און דורך, פֿאַר דער האָט ער זיך געזאָרגט, די האָט ער געפילנעוועט און משפיע געווען און געוואָלט פֿאַר- זיכערן איר המשך און קיום אויף דורות.

2.

מע רעדט אָפֿט וועגן נחמן מניזיל ווי דעם איינזאַמלער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. איך מייך, אָז ער איז ניט אַזוי געווען דער אייני- זאַמלער, וואָס האָט אַ ביסל דעם בייִטעם פֿון חשבון־פֿירער און שנייער־ היטער, ווי דער פֿאַרט־הכלער. אינטערעסאַנט, אָז אָט דער באַוווּסט־ זיין פֿון פֿאַרסך־הכלען, צוזאַמענגעמען און אויסדרוף, אַוועקלייגן אַ פּלאַסט אויף וועלכן צו שטעלן אַ נייעם בנין — אָט דער באַ- וווּסטזיין איז אַנגעוואָקסן אין נחמנען. עס איז גענוג צו פֿאַרגלעכן די אַרזינפֿירן און דעם מעטאָד פֿון צוגאַנג אין די פֿאַרשיידענע אויסגאַבעס פֿון זינע ביכער וועגן י. ל. פּרץ, אַפּגעטיילט אַ 16 יאָר איינע פֿון דער אַנדערער, כדי צו זען די שטענדיג פֿון דעם באַוווּסטזיין. בעת די ערשטע אַרבעטן זינען ליטעראַריש־קולטורעלע, מיטן ציל צו פֿאַרטיפֿן דעם פֿאַלקס דערקענטעניש פֿון אַ גרויסן קינסטלער, זינען שוין די צווייטע קולטור־היסטאָרישע. דער ציל איז שוין דאָ צו פֿאַרטיפֿן, פֿאַרט־הכלען פּרצן, אים זען אין דער אַלגעמיינער פּוללדיקער רעם פֿון ייִדישן שאַפֿן, כדי אַוועקצולייגן אַ פֿונדאַמענט אויף ווייטער.

אמת, נ. מניזיל אַליין שטרעכט אונטער, אָז דער צניט־שטח בריי- טערט אויס די פּערספּעקטיוו. ער זאָגט אין אַרזינפֿיר צו „י. ל. פּרץ, זיין לעבן און שאַפֿן“: „עס האָבן געלעבט און געשאַפֿן דיכטער און דעג- קער, האָבן אַרויסגעלאָזט ווערק, אַבער אין זייער צניט, ביי זייער לעבן האָט מען נאָך נישט אויפֿגענומען זיי אין גאָר זייער טיפֿקייט און פֿאַר- נעם. ערשט מיט יאָרן שפּעטער, אַדער גאָר מיט דורות שפּעטער, הייבט מען אָן אַרזינצודרינגען אין זייער טיף און מען הייבט אָן זיי צו באַ- גרייפֿן ווי עס באַדאַרף צו זיין. עס איז פֿאַראַן אַן אַלט ייִדיש וואָרט 'לאַ איכשרא דראַ' — דער דור איז נאָך נישט ראוי אויפֿצונעמען גע- וויסע אידעיען, צו באַגרייפֿן גרויסע געשעענישן, צו פֿאַרשטיין אַ גרויסן דיכטער און זיין באַטייט“.

אַבער עס גייט ניט בלויז אין צניט, עס גייט ניט בלויז אין צניט- שטח אויף צוריק, עס גייט גיכער אין צניט־שטח אויף פֿאַרויס, אין דער צוקונפֿט — אין דעם איז אים געגאַנגען, פֿאַר דעם האָט ער זיך אייני- געשטעלט. אַ סימן, אָז אין זעלבן אַרזינפֿיר זאָבט ער: „די לעצטע 30 יאָר האָבן מיר אַדורכגעמאַכט אין דער וועלט און אין אונדזער ייִדישן לעבן שווערע און פֿאַראַנטוואָרטלעכע יאָרן. מיר זינען געשטאַנען פֿאַר גרויסע נסיונות און פֿאַר נאָך גרעסערע איבערשאַצונגען פֿון וועלט־ און ייִדישע ווערטן. עס זינען פֿאַרגעקומען שטאַרקע איבערגרופֿירונגען פֿון סאָציאַלע און קולטורעלע כוחות... דאָס אַלץ האָט אויף אונדז

ארויפגעלייגט נייע פליכטן און לאסטן, נייע פאראנטווארטונגען און אויפגאבן. מער ווי ווען עס איז, נויטיקן מיר זיך איצט אין גנער דערמונטערונג, אין נייעם גלויבן, אין נייעם ברען, מיר זאלן קאנען אויף די מוראדיקע חורבות און פארוויסטונגען אויפשטעלן אַ נײַ לעבן (אונז טערגעשטרענגן — א. ג.).

דאָס איז געשריבן אין 1945. די פּוּבּליקאַציע איז אַ קלאַרע: ניט אַ יחיד און ניט אַ פּאָליק קאַן גיין פּאַרויס מיט לידיקע ירושה־טשעמאָדאָנעס, דער ווינט וועט אים אַוועקטראָגן, אָבער ניט אַלץ קאַן מען מיטנעמען, מוז מען אָפּקלייבן, איבערקלייבן און מסדר זיין.

דער באַוווּסטזיניקער אָפּקלייבער, איבערקלייבער און מסדרער איז נחמן מנזיל געווען, און דאָכט זיך, אַז קיינער איז צו דעם ניט געווען אַזוי באַרוּפֿן ווי ער. עס האָט זיך געפּאָדערט קענטעניש, אַרײַנבליק, באַוווּסטזיין, ליבע און אַחריות — און ער האָט זיי אַלע פּאַרמאַגט. בײַ אַ פּאָליק וואָס האָלט זיך אין איין פּאַרקערעווען אויף היסטאָרישע וועגן און בײַ יעדן קער דאָרף עס אָפּמעסטן דעם אָפּגעאַנגענעם וועג, פּדי ניט פּאַרלירן קיין ווערטן אויפֿן וועג — אַפּילו בשעת אַ גירוש און אַפּילו בעת מען ברענט דיר די טריט — בײַ אַזאַ פּאָליק איז דער סך־הכל אַ תּנאי פּאַרן ווינטערדיקן גאַנג. נ. מנזיל האָט דעריבער פּאַר אונז דזער דור דורכגעפירט אַ גרויסע, היסטאָרישע עוּבּדה, וואָס מיר האָבן זי בפּירוש נאָך ניט אָפּגעשאַצט. דעריבער: וועגן קיין שום אַנז דערן קריטיקער פֿון אונדזער דור קאַן מען ניט זאָגן דאָס זעלבע — און איך מיין ניט פּאַרמיגערן קיינעמס אויפֿטו. אָפּשאַצערס, אויסטייִ טשערס, אַרײַנגעשטערס, אויפֿקלערערס זינען זיי אַלע געווען, ווער מער און ווער ווייניקער, קיין פּאַרסך־הפּלערס אָבער ניט. און אין אונדזער צײַט איז דער סך־הכל געווען אַ היסטאָרישער אימפּעראַטיוו, אַן אַנז־תּנאיִקע גײַטיקייט.

אין זײַן אַרײַנפיר צום בוך „דאָס ייִדישע שאַפֿן און דער ייִדישער שרײַבער אין סאָוועטן־פּאַרבאַנד“, זאָגט נחמן מנזיל: „דאָס אַלץ אַרויס־ברענגען [עס רעדט זיך וועגן דעם ווידערלעכן סך־הכל פֿון ייִדישן קול־טור־בויו אין סאָוועטן־פּאַרבאַנד ביז 1948 — א. ג.] פּאַרלאַנגט גרינט־לעכע אַרבעטן, וואָס ווען נישט דער דאָרטיקער חורבן פֿון 1948, וואָלטן די ייִדישע שרײַבער און פּאַרשער אין ס. פ. זיכער עס געטאָן, און ווי מיר ווייסן זינען דאָרט געגרייט געוואָרן ווערק, וווּ ס'האָבן באַדאַרפֿט אונטערגעצויגן ווערן ווינטענדיקע סך־הכלען. זאל אונדזער דאָזיקע אַרבעט זײַן אַן אָנהייב צושיינער פּאַר נאָך אַזעלכע אַרבעטן וואָס דאַרפֿן קומען“.

טאַקע צוליב דער היסטאָרישער שפּירונג האָט זיך נחמן מנזיל גע־קערט דער עיקר צו די קלאַסיקערס — צו מענדעלעען, צו פּרעזן, צו שלום עליכמען און צו די קלאַסיקערס פֿון צווייטן דור. אים איז גע־גאַנגען אין די וואַרצלען, אים איז געגאַנגען אין דערגרונטעווען זיך

צום שורש, צום סאָמע אָנהייב, אים איז אויך געגאַנגען אין אַרויסשילן דעם שאַפער און ניט בלויז דאָס געשאַפֿענע. עדיהיום פֿאַרדריסט אונדז, וואָס טייל סאָוועטישע קריטיקערס, דער עיקר ראָזנצווינג אין זיין בוך „דער ראַדיקאַלער פֿעריאָד פֿון י. ל. פרצעס שאַפֿן“ האָבן זיך אָפּגעריסן אויף ג. מנזלען, אים געשטעמפלט ווי אַ קליינבירגערלעכן מיליעיקרייִטיקער, פֿאַרזענדיק דערביי דעם פשוטן פֿאַקט, אַז די פֿערזענלעכקייטן פֿון אונדזערע קלאַסיקערס זינגען דורך דער צינט ליכטיקער און העלער געוואָרן. יא, די פֿערזענלעכקייטן גופּא, די מענטשן פֿאַר זיך זינגען אונדז אין פֿערספעקטיוו וויכטיקער און נייטיקער געוואָרן.

אין אַרזינפֿיר צום בוך וועגן י. ל. פֿרץ שטרנצט ג. מנזל אונטער: „עס וועט ניט זיין קיין גוזמא צו זאָגן, אַז די 30 יאָר נאָך פרצעס אַוועק גיין איז אין די טיפֿענישן פֿון דעם ייִדישן פֿאַלק, אין די הערצער און מוחות פֿון די פֿראַגרעסיווע ייִדשע מאַסן געשאַפֿן געוואָרן אַ טיפֿערער און רייכערער, אַ דערהויבענער און לויכטנדיקער פֿרץ, ווי די פֿיר צענדליק יאָר, ווען פֿרץ גופּא האָט געשאַפֿן און פֿאַרעפֿנטלעכט זינע ווערק“.

3.

נחמן מנזל האָט דורכגעפֿירט אַ ספּעציעלע עובֿדה פֿאַר דער ייִדישער שער ליטעראַטור. ער איז געווען דער וועגצייכנסֿשטעלער אין דער ליטעראַטור, דער וואָס האָט צעשטעלט די צינגערס אויפֿן וועג, וואָס האָבן געוויזן וואוהין מ'דאַרף גיין. אין זיין מענדעלע־בוך זאָגט ער: „אונדזער בוך איז ניט נאָר אַ פֿירער, אַ וועגווייזער אין מענדעלעס לעבן און שאַפֿן, נאָר אויך אין אַ געוויסער מאַס אַ פֿירער, אַ וועגווייזער צו די אלע פֿאַרישיידענע מענדעלע־פֿאַרשונגען, וואָס זינגען... דערשינען אין אַ משך פֿון אַ הונדערט יאָר“ (אונטערגעשטראַכן — א. ג.).

פֿאַראַן צוויי באַטיטן אין דעם געזאַגטן: ראַשיט, די וועג־וויזער, און צוויי, דאָס פֿסדערדיקע געפֿיל פֿון איבערווינקען זיך ניט נאָר מיט די פֿרעזעריקע, נאָר אויך מיט שפּעטערדיקע דורות, צוגרייטן פֿאַר זיי בוי־מאַטעריאַל. פֿון דעם האָט זיך גענומען ביי אים דאָס אָפּצייכע־נען יאָרצייטן און געדענק־טעג אין דער „ייִדישע קולטור“, פֿסדער צו־ריקבליקן צו די וואַרצילען, לייב נידוסעס לידער, אַ מעשה פֿון א. מ. דיק, אַ דערציילונג פֿון איטשע מאיר וויסענבערגן — דאָס זינגען ניט בלויז עקסקורסיעס אויף קבר־אַבֿות, נאָר אַחריות־דיקע צוריקבליקן אויף דעם „מאין באת“ — פֿון וואַנען קומסטו און וואָס ביסטו שולדיק די פֿרעזעריקע דורות און וואָס קאַנסטו פֿון זיי לערנען.

אין עטלעכע ערטער אין זינע הקדמות ציטירט נחמן מנזל דעם אַלטן פֿסוק: „לאַ עליך המלאכה לגמר“ — נישט דו אליין קאַנסט אַרויס־ענדיקן די גאַנצע אַרבעט. אין דעם זאָג ליגט דאָס געפֿיל פֿון טיפֿער אַחריות, פֿון פֿאַרשפיצטער געזעלשאַפֿטלעכער פֿאַראַנטוואָרטונג פֿאַרן פֿלל, פֿון חוש פֿון מיסע, פֿון דער דערקענטעניש אַז עס גייט וועגן

גרויספאלקישע ווערטן, וואָס דו האָסט גענומען אויף זיך, ווי אַ טייל פֿון אַ פֿאלקישן פֿריער און שפעטער.

וויכטיק איז נאָך אַן עלעמענט, וואָס וועט אַפֿשר פֿאַר אונדז אויפֿ-קלערן נחמן מנזילס פֿאַרשטענדעניש פֿאַר דער שייכדיקייט פֿון ליטע-ראַטור מיט דעם געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. נחמנס אַרבעט וועגן מענדע-לעך, ווי ער זאָגט אין זיין אַרזינפֿיר-וואָרט, איז געווען אַ טייל פֿון באַוווּסטיגיקן פֿראַצעס אַנקעגנצווירקן דער גטיה וואָס האָט זיך פֿאַר-שפּרייט אין דער ייִדישער, און אויך אין דער העברעיִשער, ליטעראַטור צו לייקענען אין דעם סאָציאַל-קולטורעלן באַטייט פֿון די קלאַסיקערס, פֿון די גרונטלייגערס פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. דורך אונטערהאַקן דעם וואַרצל איז די כּוונה געווען אונטעראַרבעיטן דעם גאַנצן בוים, לייקענען אין שורש האָט געמיינט אַפּליקענען דאָס גאַנצע געוויקס. נחמן מנזיל האָט דעם ענין גענומען אין דער טיף. זיין גאַנץ „מענדעלע-בוך“ האָט געהאַט איין כּוונה: קעגנווירקן די שעדלעכע טענדענץ דורך אַרויסהייבן דעם זיידן און זיין גרויסן באַטייט.

און וויכטיק איז, צום וויפֿלטן מאָל שוין, אונטעראַרבעיטן, אַז דאָס איז געווען אַ באַוווּסטיגיקער פֿראַצעס. אין אַרזינפֿיר צום „מענדע-לע-בוך“ זאָגט ער זייער קלאַר: „קודם כל: מע האָט אַנגעהויבן פֿאַר-געסן דעם גרונטלייגער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, און נאָך מער — מע האָט אין געוויסע קרייזן גענומען פֿאַרמינערן זיין ווערט און זיין ראַלע אין דער ייִדישער [ווי אין דער העברעיִשער] ליטעראַטור. עס האָבן זיך גענומען הערן אין די לעצטע יאָרן, בעיקר אין דער העברעיִשער קריטיק, שטאַרקע טענות צו מענדעלע מוכר ספֿרים. מע האָט אים פֿירגעוואַרפֿן, הלמאי זיין שאַפֿן איז אזוי טרויעריק און פֿול מיט שאַטנס, און פֿאַרוואָס זינע ווערק זינען אַנגעפֿילט מיט ביטע-רער קלאַגעריי, אַנשטאַט מיט פֿריידיקן געזאַנג. מע האָט פֿאַרלאַנגט צו מאַכן אַ רעוויזיע פֿון מענדעלעס שאַפֿן... און איידער וואָס-ווען האָט מען שוין אַפּגעפֿרעגט זיין געבענטשטע השפּעה אויף דער ייִדישער [און העברעיִשער] ליטעראַטור“.

און נאָך אַן עלעמענט איז וויכטיק, שרעכנדיק די הקדמה אין 1959 — אין שטאַרק געביטענע פֿאַליטישע און געזעלשאַפֿטלעכע תנאים, זוכט נחמן מנזיל צו רעסטאָוירן דעם זיידן גיט בלויז ליטעראַריש, אַפֿילו גיט בלויז קולטורעל-היסטאָריש, נאָר דווקא אַרויסצושיילן דעם גרונט-לייגער פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור, ווי די פּריזמע אין וועלכער עס האָבן זיך איבערגעקרייצט די נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע אידעישע שטרעמונגען פֿון דער פֿאַלק-מאַסע. ווי ער וואַלט געוואַלט באַוווּזן, אַז דער סאַמע פֿונדאַמענט פֿון אונדער מאַדערנער ליטעראַ-טור — אַ סימן, אַזאַ איז געווען איר גרונטלייגער — איז געווען די אוממיטל באַרע פֿאַרבונדנדיקייט פֿון קינסטלער מיטן לעבן, ווי ער וואַלט געזאָגט: קאַנסט באמת איצט גיט ווירקן מיט דיין ליטעראַרישער אַרבעט,

סנדרן דו טונקסט אינך דינן פען אין דעם אורקוואַל פֿון פֿאַלקס שאַפֿן, סנדרן דו לערנסט זיך ביים זיידן ליבע און רחמים און קריגערישקייט. און אין גניסט פֿון 1959, למען ידעו, האָט נחמן מנזיל אונטער-געשטרעכט דעם זיידנס אַקטועלקייט: „...אין דעם זין איז ער געווען גאָר אַנדערש ווי פּרץ און שלום-עליכם און ווי אַנדערע זינע מיט-צינטלערס, וואָס אים האָבן שטאַרק באַשעפֿטיקט פּאַליטיש-געזעלשאַפֿט-לעכע און עקאָנאָמישע פֿראַגן מחוץ און אויסער זיין שרייבערישער וועלט. מענדעלע — דער פּובליציסט, מענדעלע, וואָס האָט רעאַגירט אויף סאַציאַל-פּאַליטישע פֿראַגן פֿון אַ ברייטן מלוכה-מאַסשטאַב, זינע אַרויס-זאָגונגען ביי פּלענער און פּראַיעקטן צו פֿאַרבעסערן די עקאָנאָמישע לאַגע פֿון ייִדן אין רוסלאַנד, און אויך פֿון דער ייִדישער דערציאָנונג, — איז אַ נייעס וואָס מען דאַרף עס שטודירן און פֿאַרשן“.

דאָס ווערט געזאַגט לשבֿח פֿון ביידן — אי פֿון זיידן מענדעלע און אי פֿון נחמן מייזיל, מחמת עס איז דאָך קלאָר פֿאַרוואָס און מיט וועלכע פּוונות מנזיל האָט דווקא אַרויסגעוויבן אַט-די שטריכן אין זיידן מענדעלע. ניט סתם זיך אַנגעשטעלט פֿאַר אים, ניט בלויז געראַטע-וועט העם זיידנס כּבוד, נאָר בפֿירוש געלייגט דעם אַקצענט אויף דעם כאַראַקטער, אויף דעם געזעלשאַפֿטלעכן מהות פֿון דעם גרונטלייגער פֿון אונדזער ליטעראַטור. אין נחמן מנזילס נוסח: אַוועקגעשטעלט אַ וועגוויזער — אַט אַזוי און אויף דעם וועג דאַרף די ליטעראַטור גיין ווינטער, אַט פֿון די פֿעדעס דאַרף זי צייען איר שטענדיקן המשך. מיר ווילן, נאָך אַ מאָל, אונטערשריבן די זעלטענע פֿאַרפֿעדעמט-קייט נחמן מנזילס אין דער ייִדישער ליטעראַטור און זיין קנאיש גע-פֿיל, אַז מען דאַרף זי אָפּהיטן אויף ווינטער. דאָס האָט אַרויסגעקוואַלט פֿון זיין טיפֿער אחריותדיקייט פֿאַרן פֿאַלק און פֿון דער פֿאַרשטענדע-ניש, אַז פֿאַלק און ליטעראַטור זינען איינס.

און פֿון דעם האָט זיך אויך גענומען נחמן מנזילס געזעלשאַפֿטלעכע אַקטיוויטעט פֿל ימיו — זינע רעדאַקציאָנעלע אויפֿטוואַנגען, זיין פֿאַר-לעגערישע טעטיקייט, זיין געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעט לטובֿת דער ייִדי-שער קולטור, אין משך פֿון מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט.

4.

בלויז פֿאַרבניינענדיק ווילן מיר אַנרירן נחמן מנזילס באַציאָנונג צו דער סאַוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור. מיר האָבן אַמאָל געמיינט, אַז ער איז בעיקר געווען באַקאַנט מיט אירע באַרג-שפיצן, ספּעציעל די ערשטע — מיט בערגעלסאַנען, מאַרקישן, דעם נסתר, פֿעפֿערן, גאַדי-נער, האַפֿשטיין, קושניראָוו, שפּעטער מיט האַלקינען. דאָס איז אַבער דורכויס ניט ריכטיק. ווען מען באַקענט זיך נענטער מיט זינע אַר-בעטן דערשפּירט מען גלפֿיך, אַז ער איז געווען גרינטלעך באַ-קאַנט מיט יעדן איינציקן פֿון די סאַוועטיש-ייִדישע שאַפֿערס.

ער ציטירט כאַשטשעוואַצקין, גאַנטאַרן, לוריען, טאַלאַציעווסקין, אַק־סעלראָדן, — יעדן פֿון די ייִנגערע, מיט זעלטענער אינטימער באַקאַנט־שאַפט און נאַענטקייט. טייל מאָל איבערראַשט ער מיט אַ ציטאַטע פֿון אַ קנאַפ־באַקאַנטן סאַוועטיש־ייִדישן שרעבער. ער האָט זיי געקאַנט, ליב געהאַט, געשאַצט און דער עיקר געלייגט אַזויפֿיל האַפֿענונגען — אַזוי ווי יעדער פֿון אונדז — אַז דאָס צעבלייט זיך דער נעער ערבֿ פֿון אַ דורותדיקן ייִדישן קולטור יום־טובֿ.

נחמן מנזילס פֿיין און ווייטיק אין יענע שווערע, אומגליקלעכע, קיין־מאַל־ניט־צור־פֿאַרגעסן יאַרן, זענען געווען ווי אונדזער אַלעמענס — ניט צום אַריבערטראַגן. עס איז אַבער וויכטיק אונטערצושטרעכן צוויי קאַרדינאַלע עלעמענטן בשנכות מיט יענער צייט. און מיר דערמאַנען זיי, מחמת טייל האָבן געהאַט טענות, פֿירגעוואָרפֿן און פֿירגעהאַלטן נחמן מנזילען, אַז ער האָט זיך געלאָזט מיטציען מיט אַ באַשטימטן שטראַם אין ייִדישן לעבן.

לאַמיר קלאַר מאַכן בתכלית הקלאַרקייט, אַז דאָס איז ניט אמת. און מיר זאָגן עס ניט פֿון שטאַנדפּונקט פֿון 1969, נאָר דווקא אויף צוריק, פֿון 1955. אין זען באַוויסט אַרטיקל, ״וואָס וועט דאָך זען דער סוף?״ האָט נחמן מנזיל געשריבן:

״עס איז גאַרנישט אַזוי גרינג צו שווינגן און פֿאַרשווינגן. מען פֿאַרשטשעמעט די ליפֿן און מען שווינגט, ווייל מען וויל גישט גיטן קיין בויםל אויפֿן פֿענער און מען וויל גישט צושטיין צו עפֿנטלעכע העצעס פֿון פֿאַרביסענע שונאים פֿונעם סאַוועטן־פֿאַרבאַנד, וואָס אויב גישט דיִאָ טרויעריקע געשיכטע, וואָלטן זיי געזוכט און געפֿונען אַנ־דערע סיבות, ווי זיי האָבן עס געטאַן אַלע יאַרן...״ (נ. 97, דאָס ייִדישע שאַפֿן און דער ייִדישער שרעבער אין סאַוועטן־פֿאַרבאַנד).

און נאָך אַ שטריך איז קלאַר געוואָרן אין יענער צייט. מיר זענען ביידע געשטאַנען, נחמן מנזיל און איך, אויף דער בינע פֿון באַרביזאַן פּלאַזאַ. געווען איז דאָס מסתּמא אין אַפּריל אָדער מאַי, בנ אַן איקוּף־פֿענערונג צו שלום עליכנס 40־טער יאַרצייט. מיר האָבן זיך פֿאַרשטאַנ־נען פֿריער, אַז כאַטש מיר רעדן ביידע וועגן שלום עליכמען, ריין מיר אַן די פֿראַגע פֿון די ייִדישע שרעבערס אין סאַוועטן־פֿאַרבאַנד. די ווונד איז געווען אַ פֿרישע, אַן אַפֿענע, אַ בלוטיקנדיקע, און די שטיִ־מונג אַ געפֿאַלענע, אַ יורדישע, אַ דערדריקטע ביז אומגלויבן, ביז משו־געת. אין דער מיט, אָדער צום סוף, פֿון דער רעדע וועגן שלום עליכמען האָב איך גערעדט וועגן דעם אומגליק און די נחמה, די טרייסט וואָס מיר האָבן געזוכט, געמיינט, אַז זי וועט קומען.

נחמן מנזילס רייד יענעם אַוונט האָבן געאַטעמט מיט אַזויפֿיל טרייסט, מיט אַזויפֿיל דערמוטיקונג, מיט אַזאַ מין טיפֿער ליבע צו די פֿאַרשניטענע, צו דער ליטעראַטור און דער עיקר צו אונדז די אַבליים,

אז ביו היינט באוונדער איך די טיפע קוואלן פון ליבע און ביטחון פון וואָנען זינע רייד האָבן אַרויסגעשלאָגן.

„מיר זינען אַלע אויפֿגעטרייסלט, דערשיטערט. אָבער, טייערע חברים און חברטעס, עס וואָלט געווען נישט גוט, ווען מיר פֿאַלן אַרײַן אין יאוש, אין פֿאַרצווייפֿלונג. מיר מוזן יעדער איינער זיך אַליין שטאַרק און מוטיקן, און מיר דאַרפֿן אויך אַלע אַרומיקע שטאַרקן, מוטיקן און דערמוטיקן, מיר טאַרן נישט אָנווערן, מיר טאַרן נישט פֿאַרלירן אונדזער גליכגעוויכט. מיר ווייסן, אַז עס איז איצט נישט מעגלעך די פֿאַר-שניטענע שרײַבערס צוריקצוברענגען צום לעבן, אָבער מיר קאַנען, אויף צעפֿיקעניש די פֿאַרברעכער, פֿאַרשטאַרקן די שאַפֿערישע טעטיקייטן און פֿאַרזעצן די שאַפֿונגען פֿון די טראַגיש-און גרויליק-אומגעבראַכטע ברידער-שרײַבער.

„נאָר נישט אַרײַנפֿאַלן אין יאוש, נאָר נישט זייען קיין צעטומלעניש, קיין פֿאַניק! אַלע אין איינעם לאַמיר זוכן זעען און מיטלען, ווי צו היילן די שווערע ווונד, — וואָס איז, אמת, גאַרנישט אַזוי לזכֿט צו היילן.

„דערווייזל... דערווייזל לאַמיר זיך טוליען איינער צום אַנדערן!“
(דאָרט, ז. 114).

*

מיר זאָגן דעריבער: נחמן מַמזילס הויפֿשטריכן זינען ניט געווען בלויז קענטעניש און זעלטענע באַהאוונטקייט און אומדערמידלעכע אַרבעט און דינסט-גרייטקייט און דער אינערלעכער פֿאַרלאַנג, אַ קאַמפּולסיווער פֿאַרלאַנג, צו דינען, גיין, ניט די זינען דער עיקר. די עיקר-שטריכן זינען זינען געווען נאַציאָנאַלע אַחריותדיקייט און געלזיטערטע ליבשאַפֿט. די האָבן ניט נאָר באַוועגט זיין אַרבעט, נאָר געשטעלט דעם גאַנצן טאָן צו אַלץ וואָס ער האָט געשריבן, צו אַלץ וואָס ער האָט געזעלשאַפֿט-לעך דורכגעפֿירט פֿאַר אונדזער קולטור און פֿאַר אונדזער ליטעראַטור. און דאָס זיינען גאַר אויסטערלישע שטריכן, זעלטענע, ליכטיקע. זיי האָבן צעהעלט זיין גאַנצע פּערזענלעכקייט.

אַפּריל, 1969.

דער תנא פֿון מיישאַנאַלע

קלמן מרמר האָט געלאָזט טיפֿע סימנים אין אונדזער קולטור אין משך פֿון מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט. פֿאַר די פֿון אונדז, וואָס זענען געווען אזוי נאָענט צו אים, איז ניט ליכט איצט אונטערצוציען אַביעקטיווע סך־הכלען און אָפּשאַצן.

דער מענטש מרמר, די לויטערע און זויבערע פּערזענלעכקייט, איז אַ קנופֿ פֿון הונדערטער פּערזענלעכע פֿעדעם — פֿעדעם פֿון ליבע, פֿון נאָענטקייט, פֿון חֲרֻשָׁאָפֿט, וואָס וויברירן איצט מיט אַ שטילן ווייטיק און צער. אָט די פֿעדעם ווערן לחלוטין נישט געמינערט דורך דעם פֿאַקט, וואָס ער איז אין משך פֿון די לעצטע יאָרן ניט געווען געוועל־שאַפֿטלעך אַקטיוו, אָדער וואָס די לעצטע חדשים האָט ער זיך בלויז פֿון צייט צו צייט אַרויסגעריסן פֿון דער טרויעריקער און האַלב־מוטושטשער פֿאַרוואַקענקייט אין זיך אַליין און פֿאַרלוירנדיקייט אין דעם עבֶר, און בלויז פֿון צינט צו צינט אַ בליץ געטאָן מיט זיין געלעבטערער קלאַר־קייט, מיט זיין שאַרפֿן זיכרון, איז דעריבער, ראשית־כל, גייטיק שלום מאַכן מיטן שווערן געפֿיל, אַז וויפֿל דו זאָלסט שוין ניט קומען אין לאַס אַנדזשעלעס, וועסטו מרמרן מער ניט זען, און בליבן וועט דיר בלויז דער מילדער גלעט פֿון זיינע אויגן אויף דער פֿאַטאָגראַפֿיע און דער שטילער, ווייכער הויך פֿון דער חֲבֵרִישִׁיקייט און קרוב־השאַפֿט צו אים, ווי דער אַטעם פֿון אַ באַליבט קינד. זינען דאָס טאַקע אויסטער־לישע מתנות, וואָס אַ מענטש פֿאַרהיט און טראַגט מיט זיך, אזוי לאַנג ווי מענטש איז מענטש — אָבער טרייסטן, טרייסטן זיי ווייניק. מנינע רייד איצט זינען דעריבער מיט עמאַציע אונטערגעשלאַנגן, ווי דער אַנדענק פֿון אַ שטילן בינ־השמשות פֿון די ייִנגלשע יאָרן, ווען דו האָסט שפּאַצירט מיטן טאַטן אויפֿן פֿעלד און דאָס ערשטע מאָל דערשפּירט די זעלטענע נאָענטקייט און טיפֿע ליבשאַפֿט צום טאַטן, וואָס איז מסתּמא אַלע מאָל געווען אין דיר, נאָר זי האָט זיך פּלוצעם און מיט אַ מאָל אַנטפלעקט. אָט אזוי שטיי איך איצט פֿאַר דער התגלות פֿון אַ גרוי־סער ליבשאַפֿט און אַ טיפֿער דאַנקשאַפֿט, ביידע אַרומגעווימט מיט צער. עס איז מיר ניט ליכט אַנצוכאַפֿן די טעמע קלמן מרמר. זאָגן, אַז מרמר איז געווען אַ בריק פֿאַר אונדזער דור — עפעס אַ מאַדנער אי־מאָזש פֿאַר מרמרן. אָבער דאָך — אַ בריק פֿאַראייניקט ברעגן, ציט אויס אַרעמס און נעמט אַרום און אַרײַן דעם דאָ און דעם דאָרטן. זאָל

פֿון אַ רעדע, געהאַלטן בײַ דער הוכרה־פֿאַרזאַמלונג נאָך קלמן מרמר, זונטיק, דעם 18טן נאָוועמבער 1956, אין גיר־אַרק.

מען דעריבער יא זאגן: מרמר איז פֿאַר אונדז געווען די בריק איבער וועלכער דורות האָבן שפּאַצירט הין-און-צוריק. איז פֿון יענער זנט בריק געקומען צו גיין מאָריס ראָזענפֿעלד און מנן און דזן קינד אַרומגענומען און געלאַשטשעט: „איך האָב אַ קליינעס ינגעלע.“ ביסטו, בין איך אויף יענער זנט בריק אַוועק און צום אַלטן מאָריס ווינ-טשעווסקי אַ שעפטשע געטאַן: „אַ, זיידע!“ און זי, די בריק, האָט ווונדערלעך געשטאַרקט און באַזיניקט די קרובֿהשאַפֿט, וואָס איז אויפֿ-געגאַנגען.

קלמן מרמר איז פֿריער פֿון אַלץ געווען דער טראַדיציע-שומר אין אונדזער לעבן, דער פֿאַדעם-פֿאַרקניפער. ווי אַ וועבער ביים וועבשטול האָט ער אונדז פֿאַרהיט סײַ פֿון שעטנז און סײַ פֿון איבערגריסענע פֿע-דעם. ער האָט מיט אויסטערלישער קלאַרקייט אָפּגעשאַצט און פֿאַר-שטאַנען די שניכותן פֿון נעכטן מיטן הננט און מיטן מאָרגן. אין דער רעדע, וואָס מרמר האָט געהאַלטן צו זיין 75-יאָריקן יוביליי-באַנקעט אין גיר-אַרק, האָט ער אַזוי אַרום פֿאַרסד-הבלט זיין צוגאַנג צו געשיכטע: „די געשיכטע פֿון די קאַמפֿן פֿון אַמאַל אַנטהאַלט אַ סך בנישפּילן אויך פֿאַר אונדזער הננט. מיר לערנען פֿון דורכפֿאַלן פֿון די אַמאַליקע פֿרנייהייט-קעמפֿער, אַזוי גוט ווי פֿון זייערע זיגן.“ מרמר האָט פֿאַר זיך אָנגעצייכנט זייער פֿרי זיין פּוונה אין לעבן: דעם מאָרגן אַרויספּישוואַפֿן פֿון נעכטן. ער איז געווען דער, וואָס האָט מער ווי ווער עס איז אין אונדזער צייט. געהאַלפֿן שרענבן דעם גרויסן יחוס-בריוו פֿון ייִדישן אַרבעטער.

אָבער ניט כדי צו טוליען זיך צו טויטע שמות, אָדער פּדי צו גלאַ-ריפּיצירן דעם עבר, איז מרמר אַוועק צו דעם עבר. ער האָט צו שטאַרק געגלייבט אין לעבן און אין דעם זייער קלוגן פּסוק: „לאַ המתים יהללו...“ (ניט די טויטע וועלן לויבן גאָט). ער האָט פֿון דעם אַמאַל אַרויסגעשיילט און צוריקגעבראַכט דאָס אייביק לעבעדיקע, גלענדיקע וואָרט, דאָס וואָרט פֿון גרויסן צדק, פֿון גרויסן יושר און פֿון גרויסן אמת, וואָס לעבט אין משך פֿון אַלע דורות אין האַרץ פֿון פֿאַלק.

מרמר האָט פֿאַרטיפֿט און באַזיניקט דעם קאַמף פֿון מאַדערנעם ייִדישן אַרבעטער דורך דעם, וואָס ער האָט אים אָנגעקליידט אין דער טראַדיציע פֿון געראַנגל פֿון די ייִדישע פֿאַלקס-מאַסן פֿאַר אַ בעסער און גערעכטער לעבן אין משך פֿון טויזנטער יאָרן. ער האָט באַוויזן ווי פֿון קדמונים ביז איצט האָט געלעבט אין פֿאַלק די גרויסע טראַדיציע פֿון בענקען נאָך דעם אחרית-הימים און ראַנגלען זיך פֿאַר יושר. ניט צופֿעליק האָט ער זיך דערקלערט ווי אַ מיטגליד פֿון דער פֿאַרטיי פֿון ישעיה. ער האָט פֿראַקלאַמירט דעם ייִדישן אַרבעטער פֿון הננט ווי דעם יורש פֿון פֿאַלקס פּסדרדיקן, דורותדיקן שטרייט פֿאַר צדק און גליק. ער האָט אַזוי אַרום געשטאַרקט דעם קאַמף פֿון דעם מאַדערנעם ייִדישן אַרבעטער, אים געפֿעסטיקט מיט דער טראַדיציע פֿון דויערנדי-

קער און זורותדיקער העלדישקייט. ער האָט צום הענטליקן געראַנגל צוגע-
טראָגן אַ נייע דימענסיע — די דימענסיע אין דער טיף פֿון דער
יִדישער געשיכטע.

ער האָט אָבער צוגעבראַכט נאָך אַ דימענסיע צו אונדזער געראַנגל
— די ישראל בין העמים-דימענסיע. ער האָט אונדז פֿאַרקניפט דורך
טויזנטער פֿעדעם מיטן געראַנגל קעגן פֿאַרשקלאַפֿונג, פֿאַר פֿרעיהייט
פֿון אַלע פֿעלקער. ער האָט אונדז אָנגעטרונקען מיט דעם ריינסטן ווייזן
פֿון פֿעלקער-ליבע און צווישנפֿעלקערלעכער ברידערלעכקייט. מרמר שיילט
אַרויס פֿון אַלטערטום די גרויסע משפּחהשאַפֿט פֿון די פֿרעיהייט-און מענטש-
לעכער ווערדע-קנאים, וואָס שליסט אַינן דרימאָך פֿון גריכישן אינדזל כּנאַס
און דעם פֿאַסטעך עמוס, די גראַקן-ברידער און דעם מכבי פֿון יהודה,
מאַנצלי פֿון דער אַלטער כינע און בר-פּוכבא פֿון יהודה, אליהו הנביא
קעגן אַחאַב און ספּאַרטאַק קעגן רויים. אַ ווונדערלעכע ברודערשאַפֿט, וואָס
וויל דערהייבן און באַגליקן דעם מענטש.

און ניט נאָר די מענטשן, אַפֿילו גאַט אַליין — דעם אַרעמאַנט גאַט
— גייט אַריבער גרענעצן פֿון פֿעלקער און לענדער. „די פּויערשע לע-
גענדע לאָזט דערפֿאַר הערן די שטים פֿון דעם גאַט פֿון די אַרעמע און
אונטערדיקטע אויך ווייט אויסער די גרענעצן פֿון דער יִדישער מדינה.
דער אַרעם פּויערשער גאַט נעמט זיך אָן די קריוודע פֿון דער אַרעמער
פֿעניקישער אַלמנה, אַזוי גוט ווי פֿון דעם יִדישן פּויער“ (קלאַסן-קאַמפֿן
אין אַלטערטום // ד"ר 60-61).

און געשען איז דאָס גאַטירלעכע: וואָס מער ער האָט זיך צווישן
די פֿעלקער אַרענגעבירגערט, אַלץ הייסער איז זיין צובונד, זיין איבער-
געגעבנקייט, זיין פֿאַרטיפּטיקייט אין יִדישן פֿאַלק געוואָרן.

אַ יִדישער קריטיקער האָט אַ מאָל, אין אַ בייזער מינוט, אַ זאָג געטאָן:
„מרמר איז דער אַוטשאַני יעוורעי פֿון די לינקע“. ער האָט זיך אָבער
גלייך פֿאַרכאַפּט: „ניין, בעסער דער אַוטשאַני אַנטי-יעוורעי“. דאָס איז
אַ בילבולדיקער און ברוטאַלער זאָג געווען, מחמת איינער פֿון מרמרס
הויפטשטריכן איז געווען זיין פֿאַרוואַרצלטע און קערנדיקע יִדישקייט. מרמר
האָט ניט געטראַכט ווי אַ פּראָגרעסיווער מענטש, ער האָט געטראַכט ווי
אַ פּראָגרעסיווער יִדישער מענטש. אַ פּולשמענדיקע השלמה, אַ גאַנציקייט
צווישן דעם יידן און דעם מענטש איז ביי אים געווען, זינע ערשטע
ניגונגען צום פּויעלי-ציוניזם האָבן געשטאַמט פֿון דעם סינטעז; זיין
שפּעטערדיקער גאַנג צו דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג אין יִדישן לעבן
האָט געוואַרצלט אין דעם ייד-מענטש סינטעז. ער האָט געגלייבט אין דעם
לעבן און אין דעם אויסדויער פֿון זיין פֿאַלק אין יעדן לאַנד, וווּ עס גע-
פֿינט זיך, און אין יעדן דור, אין וועלכן עס האָט געלעבט און געשאַפֿן.
מרמרס גאַנץ שאַפֿן האָט געצילט צו באַווייזן די גאַענטע קרויכשאַפֿט
פֿון אַ פּסוק ביי עמוסן מיט אַ פּסוק ביי ווינטשעווסקיין, פֿון אַ וויזיע
ביי ישעיהן ביי אַ וויזיע ביי דוד עדעלשטאַט. ווי קיינער פֿאַר אים (און

דערזוינל ווי קיינער נאָך אים) האָט ער פֿאַרבוּדן דעם ייִדישן אַרבעטער פֿון זינעם מיטן בעל-מלאכה פֿון נעכטן, מיטן אויפֿשטענדלער און בונטאַר און אמת-זוכער פֿון אייערנעכטן. אָבער ניט נאָר דעם גלויבן און ניט נאָר די לערע פֿון די נביאים און די פֿרנהייט-קעמפֿער פֿון אַלע צייטן און אַלע דורות האָט ער געירשנט, ער האָט אויך זייער לינדשאַפֿט, זייער אינערלעכן צאָפֿל איבערגענומען און אונדז מיט אַט דעם ברען אָנגעשטעקט.

וויפֿל גאַנצער און ריכער זינען מיר אַ דאַנק דעם באַריר פֿון דעם פֿאַלק-לערער, דעם רבי פֿון מיישאַגאַלע, וואָס האָט פֿליגל געהאַט, אָבער קיין מאָל פֿון וואַרצל זיך ניט אָפּגעריסן. אַליינקייט איז אים אַלע יאָרן שווער געווען, און די תּורה זינע וואָלט אים אַ משאַ געוואָרן, ווען ער וואָלט זי בלויז פֿאַר זיך געהאַלטן. ער איז געווען דער אמתער תּלמיד-חכם, וואָס האָט געוואָסט און פֿאַרשטאַנען, אַז תּורה האָט בלויז דע-מאַלט אַ ווערט, ווען מע טיילט זיך מיט איר. ער איז דעריבער געווען דער גרעסטער פּוּרן, דער פֿאַרשווענדער, אין אונדזער ליטעראַטור. זינע אַרטיקלען זינען אין די הונדערטער — און אַפֿשר אין די טויזנטער — פֿאַרשפּרייט אין יעדן ווינקל, ווינל ער האָט זיי מיט פֿרייד אָנטקעגנגע-טראָגן צו יעדער צייטונג און יעדער צייטשריפֿט, וואָס האָט זיי ביי אים געבעטן. זייער ווייניק אין אונדזער דור האָבן זיך מיט אַן אמת און אַן מליצה פֿאַרדינט דעם נאָמען פֿאַלק-לערער אַזוי ערלעך, ווי ער.

פֿון באַוווּסטזיין, אַז דער עיקר איז צו לערנען און אויפֿלערן, האָט זיך גענומען זיין זויבערע פּשטות און זיין קלאַרקייט, זיין געלייטערטער איינפֿאַכער סטיל, זינע לויטערע קלאַרע געדאַנקען, וואָס איך האָב אַמאָל פֿאַרגליכן צו ריי-געוואַשענע גענדזעלעך אויף די לאַנקעס לעבן מיישאַ-גאַלע. מרמרס סטיל ווערט אַפֿט איינפֿאַניק און זיין אַפֿן פֿון שרייבן אַ מאָל גרוילעך, אָבער די פּשטות איז ביי אים געווען — ניט קיין חנדל און ניט קיין פּרימיטיווקייט. עס איז גיכער געווען נוסח און מענטש, וואָס וויל, דער עיקר, אַז מע זאָל אים פֿאַרשטיין, אַז זיין וואָרט זאָל דערגרייכן און דערהייבן.

זאָגן, אַז מרמר איז געווען דער געשיכטע-שרייבער און דער ליטע-ראַטור-פֿאַרשער פֿון אַ באַשטימטער עפֿאַכע, איז ניט גענוג, ווינל אייגנט-לעך איז ער אַליין געווען אַ מיטשאַפֿער פֿון דער עפֿאַכע. זאָגן, אַז ער איז דער, וואָס האָט צוריקגעשטעלט די ייִדישע אַרבעטער-קלאַסיקער אין אַמעריקע, איז אייגנטלעך אויך ניט גענוג, ווינל אין סאַמע תּוך איז מרמר אַליין ווי אַ שרייבער, ווי אַ געשיכטע-און ליטעראַטור-פֿאַרשער, געווען אַ קלאַסיקער פֿון דער ייִדישער קולטור אין אַמעריקע.

ער האָט געהערט צום אָנהייב, פּונקט ווי ער האָט געהערט צו דעם נאָענטן עבֿר פֿון דער אַמעריקאַנער ייִדישער קולטור. געקומען איז ער, אייגנטלעך, זייער נאָענט צום אָנהייב, אין דער צייט ווען דער ייִדישער

אַרבעטער איז נאָר-וואָס געבוירן געוואָרן. עס איז געווען קוים פֿינף מינוט נאָך מעשה-בראשית, און גלייך בנים אָנהייב האָט ער גענומען אויף זיך איין אַרבעט — באַקליידן דעם נעגעבוירענעם ייִדישן אַרבעטער און פֿאַלק-מענטש מיט אידייע, מיט אינהאַלט, מיט טראַדיציע און מיט וויסן.

ניט ריכטיק, אָז מרמר האָט אָנגעהויבן די אַרבעט ערשט אין די צוואַנציקער יאָרן. עס איז גענוג זיך צו באַקאָנען מיט זינע אַרטיקלען אין „נעעם ייִדישן דור“ פֿון 1916, מיט זינע בריוו צו ראָזענפֿעלדן אין 1907-1908, מיט זיין גאַנצער טעטיקייט אין די יאָרן, ווען ער האָט רעדאַגירט פּוּליציִוניסטישע צייטשריפֿטן און זשורנאַלן. ער האָט בלויז קלאַריקייט און אימפעט צוגעקראָגן אין די צוואַנציקער יאָרן — דער זוימען געהערט צום אָנהייב פֿון זיין שאַפֿן בנים קער פֿון יאָרהונדערט, און אַפֿשר נאָך צו די לערן-ינגל-און סטודענטישע יאָרן אין ווילנע און אין דער שווייץ.

אין דעם פרט שטייט ער זייער נאָענט, ניט נאָר אידיעש, נאָר אַפֿילו כראַנאָלאָגיש, צום בראשית פֿון דער נעער צייט, ווען ווינטשעווי-סקי און פּריץ האָבן געווירקט און זיך געשטעלט גענוי די זעלבע צילן — העלפֿן באַפֿרייען דאָס ייִדישע לעבן פֿון מיטלעלטער, דערקאָנען דעם גרויסן נאַציאָנאַלן שעפֿערנישן כּוח פֿון ייִדישן אַרבעטער און דערשפּירן די גרויסע פּאָטענץ פֿון דער מאַדערנער ייִדישער קולטור, ווי אַן אינ-סטרומענט אין געראַנגל צו קערעווען דעם פֿאַלקס גורל.

ער, פּונקט ווי זיי, האָט אַ סך געלערנט פֿון דער השפּלה, סײַ איר קריגערישקייט, סײַ איר ערלעכן פֿאַרלאַנג צו לערנען און דערהייבן דאָס פֿאַלק, און אויך דאָס איז נוסח און אויך דאָס איז טראַדיציע — אַ טראַדיציע און אַ נוסח, וואָס זינען געליטערט געוואָרן אין מרמרן און וואָס ער האָט דערטראָגן ביז אין אונדזער טאַג אַרײַן. אַפֿשר טאַקע אָט די פּערזענלעכע פֿאַרבינדונג מיט דורות, וואָס האָבן זיך שנעל אָפֿ-גערוקט פֿון אונדז, ווייל דאָס ייִדישע לעבן האָט זיך אַזוי ראַפּטום אָנט-וויקלט, און מיט וועמען מרמר האָט זיך ניט געוואָלט שייַדן ביז ער וועט דעם לעצטן טראָפֿן פֿון זייער פֿאַלק-חכמה און לערע ניט פֿאַרהייטן פֿאַר אונדז — האָט בײַ אונדז אַפֿט מאַל געשאַפֿן דעם אַננדרוק, אָז ער געהערט — אַפֿילו ווען ער איז נאָך געווען אַ יונגער מענטש, אין די פֿריע פֿאָפּציקער — צו די פֿריערדיקע דורות. און אַפֿשר טאַקע פֿון דעם האָט געשטאַמט אונדזער טיפֿער דרך-אָרץ צו אים און דער פֿאַקט וואָס אַפֿילו די, וואָס האָבן כּמעט געהערט צו זיין דור, האָבן אים גע-רופֿן רבי.

קלמן מרמר איז מסתמא געווען איינער פֿון די לעצטע משפּילים אין ייִדישן לעבן, דער משפּיל, וואָס האָט געהאַלפֿן „פֿאַרטרייבן די פֿינצ-טערניש“ און „פֿאַרשפּרייטן ליכט“ — פֿריער צווישן די טאַקער-ינגל-לעך און שוסטער-געוועלן און שניידער-און גאַרבער-געוועלן, און שפּעטער

צווישן די קעפֿ-מאכערס און לעידיס-וועיסט-מעיקערס און קלאָק-מאכערס און נײַפענטס-מאכערס און פֿאַריערס און הויז-פֿאַרברערס, — זיי אַלע האָט ער מיט ווערדע אָנגעפֿילט און געלערנט, אַז יגיעת-כפּיים איז דער עיקר און אַז דער נבֿיאַ עמוס איז אַ טאָג-אַרבעטער געווען. ער איז געוואָרן דער רבי פֿון דער בעל-מלאכהשער קלויז און שפּעטער דער לערער פֿון די אַרבעטער-אוינווערזיטעטן.

אין אַ צײַט, ווען סאָציאַלע דיכטונג איז פֿאַרלייקנט געוואָרן אין דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, ווען עס זײַנען אָנגעוואַקסן דער אינדיווידוואַליזם און פֿאַרמאָליזם, וואָס האָבן איבערגעריסן מיט די טראַג-דיזיעט ניט נאָר פֿון ראַזענפֿעלדן און ווינטשעווסקי, נאָר אַפֿילו פֿון שלום-עליכמען און מענדעלען, יא, אַפֿילו פֿון פּרזן — האָט מרמר כּמעט איינער אַליין זיך אָנטקעגנגעשטעלט דעם שטראָם פֿון ליטעראַטור-און-לעבן-שכּחות-פֿאַרלייקענונג און גענומען אויף זיך די ענבֿדה ווידער צו אַנטפּלעקן דעם אמתן זין פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור דאָ אין אַמע-ריקע — איר פֿאַלק-פֿאַרבונדניקייט, איר אַקטיוון הומאַניזם, איר אָנגע-זעטיקייט מיט סאָציאַלע אידעעס — דאָס אַלץ איז אַ ריכט-שנור פֿאַר אונ-דזער ווינטערדיקן קולטור-המשך. ווען מע וויל פֿאַרשטיין די אידעעס און די פֿאַקטאָרן, וואָס האָבן געשטאַלטיקט די ייִדישע ליטעראַטור אין אַמעריקע, מוז מען אָנקומען צו מרמרן. מרמר האָט געשאַפֿן אַ צאל גרונטווערק, וואָס האָבן פֿאַרגאַנצט דעם אידעישן אינהאַלט פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, באַשיצט די ליטעראַטור קעגן די, וואָס האָבן זי געפרוווט פֿון סאָציאַלן אינהאַלט אויסהוילן.

כּמעט איינער אַליין האָט קלמן מרמר צוריקגעשטעלט פֿאַר אונדז די ייִדישע אַרבעטער-דיכטונג אין אַמעריקע. מיט זײַן אייגענער פּאַלע האָט ער פֿאַר איר אָפּגעווישט אַ כּבֿודיק אַרט אין דער מזרח-יואַנט, פֿון סאַמע אויבן אָן. ער האָט אַרויסגעשיילט דעם גרויסן יחוס פֿון דער אַרבעטער-ליטעראַטור — אַ יחוס, וואָס אָן מרמרן וואָלט ער מעגלעך פֿאַרטושט, אויב ניט אין גאַנצן פֿאַרגעסן געוואָרן.

אַנערקענענדיק די פֿאַרבינדונגען, די צווישן-שכּחות און די קעגנ-זײַטיקע השפּעות און אחריות פֿון ייִדישן קולטור-שאַפֿן אין אַלע לעבן-דער, האָט מרמר אָבער קלאָר אונטערגעשטראַכן, אַז עס קאָן ניט זײַן קיין אויסגוואַרצלטע איבער-טעריטאָריעלע ייִדישע ליטעראַטור. אין דעם אָנהייב פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור און פרעסע אין אַמעריקע דער-קלערט ער זייער גענוי: „די ייִדישע ליטעראַטור אין אַמעריקע איז ניט אַריבערגעפֿלאַנצט געוואָרן פֿון אייראָפּע... זי איז אַרויסגעוואַקסן פֿון די באַדינגונגען פֿון אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן“. ד. ה., ער האָט אויפֿ-געפֿאַסט די אַמעריקאַנער ייִדישע ליטעראַטור, ווי אַ זעלבשטענדיקן באַשאַף פֿון דעם ייִדישן לעבן און דעם געראַנגל אָפּצוהיטן די פֿאַל-קישע אייגנאַרט אין אַמעריקע. ער האָט מיט אויסערגעוויינטלעכער מי-זאַמקייט און מיט קענטעניש געהויבן די חשיבות פֿון דער ייִדישער לי-

טעראטור אין לאַנד, אַרויסגערוקט איר ספעציפֿיק און איר היסטאָרישע ראָלע ביים אַנטוויקלען באַוווּסטזיין און דערקענטעניש און ווערן אַ באַשטימיקער כּוח, וואָס האָט געהאַלפֿן אויסקריסטאָליזירן דעם מהות און די פֿאַרמע פֿון אונדזער לעבן אין אַמעריקע.

*

מרמס פֿאַרבינדונג מיט דער ייִדישער שול אין אַמעריקע שטרענגט דראַמאַטיש אונטער דעם פֿאַקט, אַז דער הויפטמאָטיוו אין זיין גאַנצער אַרבעט איז געווען די זאַרג פֿאַרן עתיד, פֿאַרן מאַרגנדיקן טאָג. אין דער יובילייִר־רעדע, וואָס מרמר האָט געהאַלטן אין ניו־יאָרק, 1952, האָט ער געזאָגט: „איך בין זיכער אין דעם זיג פֿון גערעכטיִקייט קייט, ניט געקוקט אויף אַלע ביזע כּוחות, וועלכע פּרוּוון איצט דרייען די ווּנזערס פֿון דער צייט אויף צוריק.“

אין די ווערטער פֿון דעם 75־יאָריקן מרמר האָט אָפּגעהילכט דער טאָן פֿון זיין גאַנצן וועלטקוק — דער טיפֿער, באַחריִת־הימימדיקער גלויבן, וואָס האָט אים באַגלייט זיין גאַנץ לעבן, אויך די האַפֿערדיקייט, דער ניט אויסשעפּיקער אָפּטימיזם, וואָס לאָזט זיך ניט פֿאַרשאַטענען פֿון די „ביזע כּוחות“ און שרעקט זיך ניט אָפּ פֿאַר זיי וואַרצל טיף אין דער ייִדישער פֿאַלק־ליטעראַטור. עס איז דער זעלבער טיפֿער גלויבן, וואָס פּרץ און מענדעלע האָבן זיך מיט אים גענערט.

אין צייטן, ווי די איצטיקע, ווען אַ מענטש דאַרף איבערוועגן אַב־גענומענע ווערטן, ווען דער גלויבן ווערט צעטריילסט, ווי אַ סאָזשלקע, וואָס אַ ביזע האָנט וואַרפֿט פּודן שטיינער אין איר — אין אַזאַ צייט איז גוט אַינצוואַפֿן אין זיך מרמרס גלויביקע רייד (ווי רעטאָריש זיי זאָלן ניט קלינגען אין אונדזערע „סאָפּיסטיציִרטע“ אויערן):

„בלוט איז ניט קיין וואַסער, און מאַרטירער־בלוט הערט ניט אויף צו זידן ביז עס געפֿינט אַ תּיקון, ביז עס דערגרייכט דעם צוועק, פֿאַר וועלכן עס איז געוואָרן פֿאַרגאַסן.“

„דאָס מאַרטירער־בלוט פֿון טויזנטער דורות, ליבשקלאַפֿן און לויב־שקלאַפֿן, פֿרֵהייט־קעמפֿער, נביאים און דענקער, דיכטער און פֿילאָזאָפֿן פֿון אַלערליי פֿעלקער און ראַסן, זידט און קאַכט איצט אין די מענטש־לעכע אָדערן אין אַלע טיילן וועלט, דער מענטש וויל זיין פֿריי, גנטיק און מאַטעריעל, נאַציאָנאַל און סאָציאַל, אַן שום אונטערשייד פֿון ראַסע, שפּראַך און קולטור, אַן אויסנאַם פֿאַר פֿרוי אָדער מאַן, פֿאַר גלויביקע אָדער אומגלויביקע.“

„הייליק איז דאָס רעכט פֿון יעדער מענטשלעכער באַשעפֿעניש, און פֿריער־שפעטער וועט דאָס דאָזיקע רעכט אָנערקענט ווערן פֿון דער גאַנצער מענטשהייט“ (פֿון דער זעלבער יובילייִר־רעדע).

אין צייטן פֿון ניט־גלויבן, ווען מען פּרוּווט אויסליידיקן דעם מענטש פֿון יעדן אידענשישן אָנהאַלט און אינהאַלט, איז גוט אַרויסצושיילן פֿאַר

זיך די געשטאלט פֿון מרמון ווי אַן אַנקער אין צעבויטעטע און צעשווי-
 בערטע וואָסערן: די זעלטענע ערלעכקייט זינגע, די פֿיזישע און גנסי-
 טיקע זויבערקייט, די האַרציקייט און וואַרעמקייט מיט וועלכע ער האָט
 געאַטעמט, און איבער אַלעם זיין נוח-לבריותדיקייט. ר' נחמן בראַצ-
 לאַווער האָט אַמאָל געזאָגט: „פֿאַראַן מענטשן, וואָס לנדן שרעקלעכע
 יסורים און זיי קאָנען ניט אַרויסזאָגן דאָס, וואָס ליגט זיי אין האַרצן,
 און זיי גייען זייער וועג אין שטילע יסורים. אָבער ווען זיי געגענען אַן
 איינעם מיט אַ פֿריילעכן פֿנים, קאָן ער זיי צוריק באַלעבן מיט זיין
 פֿרייד. און באַלעבן אַ מענטשן, דאָס איז גאַרנישט קיין קליינער ענין.“
 בפֿירושה, גאַרנישט קיין קליינער ענין. מרמר האָט אונדז באַלעבט מיט
 זיין פֿערוועגלעכמייט.

ער האָט פֿאַרקערפֿערט אין זיך די טראַדיציע וואָס איז כאַראַק-
 טעריסטיש פֿאַר אַ סך העלדן אין אונדזערע מיטלעלטערלעכע פֿאַלק-
 מעשות: פֿיזישע שוואַכקייט געפֿאַרט מיט גנסיטיקער גבורה, אַזוי, אַז
 אַפֿילו איצט, ווען דער גוף איז שוין מער ניטאָ, בלייבט אונדז נאָך
 אַלץ די תורה און דער גלויבן, די ליבע צום פֿאַלק און די וואַרעמע
 ייִדישקייט זינגע, די געטרנשטאַפֿט צו דער טראַדיציע און דאָס אַננוועבן
 זיך אין מאַרגן, דאָס פֿאַרברידערן זיך מיט די פֿעלקער און דערהייבן
 זיך אַליין, כדי די פֿאַרברידערונג זאל ריזיקער ווערן, דער דרך־ארץ פֿאַרן
 וויסן און די געטרנשטאַפֿט צו דעם אַנשטרענג פֿון פשוטן פֿאַלק.

און נאָך אַ טראַדיציע — די ליינדשטאַפֿט פֿאַרן אמת. מרמר האָט
 אַפֿט געשריבן אונטערן פֿסעוודאָנים „יחי אמת“ (זאָל לעבן דער אמת).
 אויך דאָס איז אַ זעלטענע ירושה, וואָס מען דאַרף ווערט זיין און אַפֿ-
 היטן און לערנען זיך דעם אמת פֿאַרטיידיקן און מיט זיין ליכט אַלץ-
 דינג וועגן און מעסטן און שאַצן. אַפֿילו די פֿענער פֿון דער גאולה
 דאַרף מען אין ליכט פֿון אמת בודק זיין.

קלמן מרמר

א.

מיט קלמן מרמרס אוועקגיין האָט זיך פֿאַרענדיקט אַן עפּאַכע אין דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג — דער לעצטער סאַציאַליסטי־שער משפּיל אין אוועק פֿון אונדז. ק. מרמר האָט געהערט צום דור סאַציאַליסטישע אויפֿקלערערס ניט בלויז צוליב זײַן עלטער. וואָלט משה אַלגין געלעבט ביז איצט, וואָלט ער געווען עלטער פֿון מרמרן. אָבער מרמר איז אין זײַן שרײַב־מאַניר, אין זײַן אופֿן פֿון טראַכטן און אין זײַן אויפֿקלערערע געווען אַ סך ענלעכער צו פֿיליפּ קראָנץ, צו מאַריס ווינ־טשעווסקי, צו א. ש. זאַקס, ווי מ. אַלגין איז ווען עס איז געווען.

גענומען האָט זיך דאָס בײַ אים פֿון אַ טיף־ייִדישער פֿאַרוואַרצלטיקייט, פֿון אַ באַשטימטן אופֿן פֿון טראַכטן, פֿון אַ דידאַקטישן מאַניר און אי־דיאַם, וואָס האָט זיך כּמעט ניט געלאָזט אייראַפעַזירן, וואָס האָט אַלץ פֿאַרהיט אַן אייגנאַרטיקן מיישאַגאַלער (אָדער ווילנער) נוסח. מרמר, וועל־כּער האָט פֿון זײַנע ייִנגלשע יאָרן אַן געהאַט נאָענטן קאָנטאַקט מיט מערב־אייראַפע, מיט דער שווייץ און מיט ענגלאַנד, האָט אין זײַן שרײַבן, און רעדן, פֿאַרהיט דעם אויפֿקלער־מעטאָד פֿון דער השּׂכלה. זײַן הויפט־שטריך איז נאָך אַלץ געווען דער לײַדנשאַפֿטלעכער דראַנג צו לערנען און צו פֿאַרשפּרייטן וויסן, צו צעטרײַבן די „פֿלעדערמײַז“ און צו דינען דער „הימלישער טאַכטער“. אוודאי זײַנען געווען באַשטימטע געשיכט־לעכע סיבות אין דער אַנטוויקלונג פֿון ייִדישן פֿאַלק־לעבן די לעצטע הונדערט יאָר, דער עיקר — דער שנעלער טעמפּאָ פֿונעם איבערגאַנג אין ייִדישן לעבן, וואָס האָבן געבראַכט צו דעם, אַז אויפֿקלערערע און סאַציאַליזם זאָלן זיך אַנקערן לײַבלעכע קרוב־ים און אַז צווישן זיי זאָל כּמעט קיין צייט־דיסטאַנץ ניט זײַן. דאָס העלפֿט אונדז פֿאַרשטיין פֿון וואָנעט עס שטאַמען מרמרס וואַרצלען, און דערפֿילן ווי נאָענט ער איז געשטאַנען צום ייִדישן פֿאַלקלעבן די לעצטע 65 יאָר, אַ לעבן פֿול מיט זוכענישן, זיגזאַגן, און אַ שווערן געראַנגל זיך צוצופאַסן צו נײַע תּנאים.

מרמר איז געווען דער אויפֿקלערער און לערער: פֿריער — דער מדריך, און ערשט דערנאָך — דער שרײַבער. זײַן כּוונה איז געווען לער־נען, כּדי צו העלפֿן אַנדערע פֿאַרשטיין. אָט די ציילבאַווסטקייט האָט באַגלייט זײַן שאַפֿן פֿון די סאַמע ייִנגסטע יאָרן. זי איז מיט דער צײַט בלויז רײַפֿער און קלאַרער געוואָרן.

דער קאַמפּולסיווער אייפֿער צו פֿאַרשפּרייטן וויסן האָט

גורם געווען צוויי מעטאדאלאגישע שטריכן אין זיין שרייבן. פֿון איין זינט, א באשטימטע עקלעקטיק — דאס אפגעבן זיך מיט פֿארשיידנארטיקע געביטן פֿון וויסן, פֿון דער אַנדערער זינט — אן אומגעקוינטע מיט, א פשטות אין סטיל און אין אויסדרוק, וואָס איז מיט דער צינט געוואָרן זיין אייגנארטיקער שרייב־און־ריי־דנסוס. מרמר איז קיין מאָל — ניט געקוקט אויף זיין ענגן קאָנטאַקט מיטן אייראָפּעיִשן מאָדערניזם — ניט געשטרויכלט געוואָרן מיט מאָדערניסטישע דעטורן אָדער אַנפֿאַלן. עס האָט זיך געפֿילט שווער ניט אַ גרויקייט אין זיין סטיל און אויסדרוק, ווי ער וואָלט ניט וועלן (מורא האָבן?) גלאַנצן און זיכער — ניט אויפֿפֿלאַמען. די מאָדערניסטישע פֿליטערלעך, דאָס גע־פֿליגלטע וואָרט, דער צו־אַפֿטער אינטערנאַציאָנאַליזם, וואָלטן פֿאַרטושט זיין דיִאָקטישע כּוונה און פֿאַרבעפֿלט דעם געדאַנק. ער איז געווען גיכער אַ סאַלידע פּרשה חומש מיט רש"י, איידער אַ קלוגער פּילפּול. (אינטע־רעסאַנט, אַז אָט דער נוסח פֿון לויטערער פשטות האָט טיפֿע וואָרצלען אין מאָדערנעם ייִדישן שאַפֿן. ער האָט אויך אין דער בעלעטריסטיק געהאַט זינע אויסדריקער, וואָס האָבן אים דערהויבן צו געלעטערטער, ראַפֿינירטער קינסטלערישקייט, ווי אַבֿרהם רייזען, יוסף ראַלניק, איזי כאַריק אין דער פּאָעזיע. א. ראַבאַי אין דער פּראָזע. מיר דערמאָנען בלויז דעם פֿאַקט. מיר פֿאַרגלייכן ניט).

ק. מרמר האָט פֿאַרקערפּערט און סימבאָליזירט אַן עפּאָכע אין אונז־דזער לעבן, ווען ס'איז כּמעט פֿון זיך אַליין, אויסגעוואַקסן אַ ייִדישע פֿאַלק־אינטעליגענץ, וואָס האָט פֿאַרבונדן איר גורל מיטן ייִדישן אַרבעטער, מיטן פשוטן פֿאַלקמענטש, און איז געוואָרן זיין פֿירנאָגער. דאָס איז געווען דער דור, וואָס האָט אָנגעהויבן מאַנען פֿאַר דעם ייִדישן בעל־מלאכה, פֿאַרן ייִד פֿון אַ גאַנץ יאָר, דאָס רעכט אויף די אָנגעזאַמלטע קולטור־אוצרות, און אַנטפלעקט אין אים די פּאָטענץ פֿאַר המשכּדיקער קולטור־שעפֿעריש־קייט. אויך אין דעם זין האָט ער געהערט צו דעם קלאַסישן פּעריאָד פֿון אונדזער מאָדערנער קולטור־שאַפֿונג, ווען שלום־עליכם און פּרץ האָבן דער עיקר געשטרעבט צו רעדן פֿאַרן "פּראָסטן פֿאַלק" (שלום עליכם אויסדרוק) און פֿאַרן "פשוטן ייִד" (י. ל. פּרצעס פּראָזע).

מרמר האָט געהערט צו דעם דור ייִדישע קולטור־שאַפֿערס אויף בייִדע זינטן ים, וואָס האָבן אונטערן אַנפֿאַלוס פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג איבערגענומען די פֿאַרשריטלעכע, די ליבעראַל־עוואָלוציאָנערע אידעעס פֿון דער השפּלה און זיי אַריבערגעטראָגן צום ייִדישן אַרבעטער און פֿאַלקמענטשן, און דאָס אין אַ צינט, ווען די השפּלה גופּא האָט שוין געהאַט אויפֿגעגעבן איר געראַנגל, אָדער איז שוין גישט געווען בכּוח זיך צוצופּאַסן צו די נייִ־געשאַפֿענע באַדינגען און באַציונגען. מרמר אַליין האָט זיך אויסגעטיילט דער עיקר מיט דעם, וואָס ער האָט אַריבערגעשפּרייט עטלעכע עפּאָכעס און איז געווען אַ בן־דור פֿון

עטלעכע דורות מיט אַ מאָל. אפילו איצט, מיינען מיר, אַז מיר דאַרפֿן אים מעסטן מיט היינטיקע מאָסן, מחמת די לעצטע 20 יאָר פֿאַר זיין טויט. זינען דערשינען זינע הויפט־ווערק: דאָס בוך וועגן דוד עדעל־שטאַטן, וועגן יעקבֿ גאַרדין, וועגן יוסף באַוושאווער, די בריוו פֿון אהרן ליבערמאַן, זיין אַרבעט „דער אָנהייב פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע“, און עס איז קוים 30 יאָר זינט זיין גרויסער רעדאַקציאָנע־לער אַרבעט פֿון ווינטשעווסקיס ווערק, און בלויז עטלעכע־און־צוואַנציק יאָר זינט דער אַקאַדעמישער אויסגאַבע פֿון דוד עדעלשטאַטס ווערק, וואָס ער האָט רעדאַגירט אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד (און וואָס איז, אַגבֿ, דערשינען אַ זיין נאַמען).

ער איז דער עיקר געווען דער שרענבער פֿון ספֿר־היוחסין פֿון ייִדישן מאָסן־לעבן. אים זינען בניגעשטאַנען עטלעכע גרונט־מעלות, וואָס האָבן די היסטאָרישע אַרבעט מעגלעך געמאַכט: א) די זעלטענע ערלעכ־קייט און זויבער־קייט אין דער באַציונג צום געשיכטלעכן אמת; ב) דער חוש פֿאַרן פֿרט און די נטיה צו זאַמלען; ג) די פֿעיקייט צו זיין אָב־יעקטיוו און זיך אָפֿשירן פֿונעם געבראַכטן מאַטעריאַל, זיך זעלטן אַרײַנ־מישן! ד) די פֿעיקייט זיך אַרײַנצולעבן אין אַ געשיכטלעכן פֿעריאָד (מער ווי ווער עס איז, דאַכט זיך, באַניצט זיך מרמר פֿסדר מיט דער גענשיכטלעכער קעגנװאַרט אין זיין שרײַבן: „דעמאָלט גייט אליהו אַרײַן אין פֿאַלאַץ“, ספֿאַרטאַקוס קוקט זיך צו, „איך רעד מיט ברענערן אַ לענגערע צײַט“ א.א.וו.); ה) זיין ריפֿער חוש פֿאַר געשיכטלעכע ווערטן אין דער רעאַלער פֿערספעקטיווע פֿון היינט. מרמר האָט קיין מאָל נישט גרינג געשאַצט היסטאָרישע ווערטן, ער האָט צוריקגעבראַכט הויפֿנט פֿון עבֿר, און כאַטש ער האָט ראשו ורובו געשטעקט אין דער אַלט־ייִדישער קולטור, איז ער קיין מאָל נישט פֿאַרלוירן געוואָרן אין דער פֿאַרגאַנגענ־הייט און זי אויך קיין מאָל נישט גלאַריפֿיצירט; ו) זיין זעלטענע ערוי־ציע, דאָס, וואָס זעט אָפֿט אויס ווי עקלעקטיק, איז אין דער אמתן געווען אַ ברייט וויסן, סײַ אין אייראָפּעיִשן און סײַ אין ייִדישן זין. ער איז געווען איינער פֿון די געלערנטסטע צווישן ייִדישע קולטור־שאַפֿערס אין אַמעריקע — אַ למדנות, וואָס האָט געשטאַמט אי פֿון טיפֿ־ייִדישע און אי פֿון אַלגעמײן וועלטלעכע קוואַלן; ז) דאָס אַלץ איז געווען געפֿאַרט מיט אַן אידעאַל, אַ גלויבן און מיט געזעלשאַפֿטלעכע מעשים. ער איז געווען אַ טשיקאָווער געמיש פֿון קאַבינעט־מענטש און פֿון געזעלשאַפֿט־לעכער טוערײַ. נישטאָ קיין איין פֿאַרטיי אָדער אידעישע ריכטונג אין ייִדישן לעבן, וווּ מרמר זאָל נישט האָבן געוירקט: פֿון זיין ערשטן אָנטײל בײַ די ציוניסטישע וועלט־קאָנגרעסן ביז דער גרינדונג פֿון וועלט־פֿאַר־באַנד פּועלי־ציון אין 1907 (צוזאַמען מיט בער באַראַכאָו און בן צײַ קאַפֿלאַנסקי), ביז זינע קנאַפע 40 יאָר אַקטיווער באַטייליקונג אין יעדער פֿאַוע פֿון ייִדישן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אין אַמעריקע, און, דער עיקר, אין פֿראַגרעסיוון ייִדישן לעבן.

ב.

דרײַ הויפט־געביטן פֿון דער ייִדישער קולטור האָט מרמר באַווירקט און פֿאַרטיילט: א) דאָס פֿעלד פֿון דער ייִדישער געשיכטע־פֿאַרשונג; ב) דעם געראַנגל פֿאַר דער וועלטלעכער ייִדישער שול, און ג) זײַן אַר־בעט אַוועקצושטעלן די קלאַסישע ייִדישע ליטעראַטור אין אַמעריקע אין דער ריכטיקער היסטאָרישער פּערספּעקטיווע. צו יעדן איינציקן פֿון די געביטן האָט ער אַ סך צוגעטראָגן. אין אַלע דרייַ איז ער געווען איינגאַר־טיק, שעפֿעריש, עקשנותדיק און דער עיקר אַ צוימען־ברעכער. מיר וועלן זיי דאָ בלויז אַנמערקן, הגם יעדער איינציקער פֿון די געביטן פֿאַרדינט אַ באַזונדערע און אויספֿירלעכע אַרבעט.

ראשית, זײַן צושטײַער צו דער פֿאַרשטענדעניש און אויסטייטשונג פֿון דער ייִדישער געשיכטע. דער נײַ־געבוירענער ייִדישער אַרבעטער־קלאַס האָט זיך גענייטיקט אין דער געשיכטלעכער פֿאַרטיילונג פֿון זײַן קאַמף. ער האָט באַדאַרפֿט באַגרייפֿן, אַז די צילן, פֿאַר וועלכע ער ראַנגלט זיך, דער קאַמף פֿאַרן רעכט אויף ברויט און פֿרייהייט, קעגן אומיושר און אונטערדריקונג, איז ניט נאָר אַ געראַנגל, וואָס פֿאַרברידערט אים מיט די אונטערדריקטע עלעמענטן פֿון אַלע אַנדערע פֿעלקער, נאָר אויך אַזאָ וואָס וואַקסט אַרויס פֿון דער טראַדיציע פֿון דורותדיקע געראַנגלען בײַ זײַן אייגן פֿאַלק. ער האָט באַדאַרפֿט דערשפּירן, אַז דער שטרענג פֿאַר יושר איז אַזוי אַלט ווי דאָס ייִדישע פֿאַלק גופּא און אַז אייגנטלעך גייט ער, דער ייִדישער אַרבעטער, אין די פֿוסטריט פֿון דורות קעמ־פּערס. י. ל. פּרץ האָט עס אַזוי פֿאַרשטאַנען און דאָס גייט דורך ווי אַ שנור דורך זײַן גאַנץ שאַפֿן, ניט בלויז אין די 90ער יאָרן, ווי טייל ווילן האַבן, נאָר ביז זײַן לעצט געשריבן און גערעדט וואָרט. מ. ווינ־טשעווסקי גייט אויפֿן זעלבן וועג. ווייניקער — די אַנדערע ייִדישע אַר־בעטער־דיכטער, כאַטש מען געפֿינט בײַ זיי אַ סך היסטאָרישע טעמעס און אַנטײַטן אויף די געראַנגלען פֿון פֿריער. די היסטאָרישע ראַמאַנען, וואָס זײַנען געשריבן געוואָרן אין יענע צײַטן, האַבן דער עיקר אונטער־שטראַכן די לײַדן פֿון אַמאָל, די ייִדישע העלדישקייט לשם דער גלאַריע פֿון נעכטן, מיטן הײַנט האַבן זיי גאַנץ קנאַפּ געהאַט צו טאָן.

מרמר האָט זיך געשטעלט ווי אַ ציל אַרויסצושײַלן דאָס סאַציאַלע אין דער געשיכטע פֿון פֿאַלק. ער האָט אליהו הנביא פֿון די ניסים אַרויס־געוויקלט. ס׳איז ביז איצט געבליבן אַ ניט־געדרוקטער מאַנוסקריפט „אליהו הנביא אין דער באַאַליכטונג פֿון קלאַנסקאַמף בײַ פֿאַרצײטיקע ייִדן“. ער האָט בולט אונטערגעשטראַכן דעם סאַציאַלן געראַנגל בײַ עמוסן אַדער הושען. נאָך אין 1926 האָט ער געדרוקט אין חודש־זשור־נאַל „דער האַמער“ אַן אַרבעט אונטערן נאָמען „דער קלאַסן־כאַראַקטער פֿון דער ייִדישער עטיק“.

זינגע אויפטוען אויף דעם פֿעלד וואָלט מען געקאָנט אַזוי פֿאַרסך-
הפּלען:

(א) ער האָט געהאַלפֿן אַרויסשיילן די סאַציאַל-קעמפֿערישע טראַדיציע
פֿון דער ייִדישער עשיכטע.

(ב) ער האָט אַנטקעגנגעשטעלט דער אויסדערוויילטקייט — און באַ-
זונדערקייט — טעאָריע פֿון דער ייִדישער געשיכטע דווקא די שותפֿותדיקע
שטריכן, וואָס האָבן אונדז פֿאַרברידערט מיט דעם מענטשנס געראַנגל אין
אַלע לענדער («קלאַסנקאַמף אין אַלטערטום»).

(ג) ער האָט צוגעגעבן דעם הינטצייטיקן קאַמף פֿון די ייִדישע פֿאַלק-
מאַסן די געשיכטלעכע דימענסיע, דעם היסטאָרישן געראַנגל פֿון אַלע צייטן,
ציענדיק אַ ניט־איבערגעריסענע שוור פֿון אליהו, דעם מפּבי, יוחנן גוש-
חלב ביו הירש לעקערטן, גרעגאָרי גערשוני און אהרן ליבערמאַן. דער-
בני האָט ער ניט נאָר געזען דעם געראַנגל פֿון די הינטצייטיקע ווי גלייכ-
ווערטיק מיטן געראַנגל פֿון די פֿריערדיקע, נאָר געשטרעבט זיי קעגנזייטיק
צו פֿאַרבינדן און באַווייזן ווי די איצטיקע וואַקסן אַרויס און שעפֿן זייער
יניקה און אינספּיראַציע פֿון די פֿריערדיקע. ער האָט אונדז געהאַלפֿן צו-
ריקגעוויינען די טראַדיציע פֿון געראַנגל אין דער טיף, ער האָט דעם סאַ-
ציאַלן קאַמף פֿון די ייִדישע פֿאַלקמאַסן אין אונדזער צייט צוגעגעבן די
נאַציאָנאַלע דימענסיעס פֿון אַ דויערנדיקן, לאַנג־דורותדיקן געראַנגל פֿאַר
ישר, פֿרייהייט און קולטור.

ג.

דאָס צווייטע פֿעלד פֿון זיין קולטור־אַרבעט איז געווען דער געראַנגל
פֿאַר דער צוקונפֿט — פֿאַר די ייִדיש־וועלטלעכע שולן אין אַמעריקע. קלמן
מרמער איז געווען פֿאַרבונדן מיט די סאַציאַליסטישע «סאַנדעיִ-סקולס»
נאָך אַזוי פֿרי ווי 1911—1912. אין 1916 איז ער געווען דער דירעקטאָר
פֿון דער מחביער שול אין שיקאַגאָ און אין זעלבן יאָר האָט ער רעדאַ-
גירט «דער נַצער דור», דער ערשטער ייִדישער דערציִונג־זשורנאַל אין
אַמעריקע (און אַפֿשר ניט בלויז אין אַמעריקע). אין 1922, האָט ער רע-
דאַגירט (צוזאַמען מיט יעקבֿ לעווין און לייבוש לערער) דעם זשורנאַל
«ערציִאָונג». אין משך פֿון לאַנגע יאָרן איז ער געווען פֿאַרבונדן מיט
די ייִדיש־וועלטלעכע שולן און שפעטער במשך עטלעכע יאָר, געווען דער
דירעקטאָר פֿון די אָרדן־שולן.

אויך אין דער שול איז מרמער צושטענער אַ וואַגיקער און דויערני-
דיקער. זיין הויפּט־אויפֿטו: אָפּהיטן דעם באַלאַנג פֿון פֿאַרגעשריטענעם
און נאַציאָנאַלן. שוין אין «דער נַצער דור» דרוקט מרמער אָפּ אַ פּאַלע-
מיק צווישן דר. חיים זשיטלאָווסקי און חיים ליבערמאַן. מרמער שטיצט
אין גאַנצן זשיטלאָווסקיס ענערגישע און אויסגעהאַלטענע אָפּענסיווע קעגן

ליבערמאנען און זיין פרוו צוריקצופירן דאס יונגע עופהלע, די באַר וואָס געבוירענע וועלטלעכע שול, צו די אידעישע פּאָסטולאַטן פֿון חדר און דער רעליגיעזער ייִדישער דערציִונג.

ער האָט דערצויגן דורות לערער און זיי צוגעגרייט ניט באַר מיטן וויסן, באַר אויך מיט דעם גלויבן, אַז די אַרבעט זייערע איז אַ מלאַכּת־הקודש, אַזאַ וואָס איז ווערט אַלע אָנשטרענגען און קרבנות. ווי דער דירעקטאָר פֿון די אַרדן־שולן, האָט ער פּסדר געשטרעבט צו געפֿינען דעם גלניכגעוויכט צווישן אַ סאַציאַלער און נאַציאָנאַלער דערציִונג.

ד.

אַבער קלמן מרמס הויפט אַרבעט און זיין הויפט ירושה פֿאַר אונדז איז זיין געראַנגל פֿאַרן יחוס פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־ליטעראַטור און דער אַרבעטער־פרעסע אין אַמעריקע. אויף דעם געביט איז צו אים קיין גלניכ ניטאָ. ער איז געווען און געבליבן דער ראשון, דער פּיאָנער, וואָס אַלע קוואַלן פֿון אונדזער פֿאַרש־אַרבעט וועגן דעם פּעריאָד גייען נאָך אַלץ פֿון אים אַרויס און הייבן זיך מיט אים אָן.

אין פּמות איז זיין צושטיצער צו דער גאַרער ייִדישער פרעסע אַזאַ וואָס איז ווערט צו רעגיסטרירן. ער האָט זיך באַטייליקט אין מער ווי דריי צענדליק ייִדישע און העברעיִשע זשורנאַלן. ער האָט אַליין רע־דאַגירט (אַדער מיט־רעדאַגירט) 15 ייִדישע זשורנאַלן און צייטונגען: כּותל מער־י (לאַנדאָן, 1902-1903), לאַנדאַנער יוד (1904), טעגלעכער יודישער אַדווערטײַזער (לאַנדאָן, 1904-1905), אידישע פֿרײַהייט (לאַנדאָן, 1905), אידישער קעמפֿער (פֿילאַדעלפֿיע, 1906-1907), דענווער אידישע פּאָסט (1910-1911), דער נײַער דור (שיקאַגאָ, 1916), דער קונסט־פֿרײַנט (שי־קאַגאָ, 1916), די וועלט (שיקאַגאָ, 1917-1919), דער שיקאַגער „פֿאַרווערטס“ (שיקאַגאָ, 1919-1921), די נײַע וועלט־אמת (מיט־רעדאַגירט), דער האַמער (ניו־יאָרק, מיט־רעדאַגירט).

אַבער ניט בלויז אין פּמות גייט עס. וויכטיקער איז די ווערט און קוואַליטעט פֿון זיין צושטיצער צו דער פֿאַרשטענדעניש פֿון דער ייִדי־שער ליטעראַטור אין אַמעריקע. מרמר האָט זיך געלאָזט אויף אַ שווערן וועג. ער איז געאַנגען דאָרט וווּ — לויטן ענגלישן ווערטל — „די מלאכים האָבן מורא צו טרעטן“. עס איז אין יענער צייט געווען דורכויס קעגן דער ליטעראַרישער „מאַדע“ און קעגן דער אָנגענומענער קריטיק זיך אַנצושטעלן פֿאַר די שאַפֿערס פֿון דער סאַציאַלער ייִדישער ליטע־ראַטור אין אַמעריקע, וואָס האָבן בײַם סוף פֿון לעצטן יאָרהונדערט אַוועק־געלייגט דעם פֿונדאַמענט פֿאַר דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור אין לאַנד. מרמר איז אַרויסגעטראַטן קעגן דעם אָנגענומענעם גוסח אין דער

ידישער ליטעראטור־פֿארשונג און קריטיק אין אמעריקע.* זיין הויפט־ציל איז געווען צו באווייזן, אז די אמעריקאנער יידישע אַרבעטער־ליטעראטור איז געווען אַ פֿאַלקשאַפֿונג, וואָס האָט צוזאַמען מיט די איראָפּעיִשע קלאַסיקערס באַפֿעסטיקט דעם פֿונדאַמענט פֿון אונדזער מאָדערנער יידישער ליטעראטור, און, אַז מע דאַרף די ליטעראטור באַטראַכטן נישט ווי די ערשטע אומזיכערע טריט און שטאַמלענישן פֿון „האַלבע“ דיכטער, נאָר, פֿאַרקערט, ווי אַן אָנהייב פֿון גרויסן סאָציאַלן באַטנט און קינסטלערישע פֿאַטענצן, וואָס מע דאַרף משלים זיין, פֿאַר־היטן זייער מהות און פֿאַרזיכערן זייער המשך.

וואָס זינען געווען די הויפט־שטריכן פֿון אונדזער בראשית־ליטע־ראַטור דאָ אין אמעריקע? רחמנות און ליבע צו די אונטערדריקטע, אַ געראַנגל פֿאַר יושר, אַן אוממיטל באַרע אידענטיפֿיקאַציע פֿון די שריי־בעריס מיט די, פֿאַר וועמען זיי שרייבן, אַ באַשטימטע קריגערישקייט, אַ האַפֿערדיקייט, אַ גלויבן און אַ באַוווּסטזיין, אַז די ליטעראטור דאָ דאַרף דורכפֿירן אַ באַשטימטע סאָציאַלע שליחות. אָט די שטריכן גע־הערן, אין תּוֹך, אויך צו דער איראָפּעיִשער יידישער קלאַסיק, ספּע־ציעל צו אירע גרונטלייגערס. זיי זינען, וויזנט אויס, כאַראַקטעריסטיש פֿאַר יעדער ליטעראטור, וואָס שטייט נאָענט צום לעבן פֿון פֿאַלק. דער פֿאַקט איז, אַז נאָר אַזאַ ליטעראטור ווי מאַריס ראָזענפֿעלד און מאַריס ווינטשעווסקי, דוד עדעלשטאַט און יוסף באַוושאווער (און צענדליקער אַנדערע ווייניקער באַקאַנטע דיכטערס און פֿראַנצ־שרייבערס) האָבן אין יענער צייט געשאַפֿן איז געווען מסוגל גוֹבֵר צו זיין דעם כאַאָס פֿון

* אינטערעסאַנט, און דאָס וועט אונז העלפֿן בעסער אָפּשאַצן מרמזס אַרבעט, אַז דער געראַנגל קעגן די ערשטע אַרבעטער־דיכטער איז ניט געווען בלויז באַגרע־נעצט צו די פֿריע „קריגערישע“ יאָרן פֿון די „יונגע“, פֿאַרקערט, אַזוי שפּעט ווי 1942 (1) שרייבט ש. ניגער אין דער „אַלגעמיינער יידישער ענציקלאָפּעדיע“ (און אַן ענציקלאָפּעדיע דאַרף דאָך נאָך אַלעמען זיין אַן עיגן לדורות): „די הויפט־פּיאַנערן פֿון דער פּראַלעטאַרישער פּאַעזיע (זינען) געווען שרייבער־אַגיטאַטאָרס, שרייבער־פּובליציסטן און זייערע אויפֿטוען זינען אפֿשר מער אויפֿטוען פֿון דעם יידישן זשורנאַליזם, ווי פֿון דער יידישער ליטעראטור...“ (באַנד „יידן־ג“, זײַ 125-124) אַז דאָס איז ניט סתּם אַ צופֿעליקער זאַג, באַשטעטיקט ש. ניגער נאָך אַ מאָל אין זײַן בוך „דערציילער און ראַמאַניסטן“ (1946), אין זײַן עסיי וועגן לעאַן קאַברין: „... אים (קאַבריען — א. ג.) איז באַשערט געווען צו ווערן ליטעראַריש אַקטיוו אין אַ סביבָה, וווּ דער עיקר און געווען ניט קינסטלערישע ליטעראַטור, נאָר סאָציאַל־לע אויפֿגאַבן... אין אַ סביבָה וואָס איז... פֿאַר די יונגע שפּערישע פּוּחות... געווען אַ צויענג וויגעלע...“ (זײַ 223), און אויף אַן אַנדער אָרט: „... די ראַדי־קאַלע פּרעסע האָט געזוכט מעשיות וועגן נײַגעבאַקענע קאַרל מאַרקסעס און באַקר־ניס. האָט זיך קאַברין געמוזט ראַנגלען מיט דער שווערער אויפֿגאַבע צו שאַפֿן לעבן און געשטאַלטן, פֿון אמעריקאַנער יידישן באַאַס, איז קיין חידוש ניט, וואָס עס האָט געטראַפֿן, אַז ער איז אַרויס פֿון דעם געראַנגל אַן אַ זיגער־קראַנץ. מער חידוש איז, וואָס דער קינסטלער אין אים האָט איבער דעם יקעמפֿער, און דעם אַמווירער אָפֿט אָפּגעהאַלטן נצחונות“ (דאַרט, זײַ 222).

אימיגראנטישער איבערגעפלאנצטקייט, באהערשן דעם דזשונגל פֿון גרינ-קייט און פֿארלויבנדיקייט, און העלפֿן די אַריבערגעקומענע זיך דערהויבן פֿון „הענט“ צו מענטשלעכער ווערדע, פֿון אליקום צונוערס ליבעראל-משכילישן „ווי לאַנג, וועסטו, אידל, אַרומגיין און פעדלען?“ ביז באַזױ-שאַווערס דערהויבן-מאַנערישן „הויב אויף דענע אויגן, אַ, פֿאַלק“. עס איז געווען אַ פּיאַנערישע ליטעראַטור פֿון גרויסער געזעלשאַפֿטלעכער ווערט און דינאַמישן אימפעט.

דערנאָך איז געקומען אַ פעריאָד פֿון פֿאַרלייקענען די פֿאַרגייערס — דער פעריאָד פֿון זישע לאַנדויס „הינזער, מענטשן, גאַסן — גיי איך גלאַט פֿאַרבײַט“ — דער פעריאָד פֿון אויסמזנדן דאָס לעבן, וויפֿל מיר זאָלן ניט פּרוּוון פֿאַרשטיין די היסטאָרישע סיבות, וואָס האָבן געפֿירט צום יחידזום אין דער ייִדישער ליטעראַטור, צו די אינטראַווערזע בלאַנדזשע-גישן פֿון באַשטימטע טיילן פֿון אונדזער אינטעליגענץ, בלייבט אָבער דער פֿאַקט, אַז זיי האָבן געפּרוּווט אַרויסרעיסן דאָס פֿרײַערדיקע מיטן שורש, פּדי דער ליטעראַטור-גאַרטן זאָל זיך קאַנען צעוואַקסן. אין גאַמען פֿון קאַמף פֿאַר שפּראַך און פֿורעם האָבן טייל געפֿירט אַ געדאַנגל קעגן אי-דעזשיקייט, סאַציאַלער ציל-באַווסטקייט און די נאַענטע שניכותן פֿון קינסטלער מיטן פֿאַלק, אין ערגעץ האָט מען, דאַכט זיך, אַזוי ניט גע-לייקנט אין דער פֿאַרגייערשאַפֿט, אַזוי זיך געוואַרפֿן מיט ירושה ווי אין דער אַמעריקאַנער ייִדישער ליטעראַטור אַרום צווייטן צענדליק פֿון הינ-טיקן יאַרהונדערט (און אַ ביסל פֿרײַער).

ק. מרמר האָט זיך אַנטקעגנגעשטעלט דער אַנשטעלונג, וואָס מען פּרוּווט ביז איצט פֿאַרפֿיקסירן אין דער ייִדישער ליטעראַטור (מ'דאַרף פֿאַרצייכענען ווי ווערטפֿולע אויסנעמען ב. י. ביאַלאַסטאַצקיס גרינטלעכע אַרבעט וועגן דוד עדעלשטאַטן און נ. ב. מינקאָוס וואַגיקע דרײַ-בענדיקע אַרבעט: „פּיאַנערן פֿון דער ייִדישער פּאַעזיע ליטעראַטור אין אַמעריקע“. זיי גייען טאַקע אין די פֿוסטריט פֿון קלמן מרמרן. ביידע האָבן פֿון אים געלערנט און ביידע שאַצן אָפּ, אַז ער האָט זייער וועג לייכטער געמאַכט). וואָס זענען געווען מרמרס אַנישטעלונגען בנוגע דער אַמעריקאַנער ייִדישער ליטעראַטור?

אין ברייטע שטריכן קאָן מען זיי פֿאַרסך-הפֿלען אַזוי:

א) די ליטעראַטור איז געבוירן געוואָרן אין שאַפּ, אַ פּראָדוקט פֿון אַ נעעם סאַציאַלן שיכט, וואָס האָט צוליב זיין נויט און זיין קולטור-דאַרשט געזוכט וויסן און פֿאַרשטענדעניש און איז דעריבער געוואָרן ניט נאָר אַ קולטור-געברויכער, נאָר אויך אַ קולטור-שאַפֿער. די פעדלער-מאַסע, — זאָגט מרמר, — איז ניט געווען בכוח צו שאַפֿן קיין קולטור, קיין נעע קולטור-אויסדרוקן אָודאי ניט. „די אייגנטלעכע באַשאַפֿערין און טרעגערין פֿון דער ייִדישער קולטור אין אַמעריקע, און דערמיט אויך פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, איז געווען די אַרגאַניזירטע ייִדישע אַר-

בעטערשאַפֿט" (דער אָנהייב פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע". ז' 22).

(ב) די ליטעראַטור האָט דער עיקר געווירקט, וויל זי האָט געשטרעבט צו דינען דעם לייענער און אים דערציען, אַפֿילו דער יונגלינג עדעלשטאַט האָט דאָס פֿאַרשטאַנען.

(ג) די אַמעריקאַנער ייִדישע ליטעראַטור, ניט געקוקט אויף איר צוגע-בונדנקייט צו דער אַלטער היים, „איז ניט איבערגעפֿלאַנצט געוואָרן פֿון איראָפּע. זי איז אַרויסגעוואַקסן פֿון די באַדינגונגען פֿון אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן" (דאָרט, ז' 5), „די גניע אומשטענדן ברענגען אַרויס „גניע זינגער" מיט „גניע לידער". עס הייבט זיך אָן בויען אַ גניע ייִדישע ליטע-ראַטור, עטאַבלירט אויף אַ גניעם לעבן־שטייגער... די פֿאַליטישע פֿרני-הייט צו רעדן און שרײַבן אָן אַ צענוור... איז געווען אַ גניע דערשנינג סני פֿאַר די ייִדישע מאַסן און סני פֿאַר דער ייִדישער אינטעליגענץ" (דאָרט, ז' 20).

(ד) די אַמעריקאַנער ייִדישע ליטעראַטור מוז זיין אַנדערש פֿון דער איראָפּעיִשער. אין דער אַלטער היים האָבן זיי „געפֿירט אַ קאַמף קעגן בעל־טאַקסעס און וואַכערניקעס און דאָ האָט מען געמוזט אַרויסטרעטן קעגן דער גאַנצער סיסטעם פֿון לעבן אויף יענעם חשבון... מען האָט דעריבער געמוזט שאַפֿן עפעס גניס, וואָס זאָל זיך פֿאַסן פֿאַר אַ מאַדער-נעם אינדוסטריעלן ייִדישן אַרבעטער" (דאָרט, ז' 20-21).

(ה) די ייִדישע אַרבעטער-ליטעראַטור, ניט געקוקט אויף דעם פֿאַקט, וואָס „אין דער דאָזיקער אַטמאָספֿערע פֿון פֿאַרשאַרפֿטן קלאַסן-קאַמף... האָט דעמאָלט ניט געקאָנט זיין קיין רייד פֿון דער נאַציאָנאַלער קרױבהשאַפֿט צווישן די אונטערדריקנדיקע באַסעס און זייערע פֿאַרשקלאַפֿטע אַרבעטער, צווישן דעם ייִדישן „אַלרײַטניקטום" און דער ייִדישער אַרעמשאַפֿט... און די פּיאַנערן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור און פרעסע האָבן דעריבער — ניט געקוקט אויף זייער שטאַרקן ייִדישן נאַציאָנאַלן געפֿיל — אַנגע-נומען דעם גניעם „פל בעלי המלאכה הברים" (אַלע אַרבעטער זינגען הברים, דאָרט, ז' 23) — ניט קוקנדיק אויף דעם אַלעם, איז זי, די ייִדישע אַרבעטער-ליטעראַטור, געווען און געבליבן אַ טיף נאַציאָנאַלע.

זייער אַפֿט קערט זיך מרמר אום צו אַט דער אַנזשטעלונג, אָן די אַרבעטער-ליטעראַטור איז געווען אַ טיף-נאַציאָנאַלע. ער מינימירט אַפֿילו דאָ און דאָרט אַן אויסדרוק, וואָס וואָלט געקאָנט געטשיטשט ווערן ווי נאַציאָנאַל־נעגירנדיק, פּדי אונטערצושטרײַכן דאָס פּאַזיטיווע, נאַציאָנאַל-באַיאַענדיקע. ער ציטירט דאָס, וואָס אהרן ליבערמאַן שרײַבט אין אַ בריוו צום יונגן דיכטער־עוואָלוציאָנער לייזער צוקערמאַן: „בני אונדו ביידע האָט די מענטשן־ליבע אַ נעסט געבויט און אונדזער לוינ איז דאָס גוטס וואָס מיר פֿאַרשפּרייטן צווישן אונדזער פֿאַלק...". (בריוו פֿון אהרן לי-בערמאַן, ז' 34), פֿון יעקב גאַרדינען ציטירט ער: „מיר, איך און יהודית, דאָס הייסט, די ייִדישע פֿאַלקסמאַסע — א. ג. האָבן דאַכט זיך גאַרנישט

געמיינשאַפֿטלעכס. פֿונדעסטוועגן זינען מיר איין קערפער און איין זעל... זי איז מײַן געליבטע" (יעקב גאַרדין, ז' 17). און אויף אַן אַנדער אָרט זאָגט מרמר וועגן גאַרדינען: „בלי ספֿק וועט יעקב גאַרדין בלייבן אין דער ייִדישער געשיכטע ווי דער רעפֿאַרמאַטאָר פֿון ייִדישן טעאַטער און ווי דער פראַגרעסיווער קולטור־טרעגער און געזעלשאַפֿטלעכער טוער, וואָס האָט געזוכט דורך זײַן קונסט אויפֿצוהויבן די מאַסן קולטורעל און מאַ-טעריעל" (דאָרט, ז' 17), און אויף אַן אַנדער אָרט: „גאַרדינס צער און יאוש שטײַגן, ווען זײַן 'דעמענטיאַ אַמעריקאַנאַ' ווערט גיך אַרונטערגענו-מען. ער איז געווען איבערצײַגט, אַז אָט די נײַסטע דראַמע זײַנע האָט געקאָנט אויפֿשטורעמען די ייִדישע מאַסן קעגן דינען דעם בעל, צום גאַל-דענעם קאַלב, און אַרויסרופֿן זייער יובעל פֿאַר אַ ריינעם ערלעכן אי-דעאַלן לעבן..." (דאָרט, ז' 200). און נאָך אין אַן אָרט ציטירט מרמר אַ בריוו, וואָס מאַריס ראָזענפֿעלד האָט אים געשריבן אין 1906. אין וועלכן ראָזענפֿעלד פראַקלאַמירט, אַז „ייד און אַרבעטער איז שטענדיק געווען מײַן מאַטאַ" (דער אָנהייב פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע", ז' 73) און מרמר קומט צום פועל־יוצא, אַז „אין אָט דעם זין [דער פֿאַר-לאַנג צו אַרבעטן פֿאַרן ווילזינן פֿון די ייִדישע פֿאַלקמאַסן — א. ג.] איז דער אָנהייב פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, ווי פֿריער אין ענגלאַנד, אַ המשך פֿון אירע פראַגרעסיווע שאַפֿונגען אין דער אַלטער היים" (דאָרט, ז' 21).

מרמר האָט אונדז געהאַלפֿן און העלפֿט אונדז עד־היום אין אונדזער געראַנגל פֿאַר אַן אייגנאַרטיק אַמעריקאַנער ייִדיש קולטור־שאַפֿן, ניט ווי אַן אָפּגלאַנץ און ניט ווי אַן עכאַ פֿון וועלכן עס איז אַנדערן ייִדישן ישובֿ, נאָר ווי אַ גלייכבאַרעכטיקטער קאַמפֿאַנענט פֿון דער אַלועלטלעכער ייִדי-שער פֿאַלקס־קולטור.

(1957)

2

דאָס נאַציאָנאַלע פנים פֿון די ערשטע אַרבעטער־ פּאַעטן אין אַמעריקע

1

עס קען אויסקומען אַ ביסל אויסטערליש, וואָס אַזוי שפּעט אין דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, זאָל מען דאַרפֿן פֿאַר־טיידיקן די הנחה, אַז די פּראָלעטאַרישע ייִדישע פּאַעזיע אין אַמעריקע פֿון סוף 19טן יאָרהונדערט איז געווען און געבליבן אַ נאַציאָנאַל־אינטעגריר־טער עלעמענט פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור, אַז פֿאַר דער אַמעריקאַנער ייִדישער ליטעראַטור איז זי געווען דער סאַמע פֿונדאַמענט, דער ראַש־פינה, פֿון דעם בנין וואָס האָט זיך שפּעטער אויפֿגעהויבן מיט אַזוי פֿיל רחבות און פֿאַרביקייט, מיט אַזוי פֿיל פֿענצטער צום ייִדישן לעבן, צו אונדזער דורותדיקן שאַפֿן און צו דער וועלט.

אַפֿשר איז דער חשובֿן שוין טאַקע אַן אַפּגעסילוקטער, מחמת די פּראָטאַגאַניסטן וואָס האָבן אַ מאָל געפֿירט דאָס געפֿעכט זינען שוין אַרײַ־בער פֿון דער אַרענע אין דער געשיכטע אַרײַן?

עס איז אָבער ניט אַזוי, מחמת לונג־און־לעבער מיטאַסן, וואָס מען האָט דעם פּעריאָד אָנגעהאַנגען מי־יודע וויפֿל יאַרצענדלינגער צוריק, וועגן סאַציאַליסטישער מגיזות, אומפּאַעטישקייט, פּראָפּאַגאַנדע — האַלטן זיך נאָך אַלץ, ווערן ניט רעוואָלוציאָנערי, און שטערן אָפֿט אַ וויכטיקן פּעריאָד פֿון אונדזער ליטעראַטור צוצוקומען צו זײַן באַרעכטיקט אַרט אין דעם פֿאַרנעם פֿון אונדזער ליטעראַטור־געשיכטע.

אַזוי, למשל, איז ניטאָ קיין סימן פֿון די פֿיר אַרבעטער־דיכטער אין אוירוינג האָוס און אליעזר גרינבערגס „טרעזשורי אָוו ייִדיש פּאַ־עטריי“. ווינטשעווסקי, באַוושאַווער און עדעלשטאַט פֿעלן לגמרי אין יוסף לעפֿטוויטשעס אַנטאַלאָגיע „די גאַלדן פּיקאַק“, און ראָזענפֿעלדן גיט ער עטלעכע זיטלעך. אין לעפֿטוויטשעס לעצטער אַנטאַלאָגיע („ענטהאַלאָדזשי אָוו מאָדערן ייִדיש פּאַעטריי“, אַרויסגעגעבן פֿון אינטערנאַציאָנאַלן פען קלוב, 1974) איז שוין מאָריס ראָזענפֿעלד אויך ניטאָ. אַלע פֿיר — „שפורלאָז פֿערוזנקט“, פּאָילו לאַ היו, ווי קיין מאָל אויף דער וועלט ניט געווען; נייטן אַסאַבעל, אין זײַן „ענטהאַלאָדזשי אָוו דזשוײַש ליטעראַ־

אין האָב טיילן פֿון דער אַרבעט געלייענט פֿאַר דער „אַמעריקאַנער אַסאַציאַציע פֿון ייִדיש־פּראָפּעסאָרן“

טשור" (באמערקט: דזשווע, ניט בלויז יידיש), לאַזט אין גאַנצן אַרויס עדעלשטאַטן, גיט באַוושאָוערן צוויי קליינע, ניט כאַראַקטעריסטישע ליי-דער — און דאָס אַלץ, פּאַעטן, וואָס זייער יידישקייט איז באַגרענעצט צום פּאַקט, וואָס צופֿעליק זינען זייערע טאַטע-מאַמע געווען יידן, זינען ביי אים יאָ פּאַרטראַטן. דוד עדעלשטאַט האָט, משמעות, ניט קיין זכות-הקיום אין דער יידישער ליטעראַטור. „אַ, גוטע פֿרײַנט, ווען איך וועל שטאַרבן" האָט, וויזנט אויס, קיינעם ניט באַרירט און קיינעם ניט באַ-ווירקט. די בעכנ טרערן, וואָס דורות האָבן פּאַרגאַסן בנים זינגען דאָס ליד, האָבן, קענטיק, ניט גענוג ממשות, אַז, כאַטש אין זייער זכות, זאָל איין ליד פֿון דוד עדעלשטאַט אַרײַנגענומען ווערן אין דער שאַצקאַמער פֿון דער יידישער ליטעראַטור*.

עס וואָלט אָבער געווען קרום און ניט יושרדיק פֿרווון אַוועקלייגן די שולד בלויז ביי דער שוועל פֿון די ענגלישע איבערזעצערס. פּאַר-קערט: אַנגעהויבן האָט עס זיך נאָך מיט אַ סך יאַרן פֿרײַער, און דווקא אין דער יידישער ליטעראַטור, אויף אַ ליטעראַרישער אַרענע וווּ דאָס געפֿעכט איה, ביז אַ באַשטימטן גראַד, געווען באַרעכטיקט און פּאַרשטענד-לעך, אַפֿילו — נייטיק, אַ מין „אַבּות ובנים", עלטערן-און-קינדער געראַנגל, אין קאַנטעקסט פֿון אַ פּעריאָד. מיר איצט, אָבער, מעגן — מוזן! — דאָס-אַ געפֿעכט באַטראַכטן היסטאָריש און אַביעקטיוו — אַן אַלטע חשבונות.

2

וויי וואָלט געווען דער יידישער ליטעראַטור, אויב די „יונגע" וואָלטן ניט געווען רעבעלירט קעגן זייערע פּאַרגייערס. אָבער נאָך ווייער וואָלט געווען די „יונגע", אויב זיי וואָלטן ניט געהאַט קעגן וועמען צו רעבע-לירן. אַפֿילו די טענדענץ צו נעגירן די פּאַרגייערס איז פּאַרשטענדלעך, כאַטש די פּאַרניינג האָט זיך אַנגעהויבן נאָך פֿרײַער, פֿאַר די „יונגע". נאָך אין 1907 האָט י. ל. פּרץ אין אַ שמועס וואָס איז געווען גע-דרוקט אין דער לעמבערגער צײַטונג „יעדנאַשטש" (אייניקייט) (זע נחמן מייזיל „י. ל. פּרץ — בריוו און רעדעס", זײַט 411), געזאָגט וועגן מאָריס ראַזענפֿעלדן:

„ראַזענפֿעלד, אויב מען רעדט שוין אַפֿן, האָט ווי אַ דיכטער אַ קנאַפע ווערט. זײַנע לידער — דאָס זײַנען קלאַגמוטער-רעפֿלעקסיעס פֿון אַ ייד אַן אַרבעטער, רעפֿלעקסיעס געשאַפֿן פֿון אַ ניט געראַטענעם שרײַ-

* מע דאַרף דערמאַנען צום גוטן די איבערזעצונגען פֿון אהרן קריימער אין זײַן לידער-בוך „מאַזעס". ער האָט דאַרט אַרײַנגענומען 43 לידער פֿון אַלע פיר זיכ-טערס. אָבער קריימערס ביכל האָט געהאַט זייער אַ קליינע צירקולאַציע — מיסתמא, ניט מער ווי אַ טויזנט קאָפּיעס. מען מעג אויך דערמאַנען דאָס בוך „מאַריס ראַזענ-פֿעלד — סילעקשאַנס פֿראַם היו פּראַוז ענד פּאַעטרי", איבערגעזעצט פֿון מעקס ראַז-יענפֿעלד, קאַמפּילירט און רעדאַגירט פֿון א. גאלדבערג און מעקס ראַזענפֿעלד, אַיקוף-פּאַרלאַג, 1964.

בער. קיין שום אידייען זינען דאָרט פֿאַראַן. זיי קענען דעריבער ניט מיטריכטן דאָס פֿאַלק, פֿאַר וועלכן זיי זינען געשריבן. און זיי קענען פֿאַר אים קיין זאָך ניט שאַפֿן.

די רייד קומען פֿון דעם י. ל. פּרץ, וואָס האָט מיט אַזוי פֿיל סענ־סיטיווקייט, כּמעט אינטוויטיוו, אַרויסגעשפּירט דעם פֿונק טאַלאַנט ביי יעדן אָנהייבער. דער מעגלעכער פֿאַרענטפֿער פֿאַר פּרצן קאָן זיין דער פֿאַקט, וואָס ער האָט זיך נאָר וואָס געהאַט באַקענט מיט מאָריס ראָזענ־פֿעלדן פֿערזענלעך, אין קראַקע, און דער לעצטער האָט אויף אים געמאַכט אַ דערדריקנדיקן אַינדרוק מיט זיין נעבעכדיקער, געפֿאַלענער, יורדישער האַלטונג.*

דער פּראָצעס פֿון נעגאַציע ציט זיך ווייטער. אַזוי פֿרי ווי 1914, האָט זלמן רייזען, אין זיין ערשטער אויפֿלאַגע פֿון „לעקסיקאָן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור און פּרעסע“ (וואַרשע, פֿאַרלאַג „צענטראַל“), גע־שריבן וועגן דוד דעזעלשטאַטס לידער: „אין זיי איז דאָ מער רעוואַלוציאָנעריע פּובליציסטיק, ווי ריינע פּאָעזיע... ניטאָ קיין איינציקס אַפֿילו וואָס זאָל ניט זיין טענדענציעז“, אמת, ער גיט צו: „זיי מאַכן דאָך אַן אַינדרוק מיט דעם שטאַרקן אויפֿריכטיקן געפֿיל“. (דער אָפּשאַץ ווערט אויך איבערגעהוּרט אין די שפּעטערדיקע אויפֿלאַגעס פֿון „לעקסיקאָן“, 1927, 1930).

אַפֿילו דער יונגער משה אַלגין, וועמען מען קאָן ניט חושד זיין אין גיט־נאַענטקייט צו די פּראַלעטאַרישע דיכטערס, איז כּמעט אומברח־מנותדיק, און באַשטימט גיט יושרדיק, צו מאָריס ראָזענפֿעלדן אין זיין בוך „וועלט פֿון געזאַנגען“ (1919, זינט 141). כאָטש ער האָט זיך שפּעטער אָפּגעזאַגט פֿון זיין צוגאַנג, בלייבט ער נאָך אַלץ קאַרג און צוריקגעהאַלטן (מ. אַלגין, „קולטור און פֿאַלק“, איקוף, 1949, ז״ו 191-201). ענלעך צו אַלגינס קריטיק, כאָטש מיט אַן אַ שיר מער אַינזענעניש, איז היים זשיט־לאָוסקי אין זיין קריטיק איבער די דרײַ בענד פֿון ראָזענפֿעלדס לידער און פּראָזע (1910). ער געפֿינט ביי ראָזענפֿעלדן מער „רוי מאַטעריאַל“, מער „גאַלדזאַמד“ ווי גאַלד (דר. היים זשיטלאָוסקי, ווויזע און געדאַנק, איקוף, ז״ו 168-172).

* י. ל. פּרץ דערשאַצט אויך גיט יעקבֿ גאַרדינס אויפֿטו פֿאַרן ייִדישן טעאַטער. ער זאָגט וועגן גאַרדינען: „גאַרדין — פֿרעמדע פּראַבלעמען... פֿרעמדע טיפּן, ייִ־דיש איבערגעקליידט, אַ שפּאַך — צום ציינער ברעכן — אַ ניקאַלאַיעווער ייִדיש פֿון אַ בעל תּשובּה אויף דער עלטער... אַלץ פֿון פֿרעמדן אַקסל, און פּורמידק — אויף שטאַלצן, און האַרט, ווי גיט דערבראַטן געגזונס...“ (אינטערוויו מיט ש. ק. שנעעפֿאַל, אין 1903).

אַפֿילו צו יהוּאַשן האָט י. ל. פּרץ (1907) געשריבן: „אָנפֿאַנגס איז מיר שווער געווען זיך צוגעווינען צו אַינער אַמעריקאַנישן סטיל“ (דאָרט, ז. 241). מיר מיינען, אַז טייל יונגע אינטעליגענטן זינען שוין געקומען אַהער פֿון אייראָפּע, אָנגעהויכטע מיט נעגאַטיווע אַינדרוקן און מיינונגען וועגן אַמעריקאַנער „ליטעראַרישן מיידער“.

אפילו ה. ליוויק, וועלכער ווייזט שפעטער אַרויס אַזוי פֿיל סענסי-טיוויקייט צו ראָזענפֿעלדן און בעיקר אַזאָ זעלטן וואַרעמע איבערלעך קרו-בישע באַציונג צו דוד עדעלשטאַט (אין זײַן „די באַלאַדע פֿון דענווער סאַנאַטאָריום“ זאָגט ער: „... נאָר יאָ באַשערט, אַז ערד פֿון קאַלאַראַדאָ / דורך דיר, פֿאַעט, זאָל ווערן אייגן ערד“) — אפֿילו ליוויק וואַרפֿט אַרויף (אין „דער אינדזל“, 1918) די גאַנצע שולד פֿאַרן טרויעריקן מצבֿ פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אויף דעם אַרעמען מאַריס ראָזענפֿעלד: „ווער ווייס ווי ווייזט מיר וואַלטן פֿאַרגאַנגען, ווען ער [מאַריס ראָזענפֿעלד — א. ג.] דערשרעקט זיך גיט; ווען ער, מיט דער זעלבער שער, מיט וועלכער ער האָט זיך אַרויפֿגעוואַרפֿן אויפֿן, לומפֿיקן באַס, וואַלט געגעבן אַ שניט איבערן פֿאַדעם פֿון דער אימפֿאַרטירטער טראַדי-ציע, און וואַלט, אין שײַן פֿון דער נײַער וועלט, געבליבן שטיין אַליין, אַ נײַער אָנהייב, אַן אומפֿאַרמזדלעכער אָנהייב... האָט ער זיך אָבער דערשראַקן... ער האָט געצאַרנט אויף די יחסנים, די פֿלי-קודשדיקע און אַליין דאָך געבענקט נאָך זיי, און אַפֿט מאל פֿון אונטן אַרויף טאָך געקוקט, מ'שטיינט געזאָגט: — איך — אַן אַפֿרייטער“ (זײַן 17-18 פֿון ה. ליוויקס עסי „ייִדיש און דו, פֿאַעט“). די אַרבעטן אין זאַמלבוך זײַנען אינדיוידועל נומערירט).

עס איז דעריבער געווען פֿאַרשטענדלעך, אַז מ. באַסין זאָל אין זײַן אַנטאָלאָגיע, כאַטש ער גיט 17 לידער ראָזענפֿעלדס, געבן בלויז פֿיר ליי-דער באַוויסן ווערן, דרײַ ווינטשעווסקיס און עדעלשטאַטס גיט מער ווי צוויי. [און בײַ די לעצטע צוויי מײַנדט ער דווקא אויס די סאַציאַלע ליי-דער, ווי ער וואַלט זיך געשעמט מיט זיי]. דאָס האָט אַזוי ווייזט געריסן די אויגן, אַז בער באַראַכאָוו אין זײַנע „אַ פֿאַר ווערטער“, אַן אַרײַנפֿיר-וואַרט צו דער באַסין-אַנטאָלאָגיע, האָט זייער איידל דעם רעדאַקטאָר אויס-גערעדט, הלמאי עס פֿעלט בײַ אים „די באַוועגונג-פֿאַעזיע, די סאַציאַליס-טישע און ציוניסטישע דיכטונג... הגם זיי האָבן גיט קיין גרויסן עסטע-טיש-ליטעראַרישן ווערט, פֿונדעסטוועגן זײַנען זיי פֿון קולטור-היסטאָרישן שטאַנדפּונקט זייער וויכטיק און כאַראַקטעריסטיש: זיי האָבן געקראַגן די גרעסטע פֿאַרשפּרייטונג און צוויי דורות האָבן זיך אויף זיי דערצויגן צו אַ העכערן געשמאַק“ (מ. באַסין „500 יאָר ייִדישע פֿאַעזיע“, באַנד 1, ז. v).

איך לאָז מיט אַ פֿיוון אַרויס די מער בײַסנדיקע און אין גאַנצן פֿאַר-טיליקנדיקע קריטיק פֿון טייל פֿון די „יונגע“ עסטעטן — ס'רובֿ פֿון זיי פֿאַרניכטנדיק אוימגערעכט, ווי עס פֿירט זיך בעת מילחמה, ווען מען דאַרף מאַכן אַש-און-פֿאַרעך פֿונעם שונא. נאָך אַ מאל: זיי קאָן איך גיכער פֿאַר-שטיין. אין 1919 שרײַבט זישע לאַנדוי וועגן עדעלשטאַטן: „אַפֿשר אין יאָרן [איז ער] געווען אוועקגעאַנגען פֿון קינדהייט, אָבער [איז] נאָך גײַסטיק דאַרט געבליבן... מיט בלוט פֿון דעם האַרצן האָט ער זײַנע קינדערישע פֿערזן געשריבן. אָבער אויב אויפֿריכטיקייט איז אַ גויטווענדיקייט פֿאַר

א טאלאנט, איז עס אָבער אַן איבעריקער באַלאַסט פֿאַר אַ מענטש, וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט ליטעראַטור און וועלכער האָט קיין טאלאנט ניט.
 בני מיר זינען, ווי געזאָגט, אַ סך פֿאַרשטענדלעכער זישע לאַנדויס דעמאָלירנדיקע רייד ווי עס זינען די אָפּשאַצן פֿון ב. ריווקין, געשריבן אין די מיטן־דרייסיקער יאָרן (געדרוקט אין די „זאַמליכער“ פֿון י. אָפּאַ־טאַשו און ה. לייזיק, ערשטער טייל אין 1936, צווייטער טייל אין 1938. שפעטער דערשינען אין בוך „גרונט טענדענצן פֿון דער ייִדישער ליטע־ראַטור“, איקוף־פֿאַרלאַג, 1948, שוין נאָך ריווינס טויט) און יוסף אָפּאַ־טאַשוס עסיי „50 יאָר ייִדישע ליטעראַטור אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן“ (ייוואָ־בלעטער, 1954). צו די צוויי לעצט דערמאָנטע אַרבעטן וועלן מיר זיך צוריקערן שפעטער, מחמת ביידע זינען געשריבן געוואָרן שוין נאָך דעם, ווי עס איז פֿאַרגעקומען אַ ראַדיקאַלע רעוויזיע מצד אַ צאַל ערנסטע ליטעראַטור־היסטאָריקערס און קריטיקערס. בכלל איז מיט דער צייט אָנגעוואַקסן אַן איבערשאַץ פֿון די פֿריערדיקע צוגאַנגען, וואָס זאָגט עדות אויף אַ באַשטימטן ריף ווערן פֿון אונדזער אַמעריקאַנער ליטעראַטור־קריטיק, וואָס הייבט אַן פֿאַרשטיין די ירושה פֿון די ערשטע פּיאָנער־דיכטערס אין גאָר אַ ניי ליכט.

אויפֿן ערשטן אַרט דאַרף מען פֿאַררעכענען די אַרבעט פֿון קלמן מרמר — דעם אַנזשפּענליכער פֿון דער עפּאָכע, אָן וועמעס ביכער מען קאָן ניט פֿאַרשטיין ניט די צייט און ניט די וואַרטשאַפֿערס וואָס האָבן אין איר געווירקט.* נאָך דעם קומט נ. ב. מינקאָוו מיט זיין גרינטלעך, אויספֿירלעך, און מיט אַזוי פֿיל וויסן און ליבשאַפֿט געשריבן, דרייבענדיק ווערק „פּיאָנערן פֿון ייִדישער פּאָעזיע אין אַמעריקע“ (22 שרייבערס). צו דער קאַטעגאָריע מוז פֿאַררעכנט ווערן ב. י. ביאַלאַסטאַצקיס ספֿר „דוד עדעל־שטאַט“. אויך דאָ האָבן מיר ביידע סימנים: וויסן און ליבשאַפֿט; און אליהו שולמאַנס בוך „געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמע־ריקע“, אַ צאַל עסייען פֿון בער גרין, אַ היפשע צאַל אַרבעטן וואָס זינען געשריבן געוואָרן אין סאַוועטן־פֿאַרבאַנד, און אַנדערע. דער סך־הכל: אַ צאַל גרינטלעכע אַרבעטן, וואָס זוכן צו רעסטאָוירן, אָרנטלעך און מיט

* אחוץ אומצאָליקע אַרטיקלען, וואָס ניט אַלע זינען שפעטער אַריין אין זינע ביכער, האָט קלמן מרמר אָנגעשריבן די ווייטערדיקע ווערק וועגן די אַרבעטער־דיכ־טערס: (1) „מאָריס ווינטשעווסקי, זיין לעבן, ווירקן און שאַפֿן“ (415 זייטן) — דאָס איז געווען דער ערשטער באַנד צו אַ 10־בענדיקער אויסגאַבע פֿון מאָריס ווינטשעו־וסקי ווערק, וואָס קלמן מרמר האָט רעדאַקטירט (פֿאַרלאַג „פֿרייהייט“, נ. י., 1928). (2) רעדאַקטירט די צווייבענדיקע אַקאַדעמישע אויסגאַבע פֿון דוד עדעלשטאַטס ווערק, וואָס איז דערשינען אין סאַוועטן־פֿאַרבאַנד, געשריבן אַ לענגערע מאָנאָגראַפֿיע וועגן עדעלשטאַטס ווי אַן אַריינפֿיר צו דער אויסגאַבע. (3) „דער אָנהייב פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע — 1870־1890“ (איקוף־פֿאַרלאַג, 1944). (4) „דוד עדעל־שטאַט“ (410 זייטן, פֿאַרלאַג איקוף, 1950). (5) יוסף באַוושאָווער — מאָנאָגראַפֿיע (פֿרזער געדרוקט אין די ייוואָ־שריפֿטן), דערשינען אין בוך־פֿאַרם צו מרמרס 75־יאָריקן יוביליי. (פֿאַרלאַג „קלמן מרמר יוביליי־קאָמיטעט“, ניו־יאָרק, 1952).

היסטארישער פערספעקטיוו, די פֿאַרגייערס אין די ראַמען פֿון אונדזער גאַנצן נאַציאָנאַלן באַשאַף אויף ייִדיש אין די פֿאַראַייניקטע שטאַטן.

3

ב. רווקין, נאָך דעם ווי ער שאַצט אָפּ דעם היסטאָרישן פֿאַרדינסט פֿון דער פֿריער סאַציאַליסטישער פרעסע — (ער דערמאָנט די וועכנטלעכע „אַרבעטער צייטונג“, דעם טעגלעכן „אַוונט בלאַט“ פֿון דער ס. ל. פ. און די אַנאַרכיסטישע „פֿרעזע אַרבעטער שטימע“), ווייל „זיי האָבן אַנגעזע- שפּאַנט ליד און דערציילונג אין אידיישן תּכלית-דינסט“, גיט ער צו, אַז עס איז „זייער פֿאַרדינסט, וואָס זיי האָבן פֿונאַנדערגעשפּאַנט און פֿונאַנד- דערגעשפּרעזנט די ערשטע טריט פֿון דער היגער ייִדישער ליטעראַטור“... עס איז תּכלית-דינסט... „פּונקט ווי אין דער אַלטער היים“ (בי ריווקין, „גרונט-טענדענצן...“ ז. 56). נאָך דעם שטרייכט ער אָבער אונטער דעם חילוק, וואָס בעת די אייראָפּעיִשע ליטעראַטור האָט זיך „אַנגעלאָדן מיט שאַרף אויסגעשפּראַכענע ייִדישע כלל-אידיען“, האָבן אין אַמעריקע „פלל פּראַבלעמען... ניט געגאָלטן... תּכלית האָט דאָ געמיינט זיך ניצלעך צו מאַכן דעם באַשטעלער, דעם מאַסן-לייענער מיט פּלערליי פּראַקטישער הילף... אַרויסנעמען אים פֿון דעם גרינעמס בהלה, און אַפּטשוכען פֿון דער ערשטער שרעק...“ „דאָרט — ייִדישער כלל ייִדיש פֿאַלק, ייִד. דאָ — מענטש, קלאַס, פּראַלעטאַריע. די ליטעראַטור האָט ניט דערגרייכט ביז צו דעם „ייִדן“ אין לייענער, ביז צו דער טיף פֿון לייענערס גע- מיט...“ (דאָרט, ז. 57, 58). רעדנדיק וועגן עדעלשטאַטן, זאָגט ער: „אַפֿילו די נאַכטיגאַל זינגט צו אים אַנאַרכיסטישע פּראַקלאַמאַציעס. ער האָט פֿון זיך גאַרניט געהאַט צוצוגעבן אויסער דעם קרעכץ פֿון אַ טויט- קראַנקן וואָס ער האָט אים מנדבֿ געווען דעם פּראַלעטאַריע אויף צו באַקרעכצן מיט אים זיין ביטערן פּראַלעטאַרישן גורל. די איינציקע זע- ונג וואָס פֿורעמט אַ מאָל זיין ליד, איז פֿאַרויסזענונג פֿון זיין גיכע טויט: „מזיין צוואה“, „מזיין לעצטער ווונטש“, „דער אַוונט גלאַק“ (דאָרט, ז. 59). (ריווקין מאַכט דאָ אַן ערנסטן טעות, וואָס וואָלט מיסתּמא צעשטערט זיין טעאָריע: עדעלשטאַט האָט געשריבן „מזיין צוואה“ אין 1889, קראַנק גע- וואָרן איז ער ערשט אין 1891!).

„באַוואַווער איז אַ קרבן פֿון אַן אַבנאָרמאַלער געבורט פֿון אַ ייִדי- שער פּאַעזיע, וואָס איז געבוירן געוואָרן אַן לופּט — אַן ייִדישער לופּט אויף צו אַטעמען, און אַן באַדן“ — אַן וואַרצלען אין ייִדישן אונטער- געמיט, אויף אַנצוצייען זיך מיט האַפּט און זאָפּט — דער געבורט-פּעלער פֿון דער גאַנצער ייִדישער פּיאַנערישער ליטעראַטור אין אַמעריקע“ (זיט 61).

אַט דאָס איז אין תּוך זיין גרונט-טעזע.

דאָס פּאַעטישע ליד געפֿינט ער ערשט ביי ראַזענפֿעלדן, אָבער אַפֿילו ביי אים, זאָגט ער, איז דאָס ליד „ניט פֿאַרטיפּט אין זיין ייִדישקייט“

(זינט 69). און ער ענדיקט זיין שנעלן אָפּשאַץ פֿון ראָזענפֿעלדן: „אַ טראַגעדיע פֿון אַ פּאַעט וואָס געהערט בלויז צו זיין דור“. און פֿדי צו מאַכן זיין טעוע נאָך מער אָננעמיק, פֿאַרשאַרט ער ווינטשעווסקין צו ענגלאַנד — און פֿאַרטיק.

אין זיין אַרבעט „50 יאָר ייִדישע ליטעראַטור אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן“ (יִוואָ-בלעטער, באַנד 38, 1954) וויקלט י. אָפּאַטאַשו פֿונאַנדער ענלעכע פּאַסטולאַטן: „ס׳האַבן געפֿעלט וואַרצלען, ס׳האַבן געפֿעלט דורות... די וואָס האָבן געהאַט אַ שטיקל טראַדיציע, האָבן עס אַרײַנגעוואַרפֿן אין ים אַרײַן... אַלץ אויף דער וועלט, וועלט מאַרגן איבערמאַרגן פֿאַרט מען דאָך צוריק אַהיים... ווי פּאַפּולער זײַנען געווען די לידער „אַ בריװעלע דער מאַמען“ און „אַהיים וועל איך פֿאַרן קיין וועלדניק“... קיין קריש ליבע צו דער נעער היים, קיין פּיצל צוגעבונדנקייט צו דער נעער ערד... געשריבן האָט מען לויט די מוסטערן פֿון אַדעס, קיעו און וואַרשע, נאָר אָן זייער טאַלאַנט. ריינגאַלד, עדעלשטאַט, באַוושאַווער, ווינטשעווסקי — אַ געמיש פֿון ליד און סאַציאַליזם, אַ געמיש פֿון סאַציאַליסטישער אַנאַר-כיסטישער פּראַפּאַגאַנדע אין אַ סקיצע צי אין אַ ליד. דאָס איז געווען די ליטעראַטור...“ נאָך דעם האָט אָפּאַטאַשו אַ סך וואַרעמע רייד פֿאַר ראָזענפֿעלדן און קומט צום שלום, אָן ערשט אַרום 1905, „נאָכן דורכ־פֿאַל פֿון די רוסישע פֿרײַהייטס־טעג האָט זיך אַ לאַז געטאָן קיין אַמע־ריקע אַ נעער עמיגראַנט, אַ מענטש, וואָס האָט פֿון אויבן אויף איבער־געריסן און צעשטערט אַלע בריקן הינטער זיך. און אין זיין צעשטע־רונג איז געלעגן דאָס עצם שאַפֿן... און מיטן נעעם עמיגראַנט איז אויך מיטגעקומען דער נעער שרײַבער... וואָס האָט געהאַט פֿאַרברענט הינטער זיך אַלע בריקן, ניט געחלומט אפֿילו זיך צוריקצוקערן אין דער אַלטער היים. דער האָט זיך גלייַך גענומען אַננעווענדן, גענומען שאַפֿן די נעע ייִדישע ליטעראַטור...“ ער שטרײַכט אויך אונטער, אָן דאָס וואַקסן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור איז פֿאַרגעקומען אַזוי אימפעטיק, אַז זי האָט אין אַ קורצער צײַט אַריבערגעיאַגט דעם דורכשניטלעכן לייענער. און ער ענדיקט: „נו, טאַקע, אַ לייענער וואָס האָט געלעקט די פֿינגער פֿון זעליקאָוויטשעס „די ביטערע נקבֿה“, וואָס פֿאַר טעם האָט ער שוין געקאַנט פֿילן אין ראַבאָיס „הער גאַלדענבאַרג“?

אָפּאַטאַשוס פּסק־דין: „פֿון אַזאַ סבֿיבֿה האָט נישט געקאַנט אַרויס־וואַקסן קיין ייִדישע ליטעראַטור“ (ז. 42). ער זעט דאָס שאַפֿן פֿון יונג אַמעריקע „אי ווי אַ פּראַטעסט קעגן אַדעס, קיעו און וואַרשע“ און אי ווי „אַ גרויסער און שטאַרקערער פּראַטעסט קעגן דער הפֿקרות פֿונעם ייִדישן וואַרט, פֿון דער ייִדישער פרעסע אויף דער אַמעריקאַנער גאַס, וועל די פֿירערס פֿון דער אַמעריקאַנער גאַס האָבן געקוקט אויף ייִדיש ווי אויף אַ מיטל, וואָס מען וועט הינטמאַרגן דאַרפֿן פֿון אים פּטור ווערן“.

שפעטער גיט ער צו: „די גאולה־אידייע, וואָס האָט דעם קינסטלע־

גאולה-אידיע און דעם גאולה-חלום בײַ די ערשטע ייִדישע אַרבעטער־שרײַבערס אין אמעריקע. ניט צופֿעליק האָבן די שפּעטערדיקע ייִדישע שרײַבערס אין אמעריקע, ספּעציעל אין די יאָרן פֿון זײַער רײַפֿקײַט, דערשפּירט קרױבֿה־דיקײַט און שײַכדיקײַט מיט די ראַשׁוֹנִים — דאָס איז חל אי אויף די „יונגע“, אי אויף די „אינוויכיסטן“ און אי אויף די שפּעטערדיקע פּראָלעטאַרישע שרײַבערס אין די 20ער יאָרן. יעקבֿ סטאַדאַלסקי רעדט וועגן עדעלשטאַטן ווי וועגן „אורליכט פֿון מײַן ראַסע / וואָס באַגליקט־באַגלייט מײַן געזאַנג, מײַן תּפֿילה / אפֿילו ביז צו די אומבאַוווסטע קאַמערן / פֿון מײַן ייִדיש־היסטאָרישער זעל... און זע ווי העל / דיין אינקאַרנירטער גנײַט / גײַט אַזוי הערלעך אויף אין מיר...“ אַפּאַטאַשו איז ניט גערעכט: פֿון אַזאַ סבֿיבֿה טאַקע איז אַרויסגעוואַקסן די ייִדישע ליטעראַטור. און ריווקינען דאַרף מען ענטפֿערן: פֿון אַט דער „לופֿטלאָזיקײַט“ האָט זיך אויסגעשײלט די אַטמאָספֿער פֿון אַ ליטעראַטור.

4

פֿון וואָנען הייבט זיך אָן די ייִדישע ליטעראַטור אין אמעריקע און וואָס זײַנען אירע שײַכותן צו דער ייִדישער ליטעראַטור אין מײַוױח־אײראָפּע? אין זײַן באַקאַנטן אַרטיקל „די ייִדישע ליטעראַטור אין אמעריקע“, געדרוקט אין „דאָס לעבן“ אין פעטערבורג, 1905, שרײַבט דער באַוווס־טער ה. אַלעקסאַנדראָוו (וו. מילער), אײנער פֿון די פֿעקסטע ייִדישע שרײַבערס אין יענער צײַט: „די ייִדישע ליטעראַטור אין אמעריקע און די ייִדישע ליטעראַטור אין רוסלאַנד זײַנען צוויי לײַבלעכע שוועסטער מיט אײַן האַרץ, מיט אײַן נשמה, אָבער ווי דער שטייגער איז — ניט מיט אײַן מזל. אײַנע איז געבליבן אין דער היים בײַ טאַטע־מאַמע, די אַנדערע האָט זיך אַוועקגעלאָזט איבערן ים, איז פֿאַרוואַגלט געוואָרן אין דער פֿרעמד... קאָן זיך נאָך אַלץ ניט צושלאָגן צו אַ מקום־מנוחה אין דעם גאַלדענעם לאַנד“ (צײַטירט לויטן איבערגעדרוקטן אַרטיקל אין „ייִדי־שע קולטור“, יולי, 1953).

קלמן מרמר, אין זײַן בוך „דער אָנהײב פֿון דער ייִדישער ליטעראַ־טור אין אמעריקע“, שרײַבט: „די ייִדישע ליטעראַטור אין אמעריקע איז ניט אַריבערגעפֿלאַנצט געוואָרן פֿון אײראָפּע. זי איז אַרויסגעוואַקסן פֿון די באַדינגונגען פֿון אמעריקאַנער ייִדישן לעבן. איר סאַמע אָנהײב איז געווען די אמעריקאַנער צײַטונג אין ייִדיש“ (זײַט 5).

ביידע זײַנען מיסחמא גערעכט. אָן שום ספֿק אַ לײַבלעכע שוועס־טער — צי אָן אײמיגראַנטן־שוועסטער, ווי אַלעקסאַנדראָוו וויל האָבן, צי אַ היגעבוירענע, ווי מרמר באַשטייט, איז אפֿשר ניט די עיקר־פֿראַגע. זיכער איז די שוועסטערשאַפֿט און די קרױבֿה־שאַפֿט. ניט נאָר האָט מאַרס ווייִ־טשעווסקי געבראַכט מיט זיך דעם גאַנצן באַגאַזש פֿון דער היימישער השפּלה און פֿון דער יונגער סאַציאַליסטישער השפּלה, נאָר — ווי דערמאַנט — דאָ האָבן געווירקט י. ל. פּרץ (44) דערצײלונגען און לידער אין די 90ער

יאָרן), דוד פינסקיס דערציילונגען זינען דאָ געדרוקט געוואָרן. אפילו מענדעלעס "קליאַטשע" איז געדרוקט געוואָרן אין דער "אַרבעטער צייטונג" אין די 90ער יאָרן. און פונקט אזוי איז געגאַנגען דער שטראַם אויף צוריק: עדעלשטאַטס "מזן צוואה", ראָזענפעלדס "מזן יינגעלע", וויג-טשעווסקיס "קאַמפּס געזאַנג" זינען געזונגען און געזאַנגט געוואָרן אין ווילנע, אין מינסק און אין וואַרשע.

דער הינאונצוריקעדיקער אינפּלוס האָט זיך געשפּירט כמעט פֿון אָנהייב אָן, גערעכט איז ש. ניגער:

"...און ווען דער דאָזיקער גניסט נאָן דער נייער סאָציאַליסטישער השפּלה האָט אַ דאַנק דעם אויפֿקום און דעם וווקס פֿון דער יידישער אַרבעטער-באַוועגונג, אַ דאַנק פּרצעס, בלעטלעך' געמיינט די, יום-טובֿ בלעטלעך' — א. ג. און די, זשאַרגאַנישע קאַמיטעטן, אויפֿגעוואַכט אויך אין רוסלאַנד, האָט זיך צווישן די ביידע יידישע ליטעראַרישע צענטערס אָנגעהויבן אַ פּראָצעס פֿון קעגנזייטיקער ווירקונג..."

ביידע ליטעראַטורן זינען געבוירן געוואָרן אין די סאַמע אונטערשטע גאַרנס פֿון יידישן לעבן, וואָס דער זיידע מענדעלע רופֿט "דאָס אונטערשטע טרעפּל", אין י. ל. פּרצעס "קעלער שטיבער", אין ל. קאַבריןס "טענעמענט הויז", אין מאַריס ראָזענפעלדס "סוועט-שאַפּ" — אין תּוך, געבוירן-ערטער וואָס מען דאַרף זיך ניט שעמען מיט זיי. אין תּוך, איז דער היגער "בלייכער אָפּרייטער" גאַרניט געווען אזוי ווייט אַוועק פֿון פּרצעס "נייטאַרינס". אי דאַרט און אי הי, ווי אַנדערש די תּנאים זאָלן ניט האָבן געווען, האָט די ליטעראַטור, פּדי צו ווירקן, גענומען אויף זיך די היסטאָרישע עובֿדה: טרייסטן, ווישן די טרערן, אַרויספֿירן פֿון פֿאַר-ווירטקייט און פֿאַרלוירנקייט און העלפֿן אַריבערגיין היסטאָרישע שוועלן. אין אַמעריקע איז נאָך צוגעקומען די טראַגישע טראַומע פֿון אַליענאַציע, די מורא פֿאַרן נייעם, די אוממענטשלעכע עקספּלאַטאַציע פֿון סוועט-שאַפּ, און די פּלוצעמדיקע אורבאַניזאַציע, דאָס פֿאַרגרויסשטאַט ווערן. אי דאָ און אי דאַרט האָט געגאַלטן מענדעלעס "ארחם את יהודית", וואָס איך טיטש מיט אַ פּיוון, ניט בלויז, איך וועל זיך דערבאַרעמען אויפֿן יידישן לשון, נאָר אויך אויפֿן יידישן פֿאָלק. און דאָך, אין צוגאַב צו די באַזישע עקאָנאָמישע, סאָציאַלע און פּאָליטישע אַנדערשקייטן, איז געווען נאָך איין גרויסער חילוק: דער קאַנסומענט פֿון דער ליטעראַטור. בעת אין דער אַלטער היים איז די באַזע פֿון מענדעלעס, שלום עליכּמס און פּרצעס ליינערשאַפֿט געווען, בעיקר, אַן אינטעליגענטער און האַלב-אינטעליגענטער עלעמענט, ספּעציעל אין די לעצטע צוויי צענדליק יאָר פֿון יאַרהונדערט, איז אין אַמעריקע — ווי מיט אַ מאָל — געבוירן געוואָרן אַ מאַסן-ליינער, וואָס האָט, כמעט, געפֿאַדערט אַז מען זאָל אים דער-ציען, אַז מען זאָל צו אים רעדן. צוליבן אָנגעלויף פֿון דער אימיגראַציע איז דער עלעמענט געווען אַ מער רויער, מיט ווייניקער טראַדיציע, אַ מער פּראָסטער. צוליב דער שנעלער פּראָלעטאַריזאַציע איז ער געווען אַ

מער צונויפגענומענער, אַ מער צוזאמענדיקער, צוליבן געראנגל פֿאַר קיום — מער אָנגעוויזן איינער אויפֿן אנדערן. קלמן מרמר איז אין גאַנצן גע־רעכט ווען ער שטרייכט אונטער, אַז די פעדלער־מאַסע האָט סײַ סאַציאַל און סײַ קולטורעל (און, דאַרף מען צוגעבן, סײַ צוליבן יחידישן כאַראַק־טער פֿון דער פּרנסה) — גיט געקאָנט ווערן קיין באַזע פֿאַר אַ קולטור־אויפֿלעב, פֿאַר אַ ליטעראַטור, כאַטש אַ סך פֿון זיי האָבן געלייענט די קאָמערציעלע פרעסע פֿון דער צײַט. ב. ריווקין דערמאָנט אויך, אַז מען טאָר גיט אַוועקנעמען „ביי דער סאַציאַליסטישער אינטעליגענץ דעם פֿאַר־דינסט, וואָס דווקא אין איר פרעסע, גיט אין דער באַלעבאַטישער, אין די ליטעראַטור געבוירן געוואָרן און אויפֿגעהאַדעוועט געוואָרן.“

געווען איז דאָס אַן עלעמענט, דער אימיגראַנטן־עלעמענט, וואָס איז דורכגעגאַנגען אַ פּראָצעס פֿון דער ווייטיקדיקסטער טראַנספֿאָרמאַציע, אַ דערשרעקנדיקע חבלי־לידה. דאָס פֿאַרוואַנדלען היימישע באַלמעלאַכעס, קליינהענדלער, אָנגעשטעלטע, לופֿט־מענטשן אין „הענט“ פֿאַר דעם שאַפֿ איז געווען אַ פּינלעכע מעטאָמאָרפֿאָזע. וויפֿל טענות מיר זאָלן גיט האָבן צו מאַריס ראָזענפֿעלדן, אַז ער איז געווען אַ „טרערן־מיליאָנער“, זינען די טרערן געווען עכטע, אמתע און פֿליישע — און ווישן האָט מען זיי באַדאַרפֿט.

רעדן אָבער האָט מען צו אַט דעם עולם געמוזט אַן אנדער לשון, אַ פשוטער לשון, וואָס זיי זאָלן לייכט און גלייך פֿאַרשטיין. די אינטימקייט מיט און די גיט־דיסטאַנציקייט פֿון זייערע לייענערס האָט די שרײַבערס אונטערגעטראָגן די חכמה דאָס לשון צו געפֿינען, מחמת זיי האָבן גע־ווסט פֿאַר וועמען זיי שרײַבן און צו וועמען זיי רעדן. געווען איז דאָס אין תּוֹך אַ פּראָצעס אַ באַוווּסטיגיקער. קיינער וועט דאָך גיט חושד זײַן מאַריס ווינטשעווסקין אַז אים האָט געפֿעלט דאָס לשון־קודשדיקע וואָרט, אָדער די אגדתא, די מימרא, אָדער דער מאמר חז״ל. ער האָט אָבער קלאַר פֿאַרשטאַנען דעם חילוק צווישן זײַן לייענער און פרעסע לייענער. ער ברענגט דאָס בולט אַרויס: „פרץ האָט אפֿשר פֿאַר זיך געהאַט, בעת ער איז אַרויסגעטראָטן אויף דער אַרענע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור“ — אַן אנדער לייענער — „אַ האַלב־משפּיל, אַ האַלב־אַרעם בחור“, בעת דער אַמעריקאַנער שרײַבער אין יענער צײַט „האַט געהאַט פֿאַר זיך אַ גרויסן אַרבעטער־עולם, צו אים האָט מען, ווילנדיק־ניט־ווילנדיק, געמוזט רעדן קלאַרע דיבורים“ (1915, הספד־אַרטיקל נאָך פרצן).

ל. קאָברין שטרייכט אויך אונטער, אַז „צו דער עלטערער ליטעראַ־טור אין רוסלאַנד איז זי [די ייִדישע ליטעראַטור אין אַמעריקע פֿון יע־נער צײַט] ווייניק וואָס ענלעך געווען. אין גאַנצן אנדערש איז זי געווען, שקאַצעוואַטע יונג איז זי געווען און קעמפֿעריש און חוצפּהדיק דרינסט און אנדערש, גאָר אנדערש, מיט אירע מחשבוֹת און מיט אירע מעשים און מיט איר לשון...“ („ייִדישע קולטור“, נומער 5, 1943).

(לעאָן קאָברין דערמאָנט אין זעלבן אַרטיקל, געשריבן צו זײַן 75-

יאָריקן געבוירן-טאָג, — די גרויסע צאל איבערזעצונגען פֿון דער וועלט-ליטעראַטור וואָס האָבן זיך געדרוקט אין דער „אַרבעטער צענטונג“: פֿלאַך-בערס „סאַלאַמבאַ“, זאַלאַס „זשערמינאַל“, טאַלסטאָיס „אַנאַ קאַרעניאַ“, דאַסטיאָעווסקיס „פֿאַרברעכן און שטראַף“, דערציילונגען פֿון טשעכאַוו און קאַראַלענקאַ. ער דערציילט, אַז די שרניבערס זינען אַזוי באַרימט געוואָרן, אַז „אויף דער איסט-סייד האָט מען אָנגעהויבן פֿאַבריצירן „טאַל-סטאַי פּאַפּיראַסן“ און „זאַלאַ פּאַפּיראַסן“ און „זיי האָבן געהאַט נאָך אַ גרעסערן אָפּגאַנג ווי די דאַמאַלט זייער פּאַפּולערע „סוויט קאַפּאַרעל“ סיגאַרעטן, צי „5טע עוועניו“ סיגאַרעטן).

קלמ מרמר מיינט, אַז די אַנדערשקייט פֿון פֿאַרעם און שפּראַך „איז ניט געווען דערפֿאַר פֿאַרוואָס די ייִדישע פּיאָנערישע שרניבערס זינען ניט געווען באַקאַנט מיט דער אַלטער ייִדישער קולטור-ירושא, אַדער זיי האָבן זיך פֿון איר אָפּגעזאַגט. אויף זייער וועג וואַלטן דעמאַלט גע-מוזט אויך גיין די קלאַסיקערס פֿון מזרח-איראָפּע, ווען זיי וואַלטן אין די 80ער יאָרן געקומען קיין ענגלאַנד אַדער קיין אַמעריקע. זייער הייסער פֿאַרלאַנג צו פֿאַרבעסערן און פֿאַרשענערן דאָס ייִדישע לעבן, וואַלט זיי באַווירקט זיך אויסצודריקן אין אַן אַנדער פֿאַרם און אינהאַלט ווי אין דער אַלטער היים“.

עס איז ניט צום אָפּשאַצן ווי גרויס עס איז געווען די ווירקונג — ניט געקוקט אויף דער אַפּטער הילפֿלאַזיקייט, איבערסענטימענטאַליקייט און אפֿילו רויקייט פֿון טייל פֿערזן — פֿון די ערשטע פּיאָנערי-דיכטערס אויף זייער לייענער-עולם. אויב די קריטיק מיינט, אַז זיי האָבן מוותר געווען אויפֿן פּערזענלעכן אין זייערע לידער, האָט אָבער דער פּשוטער לייענער-עולם דווקא אַרויסגעשיילט דאָס פּערזענלעכע אין זייערע סאַ-ציאַלע לידער און זיך מיט זיי אינדיווידועל אידענטיפּיצירט.

קיינער האָט דאָס ניט אַזוי סענסיטיוו אַרויסגעשפּירט ווי ג. ב. מינקאַוו אין זיין אַרבעט. אין זיין קורצן אַרזינפֿיר, נאָך דעם ווי ער שאַצט אָפּ דעם בייטראַג וואָס עס האָט געמאַכט „די גרויסע ווונדערלעכע ייִדישע אַרבעטער-באַוועגונג...“ „דאָס מסירת-נפֿש אין דעם גרויסן אויפֿטו פֿון די ראַדיקאַלע פּיאָנערן אין דער ייִדישער אַמעריקע“, גיט ער צו: „דער פּאַעט איז אָבער צוגעקומען צו זיין [דעם עולם] האַרץ. דער פּאַעט האָט אָנגערירט די עמאַציאָנעלע סטרוקטור אין דעם מענטשן. קאַנטיק, אַט דער אַקט איז געווען ממש אַ צינדנדיקער... האָט דאָס אַ ריס געטאָן די סאַמע טיפּסטע עמאַציאָנעלע פֿאַרבאַרגענישן אין דעם אַרבעטערס נשמה...“ (דצוו. זו. 12)*.

אויף אַן אַנדער אַרט, רעדנדיק וועגן זייערע לידער, גיט מינקאַוו צו: „מיטן אויסנאַם פֿון דער אַלטער רעליגיעזער פּאַעזיע — די תּחינות — האָט די ייִדישע פּאַעזיע נאָך קיין מאַל פֿריער ניט געווירקט אַזוי

* דצוו — דאָס ציטירטע ווערק.

שטאַרק און טיף מאַראַליש ווי די רעוואַלוציאַנערע און אַרבעטער-פּאַעזיע אין אַמעריקע. דאָס דאָזיקע ליד האָט געווירקט טיפּער ווי אַלע ראַדי-קאַלע אויפֿקלערונגען. איז ניט קיין חידוש, וואָס במשך עטלעכע יאָר איז ווינטשעווסקיס, ראָזענפֿעלדס און עדעלשטאַטס ליד געוואָרן טראַדיציִע" (דצוו. ז. 142).

5

כדי צו פֿאַרשטיין דעם פֿולן נאַציאָנאַלן באַטייט פֿון די וואָס זינען אַרויסגעוואָקסן פֿון דער רויערד, וואָס איז דעמאָלט געווען די ייִדישע אַמעריקע, פֿון די וואָס האָבן געשטרעבט — אין לעאָן קאַבריןס ווער-טער — „פֿון כאָאָס צו שאַפֿן לעבן און געשטאַלטן" — לאַמיר זען, צי זיי האַלטן אויס די פּראָבע פֿון די פֿאַדערונגען, וואָס מענדעלע מוכר ספֿרים האָט אַרויסגעשטעלט ווי סינע קוואַ נאַנס* פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור.

אין 1864 האָט מענדעלע — אין „עין משפט" — אַוועקגעלייגט די וויי-טערדיקע עיקרים:

„יעדע ליטעראַטור וואָס גייט אַרויס פֿון די קוואַלן פֿונעם לעבן און פֿון זינע פּאַסירונגען, קערט זיך אום דערנאָך צו ווירקן אויף דעם לעבן; זינענדיק אַ רעזולטאַט, ווערט זי דערנאָך דעם אַ ווירקנדיקער פֿאַקטאָר... אַבער אַ ליטעראַטור, וואָס האָט קיין שייכות ניט צום פֿאַלק און זינע נויטן, און ווערט פֿון אים ניט באַווירקט, קאָן אויך ניט זיין קיין ווירקנ-דיקער פֿאַקטאָר, דאָס פֿאַלק האָט מיט איר ניט קיין עסק, און זי איז בלויז איבעריק אויף דער לעבעדיקער ערד."

אַט די הנחה איז געוואָרן די באַזע פֿאַר דער גרויסער ייִדישער ליטעראַטור — אייגנטלעך, פֿאַר די ליטעראַטורן פֿון אַלע פֿעלקער. ווען יעקב גלאַטשטיין האָט שפּעטער גערעדט וועגן זיך ווי וועגן אַ „באַטיי-ליקטן" ייד — האָט ער זיך ניט געזען אַנדערש ווי, צו ניצן דעם זיידנס מעסטלעך, אַ רעזולטאַט און אַ ווירקנדיקער פֿאַקטאָר אין לעבן פֿון פֿאַלק. יעדער ייִדישער שרענבער, פֿון מענדעלען ביז הירש גליק, און ביז די וואָס שאַפֿן איצט, וואָלט זיך באַדאַרפֿט לאָזן מעסטן מיט דער זיידעשער אַרשין.

אין סאַמע תּוך זינען — נאָך אַ מאָל, ניט קוקנדיק אויף אַלע אַנ-דערשקייטן — ביידע ייִדישע ליטעראַטורן, אין לעצטן פֿערטל פֿון 19טן יאָרהונדערט, אויף ביידע זייטן ים, געווען ניט מער ווי צוויי טיילן פֿון איין מעשׂה בראשית. אַ סך בשותפותדיקס איז געווען צווישן זיי: די זעלבע ליבע צום פֿאַלק, די זעלבע נאַענטקייט צו אים, די זעלבע אחריות פֿאַר דער ליטעראַטור, דער זעלבער חלום פֿון אַן אויסגעלייזט פֿאַלק אין אַן אויסגעלייזטער וועלט. ווי וויינט,

* „סינע קוואַ נאַנס" — אַ תּנאי אַן וועלכן אַ זאך קאָן ניט האָבן קיין קיום.

אייגנטלעך, איז מענדעלעס „מיר איז באשערט געווען זיך אַראָפּלאָזן אויפֿן
נידעריקסטן טרעפּל פֿון ייִדישן לעבן, אין די טיפּסטע קעלערס, און באַ-
שרייבן און באַקלאַנגן נאָר אַביונים, קבצנים און אומגליקלעכע...“ (פֿון
זיין ווידמונג-הקדמה צו „פֿישקע דער קרומער“) ביז מאַריס ראָזענפֿעלדס
„כ׳האָב דעם אַרבעטערס יאָר, זיין ליידי, און זיין בראַך, פֿאַרמסרט פֿאַר
דער גאַנצער וועלט?“

אין אַ באַשטימטן זין, איז אויף ביידע זייטן ים אָנגעגאַנגען דעמאָלט,
ווי עס גייט אָן עד היום, דער זעלבער געראַנגל צו געפֿינען דעם מישקל,
דעם באַלאַנגן צווישן דעם סאָציאַלן און דעם נאַציאָנאַלן, וואָס דאָס האָט
אומפֿאַרמזדלעך אַנגעשלאָסן דעם געראַנגל קעגן אַסימילאַציע, צו פֿאַר-
היטן אָן אייגנאַרטיק פנים פֿון פֿאַלק מיט אייגנאַרטיקע וואַרצלען. שרייבן-
דיק וועגן י. ל. פּרצן, שאַצט אים מאַריס ווינטשעווסקי אַזוי (דאָס איז
געשריבן אין 1915):

„די יבּוּשה פֿון השּׁפּלה, וואָס איז געווען דאָ, ווי אומעטום, אַסימי-
לאַציע אין פֿל-שמונהדיקן פֿאַרמאַט, האָט מיט זיך געבראַכט אַ פֿאַראַכ-
טונג צו זיך; אַ פֿאַראַכטונג, הייסט עס, צו זיך ווי ווען מ׳האַט אויסגעזען
איידער מען איז „ציוויליזירט“ געוואָרן, אַ פֿאַראַכטונג צום געוועזענעם
איך. און פּרצן האָט באַוווּזן, אַז אין דער אַמאָליקער ייִדישקייט איז אויך
געווען שיינקייט, הערלעכקייט.“

איך האָב דערמאָנט דעם באַלאַנגן צווישן נאַציאָנאַלן און סאָציאַלן אין
דער ייִדישער ליטעראַטור — אייגנטלעך אין דער ייִדישער קולטור בכלל.
ה. לייזויק האָט אין אַ רעפֿעראַט, וואָס ער האָט געהאַלטן אין פּאַריז,
בײַ דעם גרינדונג-צוזאַמענפֿאַר פֿון איקוף, אין 1937, באַצייכנט דעם
געראַנגל ווי דעם „גורלדיקסטן“ פֿון דער ייִדישער קולטור-געשיכטע.
ער רעדט וועגן שאַלן פֿון אַ וואָג וואָס שטרעבן צו דערגרייכן אַ גלייכ-
געוויכט: „שטייען די שאַלן איינע קעגן דער אַנדערער אין גלייכ-
געוויכט, איז גוט; ווערט אַבער דער גלייכגעוויכט צעשטערט — הייבט
זיך אָן אַ קאָנפֿליקט, אַ מהומה. מיר דערשפירן גלייך די ספּנה פֿון צור-
זאַמענברוך, עס נעמט זינקען דער באַדן אונטער די פֿיס, עס הייבט
אָן שווינדלען די וועלט אַרום אונדז. סײַ ווען מיר זינדיקן קעגן סאָ-
ציאַלן מאַטיוו, און סײַ ווען מיר זינדיקן קעגן נאַציאָנאַלן מאַטיוו, אָן
אַט אַ דעם גלייכגעוויכט איז ניטאָ און קען ניט זיין, קיין נאַרמאַלקייט
אין אונדז.“

די אייביקע-אייביקע דראַמע אונדזערע.

אין דעם זין איז אונדזער ייִדישע מאַדערנע קולטור, אין אַלע אירע
ריכטונגען און לאַזונגען, אָן אמתער המשך פֿון דעם גאַנצן ייִדישן קול-
טור-לעבן פֿון טויזנטער יאָרן. וואָרעם דער דראַמאַטישער קאָנפֿליקט,
אויך אין דער אַלטער קולטור, איז געווען דער זעלביקער (פּראַטאַ-
קאַל פֿון איקוף-צוזאַמענפֿאַר, פּאַריז, 1937, ז. 94).

האַט די ליטעראַטור פֿון די פֿיר פּיאָנערן־דיכטערס, וועגן וועמען עס גייט בײַ אונדז די רייד, פֿאַרהיט, אָדער געשטרעבט צו פֿאַר־היטן אַט דעם באַלאַנג, אָדער עס האָט איר, ווי ב. ריווקין וויל האָבן, געפֿעלט „ידישע לופֿט צו אַטעמען... ייִדיש געמיט... דער ייִדישער גרונט...“ און ער באַקלאַגט „די שרײַבערס [וואָס] האָבן געקאָנט מאַכן אַ באַלדיקן שפּרינג פֿון סאָציאַליזם צו 'מענטש'... פֿון 'מענטש' צו 'נד' האָט זיך בײַ זיי פֿאַרהאַלטן“ (זײַ 61, 102, 103, „גרונט־טענדענצן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע“).

מײַן אַננשטעל: די אַסימילאַציע האָט זיך אָפֿט געפֿילט אין דער פּובליציסטיק, אָבער האָט זיך בֿפֿירוש ניט אַריבערגעגאַסן — ניט אין דער פּאָעזיע און ניט אין דער פּראָזע.

לאַמיר ברענגען אַ ציטאַט פֿון אונדזערער אַ פֿריערדיקער אַרבעט:

„אמת, אַ סך פֿון די סאָציאַליסטישע וואַרטזאָגערס זײַנען געווען גע־נייגט צו אַסימילאַציע און געשטעלט קלאַס איבער פֿאַלק, אמת, אַ סך, אַנגעהויכט פֿון דער רעוואָלוציאָנערער ראַמאַנטיק האָבן געהאַלטן, אַז אַט־אַט קומט די סאָציאַלע איבערקערעניש, וועלן במילא מער ניט זײַן קיין באַזונדערע „נאַציאָנען“... און אַז אַ טייל פֿון זיי, דערצױגן אין רוסיש, האָבן אָפֿילו געקוקט פֿון אויבן אַראָפּ אויף ייִדיש. אָבער ניט געקוקט אויף די אַלע אמתן, איז דער סך־הכל פֿון דעם ליטעראַרישן באַשאַף אין לעצטן פֿערטל פֿון 19טן יאָרהונדערט פֿון גרויס נאַציאָ־נאַל־ייִדישן באַמנט. די אַסימילאַציע האָט זיך געפֿילט אָפֿט אין דער פּובליציסטיק, אָבער האָט זיך בֿפֿירוש ניט אַריבערגעגאַסן ניט אין דער פּאָעזיע און ניט אין דער פּראָזע“ (א. גאַלדבערג, „אויף דער שוועל פֿון צווייטן יאָרהונדערט“, „ייִדישע קולטור“, נאָו, 1970). * און נאָך אַלע מען זײַנען זיי — די פּאָעטן און פּראָזע־שרײַבערס, געווען דער ווירקנ־דיקסטער פֿאַקטאָר אין דער דעמאָלטיקער, ניט נאָר ליטעראַטור, נאָר אויך אין דער פּרעסע. און דאָס איז אמת ניט נאָר בּנוגע באַוּשאַווערן דעם בּן־הלמדן, נאָר אויך בּנוגע דוד עדעלשטאַטן, דעם בּן־הגאַרְאָדאָוואַי — שוין אָפּגערעדט פֿון די צוויי מאַריסעס — ווינטשעווסקי און ראָזענ־פֿעלד.

און געדענקען מוז מען, אַז זיי האָבן נאָך אַלץ באַדאַרפֿט שאַפֿן, ווי לעאַן קאַברין זאָגט, אַ „יש מאין“ — אַן עפּעס פֿון גאַרנישט. ניט בלויז מחמת דעם ריס מיט דער טראַדיציע, נאָר אויך מחמת זייער מאַטעריאַל איז געווען אַזוי כאַאָטיש, אין מצב פֿון אורפֿלוס. אין דעם

* די אַרבעט קומט דאָ אין בוך ווינטער, זײַט 198.
דער עסיי איז געשריבן געוואָרן מיט 6 יאָר שפּעטער. זאָל דער לייענער מוחל זײַן, וואָס עס באַקומט זיך אַן איבערחורונג. אייגנטלעך, דאָס פֿון ביידע עסייען געלייענט ווערן צוזאַמען.

אַרנינפֿיר צו זינע „געזאַמלטע שריפֿטן“, אין 1910, שטרייכט קאַברין אונטער אָט די קינסטלערישע הפֿלי-לידה:

„שרייבנדיק פֿון דעם ייִדישן לעבן אין רוסלאַנד, האָב איך תמיד געהאַט פֿאַר זיך אַ באַשטימטן אויסגעאַרבעטן גאַנצן טיפּ מיט אַ באַשטימט-טער וועלט־אַנשויונג, אַ ירושה פֿון דורות און דורות. ווערנד שרייבנדיק פֿון דעם ייִדישן לעבן דאָ, האָב איך אימער געהאַט פֿאַר זיך פֿאַרבלאַב־דזשעטע נשמות, ניט־אַננגעשטעלטע נשמות, אַ כאַאַס־לעבן... און פֿון כאַאַס צו שאַפֿן לעבן און געשטאַלטן — דאָס איז ליכט געווען נאָר דעם איינציקן רבּונו של עולם.“

אַבער ניט נאָר האָבן זיי פֿון כאַאַס לעבן געשאַפֿן, נאָר זיי זינען אויך געוואָרן אַ „ווירקנדיקער פֿאַקטאָר“, אין מענדעלעס ווערטער, צו באַזייִניקן און באַזימטיקן דעם כאַאַס און צו העלפֿן דער פֿאַרווירטער פֿאַלק־מאַסע שלאַגן וואַרצלען דאָ אין לאַנד און, גלייכצייטיק, אָנקניפֿן און נישט פֿאַרלירן דעם פֿאַדעם מיט דער ייִדישער ליטעראַטור אין אייראָפּע און מיט די טויזנטער־יאַריקע טראַדיציע־פֿעדעם. זיי זינען געווען אַזוי טיף אַנגענוערט אין לעבן פֿון דעם מאַסע־מענטש, אַזוי אומצערניסלעך אייִ־דענטיפּיצירט מיט אים, אַז זיי האָבן געקאָנט אַזוי פֿאַרלייקענען זיין ייִדיש־קייט אַדער אים אויסטאָן פֿון איר, ווי גאַרקי האָט געקאָנט פֿאַרלייקענען די רוסישקייט פֿון זינע העלדן.

6

אין אַן אויפֿרוף, וואָס ער האָט צוגעגרייט צו די ייִדן פֿון סינסינאַטי, סעפטעמבער, 1890, שרײַבט דוד עדעלשטאַט:

„די שרעקלעכע פֿאַרפֿאַלגונגען פֿון די רוסישע ייִדן בײַ דער רוסי־שער רעגירונג האָבן ערגרייכט די לעצטע שטופֿע פֿון ווילדהייט, יודנהאַס, טיראַנזי און אוממענטשלעכקייט. דאָס האַרץ באַגיסט זיך מיט בלוט, ווען מיר דענקען, ווי דרײַ מיליאָן ייִדן ווערן אונטערדריקט, געטראָטן מיט די פֿיס, באַרויבט פֿון אַלע מענטשלעכע רעכטע נאָר דערפֿאַר, ווייל זיי טראַגן דעם נאָמען ייִד. די רוסישע רעגירונג האָט איצט אַוועקגענומען בײַ די ייִדן די לעצטע מעגלעכקייט צו פֿירן אַ מענטשלעכע עקזיסטענץ. דער רו־סישער ייִד איז איצט אונטערוואַרפֿן דעם ווילדן ווילן פֿון יעדן באַזאָר־פֿענעם רוסישן פֿאַליסמאַן.“

„טויזנטער פֿון אונדזערע אומגליקלעכע ברידער און שוועסטער וועלן אין גיכן מוזן ווענדן זייער וועג נאָך אַמעריקע. ברידער! איצט איז אונז־דזערע הייליקע פֿליכט צו זאָרגן, דאָס די טויזנטער פֿאַרפֿאַלגטע רוסישע ייִדן זאָלן ניט פֿאַלן צו לאַסט זייער נייעם פֿאַטערלאַנד. מיר מוזן איצט זאָרגן, דאָס קומענדיק אַהער, זאָלן זיי די ערשטע צייט ניט ליידן קיין בוט און אויך שאַפֿן מיטלען, אַז זיי זאָלן האָבן די מעגלעכקייט דורך לאַנדאַרבעט [און אַנדערע פּראָדוקטיווע אַרבעטן] צו פֿאַרדינען אַרנטלעך

זייער ברויט און פֿירן אַן אַנשטענדיק לעבן" (ציטירט פֿון קלמן מרמס "דוד עדעלשטאַט", ז. 210).

אַזוי האָט גערעדט דער בן-הגאָראַדאָוואַי, וואָס איז אויסגעוואַקסן אין דער טיף-רוסישער שטאָט קאַלוגע און איז אַפֿילו אין חדר ניט גע-גאַנגען.

דעם שליסל צו דעם נאַציאָנאַלן אינזשטעל פֿון די פּראָלעטאַרישע דיכטער דאַרף מען זוכן ביי מאָריס ווינטשעווסקי. איינגנטלעך, דאַרף מען אים גאָר ניט זוכן — ער ליגט אויבן אויף. מאָריס ווינטשעווסקי טראַגט אים אַליין צענדליקער מאָל אונטער — אי אין ליד און אי אין זיין פּוב-ליציסטיק. שוין דער שרייבער ש. ק. שנעעפֿעלד (אין מרדכי ספּעקטאָריס "מאַמענט-פֿאַטאַגראַפֿיעס", וואַרשע, 1911, ז. 72), כאַראַקטעריזירט אים אַזוי: "ווינטשעווסקי איז איינער פֿון גאָר די ערשטע וואָס האָבן זיך באַפֿרייט פֿון די 'קאָסמאָפּאָליטישע' פּראָזן — ער איז שוין געווען אַ ייד אַ סאָ-ציאַליסט, בעת דער 'בונד' איז נאָך אויף דער וועלט ניט געווען". (עס איז ווערט צו דערמאָנען, אַז חיים זשיטלאָווסקי רעדט אויך וועגן זיך ווי וועגן אַ "בונדיסט" — "אויב איך מעג זיך אַזוי אַנרופֿן" — נאָך איידער דער "בונד" איז געבוירן געוואָרן).

באַגריסנדיק אברהם ליעסינען צו דעם 100סטן נומער "צוקונפֿט" אונטער זיין (ליעסינס) רעדאַקציע (יוני, 1921), זאָגט ווינטשעווסקי, אַז ליעסין "האָט געהאַט צו אַרבעטן אין אַ קאָסמאָפּאָליטישער, אַסימילאַטאָ-רישער סביבֿה פֿאַר ייִדישקייט. ער האָט זיך גענומען צו דער שווערער אַרבעט פֿון מאַכן סאָציאַליסטישע יידן פֿאַר ייִדישע סאָציאַליסטן". קלמן מרמר, פֿון וועמעס בוך ("מאָריס ווינטשעווסקי געזאַמלטע שריפֿטן", פֿאַר-לאַג "פֿרעהייט", באַנד 1, ז. 92) מיר האָבן גענומען דעם אויבערשטן ציי-טאָט, גיט צו: "אין אַט דעם זין איז אויך צו פֿאַרשטיין ווינטשעווסקיס דערקלערונג [אין זיין בריוו צום 'בונדס' 25סטן געבורטטאָג, אינעם אַר-בעטער-לוזן], אַז דער 'בונד' איז געווען אַ פֿייערדיקער זינל אין זיין [ווינ-טשעווסקיס] 'אייגענעם נאַציאָנאַלן לאַבירינט'" (דאַרט, ז. 91).

אינטערעסאַנט איז אויך ווינטשעווסקיס אַרויסטריט קעגן דעם צוזאָ-מענפֿאַר פֿון דער ייִדישער סאָציאַליסטישער פֿעדעראַציע, הלמאי דער צו-זאַמענפֿאַר האָט פֿאַרשוויגן דעם מענדל בייליס-ענין, אין וועלכן "מענדל בייליס איז דער באַשולדיקטער און 6 מיליאָן רוסישע יידן די אַנגעקלאַגטע". ווינטשעווסקיס שפּראַך איז שנעלדיק שפּאַרף: "זייער עסק איז צו פֿאַרשפּרייטן דעם סאָציאַליזם צווישן מענטשן וואָס פֿאַרשטייען ניט קיין אַנדער לשון ווי ייִדיש. דאָס וואָס זיי זענען יידן איז אַן אומגליקלעכער צופֿאַל, פֿאַר וועלכן זיי זענען ניט פֿאַראַנטוואָרטלעך: זיי האָבן זיך זייערע טאַטעס ניט אויסגעקליבן — אַז פֿאַרגאַמען? אַז בלוט-בלבולים? אַז באַקיאָט? איז שוין אויף דעם דאָ אַ יאהודי — אַ ציוניסט — זיי שטייען אויף דעם באַדן פֿון קלאַסן-קאַמף און מיט נאַציאָנאַלע פּראָגן אינטערע-

סירן זיי זיך ניט". (מאָריס ווינטשעווסקי, „געזאַמלטע ווערק“, פֿאַרלאַג „פֿרזיהייט“, נ. י., 1926, באַנד 1, זײַ 295-296).

צום בולטסטן האָט ווינטשעווסקי אַרויסגעבראַכט זײַן נאַציאָנאַלע פֿײַ-זיאַנאַמיע אין זײַן „מײַן נאַציאָנאַלער אני מאמין“, וואָס ער האָט אָנגע-שריבן אין 1911 (געדרוקט אין „דאָס נײַע לעבן“). פֿון די „נײַע 13 עיקרים“ וואָס ווינטשעווסקי פֿאַסטולירט דאָרט, כאַפֿן מיר אַרויס בלויז עיקר ב', ג', ד', ט' און י"ב. אין עיקר ב' זאָגט ער: „אני מאמין באמונה שלימה, אַז דער רעזולטאַט דערפֿון וועט פֿונדעסטוועגן זײַן ניט אַ פֿאַר-מישונג און פֿאַרשמעלצונג פֿון ראַסן, קולטורן און שפּראַכן, נאָר, פֿאַר-קערט, אַ העכערע, גרעסערע און אויסגעפרעגטערע אויסבילדונג פֿון די פֿאַרשידענע נאַציאָנאַליטעטן, אַזוי ווייט ווי זיי האָבן אַ קלאַרע היסטאָרישע פֿיזיאָנאַמיע“.

אין עיקר ג' זאָגט ער:

„אני מאמין באמונה שלימה, אַז פֿל-זמן ווי עס וועט, אויף דעם אופֿן, זײַן ערגעץ אַ נאַציאָנאַליטעט, וואָס איר קלאַר אויסגעפרעגטער פרצוף-פנים, איר נאַציאָנאַלע אינדיווידואַליטעט וועט ניט לאָזן איר פֿאַרשווינדן אינעם אינטערנאַציאָנאַלן 'שמעליך-טאַפּ', אַזוי לאַנג וועט האָבן אַ קיום אויך די ייִדישע נאַציע“.

און אין ד':

„אני מאמין באמונה שלימה, אַז דער שמעליך-טאַפּ (אָסימילאַציע, בלע"ז) איז פֿאַר יידן ניט מער ווינטשנסווערט, ווי פֿאַר ענגלענדער, פֿראַנץ-ציון אָדער דײַטשן“.

אין עיקר ט' זאָגט ער אַזוי:

„אני מאמין באמונה שלימה, אַז דאָרטן, וווּ דער יונגער דור פֿון אַנגל-וואַנדערער, וועלנדיק זיך צופאַסן צו דער הערשנדיקער נאַציאָנאַליטעט, טוט אויס, וווּ ער קען, זײַן צורת-ידי, וואַרפֿט אַוועק זײַן מוטערשפּראַך און נעמט אָן די זיטן, אָפֿילו די טראַדיציעס, די געשיכטע פֿון די אַנגל-געבוירענע, קומט ענטוועדער דער דאָזיקער דור, ווען ער ווערט עלטער, אָדער דער צווייטער דור, נאָך פֿילע טרויעריקע דערפֿאַרונגען, צוריק צו זײַן נאַציאָנאַליטעט, הגם ניט צו איר לשון“.

און אין עיקר י"ב, וואָס קלינגט ממש נבֿיאיש פֿאַר 1911, זאָגט ער:

„אני מאמין באמונה שלימה, אַז אויב אין אַ סאַציאַליזירטער און פֿאַרברידערטער מענטשהייט וועט פֿאַרט זײַן פּלאַץ פֿאַר דער פֿרייער אָנט-וויקלונג פֿון באַזונדערע נאַציעס, לויט זייער אייגנאַרט, זייערע געשיכט-לעכע טראַדיציעס און אַזוי ווייטער אויף באַשטימטע טעריטאָריעס, צווישן געוויסע גרענעצן, דאָן וועט דער ייד אַז מי צוריק באַקומען זײַנע אייגענע ד' אמות, זײַן ווינקעלע אויף דער ערד, וווּ ער וועט קענען פֿירן זײַן איי-גענעם נאַציאָנאַלן לעבן“ (מאָריס ווינטשעווסקי „געזאַמלטע ווערק“, פֿאַר-לאַג „פֿרזיהייט“, נ. י., 1927, באַנד 7, זײַ 221, 223, 224).

דאָס אויבערשטע איז אין פּובליציסטיק, ווי האָט זיך דאָס אָפּגע-

שפיגלט אין זיין פּאָעזיע? אין זיין ליד „צו פנסת ישראל“, אין וועלכן ער וויל באַווייזן, אז דער סאָציאַליסט און דער ייד הויזן בשלום אין אים. זאָגט ער :

אַ, גלויב זיי גיט, אַלטיטשקע פנסת ישראל,
איך בין גיט אַנטרוגען געוואָרן פֿון דיר ;
איך זע גיט קיין ראַלע אויף אַזיעס ביגע
פֿאַר דיר, אַבער, מאַמינקע, איך בין דזין וון.

און, מאַמע, מיר שמאַרצן די אייביקע חונדן
אויף דיר, וועלכע בלזבן רק אַפֿן און גי ;
דעם לזב שניידט דער שטריק מיר, וואָס דיך האַלט געבונדן,
דזין גלות — ער לאָזט מיר גיט אַטעמען פֿרײַ.

עס ברענגט אויף מײַן שטערן דער חותמ־של־קין,
און ברענט דאָס אַרט פֿון דזין גילדענעם צייך,
און גערן פֿאַרוואַנדלט וואַלט איך אין פֿלײַזן
מײַן פען, פֿאַר דזין קאַמף, אין מײַן הייליקער היץ.

באַוונדער דזין אייביקייט, מאַמע, דזין פּוח
צו לעבן, געדייען, זיין אַלט און דאָך שטאַרק ;
צו שטעלן זיך קעגן אַ וועלט מיט אַ מוח
געשאַרפט אויף אַ מילשטיין, וואָס ברעכט דיר דעם קאַרק.

און ער פֿאַרענדיקט :

אַ זון, יא, אַ זון אַ געטרײַער,
געטרײַ צו זיין מוטער, געטרײַ אויך צו זיך,
געטרײַ צו דעם וועלט־קאַמף, דעם פֿעלקער־באַפֿרײַער,
וואָס מוין, ווען דו ציט קומט, באַפֿרײַען אויך דיך.

אַזוי וועל איך לעבן און דיר, מאַמע, דיגען,
ביז אַפֿ לויפֿט מײַן זאַמדגלאַז, ביז אַלץ איז אויס.
איך וועל אַבער דאָן פֿון דיר אויך גיט אַנטריגען :
דער טויט וועט געפֿיגען מײַן קאַפֿ אין דזין שויס.

אין איינעם פֿון זײַנע לעצטע לידער, אַ מין סך־הפֿל־ליד, „מײַן שוואַנען געזאַנג“, אונטערצײענדיק דעם חשבון און אַנווייזנדיק ווער עס האָט אים משפּיע געווען — דערציילט ער וועגן די גניסטער, וואָס קומען צו אים אויף אַ באַזוך :

עס קומט ניט צופוס אהער הלל הוקן,
ניט רייט ער, דער נשוא, אריין אויף א פערד.

ער שוועבט אין דער לופטן אין זויבערע, ריינע
תכריכים פון זמד אין מזן צימער אריין,
אזוי קומען: בערנע, בייעלינסקי און הינע,
און שעללי, דער מלאכל, ליבלעך און פמן.

און ביראן, דער געטלעכער בעל מרה-שחורה
און מאריס דער נביא פונעם ערד-פאראדי,
און געבן זיי ליבלינגע פיל פון דער תורה,
בן-עמרם אין מיטן — א גניסטיקער ריז.

בן עמרם (משה רבנו) איז דער גניסטיקער ריז, וואס שטייט אין דער
מיט פון אלע וואס האבן אים באוויקט.*

7

נאך א טענה, אחוץ „טענדענציעזקייט“, „סאציאליסטישע מגידות“
און „נאכטיגאלן וואס זינגען אנארכיסטישע פראקלאמאציעס“, איז די, אז
זייער פאעזיע איז פון נידעריקער קוואליטעט, ארעם אין אימאזשן, צו
דירעקט און באגרענעצט אין פורעם און שפראך.
פענעצן אמת זינגען פארזאן אין טייל פון די טענות, אבער זיי זינגען
אלע א ביסל צו גלאטיק, צו גענעראליזירט און — דער עיקר — צו
אפט אומקריטיש איבערגעזאגט. איך וויל זיי בפירוש ניט פארענטפערן
און ניט אויסבעטלען א ביסל בענעוואלענטע טאלעראנץ לגבי די פיא-
נערן-דיכטער. איך וויל גיכער פרווון זיי פארשטיין אין דער רעם פון צייט
און אין קאנטעקסט פון זייער פעריאד. זיי ווערן דעמאלט גארניט אזוי
ארעם און אלטמאדיש, ווי עס קאן זיך אויסדאכטן.
ראשית, די צייט ווען זיי זינגען געקומען, ווינטשעווסקיס ערשט ליד
„דאס ליד פון העמד“ (איבערגעזעצט פון טאמאס הודס „סאנג אוו די
שוירט“) האט זיך באוויזן אין 1884 — פיר יאר איידער פריץ האט אנגע-
שריבן „מאניש“, (כאטש פריץ האט דעם ערשטן וואריאנט פון „מאניש“
געשריבן אין 1887), און פיר יאר איידער ש. פרוג האט אנגעהויבן שרייבן
ידיש. (רוסישע לידער האט פרוג געשריבן זינט 1881).
דאס איז געווען דער סאמע ערב פון דער מאדערנער יידישער פאעזיע.

* צווישן די אנדערע „ליבלינגע מיינע“, וואס ווינטשעווסקי רעכנט שפעטער אויס
אין ליד, געפינען זיך: ישעיה בן אמוץ, מארקס, מענדעלסאן, ריש לקיש, יעקב
בארדין און — „ישראלק דער פועל“.

איינער ווינטשעווסקי האָט אָנגעהויבן שרעקן און איידער דוד עדעלשטאַט האָט אָפּגעדרוקט זיין ערשט ליד אין דער „וואַרהייט“, אין 1889 — איז אונדזער פּאַעטישער פּאַרמעג באַשטאַנען פֿון אַ צאָל השפּלה־לידער, טייל בראַדער לידער, גאַלדפֿאַדן טעאַטער־לידער, אַ צאָל לידער פֿון אליקום צונער. אַרום־און־אַרום, אָן אַרעמע און זייער מאַגערע פּאַעטישע התחלה, פֿון וועלכער צו לערנען און שעפּן אינספּיראַציע. נאָך בידנער איז געווען די פּאַעטישע שפּינקאַמער, ווען מען האָט באַדאַרפֿט בני איר שעפּן נאַרונג צו העלפֿן מאַלן און אינספּירירן אַ ניי און אַנדערשדיק לעבן, וואָס איז ערשט אַליין געווען אין פּראַצעס פֿון ווערן. מילא, ווינטשעווסקי האָט כאַטש געקענט ניט נאָר די אַלטע קולטור, נאָר אויך פּרצן. עדעלשטאַט האָט בלויז געקענט ווינטשעווסקי (כאַטש, ווייזט אויס, אַז ש. פֿרוגס לידער — די רוסישע און, מסתמא, אויך טייל ייִדישע — זינען אים ניט געווען פֿרעמד).

דערצו איז אויך צוגעקומען די השפּעה פֿון ענגליש. ווייניקער קעגן טיק אויף עדעלשטאַטן ווי אויף די אַנדערע דריי, דער עיקר אויף וויינטשעווסקי און באַוושאָוערן (ווינטשעווסקי האָט ניט בלויז איבערגעזעצט „די סאַנג אָוו די שוירט“, נאָר די השפּעה פֿון אַנדערע לידער פֿון טאַמאַס הוד — ווי, „די ברידזש אָוו סאַיס“ — „די בריק פֿון זיפּצין“, — איז זייער שטאַרק ניכר אין זינע לאַנדאַנער לידער. פֿון באַוושאָוערן איז אָפּ־גערעדט. ער האָט איבערגעזעצט מאַרקאַמס „די מען וויטה די האָוו“, עמערסאָנע און אַנדערע).

(אַגב: אָפּאַטאַשו איז, דאַכט זיך, אין גאַנצן ניט גערעכט בנוגע דער פּראַגע פֿון ענגליש און די „יונגע“. אונדזער איינדרוק איז, אַז, בדרך כלל, האָבן די פּראַלעטאַרישע דיכטער שנעלער און בעסער באַהערשט ענגליש ווי די „יונגע“. טייל פֿון די „יונגע“ האָבן, נאָך אַ לעבן־לאַנג אָפּזיין אין אַמעריקע, געהאַט אַ קנאַפע קאַנטשאַפֿט מיטן ענגלישן לשון.) אַוודאי האָט זייער שפּראַך פּאַרמאַגט אַ סך דייטשמעריזמען, איז צו מאַל געווען אַ הילפֿלאַזע, אָבער ווידער מוז מען דאָס זען אין דער רעם פֿון דער צייט און פֿון דעמאָליטיקן מצב פֿון ייִדיש. אין זיין ליד „מיין עפּיטאַפֿיע“ דערציילט פֿרוג, ווי ער האָט זיך גע־ראַנגלט מיטן פּאַרוואַלאַזטן לשון פֿון זיין צייט:

מיט אַלע כּוחות, מיט דעם לעצטן צאָן
געביסן און געריסן דעם זשאַראָן,
געקמט די ליבע שפּראַך פֿון אונדזער מאַמען,
צו מאַכן זי אַ ביסעלע כאַטש ווייך
געפֿעפֿערט מיט צעזור, געזאַלצט מיט גראַמען,
און צו פּאַרוושען יענעם ליבן ריח
פֿון ווילנער מאַרק און דינאַבורגער יאַטקעס
מיט אַלערליי פּאַרוואַלגערטע אַסטאַטקעס,

וואָס שמעקט אויף דריצן מיל אַרום דעם אָרט
ווי נאָר עס בליט כאַטש איין זשאַרגאַניש וואָרט...

י. ל. פּרצעס „אינטערמעצאַ“ אין „מאַניש“, ווי ער באַקלאַגט זיך, אַז
ייִדיש פֿאַרמאַגט ניט „קיין רעכטן קלאַנג, קיין רעכטן טאָן“ (אין 1888)
איז אונדז אַלעמען וויל באַקאַנט.

איך מיינ, אַז די דײַטשמעריזמען בני שמ״רן, בני די שונד־שרײַבער
בכלל, אַפילו בני די פּערסאָנאַזשן פֿון געלערנטן קלאַס אין טייל השפּלה־
דראַמעס, (בעת די פֿון פּשוטן פֿאַלק האָבן אַפֿט גערעדט אַ קערנדיקן,
מחיהדיקן ייִדיש) — זײַנען געווען אַ רעזולטאַט פֿון ניט־דורך־אַרץ צו
ייִדיש, אַ פֿאַרלאַנג אַרויפֿצווינגען אויפֿן לײַענער אַ פֿרעמד „געבילדעט“
לשון, אַ ווילדוווקס. זײַער סינקאַטס אַפֿט — אַ נאַכגעמאַכטער, דערוואַ־
טיווער דײַטש.

די דײַטשמעריזמען, וואָס מיר געפֿינען בני די פּראַלעטאַרישע דיכ־
טער, זײַנען אַפֿט הילפֿלאַזע פּרווון צו שאַפֿן געאַלאַגיזמען וואָס האָבן באַ־
דאַרפֿט באַקליידן נייע באַגריפֿן און נייע שטימונגען. בעיקר אין דער
פּאַעזיע, ווינטשעווסקיס פֿעליעטאַנען פֿון דעם „משוגענעם פֿילאַזאָף“, ווי
זײַן פּראַזע בכלל, זײַנען געשריבן אין אַ קערנדיקן „היימישן“ ייִדיש.
אַפֿט: גאַרניט אַ סך ערגער ווי טייל פּרזישע פֿעליעטאַנען אין די „יום־
טובֿ בלעטלעך“ (1893-1895). איך וויל אויך זאָגן, אַז די קריטישע אַר־
טיקלען באַוויסאָווערס (וועגן עדווין מאַרקהאַם, עמערסאָן און ווהיטמאַן)
זײַנען בלויז פֿאַרעלטערט, ניט פֿאַרדײַטשמערישט, גראַב פֿאַרקוידערוועלשט
— באַין אויפֿן ניט.

ג. ב. מינקאָוו פּרוווט אַפילו פֿאַרטיידיקן דעם באַניץ פֿון „מאַנד“
און „וואַרע ליבע“ און „יאַמערטאַל“ און „טיראַנאַי“ — ווי אויסדרוקן
וואָס „האַבן דורכגעפירט אַ וויכטיקע פֿונקציע“. ער זאָגט, אַז „סיקומט
אַ צײַט ווען מען דאַרף פֿאַרשטיין דעם אמתן מיין פֿון פֿרײַערדיקע ווער־
טער, געבויען, זשעסטן און סינטאַקסישע אייגנטימלעכקייטן“, און גיט צו,
אַז „זײַ זײַנען געווען עסטעטישע באַדערפֿענישן, אַן עסטעטישער מוט, אין
דעם טראַגישן אימיגראַנטישן יאַמערטאַל“.

אויפֿן הינטערגרונט פֿון דער צײַט האָט, קאַלעקטיוו גענומען, די פּאַ־
עזיע פֿון די פּראַלעטאַרישע דיכטער פֿאַרצײכנט אַ באַשטימטן קער צום
מאָדערניזם אין דער ייִדישער פּאַעזיע. אין 1929 האָט א. וועוויאַרקע, דער
בעל „הרעוויזיע“ אין סאַוועטן־פֿאַרבאַנד, געזאָגט, אַז די פֿיר דיכטער
זײַנען „אין זײַער צײַט געווען די אינציקע מאַדערנע דיכטער“. א. ווע־
וויאַרקע האָט, בטבע, געהאַט אַ נטיה צו גוזמא, אַפֿט צו פֿל־שמונהדיקער
גוזמא. און אַפילו אין דער סאַוועטיש־ייִדישער קריטיק האָט זיך דעמאַלט
אַנגעהויבן אַ שטורעם און אַ דיסקוסיע מיט אַ סך אונטער־און אויבער־
טענער, אַ מבול פֿון פֿאַרס און קעגנס. מ. ליטוואַקאָוו האָט שאַרף אַראַפֿ־

געריסן וועוויאַרקעס שטעלונג און דערקלערט, אַז „זייער דיכטונג איז געווען גיכער אַ געמאַכטע איידער אַן אַרגאַנישע“.

אינטערעסאַנט איז אַבער דער שלוס צו וועלכן עס קומט ב. י. ביאָלאָסטיאַצקיי, בני אונדז אין אַמעריקע, 25 יאָר שפּעטער: „...די פֿיר דיכטער פֿון ווינטשעפּל און דער ניו־יאָרקער איסט־סייד, זינען געווען אונדזערע ערשטע, וואָס האָבן געבראַכט דעם רעבעלירנדיקן מאָדערנעם סאַציאַלן מאַטיוו אין דער ייִדישער פּאַעזיע. די ערשטע, וואָס האָבן אויך געבראַכט ריטם, מאָדערנעם גראַם און נני־בילד. אַזוי זינען זיי שוין אויך געווען פֿון די גאָר ערשטע, פֿון די ראַשונים, פֿון אונדזער נניעם ליד בכלל.“

„זיי, די פֿיר, זינען צו יענער צייט געווען בני אונדז די מאָדער־ניסטן, כאַטש איצט קוקן זיי אונדז אויס צו זיין פֿאַרעלטערט“ (ב. י. ביאָ־לאָסטיאַצקיי, „דוד עדעלשטאַט געדענק־בוך“, אַרויסגעגעבן פֿון „די דוד עדעלשטאַט בוך־קאָמיטעטן“, ניו־יאָרק - לאַס־אַנדזשעלעס - סאַן־פֿראַנציסקאָ, 1953, ז״ל 478-479).

און ער גיט צו: „אַזאַ, דער ערשטער מאָדערניזם פֿון דער נייער ייִדישער פּאַעזיע איז געקומען דווקא מיט די איצט פֿאַרעלטערטע סאַציאַלע דיכטער פֿון 19טן יאָרהונדערט“ (אונטערגעשטראַכן פֿון אונדז — א. ג.).

די סאַציאַלע דיכטער אַליין האָבן געשטעלט הויכע ליטעראַרישע פֿאַ־דערונגען צו זיך. שוין דער יונגלינג, דוד עדעלשטאַט, באַקלאַגט זיך אין זיין אַרטיקל „זשאַרגאַנישע דיכטער“:

„די צייטונגס קאָמעדיאַנטן האָבן, צו אונדזער באַדויערן, אַ גרויסן דערפֿאַלג בני דעם ייִדישן פּובליקום. די אורזאַך פֿון דעם טרויעריקן דער־פֿאַלג איז פֿון איין זייט די אומוויסנהייט פֿון דעם זשאַרגאַנישן לעזער און פֿון דער צווייטער זייט די אַפּוועזנהייט פֿון אַ פֿאַרנינפֿטיקער קריטיק, וועלכע זאָל זיין געשמאַק אין אַן אמתן וועג אויסבילדן“. און ווינטער זאָגט ער: „דעם ייִדישן דיכטער, אויב ער איז ווירקלעך אַ דיכטער, און גיט קיין בדחן, קומט אויס זייער שלעכט צווישן דעם באַרג מיסט, וואָס ער־שינט פֿאַר דעם ייִדישן פּובליקום אַלס קונסט און ליטעראַטור“.

נאָך טרויעריקער ווערט זיין אַפּשאַץ, ווען ער כאַראַקטעריזירט דעם דעמאָליטיקן ייִדישן לייענער: „זינג אים וויציקע לידעלעך, טאַנץ פֿאַר אים אַ קאָזאַטשקע, קוליע זיך פֿאַר אים, ברעך זיך פֿאַר אים ווי אַ גאַס־קאָמעדיאַנט, און ער וועט דיך אַפּלאַדירן, ער וועט דיר פֿאַלן אויפֿן האַלדז און שרייען: בראַוואָ!“ (דוד עדעלשטאַט — „שריפֿטן“, פֿאַרלאַג „אַרבייטער פֿריינד“, לאַנדאָן, 1910, ז״ל 386-391).

עס וואַלט דאָך בפֿירוש גיט מיגלעך געווען היסטאָריש — גיט נאָר די השפּעה וואָס זיי האָבן געהאַט אויפֿן לייענער־עולם אויף ביידע זייטן

ים* נאך אויך זייער השפעה אויף דער שפעטערדיקער יידישער פאָעזיע — אויב זיי וואָלטן געווען אזוי אומבאהאַלפֿן גראַפֿאָמאַניש, ווי אַ גרוי־סער טייל פֿון דער יידישער קריטיק וויל האָבן.

אברהם רייזען דערציילט וועגן דעם רושם וואָס דוד עדעלשטאַטס ליד „אין קאַמף“ האָט געמאַכט אויף אים: „דאָס דאָזיקע ליד 'אין קאַמף' האָט אויף מיר געמאַכט אַ שטאַרקן, לאַנג אומפֿאַרגעסלעכן רושם. די נאַיווע, אַבער אין דער זעלבער צייט פֿלאַמענדע ווערטער, מיט דעם האַלב טרויעריקן, האַלב אויפֿמונטערדיקן ניגון, האָבן געוועקט און אויפֿגעקאַכט אין מיר די געפֿילן פֿון קאַמף קעגן דער אונטערדריקונג און מײַן נאַענט־קייט און אַפֿילו ליבע צו די אונטערדריקטע“ (קלמן מרמר — „דוד עדעל־שטאַט“, איקוף־פֿאַרלאַג, ז. 344).

ה. ליוויק דערציילט, סענסיטיוו און דראַמאַטיש, וועגן דער בלייב־קער ווירקונג וואָס „מײַן צוואַה“ האָט געהאַט אויף אים. ה. ראָזענצווינג ווייזט אָן אין זײַן בפֿלל שלעכט בוך, „דער ראָדי־קאַלער פֿעריאָד אין פרצעס שאַפֿן“, די השפעה וואָס ווינטשעווסקיס אי־בערזעצונג פֿון טאַמאַס הודס „דאָס ליד פֿון העמד“ האָט געהאַט אויף י. ל. פרצעס „דרײַ נייטאַרינס“ און „בנימ פֿרעמדן חופּה־קליד“.

עס איז בפֿירוש ניט צום אָננעמען, אָז עדעלשטאַטס לויטערקייט פֿון גלויבן, אָז באַוושאווערס ברייטגעמידיקייט, אַ מין רעטאַרישע קאַסמיש־קייט, און זײַן תּנכישער טאָן, אָז ווינטשעווסקיס רחמנות, סאַטירע און פּקחות, אָז ראָזענפֿעלדס טרערן און רחמים — זאָלן האָבן פֿאַרבניגעגאַנגען די יידישע ליטעראַטור, די „יונגע“ אַרבינגערעכנט, און זי ניט האָבן משפּיע געווען. עס איז ניט צום גלויבן, אָז די סאַציאַלע אידיע, דער חלום פֿון אַן אויסגעלייזטער וועלט, דער נבֿיאישער ברען, דער פֿאַרלאַנג צו דער־הייבן דעם מענטש און זיך אַנינשטעלן פֿאַר אים, וואָס האָט זיי כאַראַק־טעריזירט און וואָס איז בפֿלל דער דערקען־סימן פֿון דער גאַנצער ייִדי־שער ליטעראַטור — זאָל האָבן פֿאַרבניגעגאַנגען און פֿאַרשוואַנדן אָן אַ סליאַד, אָן אַ רושם און אָן אַ השפעה אויף ווינטער.

און ווייל די „יונגע“ זינען געווען אַ נייער און אַפֿפֿרישנדיקער אויפֿ־בלי אין דער יידישער ליטעראַטור — זינען זיי, די רעבעלן גופּא, ניט געשטאַנען מחוץ פֿון אַט אַ דעם אַנינפֿלוס. זיי זינען אַרויסגעוואַקסן פֿון די פֿרײַערדיקע. זיי האָבן מער מורד געווען קעגן פֿורעם ווי קעגן אינהאַלט. טראַכטן אַנדערש, וואָלט געמיינט לייקענען דעם סאַציאַלן מאַטיוו פֿון דער יידישער ליטעראַטור, און די „יונגע“ האָבן, אין לעצטן סך־הכל, דעם מאַטיוו ממשיך געווען.

* כאַטש ביז 1891-1892 האָט מען ווייניק געוואָסט וועגן זיי מעבֿר לים, האָבן זיי אַבער נאָך דעם גענערט און געהאַלפֿן דערציען די יונגע יידישע אַרבעטער־באַווע־גונג אין מזרח־איראָפּע — זע די „פֿרײַהייט־העפֿטן, אַרויסגעגעבן פֿון דעם „אַלגע־מיינעם ייִדישן אַרבעטער־בונד“, אַנהייב יאָרהונדערט.

עס איז גענוג צו ליינענען די ערשטע לידער פֿון יוסף ראָלניקו, פֿון משה לייב האַלפּערן, טייל משה נאָדירס, אַ סך מאַני לייבס צו דערשפּירן דעם אַטעם פֿון די פֿאַרלייקנטע פֿאַרגייערס.

(א) פֿאַרבנייענדיקע באַמערקונג: עס וואָלט געווען אינטערעסאַנט נאָכצופֿאַרשן די באַציונג דווקא פֿון די „אינוזיכיסטן“ — מינקאָוו, גלאַט־שטיין, סטאַדאַלסקי, גלאַניץ און אַנדערע — צו די פֿראַלעטאַרישע דיכ־טער, לגבי דער באַציונג פֿון די „יונגע“ — ניט בלויז צוליב דער דיסטאַנץ פֿון צייט, נאָר מחמת אַ באַשטימטער אינערלעכער, אינטעלעקטועלער און דיכטערישער שניכותדיקייט, וואָס מערקט זיך בני די „אונזיכיסטן“ צו די פֿראַלעטאַרישע ראַשונים).

זאַגט מינקאָוו אַזוי:

„ווי מאַדנע דאָס זאָל קלינגען, — אין דער סאַציאַלער ליריק און אין דער רעוואָלוציאָנערער ראַמאַנטיק קען מען דעהערן אַ מאַטיוו, וואָס האָט פֿאַרפֿלייצט די ייִדישע פּאַעזיע אין אַמעריקע מיטן אַנקומען פֿון די 'יונגע' אין 1907. דאָס איז דער פּערזענלעכער מאַטיוו. געגרייט האָבן דעם מאַטיוו טאַקע די סאַציאַלע פּאַעטן, ניט אין זייער רעאַליסטיש־סאַציאַל ליד, נאָר, דער עיקר, אין זייער ראַמאַנטיש־רעוואָלוציאָנער ליד“ (ג. ב. מינקאָוו — „פּיאָנערן פֿון ייִדישער פּאַעזיע אין אַמעריקע“, באַנד 1, ז. 11).

*
*
*

איך קום, דעריבער, צו עטלעכע פּשוטע און, פֿאַר מיר, נאַטירלעכע מסקנות:

(א) מיר טאָרן ניט פֿאַרשאַרן דעם פּעריאָד און זינע שאַפֿערס צו דער פֿאַרגעסנדיקייט ווי עס וואָלט געווען אַ צופֿעליקער פֿאַרגייקער עפיזאָד, אַ קינדס ערשטע ציינדלעך, אָן עפיזאָד וואָס געהערט צו אונדזער קול־טור־געשיכטע און איז ניט אינטעגרירט אין אונדזער ליטעראַטור. דער פּעריאָד איז אַ טייל פֿון אונדזער ליטעראַטור־ירושא. און אַקוראַט ווי פֿון דער דעמאָלטיקער רוייער פֿאַלקמאַסע האָט זיך שפּעטער אויסגעשיילט אַ פֿילפֿאַרביקע און פֿילשיכטיקע ייִדישע אַמעריקע מיט פֿעדעם וואָס ציען זיך צום פֿאַלק איבער דער גאַנצער וועלט — פּונקט אַזוי האָט זיך פֿון דעם יונגן אָנהייב אויסגעשיילט אַ ייִדישע ליטעראַטור אין אַמעריקע מיט פֿעדעם פֿאַרוועבט אין דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַלע ווינקלען וווּ זי ווערט געשאַפֿן. און לאַמיר, אַגב, ניט פֿאַרמינערן די השפּעה וואָס זיי האָבן געהאַט אויף דער אייראָפּיאיש־ייִדישער ליטעראַטור.

(ב) די גרויס־אידיע און גרונט־אידיע וואָס האָט אָנגעפֿילט די גאַנצע מאַדערנע ייִדישע ליטעראַטור — די גאולה־אידיע — איז אויך — אין זייער אייגנאַרטיקן אידאָם — פֿאַרוועבט ווי דער הויפּט־פֿאַדעם אין דעם שאַפֿן פֿון אונדזערע אַמעריקאַנער ראַשונים.

לייקענען דעם סאציאלן מאטיוו, געפארט מיטן נאציאנאלן ווי א לייט-
 מאטיוו אין דער יידישער דיכטונג, מיינט לייקענען די דיכטונג גופא.
 גיט ארייננעמען ווינטשעווסקיין, עדעלשטאטן, ראזענפעלדן און באָוו-
 שאָווערן אין דעם נאציאנאלן שפּיכלער פֿון דער יידישער פּאָעזיע מיינט
 אויך אויסשליסן גיט נאָר לייעניגען און רייזענען און האַלב פּרעזן — נאָר
 אויך די שפּעטערדיקע דורות וואָס זינען געקומען נאָך זיי.
 ג) די זעלבע נאציאנאל-באַפֿרייערישע עלעמענטן וואָס מעגדעלעס
 „קליאַטשע“ אָדער „מסעות“, אָדער פּרעסע „באָנטשע“ און „אויב גיט נאָך
 העכער“, אָדער שלום עליכמס „מנחם מענדל“ טראָגן אין זיך, גילטן,
 אין אַן אַנדער אידיאָם, אויך אין דער היגער אַרבעטער־דיכטונג.
 דער סאַמע אַטעם פֿון פֿאַלק, אין אַ מאַמענט פֿון ווייטיקדיקער טראַנס-
 פּלאַנטאַציע און טראַנספֿאָרמאַציע, איז געווען די נאציאנאלע לופט מיט
 וועלכער די ליטעראַטור האָט געאַטעמט. מער נאָך: פֿאַרלוירנדיקייט, ניקייט
 פֿון אַרט, אָפּגעפֿרעמדטיקייט, עקאָנאָמישער געראַנגל, תּוהו וּבּוהו פֿון צו-
 פּאַסן זיך, אָנגסט ווי צו פֿאַרהיטן דאָס אייגענע נאציאנאלע פּנים, דאָס
 וועקן ביטחון און זעלבגלויבן — אַלץ שטריכן, וואָס כאַראַקטעריזירן די
 פּראָלעטאַרישע דיכטער — זינען גלייכצייטיק דערקען־סימנים פֿון אַ
 תּמידיקן, זיך איבערחזרנדיקן מעשה־בראשית אין דער יידישער קול-
 טור און געשיכטע. אין דעם קאַמפלעקס פּראָבלעמען האָט די אַרבעטער-
 דיכטונג, אין די סאַמע ערשטע יאָרן, געהאַלפֿן ליטערן די סביבה און דאָס
 געמייט, פּיקן צינגער. מיר וואַלטן געבליבן אַ שטאַמלפֿאַלק אויף לאַנגע
 יאָרן אָן זיי, ווי הילפֿלאָז און פּרימיטיוו זיי אַליין זאָלן אַפֿט גיט האַבן
 געווען.
 פּעריאָדעס קייטלען זיך. קיינער פֿאַטערט-און־מוטערט זיך גיט אַליין.
 די יונגע זינען קיין נס גיט געווען. קיין בראשית אויך גיט. זייער סאַמע
 רעוואַלט איז אַן אַנטשט פֿון אַ מרידה קעגן טאַטעס — זאָל זיין אַלטמאָ-
 דישע טאַטעס — אָבער נאָך אַלץ טאַטעס.
 סענסיטיוו האָט עס דערשפּירט יעקב גלאַטשטיין אין אַ ליד צו דוד
 עדעלשטאַט:

צוריק וועלן מיר קומען צו אונזער טונקעלן איינפֿאַר,
 מיר, וואָס האַבן געקלעטערט אויף ווערטער בראַוואַדיש,
 וועלן זוכן רמזים אין זיין פּאָעטישער קלאַר,
 זינגען זיינע לידער מיט ברען, זאָגן יאַרצייט־קדיש.

און דער עלטסטער פֿון אונזער דוד
 וועט אונדז לערנען דערווען דעם טיפֿן פּשט
 אין דער מענטש־פֿאַרטיפֿטער פּשטות
 פֿון דוד עדעלשטאַט.

אויף דער שוועל פֿון צווייטן יאָרהונדערט

(100 יאָר ייִדישע ליטעראַטור און פּרעסע

אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן)

א.

ב יר שטייען אין דער מיט פֿון אַ וויכטיקער היסטאָרישער דאַטע — דער 100-יאָריקער יובֿל פֿון דער ייִדישער פּרעסע און ליטעראַטור אין אַמעריקע. אַ דאַטע וואָס מיר האָבן, אַגבֿ, ניט גענוג פֿאַרזייכנט.

ווי יעדע דאַטע פֿון אַזאַ כאַראַקטער און פֿאַרנעם דאַרף זי דינען אי ווי אַ סך-הפּל, אי ווי אַ וועגוועזער אויף וועלטער.

איך וויל בלויז, אין קורצן, אַנצייכענען אונדזער יחוס-בריוו, און אַפֿשר בלויז דעם אָנהייב זינעם. ווען מיר האָבן אַנגעהויבן אַרויסגעבן טעקסטביכער אין ייִדיש פֿאַר ייִדישע שולן אין אַמעריקע, איז עס געווען, אַן ערך, קיים 40-45 יאָר זינט דאָס ערשטע ייִדישע בוך, יעקבֿ צבי סאַ-בעלס „ישראל דער אַלטע“, איז דערשינען, אין 1877.

איך וויל פֿרווון אַנטזען ווי טיף עס זינען די וואַרצלען און ווי שטאַרק עס זינען די קנופֿן פֿון דורות.

סוף אַכציקער יאָרן זענען אין ניו-יאָרק געווען כּמעט אַזוי פֿיל יו-ניאָנס ווי שולן צום דאווענען.

צוויי ליניעס פֿון אַנטוויקלונג: יוניאָנס און שולן. און כּאַטש די קלאַסן-ליניעס זינען אַפֿט פֿאַרטושט געוואָרן, איז די באַזע פֿאַר דער ייִדישער פּרעסע און ליטעראַטור אין אַמעריקע געווען אַט-די צוויי-ליניקע אַנטוויקלונג — דער אַרבעטער-קלאַס און דאָס קליין-און מיטל-בירגערטום. אַ מאָל האָט איינער דאָמינירט, אַ מאָל — דער אַנדערער. ביידע זינען געוואָרן דער באַדן אויף וועלכן עס האָט זיך אַרויסגעהויבן איינער פֿון די אימפּאַזאַנטסטע קולטור-בנינים פֿון דער מאַדערנער ייִדישער שעפֿע-רישקייט — די ייִדישע פּרעסע און די ייִדישע ליטעראַטור אין אַמעריקע.

עטלעכע אַלגעמיינע אַבסערוואַציעס ווילן מיר אַנטזען:

(א) די ייִדישע פּרעסע און ליטעראַטור זינען עלטער ווי עס איז די מורח־איראַפּיאישע מאַסן-אימיגראַציע אין לאַנד. די ליטעראַטור און די פּרעסע, מחמת ביידע זינען געווען ענג פֿאַרבונדן אין אַמעריקע, און ס'רובֿ

גרונטלייגערס פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין לאַנד האָבן באַקומען זייער אויסשולונג אין דער פרעסע. ביידע, די ליטעראַטור און די פרעסע, זענען געוואָרן אַ דעצידירנדיקער, היסטאָרישער, דערצייערשער פּוּח בנים אויסגעשטאַלטן דאָס ייִדישע לעבן אין אַמעריקע.

(ב) די פרעסע און די ליטעראַטור, וואָס האָבן זיך אַנטוויקלט אין אַמעריקע, זענען באַמט געווען חד-במינמדיק, איינציק אין זייער מין, אין דער קולטור-געשיכטע פֿון אונזער פֿאַלק. עס איז שווער צו געפֿינען אַ היסטאָרישן פֿאַראַלעל אין ייִדישן לעבן מיט אַן ענלעכער קולטור-דינאַמיק און ווירקונג, אין אַזוי ווייניק קאָמפּאַקטע יאָרן.

אויף זיי, אויף די פרימיטיווע קולטור-שפּראַצונגען אין לעצטן פֿערטל פֿון 19טן יאָרהונדערט, איז געפֿאַלן די היסטאָרישע אויפֿגאַבע צו קומען צו הילף אַ פֿאַלקמאַסע אין אַ פּעריאָד פֿון אויפֿטרייסלענדיקער טראַנס-פֿאַרמאַציע: געאַגראַפֿישע טראַנספּלאַנטאַציע — פֿון מזרח-איראָפּע קיין אַמעריקע; קאָנטאַקט מיט אַ נייער הערשנדיקער קולטור און מיט פֿאַר-שיידענע נייע עטנישע קולטורן, וואָס דער מזרח-איראָפּעישער ייִד האָט זיי קיין מאָל פֿריער ניט געקאָנט — מיטן איטאַליענער, דעם נעגער, דעם אירלענדער; איבערגאַנג פֿון שטעטל אין דער גרויסשטאַט; אַן אויפֿרו-דערנדיקע עקאָנאָמישע טראַנספֿאַרמאַציע; דאָס געבורט פֿון נייע קלאַסן — דער עיקר, דער אַרבעטער-קלאַס; דער גרויל פֿון סוועט-שאַפּ; דער קאָנ-טאַקט מיט אַ שפּאַגל נייער פֿאַליטישער סיסטעם — די דעמאָקראַטיע מיט אירע גרויסע מעלות און אומגליקלעכע חסרונות; דאָס פֿאַלן פֿון די שוין-ווענט אַרום דער ייִדישער רעליגיע און דעם דורותדיקן לעבנס-שטייגער — אין סך-הכל: די גאַנצע טראַומאַטישע אויפֿטרייסלונג פֿון איבערפֿלאַנצן זיך.

די שאַרפֿע עקן פֿון איבערבראַך האָט די יונגע ליטעראַטור און פרע-סע באַדאַרפֿט פֿאַרגלעטן, אין דעם נייעם מדבר פֿון אונטערדריקונג און אַפֿערעמדונג האָט זי באַדאַרפֿט העלפֿן שלאָגן וואַרצלען, צעשטרענען דעם נעפל פֿון פֿאַרלוירנדיקייט, העלפֿן אַנטוויקלען די שווערע, אָבער היסטאָריש אומפֿאַרמזדלעכע, טאָפּלע פּראַצעסן: אי ווערן אַ טייל פֿון אַמעריקע און אי אַננהיטן דאָס אייגענע פנים; אי שאַפֿן אַן אייגנאַרטיקע ייִדישע קולטור און אי ניט פֿאַרלירן די פֿעדעם מיט דער ייִדישער קולטור אי-בער דער וועלט; אי וועלן „אַהיים פֿאַרן קיין וולעדניק“ און אי וויסן, אַז מ'עט שוין דאָ מוזן בלעבן.

די ליטעראַטור האָט אַ ספּעציעלע מיסיע באַדאַרפֿט דורכפֿירן: אַרויס-הייבן אַ פֿאַרלוירענעם אימיגראַנט פֿון נעפל פֿון צעטומלטקייט און אים געבן אַ געפֿיל פֿון אייגנווערטיקייט און אַליין-דערקענטעניש.

זי האָט, דעריבער, געמוזט זיין דינאַקטיש, באַלערנדיק, און זי איז עס געוואָרן — פֿון נאַטור-וויסנשאַפֿט ביז פֿאַליטישער עקאָנאָמיע.

אבער דאס איז ניט געווען גענוג: זי האָט געמוזט זיין רחמימדיק, און זי איז עס געוואָרן — אַ „טרערן-מיליאָנער“-ליטעראַטור — און געבן אַ געפֿיל פֿון ווערט („זיי שטאַלץ אויף דיין אַרבעט“, „שטאַלצער פֿון אַ גאַט דורך זעלבסט-באַוווסטזיין“). און זיי, די לייענערס, האָבן געגלייבט די שרייבערס: געגלייבט באַוושאווערן, אַז אַט-אַט קומט די „רעוואָלוציאָן“ „ווי אַ קאַמעט“ און געגלייבט עדעלשטאַטן, אַז „צום פֿאַלק“ וועט ער „פֿון קבֿר זינגען...“

די ליטעראַטור האָט צעשטרעיעט דאָס געוועב פֿון גרינקייט און דעם טרויער פֿון אונטערדריקונג. ניט די העברעישע ליטעראַטור, ניט די קנאַפע אַנגלאַ-ייִדישע (די אימיגראַנטן האָבן ניט געהערט וועגן עמאַ לאַ-זאַרוס), און ניט די רעליגיעזע — האָבן דאָס דעמאַלט באַוווּזן. די רע-ליגיע האָט זיך צוגעפאַסט, אַבער ניט געהאַלפֿן דעם אימיגראַנט זיך צו-פאַסן צו די נייע תנאים.

אין לעאָן קאַברנס ווערטער: זיי האָבן באַדאַרפֿט שאַפֿן אַ „יש מאין“ — אַן פֿאַרגייערס און וועגווייזערס, אַן טראַדיציע. מענדעלע, שלום-עליכם, י. ל. פּרץ האָבן געהאַט עטינגערן און אַקסענפֿעלדן הינטער זיך. וועמען האָט עדעלשטאַט געהאַט? אַפֿשר דעם זיידן ווינטשעווסקי, אַבער אַפֿילו מיט אים איז ער ניט געווען באַקאַנט אין דער טיף.

ג) עס איז געווען נאַטירלעך, אַז די ייִדישע ליטעראַטור און פרעסע אין אַמעריקע זאָלן ניט זיין קיין מאַנאַליטישע, פֿון איין שטיק געגאַסן, אַז דער קולטור-פֿלוס פֿאַרויס זאָל ריזלען אין צוויי שטראַמען — אַ קאַנ-סערוואַטיוו-קליין-בירגערלעכער און אַ פֿאַרגעשריטן-אַרבעטורערישער. די איינציקע טרעגערס פֿון פּראַגרעס זינען דעמאַלט געווען דער יונגער ייִדישער אַרבעטער-קלאַס און די מיט אים פֿאַרבונדענע אינטעליגענטן.

די גאַנצע ייִדישע ליטעראַטור, אין אַלגעמינע שטריכן, איז אַ סאָ-ציאַלע, מיט קליינע אויסנעמען. דער ספּעציפֿישער און היסטאָרישער צו-טראַג פֿון דער אַמעריקאַנער ייִדישער ליטעראַטור איז געווען, וואָס דאָ איז געבוירן געוואָרן — און דאָס איז געווען נישט און אַן פּרעצעדענט — אַ סאָ-ציאַליסטישע ייִדישע ליטעראַטור, ניט בלויז אַן אַרבעטער-ליטעראַטור, נאָר בפֿירוש אַ סאָציאַליסטישע.

לאַמיר געדענקען (און דאָס ווייזן אַן ערנצטע פֿאַרשערס פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, ווי קלמן מרמר, נ. ב. מינקאו, ב. ריווקין, ש. נייגער און אַנדערע), אַז די צוויי שטראַמען האָבן זיך אַנגע-הויבן כמעט איינצייטיק. אין 1870 זינען דערשינען די ערשטע ייִדישע צייטונגען אין אַמעריקע — די „ייִדישע צייטונג“ אין מערץ, און „די פּאַסט“ אין יולי. אַבער שוין אין 1886 איז דערשינען די ערשטע ייִדישע סאָ-ציאַליסטישע צייטונג, „די צייט“, רעדאַקטירט פֿון דר. טשאַרלס ריינעווסקי און אב. קאהאַן.

הייסט עס, אָז פֿון די צוויי שטראַמען פֿון דער ייִדישער קולטור-שאַפֿונג אין אַמעריקע איז דער פּראָלעטאַרישער, פֿאַרגעשריטענער, פֿאַלי-קיש־דעמאָקראַטישער שטראַם איבער 80 יאָר אַלט.

די באַלעבאַטישע פרעסע איז געשאַפֿן געוואָרן צוליב געשעפֿט, די אַרבעטער־פרעסע — פֿדי צו „בילדן דאָס פֿאַלק“ און פֿאַרשענערן זיין לעבן. „דען מיר האַלטן“ — האָט געזאָגט „די צוקונפֿט“ אין איר פּראָגראַם־אַרטיקל (יאַנואַר, 1892) — „אָז די קונסט בילדעט און איידלט אויס דעם מענטשן, און מיר ווילן אויך פֿאַראַייניקן, ווי מען זאָגט, אָנגענעמעס מיט ניצלעכס“.

און ווינטשעווסקי צילט אין „האמת“ שאַפֿן אַ „וועכנטלעכעס פֿאַמיליען־בלאַט פֿאַר ליטעראַטור און אויפֿקלערונג“.

און כאַטש די אַרבעטער־פרעסע האָט זיך טעאָרעטיש בפֿירוש ניט געשטעלט קיין באַוווסטזיניקן ציל צו אַנטוויקלען די ייִדישע קולטור, אָדער פֿאַרהיטן דאָס ייִדישע לשון — האָט זי אָבער פּראַקטיש, אין איר ציל צו „בילדן“ — אַוועקגעלייגט דעם באַדן פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע. אַדאַנק איר איז געשאַפֿן געוואָרן אַ ליטעראַטור פֿון דויערני־דיקער וויטאַליטעט און הויכער קוואַליטעט.

עס איז ווערט צו זען, ווער עס האָט זיך אויפֿגעכאַוועט אין דער קליין־און מיטל־בירגערלעכער פרעסע פֿון דער צייט און ווער אין דער אַרבעטער־פרעסע. די טאַגשטעלער אין דער בירגערלעכער פרעסע זינען געווען: יאַהאַן פֿאַלעי, געצל זעליקאָוויטש, א. טענענבוים און אַנדערע. זייער ווייניק טאַלאַנטפֿולע שרעבערס האָבן מיטגעאַרבעט אין דער באַלע־באַטישער פרעסע אין יענע יאָרן (מיטן אויסנעם, מעגלעך, פֿון י. זעווין — תּשר״ק — און צו מאַל מאַריס ראַזנפֿעלד). אין דער אַרבעטער־פרעסע, דער סאַציאַל־דעמאָקראַטישער און אַנאַרכיסטישער, האָבן זיך דערצויגן, צו דערמאָנען בלויז אַ צאַל: פֿיליפּ קראַנץ, מ. זאַמעטקי, א. ש. זאַקס, אַב. קאַהאַן, יעקבֿ מילך, י. א. מעריסאָן, מ. לעאַנטיעו, ש. יאַנאָווסקי (פֿאַר אַ צייט אַפֿילו ל. בודיאָנאָו און מאַקס בעער). און אין דער שיינער ליטע־ראַטור געפֿינען מיר די נעמען: יעקבֿ גאַרדין, ב. גאַרין, ז. ליבין, לעאַן קאַברין, מאַריס ווינטשעווסקי, דוד עדעלשטאַט, מאַריס ראַזנפֿעלד, יוסף באַוושאַווער און אַ צאַל אַנדערע.

מען דאַרף אויך אַרזינעמען אין חשבון דעם פֿאַקט, אָז מענדעלעס „קליאַטשע“ האָט זיך שוין געדרוקט אין דער אַמעריקאַנער „אַרבעטער־צייטונג“, אָז פרצעס דערציילונגען זינען אַפֿט דערשיגען אין די אַרבע־טער־אַרגאַנען אין אַמעריקע אין די 90ער יאָרן (טייל פֿון זיי אַפֿילו איידער זיי זינען, צוליב צענוור־שוועריקייטן, געדרוקט געוואָרן אין רוסלאַנד,

ווי „וועבער-ליבע“ און אנדערע). * עס איז אויך פֿדאָי צו דערמאָנען, אַז זאַלאַס „זשערמינאָל“, פֿלאָבערס „סאַלאַמבאַ“ און אַ גרויסע צאַל אַנדערע ווערק פֿון הויכער ליטעראַרישער ווערט זיינען דערשינען אין דער אַרבע-טער-פרעסע, שוין אָפּגערעדט פֿון אויפֿקלערערערישע ווערק פֿון מאַרקס, ענגעלס, לאַטאַל, פֿרודאָן, קאָוטסקי, פֿלעכאַנאָו און אַנדערע. אין דער זעל-

* מיר ברענגען דאָ אַ רשימה פֿון פרצעס ווערק, וואָס זיינען געדרוקט געווען אין דער אַמעריקאַנער „אַרבעטער צייטונג“ במשך די יאָרן 1893-1895, אונטערן פּסעווי-דאָנים „פּלאַי“. מיר נעמען די רשימה פֿון א. ראָזענצווינגס בוך „דער ראַדיקאַלער פּעריאָד אין פרצעס שאַפֿן“ (כאַרקאָויקעו, 1934). צו דער רשימה קומט צו אַ באַ-מערקונג פֿון מחבר: „די דאָזיקע רשימה האָט אונדז איבערגעגעבן חבֿר ק. מרמר, פֿאַר“ 1893 :

1) קליינע מעשות פֿאַר גרויסע קינדער (אין אַ צאַל נומערן); 2) תּפֿילה (ליד) — 3טן מערץ; 3) דאָס גליק אין קעלער שטוב (אין קעלער שטוב) — 10טן מערץ; 4) פּל גורי (ליד) — 24טן מערץ; 5) ער און איך (ליד) — 21טן מערץ; 6) דער געטער-געשמאַק (ליד) — 21טן אַפּריל; 7) דאָס וויגליד — 28טן אַפּריל; 8) צום פֿעטער עשיו (ליד) — 5טן מאַי; 9) אַ ידענע („כעס פֿון אַ יידענע“) — 19טן מאַי; 10) דאָס שטרנימל — 26טן מאַי; 11) דער שטן אַלס סופֿליאַר (ליד) — 29טן יוני; 12) יידישע עשירות — 16טן יוני; 13) איך קען ניש טעמבן (ספּעציעל פֿאַר דער „א. צ.“) — 8טן אָקטאָבער; 14) טרילענע מענטשן — 15 אָקטאָבער.

אין „צוקונפֿט“ האָט פּרץ געדרוקט די זאַכן אונטערן פּסעוודאָנים „פּלאַי“ :
 גאָטס חסד — מערץ 1893; השגחה פרטית — מערץ 1893; ער און איך — מערץ 1893.

: 1894

1) יאַסל ישיבֿה בחורס סוף (אין 5 נומערן „אַרבעטער צייטונג“, יאַנואַר 5, 12, 19, 26, און פֿעברואַר 2, איין קאַפיטל אונטערן נאָמען „דאָס שטעטל שרעקט זיך“).
 2) חווק, אַ שמועס — 23טן פֿעברואַר.
 3) באַנטשע שוויג (אין 2 נומערן, מערץ 9 און 16).
 4) ווער גייט (אין 2 נומערן 'מערץ' און דעם 6טן אַפּריל).
 5) די אַנטוויקלונג פֿון מאַראַל (נאָך לעטאַרנאַ), „אַרבעט. צייטונג“, אַפּריל-מאַי.
 6) נעילה (נאַוועלע), 5טן אָקטאָבער.
 7) אויסגעשטאַרבן (הומאַרעטקע), 14 סטראַפֿעס — 28טן דעצעמבער.

: 1895

1) די מלחמה — 20טן יאַנואַר.
 2) מלכותא דרקייע כמלכותא דארעא — 27טן יאַנואַר.
 3) סיווכא ? — ווריאַש ! — 27טן יאַנואַר.
 4) דער פֿעטער שאַכנע און די מומע יאַכנע — 29טן מערץ.
 5) גייטאַרין — 12טן אַפּריל.
 6) משיח — 12 אַפּריל.
 7) די צייט — 19טן אַפּריל.
 8) איינס דאָס אַנדערע גענאַרט — 19טן אַפּריל.
 9) אויס די נבֿיאים: גאָט פֿרעגט — 26טן אַפּריל.
 10) הימלישע קלייניקייטן — 10 מאַי.

בער צינט האָט די באַלעבאָטישע פרעסע אין אַמעריקע געדרוקט און גע- האַלפֿן אַנטוויקלען דעם שונד־ראַמאַן. אַלעקסאַנדער האַרקאָווי גיט אָן, אַז אַרום 65 ראַחאַטען פֿון דעם מין זינען דערשינען אין אַמעריקע אין לעצטן פֿערטל פֿון 19טן י"ה. צווישן די ראַמאַניסטן זינען געווען: יאַהאַן פֿאַלי, ד. ה. הערמאַלין, א. טאַנענבוים, מ. זייפֿערט, אונדזער אַלטער באַקאַנטער שמ"ר, און אַ גרויסע צאָל אַנדערע. די אַלע זינען געווען מעלאַדראַמאַטיש, סענסאַציאָנעל, גושמדיק, ס'רובֿ דערוואַטיווע, שלעכט איבערגעשריבענע, אַלע מיט דער זעלבער פֿאַבולע. די פֿערסאָנאַזשן זייערע: מערדערס, פֿאַר- פֿירערס, ליבהאַבערס א. א. (בלויז עטלעכע טיטלען פֿאַר טשיקאַוועס וועגן: „גילפֿטימשעריין“, „פֿרויענהענדלער“, „ביטערע נכֿה“, „שיינע טירקין“, „נקמה פֿון אַ טאַכטער“, „גראַף פֿון פֿאַריז“, „צווישן ליבע און מיליאַ- גען). ** אַפֿשאַנדיק די ייִדישע גאַזעטן, פֿון וועלכער עס איז שפּעטער געוואָרן דאָס „ייִדישע טאַגעבלאַט“, זאָגט יעקבֿ מילך, אַז די ציטונג איז געווען „אַ בלאַט פֿון רבנות, בטלנות, אויסגעמישט מיטן אַמעריקאַנער געלט- מאַכערניי אינסטיטוט“, און א. ש. זאָקס גיט צו, „אַז זי האָט באַקעמפֿט און באַשמוצט די אַרבעטער־פֿירער און בכלל ראַדיקאַלן“.

אַט די צוויי שטראַמען אין דער ייִדישער קולטור אין אַמעריקע האָבן כּסדר אָנגעהאַלטן, האַלטן נאָך אָן — אין אַ געביטענער פֿאַרם — עד היום. ביידע זינען אין תּוך געווען אויסדרוקן פֿון ייִדישן לעבן, וואָס האָט זיך דאָ אויסגעשטאַלט און ביידע האָבן, אין אַ באַשטימטן גראַד, געהאַט זייערע וואַרצלען אין די סאַמע אונטערשטע טיילן פֿון פֿאַלקס לעבן. אָבער ראַפֿינירט די ייִדישע ליטעראַטור אין אַמעריקע, איר געגעבן אַ טאָן פֿון אחריות און אַ נייע קוואַליטעט (אין יענע יונגע בראַשית- יאָרן) האָט איר אַרבעטער־ אָדער סאַציאַליסטישער סעקטאָר. ביי אים איז געווען דער באַוווּסטזינן פֿאַר דערצינונג, אידעאָליזם און קרבנות־ גרייטיקייט, וואָס זיי האָבן דאַמאַלט גערופֿן „אַפֿפֿערוויליקייט“.

ג. ב. מינקאָוו וויזנט אָן, און איז אינגאַנצן גערעכט, אַז ביי זיי — דער עיקר ביי עדעלשטאַטן — איז צו ערשט געבוירן געוואָרן דער קרבן־ סימבאָל, און דער סימבאָל פֿון מאַרטירער. אינטערעסאַנט, ווי דאָס רופֿט זיך איבער מיט דער רעוואָלוציאָנערער ראַמאַנטיק און מיסטיק, וואָס מיר טרעפֿן ביי אַ סך יוגנטלעכע אין די 1960־ער יאָרן.

די עיקר־שטריכן פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־ליטעראַטור זינען גע- ווען: דער גרויסער הומאַניזם וואָס האָט אַרומגענומען די גאַנצע וועלט, דאָס שטרעבן צו אַ מיין קאָסמישער דערלייזונג (באַוואַשאווערס „ריין מאַכן די לופֿט און דעם עטער“) און די דערהויבענע עטישקייט — דער קאַמף פֿאַר אַ הויכער נייער מאַראַל, דאָס ווערן אַ מליץ־יושר פֿאַר די אונטער־ דריטקע. דאָס זינען פֿעדעם אין פּסיכישן און אידעישן געוועב פֿון אַ

** לויט אליהו שולמאַנס „געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע“,

פֿאלק, וואָס מען דאַרף שאַצן. מען טאָר ניט לאָזן, אַז די פרימיטיווקייט פֿון דער צייט זאָל זיי אָפּרעמדן און דערווייטערן פֿון אונדז. אין אַ ראַ-פֿינירטער פֿאַרם האָבן זיי שפּעטער — אין אידיאַם פֿון אַ גייער צייט — געפֿונען זייער אָפּקלאַנג און המשך ביי לייוויקן אָדער ביי מאַרקישן. אין לעצטן סך-הכל, האָבן אי עדעלשאַט, דער סענסיטיווער פֿינפֿילנדיקער, כמעט אַסקעטישער יונגלינג, און אי דער הויך-ראַפֿינירטער ה. לייוויק ביידע זיך געצויגן צו גאולה. אין לעצטן סך-הכל, האָבן דער רעטאַרישער, ברויזנדיקער, אָפֿט מליצהדיקער, אָבער שטורמישער פּולו-פּאַעט — יוסף באַווישאַווער, און דער ברייט אַטעמדיקער איבערשפּעדיקער, וויזיאַנערישער פּרץ מאַרקיש זיך ביידע געוואָלט אויסטאָן פֿון די פענטעס, וואָס פֿאַראַומ-גליקלעכן דעם מענטש און אויפֿרעסן, אויב נייטיק, די קאָמסישע הויט פֿון דער וועלט, פּדי צו דערהייבן דעם מענטש.

דער שטח איז בלויז אין צייט און אין רוים און אין געביטענע גע-זעלשאַפֿטלעכע תנאים. דער נאַציאָנאַלער און מענטשלעכער פֿאַדעם, דער חלום פֿון דערלייזונג איז דער זעלבער. און איך בין גרייט צו זאָגן, אַז אַן עדעלשאַט און באַווישאַווערן וואָלטן לייוויק און מאַרקיש ניט מיגלעך געווען.

דער עיקר איז געווען די שיינע ליטעראַטור. אַן איר וואָלט די פּרעסע געווען אַ הוילע און איר איינפֿלוס אַ מאַגערער. קאַרל מאַרקס האָט געזאָגט, רעדנדיק וועגן די ענגלישע רעאַליסטישע נאָוועליסטן אין 19טן יאָר-הונדערט — דיקענס, טעקעריי, שאַרלאַט בראַנטע, מרס. קעסל: „ווי האָבן אַרויסאַנטפּלעקט מער פֿאַליטישע און סאַציאַלע אמתן ווי אַלע פֿאַלי-טיקער, פּובליציסטן און מאַראַליסטן צוזאַמען גענומען...“.

אַט די מאָס דאַרפֿן מיר אַנווענדן צו דער יידישער ליטעראַטור. ניט די פּובליציסטיק, נאָר די שיינע ליטעראַטור אַנטפּלעקט פֿאַר אונדז די עפּאָכע 1880—1910, מיט אַלע אירע פֿאַרלויבן קייטן, אַליינקייטן, צעטומ-לענישן און דער טראַגישער טראַומאַ פֿון צופּאַסן זיך.

ב.

איידער מיר נעמען אַן די פֿאַרגייערס ווי דעם וואַרצל פֿון וואָנען עס ציט זיך אונדזער המשך, איז נייטיק צו פֿאַרענטפֿערן איין קערנדיקע פֿראַגע: איז די ליטעראַטור זייערע געווען באמת אַ נאַציאָנאַל-יידישע ליטעראַטור, אָדער האָט דער סאַציאַליסטיש-פּראַלעטאַרישער תּוך איר פֿאַרשטעלט דעם וועג צום פֿאַלק? האָט זי באמת געשאַפֿן אַ סינטעז פֿון דעם סאַציאַלן און נאַציאָנאַלן, אָדער האָט זי געמוזט ווערן נאַציאָנאַליס-טיש, כמעט ציוניסטיש, פּדי צו ווערן יידיש-נאַציאָנאַל (ווי עס איז טייל-ווייז געווען דער פֿאַל מיט מאַריס ראָזנפֿעלד)? צי איז בכלל מעגלעך געווען, אַז אין דער אַטמאָספֿערע פֿון סאַציאַליסטישע און אַנאַרכיסטישע פּראַפּאַגאַנדיסטן, מיט אַן אָפֿט אויסגעשפּראַכענער נייגונג צו אַסימילאַציע און קאָסמאָפֿאַליטיזם, זאָל זיך אַנטוויקלען אַ נאַציאָנאַל-יידישע ליטעראַ-

טור? עס איז אַ פֿאַקט, אַז אין די ערשטע יאָרן פֿון דער „צוקונפֿט“ ווערט פֿסדר אונטערגעשטרעאָכן, אַז די גרינדער האָבן ניט געוואָלט שאַפֿן „קייַן ייִדישן זשורנאַל“, נאָר „אַ זשורנאַל פֿון אַלגעמיינער בילדונג פֿאַר ייִדן“. די פֿראַגע איז ניט קייַן נניע. אַרום איר גייט שוין פֿון לאַנג אָן אַ פֿלוגטא אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

ב. ריווקין, למשל, האַלט, אַז די אַמעריקאַנער ייִדישע ליטעראַטור איז געבוירן געוואָרן מיט אַ „גרונטפֿעלער“. „די ייִדישע פּאָעזיע“, זאָגט ער, „איז געבוירן אָן לופֿט — אָן ייִדישער לופֿט צו אַטעמען, און אָן אַ באָדן — אָן וואַרצלען אין ייִדישן געמיט“. דאָס, האַלט ער, איז געווע „דער געבורטספֿעלער פֿון דער גאַנצער ייִדישער פּיאַנערן-ליטעראַטור אין אַמעריקע... דער ייִדישער גרונט האָט לכתחילה געפֿעלט דער פּיאַנער-רישער ליטעראַטור, ווען זי האָט זיך דאָ אַיינגעשטעלט...“. די שרייַ-בער, זאָגט ער, האָבן געקענט מאַכן „אַ גוואַלדיקן שפּרייז פֿון סאַציאַליזם צו 'מענטש', דער צווייטער נייטיקער שפּרייז פֿון 'מענטש' צו 'ידי' האָט זיך ביי זיי פֿאַרהאַלטן“ (ב. ריווקין, „גרונט-טענדענצן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע“, ז. ז. 61, 102, 103).

פֿון דער אַנדער זייט האַלט ש. ניגער (אין זײַן אַרבעט „די סאַציאַ-ליסטישע אויפֿקלערונג-ליטעראַטור“), אַז „קאָסמאָפּאָליטיש ווי די גענאָסן זענען ניט געווען, זענען זיי דאָך ניט געווען גלייכבילטיק צו דער גע-שיכטע און צו דער ליטעראַטור פֿון דעם ייִדישן פֿאַלק... זייערע טעאַ-ריעס זענען געווען קאָסמאָפּאָליטיש, אַבער זייער פּראַקטיק — זי איז געווען ייִדיש-נאַציאָנאַל“.

מיר שטימען אַינן מיט ש. ניגער. אמת, אַ סך פֿון די סאַציאַ-ליסטישע וואַרטזאָגערס זענען באַשטימט געווען גענייגט צו אַסימילאַציע; אמת, אַז זיי האָבן געשטעלט קלאַס איבער פֿאַלק; אמת, אַז זיי האָבן געפֿירט אָן אויפֿקלערונג-אַרבעט וואָס האָט אויך — און היסטאָריש מסתמא פֿאַרשטענדלעך — אַינגעשלאָסן אַ פֿאַרשאַרפֿטע אַנטי-רעליגיעזע פּראַ-פּאָגאַנדע, וואָס אין יענע פֿרזע יאָרן האָט מען זי אַפֿט אידענטיפּיצירט מיט אַנטי-נאַציאָנאַל; אמת, אַז טייל פֿון זיי האָבן פּרימיטיוו און ווילגאַר אויפֿגעפּאַסט דעם באַגריף פֿון אַמעריקאַניזם. [אַ קלאַסישער ביישפּיל איז אַב. קאַהאַן, אין „פֿאַרווערטס“ פֿון 9טן מאַי, 1897, דערקלערט ער: „אונ-דזערע צייטונגען זענען זשאַרגאַנישע, אַבער אַיינער פֿון אונדזערע צילן איז צו העלפֿן די לעזערס זיך אַמעריקאַניזירן אינעם בעסטן זין פֿון וואַרט, צו ברענגען זיי צו אַזאַ באַקאַנטשאַפֿט מיט דער שפּראַך פֿון זייער נניער היים, קורץ — צו ברענגען זיי צו אַזאַ צושטאַנד, אַז זיי זאָלן אין זשאַר-גאַנישע בלעטער זיך מער ניט נייטיקן...“ „צוליב דעם“ — גיט ער צו, וויל ער דאָ — „באַשפּרעכן ביכער און שרייַבער פֿון דער ענגלישער און אַמעריקאַנער ליטעראַטור“; אמת, אַז אַ סך פֿון די שרייַבער, אַנגעהויכט פֿון דער רעוואָלוציאָנערער ראַמאַנטיק, האָבן געהאַלטן, אַז אַט-אַט קומט די סאַציאַלע איבערקערעניש, ווען עס וועלן במילא מער ניט זיין קייַן

באזונדערע „נאציאנען“; עס איז אויך אמת, אז מיינסטע פֿון די וואָס האָבן אַוועקגעלייגט דעם פֿונדאמענט פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע זינען געווען ווייניק באַקאַנט מיט דער ייִדישער ליטעראַטור אין אייראָפּע. (קאָברין האָט ניט געקענט פּרעזן, אָדער מענדעלען, עדעל-שטאַטן איז געווען בלויז באַקאַנט ווינטשעווסקי. גאַרדין איז געווען אַ רוסישער שרייבער און אַן אַסימילירטער ייד, ווען ער איז געקומען אַהער. טייל פֿון זיי, דערצויגן אין רוסיש, האָבן אַפֿילו געקוקט פֿון אויבן אַראָפּ אויף ייִדיש) —

אַבער ניט קוקנדיק אויף די אַלע אייבערשטע אמתן, בלייבט דער היסטאָרישער פֿאַקט, אַז דער סך-הכל פֿון דעם ליטעראַרישן באַשאַף אין לעצטן פֿערטל פֿון 19טן יאָרהונדערט איז פֿון גרויס נאָציאָנאַל-ייִדישן באַטנט. די אַסימילאַציע האָט זיך אין דער פּראָצעס און אין דער פּאַעזיע בפֿירוש ניט אַרענגעגאַסן. ב. ריווקין איז דורכויס ניט גערעכט. דער אַלגעמיינער באַשאַף פֿון דער צייט האָט אַ גרויסע נאָציאָנאַלע ווערט. און עס איז ניט גענוג דאָס צוצושרייבן בלויז צום פֿאַקט, וואָס זיי האָבן גע-שאַפֿן אין ייִדיש. (מען קאָן אין ייִדיש אויך פֿאַרשפּרייטן אַסימילאַטאָרישע אידעעס, אַפֿילו אין העברעיש, ווי דניאל פּערסקי האָט באַשולדיקט די פֿריע העברעישע שרייבערס אין אַמעריקע).

די יונגע ייִדישע ליטעראַטור אין אַמעריקע האָט, צוליב איר סאַמע נאַענטקייט מיטן לייענער, מחמת איר סאַמע פֿאַרלאַנג — באַדערפֿעניש! — אים צו דערהייבן און דערציען, ניט געקאַנט זיין אַסימילאַטאָריש. זי האָט זיך אַזוי טיף אַינגענורעט און אַינגעוואַרצלט אין לעבן פֿון דעם מאַסעמענטש פֿאַר וועמען זי האָט געשריבן, זיך אַזוי אוממיטלבאַר אידענ-טיפֿיצירט מיט אים, אַזוי פֿיל געצויגן איר יניקה פֿון אים, אַזוי פֿיל מיטגעאַטעמט מיט אים — אַז זי האָט אַזוי געקענט פֿאַרלייקענען זיין ייִדיש-קייט. אָדער אים וועלן אויסטאַן פֿון איר, ווי גאַרקי האָט געקאַנט פֿאַרליי-קענען די רוסישקייט פֿון זינע מענטשן. דאָס איז אמת וועגן יעדן איינעם פֿון די פּראָצע-שרייבערס און פֿון די פּאַעטן, אַפֿילו פֿון דעם ייִנגלינג ווע-מעס טאַטע איז געווען אַ גאַראַדאָוואַי אין קאַלוגע, וועלכער האָט זיך דער-צויגן אויף באַדסאַנען און אַפֿט געמאַכט אַ טעות אין שרייבן צווישן אַ „ג“ און אַ „ז“ — דוד עדעלשטאַט.

דאָס פּראָגראַם-אַרטיקל אין ערשטן נומער פֿון דער „וואַרהייט“ (פֿעב-רואַר 25, 1869) הייבט זיך אָן מיט די ווערטער: „דער אַרבעטער איז אומעטום פֿאַרשקלאַפֿט. די יידן ווערן פֿאַרפֿאַלגט און געמאַרדעט.“ דוד עדעלשטאַט ווייסט, אַז „מיר טראָגן אַ דרעפֿאַכע קייט — ווי יידן, ווי שקלאַפֿן, ווי דענקער“, און מאַריס ווינטשעווסקי בעט זיך: „אַ, גלויב זיי ניט, אַלטינקע פּנסת ישׂראל, אַז איך בין אַפּטריניק געוואָרן פֿון דיר“ (צוליב זיין סאַציאַליזם, הייסט עס). גאַרדין און גאַרין באַקלאַגן די בענ-קעניש נאָך אַ היימישן סדר, ליבין באַוויינט די דאָליע פֿון היימלאַזן אַר-

בעטער וואָס דאָרף "זיצן שבעה אויפֿן רוף" (דאָך). און ווינטשעווסקי דער-קלערט: "די נאַציעס זינען אינעם אינטערנאַציאָנאַל וואָס די פֿינגער זינען אין דער האַנט".

איך וויל מאַכן אַ ווינטגייענדיקן פֿאַרגלייך: אַקוראַט ווי עס איז ניט געלונגען טייל ראַפּישע קריטיקער אין די 30ער יאָרן צו אַנטנאַציאָנאַל-ליזירן די סאָוועטיש-ידישע ליטעראַטור, אַקוראַט אַזוי איז ניט געלונגען די קאָסמאָפּאָליטן און אַסימילאַטאָרן צו אַנטנאַציאָנאַליזירן די ייִדישע ליטע-ראַטור אין אַמעריקע אין די יאָרן 1890-1910. די שעפֿערישע ליטעראַטור האָט זיך ניט געלאָזט געווינען האַט דער סאַציאַל-נאַציאָנאַלער סינטעזע.

דער סך-הכל: צוזאַמען מיט זייער אויפֿקלערונג האָבן זיי געפרוּווט ציען די פֿעדעס פֿון טראַדיציע, אָפּהיטן גיטטיקע באַגאַזשן מיטגעבראַכט פֿון דער אַלטער היים. זיי האָבן סינטעזירט טראַדיציע מיט די אַרבעטער-קאַמפֿן פֿון דער צנט. ניט בלויז אין פֿורעם — ווי ווינטשעווסקי פּרוּווט דערקלערן מאַרקסן אין נוסח פֿון "שנים אוחזין בטלית" — נאָר אין אינ-האַלט, אין תּוך. זיי האָבן געשילדערט, באַזונגען און באַוויינט די ייִדישע מענטשן און זיי פּסדר געזען, געשמידט אין דער טאַפּלעטער קייט — ווי ייִדן, ווי שקלאַפֿן...

אין טומאַן פֿון אונטערדריקונג און אָפּפֿרעמדונג און טראַגיק האָבן זיי געוועקט דערקענטעניש — סאַציאַלע און נאַציאָנאַלע, געשאַפֿן אַ רע-וואַלוציאָנערן פּאַטאַס וואָס האָט געהאַט אין זיך אַלע סימנים פֿון נבֿיאישן ברויז.

וועלט און ייִד איז ביי זיי געגאַנגען צוזאַמען. זיי האָבן באַזונגען דעם קוילנגרעבער און מיטגעליטן מיט אים, אָבער היימישער זינען זיי געווען בנים שילדערן דעם "בלייכן אַפּרייטער" און דעם העמדלמאַכער. עדעל-שטאַט האָט באַזונגען די שיקאַגאַ-מאַרטירער, — און גלייכצייטיק דעם מאַן, וואָס האָט "מיט זיין חכמה און מיט זיין שווערד" באַפֿרייט די ייִדן פֿון דעם "לאַנד פֿון פּיראַמידן", און ליעסין האָט באַזונגען דעם דורותדיקן העראַזום פֿון זיין פֿאַלק און די נייַע רעוואַלוציאָנערע העלדן. עס האָט זיי באַוועגט גרונטלאָזע ליבשאַפֿט פֿאַר דעם אַמעריקאַנער ייִדישן מאַסע-מענטש און אַ טיפֿער דרך-אַרץ פֿאַר זיין גיטטיקער פּאַטענץ. די סאַ-ציאַליסטישע פּריידיקערס, די פּאַפּולאַריזאַטאָרן זינען אָפֿט געווען אַסי-מילאַטאָריש, אויבנאויפֿיק און פּראַפּאַגאַנדיש, אָבער ניט די קינסטלער. זיי זינען צו מאַל געווען פּרימיטיוו, רוי, אָבער ניט אומדרך-אַרצדיק צום פֿאַלק.

פֿאַראַן לאַגיק אין היסטאָרישער אַנטוויקלונג. אַלץ וואָס איז געקומען שפּעטער וואַלט ניט מיגלעך געווען, אויב די גרונטליגע ערס פֿון דער ייִדי-שער ליטעראַטור אין אַמעריקע — די אַרבעטער-שריטבער — וואַלטן גע-ווען פֿאַלק-לייקנדיק, נאַציאָנאַל נעגירנדיק.

ג.

אַבער: וואָס איז געווען ווענטער? האָט די ליטעראַטור וואָס איז גע-
קומען שפעטער, שפעציעל די ליטעראַטור פֿון די "יונגע", ניט איבערגע-
ריסן איינעם פֿון די פֿעדעם פֿון דעם סאָציאַל-נאַציאָנאַלן געוועב — דעם
סאָציאַלן פֿאָדעם? האָבן די "יונגע" ניט אַנטגעזעלשאַפֿטלעכט די ליטעראַטור
און זי אַוועקגעפֿירט אויף ייִדישע וועגן און אומוועגן?

עס לוינט זיך טיילווייז, בפֿירוש ניט פרטימדיק, אַרומרעדן די פֿראַ-
געס. די ענדערונגען אין צוזאַמענשטעל פֿון דער באַפֿעלקערונג, דאָס גע-
בורט פֿון אַ ייִדישער אינטעליגענץ — אי אַ פֿראַלעטאַרישע און אי אַ
קליינבירגערלעכע, דער אַנפֿלוס פֿון דער קלאַסישער ייִדישער ליטע-
ראַטור אין איראָפּע, דער קאָנטאַקט מיט איראָפּיאַישע ליטעראַטורן און
טיילווייז מיט דער אַמעריקאַנער — די און אַ צאָל אַנדערע פֿאַקטאָרן האָבן
געשאַפֿן די סאָציאַל-קולטורעלע נויט פֿאַר אַ ליטעראַטור, וואָס זאָל זיין
מער אינדיווידואַליזירט, מער סענסיטיוו צום יחיד און פֿון רעפֿערער
קוואַליטעט, ווי עס איז געווען די ביז דעמאָלטיקע ליטעראַטור.

געווען אַ טענדענץ צו פֿאַרזען דעם סאָציאַלן באַטייט פֿון דער ליטע-
ראַטור, וואָס די "יונגע" האָבן געשאַפֿן אין אַמעריקע, ניט דערשאַצן איר
געזעלשאַפֿטלעכן מהות. די אַנגענומענע גענעראַליזאַציע איז געווען, אַז
די "יונגע" האָבן אַנטגעזעלשאַפֿטלעכט די אַמעריקאַנער ייִדישע ליטע-
ראַטור, זי אויסגעליידיקט פֿון איר סאָציאַלן אינהאַלט פֿון פֿריער. טיילווייז
זינגען אין דעם געווען שולדיק די "יונגע" אַליין — איינגטלעך, מער
זייערע דעקלאַראַציעס ווי זייערע שאַפֿונגען. אַזוי שפעט ווי אין 1954, האָט
יוסף אַפּאַטאַשו פֿאַרסך-הכלט דעם תּמצית פֿון דער ליטעראַטור אין דעם
פּאַסט-קלאַסישן פּעריאָד אין אַמעריקע מיט די ווערטער: "די ייִדישע
ליטעראַטור האָט אויפֿגעהערט צו זיין אַ מיטל פֿון בילדונג. זי איז גע-
וואָרן אַ ווערט פֿאַר זיך אַליין, און איר מאָס איז געוואָרן די קינסטלע-
רישע מאָס. די טעמע פֿאַר זיך אַליין האָט מער די הויפּט-ראַלע ניט
געשפּילט" (יוואַ-בלעטער, באַנד 38, 1954).

איך בין זיך מודה, אַז מיט צען יאָר צוריק, אין אַן אַרבעט אין צווייטן
איקוואַלמאַנאַך, האָבן איך געבראַכט אַפּאַטאַשוס ציטאַטע, זיך געשטיצט
אויף איר (מיט באַשטימטע רעזערוואַציעס!), אַנשטאַט זי שאַרף אָפּפֿרעגן.
צו זיין יושרדיק צו זיך אַליין, וויל איך ציטירן פֿון מײַן דעמאָלטי-
קער אַרבעט, פּדי צו באַווייזן, אַז שוין אין 1960 (און אין אַ צאָל אַרבעטן
פֿריער און שפעטער) האָבן מיר געפרוווט אָפּפֿרעגן די טענדענץ אויפֿצו-
פּאַסן די "יונגע" ווי די "אַנטגעזעלשאַפֿטלעכער" פֿון דער ייִדישער לי-
טעראַטור, וואָס איז בדרך פּלל, געווען אַנגענומען בײַ די לינקע ליטעראַ-
טור-קריטיקערס אין אַמעריקע. מיר האָבן דעמאָלט, אין 1960, געשריבן:
"ניט געקוקט אויף דער מרידה קעגן דעם דעוויז פֿון דער קלאַסישער
ליטעראַטור, אַז ליטעראַטור מוז זיין ניצלעך פֿאַר די מאַסן, האָבן טייל

יונגע דאך מיטגעטראגן מיט זיך די קלאסישע טראדיציעס, ניט נאָר פֿון פּרצן, נאָר אַפֿילו פֿון ראַזענפֿעלדן און ווינטשעווסקין... נאָדירס ערשטע לידער, ראָלניקס ערשטע לידער, אָפּאַטאַשוס ערשטע דערציילונגען האָבן קלאָר עדות געזאָגט, אַז ניט געקוקט אויפֿן גאַנצן רעוואַלט קעגן דער אַננשטעלונג פֿון אַ פֿאַלקס־ליטעראַטור און קעגן דער דידאַקטיק פֿון די פֿאַרגייערס האָבן טייל פֿון די מורדים (ווידערשפעניקער), בײַ זייער גאַנצער פֿאַרלייקענונג, דאָך פֿון דאָס נײַ אַפֿירמירט און אַפֿילו ממשיך געווען באַשטימטע סאָציאַלע טראַדיציעס פֿון דער קלאַסישער ליטעראַטור. אין רעטראַספעקט, האָבן די "יונגע", אַפֿילו די רעבעלירנדיקסטע צווישן זיי, זיך אַליין ניט דערשאַצט.

דער עיקר נאָוואַטאַרישקייט פֿון די "יונגע" איז געווען, ווי געזאָגט, דאָס אַרײַנפֿירן דעם יחיד אין דער ליטעראַטור. עס איז דעמאָלט נייטיק געווען אַן אינדיווידואַליזירטע ליטעראַטור, וואָס זאָל אויפֿפּאַסן די סאָציאַלע פּראָבלעמען, אַפֿילו "באַהאַלטענערהייט", אַפֿילו אומדירעקט און ניט קלאָר, אויף דער פֿאַן און צוזאַמען מיט די פּראָבלעמען פֿון פֿאַרלירנדיקייט, אַליענאַציע, מורא, און מבוּלבֿלקייט פֿון יחיד. דאָס אַרויסברענגען די טראַגיק פֿון יחיד איז אויך אין זיך אַליין געווען אַן אַקט פֿון גרויסן סאָציאַלן באַטייט, כאַטש ס'רובֿ פֿון די "יונגע" וואַלטן זיך אָפּגעקערט פֿון אַזאַ אַויסטיטשונג.

(עס וואַלט דאָך געווען פּרימיטיוו ניט צו זען דעם געזעלשאַפֿטלעכן דינאַמיט און דעם סאָציאַלן עפֿעקט פֿון, לאַמיר זאָגן, קאַפּקאָס אויפֿרײַסע־רישע, טראַגישע, געזעלשאַפֿטלעכע דענונצירונגען אין זײַנע דערציילונגען. נאָך אַלעמען, איז קאַפּקאָס "מעטאַמאָרפּאָזע", אין וועלכער דער מענטש ווערט פֿאַרוואַנדלט אין אַ טאַראַקאַן, דאָס געוואַלדגעשריי פֿון אַ וועלט וואָס מע מאַכט פֿון איר אַ משוגעים־הויז, דורך שילדערן רי דעהומאַניזאַציע פֿון מענטשן גייט אויף די האַפֿענונג אים צוריקצוגעבן זײַן צורת־אַדום. קאַפּקאָ האָט, מיט די אומדערטרעגלעכע סימבאָלן פֿון אַנטמענטשלעכונג, אויפֿגעריסן די אַנטמענטשלעכונג גופּא. ער האָט געלאָשן די פּאַנטאַסמאַ־גאַריע פֿון הײַנטיקן לעבן מיט פּאַנטאַסמאַגאַרישע סימבאָלן).

אין דער קלאַסישער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע איז דער גרונט־מאַטיוו געווען אַ מיין פֿאַראיינפֿאַכטער דעטערמיניזם: אַזוי שנעל ווי עס וועלן געלייזט ווערן די סאָציאַלע פּראָבלעמען, וועט דער יחיד זײַן אַן אויסגעלייזטער. די ליטעראַטור האָט געשטעלט פּשוטע פּראָגעס און אויף זיי געגעבן פּשוטע, אַפֿט סימפּליסטישע ענטפֿערס: צוויי פּוחות שטייען קעגן זיך, אַזוי שנעל ווי דער פּוח פֿון ביין וועט באַזיגט ווערן, וועט די וועלט זײַן אַ דערלייטע און דער יחיד מיט איר. און זאָגן האָט מען דאָס דעמאָלט באַדאַרפֿט מיט די פּשוטסטע (כאָטש מעאַציע־אַנגעלאַדענע) ווער־טער, און מיט דעם גראַדלייניקסטן געדאַנק. אַט דער דעטערמיניזם פֿון אַ קונסט וואָס דאַרף זײַן דירעקט, אוטיליטאַריש, געבן שנעלע און גרייטע ענטפֿערס, מאַלן שוואַרץ און וײַס, וואָס איז געווען אין גאַנצן באַרעכטיקט

אין לעצטן פֿערטל פֿון נענצנטן יאָרהונדערט, האָט אין די שפעטערדיקע יאָרן אָנגעטאָן גענוג שאַדן דער „פֿראַלעטפען“-אַנשטעלונג אין אַמעריקע (און, אויף אַ נײַט־צום־פֿאַרגלײַכן גרעסערן פֿאַרנעם, דער פֿילאָסאָפֿיע פֿון עסטעטיק, וואָס איז געוואָרן די באַזע פֿון סאָציאַליסטישן רעאַליזם אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד).

עס איז, דאָכט זיך, אינטערעסאַנט, און צום ענין, אַ שטעל אין אַ בריוו, וואָס פֿרידריך ענגעלס האָט געשריבן: „וואָס מער באַהאַלטן דעם מחברס אינשטעלונגען זענען, אַלץ בעסער איז עס פֿאַר דעם קונסט־ווערק וואָס ער שאַפֿט. דער רעאַליזם וואָס איך האָב אין זין וועט אָפֿט אַרויסדרינגען פֿון אַ ווערק, אַפֿילו אין קעגנזאַץ צו דעם מחברס אָנשוואַונגען.“ [גע־גאַנגען זענען די רייד, אַגבֿ, וועגן אַ פֿאַרגלײַך צווישן באַלזאַק און זאָלאַ, ווייל אַ ביסל ווײַטער זאָגט ענגעלס: „באַלזאַק איז אַ מײַסטער פֿון רעאַ־ליזם... אָן אַ שיעור גרעסער פֿון אַלע עמיל זאָלאַס פֿון נעכטן, הענט און מאַרגן...“]. בכלל האָבן אי ענגעלס און אי מאַרקס געהאַלטן, אַז זאָלאַ איז געווען צו „דעטערמיניסטיש“, ז. ה. ער האָט סימפּליפֿיצירט די קאַר־זאָליטעט, די שניכות פֿון סיבה און רעזולטאַט פֿון געזעלשאַפֿטלעכע גע־שעענישן. איך גלייב, אַגבֿ, אַז, אין רעטראַספּעקט, איז זייער אָפּשאַצונג בנוגע עמיל זאָלאַ גאָר נײַט קיין יושרדיקע. אָבער — נײַט דאָס זענען מיר דאָ אויסן. אונדז גייט בלויז אַן דער אויסדרוק „וואָס מער באַ־האַלטן“.]

אַט די „באַהאַלטנקייט“ איז געווען אייגנטימלעך פֿאַר דער שאַפֿונג פֿון די „יונגע“. אָפֿט איז דער רעאַליזם זייערער אַרויסגעדרונגען, צו ניצן ענגעלעסס ווערטער, אַפֿילו קעגן זייער אייגענעם ווילן, אַפֿילו ווען זיי האָבן געמיינט, אַז זיי שאַפֿן „קונסט לשם קונסט“, און אַפֿילו ווען זיי האָבן געהאַט טענות, ווי אָפּאַטאַשו זאָגט אין דערמאַנטן אַרטיקל, צום זיידן מענדעלע, הלמאַי ער האָט „אָנגעטאָן ישראליקן אַ שנאָרער־טאַרבע“.

די „יונגע“ האָבן באַפֿרייט, געמוזט באַפֿרייען, די ליטעראַטור פֿון אַ באַשטימטער פּשטותדיקער דירעקטקייט, פֿון אַ רעוואָלוציאָנערער ראַמאַנ־טיק פֿון די פֿאַרגייערס, וואָס האָט אָפֿט, פֿירנדיק אַ געראַנגל פֿאַר דער מענטשהייט — נײַט געזען דעם איינצלנעם מענטש. זיי האָבן נײַט אויסגע־הוילט די ליטעראַטור פֿון אידייעס, די „יונגע“ — זיי האָבן בלויז באַוווּזן דעם יחיד אין פֿלאַנטער פֿון אידייעס. משה לייב האַלפּערן, וואָס האָט גע־שריבן „אין גאַלדענעם לאַנד“, האָט אויך באַוווּינט „קוני לעמל, דעם פֿאַרלאָזענעם“, דער זעלבער משה לייב, וואָס האָט געשאַלטן די לײַט וואָס בוקן זיך צום „גאַלדענעם ביקל“ — האָט אויך באַקלאַגט זרחה, וואָס גייט אויס פֿון אַליינקייט ביים ברעג פֿון ים. דאָס זעלבע איז, אין לעצטן סך־הכל, אמת וועגן ליייוויקן, וועגן ראַלניקן, וועגן מאַנ־לייבן, יאָ, וועגן איגנאַטאָוון, וועגן היימאָוויטשן, שוין אָפּגערעדט פֿון אָפּאַטאַשו, פֿון ראַ־באַיען, פֿון ברוך גלאַזמאַן. [אמת, אַז מען טאָר נײַט גענעראַליזירן, געווען

טייל צווישן די „יונגע“ וואָס האָבן געפרוּווט שטעלן די ליטעראַטור איבער דעם לעבן און זינע געראַנגלען.]

די פּראָלעטאַרישע קלאַסיקערס, אַפֿילו דער שטאַרבנדיקער עדעל-שטאַט אין דענווער, האָבן געהאַט אַ טיפֿן גלויבן הן אין דעם מענטשן און הן אין דעם סאָציאַלן סיסטעם וואָס וועט סוף-בל-סוף קומען און אים אויסלייזן. פֿון דעם טאַפֿלטן גלויבן האָט אַרויסגעקוואַלט דער גרונט-טאַן פֿון האַפֿערדיקייט אין זייער שאַפֿן. די „יונגע“ האָבן פֿאַרהיט אין זיך דעם גלויבן אין מענטשן, אָבער האָבן אים געזען געכאַפט אין דער פּאַסטקע פֿון אַכזריותדיקע, געזעלשאַפֿטלעכע תּנאים, איבער וועלכע ער האָט קיין שליטה נישט. פֿון דאַנען האָט זיך גענומען די אַטמאָספֿערע פֿון פעסימיזם וואָס האָט אַננגעהילט זייער שאַפֿן. דאָס איז חל אויפֿן רובֿ, אויב ניט אויף אַלע, „יונגע“. אַפֿילו אין די יאָרן, ווען ער האָט מיטגעאַרבעט אין דער „פֿרייהייט“-„מאַרגן-פֿרייהייט“, האָט זיך נאָדיר, אין תּוך, ניט אויסגעטאַן פֿון דעם סקעפּסיס און דעם טרויער וואָס זינען געווען די לייט-מאַטיוון און די פֿאַרב פֿון זיין גאַנץ שאַפֿן.

דאָס גוואַלד קעגן דער אַפֿפֿרעמדונג, קעגן דער אַליענאַציע וואָס האָט באַדראַעט און פֿאַרמישפט דעם מענטש, ספּעציעל דעם אויסגעוואַרצלטן, און אַן וואַרצלען אַריבערגעפֿלאַנצטן, אימיגראַנטן-דור, די מורא, דער יאוש וואָס זינען אַרויסגעוואַקסן פֿון דער אַפֿפֿרעמדונג, דאָס הילפֿלאַזע אַנטלויפֿן אין זיך — שטעלן מיט זיך פֿאַר דעם לייט-מאַטיוו, דעם גרונט-ניגון — אַ געמיש פֿון געוויין, בענקעניש און שטילע האַפֿענונגען אויף דערלייזונג — וואָס ברומט דורך דער גאַנצער ליטעראַטור פֿון די „יונגע“. צוזאַמען-גענומען, זינען דאָס גרויס-מענטשלעכע און גרויס-פֿאַלקישע אַטריבוטן, דער סך הכל איז: המשך און טראַדיציע פֿון די פֿאַרגייערס, אין איינאַם פֿון אַ נייער צייט, אַן אַ שיר מער ראַפֿינירט, מער פֿאַרשיידנפֿאַרביק און פֿילפֿורעמדיק.

ד.

יעדע ליטעראַרישע באַוועגונג אין דער ייִדישער אַמעריקע האָט זיך אַנגעהויבן ווי אַ ווידערשטאַנד קעגן די פֿאַרגייערס, ווי אַ נייע ווענדונג אין געראַנגל פֿאַר אידיאָישקייט אַדער קינסטלערישער פֿורעם. יעדע נייע ווענדונג פֿון ליטעראַרישע ווידערשפּעניקערס האָט פֿון אָנהייב געליקנט אין עבֿר און זיך אַפּגעזאָגט פֿון אים. מסתּמא כּאַראַקטעריסטיש — און אַפֿשר נייטיק — פֿאַר יעדן אַוואַנגאַרדישן אויסדרוק, לסוף האָט יעדער ליטעראַרישער אויסדרוק (מיר מיינן מיט אַ פּיוון אויס דעם טערמין „שול“, מחמת מיר האַלטן ניט, אַז ס'האָבן זיך אויסקריסטאַליזירט שוין, אין אַנגענומענעם באַטייט פֿון וואַרט, אין דער אַמעריקאַנער ייִדישער לי-טעראַטור), טייל מאָל נאָך קרומע, אַפֿילו אַנטי-געזעלשאַפֿטלעכע אַפּווענ-דונגען, זיך פֿאַרקערעוועט צוריק צום אור-שטראָם פֿון אַ ליטעראַטור וואָס איז נאָכגעגאַנגען פֿוסטריט דער ייִדישער אימיגראַנטן-מאַסע אין אַמעריקע

(אָדער ספעציפֿישע עלעמענטן אירע) און איר געהאָלפֿן שלאָגן וואַרצלען און געפֿינען איר וועג אויף אַמעריקעס ערד.

די "יונגע" זינען געבוירן געוואָרן אין "פֿינער פֿון מרידה" קעגן דער סאָציאַלער אינזשטעלונג פֿון זייערע פֿאַרגייערס, קעגן עדעלשטאַטן ביי וועמען "אַפֿילו די נאַכטיגאַל זינגט אַנאַרכיסטישע פֿראַקלאַמאַציעס" (ב. ריווינגס אָן אויסדרוק). אָבער אין גיכן האָבן זיי זיך צוריקגעקערט צום וואַרצל — דעם סאָציאַלן, ווי דעם נאַציאָנאַלן (ניין, ניט אַלע).

ווען דער "אינזיך" האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען, האָבן זיי גע אָנהענגערס דערקלערט דעם פרימאַט פֿון פֿורעם איבער אינ-האַלט, פֿון יחיד איבערן כּלל, געדאַנק איבער שטימונג, מורד געווען אין עבֿר און — עס האָט זיך געקאַנט דאַכטן — איבערגע-ריסן מיט די וואַרצלען וואָס האָבן זיי געבונדן מיט די פֿאַרגייערס, אָפֿ-געוואַרפֿן די טראַדיציע. זיי האָבן געעפֿנט אַלע שליוון צום שטראַם, ניט נאָר פֿון באַוווּסטזיין, נאָר אויך פֿון אונטערבאוויסטזיין, און אָנגעטאָן אי זייער אינטעלעקטואַליזם און אי דעם גאַנצן פֿלוס פֿון פֿרעזער, אינטראַ-ספעקטיווער, אַסאָציאַציע אין נייַע בילדער, אייגנאַרטיקע אימאַזשן, און — ס'האָט זיך ווינטער געקאַנט דאַכטן — טאַקע אַוועקגעפֿירט די ייִדישע ליטעראַטור פֿון איר הויפטציל: דאָס וועלן מתקן זיין דעם מענטש און אויסלייזן די וועלט. אָבער — ס'איז בלויז געווען אַן אויסדאַכטעניש. וואָס אינטראַספעקטיווער, אינזיכטישער, די גרופּע איז געוואָרן, אַלץ מער האָט זי דורך דעם פֿאַרפּלאַנטערטן לאַבירינט פֿון "אין זיך" זיך דער-געענטערט צו די פּראַבלעמען פֿון מענטש-און-ייד, פֿון וועלמ-און-פּאָלק. קיין צופֿאַל און קיין ווונדער, אַז דער אָנגעזעענסטער דיכטער פֿון דער גרופּע (דאַכט זיך, אים צו לאַנגע יאָר, דער איינציקער לעבן געבליבענער פֿון "אין זיך"), יעקבֿ גלאַטשטיין, איז אַ דיכטער פֿון גרויסן נאַציאָנאַלן באַזיטט, וועמעס וואַרצלען שטעקן טיף אין דורותדיקן פּאָלק-שאַפֿן.

די "פּראַלעטפּען"-מרידה איז געקומען אויפֿן פּאָן פֿון דער צייט — אַ רעוואַלט (ווי זיי האָבן געמיינט) קעגן די וואָס פֿאַרלייקענען דעם סאָציאַלן מאַמענט אין אַ פּעריאָד פֿון טיף-גייענדיקע געזעלשאַפֿטלעכע אויפֿברויזן. די "פּראַלעטפּען"-שריטבער האָבן אויפֿגעהויבן די פּאָן פֿון די ערשטע סאָציאַלע שריטבער — באַזיטט זייער געזעלשאַפֿטלעכן באַוווּסטזיין, זייער אוממיטלבאַרן קאָנטאַקט מיטן מאַסן-לייענער.

אָבער דער טעות — אפֿשר אַן אומפֿאַרמיידלעכער — פֿון דער פּראַ-לעטאַרישער דיכטונג, וואָס איז געבוירן געוואָרן אַרום די 20ער יאָרן, איז געווען אַ באַשטימטער צוריקגאַנג צו דעם פֿאַראיינפֿאַכטן דעטערמי-ניזם פֿון די סאָציאַליסטישע ראַשונים, אַ פּראַצעס פֿון פֿאַרלירן דאָס "באַהאַלטענע", וואָס ענגעלס האָט אַוועקגעשטעלט ווי אַ גרונט-תּנאי פֿאַר שעפֿערישקייט, און דאָס טיילווייזע פֿאַרזען דעם מענטשן, פֿאַר וועמען די ליטעראַטור האָט זיך איינגעשטעלט.

"די טעמע פֿאַר זיך אַליין האָט מער די הויפט ראַלע ניט געשפּילט"

— זאגט יוסף אפאטאשו אין דער פֿרזער דערמאנטער ציטאטע וועגן די „יונגע“. די פראלעטארישע שרייבערס אין די 20ער יארן האבן דערקלערט דעם פרימאט פֿון דער טעמע, אזוי לאנג ווי די טעמע איז א פראלעטא-רישע. אין אן אנאליז, וואס מ. אלגין האט דורכגעפֿירט, אין 1933, באזירט אויף דערציילונגען און לידער אין דער „מארגן-פֿרייהייט“ און „האמער“, אין משך פֿון 6 חדשים, מאכט ער דעם ווינטערדיקן חשבון: פֿון אן ערך 20 דערציילונגען זינען 11 וועגן ארבעטלאזיקייט, וועגן סטריק — 7, שאפ — 3; פֿון עטלעכע און צוואנציק לידער: וועגן הונ-גער — 10, צינט-מאטיוון — 4, סאטירישע — 4, רעוואלוציע, קארל מארקס, סאוועטן-פֿארבאנד, „טשעין-גענג“, ארבעטער-באוויסונגען — צו איינס יעדע.

אין טעמעס איז, הייסט עס, קיין דוחק ניט געווען. וואס האט גע-פעלט איז געווען דער יחיד — זיין געראנגל מיט זיך אליין, זיין ליבע און זיין שינאה, זיין פֿארלירנקייט און זינע זוכענישן, אפילו נאך דעם ווי דער סטריק איז שוין געווען א פֿארענדיקטער, אפילו א געווינענער. אין דרעס-שאפ אדער אין פֿאר-שאפ. עס האט געפעלט דאס וואס איז די אייגנטלעכע מזויק פֿון דער שעפֿערישקייט: דער נשמה-צאפל פֿון מענטש, זיין הונגער נאך שיינקייט און אינערלעכער שלוה. עס האט געפעלט דאס „באהאלטענע“, אפילו דאס מיסטישע, דאס קוים פֿארשטענדלעכע. אין איינעם פֿון זינע לידער זאגט באריס פאסטערנאק: „איך האב ניט ליב קיין לעבן אין וועלכן עס פעלט סודותדיקייט און שלוה“. די פֿרזע פרא-לעטארישע שרייבער אין די 20ער יארן האבן קיין סודותדיקייט ניט גע-האט. זיי האבן מגלה געווען אליין, און דעריבער — צו ווייניק מגלה געווען. שוין מ. אלגין קלאגט זיך, אין דעם דערמאנטן ארטיקל (דער „פרא-לעטפען“, ז. 59-75, אין „קולטור און פֿאלק“), אז די ווערק פֿון אונדזערע שרייבער זינען ניט גענוג אינדיווידואליזירט, ניט גענוג פֿארשיידנאר-טיק, ניט גענוג פֿארביק, אז אין זיי איז פֿאראן „א מעכאנישער צוגאנג צו דער ארבעטער וועלט“, אז שרייבער זעען מערסטנס שאטנס און ניט מענטשן פֿון אינווייניק, זייערע קאנטראסטן, און כאראקטערן, „דורכגע-ציטערט מיט א וועלט פֿון באוועגונגען, שטרעמונגען, זוכענישן, אויפ-ברויז“.

אין דער זעלבער ארבעט האלט מ. אלגין, אז די פֿאעזיע איז בא-זינטנדיק בעסער, „ארטיקער“. דאס דעקלאראטיווע ליד, זאגט ער, האלט שוין כמעט אין פֿארשווינדן. דאכט זיך, אז מ. אלגין איז דא א היפש ביסל פֿארלאפֿן די צייט (און הלוואי וואלט ער געווען אביעק-טיווער, קריטישער, שארפֿער, און געשטעלט העכערע פֿאדערונגען אין זיין אפשאץ!). עס האט נאך לאנג געדויערט ביז דער יונגער פראלעטא-רישער נוסח האט זיך אויסקריסטאליזירט, ביז עס זינען אפגעפאלן די „טעמע-שרייבער, ביז עס איז בלאסער געווארן דאס דעקלאראטיווע, ביז פֿון דער גאנצער און גרויסער גרופע האבן זיך ארויסגעשיילט די עכטע

קינסטלער, די וואָס האָבן אין זיך געטראָגן די קערנער פֿון דויער. די זינען געוואָרן אַ שטענדיקער טייל אין דעם אַלגעמיינעם שטראָם פֿון דער אַמעריקאַנער ייִדישער ליטעראַטור — אַ שטראָם מיט אַ סך אונטערשטראַך־מען, מיט אַ סך ווידעראַנאָדן, אָבער מיט איין אַלגעמיינעם טאָן פֿון המשכּדיקייט. געשען איז דאָס אונטער די השפּעות פֿון קאַטאַקליסטישע אויפֿרודערונגען, וואָס האָבן געביטן דעם גאַנג פֿון ייִדישן לעבן און פֿון דער ייִדישער געשיכטע. ניט אַז די ייִדישע ליטעראַטור אין אַמעריקע איז געוואָרן איינמיניק, מאָנאָליטיש און איינטאָניק — דאָס וואָלט ניט מיגלעך געווען און מסתּמא ניט בייטיק אויך (אַפֿילו שעדלעך!) מחמת אַ ליטעראַטור, וואָס רעפֿלעקטירט אַ פֿאַרשיידנמיניק לעבן, רעאַגירט פֿאַר־שיידנמיניק. די געוועזענע פּראָלעטאַרישע דיכטונג האָט זיך אַריינגעגאַסן אין דעם המשך־שטראָם פֿון דער ייִדישער, דרותדיקער קולטור־שעפֿעריש־קייט. זי איז אָבער נאָך אַלץ געבליבן אַן אייגנפֿאַרביקער פֿאַדעם אין דעם געוועב — הן פֿון דער אַמעריקאַנער ייִדישער און הן פֿון דער אַל־וועלטלעכער ייִדישער ליטעראַטור.

משה אַלגינס, כאַווער־פּאַווערס, אַדער ל. מילערס ערטער אין ברייטן סך־הכל פֿון דער ייִדישער שעפֿערישקייט זינען פֿאַרויכערט.

ה.

וואָס־זשע איז פֿאַרט דער אַלגעמיינער סך־הכל? דער סך־הכל איז, אַז די אַמעריקאַנער ייִדישע ליטעראַטור איז אַ באַשאַף פֿון גרויס נאַציאָנאַלן באַטייט: דאָ זינען געבוירן געוואָרן אַפּאַ־טאַשוס „פּוילישע וועלדער“, לייזיקס „דער גולם“, יהואָשס תנ״ך־איבער־זעצונג, י. י. שוואַרצעס „קענטאַקּי“, טייל פֿון די סענסיטיווסטע ייִדישע ליריקער האָבן דאָ געשאַפֿן, דאָ האָט געברויזט דער אויפֿרייסנדיקער פֿערז פֿון משה לייב האַלפּערן, דאָ האָט דאָס ביטער־זיסע שוץ־געלעכטער פֿון שלום עליכם געפֿונען אַ תּיקון אין משה נאַדירן, דאָ זינען געמאַכט געוואָרן דרייַסטע עקספּערימענטן אין פּאַעטיק, דאָ האָט די אַרבעטער־ליטעראַטור, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן פֿריער, צוריק אויפֿגעבליט דורך דעם פּראָלעטפּען, דאָ איז געשאַפֿן געוואָרן אַ ברייטער נאַציאָנאַלער קולטור־שטראָם, פֿילכּוּחיק און פֿילפֿאַרביק, וואָס האָט באַווירקט דאָס שעפֿערישע ייִדישע לעבן איבער דער וועלט.

מיר האָבן נאָך אַלץ, בעיקר, אונטערגעשטראַכן דעם אָנהייב, דעם סינטעז פֿון פֿאַרגעשריטענעם און פֿאַלקישן אָנהייב. דער שטראָם האָט קיין מאָל ניט אויפֿגעהערט אין דער ייִדישער ליטעראַטור און אין דער ייִדישער פרעסע אין אַמעריקע. ער האָט מעגלעך אָנגענומען אַנדערע פֿאַרמעס, אַמאָל שמעלער געוואָרן, אָבער געפֿלאָסן פּסדר, און פּסדר משפּיע געווען די ייִדישע קולטור אין אַמעריקע.

מיר זינען שומרים פֿון אַ טראַדיציע וואָס מע דאַרף פֿאַרהיטן און זיך גרויסן מיט איר — אַ קולטור־און שפּראַך־טראַדיציע. און מיר

זינען טאָפּלטע בעלי־חובות — אי צו דעם נעכטן און אי צו דעם מאַרגן. איך ווייס ניט, וועלכער חוב איז וויכטיקער און וועלכער שווערער — איך ווייס נאָר, אַז מיר דאַרפֿן, מיר מוזן ביידע באַצאָלן — אי ווינ־טשעווסקין פֿאַרהיטן און אי אים מיט אייניקלעך פֿאַרבּינדן.

אין „מזן נאַציאָנאַלער אני מאמין“ (1911) זאָגט מאָריס ווינטשעוו־סקי: „אני מאמין באמונה שלמה, אַז דאַרטן וווּ דער יונגער דור פֿון אַננוואַנדערער, וועלנדיק זיך צופאַסן צו דער הערשנדיקער נאַציאָנאַלי־טעט, טוט אויס וווּ ער קען, זיין צורת־ידי, וואַרפֿט אַוועק זיין מוטער־שפּראַך און נעמט אָן די זיטן, אַפֿילו די טראַדיציעס, די געשיכטע, פֿון די אַננוגעבוירענע, קומט ענטוועדער דער דאָזיקער יונגער דור, ווען ער ווערט עלטער, אָדער דער צווייטער דור, נאָך פֿיל טרויעריקע דערפֿאַ־רונגען, צוריק צו זיין נאַציאָנאַליטעט, הגם ניט צו איר לשון“.

מיר זינען מסכים מיט מאָריס ווינטשעווסקיס „אני מאמין“. מיר גיבן אָבער צו: אַפֿילו צום לשון איז אויך מעגלעך אַ טיילווייזער צוריק־קום.

* * *

דער חשבון איז אַ קלאַרער און אַ ווירדיקער. „די ביכער“, אין ליי־וויקס ווערטער, „זינען אַפֿן“:

און עס ווילט זיך אויפֿזאַמלען אויך אונדזער שוידער צוזאַמען מיטן ווילזיין אויף אַמעריקעס הי, צוזאַמענרעכענען די שטעך פֿון אַלע קליידער, וואָס מיר האָבן אויפֿגענייט אין גרינער מי, און אַלע שטופן פֿונעם פּושקאַרט־פּענדלער, און אַלע סליאַדן פֿונעם „ניוסבאָיס“ טראַט, און גאַר די טרערן פֿונעם גאַסן־בעטלער, און גאַר די הייעריקייט פֿון „איי־קעש־קלאַט“.

און די נאָדלען אין פֿלייש. עס זינען דין די פֿינגער, די נאָדלען אָבער זינען מער נאָך דין, עס ברענטן נאָך ווי וואַרענונגען די אותיות „סינגער“ אויפֿן אויסגעצויגענעם האַלדז פֿון ניי־מאַשין.

און עס ווילט זיך אויפֿרעכענען אויך אונדזער גבורה אין אונדזער קאַמף מיט זיך און מיטן אַרום, און אונטערציען אַן אַפֿענע, אַ קלאַרע שורה — די ביכער זינען אַפֿן — קום, רעכענער, קום!

7

וועגן דעם נאציאנאלן מהות פֿון דער ייִדישער ליטעראטור אין סאָוועטן-פֿאַרבאנד

א.

50, 15 און — ? *

בײַר פֿאַרצייכענען אַ קולטור-געשעעניש פֿון גרויסן היסטאָ-
רישן באַטייט — אַ געשעעניש, וואָס האָט באַווירקט דאָס נאַציאָנאַלע שאַפֿן
פֿון אונדזער פֿאָלק אין משך פֿון אַ האַלבן יאָרהונדערט, און וועמעס השפּעה
וועט זיך פֿילן אויף דורות.

אווודאי וואָלט זיך געוואָלט צו אַזאַ געלעגנהייט רק יבֿלען, אַפּמעסטן
דעם אַפּגעגאַנגענעם וועג מיט ווונדער און באַווונדער, מיט פֿרייד און גלויבן
אין המשך. פּלאָנטערט זיך אָבער אין דעם ציפֿער 50 דער אומגליקלעכער
15, די יאַרצייט נאָך די אומגעבראַכטע סאָוועטישע ייִדישע שאַפֿערס אין
1952, און די שטומע יאָרן פֿון פֿריער, פֿון 1948 אָן. (און די סוף דרײַסי-
קער פֿון נאָך פֿריער). און אויך די דאַטעס, אויב אַפֿילו ניט קיין געבע-
טענע, זײַנען דאָ ביים יום-טובֿ, זיי דערמאָנען און מאָנען.

פֿון דער מאָנוג און פֿון דער דערמאָנונג טויכט אַרויס דער פֿרעגצייכן
— אַ דראַענדיקער, אַ ניט-פֿאַרענטפֿערטער, אַ שרעקנדיקער תּיקו: וואָס
וועט ווײַטער זײַן ?

און אַפֿשר, מחמת אונדזער אייגענער ניט-זיכערקייט אין מאַרגן פֿון
דער פֿאַרגעשריטן וועלטלעכער קולטור אין אונדזער ישובֿ, וואַקסט די באַ-
זאָרגטקייט פֿאַר דער סאָוועטיש-ייִדישער קולטור נאָך מער בײַ אונדז. מיר
גלייבן אין דער אַלגעמײַנע לעבנסקייט פֿון דער ייִדישער פֿאָלקס-קולטור און אין
די קעגנזעטיקע השפּעות וואָס איין ישובֿ האָט אויפֿן אַנדערן. מיר געדענקען
דעם אַזנפֿלוס פֿון דער סאָוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור אויף דער ייִדישער
ליטעראַטור איבער דער וועלט. מיר געדענקען וויפֿל מיר דאָ, און אַ סך
ייִדישע שרײַבער אין אַלע לענדער, האָבן געלערנט פֿון דער סאָוועטיש-
ייִדישער ליטעראַטור, זײַנען באַגײסטערט און באַווירקט געוואָרן פֿון דעם
שעפֿערישן אימפעט און דעם צוואַג פֿון דער ליטעראַטור.

אונדזער פֿרעגצייכן איז דעריבער אַן אומפֿאַרמײַדלעכער. ער וואַרצלט
אין אומזיכערקייט, אין ווייטיק, אין אַנגסט און דער עיקר אַפֿשר אין דעם
וונגש, אַז עס זאָלן זיך קייטלען און ממשיך זײַן דורות ייִדישער קרעאַ-

* געשריבן אין 1967, צום 50סטן יבֿל פֿון דער רוסישער רעוואָלוציע.

טיווקייט אויף דער ערד פֿון דעם סאָוועטן-פֿאַרבאַנד. אויב ניט, וואָלט דער היזק געווען אַן אַוניווערסאַלער, אַזאַ וואָס וואָלט פֿאַראַרעמט די נאַציאָנאַל-הומאַניסטישע ייִדישע קולטור אויף דורות.

די דאַטעס 50 און 15 פֿאַלן זיך צונויף, קייטלען זיך, זענען ניט צום פֿונאַדערטיילן. יעדער נאַמען פֿון די אומגעבראַכטע אין 1952 טראַגט אין זיך 50 יאָר ייִדיש שאַפֿן.

אַן אַ ציטער פֿון צער, אַן אַ געפֿיל פֿון קאַשמאַר איז נאָך אַלץ ניט מיגלעך דערמאַנען זייערע נעמען: דוד בערגעלסאָן, פּרץ מאַרקיש, איציק פֿעפֿער, לייב קוויטקאָ, דוד האַפּשטיין. עס טויכן-אויף נאָך נעמען: שלמה מיכאַעלס, דער נסתר, אַפֿילו ש. האַלקין, איציק פּלאַטנער, משה בראַדערזאָן, און די פֿון פֿריער — איזי כאַריק, מאַקס עריק, משה קולבאַק, ת. דוניעץ, יחזקאל בראַנשטיין...

וואָס פֿאַר אַ ריזנטער פֿון נאַציאָנאַל-ייִדישער שעפֿערישקייט! ווי אַ מענטש זאָל גיין אויף קבר-אַבות צו אַ גאַנצער משפּחה, ווי אַ מענטש זאָל גיין אויף קבר-אַבות צו זיך אַליין, מחמת קיינער פֿון אונדז איז שוין נישט דער זעלבער זינט זיי האָבן זיך אונדז געפֿעלט.

ב.

א המשך פֿון דורותדיקן פֿאַלקסשאַפֿן

די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור איז פֿון איר סאַמע אָנהייב געווען אַן אינטערגראַלער טייל פֿון דער ייִדישער וועלט-ליטעראַטור. אין איר האָט געקלאַפֿט אַ נאַציאָנאַלער דופֿק, וואָס האָט קיין מאָל ניט אויפֿגעהערט. די בלוין און די חסרונות פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין סאָוועטן-פֿאַר-באַנד, ווען מען אַנאַליזירט זיי פֿאַרזיכטיק, זענען גיכער חסרונות פֿון דער גאַנצער סאָוועטישער ליטעראַטור, אַקוראַט ווי אַ סך פֿון אירע מעלות — איר טעמפּאָ, איר מיליטאַנטישקייט און איר האַפֿערדיקייט זענען כאַראַק-טעריסטיש פֿאַר דער ליטעראַטור פֿון אַ לאַנד, וואָס האָט זיך מיט אַזוי פֿיל האַפֿענונג און צוואַג אַנגעהויבן בויען אויף נעע יסודות. גלייכצייטיק אָבער האָט די ייִדישע ליטעראַטור אין ראַטנפֿאַרבאַנד איר נאַציאָנאַל ייִדישן כאַראַקטער קיין מאָל ניט פֿאַרלוירן און (ווי אַ גאַנצע!) אירע פֿאַלקישע פֿעדעם קיין מאָל ניט איבערגעריסן.

אַ שנעל-געבוירענע, אַ נאָך שנעלער רינף געוואָרענע, מחמת די צייט האָט קיין שטאַמליקייט ניט געקאַנט פֿאַרטראַגן, מיט אַן אייגענעם אימ-פעטיקן קריגערישן מאַיאָרן טאָן — האָט זי אָבער גלייכצייטיק ממשיך געווען די גרונטשטריכן פֿון דער מאַדערנער קלאַסישער ייִדישער ליטע-ראַטור: דעם סאַציאַל-הומאַניסטישן תּוך אירן, דאָס געפֿיל פֿון געזעל-שאַפֿטלעכער אַנלאַדונג, די קרובֿהשאַפֿט מיטן ליינענער און דאָס אַנשטעלן זיך פֿאַר אים. די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור איז ניט געווען בלויז דער המשך פֿון די אַמעריקאַנער פּראַלעטאַרישע דיכטער, ווי מ'וואָלט גע-

קענט מיינען, זי איז אויך געווען דער המשך פֿון דעם גרויסן הומאניזם וועמעס פֿירשפרעכער זינען געווען מענדעלע, שלום עליכם און פֿרץ. זי האָט סינטעזירט און ווייטער געצויגן די צוויי אָנהייבן. ניט קוקנדיק אויף איר גאַנצער זינקייט, זינען ניכר די איינפֿלוסן פֿון דער פֿרזערדיקער ייִדישער ליטעראַטור און די קנופן וואָס האָבן זי געבונדן מיט איר. זי האָט דעם באַוווּסטזיין פֿון המשך קלאָר פֿאַרשטאַנען.

ה. לייזיק האָט אין זיין רעדע אין פֿאַריז, ביים גרינדונג-קאָנגרעס פֿון איקוף, אין 1937, אונטערגעשטרעכט, אַז אין דער ייִדישער ליטעראַ-טור גייט אַן געראַנגל „צווישן דעם נאַציאָנאַלן און דעם סאַציאַלן“. מיוואַלט די פֿאַרמולירונג לייזיקס באַדאַרפֿט איבערשטעלן. ריכטיקער איז, לפי דעתי, אַז דער שטענדיקער געראַנגל וואָס גייט אַן אין דער ייִדיש-ייִדישער ליטעראַטור — און אַזאַ איז נאַטירלעך פֿאַראַן — איז צווישן דעם נאַציאָנאַל-פֿאַרגעשריטענעם און דעם נאַציאָנאַל-רעגערעסיוון. אַרויסגייענדיק פֿון דער מסקנא, ווילן מיר אונטערשטרעכן, אַז די סאַווע-טיש-ייִדישע ליטעראַטור איז געווען ניט בלויז אַ סאַציאַלע, נאָר אַ ייִדיש-סאַציאַלע, ניט בלויז אַ סאַציאַליסטישע, נאָר אַ ייִדיש-סאַציאַליסטישע. אַז די צוויי באַגריפֿן זינען זיך בשום אָפֿן ניט סותר, נאָר דערגאַנצן זיך, איז קלאָר פֿאַר יעדן פֿון אונדז. אמת, עס איז געווען אַ פֿעריאָד, ווען די ליטעראַטור האָט — אויף אַ צייט בלויז און בני טייל שרייבער בלויז — פֿאַרלירן איר ייִדיש פנים, אָבער דאָס איז בֿפֿירוש געווען אַ פֿאַרבני-גייענדיקער און ניט קיין דאַמינירנדיקער שטריך. די ייִדישקייט אין „בי-ראַבידזשאַנער שטערן“ האָט זיך אָפֿט, צו אָפֿט, אויסגעדריקט בלויז אין די ייִדישע אותיות פֿון דער צייטונג, אָבער בערגעלסאָנס „ביראַבידזשאַ-נער“ (באַטימט ניט איינס פֿון זינע קרוינעווערק) איז אַ ייִדיש נאַציאָנאַל בוך, און פֿעפֿערס „אַ חתונה אין ביראַבידזשאַן“ איז אַ ייִדישע חתונה מיט אַלע טעמען און חנען, כאַטש דער הינטערגרונט איז די טינגע.

אויב מיר נעמען אָן, אַז די הויפּט-היסטאָרישע אויפֿטראַגן וואָס זיי נען געשטאַנען פֿאַר דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור זינען געווען — דער געראַנגל קעגן שטעטל, אייגנטלעך קעגן מיטלעלטערלעכקייט און צוריקגעשטאַנענקייט, דער געראַנגל פֿאַר ווידערגעבורט, דאָס העלפֿן דעם פֿאַלק אַריבערשפּיזן די שוועלן פֿון איין היסטאָרישער תקופֿה אין אַן אַנדערער און אים אָנהויבן מיט אַ געפֿיל פֿון אייגענער ווערט און דער-קענטעניש — האָט די סאַוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור זיך געשטעלט די זעלבע צילן און דירעקט געצויגן די פֿעדעם פֿון די פֿאַרגייערס. אין אַן אַנדער אידאָם און אין אַן אַנדערער צייט האָט זי געפֿירט פּמעט די זעל-בע געראַנגלען. מער נאָך: צוליב דעם ראַשיקן טעמפּאָ פֿון היסטאָרישע אַנטוויקלונגען, ספּעציעל אין אַמאָליקן רוסלאַנד, איז בני אונדז יידן די צייט קאַנדענסירט געוואָרן, קאַפּסולירט געוואָרן. פּמעט דער זעלבער דור, וואָס האָט געפֿירט אַ קאַמף קעגן פֿעאַדאַלע איבערבלייבענישן, האָט גע-

דארפֿט פֿירן אַ געראַנגל פֿאַרן סאַציאַליזם. דאָס זעלבע ינגל וואָס איז בײַ דוד בערגעלסאַנען אויסגעוואַקסן אין אַ פֿאַרלירענעם, פֿון דער וועלט אָפּגעפֿרעמדטן, זעלבסטמאַרד־באַגיינדיקן מלך, אָדער רעזיגנירטן חיים־מושה (אין „אָפּגאַנג“), איז בנעם זעלבן בערגעלסאַנען מיט געציילטע צענ־דליק יאָרן שפּעטער אויסגעוואַקסן אין אַ פענעק, די איבלעך, וואָס י. ל. פּרץ האָט זיך געראַנגלט קעגן זיי, האָבן נאָך אַרויסגעוויזן גענוג לעבנס־כוּח, ווען די סאָוועטיש־ידישע שרײַבער האָבן זיך אויף זיי פֿאַרמאַסטן.

אַפֿילו די געראַנגלען קעגן דעם עבֿר, וואָס די יונגע סאָוועטיש־ידישע קינסטלער האָבן געפֿירט, זינען אין סאַמע תּוך געווען משפּחה־קריגערייען אין די ראַמען פֿון אייגענעם פֿאַלק. גיט קוקנדיק אויף זייער מרידה קעגן די פֿאַרגייערס (און די „כאַליאַסטורע“ אין וואַרשע און „די יונגע“ אין אַמעריקע האָבן אויך מורד געווען קעגן די פֿאַרגייערס. ס'איז גענוג צו געדענקען מיט וויפֿל אייפֿער און ינגלשער אומטאַלעראַנץ די „יונגע“ האָבן אַוועקגעשאַרט און בעגירט די גאַנצע פֿרײַעדיקע ייִדישע ליטעראַטור, שלום עליכמען אַרײַנגערעכנט), איז אָבער געבליבן דאָס גע־פֿיל פֿון אינעווייניקדיקייט און שניכות־דיקייט.

אמת, אַז דאָס אַלץ איז געשען אויף דער פֿאַן פֿון דער גרעסטער איבערקערעניש אין דער געשיכטע, אויפֿן הינטערגרונט פֿון עקספּלאָזיעס, וואָס זייער גלײַכן האָט די וועלט קיין מאָל פֿריער גיט געזען, אין אַ צײַט ווען עס האָבן געפּראַלט גנצע טעמעס, גנצע העלדן, גנצע פֿאַדערונגען און גנצע פּראַבלעמען. דער געראַנגל, פֿון סאַציאַליסטישע פּאָזיציעס, איז נאָך אָבער אַלץ געווען אין די ראַמען פֿון פֿאַלקס־לעבן, פֿאַר זײַן ווילזונן און ווידערגעבורט.

עס איז צוליב דעם צום אָפּפֿרעגן די „אַנסים־טעאַריע, וואָס מ'האָט געפרוּווט אַנטוויקלען אין באַשטימטע ייִדישע קרייזן. די הויפּט־היפּאָטעזע האָט באַדאַרפֿט זײַן, אַז די ייִדישע שרײַבער אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד זינען געווען מאַראַנען, באַהאַלטענע ייִדן, וואָס זינען געצוונגען געווען צו שרײַבן סאָוועטיש, אַ־נאַציאָנאַל. אמת, אַ סך (צופֿיל!) רדיפּות און משוגעות זינען פֿאַרגעקומען, ספּעציעל אין די 30ער יאָרן, שוין אָפּגערעדט פֿון די סוף פֿערציקער און אָנהייב פֿופֿציקער. אמת, אַז אָפֿט איז איבער די שרײַבער געלעגן אַ וואַלקן פֿון שרעק. אָבער די טעאַריע איז נאָך אַלץ אַ קרומע, מחמת זיי (ס'רױבֿ פֿון זיי!) האָבן געשריבן ווי ייִדן, ווי סאָוועטישע ייִדן — אָבער ווי ייִדן.

אין זײַן אַרטיקל „זינען געווען צווישן זיי אַנסים?“, געשריבן אין 1951, שרײַבט ש. גיגער (אין זײַן בוך „ייִדישע שרײַבער אין סאָוועט־רוסלאַנד“, גיִו־יאָרק, 1958) וועגן דוד בערגעלסאַנען, אַז „ער האָט זיך פֿאַרגונען אַרײַנקוקן אין עין־יעקבֿ...“ (אין די פֿערציקער יאָרן, הייסט עס) און וועגן קושניר־אָוון, אַז „ער האָט זיך איצט ווידער פֿאַרבענקט נאָכן תּנ״ך...“ (אונטערגעשטראַכן פֿון מיר. „איצט“ באַצײט זיך ווידער צו די פֿערציקער יאָרן. — א. ג.).

מיר ווייסן ניט ווי ווייניג די פֿאַקטן, וואָס ש. ניגער גיט איבער, אין אימיצן אַנדערשס נאָמען, זינען וואָרע, זייער מיגלעך אַז יאָ. אָבער, בעת ש. ניגער איז סומך זיין אַנוסיס-טעאָריע אויף בערגעלסטאָנס פֿאַרלאַנג אַרניצצוקוקן אין עיני-יעקבֿ און קושניראָוס פֿאַרבענקען זיך נאָכן תנ"ך, פֿאַרזעט ער אָבער כאַשטשעוואַצקיס טעמעס, האַלקינס „בר-פּוכבאָ", קוש-ניראָוס לידער און זיין „הירש לעקערט", האַפּשטיינס „איך גלויב" — אַלץ ווערק וואָס זינען ש. ניגערן גוט באַקאַנט און וואָס שפּרודלען מיט נאַציאָנאַל-ידישע אַטריבוטן און מיט אַ קולטור-קאַנצענטראַט פֿון דורות. לאַמיר ציטירן בלויז עטלעכע שורות פֿון האַפּשטיינען :

„יאָ, איך בין גרויס / נאָך מער, נאָך מער, / דערמיט / וואָס איך געהער צו די / וואָס זיי איז אויסגעפֿאַלן דער באַשער / זיך האַרטעווען און שטאַלן זיך / אין קאַמף, אין שטאַלצער מי. / איך בין אַ ייד / פֿון ניינעם שניט...".

אָודאי האָט זיך די צייט שאַרף געענדערט, אָבער דער פֿאַדעם האָט זיך נאָך אַלץ געצויגן, כאַטש דער טאָן האָט געמוזט ווערן אַנדערש. דער חלום פֿון אַ נייער וועלט האָט געהאַלטן ביים ווערן אַ ווירקלעכקייט. פֿאַר באַוושאָווערס ראַמאַנטיזם פֿון דער רעוואָלוציע, פֿאַר עדעלשטאַטס-לי-רישן סענטימענטאַליזם און זיין נאַווער דערוואַרטונג, אַז אַט-אַט וועט די נייע וועלט קומען, זינען געווען גענוג דער מינאַרער טאָן (כאַטש באַוו-שאָווערס טאָן איז ניט אַלע מאָל געווען מינאַר). די נעפּל-פֿעדעס פֿון פֿאַנטאַזיע, די מטושטשע פֿאַרבן פֿון חלום. ווען דער חלום ווערט פּלוצעם אַ קאַנקרעטע ווירקלעכקייט, בייט זיך דער טאָן, ער ווערט קאַרדינאַל-שאַר-פֿער, דער אַטעם ווערט אַ שנעלערער, דער ריטם אַ מער אימפעטיקער, די באַזאַכטקייט ווערט פֿאַרלוירן. דער פֿאַדעם אָבער, דאָס המשכּדיקע, גייט אַלץ אָן.

ג.

ווען אָשר שוואַרצמאַן מאַלט („אין אויפֿשטאַנד") די מהנות וואָס שטור-רעמען די אַלטע וועלט

„פֿון היינער אַרעמע, פֿון שטיקנדיקע וואַרשטאַטן,
פֿון לאַנגע וואַגל-נעכט, פֿון הונגעריקע טעג,
געקומען זייט איר, ברידער מינע, פֿילע,
צו ווייזן דעם פּרייז פֿון שטילער מי,
דעם וויי פֿון אַינער לייב,
דעם אויסגעשריי פֿון דורות און פֿון צייטן" —

פֿירט ער דורך צוויי היסטאָרישע מיסיעס: ער לאַזט אין גאַנג עדעל-שטאַטס פּראַלעטאַריע, אַברהם רייזענס אַרבעטורער און אַרעמעלייט, אַפֿילו שלום אָשס חברה „דריי פֿייען", אַפֿילו נאַמבערגס „פֿאַרלוירענע

אינטעליגענטן — די אלע וואָס האָבן אין משך „פֿון דורות און פֿון צינטן“ ניט געוויסט ווי מען שטעלט אַ טראַט. גלייכצייטיק ווערן זינען לידער — און ניט מער ווי געציילטע לידער — דער אָנהייב פֿון אַ ניער ליטעראַטור אויף ייִדיש, וואָס פֿאַרקערעוועט זיך אויף אַ ניעם שליאַך און ראַנגלט זיך מיט ניע, ביז איצט נאָך ניט געאַנטע, פֿראַבלעמען. ביי שוואַרצמאַנען פֿילט זיך נאָך אַלץ אַ רעטאַרישקייט, שיר נישט אַ תּנ״כישע הויכקלינגעוודיקייט. אָבער — זיין פֿורעם איז ניי, די שורה קורץ, דער פֿערז פֿריי. ער איז שנעל־אַטעמדיק און פֿריש, ווי ס׳איז געווען די צינט, וואָס האָט אים געבערט.

אויף דער אַלטער פֿראַגע, צי די סאָוועטיש־ייִדישע ליטעראַטור איז באַמת געווען אַ נאַציאָנאַלע, קאָן דעריבער זיין בלויז איין ענטפֿער: זי האָט קיין אַנדערע ניט געקאַנט זיין. אמת, אַ סך ייִדישע שרײַבער האָבן גלייך פֿון אָנהייב געשריבן ווי אינעווייניקסטע אין דער רעוואָלוציע. זיי האָבן אָבער גלייך פֿון אָנהייב אַרײַנגעטראָגן אַלע נאַציאָנאַלע פֿאַלק־אינגטימלעכקייטן, דעם גאַנצן אַנזאַמל פֿון אַ דורותדיקער ייִדישער קול־טור. ניט ריכטיק, אַז ערשט אין די 40ער יאָרן איז די סאָוועטיש־ייִדישע ליטעראַטור געוואָרן אַ פֿאַרטיקט נאַציאָנאַלע. זי איז דאָס געווען פֿון אַנ־הייב אָן. די שרײַבער אירע זינען געווען קינסטלערס, וועמעס וואַרצלען האָבן געשטעקט אין די טיפֿענישן פֿון פֿאַלק. זיי האָבן געבראַכט מיט זיך די קולטור־זכרונות און קולטור־אַטריבוטן פֿון אַ פֿאַלק מיט וועמען זיי האָבן די פֿעדעם קיין מאַל ניט איבערגעריסן, די ייִדיש־סאָוועטישע ליטעראַטור וואַלט געווען אַ קנאַפֿערע, פֿון אַ קלענערער נאַציאָנאַלער ווערט, ווען זי וואַלט ניט האָבן געווען דער המשך פֿון אַ דורותדיקער שעפֿערישקייט, מחמת עס קאָן בכלל ניט זיין ביי אַ פֿאַלק אַ ליטעראַטור אָן נאַציאָנאַלע פֿעדעם, אָן פֿאַלקישע ווערטן. דער אַוואַנגאַרדיום אין דער קונסט, דער ריינער פֿאַרמאַליזם קאָן זיך באַגיין אָן נאַציאָנאַלע וואַרצלען, אָבער ניט אַ ליטעראַטור, וואָס פֿרווט איבערגעשטאַלטן דעם מענטש און העלפֿן אַ פֿאַלק זיך אַנצופֿעדעמען אין דעם מאַרגנדיקן טאָג. (צור גאַב (1978): פֿדי אַ ליטעראַטור זאָל בכלל זיין אַ ליטעראַטור, דאָרף זי האָבן אַ נאַציאָנאַל פֿנים און נאַציאָנאַלע וואַרצלען, אַנדערש קאָן גע־שיכטלעך גאַרניט געמאַלט זיין, פֿראַקלאַמירן אַ סאַציאַליסטישע ליטעראַ־טור, פֿער סע (פֿאַר זיך אַליין), אָן נאַציאָנאַלע אַטריבוטן, איז הוילער נאַנסענס. ס׳איז אַקוראַט ווי שאַפֿן אַ טעאַריע פֿון אַ סופֿראַ־נאַציאָנאַלן סאַציאַליזם, אַ סאַציאַליזם איבער פֿעלקער און לענדער. צוגעשריבן אין 1978 — א. ג.)

אין הסכם מיט דער טראַדיציע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַלגעמיין, האָט די סאָוועטיש־ייִדישע ליטעראַטור אַרויסגעוויזן זעלטענע געטרישאַפֿט און אין פֿראַצעס פֿון פֿאַלקס ווידערגעבוירן ווערן געשפּילט אָן אַנטשיידנדיקע היסטאָרישע ראַלע.

אַ נאַציאָנאַלע ליטעראַטור פֿון גרויסן פֿאַרנעם איז דאָס געווען. אין

דער גאַנצער סאָוועטיש־ייִדישער קולטור איז זי, די ליטעראַטור, געווען דער וויטאַלסטער עלעמענט, אין נאַציאָנאַל אידיאישן זין. די סאָוועטיש־ייִדישע דערציִונג, וואָס איז געווען אין גאַנצן אויסגעהיילט פֿון נאַציאָ־נאַלע עלעמענטן — האָט ניט געלערנט קיין געשיכטע, האָט אינגאָרינט די יום־טובֿים, אָפֿילו די פֿרנהייטלעכע — האָט זיך פֿיל־ווייניק געראָ־טעוועט דורך דעם, וואָס דער ליטעראַטור־לימוד האָט די קינדער גע־געבן אַ געפֿיל פֿון שנכות און קרובֿהשאַפט מיטן פֿאַלק. די שפּראַך אַליין, ייִדיש, איז עס ניט געווען בכוח צו טאָן.

ג.

דער איבעררנט איז געקומען אין די 30ער יאָרן, ווען עס האָט זיך געקאַנט דאַכטן, אַז די ליטעראַטור האָט אָנגעהויבן פֿאַרלירן איר נאַציאָ־נאַל פּנים. די פֿאַרשפּיצטע, פּלומרשט מאַרקסיסטישע קונסט־טעאָריעס האָבן אָנגעטאָן אַ סך שאַדן. די סאָוועטיש־ייִדישע ליטעראַטור־קריטיק איז געוואָרן קרענקלעך סעקטאַנטיש, זי האָט געשטויסן — אָדער גע־פרוּווט שטויסן — די ליטעראַטור־שאַפֿונג אויף זיטיקע סטעזשקעס, אין אַ־נאַציאָנאַלע הינטערגעסלעך.

אין זען נאָכוואַרט צו שמואל האַלקינס לידער (מאָסקווע, 1966) שרייבט ישראל סערעבריאַני:

„איניקע ראַפּישע קריטיקער האָבן געשטויסן האַלקינען, ווי אַ ריי אַנדערע דיכטער, אויפֿן וועג פֿון גרילצנדיקער דעקלאַראַטיווקייט. אַט־די קריטיק האָט זיך אַפֿט געסטאַרעט אַפּטרייבן דעם דיכטער פֿון אַל דאָס נאַציאָנאַלע, געפרוּווט קינסטלעך באַגרענעצן די מאַטיוון פֿון זען אַהאַ־נישן שאַפֿן...“*

עס איז באַמט אַ ווונדער, אַז די ליטעראַטור האָט אויסגעהאַלטן דעם אָנפֿלי פֿון דער „גרילצנדיקער דעקלאַראַטיווקייט“. דאָס אויסהאַלטן גופֿא איז אַ בולטער באַוויז אויף איר גאַנצקייט און אינערלעכן כּוח. אַפֿילו דער זעלטן פֿיאַיקער און פֿאַרטימער מ. ווינער, איינער פֿון די סענסיטיווסטע ערוויטן צווישן אַלע ליטעראַטור־קריטיקער וואָס מיר האָבן פֿאַרמאַגט, איז אַ ציט געווען אַ קרבֿן פֿון דער סעקטאַנטישער פֿאַר־שפיצקייט און שמאַלקייט. אין זען אַרבעט „די סאַציאַלע וואַרצלען אין שלום עליכמס הומאַר“ (געשריבן אין 1931 און געדרוקט ווי אַן אַרענ־פֿיר צו שלום עליכמס „מאַטל פּייסי דעם חזנס“), מאַכט ער עטלעכע באַהויפטונגען, וואָס זענען אין סאַמע תּוך אַזוי קרום און פֿאַלש, אַז עטלעכע יאָר שפּעטער טרייסלט ער זיך אַליין פֿולשטענדיק אַפּ פֿון זיי. לאַמיר אַרויסנעמען עטלעכע קורצע ציטאַטן פֿון דער ערשטער אַרבעט

* אינטערעסאַנט: „סאָוועטיש היימלאַנד“ האָט איבערגעדרוקט דעם אַרטיקל אונ־

זענען — און אַרויסגעלאָזט אַט דעם ציטאַט סערעבריאַניס, וואָס מיר האָבן אַרויס־גענומען פֿון דער לידער־זאַמלונג פֿון שמואל האַלקין וואָס איז דערשינען אין מאָסקווע.

און זיי אנטקעגנשטעלן טייל ארויסזאגונגען פֿון דעם זעלבן מ. ווינער געציילטע יאָרן שפעטער. אין 1931, רעדנדיק וועגן דעם ווי שלום עליכם שילדערט זינע קינדער-העלדן, זאָגט ווינער: „דעריבער, אַז ער באַ- קלאַגט די גויט און די דחקות פֿון קינדער... שילדערט ער דאָס גיט אַלס דעם טיפישן גורל פֿון קינדער פֿון עקספּלאַטירטע, נאָר אַלס אַן אומגליק וואָס שטאַמט סוף-כל-סוף פֿון נאַציאָנאַלע סיבות... פֿון אַן עקאָנאָמישער לאַגע אין וועלכער עס איז דער עיקר שולדיק דער אַנטי-סעמיטיזם“.

אויף אַן אַנדער אַרט זאָגט ער: „דער גרויסער שרייבער האָט דעם פּראָלעטאַריאַט מיטגעפֿילט אַזוי ווי אַ ראַדיקאַלער קליינבירגער, וואָס וויל זיך גיט אַפּרעסן פֿון זיין קלאַס, קאָן אים מיטפֿילן...“ און נאָך שפעטער, רעדנדיק וועגן שלום עליכםס הומאַר, באַצייכנט אים ווינער ווי אַ הומאַר „וואָס גריפֿט גיט אָן, וואָס דאַרף בלויז פֿאַר-ענטפֿערן און פֿאַרטיידיקן דעם קלאַס וועלכן ער דריקט אויס... וואָס דאַרף פֿאַררעדן די ציין און 'טרייסטן'... אין אמתן איז דער דאָזיקער בלומרשט לייכט וויצלידיקער הומאַר אַן אויסדרוק-פֿאַרם פֿון אַ רעזיג-נירנדיקער, אויסזיכטלאָזער און זייער געדריקטער קלאַסאָוער שטימונג“ (צו דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין 19טן יאָרהונ-דערט, „איך-פֿאַרלאַג, באַנד 2, זײַ 252, 253, 273).

לאַמיר זען וואָס דערזעלבער מ. ווינער זאָגט מיט געציילטע אַכט יאָר שפעטער, ווען ער טשוכעט זיך אויס פֿון דעם דרוק פֿון די „שטויסנדיקע קריטיקער“. אין זיין אַרבעט „וועגן שלום עליכםס הומאַר“ (א זעלטן פֿאַר-טיפֿטע און איינציקאַרטיקע אַפּשאַצונג אין דער ייִדישער ליטעראַטור-קרי-טיק!) שרייבט ער אַזוי: „אין שלום עליכםס ווערק מעכט דאָס ייִדישע פֿאַלק קלוג-חזק פֿון זינע אייגענע פֿעלערן, שלום עליכםס הומאַר איז אַן אייגנאַרטיקער אויסדרוק פֿון טיפֿער באַדאַכטזאַמער און שיינער קלוג-שאַפֿט פֿון דעם פֿאַלק... אַ מין הומאַר וואָס זאָגט עדות, אַז מ'פֿאַלט ביי זיך גיט אַראָפּ אין אַ צייט פֿון אומגליק, אַז מען פֿאַרמאַגט מוט און זעלבסט-באַהערשונג... דאָס איז אַ נאַבעלער גראַציעזער אופֿן בייצוקור-מען אַן אומוירדיקע לאַגע אין וועלכער מען געפֿינט זיך, גיט איבער אייגענער שולד... אַזאַ מין געלעכטער דערלאָזט נישט, אַז מען זאַל זיך דעם אויפֿגעבראַכטן צאָרן אַראָפּרעדן פֿון האַרצן דורך קלאַגעניש... וויפֿל אימהדיקע טראַגיק איז דאָ גראַד אין דעם 'לייכטן', פּמעט הומאַר-ריסטן אופֿן...“ (זײַ 287-289-291, אין דעם אויבן-ציטירטן ווערק). דאָס ציטירטע באַווייזט וויפֿל שאַדן עס איז אַנגעטאַן געוואָרן דער ליטעראַטור און ווי אַזוי די אמתע שאַפֿער — און מ. ווינער איז געווען איינער פֿון די עכטסטע — האָבן זיך געראַנגלט און סוף-פּלי-סוף מנצח געווען. „מנצח געווען“, ווען ס'האַט אַ בלאַז געטאַן אַ ביסל פֿרייהייט און מען האָט דערלויבט דעם שרייבער אַראָפּוואַרפֿן פֿון זיך דעם כאַמוט פֿון קאַנ-פֿאַרמיום און גלייכשאַלטונג. דער סאַמע בעסטער באַווייז: ווען ווינער

אַליין ציט צוריק זינען רייד פֿון 1931. אויף אַן אַנדער אַרט, אין דער זעלבער אַרבעט, זאָגט ער: „וועגן שלום־עליכמס קינדער־מעשיות האָב איך אַמאָל [1931] אין צוזאַמענהאַנג מיט אַ זייער איינזיטיקער, דעריבער פֿאַלשער איַנטעלעוואַל געשריבן עטלעכע אומריכטיקע באַהויפטונגען...“ (ז. 354; מיין קורסיוו. — א. ג.).

בפֿירוש, אַ ווונדער, אַז די ליטעראַטור אין אַרויס אַ גאַנצע פֿון די קריטיקערס הענט. אונדזער איַנדרוק אין, אין רעטראַספעקט, אַז אַפֿשר אין דער ווונדער גאַרניט אַזוי גרויס. די שרייבער, די אמתע שאַפֿערס, האָבן זיך, וויזנט אויס, ווייניק צוגעהערט צו דער קריטיק. אַפֿט, צו אַפֿט, האָט דער שרייבער זיך גענוחט „צוהערן“ — זיין זיכערקייט — און אַפֿט זיין לעבן — זינען געשטאַנען אין קאָן. גערעכט אין סערעבריאַני, ווען ער זאָגט, אַז „אַט־די קריטיק האָט זיך אַפֿט געסטאַרעט אַפֿטרעבן דעם דיכטער פֿון אַל דאָס קאָנקרעטע, נאַציאָנאַלע...“ מיר שטרעבן מיט אַ כּיוון אונטער דעם אויסדרוק געסטאַרעט, משמעות, אַז עס איז איר ניט אַלע מאָל געלונגען. מען דאַרף קאָנסטאַטירן, אַז אין די 30־ער יאָרן זינען געשאַפֿן געוואָרן אַזעלכע ווערק פֿון גרויסן נאַציאָנאַלן באַטייט, דויערנדיקע ייִדישע ווערק, ווי: בערגעלסאָנס „פענעק“, נסחרס „משפּחה מאַשבער“, קולבאַקס „בויטרע“ און „זעלמעניאַנער“, מאַרקישעס „ברידער“, אַבראַם קאַהאַנס „אהרן ליבערמאַן“, כאַשטשעוואַצקיס היסטאָרישע באַלאַדעס — „דוד און גלית“, „שמשון און דלילה“, „יעל און סיסראַ“, און אַנדערע. דער פֿאָדעם פֿון נאַציאָנאַלער אינהאַלטלעכקייט האָט זיך בפֿירוש ניט איבערגעריסן. די ייִדישע ליטעראַטור, פֿאַרוויקלט אין פּלאַנטער פֿון סעק־טאַנטישן דרוק, אַ טייל פֿון אַ לאַנד וואָס איז דורכגעגאַנגען אַ פֿיבער־דיקן סאַציאַליסטישן איבערבוי, איז נאָך אַלץ געבליבן מיט טיפֿע נאַ־ציאָנאַלע וואַרצלען. איז זי געווען ווייניקער סאַציאַליסטיש צוליב דעם, אָדער איז איר סאָוועטישע אינטעגרירטקייט געווען אַ קנאַפֿערע צוליב אירע ייִדישע וואַרצלען? פֿאַרשטייט זיך, אַז ניין. בלויז אַ פֿאַרקרימונג פֿון ביידע באַגריפֿן — דעם נאַציאָנאַלן און דעם סאַציאַליסטישן קאָן זען אַ קעגנזיטיקע סתירה אָדער קעגנזיטיקע אויסשליסונג אין זיי.

ד.

דאָס וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין די פֿערציקער יאָרן, אין די יאָרן ווען דאָס לעבן פֿון פֿאַלק איז געלעגן אויף דער שאַל פֿון וואַג, האָט צו זיך קיין פֿאַרגלעך ניט אין דער גאַנצער ייִדישער ליטעראַטור איבער דער וועלט. פֿון דער אַנטוויקלונג אין די 40־ער יאָרן קאָן מען צייען עטלעכע יוצא לנזם: פֿון איין זייט, פֿאַרליכטערט דאָס אונדזער קריטיק אויף די דרייסיקער יאָרן — דער פֿאַלקישער אויפֿברויז פֿון די פֿערציקער וואַלט ניט מעגלעך געווען, ווען די נאַציאָנאַלע וואַרצלען וואַלטן פֿאַר־טריקנט געוואָרן אין די דרייסיקער יאָרן. פֿון דער אַנדער זייט, זאָגט עס פֿאַרויס די שעפֿערישקייט פֿון דער נייער סאָוועטישער ליטעראַטור זינט

„סאָוועטיש היימלאַנד“ האָט אָנגעהויבן דערשנינען: זיי, די איצטיקע סאָ-וועטיש-ידישע שרייבער, האָבן אָן אומדערשעפלעכע ירושה הינטער זיך, אַ לעבעדיקן קוואַל פֿון וואָס צו שעפֿן. גלויבליכער, פֿאַרגרעסערט עס אין אונדז דעם ניט-געשטילטן ווייטיק פֿון היזק און דעם פֿאַרלאַנג, אַז דער המשך פֿון דער שעפֿערישקייט זאָל געזיכערט ווערן.

אמת, בלויז דער קאטאקליזם, אַ פֿאַלק-קאטאסטראָפֿע האָט געקאנט אַרויסרופֿן אַזאַ מין איבער-די ברעגן-כוואליענדיקע שעפֿערישקייט. פֿון אַנדערע נאַציאָנאַלע קאטאסטראָפֿעס זינען אונדז געבליבן איינציקע ווערק — אַן איכה ישבה, אַ סליחה וואָס בעט גאָט ער זאָל נקמה נעמען פֿאַרן פֿאַרגאַסענעם בלוט (די סליחה „אלהים אל דמי לדמי“ אין צינט פֿון ערשטן קרייצצוג), אַן אַלטער פינקס, וואָס באַוויינט אַ גירוש, ביאליקס „שחיטה שטאַט“ און ל. שאַפֿראָס „דער צלם“ נאָך 1905 — קיין מאָל אָבער האָט אַ גאַנצע ליטעראַטור אַזוי ניט אַרומגענומען אַ פֿאַלק, אים געווישט די טרער, באַוויינט זינע טויטע, געטרייסט מיט האַפֿענונג, גע-וועקט זיין צאַרן און געמונטערט צום קאַמף, ווי די סאָוועטיש-ידישע ליטעראַטור אין יענע יאָרן.

דער אַנשפּאַר אויף דער געשיכטע איז געווען אַן אַוניווערסאַלער. די גאַנצע קולטור פֿון פֿאַלק איז ווי צו-הילף געקומען, פֿעדעס האָבן זיך געצויגן הונדערטער און טויזנטער יאָר צוריק, נאַציאָנאַלע זכרונות האָבן אויפֿגעוואַכט. די סימבאָליק פֿון פֿאַלק איז באַזינגט געוואָרן און האָט אינ-ספּירירט די שלאַכטן פֿון איצט — אַ שנירל פּערל, וואָס האָט געלעבט בירושה אין דער משפּחה (פֿעפֿער), דורותדיקע יאַרצייט ליכט האָבן זיך צוריק אָנגעצוינדן (בערגעלסאָן), כל נדרי קריגט אַ נצעם תּיקון, ווען דער זקן אין טלית, ערבֿ יום-כיפור, דערהרגעט דעם נאַצי און שעפֿטשעט דערבײַ: „על דעת המקום...“ (מאַרקיש, „מלחמה“).

ווען מיזאַל אונטערפֿירן דעם סך-הכל פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור איבער דער וועלט אין די פֿערציקער יאָרן און אים פֿאַרגלייכן מיט דעם סך-הכל פֿון דער סאָוועטיש-ידישער ליטעראַטור אין די יאָרן פֿון גרעסטן אומגליק פֿון אונדזער פֿאַלק, וואָלט די סאָוועטישע ליטעראַטור אַריבער-געווייגן.

די ווערק וואָס זינען געשאַפֿן געוואָרן שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ נאַ-ציאָנאַל פֿאַרמעג אויף עולמות. ווי גיטטיק אַרעמער מיר וואָלטן געווען ווי אַ פֿאַלק, ווען מיר האָבן ניט פֿאַר זיך די פּנקסים פֿון העלדישקייט, מסירת-נפֿש, שינאה צום שונא און געלייטערטער ליבשאַפֿט צום פֿאַלק, וואָס די סאָוועטיש-ידישע ליטעראַטור האָט דעמאָלט געשאַפֿן.

ווען „סאָוועטיש היימלאַנד“ האָט זיך באַוויזן, האָט אַ פֿלייג-געטאַן מיט זעלטענער שעפֿערישקייט, מיט אַזוי פֿיל טאַלאַנט, מיט אַזאַ דער-הויבענער קוואַליטעט, אַז די סאָוועטיש-ידישע ליטעראַטור הייבט ווידער אָן פֿאַרנעמען אַ צענטראַל אַרט פֿון פֿאַלק-שאַפֿן אויף ייִדיש. ס'איז גענוג צו דערמאַנען האַלקינס לידער, וואָס ער האָט געשריבן אין די 50-ער יאָרן.

שעכטמאָנס קנאַכיקער „ערב“, ווי ער וואָלט סינטעזירט דעם נסתר מיט בערגעלסאָנען, משה טנעס לידער און זיין איבערדיכטונג פֿון „שיר השׁיר־רים“, די לידער פֿון זיאַמע טעלעסין, מאַטל גרוביאַן, שיקע דריז, אהרן ווערגעליס, רחל בוימוואַל, נאָטע לוריעס „הימל און ערד“, שמואל גאַר־דאָנס „פֿרילינג“, הערשל פֿאַליאַנקערס „דער בעקער פֿון קאַלאַמייע“, מען קאָן רעכענען און רעכענען, דער סך־הכל ווערט אימפּאַזאַנטער מיט יעדן נאָמען.

אַבער צו דער געלעגנהייט פֿון די 50 יאָר (און דעם אומפֿאַרמנדלעכן ציפֿער 15) מוזן מיר אויך אויסדריקן אונדזער טיפֿע אַנגסט, אונדזער צאַפל פֿאַר דער צוקונפֿט. אויב קיין שולן זינען ניטאָ, אויב קיין טעאַטער איז ניטאָ, אויב קיין ציטונג איז ניטאָ — טאָ וווּ איז די צוקונפֿט? „פל זמן עס ברענט דאָס ליכטל, קאָן מען נאָך פֿאַרריכטן“, האָט ש. האַלקין געזאָגט. אַבער ווי לאַנג קען אַ ליכטל ברענען, אויב עס האָט ניט קיין זויערשטאַף און אויב מע גרייט ניט צו קיין גינע ליכטלעך?

אַזוי פֿיל שטייט אין קאָן און ניט בלויז פֿאַר דער סאָוועטיש־ייִדישער ליטעראַטור, נאָר פֿאַר אונדז דאָ אויך. מיר, וואָס גלייבן אין אַ ייִדיש וועלט־פֿאַלק, מיר וואָס ווינקען זיך איבער און דערגאַנצן זיך איינער דעם אַנדערן, מיר, וואָס האָבן זיך געקוויקט מיט פֿעפֿערס לידער און מיט קושניראָווס און האַפֿשטיינס און קולבאַקס לידער און מיט בערגעלסאָנס „פענעק“ און מיטן יונגן פֿייוול סיטאָ און זיי באַטראַכט ווי אונדזערע ווערק, מיר, וואָס האָבן בשותפֿותדיק געטיילט מיט זיי ווינטשעווסקין און שלום עליכמען — מיר באַטראַכטן זייער שעפֿערישקייט ווי אַ קוואַל פֿון וועלכן מיר האָבן געטרונקען. פֿאַקטיש זינען מיר צוזאַמען באַזונדערע קוואַלן, וואָס שפּינן דעם זעלבן נאַציאָנאַלן רעזערוואַר פֿון קולטור און המשך, און אויב איין קוואַל טריקנט אַניין, ווערט אַרעמער אונדזער גאַנ־צער קולטור־רעזערוו. פֿון דעם נעמט זיך אונדזער אַנגסט און אונדזער ניט־זיכערקייט מיט דער צוקונפֿט. אונדזער פֿיין און זאָרג ווערן נאָך שאַרפֿער, ווייל אַנדערע קולטורן ווערן צוריקגעשטעלט און אונדזערע ניט. מיט געמישטע געפֿילן פֿאַרצייענען מיר דעם יום־טובֿ פֿון 50 יאָר סאָוועטיש־ייִדיש שאַפֿן. מיר גלייבן נאָך אַליין, אַז עס זינען פֿאַראַן גענוג פֿאַלקישע לעבנסזאַפֿטן און גענוג נאַציאָנאַלער הונגער און נויטווענדיקייט, אַז די סאָוועטיש־ייִדישע ליטעראַטור זאָל נאָך האָבן אַ לאַנג דורותדיקן באַטייטפֿולן קיום.

דער נאַציאָנאַלער אָדער אין דער סאָוועטיש- ייִדישער ליטעראַטור

א.

מִזֵּן כּוֹנֵה אִיו אָנצוּטִיטן, אַז נִיט קוקנדיק אויף אַלע אָפּוויי-
כּונגען, פֿאַרווירונגען און נגישות, וואָס די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור
איז דורכגעגאַנגען, אִיו זי, געמאַסטן מיט דער מאָס פֿון פֿאַלקישע שני-
כותן און דער טראַדיציע פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור,
אַרויס פֿון דעם פּראַצעס בלויז טיילווייז צעשעדיקט. איך וויל פּרוּוון
באַווייזן, אַז בעת די ייִדישע דערציאונג, למשל, אִיו אויסגעליידיקט
געוואָרן פֿון יעדן נאַציאָנאַלן אינהאַלט און אָנהאַלט, ווייל מע האָט ביי
איר צוגענומען די יום-טובֿים, אָדער אויסגעלאָשן דעם געשיכטע-לימוד,
אָדער איבערגעריסן די אָנגעהעריקייט-פֿעדעם מיטן ייִדישן פֿאַלק אי-
בער דער וועלט — האָט די ייִדישע ליטעראַטור זיך נִיט געלאָזט אויס-
הוילן פֿון דעם עבר און פֿאַרהיט אירע פֿאַלקישע וואַרצלען און שניכותן,
אַז זי האָט דורך דעם גאַנצן ווירוואַר נִיט פֿאַרלוירן דעם היסטאָרישן
זיכרון און נִיט דעם קנופּ מיט די פֿאַרגייערס — נִיט בלויז, ווי עס אִיו
אָנגענומען, ערשט אִין די 40ער יאָרן, נאָר במשך איר גאַנצן קיום.

איך וויל אַקצענטירן, אַז די ייִדישע ליטעראַטור אִין סאָוועטן-פֿאַר-
באַנד האָט — ווי מיר דאַרפֿן עס זען איצט, אויף דער טראַגישער ציק-
לאַראַמע פֿון חורבן און אויסמאַרדונג פֿון אירע שרייבערס — איר נאָ-
ציאָנאַל-ייִדישן כאַראַקטער נִיט אָנגעוווירן, אַז אַ פֿאַלקישער אָדער האָט
— ווען שטאַרקער, ווען שוואַכער, ווען באַהאַלטן, ווען נִיגלה — גע-
קלאַפט אִין איר, און אַז זי האָט אירע פֿעדעם מיט דער אומה —
נִיט גוקנדיק אויף אַלע דרויסנדיקע און אינעווייניקסטע דרוקן, און די
האַבן געקאַנט אומברענגען אַ ווייניקער פֿאַרוואַרצלטע ליטעראַטור, נִיט
איבערגעריסן. איך וויל באַווייזן, אַז זי אִיו געווען און געבליבן נִיט אַ
ליטעראַטור אויף ייִדיש, נאָר אַ ייִדישע ליטעראַטור.

איך זאָג דאָס אַלץ מיט אַ טאַפֿלטן מיין:

(א) מיר דאַרפֿן פֿאַרשטאַרקן אונדזער געראַנגל פֿאַרן צוריקשטעל
פֿון דער ייִדישער קולטור אִין סאָוועטן-פֿאַרבאַנד, מחמת — אִין שמואל
האַלקינס ווערטער — פֿל זמן עס ברענט אַ ליכטל, קאַן מען נאָך פֿאַר-
ריכטן. 10 יאָר פֿון איצט קאַן שוין זיין אִין גאַנצן צו שפּעט.

(ב) מיר דאַרפֿן — הן אין ייִדיש, הן אין ענגליש — אַרויסגעבן זייערע ווערק, אַפּקלעבן אַנטאָלאָגיעס פֿון זייערע שאַפֿונגען, זיי אַנבֿ-שליסן ניט נאָר אין אונדזערע לימודים אין די אוניווערסיטעטן, נאָר אין אַלגעמיינעם אוצר פֿון אונדזער ייִדיש־שעפֿערשיקייט. מיטן אויס-נעם פֿון דעם 800־זיטיקן „א שפיגל אויף אַ שטיין“ פֿאַרמאָגן מיר זייער ווייניק, און אין ענגליש — בלויז ברעקלעך, צופֿעליק געקליבענע ליי-דער, אַ שלעכטע, ניט רעפרעזענטאַטיווע פּראָזע־זאַמלונג און דאָס כּמעט אַליץ.

דער גרויסער נס פֿון דער סאָוועטיש־ייִדישער ליטעראַטור און דער בעסטער אַטעסטאַט פֿאַר איר נאַציאָנאַלער וויטאַליטעט איז דער פֿאַקט, וואָס זי האָט אויסגעהאַלטן אי דעם אַלגעמיינעם דרוק פֿון שטאַט, וואָס האָט אָנגעטאָן גרויסן שאַדן דער גאַנצער סאָוועטישער ליטעראַטור, און אי דעם דרוק און די אַטאַקעס פֿון דער ייִדישער קריטיק — אַליין אַ קרבן פֿון דרוק פֿון שטאַט — און ניט פֿאַרלוירן איר צורת־ייִדישקייט. בעיקר, איז דאָס אָנגעמאַסטן אויף די אומגליקלעכע דרנטיקער יאַרן (כאָטש פֿריער אויך). וואָס מער מען לייענט זיך אַרײַן אין די קריטי-קערס, אַליץ גרעסער ווערט דער באַווונדער פֿאַר דער קרעאַטיווער ליי-טעראַטור, פֿאַר איר כּוח זיך ניט אונטערצוגעבן און זיך לאָזן ברעכן, אַפֿילו ווען אַזוי פֿיל האָבן זיך געלאָזן בייגן, זיך געמוזט בייגן.

אין 1966, אין רעטראַספּעקט, פֿאַרטייִהלט די פֿאַרדאַרבנדיקע השפּעה פֿון די קריטיקערס דער סאָוועטיש־ייִדישער קריטיקער, ישראל סערעבריאַני. אין זײַן באַטראַרט צו שמואל האַלקינס לידער (מאַסקווע, 1966) שרייבט ער :

„אייניקע ראַפּפּישע קריטיקער האָבן געשטויסן האַלקינען, ווי אַ ריי אַנדערע דיכטער, אויפֿן וועג פֿון גרילצנדיקער דעקלאַראַטיווקייט. אַט די קריטיק האָט זיך אַפֿט געסטאַרעט אַפּטרייבן דעם דיכטער פֿון אַל דאָס נאַציאָנאַלע, געפרוויט קינסטלעך באַגרענעצן די מאַטיוון פֿון זײַן אַרגאַ-נישן שאַפֿן...“ (מזן קורסיוו — א. ג.).

דאָס שליסלוואָרט צום ציטירטן פֿאַראַגראַף איז „געסטאַרעט“. משמעות, אַז סערעבריאַני גלייבט, אַז אין פֿאַל פֿון האַלקינען איז עס זיי ניט געלונגען, כאָטש זיי האָבן אָנגעטאָן אַ סך שאַדן און טעראַריזירט אַ גאַנצע ליטעראַטור. אינטערעסאַנט איז אויך, אַז סערעבריאַני אַקצענטירט, אַז דער הויפטציל פֿון אַט דער טעראַר־קריטיק איז געווען „אַפֿ-טרייבן דעם דיכטער פֿון אַל דאָס נאַציאָנאַלע“, און „באַגרענעצן די מאַטיוון פֿון זײַן אַרגאַניש שאַפֿן“, הייסט עס: ער נעמט אָן, אַז דאָס נאַציאָנאַלע איז דער מאַטיוו פֿון דעם קינסטלערס אַרגאַנישן שאַפֿן.

כדי אַרויסצוהייבן דעם נס פֿון דער סאָוועטיש־ייִדישער ליטעראַטור, וואָלט מען געקאַנט אָנהויבען בערג ציטאַטן פֿון דער קריטיק, וואָס שטרייבן אונטער דאָס משוגעת און דעם ווילקיר פֿון דער עפּאַכע, ווען ס'האָט געשטיקט די טויטע האַנט פֿון סאַציאַליסטישן רעאַליזם.

אין דעם „אלמאנאך פֿון ייִדיש־סאָוועטישע שרײַבער“ (כאַרקאָוו קײַזער 1934) געפֿינען זיך טרויעריקע אַטעסטאַטן אויפֿן ווירװאַר פֿון דער צײַט. א. האַלדעס, אין אַן אַרבעט „וועגן פֿראַבלעמען פֿון סאַציאַ־ליסטישן רעאַליזם“, קלאַגט אַן האַפֿשטיינען, אַז ער „האַט דעם גרעסטן טייל אַסאַציאַציעס אָפֿגעקליבן פֿון דער אַלטער ייִדישער קולטור, דער־בײַ האַבן זיי אַפֿט געדינט צו נאַציאָנאַליסטישע צוועקן“; קוויטקאָן וואַרנט ער, אַז ער דאַרף בײַקומען „די פֿאַלקסטימלעכע פֿאַרעם, װאָס נעמט בײַ אים אָן צו מאַל דעם כאַראַקטער פֿון פֿרימיטיוויזם“; פֿיניבֿ־בערגן — זאָגט ער — „שטייט פֿאַר זיך צו באַפֿרייען פֿון די סימבאָ־ליסטישע רעשטן, מיט קיין סימבאָליסטישע מיטלען... קאָן מען זיך ניט אַנשליסן אין דער דיכטונג... פֿון סאַציאַליסטישן רעאַליזם“.

זײַנע הויפט פֿינלעך זײַנען געצילט קעגן מאַרקישן. בײַ אים געפֿינט ער „...נאַציאָנאַלע און שטעטלדיקע באַגרענעצטקייט און אָפֿילו נאַצי־אַנאַליסטישע מאַמענטן... אַ באַשטימטע אידעאָלאָגיע פֿון „בונד“...“ ער באַשולדיקט מאַרקישן, אַז װען ער געזעגנט זיך מיט דעם קלאַס פֿון „יאַרידניקעס און הענדלערס... פֿילט זיך אַ גרויסער װייטיק פֿון געזעגעניש...“, ד. ה. „אַז מאַרקיש, שילדערט די מענטשן פֿון אָפֿריענ־דיקן קלאַס, פֿון הענדלער־שטאַם װי „פֿאַראַורטיילטע נביאים און פֿילאַ־סאָפֿן... ער שלעפט זיי אויפֿן באַרג אָפֿריכטן זיי די קבֿורה...“ (זײַט 270-271-272 — דאָס באַציט זיך צו „דור אויס, דור אַזי“) און אַז „סוף־פֿל־סוף געלינגט מאַרקישן אין דער גאַנצער פֿאַעמע [„ברידער“ — א. ג.] צו געבן פֿאַרצייכנט, אין מער־װייניקער קאָנקרעטע שטריכן, דער עיקר דאָס שטעטלדיקע“ (זײַט 258).

אין אַן אַרבעט פֿון כ. דוניעץ (װעלכער איז, אַגבֿ, אומגעקומען ערגעץ אויף פֿאַרשיקונג סוף 30ער יאָרן), „די ייִדיש־סאָוועטישע ליטעראַטור ער־בֿ דעם שרײַבער־צוזאַמענפֿאַר“, אין זעלבן אַלמאַנאָך, גרויסט זיך דער מחבר מיט דעם װאָס עס איז „אין אַ באַשטימטער מאָס דורכגעפֿירט געװאָרן אַ קריטיק פֿון דעם נאַציאָנאַליסטישן שטראָם אין דער ליטעראַ־טור“... ער טרעט אויך אַרויס קעגן „באַשטימען מעכאַניש די שול פֿאַרן קינד לויטן נאַציאָנאַלן פֿרינציפֿ“ און האַט טענות צו נאָטע לודיע פֿאַר זײַן „תּחום־צוגאַנג... [און] סמאָקעווען דאָס ייִדישע־לעכע“, הלמאַי יענער האַט באַשריבן דעם „ייִדישן קאָלוירטניק“, און פֿאַרפֿעלט די „ברייטע אַטמאָספֿערע פֿון דעם גאַנצן לאַנד...“ (זײַט 225). ער לויבט טייל שרײַבער פֿאַרן „דערהפֿאַלגרייכען אויפֿדעקן די װאַרצלען פֿון ייִדישן נאַציאָנאַליזם“.

א) פֿאַרבינגענדיקע באַמערקונג: דוניעץ קריטיקירט די צוויי באַװוסטע ייִדישע פֿילאַלאָגן, נ. שטיף און א. זאַרעצקי, הלמאַי זיי האַבן אין דעם „אַרטאָ־גראַפֿישן װערטערבוך“, פֿון דעם אינסטיטוט פֿאַר ייִדישער קולטור אין אוק־ראַינע (פֿאַרלאָג „עמעס“, 1932), אַנגעשלאָסן און „קאַנאַזירט“ אַזעלכע װערטער און אויסדרוקן װי „מים אחרונים, מזג טוב, חי וקיים, עבודת פֿרך,

אומר ועושה, בשעתו, עולם התוהו, עוקר מן השרש" א. א.
 בייך, עם האָט די קאָמיסאַרן ניט געהאַלפֿן. עס איז קאַרדינאַל פֿאַלש
 די באַהויפטונג וואָס מיר האָבן געזען ביי אירוינג האָ, אין זיין אַרײַנ-
 פֿיר צו דער „טרעזורי אָו ייִדיש פּאַעטרי“, אַז די ייִדישע שפּראַך אין
 דער סאָוועטישער ליטעראַטור איז אויסגעליידיקט געוואָרן פֿון אירע העב-
 רעישע עלעמענטן. די אַלע אויסגעזעכנטע ווערטער און הונדערטער,
 הונדערטער אַנדערע זינען געבליבן לעבן אין דער שעפֿערישער שפּראַך
 פֿון דער סאָוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור — בניּם נסתר און ביי בער-
 געלסאַנען, ביי פּריץ מאַרקישן און עלי שעכטמאַנען און איציק קיפּניסן
 און שמואל האַלקינען און נאַטאַן זאַבאַרען און ביי אַזוי פֿיל אַנדערע.
 ניט די שפּראַך, ניט די לעקסיק און ניט די היסטאָרישע אַלוועס זיי
 נען אַנדערש געוואָרן, ניט קוקנדיק אויף דעם פֿאַקט וואָס אַ שלל נייע
 ווערטער — נעאַלאָגייזמען — געלונגענע, און טייל אומגעלומפערטע, אומ-
 געלומפערט אַרײַנגעשלעפטע, האָבן אַרײַנגעפֿלייצט אין דער שפּראַך).

ב.

אין 1947, אין נומער איינס פֿון דעם זשורנאַל „היימלאַנד“ וואָס האָט
 אַנגעהויבן דערשיינען אין מאַסקווע, געפֿינען זיך צוויי דעקלאַראַציעס,
 וואָס זינען איצט פֿון היסטאָרישן באַטייט. ביידע פּרוּווּן פֿאַרסך-הפּלען
 די ערשטע 30 יאָר פֿון דער ייִדיש-סאָוועטישער ליטעראַטור. שרײַבט
 אהרן קושנירָאָו, דער הויפּט-רעדאַקטאָר פֿון „היימלאַנד“:

„אָנהייבנדיק אַ נייעם פעריאָד אין דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער
 ליטעראַטור, האָט די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור מיט געפֿיל און
 טיפּסטן דרך-אַרץ אויפֿגענומען און טרײַ געירשנט דאָס בעסטע און פּראַ-
 גרעסיווסטע וואָס אונדזער פֿאַלק האָט דורות-לאַנג געשאַפֿן. דרייסיק יאָר
 ייִדיש-סאָוועטישע ליטעראַטור האָבן באַוויזן ווער איז דער ווירקלעכער
 יורש, אַפּשאַצער און פֿאַרזעצער פֿון מענדעלע, פּריץ, שלום עליכם, ווינ-
 טשעווסקי און אַנדערע קלאַסיקער אונדזערע.“

נאָך קלאַרער ברענגט עס אַרויס י. נויסינאָו, אין זיין אַרטיקל „גרוי-
 סע סך-הפּלען“ („היימלאַנד“, נומער 1, מאַסקווע, 1947):

„די סאָוועטישע ייִדישע קולטור, ליטעראַטור, קונסט האָט אויף איר
 אויפֿן איינגעזאַפט אין זיך די ביז-אַקטאַבערישע ייִדישע קולטור. אין די
 בילדער און מאַטיוון פֿון דער סאָוועטישער ייִדישער קונסט זינען איינ-
 געוועבט בילדער און מאַטיוון פֿון תּנ"ך, פֿון די פֿאַלקסטימלעכע אגדה-
 אוצרות, פֿון די מיטלעלטערלעכע ייִדישע דיכטער און פֿאַלקס-לעגענדעס
 פֿונעם טראַגישן מיטלעלטער, פֿונעם פֿאַלקס-שאַפֿן פֿון די לעצטע יאָר-
 הונדערטער און פֿון די קלאַסישע ווערק פֿון די גרונטליגער פֿון דער
 נייער ייִדישער ליטעראַטור, און ניט בלויז דאָס פֿילדורותדיקע דיכטע-
 ריש-שעפֿערישע וואָרט, וואָס דאָס ייִדישע פֿאַלק האָט אין משך פֿון דורות
 פֿאַרמאַגט, איז און ווערט פֿאַראַייגנט דורך דער סאָוועטישער ייִדישער
 קינסטלערישער קולטור, נאָר אויך די טראַדיציע פֿון פֿיל-דורותדיקן העל-

דישן און מסירת-נפשדיקן טאָט פֿון אונדזער פֿאַלק וועבט דורך די גאַנצע סאָוועטיש-ייִדישע סאָציאַליסטישע קולטור...

”די פֿאַרגאַנגענהייט ווערט דערבײַ אָפּגעשאַצט מיט דער אמתדיקייט און אַביעקטיוויקייט, וועלכע שטאַמט פֿונעם סאָציאַליסטישן וועלט-באַנעם און זיכערט די מעגלעכקייט אָפּצווואַרפֿן אַלטע פֿאַרשטויבטע שמות און פֿרוכטבאַר שעפֿעריש אויפֿלעבן און פֿאַראייגענען אמתע וועלט-היסטאָרישע און נאַציאָנאַל-היסטאָרישע ווערטן...”

כאַטש א. קושניראָווס און נוסיןאָווס רייד, אַרויסגעזאַגט אין אַן אַט-מאַספֿערע פֿון אַ קיצור-ימידיקן אויפֿבלי פֿון פֿרענזייט, קלינגען איצט, גענוי 33 יאָר שפּעטער, אויפֿן הינטערגרונט פֿון דעם חורבן פֿון דער ייִדישער קולטור און דער אויסמאַרדונג פֿון אירע שאַפֿערס (קושניראָוו איז געשטאַרבן אין 1949, זײַן פֿרוי איז שפּעטער אַרעסטירט געוואָרן; נוסיןאָוו איז אַרעסטירט געוואָרן אין 1949 און איז געשטאַרבן אין טורמע אין 1951, אַדער אין לוביאַנקאַ, דעם 12טן אויגוסט, 1952) — כאַטש זייערע ווערטער קלינגען איצט אַזוי טראַגיש, דריקן זיי אָבער אויס אַן אָפּשאַץ צו וועלכן מיר דאַרפֿן זיך ערנסט צוהערן.

ג.

איצט, אין רעטראַספּעקט, אַוועקשאַרנדיק דאָס שפּינוועבס פֿון אַלטע פֿאַרס און קעגנס וויל איך זאַגן: אויב איך נעם אָן, אַז די ייִדישע לי-טעראַטור איז פֿאַר אונדז די אַנגייענדיקע שנור פֿון פֿאַלקישער שעפֿע-רישקייט און המשכּדיקייט, וואָס גיט זיך תמיד אָפּ מיט צוויי תוך-פּראָב-לעמען — דאָס ייִדישע פֿאַלק אין קאַנטעקסט פֿון אַ ניער, שנעל אַג-דערש ווערנדיקער וועלט און דער ייִדישער יחיד אין פּלאַנטער פֿון זוכע-נישן און בלאַנדזשענישן, כדי צו געפֿינען זינע שניכותן מיט פֿאַלק און וועלט; אויב איך נעם אָן, אַז די ליטעראַטור האָט געהאַלפֿן דעם פֿאַלק אַריבערגיין היסטאָרישע שוועלן, סאָציאַלע און געאָגראַפֿישע, און אַנגע-הויכט דעם יחיד מיט אַ געפֿיל פֿון זעלבוערטיקייט און זעלבדערקענ-טעניש אין אַ זיך שנעל ענדערנדיק און דערשרעקנדיק ניי לעבן; אויב זי איז געווען סאָציאַל אַנגעלאָדן און האָט אים געהאַלפֿן פֿאַרשטיין דעם איצט און פֿאַרהיטן זינע וואַרצלען — און דאָס איז אמת וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור אי אין מזרח-איראָפּע און אי אין די אַמעריקעס — אויב דאָס איז מײַן מאָס, — האָט די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור זיך געשטעלט די זעלבע צילן און דירעקט געצויגן די פֿעדעם פֿון די פֿאַר-גייערס. אין אַן אַנדער אידיאָם און אין אַן אַנדערער צייט האָט זי זיך געשטעלט ענלעכע אויפֿגאַבן און געפֿירט כמעט די זעלבע געראַנגלען, — זי איז דורכגעוועבט מיט דעם זעלבן, כמעט פּינלעכן, פֿאַרלאַנג צו העלפֿן דעם פֿאַלק זיך אַריענטירן און צופאַסן צו ניע, פֿאַר זיי פֿרעמדע, באַזינגען, צו אַ ניעעם עקאָנאָמישן סיסטעם, ניעע אויפֿרודערנדיקע גע-זעלשאַפֿטלעכע תנאים.

די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור האָט ממשיך געווען די גרונט-שטריכן פֿון דער מאַדערנער קלאַסישער ייִדישער ליטעראַטור, דהננו: נעמען אויף זיך די מושא פֿון דער ייִדישער גורלדיקייט, דערשפירן דעם פֿולט פֿון נאַציאָנאַלער אחריות, אַנשטעלן זיך פֿאַר די קליינע מענטשע-לעך, ווינטער ציען דעם הומאַניזם פֿון די גרונטלייגערס און דעם באַ-וויסטזיין פֿון המשכדיקייט.

אמת, אַז דאָס אַלץ איז געשען אויף דער פֿאַן פֿון דער גרעסטער איבערקערעניש אין דער געשיכטע, אויפֿן הינטערגרונט פֿון עקספּלאָזיעס, וואָס זייער גלזכן האָט די וועלט קיין מאָל פֿרענער ניט געזען, אין אַ צינט ווען עס האָבן געפּראַלט נייע טעמעס, נייע העלדן, נייע פֿאַדערונגען און נייע פּראָבלעמען. דער געראַנגל, אַפֿילו פֿון סאַציאַליסטישע פּאַזיציעס, איז נאָך אַבער אַלץ געווען ביי ס'רובֿ שרעכערס אין די ראַמען פֿון פֿאַלקס-לעבן, פֿאַר דעם פֿאַלקס ווילזיין און ווידערגעבורט. ווען דער יונגער איזו כאַריק דערציילט, אַז „ס'האָט זינט אַ שטעטלע אַ גאַנצע מיך אָנגערופֿן אַנטיסעמיט“, איז עס גאַרניט אַזוי ווינט פֿון דעם וואָס מיט אַ צוויי דורות פֿרענער האָט מען אַ יונגן שרעכער אָנגערופֿן „אַפּיקורס“, טריף-פּסולניק, דעם זעלבן כאַריקס „פֿאַרגייט, איר אומעטיקע זיידעס“ איז געווען ניט מער ווי אַן אַראָגאַנטער ריס פֿאַרויס פֿון אַ נייעם דור, וואָס דאַרף מורד זיין אין די זיידעס, פּדי שפּעטער, נאָך אַלע מרידות, אַפּקלעבן און דיסטילירן דאָס ווערטיקע און נייטיקע פֿון די זעלבע זיי-דעס און עס מיטטראַגן מיט זיך.

איך זאָג, דעריבער, אַז עס איז ניט ריכטיק, אַז ערשט אין די 40ער יאָרן איז די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור געוואָרן אַ פֿאַרטיפּט גאַ-ציאָנאַלע. זי איז דאָס געווען פֿון אָנהייב אָן, די שרעכער אירע זינגען געווען קינסטלערס, וועמעס וואַרצלען האָבן געשטעקט אין די טיפּענישן פֿון פֿאַלק. זיי האָבן געבראַכט מיט זיך די קולטור-זכרונות און קולטור-אַטריבוטן פֿון אַ פֿאַלק מיט וועמען זיי האָבן די פֿעדעס קיין מאָל ניט איר בערגערין. די ייִדיש-סאָוועטישע ליטעראַטור וואָלט געווען אַ קנאַפּערע, פֿון אַ קלענערער נאַציאָנאַלער ווערט, ווען זי וואָלט ניט האָבן געווען דער המושך פֿון אַ דורותדיקער שטפּערישקייט, מחמת עס קאָן בכלל ניט זיין אַ ליטעראַטור אָן נאַציאָנאַלע פֿעדעס, אָן פֿאַלקישע וואַרצלען און ווערטן — אָן פֿאַלק. זי וואָלט ניט געווען געדויערט און מיר וואָלטן איצט ניט אונ-טערגעצויגן קיין דיִן־חשבוּנס און זיך ניט געוואָרנט ניט צו פֿאַרלירן קיין ירושה, ווייל ס'וואָלט קיין ירושה צו פֿאַרלירן ניט געווען.

איך וויל ברענגען — בתכלית הקורצקייט, כמעט טעלעגראַפֿיש — עטלעכע, מיט אַ כּיוון מער באַקאַנטע, דוגמאות פֿון די ערשטע 12-13 יאָר פֿון דער סאָוועטיש-ייִדישער ליטעראַטור:

שוין דער אָנהייבער, דער יונגינקער פּאַעט, וואָס האָט געפּאַטערט די סאָוועטיש-ייִדישע ליטעראַטור און איז געפֿאַלן צו 29 יאָר, אין 1919, אַשר שוואַרצמאַן, וועמעס ליד איז געווען אַ געמיש פֿון דינער לירישקייט

און א שאַלרוף בעת א ספּנה, האָט געשטעלט דעם טאָן, זינע לידער האָבן פֿאַרמאָגט אַ לויטערע רעטאַרישקייט, שיער נישט אַ תּנכישן ריטעם, כאַטש זיין פֿורעם איז געווען נישט און דער פֿערז פֿרייז. אין קיין שום אַנדער לשון, דאַכט זיך, וואָלטן אַזעלכע, אין תּוך דעקלאַראַטיווע, שורות נישט געקלונגען אַזוי נאַטירלעך, אַזוי ייִדיש, שיעור נישט חומשידיק, ווי שוואַרצמאַנס :

„פֿון הייַזער אַרעמע, פֿון שטיקנדיקע וואַרשטאַטן,
פֿון לאַנגע וואַגל־נעכט, פֿון הונגעריקע טעג,
געקומען זייט איר, ברידער מיין, פֿילע,
צו ווייזן דעם פֿרייז פֿון שטילער מי,
דעם וויי פֿון אייער ליב,
דעם אויסגעשריי פֿון דורות און פֿון צייטן“ —

ער אַטעמט, דאַכט זיך, מיט עדעלשטאַטן און מיט רייזענען, מיט דורות אַרעמע לייט, מיט קולבאַקס אַרעמאַן „וואָס איז אומעטום איבעריק פֿאַראַן“ — און ער איז דאָך שפּאַגל נישט. אַדער :

בייניש שטיימאַן — אומגעקומען נאָך ייִנגער ווי אשר שוואַרצמאַן — וואָס שפּאַרט זיך אַן אין זינע קורצע דראַמאַטישע פּאַעמעס אויף די אַל־זיעס פֿון אַל־ייִדישע גאולה־חלומות. ער ניצט אויס טויזנטעריאַריקע האַפֿ־פֿענונגען און דערוואַרטונגען אויף גאולה, כדי צו באַרעכטיקן און פֿאַר־שטיין דעם איצט. זינע געשעענישן קומען פֿאַר אין אַ שטיקנדיקער מיטל־עלטערלעכער אַטמאָספֿערע, אין וועלכער דאָס פֿאַלק האָט געלעבט אין משך פֿון יאָרהונדערטער. נישט בלויז די אַטמאָספֿערע, נאָר אויך דעם ביטחון אין אויסלייז שפּט ער פֿון אַל־פֿאַלקישע ברונעמס. ער אַטעמט מיט פּרצישע וויזיעס אין יעדער שורה, אין יעדן סימבאָל.

די אַלטע פֿרוי, אין גאָדינערס מענטש מיט דער ביקס (1929), הערט אין דעם אַפּפּלאַנג פֿון די מאַרשירנדיקע אַרמייען, בעתן בירגער־קריג, דעם גאַנג פֿון „משיחס חייל“. עס טויכן אויף אין איר משיח־דערוואַרטונגען און זעאונגען פֿון דור־דורות, אַפֿילו שבת־צבֿי־וויזיעס.

ווען קושניראָוו דאַרף אַ העלד, כדי צו געבן יחוס דעם איצטיקן הע־ראַיזם, גייט ער צוריק צום ווילנער שוסטער־ייִנגל פֿון 1902, צו הירש לעקערטן.

מענדל, אין מאַרקישיעס „דור־אויס, דור־אין“ (1929) פֿאַסט אויף די איי־בערקערעניש מיט זיין נאַציאָנאַל־היסטאָרישן חוש: ווייל די אַלטע וועלט איז אַ טמאדיקע, זי ברענגט אום זיין פֿאַלק, דעריבער בענטשט ער זיין זון עזרא, וואָס איז אַ טייל פֿון דער רעוואַלוציע, מחמת זי, די רעוואַלוציע, האָט זיך פֿאַרמאַסטן אויף דער וועלט פֿון טומאה און רישעות. מענדל

זעט עזראן ווי אַ המשך פֿון זיך און פֿון די דורות פֿון וועלכע ער, מענדל, איז אַרויסגעוואַקסן*.

לעבן דעם בוים, אויף וועלכן די פּאָגראַממטשיקעס האָבן אויפֿגעהאַנגען גען מענדלען, געפֿינט עזרא דעם פֿרומען טאַטנס צוואַה, אין וועלכער דער טראַדיציאָנעלער טאַטע וועבט אַריין דעם זון אין דער מאַטעריע פֿון זיינע דורות:

„...אַז גאַט האָט געטאַן באַוויליקן, ס'זאָל פֿון מיין גזע אַרויס־קומען אַזאַ ווי די וואָס שטאַרבן על קידוש־השם פֿאַר אַרעמע און יתומים, באַדאַרף איך זיך שטעלן פֿאַר דעם בית־דין־של־מעלה ווי זינער אַ טאַטע... אַז רבי עקיבֿא אַליין איז דאָך אויך אַרומ־געפֿאַרן און געפֿריידיקט קעגן מלכות, קעגן רויים...“

„...דערביער, טייערער זון מינער, גיי מיט דעם וועג וואָס דו האָסט פֿאַר זיך אויסגעטראָטן... נאָר די געלייטערטע מענטשלעכע איינדיקייט... זאָל זיין אויסגעקריצט אויפֿן טאַוול פֿון דיין האַרצן און זי זאָל דיך פֿירן אין די שטעגן פֿון רעכטפֿאַרכטיקייט אַלע טעג פֿון דיין באַשערטער צייט אויף דער וועלט... דאָס זינען די לעצ־טע ווערטער פֿון דיין פֿאַטער.“

נאָך דעם זינען געקומען די אומגליקלעכע 30ער יאָרן, ווען עס האָט זיך געקאַנט דאַכטן, אַז די ליטעראַטור האָט אָנגעהויבן פֿאַרלירן איר נאָ־ציאָנאַל פנים — די צעשטערנדיקע עפֿאַכע פֿון דער טויטער האַנט פֿון סאַציאַליסטישן רעאַליזם (ווען מען האָט ביי אַ שרייבער־צוזאַמענפֿאַר, אין 1934, געפֿרעגט ביי אַיסאַק באַבעל, הלמאַי ער שרייבט ניט לעצטנס, איז זיין ענטפֿער געווען: „איך שרייב אין זשאַנער פֿון שוויגן“). די קריטיק איז געוואָרן קרענקלעך סעקטאַנטיש. זי האָט געשטויסן די ליטעראַטור אויף אַ־נאַציאָנאַלע הינטערגעסלעך. עס איז גענוג צו דערמאַ־נען א. ראַנצווינגס אומגליקלעכע אַרבעט וועגן פּרצן „דער ראַדיקאַלער פּעריאָד פֿון פּרצעס שאַפֿן“, ליטוואַקאָוס טעזיסן וועגן פּרצן, די אַטאַקעס אויף שלום אַשן, טייל פֿון פֿעפֿערס פּאַלעמישע לידער און אַן אַ שיעור אַנדערע. אַפֿילו דער זעלטן פֿיאיִקער מאיר ווינער האָט אָנגעשריבן אַן אומגעלומפּערטע אַרבעט וועגן שלום עליכמען פֿון וועלכער ער האָט זיך עטלעכע יאָר שפּעטער אָפּגעטרייסלט; מאַקס עריק — אַ גיט־אַנשטענדיקע אַרבעט וועגן פּרצן אין טשערנאָוויץ א. א. וו. א. א. וו.

עס איז באמת אַ ווונדער, אַז די ליטעראַטור האָט אויסגעהאַלטן דעם אַנפֿלי פֿון דער „גרייצנדיקער דעקלאַראַטיווקייט“ (ווי סערעבריאַני האָט

* „דור־אויס, דור־אַינ“ איז אַרויס אין 1929. פֿינף יאָר שפּעטער, אין 1934, אַטאַ־קירט א. האַלדעס דאָס ווערק, צוליב „די נאַציאָנאַליסטישע מאַמענטן“ און דעם פֿאַקט וואָס ער שילדערט די מענטשן פֿון אָפּגייענדיקן קלאַס „ווי פֿאַראַרטילטע נביאים און פֿילאָסאָפֿן“. אַפֿילו דער ווונדערלעכער מאיר ווינער דערמאַנט, אַז „מאַרקיש האָט ליב געהאַט קאַקעטירן מיט נאַציאָנאַליסטישע שטימונגען“.

זיך אויסגעדריקט (שפעטער) איך וויל זאָגן, אַז דאָס אויסהאַלטן גופא איז אַ בולטער באַווייזן אויף דעם איבערלעבן כוח פֿון דער ליטעראַטור. עס איז ניט געווען קיין איינער פֿון די, וועמעס ירושה מיר ווילן אָפּהיטן, וואָס זאָל אין יענער צייט ניט האָבן געווען אויסגעשטעלט צו פֿאַרטייליקנדיקער קריטיק. געשטרויכלט געוואָרן זיינען טייל דאָ און דאָרט — יא, געשטעלט געוואָרן אויף די קני — צייטנווייזן יא, געבראַכן — ניט. ניט אַז ייִדישע ליטעראַטור איז ניט געווען גרייט אויף טאַציאָליזם, זי איז אָבער ניט גע-ווען גרייט אויף אַנטנאַציאָנאַליזירט ווערן.

דער פֿאָדעם פֿון נאַציאָנאַלער אינהאַלטלעכקייט האָט זיך בפֿירוש ניט איבערגעריסן, די פֿאָלקישע וואָרצלען — ניט איבערגעהאַקט. אַ סימן: — דאָס וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן דווקא אין די 30ער יאָרן. אַט איז אַ שנע-לער חשבון פֿון טייל ווערק, אין וועלכע עס האָט געקלאַפט אַ שטאַרקער נאַציאָנאַלער אָדער, ווערק וואָס האָבן בפֿירוש געצויגן זייער יניקה פֿון דורותדיקער ייִדישער שפֿערישקייט.

נסתר האָט אַנגעשריבן דעם ערשטן באַנד „משפּחה מאַשבער“ — אַנגעהויבן אין 1934, אַרויס אין 1939 — אַ ווערק פֿון גאַלער, טיפֿער אהבת־הפֿאָלק. דאָכט זיך, אין קיין שום אַנדער ווערק אין דער ייִדישער ליטעראַטור וואָקסט ניט אַרויס די ייִדישע שטאַט באַרדיטשעוו, אַלע שיכטן פֿון פֿאָלק, מיט אַזוי פֿיל ליבשאַפֿט און וואַרעמקייט, טיף נאַציאָנאַל, דין, סענסיטיוו, דער אַמאָל געשילדערט מיט אַזוי פֿיל צאַרטער פֿאַרשטענדע-ניש, דעם פֿרומען לויס רעליגיעזער עקסטאַז — מיט אַזוי פֿיל טיפֿער פּרצישער צאַרטקייט און סענסיטיווקייט, די ייִדשע אַרעמקייט מיט אַזוי פֿיל רחמימדיקייט. (ש. ניגער זאָגט: „ער זעט דאָס ליכט, ניט בלויז שאַטנס פֿונעם פֿאַרצייטיקן ייִדישן לעבן“).

משה קולבאַקס „בויטרע גולן“ (1937), וווּ ער זוכט דעם וואָרצל פֿון דער פֿאָלקישער העלדישקייט און יושר־געפֿיל אין דער פֿאַרגאַנגענהייט¹, קולבאַקס זעלטן קלוג און סענסיטיוו ווערק „זעלמעניאַנער“, וווּ דער אַלטער דור ווערט געשילדערט מיט וואַרעמער אַינזעעניש און טיפֿער ליבשאַפֿט.

שמואל האַלקינס „בר־כוכבא“, וווּ ער גראַבט טיף אין דער פֿאַרגאַנג-גענהייט צו געפֿינען וואָרצלען פֿון דערהויבנקייט און קידוש־הפֿאָלק, איז דעמאָלט דערשינען.

(אין די זעלבע יאָרן איז האַלקין אויסגעשטאַנען נגישות פֿון אַלע זייטן. דאָברושין האָט אים פֿאַרמישפט: „ש. האַלקין איז געאַנגען מיטן אַלטן און פֿאַרעלטערטן נאַציאָנאַלן און נאַציאָנאַליסטישן קולטור־וועג, מיט אַ ירושה־אַנלאַדונג פֿון דער אַלטער קולטור־סיסטעם, וואָס איז פֿאַר-

¹ מע דערציילט, אַז לאַזאַר קאַנאַנאָוויטשן איז ניט געפֿעלן „בויטרע“, מחמת קולבאַק באַווייזט אַלטע פֿאַרשמוידערטע ייִדן אין קאַפּאַטעס.

בונדן מיט דעם גניסטיק־עטישן תוך און עצם פֿון דעם פֿאָראַנגעגענעם בני אונדז בירגערלעכן וועלט־סדר".

אין די 30ער יאָרן האָט בערגעלסאָן אָנגעשריבן זיין 2טן טייל „פע־נעק"; מאַרקיש — „ברידער"; אַברהם קאהאַן — די דראַמע „אהרן לי־בערמאַן"; מ. דאַניעל — אַ דראַמאַטיש ווערק „שלמה מימון", און אַ גרוי־סע צאָל אַנדערע.

דאָס, וואָס איז געשען אין די 40ער יאָרן, באַשטעטיקט פֿון דאָס ניין, אַז אַפֿילו אין די שווערע 30ער יאָרן האָט דער פֿאָדעם פֿון נאַציאָנאַלן מהות און באַטניט זיך ניט איבערגעריסן. דער נאַציאָנאַלער אַדער האָט ניט אויפֿגעהערט קלאַפֿן. מער נאָך: דאָס וואָס איז געשען אין די פֿער־ציקער יאָרן, וואָלט ניט מעגלעך געווען, אויב די טיף נאַציאָנאַלע וואַרצ־לען וואָלטן פֿאַרטריקנט געוואָרן אין די 30ער יאָרן.

ד.

אין די 40ער יאָרן, ווען דאָס לעבן פֿון פֿאָלק איז געלעגן אויף דער שאָל פֿון דער וואָג האָט די סאָוועטיש־ייִדישע ליטעראַטור אַן אַטעם גע־טאָן מיט זעלטענער גניסטיקער גבורה, געצויגן יניקה פֿון יעדן אויפֿבליק פֿון העלדישקייט אין אַלע עפֿאַכעס פֿון אונדזער לאַנגער געשיכטע, זיך איינגעגראָבן אין די טיפֿענישן פֿון פֿאָלקס לעבן — דאָרט, וווּ עס שלאָגן די שטאַרקסטע און דויערנדיקסטע קוואַלן — ביז די אוראַלטע חומש־מעשות, ביז שמעון און לויס נקמה פֿאַר זייער פֿאַרשוועכטער שוועסטער (מאַרקיש), ביז דער לעגענדע פֿון חנה און אירע 7 זין (כאַשטשעוואַצקי). אמת, אַז דאָס אומקערן זיך צום עבר איז אויך געווען אין קורס פֿון דער רוסישער ליטעראַטור אין יענער צייט. אָבער קיין פֿאַרגלעך איז ניטאָ. ווי אַלע שליוון וואָלטן זיך געעפֿנט. ניט סתם היסטאָרישע אַלויזיעס, נאָר בֿפֿידוש המשד־רינגען — „פֿון ניט פֿאַרוועלקנדיקן אוראַלט איד פֿאַרנעם, / ווי אַ צוואה, דעם גערויש פֿון שלאַכטן", שרייבט מאַרקיש. די אוראַלטע שלאַכטן טראָגן אין זיך אַקטועלע, היינטצייטיקע אָנזאָגן. ווען דער העלד פֿון מאַרקישעס „מלחמה", גור־אריה, קריכט אַרויס פֿון באַרג באַבי־יאָר־הרוגים און שלאַפֿט אַפֿן, זעט דער ייִדישער דאַק־טער, וואָס וואַכט איבער אים, „אין דעם איינגעשלאַפֿענעם אַן אַלטע טויזנט־יאַריקע מגילה".

מיט טראַגיק און פּאַטאָס דערהייבט פּרץ מאַרקיש דעם יונגן הירש גליק, דעם מחבר פֿון „זאָג ניט קיין מאַל", צו אַ נאַציאָנאַלן סימבאָל. ער פֿאַרוועבט אים אין דער אייביקער יצירה פֿון פֿאָלק. אַפֿילו דער שיפורער נאַצי, וואָס יאָגט זיך נאָך דעם יונגן הירש גליק, שרייבט צו אים:

„נו, גיב זיך אונטער, יודע מאַקאַבעי".

ווען דער יונגער גליק דערנענטערט זיך צום שניטער, וואָס דאַרף

זיין די ברענענדיקע ווילנע, אויף וועלכן ער „וועט אליין זיך געבן אן עליה“, דערזעט ער:

„געווען דער שייטער איז מיט דורות אָנגעהויפֿנט,
קיין וועג האָט ווײַטער גליק אין ערגעץ ניט געהאַט.
דאָ איז דער אָנהייב, מער ניטאָ איז ווי צו לויפֿן.
סיגאַבן פֿון פֿייער זיך געגעבן אַ פֿאַרמאַך

ביי גליקן אויף אַן אויגנבליק די אויגן:
געקאַרטשעט האָבן זיך די בלעטער פֿון תּנײַך,
די טעקסטן האָבן זיך ווי פֿאַנצערס מעשענע געבויגן
און אין דעם ווינטיק־בושעוודיקן פֿלאַם זיך הערט

סיגעוויין פֿון איובן מיט זינע לעסטערדיקע פֿראַגעס ...
און אַלע ווײַל גיט זיך דער רויך אַ דריי,
און אַלעמאַל גיט זיך דאָס פֿייער אַ פֿאַרקאַטשע,
נאָר אין דעם טליענדיקן אַט, גלייך ווי אַ בינטל היי,

דאָס פֿייער מעלה־גרהט מענדעלעס פֿאַריאַגטע קליאַטשע ...
און מיט אַ קריעה־אויפֿגערײַסענעם געהיל,
געקרייציקט אויף די סוויטשענדיקע קוילן,
שלום עליכם קוקט אין פֿלאַם איבער דער בריל

און וואַרגט זיך מיט אַ טרער: „אַך טי, ריבונו של עולם“.
ניטאָ קיין הימל מער! אַ פֿינצטער העמד,
אין דעם אַ האַלבע וועלט, אַ הוילע, אָנגעטאַן איז,
און צווישן פֿייערדיקע לייטערס, אַפּגעשטויסן, פֿרעמד,
איבער דעם כאַאַס בלאַנדזשען פרצעס מתנות ...

דאָ זײַנען אַלע, ביז די אַבֿות פֿון דער וועלט.
דאָס פֿייער וויקלט זיך — אַ וואַליק אויף אַ וואַליק,
און סײַקלאַפט נאָך אַלץ צום כּסא־הכּבֿודס שוועל
די „שחיטה־שטאַט“ פֿון חיים נחמן ביאַליק ...“

דער אַנשפּאַר אויף דער געשיכטע איז געווען אַן אוניווערסאַלער. די
גאַנצע קולטור פֿון פֿאַלק איז ווי צו הילף געקומען, פֿעדעם האָבן זיך
געצויגן הונדערטער און טויזנטער יאָר צוריק. נאַציאָנאַלע זכּרונות האָבן
אויפֿגעטויכט. די סימבאָליק פֿון פֿאַלק איז באַנניט געוואָרן און האָט אינ־
ספּירירט די שלאַכטן פֿון איצט.

אין יענע יארן איז געשאַפֿן געוואָרן מאַרקישעס „מלחמה“ און פֿע־
פֿערס „שאַטנס פֿון דער וואַרשעווער געטאָ“, וואָס ענדיקט זיך מיט דעם
ייִדישן ייִנגל, וואָס — אַן אַזינגעוויקלטער אין דער געטאָ־פֿאַן — פֿאַלט
קיין מאָל ניט אַרונטער, און כאַטשעוואַצקיס „דאָס פֿאַלק איז אויפֿגע־
שטאַנען“, און בערגעלסאַנס „לאַ אַמות פֿי אחיה“, און מאַרקישעס „געטאָ־
גראַד“ און פֿעפֿערס „באַלאַדע פֿון בערלינער קונצנמאַכער“ און „איך
בין אַ ייִד“, און מאַרקישעס „צו אַ ייִדישער טענצעריין“ און „צום ייִדישן
שלאַכטמאַן“, וווּ ער דערקלערט, אַז: „וועסט, ייִדישער סאַלדאַט, זיך ניט
צעשיידן מיט דער ביקס, ווי ס'האַבן דינע זיידעס ניט צעשיידט זיך
מיטן ספֿר.“ (דער אַלטער „סיפֿאָספֿראַ“ — די שווערד און דאָס בוך).
שמואל האַלקין שרייבט זינע עקספּלאַסיווע איכה־שוורות:

„איר מיינט, אַז שטיינער ווייסן ניט?
איר מיינט אַז ברעגן הערן ניט?
כ'האַב אויך אַזוי געמיינט.
כ'האַב געזען אַ שטיין אין וואַסער,
ניט פֿון וואַסער אַ נאַסער —
ס'האַט דער שטיין געוויינט.“

(„דער גוטער ווינט“)

און אין זיין בוך לידער „פֿון שלאַכטפֿעלד“ (מאַסקווע, „דער עמעס“,
1943) — אַפֿשר מיט אַן אָנווונק אויף דעם וואָס ס'איז געקומען שפֿע־
טער — גיט עזראַ פֿיגינבערג אַפֿ „מזן באַריכט“, ווען ער קומט אַהיים
אויף אורלויב:

„מיין פֿאַלק, מיין ייִדיש פֿאַלק... דו האַסט דאָך מיר דעם גלי,
די פֿיג, די שײַג, דעם טיפֿן מוט געגעבן.
„בדמיך חיי... בדמיך חיי...“
„אין דיין בלוט זאָלסטו לעבן... אין דיין בלוט זאָלסטו לעבן...“
ביסט אַלע, אַלע נאַכט, ביסט אַלע, אַלע פֿרי
מיט מיר, אַרמייער, מיטגעגאַנגען נאַענט, נעבן.
ניט דו ביסט אומרייג, פֿאַלק, דיין פֿיינט איז קויט און ברוד.
ביסט רייג, מיין ייִדיש פֿאַלק, און הייליק איז דיין בלוט!...“

און ווער עס זאָגט, אַז איך, איך בין דאָ פֿרעמד,
ווער ס'קוקט אַף מיר מיט גאַל און גיפֿטיק און פֿאַרביסן —
דער וויסטער רוח אים וויסט, דער וויסטער רוח אים נעמט, —
ניט מיין נאַגאַן — מיין חבֿרס ביקס וועט אים צעשיטן.
מיין פֿאַלק, מיין ייִדיש פֿאַלק אין זיין, אין פֿאַרבלוטיקט העמד,
פֿון וויסטער צוקונפֿט די פֿעלקער דיך באַגריסן.

כ'בין שטאָלץ, איד זאָג עס איבער אַלע, אַלע שחיתות :
 ס'איז מ'ין געזיכט און ס'איז מ'ין גאַנג און ס'איז מ'ין האַרץ — סעמיטיש".

גיט צו צו דעם נסתרים "קרבות", בערגעלסאָנס "געווען איז נאָכט און געוואָרן טאָג" — און דער עיקר, מאַרקישעס "טראַט פֿון דורות" (געשריבן אין 1947-1948, דערשינען אין 1966), ס'איז סימבאָליש, אַז מאַרקישעס שעפֿערישקייט זאָל זיך ענדיקן מיטן "טראַט פֿון דורות". מאַר-קיש הייבט אַרויס די גורלדיקע פֿאַרשטענדעניש פֿון טאַטן (שניע רינג-גאַלד), אַז "פֿון אַלע פֿעלקער ווילן זיי מאַכן קנעכט, פֿון אונדז יידן ווילן זיי מאַכן זיף" און די דערהויבענע העלדישקייט פֿון זון, וואָס שטאַרבט מיט שטאַלץ פֿאַרן פֿוּד פֿון פֿאַלק.

און אין נסתרים "פֿלאַראַ", "פֿאַרקנסט" דער טאַטע, דער דאָקטאָר, זיין טאָכטער צו "דער פֿאַרגאַנגענהייט" מיט אַ ירושה-פֿינגערל פֿון היס-טאַרישן יחוס. אַט ווי די טאָכטער, פֿלאַראַ, געדענקט דעם פֿאַטערס רייד :

" — דאָס האָב איך פֿאַר דיר אויסגעזיט... ס'איז אַ ירושה-פֿינגערל פֿון מיין מאַמען, פֿון מיין באַבען, ביז אַרויף אין יענע צייטן, וועלכע איך געדענקט שוין נישט... דאָס איז, אגב, — האָס-טו צוגעגעבן, — אַ געשאַנק, וואָס ס'האַט באַקומען זינער אָן על-טער-עלטער-זיידע, אויך אַ דאָקטער, נאָך פֿון די צייטן פֿון אַ רבֿ מנשה בן ישראל; אַליין געבוירן אין פֿאַדוואַ, וואָס אין אי-טאַליע, האָט ער דערנאָך איבערגעוואַנדערט קיין ענגלאַנד, פֿון דאַרט, ווידער, דורך האַלאַנד און דייטשלאַנד — קיין פּוילן, וווּ ער איז אָנגעקומען אַלס ליבדאָקטער אין קיניגלעכן הויף... ער האָט געלאָזט נאָך זיך, — האָסטו ווידער געזאָגט, — אַ געשיכט לעכן שם מיט זיינעם אַ "ספֿר הרפֿואות" און אין זיין משפּחה — אַ געדעכעניש פֿון אַ הויך-זיטלעכן מענטשן. ער האָט זיך גרויס חן און אַכטונג דערוואָרבן, איז פֿיל באַשאַנקען געוואָרן. און איי-נע פֿון די מתנות איז אַט דאָס רינגעלע, ספּעציעל, ווינט אויס, ביי אַ יידישן גאַלדמיד באַשטעלט.

— ס'איז אַפֿשר אַ ביסל ראַמאַנטיש, — האָסטו געזאָגט פֿאַר-לעגן שמיכלענדיק, — אַבער ס'מאַכט ניט... נעם עס, טראַג עס געזונט און מיט ווירדע, ווי זינע באַבעס, עלטערבאַבעס ביז יענע צייטן, וועלכע איך געדענק שוין ניט, האָבן עס געטראָגן.

— דערמיט, — האָסטו ווייטער געזאָגט און דערבני האָט זיין שטים שוין עטוואָס פֿינערלעך געקלונגען, — פֿאַרקנס איך דיך, אַזוי צו זאָגן, צו זיין פֿאַרגאַנגענהייט, און צו דער צוקונפֿט, קינד, וועט דיך שוין אָן אַנדערער פֿאַרקנסן."

(דער נסתרים, "ווידערוואַקס", מאַסקווע, 1969, I, 102).

אמת, בלויז אַ קאָטאַקליוזם, אַ פֿאַלק־קאָטאַסטראָפֿע האָט געקאָנט אַרויס־רופֿן אַזאַ מין איבער־די־ברעגן־כוואַליענדיקע שעפֿערישקייט. קיין מאָל אָבער האָט אַ גאַנצע ליטעראַטור אַזוי ניט אַרומגענומען אַ פֿאַלק, אים געווישט די טרער, באַוויינט זינע טויטע, געטרייסט מיט האָפֿענונג, גע־וועקט זינן צאָרן און געמונטערט צום קאַמף, ווי די סאָוועטיש־ייִדישע ליטעראַטור אין יענע יאָרן.

יא, עס זינען געווען היסטאָרישע סיבות פֿאַר דעם: אַלע אַנדערע ייִדישע ליטעראַטורן, ווי אידענטיפֿיצירט מיטן חורבן זיי זאָלן ניט האָבן געווען, זינען פֿאַרט געווען פֿון ווייטן, די פּויליש־ייִדישע ליטעראַטור איז געלעגן אַ חרובֿע, די סאָוועטישע אָבער איז געשטאַנען אין סאַמע האָרץ פֿון פֿלאַם און געראַנגל. זי איז געשטעלט געוואָרן צו דער פּראָבע ווי אַ נאַציאָנאַלער כּוח אויף וועלכן דאָס פֿאַלק זאָל זיך קאָנען אָנשפּאַרן.

זי האָט די פּראָבע אויסגעהאַלטן — מיט פֿבֿוד, מיט סענסיטיווער שעפֿערישקייט, און מיט דער אַנטשלאַסנקייט צו פֿאַרהיטן דאָס פֿאַלק.

די ווערק וואָס זינען געשאַפֿן געוואָרן שטעלן מיט זיך פֿאַר אַ נאַ־ציאָנאַל פֿאַרמעג אויף עולמות. ווי גיטטיק אַרעמער מיר וואָלטן געווען ווי אַ פֿאַלק, ווען מיר האָבן ניט פֿאַר זיך די פּונקטים פֿון העלדישקייט, מסירת־נפֿש, שינאה צום שונא און געלייטערטער ליבשאַפֿט צום פֿאַלק, וואָס די סאָוועטיש־ייִדישע ליטעראַטור האָט דעמאַלט געשאַפֿן.

* * *

די ערשטע יאָרן, ווען „סאָוועטיש היימלאַנד“ האָט זיך באַוווּזן, נאָך דעם חורבן און דער אויסמאַרדונג, האָט אַ פֿלייך געטאָן אַזוי פֿיל זעל־טענע שאַפֿערישקייט, אַזוי פֿיל טאַלאַנט און דערהויבענע קוואַליטעט, אַז מיר האָבן געמעגט מיינען און האַפֿן, אַז די סאָוועטיש־ייִדישע ליטעראַטור קאָן ווידער אָנהייבן פֿאַרנעמען אַ צענטראַל אַרט אין דער קרעאַטיוו־קייט אויף ייִדיש. ס'איז גענוג צו דערמאָנען האַלקינס לעצטע לידער וואָס ער האָט געשריבן אין די 50ער יאָרן; עלי שעכטמאַנס „ערב“. משה טנפֿס לידער און זיין איבערדיכטונג פֿון „שיר השירים“; די לידער פֿון שלמה רויטמאַן, און דאָס באמת מאַנמענטאַלע ווערק פֿון נאַטאַן זאַבאַרע וועגן ייִדישן לעבן אין דער פּראַוואַנס, אַן עפּאָפּייע וואָס האָט געזאָלט אַרומנעמען אַ האַלב יאָרטוויזנט, אויב ניט מער, פֿון ייִדישן לעבן אין מערבֿ און מזרח־איראָפּע; איציק קיפּניסעס טאַגביכער א. א. ווי טראַגיש, וואָס אויך דאָס איז אונדז צעשטערט געוואָרן און וואָס „סאָוועטיש הייִמ־לאַנד“ איז רעדוצירט געוואָרן צו זיין טרויעריקן אַנטיפֿאַלקישן מצבֿ די לעצטע יאָרן. אַ שטיק גליק וואָס אַ צאָל פֿון די שרייבערס שאַפֿן נאָך איצט אין ישׂראַל.

געבליבן איז אַ ליטעראַטור — הונדערטער ווערק, קלענערע און גרע־

סערע — אין פראָזע און אין פֿערז. געבליבן אויך אַ פֿאַרמעג פֿאַרשע-
רישער אַרבעט אין שפראַך און ליטעראַטור.

דער יוצא לנו איז נאָך אַלץ אַ צוויי-רעליסיקער: ראשית, אַ געזעל-
שאַפֿטלעכער — מיר טאַרן נישט אויפֿגעבן דעם געראַנגל צו פֿאַדערן דעם
צוריקשטעל פֿון דער סאָוועטיש-ייִדישער קולטור, מחמת די נשמה פֿון אַ
צוויי-און-אַ-האַלב-מיליאָניקן ייִדישן ישובֿ ליגט אויף דער וואַגשאַל. און
שנית, מיר דאַרפֿן איינשליסן אַ רייכע ירושה — אַרויסגעבן ביכער און
אַנטאָלאָגיעס, הן אין ייִדיש און הן אין ענגליש. אין ענגליש פֿאַרמאָגן מיר
בלויז ברעקלעך און פּיצלעך. איך מיינ, אַז מיר פֿאַראַרעמען זיך אַליין, אויב
מיר לאָזן דאָס פֿאַרמעג אין דרויסן. אין דעם אינטערנאַציאָנאַלן דיאַלאָג
וואָס די ייִדישע ליטעראַטור פֿירט אין משך פֿון יאַרהונדערטער געהערט
אויך אַן אַפקלייב פֿון דעם וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן אין סאָוועטן-פֿאַר-
באַנד.

7

איציק מאנגער — „סינטעז פֿון וויזע און מוזיק“

.א.

עס וועלן מסתמא אַוועק יאָרן, אויב ניט יאָרצענדלינגער, ביז מיר וועלן זיין בכוח אַפצושאַצן איציק מאַנגערן אין זיין פֿולער גרייס. בלויז דער היסטאָרישער האַריזאָנט וועט קאָנען ווערן דער הינטערגרונט אויף וועלכן מיר זאָלן בולט און גענוי דערזען די גאַלדענע פֿאַווע, וואָס האָט זיך געטראָגן איבער די פֿאַרכמאַרעטע הימלען פֿון ייִדישן לעבן אין משך פֿון אַ קנאַפֿן האַלבן יאָרהונדערט מיט אַ טרייסט-בריוועלע פֿאַר דעם פֿאַלק אין שנאַבל.

פֿאַרגלעכטן? סײַדן, אין נאַציאָנאַלן פֿאַרנעם, מיט שלום עליכמען. גיט קיין אויטאָמאַטישע, מעכאַנישע, אין-יעדן-פֿרט פֿאַרגלעכטן, נאָר דינע, טובטעלע, פֿוללדיקע פֿאַרגלעכטן. שלום עליכם האָט דורך הומאָר פֿאַר-צייכנט דעם טרויער, די פקחות און דעם סקעפּסיס פֿון אַ פֿריערדיקער עפֿאַכע. מאַנגער האָט מיט אַ סך טרויער און מיטן דינסטן געלעכטער אויפֿגעכאַפט די טראַגיק פֿון אונדזער עפֿאַכע. בייִדן איז פֿאַרשווונדן די מחיצה צווישן דער טרער און דעם געלעכטער. בייִדן איז דאָס געלעכטער געווען אַנגעראַמט אין אַ טרער ווי וואַסער אין אַ לאַגל, בייִדן בייִדן איז דער שמיכל געווען דער שאַטן פֿון דער טרער און די טרער דאָס אַפּבילד פֿון שמיכל. דער עיקר: בייִדע האָבן געוויסט ווי צו צוקומען צום סאַמע ראַנד פֿון יאוש — און זיך כאַפֿן צוריק, און אַפֿ-טרעטן אויף דער דינסטער סטעזשקע פֿון גלויבן און ליבשאַפֿט. אין דעם כאַפֿן זיך צוריק פֿון ראַנד איז געלעגן דער נאַציאָנאַלער זין פֿון בייִדנס שאַפֿן.

שלום-עליכם האָט אַמאָל געזאָגט, אַז עמערסאָן האָט געהאַלטן, אַז די קונסט דאַרף אַלע מאָל אַרויסגעפֿינען דאָס אויסערגעוויינטלעכע אין געוויינטלעכן און ער, שלום-עליכם, האַלט, אַז דער ציל פֿון דער קונסט איז אַרויסצושיילן דאָס געוויינטלעכע אין אויסערגעוויינטלעכן. גייענדיק מיט דעם גאַנג, האָט שלום-עליכמס קונסט דערגרייכט די העכסטע מדרגה פֿון טובטעליקייט, ווייל ער האָט כּסדר פֿאַרגעוויינטלעכט דאָס אויסערגעוויינט-לעכע אין ייִדישן לעבן און אַזוי אַרום געהאַלפֿן אויפֿלייזן די קנאָפֿן פֿון אַ פֿאַרפֿאַנגערט און קאַמפֿליצירט לעבן. שלום-עליכם האָט דיס-טילירט דעם פֿאַלקס טראַכטן, זיין פֿילן, זיין אופֿן פֿון רעאַגירן אויף גע-שעענישן, זיין פֿיאיקייט אַפֿט צו סימפּליפֿיצירן עקספּלאַסיווע סיטואַציעס, פֿדי זיי בייִצוקומען. ער איז גיט סתם געגאַנגען אין פֿאַלק, ער האָט זיך אַנגענוערט אין אים און פֿון דאָרט, פֿון איבערווייניק, אַרויסגעערעדט.

אויף שלום-עליכמס וועגן, אין ברייטן, פיגוראטיוון קאנטעקסט, גייט מאנגער.

מאנגער איז אַוועק מיט די אויגן, מיטן האַרץ און מיט די האַרצווייטיקן פֿון אַ הננטיקן מענטש צו די סאַמע אורקוואַלן פֿון פֿאַלקס לעבן, צו זיין מיטאַס, צו זיין בראַשית. ער איז ניט אַנטרונען געוואָרן צום אַמאַל, ער האָט אים, דעם אַמאַל, גיכער פֿאַרבעטן צו זיך און מיט אים גערעדט הינטיקע רייד. ער האָט אַפּגעווישט וועלכן עס איז ציט-שטח. ער האָט דעם אַמאַל ניט נאָר פֿאַרהינטיקט, נאָר אויך פֿאַרהיימישט. אין דעם פּראָ-צעס איז פֿאַרגעקומען אַ דיסטילירונג פֿון ווערטן, אַן אַפּקלייב פֿון דעם דויערנדיקן — אי דעם נאַציאָנאַלן און אי דעם אַלמענטשלעכן. מאַנגער האָט ניט בלויז פֿאַרפֿאַלקישט דעם חומש, ווי די צאינה וראינה האָט עס געטאָן, און אים געמאַכט פֿאַרשטענדלעך פֿאַרן איצטיקן מענטשן — ער האָט אים פֿאַרהינטיקט, און דורך דער פֿאַראיצטיקונג — אוניוירסאַלי-זירט. די חומש-מעשיות זינען ניט קיין סימבאָלן פֿאַרן איצטיקן מענטשן. ס'איז גיכער דער איצטיקער מענטש אין קאנטעקסט פֿון זינע פּראַבלעמען, געזען אין דער טיף — ווי ער איז געווען אין משך פֿון דורות.

ס'איז ריכטיק אַנגענומען, אַז מאַנגערס אַברעם און שרה זינען אין דער אמתן אַ ייִדיש פֿאַרפֿאַלק פֿון אַ פּויליש אָדער גאַליציש שטעטל פֿון נעכטן, אָדער גאָר פֿון אַ דזיטש-ייִדישער שטאָט אין מיטלאַלטער מיט הונדערטער יאָרן צוריק, אָדער פֿון אַ דאָרף ערגעץ אין בבל מיט 2,000 יאָר צוריק, אָדער — אויב איר ווילט — דאָס אָריגינעלע חומש-פֿאַרל אין אור כּשדים אָדער אין חרן. משמע, אַן אייביק ייִדיש פֿאַרל. די עקזאָטישע, ווייטע לאַנדשאַפֿט און די גרויסע דימענסיע פֿון די פּאַטריאַר-כאַלע פֿיגורן פֿאַרשווינדן טאַקע, דערפֿאַר מאַכט די סלאַווישע לאַנדשאַפֿט און די נאַטירלעכע דימענסיע פֿון די פּערסאָנאַזשן זיי אייגענער, שטובי-קער און אַלטאַגיקער — ווייניקער סימבאָליש און מער מענטשלעך, מער ייִדיש, מער קרויביש. אמת, דער היפּערבאָלישער טאָן פֿון דעם געצאַמטן ביבל-טעקסט פֿאַרשווינדט ביי מאַנגערן. אָבער דערפֿאַר מאַכט דאָס וואַ-רעמע באַרעדעוודיקע ייִדיש די געשעענישן היימישער, נעענטער און מער באַגלייבט. אין סַפֿר שמואל, ווען אַבשלום קומט אום, נאַכדעם ווי ער האָט געפּרוּווט פֿאַרכאַפֿן דעם פֿאַטערס מלוכה, באַקלאַנגט אים דוד המלך מיט דעם רעטאַרישן אויסבראָך: „בני, בני אבשלום“ — מנין זון, מנין זון אבשלום. ווערטער וואָס זינען דורך די דורות געוואָרן סימבאָלן. ביי מאַנגערן גערן אָבער ווענדט זיך דוד צום טויטן אבשלומען, ווי אַ ראַדאַמער אָדער לעמבערגער ייד וואָלט זיך געווענדט צו זיין זון, וואָס איז אויסגעגאַנגען לתרבות רעה, מיט אַ שטילן פֿירוואָרף און ווייטיק: „אבשלומקע, צו וואָס האָסטו דאָס געטאָן?“ און דאָס געשריי, אין אונזערע אויערן, אַן דער רעטאַריק פֿון דער ביבל, עכאַט אַפּ נעענטער און אַן אַ שיעור האַרצי-ברעכנדיקער.

אין דעם אַספּעקט האָט מאַנגער געטאָן דאָס וואָס אַ סך גרויסע

מאָדערנע קינסטלער האָבן געטאָן — ער איז אַוועק צום שורש, צוריק געגאַנגען צו די אורקוואַלן. פּרץ האָט, דורך סימבאָל און אַלעגאָריע, געטאָן דאָס זעלבע. בײַ פּרצן איז אָבער בלויוז די סימבאָליק אַ הײנטיקע, די פּערסאָנאַזשן האָט ער נײַט פֿאַרהײנטיקט. ענלעכער איז גיכער אין דעם פּרט שאַגאַל אין זײַנע ביבל־אילוסטראַציעס. פּיקאַסאָ האָט אַמאָל געזאָגט, אַז די אמתע וואַרצלען פֿון זײַן קונסט האָט ער, דער אולטראַ־מאָדערנער קינסטלער, געפֿונען בײַ די ערשטע פּרימיטיווע איבערישע (שפּאַנישע) מאָלערס און בײַ די פֿרײַע נעגריטאַנישע מאָלערס אין אַפֿריקע. בײַ זײַ האָט ער זיך געלערנט מאַלן, בײַ זײַ האָט ער געפֿונען דעם שורש פֿאַר זײַן קונסט, זײַן אױפֿפֿאַסונג און זײַן קריטיק פֿון דער מאָדערנער וועלט — אַפֿילו פֿאַר זײַן גערניקאַ.

רעדנדיק וועגן זײַנע לידער, זאָגט מאַנגער אין דעם אַרײַנפֿיר צום בוך „דעמערונג אין שפּיגל“: „אױפֿן פֿאַן פֿון ייִדישן פֿאַלקס־ליד און פֿאַלקס־עפֿאָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט די ליריש־עפּישע שטנגערונגען...“ און געטאָן האָט עס מאַנגער באַוווּסטזיניק. ער זעט בכלל נײַט דעם חילוק צווישן פֿאַלקישער און נאַציאָנאַלער קונסט, נײַט בײַ ייִדן און נײַט בײַ אַנדערע פֿעלקער. מאַנגער האַלט, אַז די פֿאַלקישע קונסט און די נאַציאָנאַלע קונסט בײַ ייִדן איז אײַנע און די זעלבע. אין אַרײַנפֿיר צום „האַצמאַך שפּיל“, אַ באַאַרבעטע גאַלדפֿאַדעניאַדע, זאָגט ער עס זײַער קלאַר: „די ייִדישע פֿאַלקס־בינע... איז במילא די ייִדיש־נאַציאָנאַלע בינע“.

און אין זײַן אַרײַנפֿיר צום בוך „פֿעלקער זינגען“ (וואַרשע, 1936), אַן איבערדיכטונג פֿון פֿאַלקס־לידער פֿון דרײַצן פֿעלקער, זאָגט ער: „דאָס דאָזיקע בוך ווידמע איך די יונגע ייִדישע פּאַעטן. מײַן כּוונת דערבײַ איז, אַז די שײַנקייטן פֿון די פֿרעמדע פֿאַלקס־לידער זאָלן גורם זײַן פֿאַר זײַ די אַנטפּלעקונג פֿון די שײַנקייטן אין אונדזער ייִדישן פֿאַלקס־ליד.“

„דער עמבלעם פֿון ייִדישן פֿאַלקס־ליד, די גאַלדענע פּאַווע' וועט אפֿשר אַזוי אַרום ווערן דער עמבלעם פֿון ייִדישן קונסט־ליד“ (אונטערגעשטראַכן פֿון אונדז — א. ג.).

ב.

דער שליסל צו מאַנגערס שאַפֿן ליגט מסתּמא אין דער־אַ ווידמונג, וואָס מיר האָבן ציטירט: אויף די פֿליגל פֿון דער פֿאַלקישער „גאַלדענער פּאַווע“ טראַגט ער זיך צו דער קינסטלערישער געלײַטערטקייט און דער־הײַבונג. צו דער דיכטערישער עסענץ.

פּדי דאָס דערגרייכן, באַוועגט ער זיך אױפֿן אײַביקן שטראַם פֿון אומ־אַאַליקע דורות. קײַנער אין דער ייִדישער פּאַעזיע פֿירט נײַט מיט מיט זיך אַזוי פֿיל זײַדעשע באַגלײַטערס ווי אײַציק מאַנגער. דורות זײַדע־באַבעס זײַנען די אונטערפֿירערס זײַנע. זײַ רעדן פֿון אים אַרויס און ער איז זײַער

פֿירשפרעכער. ניטאָ, ווי געזאָגט, קיין סימן פֿון אַנטליפֿן צוריקצוועגס אויס מורא פֿאַרן הענט. ער לויפֿט גאַרנישט ריקווערטס, מאַנגער. פֿאַר-קערט, זיי, די דורות, קומען גאַר צו אים, טוען אים אָן די ירושה-און יחוס-קייט און — ס'אָ ווונדער צו דערציילן, פֿון דער קייט ווערן זעל-טענע, דורכזיכטיקע, לויטערע, פֿאַלקישע, דויערנדיקע און — אין מאַג-גערס גוסט — בלויע פֿליגל. און ווען ער טראָגט זיך אויף די פֿליגל, ווערט שווער צו וויסן, וווּ דורות הערן אויף און וווּ מאַנגער הייבט זיך אָן. אַפֿשר האָט ער עס אַליין אויך ניט געוויסט.

מיט עטלעכע וואָכן צוריק * איז פֿאַרגעקומען אין אַ ישראל-שפיטאַל די טראַגישע און האַרצווייטיקדיקע חתימה פֿון „מדרש איציק“. מיט דעם נאָמען האָט מאַנגער באַצייכנט זיין זאַמלונג לידער פֿון חומש, די רות-לידער און די מגילה-לידער. מיר נעמען אַרײַן אין חשבון דעם גאַנצן מדרש איציק — זיין גאַנץ שאַפֿן. דורות פֿאַלק-חכמה, פֿאַלק-פֿנין, פֿאַלק-חלום זענען דאָרט אַנגעזאַמלט און אַנגעשלאָסן געוואָרן.

ווען מיר, און דורות נאָך אונדז, וועלן עפֿענען דעם „מדרש איציק“, וועלן פֿון דאָרט אַרויסשפּאַצירן ניט נאָר די אַפֿות, ניט נאָר רות און נעמי, ניט בלויז די העלדן פֿון דער מגילה, נאָר אויך דער אַלטער אײַב און אבן גבירול און משה אבן עזרא און אליהו הנביא און דער בעש"ט און דער באַרדיטשעווער לוי יצחק און אייזיק וואַלד, דער ייִדישער מינע-זינגער פֿון סוף 16טן יאָרהונדערט, און בערל באַדער און וועלוול זבאָר-זשער און דער גילגול פֿון הונדערטער אָן-נאַמיקע ייִדישע טרובאַדורן און מינע-זינגערס און „נאַרן“ און „ורוילייכי יודן“ (פֿריילעכע יודן) און פורים-שפּילערס פֿון אַלע דורות און פֿון אַלע צייטן.

פֿון זיי אַלעמען וואַקסט ער אַרויס, ער, וואָס כאַראַקטעריזירט זיך: „איציק מאַנגער איז ער גענאָגט, אַפֿן הייט אויס וואַלאַכיש לאַנד...“ אַלע פֿעדעם זייערע טראַגט ער מיט זיך, און וועבט זיי פּסדן איבער און פּישוֹפֿט פֿון זיי אַרויס ניגונים, וואָס זענען אי אַלט און אי נײַ, אי נעכ-טיקע און אי מאַרגנדיקע.

ער שרײַבט דעריבער אין אַלע פֿאַלקישע נוסחאות — אין ביבל-נוסח און אין צאנז וראינה-נוסח, אין בבא-בוך-נוסח און אין נוסח פֿון חסידישע מעשה-ביכלעך, אין אַ נאָכגעמאַכטן שמ"ר-נוסח און אין גאַלדפֿאַדען-נוסח. ער שרײַבט אין אַלטי-ייִדיש, מיטל-ייִדיש און נײַ ייִדיש, און אין אַלע דריי צוואַמען. ער ניצט דעם גאַנצן רעקוויזיט פֿון דער ביבל, פֿון פורים-שפּיל און פֿון די פֿאַלקלידער פֿון אַלע פֿעלקער. זינע באַלאַדעס זענען אָנגע-פֿילט מיט פּרינצן, בת-מלכות, כלה-מיידלעך, יודן אויפֿן יאָרה, פּויע-רים, ציגנער, שונדער-יונגען, טאַטעס, שטאַרבנדיקע מאַמעס, קינדער, רויבערס, צדיקים, שיפורים און איבער אַלעם — אומגליקלעכע, פֿאַר-לירענע, גאָט זוכנדיקע און זיכזוכנדיקע מענטשן.

* די אַרבעט איז געשריבן געוואָרן אין מערץ, 1969, וואָכן נאָך מאַנגערס טויט.

און מיט זיי אַלעמען גייט מיט דער טרובאַדור און שננדער־יונג איציק מאַנגער אַליין. ער איז ניט נאָר אידענטי־פֿיצירט מיטן ליד, ווי יעדער דיכטער איז, ער איז אַ העלד, אַ פֿיגור אין זייער אַ סך לידער — כּמעט אַ באַזונדער אויסגעטיילטע און אויסגעשיילטע פּערזענלעכקייט. ער איז ניט פֿון דרויסן פֿון ליד — ער איז אינעווייניק, ניט בלויז אַלעגאָריש אָדער אידעיש, אָדער מיטן געפֿיל, נאָר בפּועל ממש. עס איז ווי שלום־עליכם, וואָס מיטט זיך פּלוצעם אַרײַן אין אַ מעשה זײַנער אין דער ערשטער פּערזאָן, ווען דער וועג ווערט צו שווער און דער גאַנג צו טרויע־ריק.

צום סוף פֿון אַן אויפֿרײַסער־יש און שטורמיש ליד רײַסט זיך בײַ מאַנגערן אַרויס: "Quo vadis Manger?" (װוּהײן גײסטו, מאַנגער?)" און אַ באַלאַדע וועגן שעקספּירט "אַפֿעליאַ" ענדיקט ער מיט די שורות:

און איציק מאַנגער שלאָפֿט אויפֿן דיל
פֿון אַלע חלומות אויסגעטאַן.

און צום סוף פֿון ליד וועגן רבינו תּם שטעלט ער די פֿראַגע: "ווער־זשע האָט דאָס ליד געמאַכט?" און לאָזט אונדו וויסן, אַז "אַ שניידער־יונג האָט דאָס ליד געמאַכט להכּעיס דעם רבינו תּם". און דאָס עלעגישע ליד וועגן "האַרבסט" דערגייט צום אָפּגרונט פֿון טרויער, ווען "דער האַרבסט מיט באַנדאָזשירטע פֿיס זינגט מאַנגערס טרויעריקע באַלאַדעס". איינע פֿון זײַנע דינסטע באַלאַדעס, "די באַלאַדע פֿון חנהלע די יתומה", ענדיקט ער מיטן פֿערז:

איד האָב דאָס ליד געזונגען
שטאַט זמירות פֿרײַטיק־צונאַכטס,
און כּיהאַב מײַן מחזע געגעבן
אַ לעפֿעלע אײַנגעמאַכטס
פֿאַר דער דאָזיקער שײַנער באַלאַדע.

אמת, דער נוסח איז דער פֿון מיטלאַלטערלעכן ייִדישן זינגער, וואָס פֿלעגט זיך אידענטי־פֿיצירן, זיך פֿאַרשטעלן פֿאַרן ליענער צום סוף פֿון ליד, אים לאָזן וויסן ווער עס האָט "דאָס ליד געמאַכט". אָבער בײַ מאַנגערן איז דאָס אַ סך מער. ער שאַפֿט אַן איציק מאַנגער פֿיגור וואָס איז אַן אינעווייניקסדיקער פּערסאָנאַזש אין ליד, כּמעט ווי ש. י. אַב־ראַמאָוויטש האָט געשאַפֿן אַ מענדעלע־פֿיגור.

ער פֿאַרגעסט קײַן מאָל ניט, און וויל ניט, אַז דער ליענער זאָל פֿאַרגעסן, זײַן דירעקטן יחוס:

און אַט בין איד, דאָס אײַניקל פֿון אונדזערע, אַלטע נאַרן,
רײַ אייזיק וואָלד ווירמײַסן און רײַ שלמה פֿון פּראַג,

פונקט ווי זיי האָב איך געטאָן מיין זינגען און זאָגן
פֿון ייִדישע צערן צווישן גוי'ישע האָרן און געפֿאַרן.

כִּהָאָב איינגעשפּאַנט דעם „באַפֿליגלטן לאַשעק“ פֿאַר עטוואַ צוואַנציק יאָרן.
פונקט ווי מיין זיידע האָט געשפּאַנט זיינע קאַשטאַנס אין סטאַפּטשעט.
און רייטנדיק גאַלאַפּ בין איך פֿאַרפֿאַרן העט, העט, העט.
(„איך אליין“)

צום נאָענטסטן זינגען אים די „בראָדער זינגער“. מיט זייער וואָגן
פֿאַרט ער מיט און מיט זיי האָט ער ליב זיך טראָגן פֿון קרעטשמע צו
קרעטשמע, פּדי אַרויסצורופֿן בני „פּראַסטע יידן“ אַ זיפֿץ און אַ לאַך :

כִּבִּין אַרויפֿגעשפּרונגען אויפֿן וואָגן פֿון די „בראָדער זינגער“
און בין מיט זיי אַ מהלך וועגס אָפּגעפֿאַרן.
דורך שטעטט און שטעטלעך, דורך זינגענדיקע יאָרן.
דורך וואָגל, דורך הפֿקר און דורך הונגער.

דעם אמת געזאָגט, ס'איז מיר געוועזן גרינגער
מיט אַט די ערשטע פֿריילעכע ייִדישע אַקטיאָרן.
פֿאַר די פֿעלדער זינגען פֿייגל, די גריל — פֿאַרן קאַרן
און פֿאַר די יידן זינגען מיר — די „בראָדער זינגער“.

אין ייִדישע אַכסניות, אין קרעטשמעס בִּי די וועג,
האַרבסט־צײַט, ווען אין די לאַדנס פּויקט דער רעגן,
שטעלן מיר זיך אָפּ פּדי צו זינגען און צו זאָגן.

בִּי לאַנגע הילצערנע טישן זיצן פּראַסטע יידן און זיי הערן,
אַט זיפֿצן זיי פֿאַרזאָרגטע און אַט לאַכן זיי מיט טרערן.
אין דרויסן אויפֿן רעגן וואָרט אויף אונדז דער וואָגן.

(„בראָדער זינגער“)

דעריבער —

צוויי זינגען זיי אייגנטלעך: דער איציק מאַנגער, וואָס שרייבט דאָס
ליד און דער וואָס זיצט אינעווייניק אין ליד, מחמת אינעווייניק איז
זיכערער און היימישער, און עס גייט אָן אַ פּסערדיקער דיאַלאָג צווישן
די צוויי, אַ פּסערדיקע שאלות־ותשובֿות צווישן די צוויי, און זיי האַלטן
אָן אויג איינער אויפֿן אַנדערן און משפטן אַפֿט איינער דעם אַנדערן, ווייל
דאָרט וווּ דיכטונג איז אַ שלירות, מוז דער זעלבסט־משפט זיין אַ שאַר־
פֿער און אָן אַנרחמנותדיקער. אַ טרייסטוואָרט וואָס מען האָט דיר אַב־

געטרויט געהערט אייגנטלעך ניט צו דיר — עס איז בלויז אַ פּיקדון, וואָס דו דאַרפֿט איבערגעבן צו אַנדערע:

כ'בין דער נביא, וואָס האָט פֿאַרלוירן דאָס וואָרט פֿון גאָט אויפֿן וועג צו אייך. איצט שטיי איך אַ פֿאַרשעמטער אויפֿן שליאָך, און וויקל מיין גוף אין זיבן טרויערן.

זאָל איך אָנקלאָפֿן און רחמים בעטן, ווייל כ'בין געקומען אָן אַ טראַפֿן טרייסט? צי זאָל איך וואַגלען ווי אַ פֿויגל אָן אַ נעסט ביז די מיטן־נאַכט וועט מיך צעטרעטן.

(„דער נביא“)

ג.

דער ניגון פֿון מאַנגערס ליד איז ליבשאַפֿט און די פֿאַרב פֿון זיין ליד איז בלויז, און דער גאַנג פֿון זיין דיכטונג איז, אין זיין אידיאַם, „פֿון גראַ ביז בלאַ“. אַפֿילו איצט, אין רגעס פֿון טרויער נאָך זיין טויט, הענגט דער תּכלת פֿון זיין ליד איבער אונדז, ווי דער מאַמעס אַ ירושה־שאַל, וואָס וואַרעמט און וועמעס ריח איז טרערן און שוץ און ליבשאַפֿט.

ריבונו של עולם: מעק די גראַקייט אָפֿ פֿון אַלע מינע וועגן, און זאָל מיין וואַגל און וואַנדער איבער דער וועלט זיין ליכטיק און אויפֿגעהעלט.

שפינט דער חלום אַ וועג — און דער וועג איז בלאַ, דער שטעקן איז בלאַ און די טאַרבע איז בלאַ.

און די בלאַקייט ווערט מורמל און שטאַמל און פֿלי, פֿליסטער און רויש און געזאַנג פֿון נישט־היי.

(„די באַלאַדע פֿון דעם יוד, וואָס איז געגאַנגען פֿון גראַ ביז בלאַ“)

דער איינזאַמסטער פֿון אַלע וועגן אויף דער וועלט איז דעם דיכטערס וועג. מען האָט אים אָנגעטרויט די נשמה פֿון דעם אוניווערז — דאָס ליד, און דאָס ליד איז גאַלע טרער. גאַנץ מאַנגער, דאַכט זיך אָפֿט, איז דאָס געוויין פֿון דער וועלטס יתומדיקייט, פֿון איר אָפּגעפֿרעמדקייט, פֿון איר רינסן זיך צו גאולה, און קאָן מען די וועלט ניט אויסלייזן, קאָן מען זי מיט דעם ליד און דורך דעם ליד כאַטש נעענטער ברענגען צו דער גאולה.

כאַטש „אַפּווישן מיט שיינקייט אַלע צערן“, און מחמת דעם וויל אַלץ ווערן
ליד, געלייטערט און אויסגעלייטערט ווערן דורך ליד.

איך עפֿן אויף דאָס פֿענצטער שטיל
און זע — אַ פֿויגל פֿליט —
איך ווייס, דער פֿויגל צו דער זון
וויל ווערן היינט אַ ליד.

איך הויב די אויגן אויף און זע
אַ זילבער וואַלקן ציט —
איך ווייס, דער וואַלקן בײַ דער זון
וויל ווערן היינט אַ ליד.

און אַלץ וואָס אַמעמט, לאַכט און בליט,
דער פֿויגל און דער ווינט,
דער בלינדער בעטלער אויפֿן ראָג,
די מאַמע און דאָס קינד,

דער קוימענקערער אויפֿן דאָג,
דער אַלטער מילעך־ייד,
דאָס בלומען מיידל אויפֿן מאַרק
— זיי ווילן ווערן ליד.

(„סי'האַט, מלפּלע, דער קאַרשנבוים“)

און דער עול פֿון ליד איז פֿענלעך און טראַגן אים מוז מען, כאַטש
אַפֿט ראַנגלט זיך דער דיכטער — ווי דער אַמאָליקער נביא קעגן גאַטס
שליחות — קעגן דעם וואַרט וואָס גלייט אין אים, ער ראַנגלט זיך קעגן
דעם „פֿיליסטער מיטן פֿליך“, וואָס ווערט אַפֿט דער בעל־טובהּ, וועמען
מען דאַרף געפֿעלן, און ער בעט זיך:

גאַט, מיין גאַט צו וואָס האַסטו געזאָלעבט
מיין גוף מיט לידער און מיין קאָפּ מיט פֿרייד ?
צו וואָס האַסטו מיר געגעבן דעם בעטלער זאַק,
די אויסגעקרימטע שיך און דאָס הפֿקר קלייד ?

כדי איך זאָל קומען אין אַט דער טראַכט
און פֿאַרוואַנדלען דיין חלום אין געוויין ?
כדי איך זאָל זאָגן צו אַלע ווינטן: נאַכט,
און נישט האַבן קיין היים, וווּ אַהיימצוגיין ?

(„איך דער פֿרייניץ“)

מאַנגער — דאָס איז פּרצעס בדחן פֿון „בניאַכט אויפֿן אַלטן מאַרק“. נאָר בעת דער בדחן איז שאַרף-ליניק און שטראָפֿנדיק, און מאַנגער צאָרט, רונדליניק, ווייך, פֿליסנדיק און טרייסטנדיק. ער באַוועגט זיך אין אַ קאָש-מאַרישער וועלט צווישן די לעבעדיקע און די טויטע און ווייסט אָפֿט ניט דעם גבֿול צווישן די צוויי. ווי דער בדחן האָט ער ווייטיקדיק ליב דאָס לעבן און פּרוּווט לייקענען אין טויט. מיט אַ שאַרפֿן אָבער לירישן חוּזק שניידט ער דורך ווי מיט אַ בליץ דעם קאָשמאַר און אַנטפּלעקט, דעקט אַנפּניוּתדיק אויף דאָס אומגליק פֿון דער וועלט — אַ וועלט וווּ „מעסערס בליצן שאַרף... [און] ווערטער קלינגען פֿאַלש“. פֿון דעם שרעקבילד שיילן זיך אַרויס: דאָס בעטלער-קינד, דער טרויער פֿון די פֿאַרלוירענע וועגן, די הונגעריקע מאַמעס און די בעטלער-טאַרבעס, און דאָס ליד פֿון פֿאַלק, וואָס נאָגט און מאַנט. און פֿאַר זיי אַלע דאַרף דאָס ליד זיך אַנבֿן שטעלן.

אין מיטן פֿון דעם טראַנס טראַגט זיך דער שאַרפֿער חוּזק פֿון דיכ-טער וואָס פּרוּווט דעם טומאַן צעשטרענען און אָפֿט הערט זיך דאָס העלע געלעכטער פֿון קינד, און אָפֿטער נאָך דאָס געלעכטער-געוויין פֿון קינד. און די וועלט די גאַנצע דאַרף אַ טרייסט. ניט נאָר דער מענטש, נאָר די נאַטור גופּא דאַרף געהאַלפֿן ווערן, זי ווערט דערטרונקען אין דער גרויסער קאָסמישער טרער, וואָס דראַט אַלץ צו פֿאַרפֿלייצן. דער בעש"ט לאָזט זיך גיין אין האַלבער נאַכט אַוועקצוטרייבן די כּמאַרע פֿון אַ שטערן וואָס וויינט, מחמת:

„דאָס געוויין פֿון אַ ווערעמל און פֿון אַ גראַז,
דאָס געוויין פֿון אַ שטערנדל און פֿון אַ האַז
קען טרייסלען און צעטרייסלען אַ וועלט פֿון רו.
באַהיט און באַשיץ זיי, טאַטע, דו“.

(„סאַנקט בעשט“)

און דער האַלצהאַקער הערט דאָס געוויין פֿון די סאַסנעס און דעמבעס און קאָן זיי דעריבער ניט האַקן „און ער בעט ביי זיי מחילה מיט אַ בייטער געוויין“. און הערשעלע אָסטראָפּאָליער נעמט אַ טרער, וואָס הענגט אויף אַ ווערבע, און טראַגט זי אַהיים שטאַט אַ טאָלער אויף שבת.
אַפֿילו גאָט אַליין איז גרויס מיט דעם וואָס ער קאָן פֿאַרגיסן טרערן.
און דער דיכטער איז גרויס דערמיט וואָס אין אים קאָן אויפֿגיין און זיך צעבליען גאָטס טרער —

גאָט כּביכול איז גרויס,
הייַנט פּונקט ווי אַמאָל.
נישט ווייל ער דונערט אין הימל,
נאָר ווייל ער כּליפּעט אין טאָל.

אַז ווויל איז צו דעם
וואָס האָט דאָס כליפּען דערהערט.
דיר איז אַזאַ הערונג
געוועזן באַשערט.

און אַ טרער איז געפּאַלן
אין דיין געמיט.
און מיט ווונד און מיט ווונדער
זיך צעבליט אין דיין ליד.

(די רייך פּונעם שניידער־געזעלן
נטע מאַנגער צום פּאַעט")

ד.

אמת, פֿון אַלץ ווערט ליד בני מאַנגערן, אַבער מער ווי אַלץ איז די
טעמע פֿון זיין ליד דער פשוטער מענטש און די אַרעמקייט, וואָס בליט
ווי אַ קראַנקע רויז אויפֿן האַרצן פֿון מענטשן.
ער, וואָס טראַגט זיך כּסדר אויף די סוררעאַליסטישע פֿליגל פֿון דער
פֿאַנטאַזיע, בני וועמען די אויסטערלישקייט איז דער נאַטירלעכער אידיאַם
פֿון ליד, און בני וועמען עס אַנטפלעקן זיך ניט־געאַנטע פֿאַנטאַסטישע
חזיונות און ניט־געדאַכטע פֿאַרבן כּמעט אין יעדן פֿערז — דווקא ער
הייבט אָן אַ באַנד געקליבענע לידער, „ליד און באַלאַדע“ (ניו־יאָרק, 1952),
מיט :

לאַמיר־זשע זינגען פשוט און פּראַסט
פֿון אַלץ, וואָס איז היימיש, ליב און טייער :
פֿון אַלטע בעטלער, וואָס שעלטן דעם פּראַסט
און מאַמעס וואָס בענטשן דאָס פֿייער.

(„לאַמיר־זשע זינגען“)

ניין, ניט די אַרעמשאַפט האָט זיך צעלייגט אין זינע לידער, נאָר ער
אַליין ליגט אַ צונויפֿגעקנוילטער אין סאַמע האַרצן פֿון דער אַרעמ־
שאַפט און זינגט פֿאַר די דלות־און צער־קינדער דאָס ליד פֿון גויט.
ווען הערשעלע אַסטראַפּאָליער גייט אַרויס אויפֿן וועג זעט ער :

אויפֿן שייד־וועג שטייט די נאַכט
און בעטלט שטילערהייט אַ גראַשן

פֿאַר אַרעמע און קראַנקע לייט,
פֿאַר קינדער אין די נאַכט־אַזילן,
פֿאַר די, וואָס בלאַנקען זיך אַרום
אויף וועגן קעגן זייער ווילן.

סעפטעמבער, אַרעמע קינדער אין גאַס
שפילן זיך מיט האַרבסטיקע פֿאַרבן
און ווייסן נישט, אַז מאַמעס אין שטוב
קענען אַיעדע רגע שטאַרבן.

(Pomona)

און איבער די וועגן פֿון דער וועלט וואַנדערן די מאַמעס און שטרעקן
די „פֿאַרלאַטע הענט“ צו דעם אויסגעחלומטן און שרעקלעך ווינטן גואל
— דעם ווינטן ברויט :

שטייען מאַמעס אין צעריסענע שאַלן
אויף טונקעלע אָונטיקע שוועלן.

בלייכע געזיכטער, פֿאַרלאַשענע פֿינגער.
דרייצן אַפּאַסטאַלן פֿון דעם הונגער.

צינדט דער אָונט איבער זייערע קעפּ
די לבנה אָ, ווי אַ ברויט אַ ווייס.

שטרעקן די מאַמעס פֿאַרלאַטע הענט
טרועריק צום ווייסן ברויט געווענדט :

הייליק ברויט, פֿאַל אין אונדזער שוויס!
הייליק ווייצן-ברויט, לייז אונדז אויס!

(„די באַלאַדע פֿון ווינטן ברויט“)

דאָס ליד אַטעמט מיט דער אייביקער טראַגיק פֿון באַעוולהטן מענטש
וואָס טוליעט זיך צו דער אילוזיע, צו דער אויסדאַכטעניש פֿון זעט. דער
אימאָזש איז אַ רעליגיעזע פּראַצעסיע וואָס ציט זיך דורך די דורות, גע-
כאַפט אין דער געץ פֿון דער האַלוצינאַציע — די פּאַטעטישע תּפֿילה
צום אָפּבילד פֿון ברויט וואָס דאַרף ראַטעווען זייערע קינדער.
פּונקט אַזוי אויפֿרייסנדיק איז דאָס בילד פֿון „די מאַמעס מיט די
בלויע קריגלעך אין די מידע הענט“, וואָס זוכן „דאָס גאַלדענע מזל“.

מיט בלויע קריגלעך אין די מידע הענט
שוועבן ווייסע מאַמעס צו צום ברונעס:
אפֿשר וועלן זיי דאָס גאַלדענע מזל
אין זיין טונקעלער טיף געפֿינען —
נאָר ס'ציטערן די קריגלעך אין די מידע הענט.

אומזיסט, אומנישט דאָס זוכן. דאָס „גאַלדענע מזל“ איז אין ערגעץ
— נישט צו געפֿינען און די קריגלעך פֿאַלן מידע פֿון די מאַמעס הענט —

די לבנה גייט אויף... פֿאַרגייט... דער מאַרגן־שטערן
צײַטיקט אַ נײַ און בלוי באַגינען.
און די ווייסע מאַמעס, וואָס שלאָפֿן מײַד,
ווערן ווי רויך מיט דער נאַכט צערונען —
און סװיינען די קריגלעך אין די מידע הענט.

(„די באַלאַדע פֿון די בלויע קריגלעך“)

דאָס רישעות פֿון דער וועלט ברענגט אום דעם אַרעמען מענטש.

שפּינוועב און טרויער הילן איין די כאַטעס —
ווייט אין די אַקאַפּעס בלוטיקן די טאַטעס.

און די מאַמעס הורן אין די שטאַלן מיטן טויט
פֿאַר אַ היטל צוקער און אַ לאַבן ברויט.

שטייען קינדער בײַ די פֿענצטער און זיי זעען:
בערדיקע סאַלדאַטן צו די פֿראַנטן גייען.

„וויקטאַריאַ, וויקטאַריאַ“ און דאָס ליד
נעמט די פֿרייד פֿון אַלע דערפֿער מיט.

(„מלחמה באַלאַדע“)

וואָס־זשע איז דער ענטפֿער אויף דעם רישעות?

די ליבשאַפֿט איז דער ענטפֿער און רחמים איז דער ענטפֿער און
דאָס וואַכנדיקע אויג, דאָס שיצנדיקע אויג פֿון די מאַמעס, אַפּילו די
טויטע מאַמעס — זיי שפּרייטן טיכער פֿון ליבשאַפֿט און באַשירעמען דעם
מענטש.

מײַן מאַמע איז שוין זינט יאָרן טויט,
נאָך איר ליבשאַפֿט גייט אַרום אין רוים
מיט אַפֿענע אַרעמס פֿאַרן ווינט.

זי שלעפֿערט איין דעם אומרו פֿון די שטראַזן,
שפּרעכט אָפֿ אַ „גוט אויג“ די קליינע האַזן
און דאָס מינדסטע ווערעמל רופֿט זי „קינד“.
די ליבשאַפֿט לאַזט זי נישט אין קבר רוען.

און ווען חנהלע די יתומה קאָן נעבעך ניט קריגן קיין חתן, בלייבט
איר בלויז טאָן איינס: פֿאַרגיסן „טרערן זיבן“ אויף דער מאַמעס קבר
און סװעט אויסוואַקסן אַ חתן, אַ גאַלד, וואָס מען דאַרף אים בלויז מיט

אַ שערעלע אָפּשניידן און אים צו דער חופּה פֿירן. אין אַ נויט באַווייזט זיך אליהו הנביא — דער טאַטע פֿון פֿאַלק — און העלפֿט אַרויס. ער לייזט אָפֿילו אויס „דער מאַמעס סאַמעטן קלייד פֿון דעם לאַמבאַרד“.

די ליבע, די ווונדערלעכע שוין פֿאַרן מענטשן און די מאַמעשע גוטס־קייט זענען די מוזיק, דער טרייסטנדיקער, תּחנּוּג־מדיקער ניגון פֿון אַלע זענע לידער. אָפֿילו ווען די גאַלדענע פּאַווע געווינט אַ געוועט מיטן קייזער, בעט זי בני אים בלויז איין זאַך — אַ פּאַטענט צו מעגן פֿאַר־שפּרייטן ליבע איבער דער וועלט.

זאָגט זי: „אדוני קייזער,
דו גיב מיר אַ פּאַטענט
און שרייב עס תּיכּף אונטער
מיט דינע אייגענע הענט.“

„אַז איך, די גאַלדענע פּאַווע,
מעג פֿליען איבערן לאַנד
און טראָגן די ליבע־גרונטן
פֿריי פֿון קאַנט צו קאַנט.“

(„דער שניידער־געזעלן נאַטע מאַנגער
זינגט פֿון דער גאַלדענער פּאַווע“)

ה.

אין די יאָרן פֿון חורבן האָט מאַנגער — ווי מאַרקיש, ווי פֿעפֿער, ווי לייזויק — מיט אַ געפֿיל פֿון פֿאַרשאַרפֿטער נאַציאָנאַלער אחריות, אַזוי געזאַמלט די געשיכטע, די סימבאָלן פֿון פֿאַלק קעגן דעם רשעות פֿון נאַ־ציום. מיט האַרצוויי פֿרעגט ער אין „מזן שׂנאה־ליד“: „איז מיר באַשערט צו זען דער לעצטער זינגער פֿון אַן אויסגעסמטער עדה?“, און שטייענדיק בני דער „גרויסער ייִדישער עקדה“, בעט ער:

צעטייל מיך, גאַט, אויף טויזנטער קאַשמאַרג,
אַז איך זאָל דאָס לייב און דעם חלום פֿרעסן
פֿון די בלאַנדע קיניס, די בלאַ־אויגיקע נאַרג,
ביז אין זייערע לעצטע פֿאַרשאַלטענע מעת־לעתן.

(„מזן שׂנאה־ליד“)

אַבער ניט ער אַליין שטייט אַן אויפֿגעצאַרנטער קעגן דעם אומגליק און דעם בראַך וואָס האָבן דערשלאָגן זען פֿאַלק. די דורות פֿריער זענען אַזוי געזאַמלט, אָפֿילו קעגן גאַט אַזוי געזאַמלט, ווייל ער האָט דערלאָזט אַז די ממשלה פֿון שלעכטס זאָל זיך אויסשפּרייטן. אָפֿילו דער אַלטער לוי

יצחק שטייט אן אויפגעצארנטער, אין טלית און תפילין, און וויל ניט דאווענען, ער איז א צעקריגטער מיט דעם ריבונג של עולם —

ער זעט אין זײַן דמיון די בילדער פֿון געטאָ,
די גסיסה, דעם צער, און דעם שפּאַט.
ער שווינגט פֿאַרעקשנט. דער אַלטער איז ברוגז
מיט זײַן אַלטן גאַט.

(„ברוגז“)

און די גאַליציאַנער רבנים, ר' משה לייב פֿון סאַסאָוו, ר' וואַלף פֿון
זבאָראָזש און ר' מאירל פֿון פרעמישלאָן שטייען ביים טויטנלאַגער פֿון
בעלזשעץ, פֿאַרציטערטע און פֿאַרצערטע, און דער עלסטער פֿון זיי,
ר' מאירל פֿון פרעמישלאָן, שליסט אויס דעם ריבונג של עולם פֿון דער עדה:

רבּותי, לאָמיר זאָגן אַלע אויף אַ קול:
באַשאַפֿער פֿון די וועלטן, דו ביסט מאַכטיק, מוראדיק
און גרויס,
נאָר מיר די גאַליציאַנער מעקן דיך אויף אויף תמיד אויס
פֿון דער עדה אמתע „אוהבֵי יִשְׂרָאֵל“.

(„די יאָהבֵי־יִשְׂרָאֵל, ביים טויטנלאַגער בעלזשעץ“)

ביידע נאַציאָנאַלע סימבאָלן מאַנגערס — דאָס קלאָר ווייטע ציגעלע
און די גאַלדענע פּאַווע טיילן דעם גורל פֿון פֿאַלק, גייען מיט מיט אים
אויף אומקום און שטעלן זיך אינן פֿאַר אים. דאָס וויסע ציגעלע ליגט
אַ פֿיבערדיקס אין געטאָ, בעת די גאַלדענע פּאַווע לאָזט זיך קיין ניו־
יאָרק בעטן „רחמים ביים האַרץ פֿון דער וועלט“, אָבער עס העלפֿט ניט —
„אפֿשר דערפֿאַר וויל זי טענהט אויף ייִדיש / פֿאַרשטייען ניט די מושלים
פֿון דער וועלט“. דאָס ציגעלע גייט אויס און ווערט באַגראָבן אין אַ מאַסן־
קבר מיט ייִדישע קינדער און איבערן קבר וויגט זיך און וועט זיך תמיד
וויגן יאַנקעלעס ליידיקע וויג —

און די וויג וועט קומען דער וועלט צו חלום.
נאַכט־איינ, נאַכט־אויס, יאָר־איינ, יאָר־אויס,
ביז זי וועט נישט ריכטן, און וועט נישט פֿאַרניכטן,
דאָס דײַטשע מערדער־און משוגע־ס־הויז.

(„דער סוף פֿונעם קלאָר־וויסן ציגעלע“)

בני מאַנגערן, ווי בני יעדן ייִדישן דיכטער אין צייט פֿון חורבן, האָט
געגליט די שנאה, דער דאַרשט נאָך נקמה פֿאַר די קינדער, פֿאַר דעם
ציגעלע און פֿאַר דער פּאַווע.

און דאָך, און דאָך לאָזט ער זיי לעבן, די צוויי סימבאָלן פֿון פֿאַלקס־געזאַנג. אין מיטן טרויער און אומגליק, דורך אַלע מדורות פֿון נאַצישן גיהינום לאָזט ער זיי לעבן (דאָס פֿאַלק וועט זיי שפּעטער דאַרפֿן!) —

דער עיקר די ווונד פֿון דער גאַלדענער פֿאַווע, וואָס קוקט מיט פֿאַרזיידענע אויגן.
זי איז געבליבן, נאָר דער שניידער־געזעל איז אויף תּמיד אַוועקגעפֿלויגן.

(„מזן שוועסער“)

און עס ענדיקט זיך מאַנגערס עלעגישער „אַלבאַם פֿאַר מזן שוועס־טער שיינדעלע“, מיט זיין „קדיש נאָך דער אומה“:

די גאַלדענע פֿאַווע און דאָס קלאַר־ווייסע ציגעלע וויגן די ליידיקע וויגן:
נישטאָ מער דאָס הייליקע יאַנקעלע,
טאָ וויגט מען אָן אַ ניגון.

דאָס גאַלד פֿון דער פֿאַווע איז אומעטיק גאַלד,
און דאָס ציגעלע דאָס פֿרומע —
בלענדט ווי טרויעריקער שניי — די צוויי יתומים פֿון מיין אומה.

(„יתומים“)

1.

אַז מען פּרוּווט אַנצייכענען איציק מאַנגערס אָרט אין דער ייִדישער דיכטונג, ווערט קלאַר, אַז מיט זיין גאַנצער אייגנאַרטיקייט און אַריגינאַל־ליטעט, איז ער געבונדן ניט נאָר מיט די פֿריערדיקע דורות, נאָר אויך מיט די איצטיקע: זיין שפּילעוודיקייט ווינקט זיך איבער מיט משה בראַך־דערוואַנען, זיין לירישער טרויער פֿאַרהילט אין אַ געלעכטער־בלעטל — מיט משה נאָדירן, זיין וויזאַנערישקייט און בונטאַרישקייט מיט משה לייב האַלפּערן, זיין שטילע לירישקייט — מיט רייזענען און ראַלינקן, זינע סור־רעאַליסטישע בילדער, — דאַכט זיך — בלויז מיט שלום עליכמען.
די מאַנגערישע אימאַזשן, וויזיעס אייגנטלעך, האָבן ניט קיין פֿאַר־גלייך צו זיך, זיי זיינען ניט בלויז אַריגינעל און ניט־דערוואַרט, נאָר אויפֿרייסעריש, דערשיטערנדיק עקספּלאַזיוו: „דאָס מיידלשע האַרץ ווי אַ לבנה הענגט אויפֿן בוים“; צוויי בעטלער גייען נאָך נאָכן דריטן און „טרינקען זיין שווינגן וואָס פֿאַלט ווי שניי“; אַ קאַרשנבוים דיקטירט אַ בריוו; „אויפֿן מאַרק־פּלאַץ שטייט אַ הויקער / שמייכלט צו די דעכער: / ויהי ערב ויהי בקר“; „דער בלויער סאַלדאַט און דער שוואַרצער מאַנאַך / וואַרגן די נאַכט אויפֿן איינזאַמען שליאַך“; פֿונעם אַש פֿון דעם פֿאַר־

ברענטן מיידל וואַקסן אויס זיבן שבת־ליכט; „די נאַכט בעטלט גראַשנס פֿאַר די אַרעמע קינדער“ — און אַזוי פֿסדר ליד־אַנן און ליד־אויס, זינטל־אַנן און זינטל־אויס. יעדער אימאַזש, יעדער חזיון, פֿאַרכאַפט דאָס אויג און דאָס אויער, די פֿאַנטאַזיע און דאָס האַרץ, און יעדער האָט זיין מע־לאַדיע, און אַלע צוזאַמען זינען באַגלייט מיט אַ פֿסדרדיקן ניגון ווי דער טראַפּ אין תנ"ך, ווי דער ניגון פֿון דער מגילה אָדער דער ניגון פֿון תיקון ליל שבועות.

און ווידער האָבן מיר צו טאָן מיט אַ באַוווּסטזיניקן קרעאַטיוון פּראָ־צעס. יעדעס ליד, יעדע באַלאַדע, יעדע וויזיע האָט געמוזט האָבן זיין אייגענע, איר אייגענע נגינה. מאַנגער פֿאַרשטייט עס זייער גוט. אין דעם נאַכוואַרט צו זיין „ליד און באַלאַדע“ שרײַבט ער: „דער געראַנגל מיט די שאַטנס פֿון געמיט איז געווען שווער, און נאָך שווערער איז געווען דאָס געפֿינען די מוזיקאַלישע באַגלייטונג, דעם סינטעז פֿון מוזיק און וויזיע“.

זיין גאַנץ שאַפֿן איז איין ווונדערלעכער סינטעז פֿון די ביידע — פֿון דער מוזיק און פֿון דער וויזיע.

צו מאַנגערס אייגנאַרטיקן שאַפֿן דאַרף מען צורעכענען נאָך איין שטריך: דווקא אין די שטורמישע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין די יאָרן פֿון מאַדערניסטישע עקספּערימענטן אין פֿאַעטיק, אין די יאָרן פֿון „אינזיך“ אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, די „כאַליאַסטרע“ אין וואַרשע, מאַ־דערניסטישע פּרווון אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד (אַשר שוואַרצמאַן, דוד האַפֿ־שטיין, ל. קוויטקאָ און אַנדערע) — דווקא דאַמאַלט האָט ער אויפֿגעהויבן די „אַלטמאָדישע“ גאַלדענע פּאַווע פֿון פֿאַלקסליד, איר אויסגעהיילט די פֿאַרווונדעטע פֿליגל און זי פֿאַרוואַנדלט, אין מאַנגערס לשון, אין דעם „באַפֿליגלטן לאַשעק“, וואָס זאָל אים טראַגן צו די הויכן פֿון ריינער, גע־לינטערטער נאַציאָנאַלער דיכטונג.

ז.

וואָס־זשע איז פֿאַרט דער מהות פֿון איציק מאַנגער? אַלץ איז דער מהות פֿון איציק מאַנגער, און גערעכט — אָדער האַלב גערעכט — וועט זיין יעדער עפיטעט און יעדער מעטאַפֿאָר וואָס מיר וועלן איצט, יעדער אויף זיין אופֿן, פֿאַראַבליטע, אויסקליגן, פֿדי אים צו באַצייכענען.

יא, ער איז באַשטימט געווען די גאַלדענע פּאַווע פֿון דער ייִדישער פּאַעזיע די לעצטע 40 יאָר, אָבער אפֿשר גיכער — די פֿאַרלירענע פֿעדער פֿון דער פּאַווע וואָס האָט אַראַפּגעפֿלאַטערט צו אונדז און שימערירט אַ בלוי־גאַלדענע אין משך פֿון קנאַפע צוויי דורות.

יא, ער איז באַשטימט געווען דאָס ווײַסע ציגעלע וואָס איז געלעגן אונטערן פֿאַלקס וויגעלע און אַ טרויעריקס אויפֿגעכאַפט יעדן קרעכץ און יעדן ווידוי־אַכץ פֿון אַ פֿאַלק אין צייט פֿון אומגליק און האַרצנס־בראַך.

און אפֿשר גיכער — דער טראַגישער „מע“ פֿון אַט דעם ציגעלע. אַ
סימן — ער אַליין זאָגט אונדז:

ווער בין איך? און וואָס מער
ווי אַן אייניקל פֿון ליאַקעס בדחן,
פֿון יאַנקל לערער דעם שדכן,
אַ מעטאָה, אַ ליד און אַ ייִדישע טרער.

און אפֿשר סײַקען זײַן פֿאַרקערט,
כײַבן דאָס גילדענע ציגעלע
אונטער יאַנקעלעס וויגעלע,
אַ „מע“ וואָס פֿאַרבינדט דעם הימל מיט דער ערד.

(„ליד“)

און אין דעם „מע“ האָט אָפּגעקלונגען דאָס געוויין און דאָס שטילע
האַרציקע געלעכטער, דאָס געזאַנג און דער געיאַמער, דער איכה און דער
שיר־השירים וואָס האָבן זיך געריסן בײַ אַ פֿאַלק צו די הימלען.

ער איז אַוועק פֿון אונדז. אמת, ניט ווי די ביבל זאָגט וועגן אליהו
הנביא — און ווי ביאַליק האָט געזאָגט נאָך דעם טויט פֿון יצחק לייבוש
פּרץ — עלה בסערה — ער איז אַרויפֿגעגאַנגען, אַוועקגעטראָגן געוואָרן
אויף די פֿליגל פֿון אַ שטורעמויגט.

די לעצטע יאָרן איז ער געלעגן אַ פֿאַרשטומטער, אַ געליימטער פֿויגל
וואָס האָט מער קיין פֿליגל ניט געהאַט אויף וועלכע זיך אויפֿצוהייבן.

אין אַ ליד מיט יאָרן צוריק האָט מאַנגער געזונגען:

האַלב אין וואָך און האַלב אין דרימל
פּלאַפּל איך דאָס לעצטע ליד,
זע, אַ גרויסער פֿויגל פֿליט
פֿון דער ערד אַרויף צום הימל,
האַלב אין וואָך און האַלב אין דרימל
פּלאַפּל איך דאָס לעצטע ליד.

אַט דער פֿויגל, וואָס טראַגט זיך איבער די שטענדיקע הימלען פֿון
פֿאַלק־שאַפֿן, איז ער.

און נאָך עפעס מעג מען צוגעבן — דער פֿויגל וועט זיך טראַגן, ניט
קוקנדיק אויף אַ שווער און אַפֿט קאַשמאַריש לעבן, וואָס ער האָט געהאַט,
אויף פֿליגל פֿון פֿרייד. די פֿליגל וועט שוין דאָס פֿאַלק באַזאָרגן.

אין זיין ליד „איך בין דער וועג קיין מערב“ האט מאנגער אמאל געשריבן:

מיין פרייד — אַ רעגנבויגן,
וואָס שיימערט אין זונענגאַלד
און איז תמיד גרייט צו שטאַרבן,
וויבאַלד מען האָט זי האַלד.

דאָס פּאַלק וועט אים תמיד האַלד האָבן.

איציק מאנגערס „דאָס בוך פֿון גורעדן“ אַדער „מלכותא דרקיע ממלכותא דארעא“

.א.

איציק מאנגער איז אי ווינדערלעך אייגנארטיק און אי פֿול-שטענדיק אנגעפֿעדעמט אין דער אַלגעמיינער קאָנווע פֿון דער דורותדי-קער ייִדישער ליטעראַטור. ער איז אַ פֿאַדעם פֿון אייגנמיניקן גלאַנץ און גלייכצייטיק אַ האַרמאָנישער טייל פֿון גאַנצן געוועב.

ניטאָ קיין איין ייִדישער שרייבער פֿון פֿאַרנעם און דויער וואָס מיזאַל וועגן אים קאָנען זאָגן, אַז ער וואַלט פֿונקט אַזוי גוט געקאָנט שרייבן אין אַן אַנדער שפּראַך. יעדער ייִדישער דיכטער אַדער פּראָזאַיקער פֿון באַ-ווסטזיין און קוואַליטעט — האָט, אין לעצטן סך-הכל, ממשיך געווען אַ טראַדיציע, אַ נוסח פֿון פֿרײַער. דער אוניווערסאַליזם, וואָס כאַראַקטע-ריזירט די מאַדערנע ייִדישע ליטעראַטור, וואַקסט אַרויס פֿון די טיף נאַציאָנאַלע פֿעדעם וואָס די איינצל-קינסטלער האָבן געפֿונען, פֿון די נאַציאָנאַלע וואַרצלען וואָס האָבן זיי געשפּינט. אונדזער איינציקע מאַס פֿאַר אַ גרויסן ייִדישן קינסטלער, אין וועלכן ער-דווינקל ער זאָל גיט האָבן געשאַפֿן, איז דעריבער: אויף וויפֿל שלאַגט אין אים דער הויפט-אַדער פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס איז זיך אַליין אַ דיס-טילירונג פֿון נאַציאָנאַלע ווערטן פֿון דורות: אויף וויפֿל אַטעמט זיין שאַפֿן מיט אהבת הפֿאַלק ואהבת המענטש; אויף וויפֿל רעדן דורות אַרויס פֿון אים; אויף וויפֿל טויכן אויף די זכרונות פֿון פֿאַלק אין זיין שאַפֿן; אויף וויפֿל איז ער פֿאַרוועבט אין דעם פֿאַלקס ריכטן זיך פֿאַרויס.

וואָס זינען די קלאַסישע אידעישע און עטישע שמריכן פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס זינען געווען — ביי וועמען מער און ביי וועמען ווייניקער — כאַראַקטעריסטיש פֿאַר מיינסטע ייִדישע

שאַפֿערס פֿון מענדעלען ביז מאַרקישן, פֿון פּרצן ביז אַפּאַטאַשן, און פֿאַר די אַנדערע, וואָס זינען געקומען נאָך זיי?

ברייט, און בלויז אויבנאויפֿיק, וואַלט מען געקאָנט אַנמערקן אַט די גרונט־שטריכן:

רחמנות און רחמים, און דאָס אַנזשטעלן זיך פֿאַרן מענטשן; טרייסט און אַ ליריש קלוג געלעכטער, וואָס דאַרף פֿאַרהיטן פֿון טרערן — ד. ה. אַ שטילע רעזיגנאַציע וואָס ראַטעוועט זיך דורך אַ שמיכל; אַ פֿאַר־טיפֿטער געזעלשאַפֿטלעכער באַוווסטזען — דאָס באַטראַכטן די ליטעראַטור ווי אַ שליחות, ווי אַן אינסטרומענט וואָס דאַרף קריטיקירן דעם סדר־עולם; די סאַטירע ווי אַ שעפֿערישער אינסטרומענט — דאָס אַרויסשטעלן די וועלט אין אַ קרומען שפיגל, כדי דורך גוזמא און לעכערלעכקייט פּרוּוון זי גלייכשטעלן; אַ באַשטימטע חכמה, אַ סאָפֿיסטיקאַציע וואָס גלייכשט זיך קיין מאַל ניט אַרזען אין ציניזם; אַ שאַרפֿער מאַראַלישער משפט און זעלבסט־משפט; אַ קריגערישקייט וואָס קוואַלט אַרויס פֿון ביטחון, פֿון גלויבן אין מענטשן און אין זען מאַראַלישער פּאַטענץ. דאָס אַלץ גייט צוזאַמען מיט אַן אינטימקייט, אַ באַענטקייט צום לייענער, וואָס האָט ניט קיין גלייכן צו זיך אין קיין שום אַנדערער ליטעראַטור, ניט נאָר משפט דער שרעבער די וועלט און זיך אַליין, נאָר ער שפּירט דעם שטענדיקן משפט פֿון לייענער איבער זיך. דער „ודע לפֿני מי אתה עומד“ (ווייס פֿאַר וועמען דו שטייסט) איז דאָס שאַרפֿע אויג וואָס דער גרויסער ייִדישער קינסטלער שפּירט אַלעמאַל אויף זיך — ווי מער גע־לערנט און סאָפֿיסטיצירט דער שרעבער זאָל ניט זען פֿון זען לייענער. די אַלע אַלגעמיינע שטריכן זינען אַנגעמאַסטן אויף איציק מאַנגערן. אמת, מיר האָבן זיי אַקוראַט אַזוי געקאָנט אַרויסשיילן פֿון מאַנגערס שאַפֿן און זיי אַנווענדן אויף דער ייִדישער ליטעראַטור, דאָס הייסט, גיין פֿון פּרט צום כּלל, ווי פֿאַרקערט — פֿון דער ליטעראַטור צום יחיד. צוריק גערעדט, זינען מיר גאַרניט אַזוי זיכער אויף וואָסער וועג מיר זינען געגאַנגען, און — אַפֿשר איז עס גאָר קיין נפֿקא מינה ניט.

צוליב דעם זאָגן מיר: מיט זען גאַנצער אייגנאַרטיקייט, אַפֿילו אויסטערלישקייט, איז מאַנגער דורכויס און אין גאַנצן אַ פֿאַדעם פֿון אונדזער מאַדערנעם שעפֿערישן געוועב. און אַפֿשר — וואָס צוליב דער אויסטערלישקייט ווערן טייל כּולדיקע שטריכן פֿון אונדזער מאַדערנער ליטעראַטור נאָך בולטער און שאַרפֿער בני אים. אין אַ באַשטימטן זין, ווערט ער אַ מין זעיר אַנפֿין, אַ טראַפֿן וואָס שפּיגלט אין זיך אַפֿ דעם ים, — אַ מיקראַקאָס פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור.

ב.

אין אַ ייִדיש לעבן, וואָס האָט זיך אַזוי משונה בליציק געענדערט, איז אויסגעקומען אַ סך פֿון אונדזערע שרעבערס צו פֿאַרסך־הפלען פֿרײַ־ערדיקע עפֿאַכעס, פֿאַרונדלען אַפּגעגאַנגענע תקופֿות און אַנהייבן נייע.

מאַנגער — ער מיט זיין זעלטענער חכמה און סאָפֿיסטיקאַציע — איז בני אונדז דער סוף פסוק, דער אָפֿשטעל-צייכן אויפֿן ייִדישן פֿאַלקס-ליד. בלויז מ. מ. וואַרשאַווסקי און מרדכי געבירטיג האָבן ממשיך גע-ווען דאָס ייִדישע פֿאַלקס-ליד אין 20-טן יאָרהונדערט.* יעדער אויף זיין שטייגער האָט געצויגן דעם פֿאַדעם פֿון פֿאַלקס-ליד — האַרציק, קלוג, טרויעריק, פֿאַרחלומט. אָבער ביידע האָבן פשוט פֿאַרגעזעצט, ביידע זינגען נאָך געווען פֿאַלקס-ליד.

מאַנגער האָט שוין דיסטילירט, אָפֿ-און אויסגעקליבן. מאַנגער איז שוין נישט פֿאַלקס-ליד. מאַנגערס איז שוין די געלייטערטע נשמה פֿון פֿאַלקס-ליד, זיין עסענץ און דיסטילאַט. ער פֿירט שוין דורך אַ פֿראַ-צעס, וואָס האָט אַ גרויסע קולטור-ממשות פֿאַר אונדז: מחמת דיסטילירט באַקומט זיך אַ געזאַנג וואָס איז, דאַכט זיך, ווונדערלעך באַקאַנט פֿון פֿרײַער און דאָך זעלטן נײַ. עס באַקומט זיך, ווי די געשיכטע וואָלט געשפּירט, אַז מיר וועלן שוין מער קיין פֿאַלקס-לידער נישט שאַפֿן אויף ייִדיש און עס איז דעריבער נייטיק זיי אָפּקלייבן, צונויפֿנעמען, נייטיק זיי קינסטלעריש איבערזינגען, נייטיק דעם נוסח צו פֿאַרהיטן.

נאָך מער: עס זינגען געבליבן מי יודע וויפֿל נישט-אַרויסגעזונגענע, נישט-דערוזונגענע פֿאַלקס-לידער, וואָס מ'דאַרף זיי נישט נאָר פֿאַרהיטן, נאָר העלפֿן געבוירן ווערן, דערוזינגען זיי, מחמת די וואָס האָבן זיי „באַדאַרפֿט“ דערוזינגען זינגען פֿאַרטליקט געוואָרן.

מחמת דעם איז מאַנגער אַזוי זעלטן פשוט און אַקוראַט אַזוי קאַמ-פּליצירט; אַזוי זעלטן באַקאַנט און אַקוראַט אַזוי אויסערגעוויינטלעך נײַ; אַזוי זעלטן דורכזיכטיק און אַקוראַט אַזוי פֿאַרטונקלט; אַזוי זעלטן רע-אַליסטיש און אַקוראַט אַזוי אויסטערליש, סוררעאַליסטיש; אַזוי זעלטן וואָך און אַקוראַט אַזוי טרוימעריש, גאַלע חלום, אָפֿט — אומדערטרעגלעך קאַשמאַריש.

אָבער — לאַמיר אים נישט סימפּליפּיצירן. אויב די שפּראַך פֿון ליד איז דאָס בילד, און דער געדאַנק פֿון ליד איז די אַלעגאָריע און דער סימבאָל, און דער מוסר השֵׁפֶל איז אָפֿט אָנגעטאַן אין אַ בילדלעך קליידל און מען דאַרף דעם מוסר-השֵׁפֶל דערפֿילן און דערגרונטעווען — לאַמיר ליינען איציק מאַנגערן אין דער טיף, זיך נישט צופֿרידנשטעלן בלויז מיטן פּירוש המילות, וואָס אָפֿט זינגען זיי נישט מער ווי אַ טיר צום געפֿיל, צום געדאַנק פֿון ליד.

ג.

אחוץ זיין בוך עסייען וועגן ליטעראַטור («נאַענטע געשטאַלטן», וואָר-שע, 1938), האָט מאַנגער אָנגעשריבן בלויז איין איינציק פּראָזע-ווערק,

* נאָר אין אַ קורצינקן פּעריאָד און אונטער די אומגליקלעכסטע תנאים האָט דאָס פֿאַלקס-ליד „אויפֿגעבליט“ אין די געטאָס און לאַגערן.

„דאָס בוך פֿון גן־עדן“ וואָס איז דערשינען אין וואַרשע, אין בושאָזע־פֿאַרלאַג, אין יאָר 1939.

אין אַרײַנפֿיר צום בוך (געשריבן אין פֿאַרײַ, וווּ ער האָט זיך דאַמאַלט געפֿונען), טײַט מאַנגער אָן אַז „דאָס בוך פֿון גן־עדן“ איז „דער ערשטער טײַל פֿון אַ פֿאַרטראַכטער טרײַלאָגיע“. 'דאָס בוך פֿון דער ערד' און 'דאָס בוך פֿון עולם התוהו' וועלן אָפֿשר אָנגעשריבן ווערן. אָפֿשר? גײַ, זײ זײַנען קײן מאָל נײַט אָנגעשריבן געוואָרן. די שפּעטערדיקע גלות־יאָרן — יאָרן פֿון וואַנדער — אין פֿאַרײַ, אין לאַנדאָן, אין נײַ־יאָרק — האָבן שוין דעם דיכטער נײַט געגעבן גענוג רו און ישוב־הדעת אָנצו־שרײַבן אַ לענגער פֿראָזע־ווערק.

„דאָס בוך פֿון גן־עדן“ איז, ווי דער נאָמען טײַט אָן, אַ בוך וואָס באַשרײַבט דאָס לעבן אין גן־עדן. כאָטש אין דעם אַרײַנפֿיר באַצײכנט מאַנגער דאָס ווערק ווי אַ „הפֿקריק פֿרײַלעך בוך“, איז אין דעם נײַטאָ קײן סײַמן פֿון הפֿקרות (ווי ס'איז נײַטאָ אין מאַנגערס גאַנצן שאַפֿן!). פֿרײַלעך איז עס, אָבער — עס איז די טײַפֿישע — טרױעריקע, טרערנ־דיקע, האַרצברעכנדיקע, קלוגע — פֿרײַלעכקײט פֿון דער גאַנצער ייִדישער ליטעראַטור.

מאַנגער וויקלט פֿונאַנדער אַ הימלישן יעהופּעץ, אָדער פּתּרילעווקע, אָדער לעמבעריג, עס וואַקסט אַרױס אַ קלוגע, שאַרפֿע, אָנפּניוּת־דיקע סאַטירע — נײַט אַזױ אויף יענער וועלט, ווי אויף דער וועלט. וואָס טוט זיך אין גן־עדן? אײַגנטלעך, גענוי דאָס וואָס ס'טוט זיך אויף דער ערד — „עס איז נײַטאָ קײן יושר“. מאַנגער וויל באַוײַזן, נײַט אָן „מלכותא דארעא כּמלכותא דרקיע“ (די ערדישע הערשאַפֿט איז ווי די הימלישע הערשאַפֿט), נאָר פֿאַרקערט, אָן די הימלישע פֿאַראַנדקעס זײַנען אַקוראַט און גענוי ווי די ערדישע פֿאַראַנדקעס.

דערצײלן דערצײלט אונדז די מעשׂה וועגן גן־עדן דער קלײַננאָקער, נאָר־וואָס געבוירענער, שמואל אבא אָבערוואָ (דאָס בוך הייסט טאַקע „די ווונדערלעכע לעבנס־באַשרײַבונג פֿון שמואל אבא אָבערוואָ“). דער מלאַך, וואָס גײַט געוויינלעך אַ שנעל אונטער דער נאָז פֿאַרן געבוירן ווערן, פּדי מ'זאַל פֿאַרגעסן אַלץ וואָס טוט זיך אויף יענער וועלט, איז גראַד געווען שיפור (און שמואל אבא האָט זיך אויך באַוואַרנט מיט אַ ביסל לײַם) אַזױ, אַז שמואל אבא געדענקט אַלצדינג, וואָס מיט אים איז פֿאַרגעקומען אין גן־עדן, אײַדער ער איז געבוירן געוואָרן, און ווי ער און זײַן חבֿר פּישערל, אויך אַ מלאַכל ווי ער, האָבן זיך אַרומגעשלעפּט אויף יענער וועלט און זיך צוגעקוקט צום דרך פֿון עולם האמת.

אײַנטערעסאַנט, אָן אויך אין דעם פּרט גײַט מאַנגער נאָך אַ באַ־שטימטע טראַדיציע אין אונדזער ליטעראַטור — דאָס באַוײַזן די וועלט דורך די אויגן פֿון קינד. דאָס קינד זעט פֿרײַשער, די בעלמעס פֿון פֿאַר־אורטל און צביעות פֿאַרשטעלן ווייניקער זײַן ראיה. שמואל אבא און

פישערל — דאס זינען אייגנטלעך צוויי הימלישע מאַטל פייסיס אָדער פענעקס.

ווי געזאָגט, וואַקסט אויס בני מאַנגערן אַ שאַרפֿע סאַטירע איבער דער וועלט פֿון מלאכים, אַ סאַטירע וואָס שאַנעוועט קיינעם ניט — ניט די אַבֿות, ניט דוד המלך, ניט שלמה המלך, אפֿילו ניט דעם גוטן אליהו הנביא. דורך דעם וואָס מאַנגער מאַכט פֿון די אַבֿות און פֿון די ביבל־העלדן פשוטע גן־עדן אַננוויינער, דאָס הייסט מלאכים, דורך דעם וואָס ער פֿאַרמלאַכט זיי — פֿאַרמענטשלעכט ער זיי [דוד המלך טשעפעט זיך אפֿילו צו זיין אייגענער שונור און זי בעט זיך בני אים, אַז ער זאָל „ניט פֿאַרשעמען זיין תהילים“].

דער לייט־מאַטיוו פֿון דעם גאַנצן בוך איז טאַקע, אין פישערלס ווער־טער: „עס איז נישטאָ קיין יושר אין גן־עדן.“ און שמואל אבא ענטפֿערט:

„ביסט גערעכט, פישערל, ס׳איז טאַקע נישטאָ קיין יושר אין גן־עדן. דער רייכער פֿעטער, וואָס איז געזונט, ווי אַ בער, האָט אַ ציג, וואָס גיט מילך, כאַטש ער דאַרף די מילך אויף סים סאַט כפרות. און דער אַרעמער פֿעטער, וואָס איז קראַנק אויף סוכאַטע, האָט אַ פֿייג, נישט קיין מילך, כאַטש ער דאַרף די מילך אין לעבן אַרצײן.“

און פישערל שעלט די מלאכטע, יענטל די נגידות:

„אַז ס׳זאָל איר נאָר פֿאַרשטערט ווערן. זי נעמט און צעטרענצלט אַ פֿאַרמעגן אויף מאַדעס אין דער צניט וואָס די מומע רבֿקה, דעם פֿעטער יואל דעם אַננבינדערס, קאָן זיך אפֿילו ניט פֿאַרגינען איבערצוניצעווען אירע אַלטע פֿליגל, וואָס זינען שוין אַזוי אַפגעריבן, אַז ווער ס׳זעט זי מיינט, אַז זי איז אַ בעטלערקע און וויל איר שענקען אַ נדבֿה.“

וויזנט אויס, אַז ס׳איז טאַקע נישט גוט אין גן־עדן, און אַז „דער־וויל... איז נישט פֿאַר יעדן דער גן־עדן אַ גן־עדן“. דער עיקר, זעט מען די אַרעמקייט אויף דעם בעל שם־טובֿ־געסל: „...דאָ אין דעם געסל האָבן געוווינט די סאַמע אַרעמסטע מלאכים, וואו יעדעס הויזגעזינד האָט נאָר פֿאַרמאַגט איין פֿאַר פֿליגל. אויב איינער פֿון דער משפּחה איז אַרויס־געפֿלויגן אין גאַס, האָבן די אַנדערע געמוזט זיצן אין דער היים און וואַרטן ביז יענער וועט צוריקקומען און אויסטאַן די פֿליגל און זיי אי־בערגעבן אַ צווייטן.“

עס איז „אַ וועלט מיט קידער־ווידער, מיט רשעות און גנבֿות“.

צום ערגסטן שניידט בני מאַנגערן אַפ טאַקע דוד המלך אַליין. ער דרייט זיך אַרום אויף זיין פלאַנטאַציע, אין זינע גיטער, וווּ די יונגע מלאכטעס, וואָס וואַשן דאָס גרעט, זינגען:

וואָס איר מאַכט קויטיק,

מאַכן מיר ריין.

וואָס איר מאַכט בלאַטיק,
מאָכן מיר שיין“.

כדי די מלאכטעס זאָלן ניט איבעררייסן די אַרבעט, האָט דוד המלך אַפילו געדונגען אַן אָם — ברענע די גן־עדן אָם, וואָס פֿליט אַרום פֿון שטוב צו שטוב און זויגט אָן די קליינע מלאכימלעך. און ווען שמואל אבא פֿרעגט זיין פֿרענט פישערל, וווּ זי נעמט אַזויפֿיל מילך, דערקלערט אים יענער: „זי גיסט אונטער וואַסער“.

ניין, עס איז ניטאָ קיין יושר אין גן־עדן, און צוויי יונגע מלאכים, שנידער־יונגען, ווילן אַפילו אַנטלויפֿן אויף דער ערד, וונל „מען האָרע־ וועט דעם גאַנצן טאָג און מ'האַט אַפֿילו ניט צו עסן צו דער זעט... מ'באַהאַנדלט אונדז ווי חיות און ניט ווי מלאכים“.

דער מצב פֿון דער וועלט איז אַזוי שלעכט, אַז אַפֿילו אליהו הנביא האָט זיך „מייאש געווען“, וונל „די אַרעמקייט אויף דער ערד האָט אויפֿ־ געהערט צו גלויבן אין זיין הילף, זיי האָבן באַשלאָסן זיך אַליין צו העלפֿן, „זאָלן זיי“, זאָגט מיט ביטול אליהו הנביא, „זאָלן זיי זיך אַליין העלפֿן, ווי הייסן זיי דאָרט... די ציצעליסטן“.

שמואל אבא ווערט פֿאַרוואַרפֿן אין גויאישן גן־עדן וווּ מען רופֿט אים „פֿאַרכאַטי זשידעק“ און ער טענהט זיך אויס מיט גאָט: „שיין זנען דינע וועלטן, ריבונן של עולם, איך קאָן נאָר נישט פֿאַרשטיין צו וואָס האָבן דיר געטויגט דריי גן־עדנס? צי וואָלט דען נישט געווען בעסער, ווען ס'איז דאָ איין גן־עדן פֿאַר אַלעמען — אָן פעסער, אָן וויזעס און אָן קידער־ווידער? וווּ איז יושר?“ —

ענטפֿערט אים אויף דעם פישערל: „כל זמן די ריכע פֿעטערס לאָזן נישט און די אַרעמע פֿעטערס ווילן נישט, וועט נישט זיין קיין יושר אין גן־עדן“.

עס איז אַ זעלטן קלוג בוך — הוילע פֿאַנטאַזיע און קערנדיקער רעאַ־ ליזם, דינער חלום און טרויעריקע וואָר, ניט סתם אַן אַלעגאָריע, נאָר אַ מעשה פֿון דער וועלט, וואָס ווערט נאָך שאַרפֿער און בולטער, וונל זי איז אַריינגעפֿאַסט אין אַ פֿאַנטאַסטישער ראָם פֿון יענער וועלט. איבערן בוך הענגט אַ קלוגער טרויעריקער שלייער פֿון לנדן, האַפֿענונגען, ניט גע־ שטילטע ליבע און דאָס מענטשלעכע רייסן זיך צו גאולה.

דער הומאַר איז אַן אינגעהאַלטענער, „אַ צונג אין באַק־הומאַר“: ייִדישע מלאכים האָבן מורא פֿאַר גויישע מלאכים, רעדן צו זיי אין אַ צעבראַכענעם אוקראַיניש־רוסיש, ווי סענדערל די ייִדענע צום פויער אין מענדעלעס „מסעות“; אין גויישן גן־עדן מאַדליעט מען זיך און מען רופֿט די יידן „פֿאַרכאַטע זשידקעס“; שלמה המלך, ווען ער ווערט אין פעס, שרייט צו די יידן: „סמירנאָ!“, כדי אַנצוואַרפֿן אַ מורא אויף זיי.

איבערן בוך שוועבט אַ טרויער — צו מאַל שטיל, אַפֿטער געשפּענס־ טיק־קאַשמאַריש; פֿערעלע די מלאכטע וואָס ווערט משוגע צוליב אַן אומ־

גליקלעכער ליבע; צוויי פֿאַרליבטע יונגע שניידער־מלאכים וואָס בענקען נאָכן טויט; צוויי נישט־געבוירענע קינדער וואָס ווילן נישט געבוירן ווערן; אַ שטערן וואָס טוט תפילה צום מלאך המות, ער זאל נישט איבער־רײַסן דאָס ציטערדיקע לעבן פֿון ערדישן פֿלה־מידל; אָדם און חוה וואָס האָבן חרטה אויף זייערע זינד (ער רופֿט זי „עוואָ“ און זי רופֿט אים „אָדאַם“, און ווען זיי גייען אַוועק, געפֿינען די ייִנגלעך אין דעם האַנט־טאַש, וואָס חוה האָט איבערגעלאָזט, אַ ליבע־בריוועלע, אונטער־געשריבן „דיין דיך ליבענדער מאַקס“); בת שבע, וואָס איז מיאוס גע־וואָרן און וואָס דוד האָט זיך פֿון איר אָפּגעקערט, גלויבט דער מכשפה וואָס זאָגט איר צו, אַז זי וועט צוריק יונג ווערן, און — „דער גלויבן מאַכט זי שייך“; דער דובנער מגיד וואָס גייט דורך אַלע זינע גן־עדן־יאָרן מיט אַ גרייטן משל אויף די ליפֿן, און — קאָן געבעך צום וואָרט נישט קומען.

עס איז אַ קלוגע, ווונדערלעכע מעשה, פֿול מיט זינגענדיקער, צאָר־טער, אָפֿט טרויעריקער ליבע („דער זינגענדיקער אומזין פֿון אַן אַנטוויש־טער גן־עדן ליבע“). אָבער דער עיקר ציט זיך מאַנגערס ליבע צו די אַרעמע שטיבעלעך אין גן־עדן, פֿון דאָרט שפינט ער זײַן פּישוף־ניגון.

עס איז דאָס דינע דעקטוך פֿון וואָרעמער ליבע, וואָס מאַנגער שפּרייט אויס איבער דעם בוך, וואָס דערהייבט און פֿאַרטיפֿט עס. אַ זעלטענער ניגון ברומט דורך דעם גאַנצן בוך, און דער ניגון איז צער, און דער ניגון איז בענקשאַפֿט, און דער ניגון איז ליבשאַפֿט —

און דער ניגון איז מאַנגער.

איציק מאַנגערס „מגילה“ אין טעאַטער *

דער ייִדישער פֿאַלקס־מענטש איז אין משך פֿון דורות געווען היימיש נאָענט מיטן חומש, געהאַט אַ פּערזענלעכע שניכות מיט די ביבל־העלדן. דאָס ייִנגל אין חדר, די ייִדישע פֿרוי בײַ דער צאינה וראינה פֿלעגן באַוויינען די ביטערע דאָליע פֿון יוסף הצדיק, אָדער דער מוטער רחלס פֿריצזיטיקן טויט, ווי די אומגליקן וואָלטן ערשט געזען. דאָס ייִדישע ייִנגל אין פּוילן איז געווען מער באַהאַונט אין דער געאָגראַפֿיע פֿון דער אַנטיקער פֿאַלעסטינע, ווי פֿון זײַן געבוירנלאַנד. די אַבות זינען געווען היימישע, אייגענע, פּשוטע יידן, שכנים, פֿאַר וועמען מ'האַט טאַקע

* דאָס איז אַ טייל פֿון אַ רעצענזיע וועגן דער פֿאַרשטעלונג וואָס איז געשפּילט געוואָרן אין ניו־יאָרק.

דרך ארץ געהאט, אבער ניט פֿאַרשוויגן זייערע באַגאַנגענע עוולות. אַפֿילו גאָט אַליין איז בֿפֿירוש ניט געווען די איבערערדישע, איבער־מענטשלעכע געשטאַלט, צו וועמען ס'איז שווער צוצוקומען. פֿאַרקערט, דער פֿאַלקסמענטש דוצט גאָט און פֿאַרציט אים אויף גאַטעניו. לוי יצחק דער באַרדיטשעווער רופֿט אים צו אַ דינ־תורה. טביה דער מילכי־קער רעדט צו גאָט ווי צו אַ לייבלעכן קרובֿ אָדער אַ שכן. בני שאַגאַלן זעט גאָט (אָדער אַ מלאך זינער) אויס ווי אַ קליין דערשראָקן יידל מיט אַן אויסגעקראַכן גרוי בערדל, מאַטע אויגן און אַ מיד קול. און ביידע, דאָס קול און די אויגן, בעטן זיך: „יִדן, לאַזט צורו, העלפֿט זיך אַליין. איך קאָן אַפֿילו זיך אַליין ניט אויסלייזן. קרעכצן צוזאַמען — דאָס יאָ.“ ווען אַברהם דערזעט גאָט, אין שאַגאַלס בילד, זעען זיי ביידע אויס, אי גאָט און אי אַברהם, ווי צוויי אויסגעמאַטערטע „איך־האַב־אָווינישט־קיי־נפֿוח“־יידעלעך.

דאָס פֿאַלק האָט אויסגעטאַן דעם חומש פֿון דער הויכער פּראָזע, פֿון דער היפּערבאַלישקייט, אים פשוטער געמאַכט, היימישער געמאַכט, אייגענער געמאַכט.

נאָך אַ שטריך האָט פֿאַרמאַגט די פֿאַלק־מעשה — זי האָט אַלע מאָל געפרוּווט גוטמאַכן די עוולות וואָס דער חומש איז באַגאַנגען. פֿאַרוואָס זאָל טאַקע יעקבֿ — ווי דער חומש דערציילט — באַגראָבן זיין באַליבט ווייב, רחל, אין מיטן וועג, זי אַפֿילו ניט ברענגען צו קבורה אין אַפֿרת? דער ענטפֿער איז אַ פשוטער: פּדי די מוטער רחל זאָל קאָנען באַוויינען און טרייסטן דאָס פֿאַלק, ווען ס'וועט גיין אין גלות אַריין — „רחל מבֿכה על בניה“ (רחל טוט באַוויינען אירע קינדער). פֿאַרריכט אַן עוולה. ס'איז, הייסט עס, אַ טיפֿע פּוּנה דערבני געווען.

אַט די געליטטערטע און מאַראַלישע מידה פֿון איבערדערציילן, איבערשאַפֿן און — אויב נייטיק — „גלייכשטעלן“ דעם תנ"ך, קריגט דעם בולטסטן אויסדרוק בני די גאָר גרויסע קינסטלערס אונזערע. שאַגאַל האָט עס באַוויזן אין זינע תנך־בילדער, שלום עליכמס טביה באַוויזנט עס מיט זיין טייטשן, אַריינטייטשן און אַרויסטייטשן דעם הייליקן טעקסט לויט דער גויט פֿון איצט. אפֿשר צום לויטערסטן און שפּילעוודיקסטן באַוויזנט עס איציק מאַנגער אין זינע תנך־איבערדיכטונגען. זיין זעל־טענע שפּירונג פֿאַר דעם פֿאַלקישן, זיין ראַפֿינירטע פֿיאַיקייט אַנצוקליידן דעם טיפּסטן געדאַנק אין די פשוטטע ווערטער, אויסוועבן פֿון טאַג־טעגלעכע ווערטער מעטאַפֿאָרן ווי קאַלירטע וואַלן, און אַנטאָן געדאַנקען אין אַלעגאָריעס געשפּונען פֿון דינסטע פֿעדעם — זינען אים ווונדערלעך בניגעשטאַנען.

מאַנגערס מגילה־לידער, פּונקט ווי זינע חומש־לידער, פּרוּוו „גלייכ־שטעלן“ די מגילה, זי פֿאַרהיינטייטיקן, און פֿאַרענטפֿערן אַ סך פֿראַגעס וואָס זי לאַזט איבער ניט פֿאַרענטפֿערט: וואָס האָט טאַקע אסתר געטאַן איידער זי איז געוואָרן אַ מלכה? פֿון דער מגילה ווייסן מיר, אַז זי איז

געווען א יתומה, אבער יתומהשאפט איז ניט קיין פראפעסיע. אן ארעם מיידל דארף עפענס טאן. זעט איר אסתר ווי א שננדער-מיידל, וואס שפילט א ליבע מיט א שננדער-געזעלן — דאס איז א שכלדיקער ענין. פאר-וואס האט מרדכי פארשאכערט זיין אייגענע פלימעניצע, א יונג שיין קינד, צו אן אלטן שיפור, א ווייב-מערדער? וואס גייט עס טאקע מרדכי'ן אין לעבן, אז ער זאל דווקא אפראטעווען דעם מלך טיפש, אחשוורושן, פון דער קאנספיראציע פון בגתן און תרש? וואס וואלט אים, מרדכי'ן, געארט, אז זיי וואלטן יא פארסמט אחשוורושן?

פראגעס — פראגעס — פראגעס, און זיי אלע פרווט מאנגער פאר-ענטפערן און די עוולות פרווט ער פארריכטן.

„דער מחבר פון די מגילה-לידער האט זיך פליסיק באמיט אויס-צוגעפֿינען די פארשוויגענע געשטאלטן. ער האט יארן לאנג געפארשט אין פארשידענע ארכיוון, ביז ס'איז אים געלונגען זיך צו באגעגענען מיטן שננדער-געזעלן פאסטריגתא און מיט זיין אלטן מיסטער פאנפֿתא — אזוי דערציילט אונדז מאנגער אין זיין הקדמה צו די מגילה-לידער. און אויף דער פראגע וואס ער שטעלט זיך אליין: „צי די מי האט זיך געלוינט?“, ענטפערט מאנגער: „דעם מחבר דאכט זיך, אז יא. ערשטנס, האט ער פארריכט די עוולה, וואס די אמאליקע כראניקארן זינען בא-גאנגען אנטקעגן די צוויי ריטער פון דער חברה 'נאדל און שער'...“.

און אזוי פארציט מאנגער אן אייגענעם מגילה-ניגון פון די אלטע קלאסישע מגילת-אסתר טענער.

און דער סך-הכל: א געוועב פון געלייטערטע פאלק-לידער, א מאך זאיק פון פאלקלאריסטיק וואס באוועגט זיך אויף צוויי פלאכן: די פורים-מגילה, ווי זי איז פארציכנט אין תנ"ך, און די שננדער-געזעלן וואס וועבן אריין די מגילה-עפיזאדן אין זייער אייגן לעבן, ציען זייער איי-גענעם מוסר-השכל און ווענדן אן זייערע עטישע מאסן צו די געשעענישן. די אינטימע שננדער-געזעלן רעם גיט צו דער מגילה-פאבולע מער היי-מישקייט און מער באגלויבטקייט.

מרדכי קומט ארויס ביי מאנגערן א שתדלן, א דרייער, א שאכער-מאכער. אין תוך — אן אומסימפאטישע פֿיגור, אן אלץ-ווייסער. איי-טערעסאנט, אז אפילו די נעגאטיווע מרדכי-פערזענלעכקייט איז ניט אין גאנצן קעגן נוסח. די אלטע פורים-שפילן פלעגן אפט פארשטעלן מרדכי'ן ווי אן אנטפאטישן פארשוין, אדער אריינפֿירן צוויי מרדכי-פֿיגורן: מרדכי דער צדיק, געטריי צו דער מגילה, און מאנדייש — א מין קאמישער ווערטליזאגער און פריילעך-מאכער, וואס פלעגט אפט שיטן מיט צווייטשטיקע וויצן און ניט זיין געהיט פון ניבול-פה. מאנ-גער גיט אן אַנצהערעניש אויף דעם, ווען ער שילדערט אסתרס פעטער

מרדכי — „דער פֿעטער האָט אַ הויקער און אַן אָפגעברענטע ברעם*.“ אסתר אַליין שניידט ניט אָפּ צו גוט. די שנידער-געזעלן קאַנען איר ניט מוחל זיין, וואָס זי פֿאַרראַט פֿאַסטריגתאָן, „אַ שנידער יינגעלע אַ גאַלד“, וועמען זי האָט געשווירן אייביקע ליבע און צוגעזאָגט „אַנטלויפֿן קיין ווין“ מיט אים. פֿאַסטריגתאָס לויטערער ליבע, וואָס קאַסט אים זיין לעבן, שטעלן זיי אַנטקעגן אסתרס אומגעטריישאַפֿט, ווילנלאַזיקייט און אונטערטעניקייט צום פֿעטער, מרדכי.

מאַנגער שאַפֿט אַ פֿאַלקס-קאַמעדיע, געוועבט פֿון די איידלסטע פֿע-דעם. אַלטע ווערטן קריגן אַ ניעם זין, אַ ניעע שפּילעוודיקייט. עס באַ-קומט זיך סײַ די מגילה און סײַ עפעס מער ווי די מגילה. דער חוזק איז דין. די זאָך שפרודלט מיט פֿאַלק-חכמה. אי דער דרײַ-אַרץ פֿאַר דער טראַדיציע און אי דאָס קלוגע אָפּלאַכן פֿון איר ריזן זיך דורך. די סאַטירע איז ראַפּינירט און שאַרף — גלייכצייטיק, פֿאַרשפיצט קלוג און פֿאַלקיש באַאיוו.

ניטאָ קיין איין גראַבער טאָן אין מאַנגערס „מגילה“, כאַטש דער סטיל איז אַן ערדישער, אַ געזונטער. עס זינען גאַלע פֿינקלדיקע קאַ-לירטע פֿעדערן, וואָס „די גאַלדענע פּאַווע“ לאַזט פֿלאַטערן איבער אונדז. און וואָס מער פֿעדערן זי פֿאַרלירט אַלץ פֿאַרביקער און שימערירנדיקער ווערט איר פּוך, אַלץ מער גאַלדענע פֿעדערן האָט זי פֿאַר אונדז. עס באַקומט זיך מגילת-אסתר מיט דער לירישקייט פֿון שיר-השי-רים און דעם קלוגן טרויער פֿון קהלת, עס באַקומט זיך אַ מאַדערנער פּורים-שפּיל, וואָס איז אי פּרימיטיוו און אי ראַפּינירט, עס באַקומט זיך אַ געלייטערטער גאַלדפֿאַדן — עס באַקומט זיך איציק מאַנגער.

* אינטערעסאַנט איז אַ קאַמענטאַר פֿון דר. יצחק שיפּער וועגן די רדיפּות וואָס אַן „אחשוּרוש-שפּיל“ איז אויסגעשטאַנען אין פֿראַנקפּורטער געטאָ, אין אָנהייב 18טן יאָרהונדערט :

„סײַהאַבן אָבער אויך נישט געפֿעלט אין געטאָ קיין קעגנער פֿון די וואַנדער-טעאַטערן. ווי געוויינלעך, זינען געשטאַנען בראַש פֿון דער אָפּאָזיציע — די אַרטאָ-דאָקסן. די מיטלען, מיט וועלכע זיי האָבן געפֿירט דעם, הייליקן קאַמף דערמאַנען צו מאַל די פּליזווין פֿון דער אינקוויזיציע.“

דעם גרעסטן צאָרן האָבן זיי אויסגעלאָזט צו דעם „אחשוּרוש-שפּיל“. אַממערסטן האָט זיי געאַרט די קאַמישע פּיגור פֿון מרדכי, אין וועלכנס מויל סײַנען אַריינגע-לייגט געוואָרן דבריהוללות (שפּאַטישע, הפּקודיקע רייד). מרדכי, דער פּרומער שליח פֿון גאַט — אַ הויפּנאַר, אַ גאַט-לעסטערער? די קאַנצעפּציע איז געווען צו וויל-יונגעריש, דער פּרומער געטאַ-מענטש זאָל נישט האָבן אַרויס פֿון די פּלים... „אַ פֿאַרבינדעטן האָט ער געפֿונען אין דער יידישער פּלוטאַקראַטיע. אויך איר איז געשטאַנען דאָס אחשוּרוש-שפּיל ווי אַ ביין אין האַלדז. אין דער פּיעסע זינען פֿאַראַן אַ סך שפּיציקע ווערטער, מיט וועלכע דער פֿאַלק-הומאַר האָט געאַרבעט די גבירים...“

(דר. יצחק שיפּער, „געשיכטע פֿון יידישער טעאַטער“

קונסט און דראַמע“, ערשטער באַנד, זײַ 204

205. חאַרשע, 1923)

ז ישע ווי נפער

(געשריבן צו זיין 15טער יארצייט)

א.

15 יאר נאך זיין טויט, בעת די שורות ווערן געשריבן, האבן מיר דאס געפיל, אז ניט ווינפער דער פאָעט, נאָר ווינפער דער חבֿר אונדזערער לייענט און הערט יעדעס וואָרט און שמייכלט גוטמוטיק ווי מיר באַמזען זיך און ראַנגלען זיך אים צו פֿאַרשטיין און אויסצושטייטשן. זאָל זיין אזוי.

די תּאוּוה צו דער פּען

עס איז פֿאַר אונדז קלאַר, אז עס איז ניט צום פֿונאַדערטיילן דעם מענטש זישע פֿון ווינפער דעם דיכטער. עס גייען אויף, ווי אויף אַ קינאַ טאַשמע, בילדער ווינט פֿאַרשווינדענע, דאַכט זיך זיי געהערן צום ווינטן אַמאָל, דאַכט זיך צום נעכטן ערשט. איך כאַפּ אויף עטלעכע בליץ-בילדער פֿון דער טאַשמע. אין מיטן הוּר־האַ, אין איקוף-ביוּראַ, אין מיטן דער פֿאַרנומעניקייט און דעם טומל — מענטשן גייען, טעלעפֿאָנען קלינגען — זיצט זישע און שרייבט אַ ליד. זיך אַרומגערינגלט מיט אַ שוין-הנטל און שרייבט. איך טראַכט קוקנדיק אויף אים: ער איז דאַכט זיך דאָ און דאַכט זיך ערגעץ ווינט. ווינט אויס, אַ מענטש קאָן יאָ זיין אין צוויי ערטער מיט אַ מאָל.

די טאַשמע באַוועגט זיך: מיר האָבן אַ באַגעגעניש שפּעט ביינאַכט אין אַ שיקאַגער האַטעל. ער קומט פֿון איין זיצונג, פֿון איין עק-שטאַט, איך — פֿון אַ צווייטער זיצונג, פֿון צווייטן עק-שטאַט. איך טרעף אים שוין אין דעם פֿאַיע פֿון זיין האַטעל. ער זיצט אין אַ ווינטן ווינקל, דעם קאַפּ געבויגן, די אויגן פֿאַרטראַגן, אויף די קני דאָס אייביקע בייגעלע פּאַפּיר, און מיט זיין דריבעם כתב, וואָס זעט אויס ווי אַ ריזלדיק טינכל וואָס אַנטלט זיך באַרג אַראָפּ — זיצט ער און שרייבט אַ ליד. ער האַט דעמאָלט געאַרבעט אויף די נביאים-פּאַעמעס, געדענק איך.

ניין, ניט בלויז דער טיש אין דער היים איז געווען זיין שרייבטיש, נאָר — דער אומעטום פֿון זיין לעבן איז געווען זיין שרייבטיש. ווען אַ ליד האַט באַדאַרפֿט אויסגעלאָזן ווערן — איז ניט געווען שייך וואַרטן אויף דער רו פֿון היימישן שרייבטיש. שרייבערני איז ניט געווען קיין זאָך פֿון געלעגנהייט ביי אים. דאָס

שרייבן איז געווען די מלאכה פֿון זיין לעבן. זי האָט באַלעבאָטעוועט איבער אים. ער איז, נאָך אַלעמען, געווען ניט מער ווי דער אינסטרומענט פֿאַרן ליד.

דער ערשטער שטריך פֿון ז. ווינפערס שאַפֿן איז, דעריבער, די קאַמפּוּזיטור צעזונגענקייט זינע. שוין ש. ניגער, אין אַ פֿריער קריטיק איבער ווינפערס לידער, כאַפט אויף דעם שטריך פֿון באַרעדעוויקייט, און פֿאַרגלייכט ווינפערס צו טעווע דעם מילכיקן, סײַ קלוגער פֿאַרגלייך. ווינפער האָט בטבע ניט געקענט שווינגן. אין איינעם פֿון די „גרענד קעניאָן“־לידער פֿרעגט ער זיך אַליין:

פֿאַרוואָס איז דאָ מיין האַרץ אַזוי צערעדט ?

(ג. ק., ז. 79)

ווינפערס גאַנץ שאַפֿן איז איין גרויסער מאָנאָלאָג, איין תּמידיק צער רעדט האַרץ, איין גרויסער אויסגוס פֿון האַרץ און נשמה, איין גרויס אויסטענהן זיך מיט וועלט, מיט מענטש, מיט גאַט און — דער עיקר — מיט זיך אַליין.

ער האָט אַזוי פֿיל צו זינגען, און נאָך מער צו זאָגן און ווילן ווילן ער בלויז איינס: מע זאָל אים הערן, מע זאָל אים פֿאַרשטיין, מע זאָל זען דאָס וואָס ער זעט.

פֿאַראַן אַ באַשטימטער נוסח אין דער ייִדישער ליטעראַטור: דאָס רעדן פֿנים אל פֿנים צום לייענער. י. באַשעוויס־זינגער האָט אַמאָל, אין אַן ענגלישן אינטערוויו, קריטיקירט שלום־עליכמען, הלמאָי ער האָט זיך געווענדט פּסדר, דירעקט צום לייענער — „ליבער לעזער“. באַשעוויס האָט עס באַטראַכט ווי אַ פֿרימיטיוו־פֿאַלקישן נוסח אין שרייבן. ער — באַשעוויס — טוט עס ניט. ער זעט דעם לייענער בעתן שרייבן. אָבער באַשעוויס איז ניט די מאַס פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור.

ווינפערס באַליבסטע ווענדונג איז — „זע, זע“, „הער, הער“. עס גייט אים אין לעבן פשוט, אַז דער לייענער זאָל אים הערן, זאָל זען וואָס ער זעט. ער רעדט דאָך צו אים, ער פֿאַרשולט אים מיט זיך. אין סאַמע תּוך, אַן עקסטראַווערעטע פּערזענלעכקייט, האָט ער געוואָלט, אַז די וועלט זאָל אים דערהערן דורכן ליד. אין סאַמע תּוך, אַ פּינלעך פֿאַרליבטער אין וועלט און אין מענטש, האָט ער אָנגערירט די וועלט און אָנגערירט דעם מענטש, ווי אַ געליבטע, דורך די פֿינגער פֿון ליד.

קאַמפּוּזיטור — ווי אַ בנשט זאָל אים טרייבן צום געזאַנג. און אַ צעזונגענער — האָט ער זיך אַפֿט ניט געקאַנט אַפּשטעלן.

ער — אַליין די בנשט, אַליין דאָס געטריבענע פֿערה, אַליין דער רנשטער, וואָס האָט זיך געריסן צו ווינטקייטן און נשקייטן, דער עיקר — צו די פֿאַרהוילענע ווינטקייטן אין זיך, און דורך זיך צום מענטש. ביי די גריכן דאַרף דער פּאָעט האָבן זיין פּעגאַסוס — דעם געפֿיליגלטן

לאַשיק, ווי מאַנגער רופֿט אים — ער זאָל אים טראַגן צו דער מוזע. ביי אונדז יידן איז דער דיכטער אַליין דאָס לאַשיקל און אַליין דער ריכטער. ניטאָ נאָך אַ דיכטער ביי אונדז, דאָכט זיך, וואָס זאָל האָבן געשריבן אַזוי פֿיל לידער וועגן ליד, ווי ז. ווינפער. ניטאָ נאָך אימיצער, וואָס זאָל האָבן געשריבן אַזוי פֿיל לידער וועגן דיכטונג און דיכטער ווי ווינפער. עס רייסט זיך ביי אים די ליבשאַפֿט צום ליד ווי די ליבשאַפֿט צו דער פֿרוי :

די ווייסקייט פֿון ניט באַשריבענעם פּאַפּיר ביים לאַמפּשײַן
איז פֿרויען־ליב, וואָס וואַרט אין פֿריידיק־צאַפּלענדיקער פּיין
אויף דעם באַגערטן מאַנס באַריד.

(„די ווייסקייט פֿון גישט באַשריבענעם פּאַפּיר“,
„ליד און פֿרייד“, ז. 183)

און פֿאַרוואָס מוז ער געפֿינען דאָס ליד ? מחמת בלוזי דאָס ליד קאָן אים באַפֿרעיען, בלוזי דאָס ליד. אין אמתן, איז שווער וויסן — ווער וועמען עס האַלט געפֿאַנגען :

פּאַעט איז אַדלער אין שטייג, וואָס רייסט זיך צו באַנייאַונג,
און וויל איז דעם פֿאַר וועמען ווייסקייט פֿון פּאַפּיר
איז געפּראַלטע טיר
צום שײַנער פֿון זײַן אייגענעם פֿאַרמעגן.

(„די ווייסקייט פֿון גישט באַשריבענעם פּאַפּיר“, 184)

פּדי דאָס ליד זאָל זײַן אַ „צעפּראַלטע טיר“, מוז עס וויסן ווהין עס גייט. ס'איז הייסט עס, איינס געווענדט אין אַנדערן : דאָס ליד מוז וויסן, און דורך דעם ליד געפֿינט דער דיכטער אויס ווהין ער דאַרף גיין :

אַזאַ נעפּלדיקע כּמאַריקייט איז דאָ אַרום, — זע, זע, ווי גרוי.
געבענטשט זאָל זײַן דאָס ליד, וואָס ווייסט גענוי
פֿון וואַנען און ווהין און אויך צו וואָס.
אַזוינס איז נישט קיין ווינט־געבלאַז,
וואָס יאָגט זיך הין־און הער.

(„געבענטשט זאָל זײַן דאָס ליד, וואָס ווייס גענוי“,
ווינפֿער־בוך, ז. 185)

הייסט עס, אַז ניט נאָר רייסט עס זיך, דאָס ליד, נאָר עס טראַגט אין זיך די טרייסט, עס איז דער אַנקער און דאָס ליכט :

און וואָס איז מיר געבליבן ? — אַ ליד, מיין ליד,
נישט צאַפל און נישט ציטער !

אין צייט פֿון שטורעמדיק געוויטער
ביסטו מיין איינציקער לאַמטערן.

(„מזין ליד — מזין לאַמטערן“, ווינפער-בוך, ז. 187)

גיט נאָר לאַמטערן, נאָר דער זינגער אַליין:

ווייל יעדע שורה פֿון מינס אַ ליד
איז אַ טראַט פֿון מינע טריט, —
געזאַנג
פֿון מיין גאַנג.

(„מזינע לידער“, ווינפער-בוך, ז. 184)

אַבער לידער דערהויבן זיך בלויז דעמאָלט ווען דו זינגסט זיי, גיט
אַליין, נאָר מיטן פֿלל, נאָר בציבור. און ווינפער איז פּינלעך באַוווּסטיניק,
אַז זיין גאַנץ געזאַנג איז אַ בציבורדיק געזאַנג, אַ געזאַנג מיט און פֿאַר
דעם מענטש. ווי אַ תּפֿילה איז ער מתפלל צו די ווערטער וואָס דערהייבן
אים, צו דער דיכטונג-טיר וואָס פֿירט אים אַריין אין קהל:

אַ, זייט געבענטשט, איר ווערטער, העל-צעשניטערטע
אין מיר איצט, זישע הקטן!
פֿון איינער שיין אַנטלויפֿט פֿון מיר דער שאַטן,
און איך בין אין פּסדרדיקער, ליכטיקער עליה.
הערט, הערט, עס זינגט אין מיר אַזאַ צעלויכטענע די זכּיה,
וואָס ווי דער שחרית מינער איז געווען בציבור
איז אויך מיין מנחה-מעריב־תּפֿילה נישט אַריבער
צו ביחידות.

(„כל דור ודור מיט זיין שיר-חדש“, ווינפער-בוך, ז. 182)

הייסט עס: דער תּוך פֿון דער דיכטונג איז בציבור — מיט און
פֿאַר מענטשן.

און דער גורל-וועג פֿון דיכטער איז דער, וואָס פֿירט דורך שיינקייט
צום אמת. דער דיכטער מוז, ווי אַ קינד צו דער מאַמען, צום אמת
זיך טוליען, די „וואַרהייט“ פֿון זיך אַרויסזינגען, אַרויסשרייען —

פֿון שטענדיק אַן איז מיר דערווידער דאָס געקראַקעריי פֿון ראַבן,
אַזוי דערווידער איז מיר אויך דאָס אויגנגלאַצעניש פֿון למד-וואָוון,
פּאַעט, מיינט אמת זיין און זיך אַליין דורך וועלט דערקענען.
פּאַעט, מיינט זיך אַליין אין פֿייער-פּאַנען ברענען,

און ער, — דער כּישוף־מאַכער פֿון געפֿילטע און צעגליטע ווערטער, זײַן גורל צווישן אונדז איז זײַן — אַ נישט־דערהערטער.

אַז וווּיל איז דעם, וואָס זינגט די וואָרהייט אויס ביים טויער.

(„רייד מיט משה לייבן“, ווינפּער־בוק, ז. 88-89)

הייסט עס: ניט בלויז דאָס געפֿיל, נאָר אויך „די וואָרהייט“ פֿירט מיט דער דיכטערישער פען.

די פען איז די אַקס פֿון דײַן לעבן און די סאַמע עובֿדה פֿון שרײַבן איז די תּאוּוה און דער פּולס פֿון דײַן לעבן. זאָגט ווינפּער:

„אמתע שרײַבער זײַנען שטענדיק אָנגעלאָדענע. מהאי טעמא איז דאָס אויסלאָדן זײַך אַ גרויסע פֿרייד, אפֿילו ווען דאָס אויסלאָדעניש איז די טיפֿסטע פֿיין וואָס מען טראָגט אַ מאָל אין דעם אייגענעם געמיט. אַזעלכע שרײַבער זײַנען בטבֿע גרויסע בעל־תּאוּוהניקעס צו דער פען איבער וויסן פּאַפּיר, און דער פּראָצעס פֿון שרײַבן איז דער סאַמע עצם פֿון זייער לעבן.“

(„שרײַבער און קינסטלער“, ז. 184).

ב.

מיטן קול פֿון דער עדה

אויסגעמישטע זײַנען ביידע,
איינס דאָס אַנדערע דערגאַנצט —
יחיד רעדט מיט קול פֿון עדה,
עדה אין קול פֿון יחיד איז צעגלאַנצט.

(„אַלץ איז הייליק“, ז. 79, „גרענד קעניאַן“)

עס איז באמת שווער, און אפֿשר ניט מיגלעך, צו קלאַסיפֿיצירן זישע ווינפּערן אין דעם אַלגעמיינעם סך־הכל פֿון דער אַמעריקאַנער ייִדישער ליטעראַטור. און אפֿשר דאַרף מען גאַרניט פּרוּוון קלאַסיפֿיצירן. ער פֿאַר־נעמט זײַן אייגן און אייגנאַרטיק אַרט.

ער שרײַבט ניט ווי קיינער פֿון די „יונגע“, ניט ווי קיינער פֿון דער „אינזיד“־גרופּע און ניט ווי די וואָס זײַנען געקומען נאָך זיי — די פּראָ־לעטפּען־שרײַבערס. און דאָך האָט ער זיך באַוועגט מיט זיי אַלעמען און דורך זיי אַלעמען.

שרײַבנדיק וועגן ווינפּערן, האָט זשיטלאַווסקי איין מאָל געזאָגט: „זײַנע לידער זײַנען אזוי נאַטירלעך, ווי אַ בריוו צו אַן אינטימען פֿרײַנט.“

ווי טאגבוך-בלעטלעך אין א שמועס מיט זיך אליין. איז אמת, אז יעדע דיכטונג איז, אין לעצטן סך-הכל, א "שמועס מיט זיך אליין", א שמועס מיט דער וועלט דורך זיך אליין. דער אמתער פאָעט זעט, פֿילט, איז אַרומ-גערינגלט פֿון דעם ניט-געזעענעם לייצענער, וואָס איז מיט אים, אַפֿילו אין רגעס פֿון דער גרעסטער איינזאַמקייט. אָבער אינטערעסאַנט איז זשיט-לאָוסקיס זאָג "אָזוי נאַטירלעך".

בני ווינפערן פֿליסן די לידער פֿון אים אַרויס ווי פֿון זיך אליין, ווי גיט באַמערקט. אַפֿט רעדט ער לידער, זאָגט זיי. איינער פֿון די שליסלען צו ווינפערס דיכטונג ליגט טאַקע אין זיין זאָגער. דאָס טיילט אים אויס אין אונזער פּאָעזיע. ער איז דער פּאָעטישער זאָגער. פֿון דעם האָט זיך אַפֿט גענומען דער פֿאַלשער איינדרוק, אז ווינפער אימפּראָוויזירט, אז ער איז אַ "לייכטער" שרייבער. טייל פֿון אונדז האָבן אַפֿילו פֿאַרזען, אז ער האָט אַפֿט געריסן לידער מיט אַ שטיק האַרץ פֿון זיך, טייל מאַל אויסגע-בראַכן מיט אַ שטיק לעבן פֿון זיך. און ווען ווינפער אליין האָט אונדז געזאָגט: "איך לעב דורך אין די לידער מנייע דאָס שאַרפֿסטע פֿון מנייע לעבן" — האָבן אים טייל גיט פֿאַרשטאַנען.

מיר טראַכטן אַ מאַל, אז דווקא דאָס פּאָפּולערסטע ליד זישע ווינפֿער פּערס, וואָס אַלע מיינען אז דאָס איז ער טאַקע — זיין ליד "טויבן", האָט געקענט קומען פֿון אברהם רייזענס פען, פֿון יוסף ראָלניקס, פֿון מאַגי לייבס, אַפֿילו פֿון איזי כאַריקס. אין דעם ליד שפּירט זיך, אמת, די שטיי-מונג פֿון דער צייט, דער לירישער טרויער פֿון דער צייט, די איינזאַמ-קייט פֿון דער צייט. ס'איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ פּעריאָד. אָבער: צי איז עס כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אים, אַפֿילו פֿאַרן יוגן זישע ווינפּער?

זיין שטימונג, זיין רייסן זיך נאָך פֿרייד, זיין פֿאַרעקשנטער גלויבן אין לעבן, זיין פּינלעכער פֿאַרלאַנג, אז מע זאָל אים הערן, יאָ — זיין עקסטראַווערטע מידה — די אַלע האָבן געזוכט און געמוזט געפֿינען פֿאַר זיך אַן אַנדערע פֿורעם, אַן אַנדער טאָן.

גיט דער דיסציפּלינירטער געגראַמטער פֿערן פֿון יחידישן טרויער, אַנגעזאַפּט מיט אַ לירישער שטימונג, וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די "יונגע" אין דער צייט; גיט דער גנייער, אינטעלעקטועלער, אַפֿט אויסגעמוחטער, אימאַזש פֿון די "אינוויכיסטן", זייער פֿרייע אַסאַציאַציע, גיט די סאַציאַלע, אַפֿט אומפּערזענלעכע, דעקלאַראַטיווקייט פֿון די "פּראַלעט-פען" פּאָעטן — האָבן אים געקאַנט געבן אויסדרוק.

ער איז געווען אוממיטלבאַר פֿאַרבונדן מיטן לייצענער, בעסער גע-זאָגט, דעם צוהערער — צו אים האָט ער גערעדט. ער האָט דעריבער געזוכט און געפֿונען פֿאַר זיך אַ מין שמועס-שפּראַך אין דער פּאָעזיע, שיר גיט אַ דיכטערישע מעשה-שפּראַך. בעת די אַנדערע דיכטערס האָבן פֿאַרהוילן — און איך זאָג עס גיט לגנאי, מחמת דאָס לשון פֿון ליד, דער סימבאָל, די אַלעגאָריע, דער אימאַזש פֿאַרהוילן אַפֿט — האָט זישע ווינפֿער

פער מגלה געווען, אנטפלעקט. אויב ער איז געווען דעקלאראטיוו אין לידער, און ער איז עס אַפֿט געווען, איז ער געווען פּערזאָנלעך דעקלאַר־ראַטיוו. נאָך אַלץ זיך אַליין אויפֿגעדעקט. דער סאַציאַלער דיכטער שיל־דערט אַפֿט דאָס געזעלשאַפֿטלעכע ווי אַ דרויסנדיקער, ווי אַ צוקוקער. זיין געוואַלט־געשריי איז נאָך אַלץ אַן אויפֿרודערנדיקס, אַ ווירקנדיקס. ער אַליין אַבער שפּירט זיך אַפֿט ניט אין ליד. ווינפּער האָט זיך פּסדר געמישט, אַרײַנגעמישט. פֿאַקטיש, ניט געקאַנט האַלטן זיך פֿון דרויסן. אין דעם ליגט אַפֿט זיין אייגנאַרטיקייט אין דער ייִדישער פּאַעזיע. אויב איך זוך איינפֿלוסן און ענלעכקייטן וואַלט איך זיי גיכער געפֿונען, דאַכט זיך, אין דער פּראָזע. אין דער ייִדישער קלאַסיק, ווי אין דער פּאַעזיע. זישע ווינפּער האָט זעלטן ליב געהאַט אַבֿרהם רייזענען. אַבער, דאַכט זיך, אַז אים האָט גיכער משפּיע געווען רייזען דער דערציילער ווי רייזען דער דיכטער.

אַפֿשר האָט דאָס זשיטלאָוסקי געמיינט מיט זיין „ווי אַ בריוו צו אַן אינטימען פֿרײַנט“. ניט צופֿעליק האָב איך דערמאַנט רייזענען. פֿאַראַן אַ מאַמעדיקער נוסח אין דער ייִדישער ליטעראַטור. דער נוסח פֿון רחמנות און ליבשאַפֿט און טרייסטן. אַבֿרהם רייזען געהערט צו דעם נוסח. שלום עליכם, יוסף ראַלניק, יעקבֿ דינעזאָן — מאַמעדיק און ווייך און דערוואַר־רעמענדיק, אַפֿילו ווען אין פּעס. ווינפּער האָט זיך איינגעפֿעדעמט אין דעם מאַמע־נוסח. ער האָט אַזויפֿיל טרייסטן באַדאַרפֿט, אַז ס׳איז סופֿלאַז געווען זיין ליבשאַפֿט. ער האָט אַזויפֿיל צו זאָגן געהאַט, אַז ער האָט מורא געהאַט — אַפֿשר דערוואַגט ער ניט גענוג.

דעם טריסקער חונט יינגל איז געוואָרן אַ בעל־תּפֿילה אין דער ייִדי־שער דיכטונג. און צו פֿאַראַפֿראַזירן פּרצן: ווער עס האָט אַמאָל געהערט אַן אמתן בעל־תּפֿילה, דער ווייס וויפֿל צער, וויפֿל יסורים פֿאַר כל־ישראל, פֿאַר כל בני־אָדם, וויפֿל צעבראַכן געמיט עס שטעקט אין יעדן קרעכץ זינעם, אין יעדער תּפֿילה זינער, אַפֿילו אין אַ וואַכעדיקער מנחה.

ליב - ליב - ליב

און גענומען האָט זיך דאָס אַלץ פֿון ליבשאַפֿט און פֿון גלויבן אין דעם זעלטענעם ווונדער פֿון לעבן. ער האָט געטראָגן אין זיך אַ פֿאַר־ליבטשאַפֿט און באַווונדערונג פֿאַרן לעבן ווי אַ קינד. יעדער טאָג איז בײַ אים אַ נייער נס געווען, יעדער זון־אויפֿגאַנג — אַ נייער ווונדער. און ווי אַ קינד האָט ער דערשפּירט דעם גרויסן ווונדער פֿון פּשוטקייט, דאָס אויסערגעוויינטלעכע אין דעם געוויינטלעכן:

גאָט פֿירט מיט ליבע און מיט רחמים אונדזער וועלט.
אין שטאַט האָט דורך דער גאַנצער נאַכט געשנייט, געשנייט,

און איצטער זינגט אַ ליד אין לופטן אויס די פרייד —
דאָס גרויסקייט פֿון דער וועלט האָט זיך צעהעלט, צעהעלט!

(«אַ שנייקער פֿרימאַרגן», חזנפער־בוך, ז. 60)

**בני וועמען אין ליד עס דאַרפֿן שפּילן אויסערגעוויינטלעכע פֿאַרבן
בני זישע ווינפערן איז גענוג דער פֿרימאַרגן, יעדער פֿרימאַרגן —**

נאָך אַלעמען איז גאַרניט אַזוי שלעכט צו לעבן.
שטייטט אויף אין פֿרימאַרגן דערפֿילסטו וועמען אַפּצוגעבן
אַ לויב דערפֿאַר, וואָס דורך די שויבן
שיקט ווער דיר אַזאַ ליכטיקייט פֿון אויבן.
און מאַכט זיך ווען ניט ווען
אַ טאָג פֿאַרוואַלקנט אין טומאַנען —
איז אויך אין דעם קיין אומגליק ניט פֿאַראַנען.

(«נאָך אַלעמען», ז. 47, חזנפער־בוך)

און ניט נאָר דער טאָג, נאָר יעטוועדע שעה טראַגט מיט זיך, אויב
ניט קיין גוטס, איז דעם אַנזאָג אויף גוטס. מען דאַרף זיין סענסיטיוו
גענוג און פֿאַרליבט גענוג די גוטסקייט צו דערשפּירן —

אין יעדער שעה איז עפעס דאָ פֿאַר מיר צום גוטן
און אַז קומט אַמאָל אַ שעה, אַ טריבע,
דערוואַרעם איך זי מיט מיין ליבע
און ליכטיק ווערט און גוט.

(«צו אַלדי גוטע יאָר!», ז. 69, חזנפער־בוך)

און נעמען נעמט זיך דאָס אַלין, ווי געזאָגט, פֿון פֿאַרליבטקייט און
פֿון דער פֿעיקייט זיך אַליין אַנטקעגנצוטראַגן.

איך בין אַ מענטש, וואָס איז פֿאַרליבט אין אַלץ ביז גאָר
און לעב זיך אָט אַזוי צו אַלדי גוטע יאָר.
איך גיי זיך מיר מיין וועג, און טרעפֿט אַ גרוב, שפּרינג איך איבער,
דאָס נעכטיקע איז קיין מאָל מיר פֿון היינט ניט ליבער.
איך האָב מיין מאַמעס בלויע, ווייכע אויגן פֿול מיט זאַרגן,
וואָס זאָגן פֿריינטלעך יעדערן: גוטמאַרגן.

(«צו אַלדי גוטע יאָר!», ז. 68, חזנפער־בוך)

קיינער אין דער ייִדישער דיכטונג, אַדער אין פּראָזע, האָט אַזוי־פֿיל
מאָל און אַזוי קאַמפּולסיוו ניט געניצט דאָס וואָרט ליב און ליבשאַפֿט, ווי
זישע ווינפער:

ליבשאַפֿט, ליבשאַפֿט, ביסט אַלץ נאָך דאָ אין מיר ?
 זאָג, אַ זאָג, אַ סימן גיב!
 ליב!
 ליב!
 ליב!
 ליב!
 ליבשאַפֿט איז נאָך אַלץ אין מיר,
 ליבשאַפֿט, ליבשאַפֿט, לאַז נישט איבער,
 גאַרנישט איז אין מיר

(„ליבשאַפֿט“, זו. 63-64, „גרענד קעניאַן“)

און גענומען האָט זיך דאָס, ניט קוקנדיק אויף אַלע פֿינצטערנישן
 און רשעותן און פֿאַרווירטקייטן אין לעבן, פֿון דעם גרויסן גלויבן, אַז
 עס וועט מוזן בעסער ווערן, און אַפֿשר קען מען מיטן ליד אַליין אַ
 ביטל צעשטרענען די שווערקייט און די כמאַרעס אין וואָס דאָס לעבן
 וויקלט זיך איין:

זינג, זינג מיין האַרץ.
 וואָס שוואַרץ
 וועט ווערן בלוי,
 וואָס שווער
 וועט ווערן גרינג.

(„זינג מיין האַרץ“, ז. 86, „גרענד קעניאַן“)

בפֿירוש, שווער צו פֿאַרשטיין די צעלויכטנקייט פֿון דעם גלויבן,
 וואָס ער האָט געטראָגן אין זיך. ווי אַ צעזונגענער אליהו הנביא איז
 ער דורכגעגאַנגען צווישן אונדז מיט אַ פֿולן זאַק שבת-אויבס און געטיילט
 און געטיילט:

דאָס לעבן איז הייליק!
 דאָס איז זײַן קדושה!
 מיר וועלן דאָס ביטל ירושה
 פֿון ביון און יסורים
 פֿאַרוואַנדלען אין אַ נײַעם טורעם.
 מיר וועלן אויף פֿאַרבליבענעם שטיין
 זיך איינעסן מיט נעגל און פיין, —
 מיר וועלן אין ברוכואַרג זיך ראַיען
 און נאָך אַ מאָל בויען און בויען
 אויף אונדזערע רואינען,
 דער עבר, דער הוה זיך מוזן אין עתיד געפֿינען!

(„על חטא שחטאנו“, ז. 59, „גרענד קעניאַן“)

יא, אבער פֿון וואָנען דער גלויבן, פֿון וואָנען די זוניקייט? פֿון צוויי קוואַלן: פֿון דער ליטעראַטור - טראַדיציע אונדזערער און פֿון די טיפֿע פֿאַלק-קוואַלן וואָס האָבן אים גענערט.

„דאָס זוניקע היטעלע“

נאָך אין 1933, שרייבנדיק „וועגן זיך“, האָט ווינפער געזאָגט: „די ייִדישע דיכטונג האָט זיך, אַפֿנים, גענייטיקט אין אַן אַפֿטימיסט, האָט מען אויף מיר אַנגעטאָן דאָס זוניקע היטעלע“.

איז אמת, אַז די ייִדישע ליטעראַטור האָט זיך גענייטיקט אין אַן אַפֿטימיסט, מיטן לעבן גענייטיקט. און ס'איז אויך אמת אַז מען האָט ווינפערן באַצייכנט ווי דעם גלויביקן, און ס'איז אויך אמת, אַז דאָס „היטעלע“ האָט אים מלאַ חניק געפֿאַסט. אַבער ניט קוקנדיק אויף די אַלע אמתן, דאַרף מען דאָס אויבן געזאָגטע נאָך אַלץ קוואַליפֿיצירן. די קוואַליפֿיקאַציע איז וויכטיק, מחמת ס'ווערט אַ דאַנק איר קלאַרער אי דער אַלגעמיינער כאַראַקטער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור און אי זישע ווינפערס אַרט אין איר.

דער אויבנאויפֿיקער אנדערק איז, אַז די ייִדישע ליטעראַטור איז „בטבע“ געווען אַ טרויעריקע ליטעראַטור, ווייל דאָס לעבן וואָס זי האָט געשילדערט איז — נאָך אַ מאל „בטבע“ — געווען אַ טרויעריקס. אַבער דאָס איז בלויז אויבנאויפֿיק. דער טיפֿער אמת איז, אַז דער סאַמע ווי-טאַלסטער אַדער, וואָס האָט געקלאַפט אין דער ייִדישער ליטעראַטור, איז געווען אַפֿטימיזם און גלויבן. אַז דעם וואָלט איר השפּעה אויפֿן פֿאַלק געווען אַן אַ שיר קנאַפֿער.

דאָס „היטעלע“ האָט קיינער ניט אַנגעטאָן אויף זישע ווינפערן — ער האָט עס זיך אַליין אַנגעטאָן. און איצט, אין רעטראַספּעקט, דערזען מיר, אַז עס איז געווען אַ ירושה-היטעלע, אַזאָ וואָס די אַבות פֿון אונדזער ליטעראַטור האָבן עס געטראַגן און וואָס פֿעדעמט ווינפערן אַזן אין דעם הויפּט-שטראַם פֿון דער ליטעראַטור, וואָס שליסט אים אַזן אין דעם ציבור פֿון ייִדישער שעפֿערישקייט.

די מאַדערנע ייִדישע ליטעראַטור איז בכלל אַן אַפֿירמאַטיווע, אַזאָ וואָס באַיאַט דאָס לעבן. אייגנטלעך, איז דאָס געווען איר היסטאָרישע אויפֿגאַבע, איר מאַראַלישע גבורה: זאָגן יאָ צו אַ לעבן וואָס זאָגט כּסדר ניין, אַפֿירמירן אין אַנבליק פֿון נעגאַציע.

מער נאָך: אויב מען קוקט זיך נאָענט צו, איז די גאַנצע ייִדישע געשיכטע אַ קייט פֿון להכעיסדיקן, שיר ניט חוצפהדיקן, שאַקלען מיטן קאַפּ אויף „יאָ“, בעת אַלע, אַזוי גערופֿענע, היסטאָרישע באַדינגען טשטן אַן אויף „גייין“; ענטפֿערן „מיר לעבן“, בעת אַלע געשיכטלעכע תּנאים שרייבן: „גייט אונטער“.

דורך זישע ווינפערס גאַנץ שאַפֿן גייט דורך אַט די עקשנות צום

לעבן ווי אַ ניגון. פֿון דער עקשנות שיילט ער אַרויס ניט בלויז אַפטימיזם
נאָר די געלייטערטע פֿרייד פֿון לעבן.

אַבער דאָס אַלץ איז אַ ביסל צו פשוט. מען דאַרף אַרויסשפירן עט-
לעכע גרונט-עלעמענטן, וואָס גיבן צו די פֿאַרב און טראַגן צו דעם ניגון
פֿון ווינפערס שעפֿערישקייט.

דער דויערנדיקער טאָן אין ווינפערס געזאָנג איז דער ניגון פֿון
המשך, געפֿאַרט מיט דעם באַוווּסטזיין פֿון המשך.

ניט בלויז דעם טריסקער חזנס יינגל איז ער, נאָר ער איז אַנגעפֿילט
מיט דעם שיר-ניט פֿינלעכען געפֿיל פֿון אַליין- באַוווּסטקייט, פֿון פֿעדעם
וואָס ציען דורך אים און וואָס ער דאַרף זיי ציען ווינטער —

איז וואָס זשע וועט זיין

מיט אונדזער פֿיין

און שײַן

פֿאַר די קומענדיקע דורות ?

(„על חטא שחטאנו“, ז. 58)

פדי דערגרייכן דעם ציטער פֿון המשך, דאַרפֿסטו זיך אַליין דער-
שפירן ווי אַ טייל פֿון פֿאַלקישן גאַנג.

דו מוזסט גלויבן אַז עס איז דאָ וואָס צו היטן פֿון פֿריער, און גלויבן
גלנצנדיק, אַז דו ביסט די פלי דורך וועמען דער נעכטן רינט אַריבער
צום מאַרגן, און זיין זיכער, אַז ניט קוקנדיק אויף אַלע פֿינצטערנישן
וועט זיין אַ מאַרגן :

אין לויטערן שײַן פֿונעם אַלטן

דערזע איד דאָס נייקייט פֿאַרבאַרגן,

איד קלייב אויף בלויז דאָס, וואָס באַהאַלטן

האַט נעכטיקער טאָג פֿאַרן מאַרגן.

(„דורות“, ז. 81, ווינפערבוך)

אַט דער חוט המשולש, דער דרייַקער פֿאַדעם, איז איינגנטלעך
דער גרונט-טאָן פֿון ווינפערס שאַפֿן — פֿון דעם טאָן וואַקסט אַרויס
די אחריות. און די אחריות איז אויך אַ דרייַפֿאַדעמדיקע — צום פֿריער,
צום איצט און צום שפֿעטער. דאָס פֿאַדעמט אים אַזן אין דורות ייִדיש
שאַפֿן און לאַדט אים גלנצנדיק אַן מיטן געפֿיל פֿון אייגענער ווער-
טיקייט אין זיין דיכטערישער עבודה :

ווער ביסטו ? און ווער בין איד ?

מיר זיינען די המשכים אין דער אייביקייט.

וואָס ציען, ווי אַ מענטש זיך דורך צער און פֿרייד
פֿון ערגעצווו ביז ערגעצווו.

(„גרענד קעניאָן“, ז. 131)

— אין

אַ ייד!

אַ זון פֿון יענעם פֿאַלק, וואָס האָט זיין שייער
פֿאַרברענט אין פֿלאַס פֿון סיני־פֿייער
און דערביי צום אַש זיין קאַפּ געבויגן.
די צייט האָט אונדזער בלוט געזויגן
און דאָס פֿאַרוואַנדלט אין אויל פֿאַר שינענדיקע מנורות
פֿאַר אַלע דורות.

(„באַהעפֿטיקייט“, ז. 65, „גרענד קעניאָן“)

זיין לייטמאַטיוו — מנורות פֿאַר דורות.

געזעלשאַפֿטלעך אַזוי און פֿערזענלעך אַזוי. אין ליד צו „מזן טאַכ־
טער נחמהלע“ לייגט ווינפֿער אַרויף אויף די דאַמאַלט קינדערשע פֿליי־
צעס פֿון זיין טאַכטער דעם עול פֿון דורות:

אַבות מינע — זיי לעבן אין מיין יעדן קער און ריר,
שטראַליקע, בלענדיקע — זיי לעשן זיך נישט אויס.
הער דאָס וואָרט מינע, עס איז אין צאַפֿלדיקן ברויז,
הינט איז דאָס געווענדט צו דיר,
טאַכטער מינע, המשך פֿון מיין זין און זיין.

(„ווינפֿער־בוך“, ז. 194)

פֿאַרשיפורט פֿון וויין פֿון המשך, אַראַפֿגעווייגן פֿון עול פֿון המשך
איז ער.

איז ווער־זשע וועט ציען אַט דעם ווינטעריקן המשך? די — ווי פֿרץ
וואַלט געזאָגט — „בערלס און שמערלס“ פֿון פֿאַלק וועלן ציען דעם
המשך — די באַרוועסע ברידער, די חייטניקעס אונדזערע.

און ווידער וועבט זיך ווינפֿער אַזן אין איינער פֿון די באַזישע
עיקרים פֿון אונדזער ליטעראַטור — אין איר פֿאַלקישן תּוּך, אין די שאַ־
פֿערס אירע וואָס האָבן געגלויבט, אַז די גאולה פֿון און פֿאַרן פֿאַלק וועט
קומען פֿון אירע סאַמע אונטערשטע וואַרצלען.

צו די שלושים נאָך ווינפֿערס טויט האָבן מיר געזאָגט:
„ווינפֿער האָט ניט נאָר געפֿילט אחריות צו דעם גרויסן געוועב
פֿון פֿאַלקס לעבן, נאָר ער האָט געזוכט די גרויסקייט און די דערהויבנ־
קייט ביי די פשוטע פֿעדעם פֿון אַט דעם געוועב. דורכויס אין נוסח
פֿון אונדזער פֿאַלק־טראַדיציע, וואָס דערהויבט דעם טאַג־טעגלעכן מענטש,

וואָס דערציילט אונדז, אַז אליהו הנביא פֿאַרשטעלט זיך פֿאַר אַ בעטלער, און אַז דער נביא עמוס איז געווען אַ טאַג-אַרבעטער, הויבט ווינפער אָן, אין 1932, זינע 'געזאַמלטע לידער' מיטן געזאַנגט פֿון באַרוועסן ברודער:

געקומען איז דער באַרוועסער און קומען וועט ער נאָך אַ מאָל, איך ווייס, אַז הערן וועל איך ווידער דורך די טעג און נעכט זײַן קול.

„אַזוי אין 1932. און זיין בוך 'פֿאַעמעס וועגן די נביאים' מיט קנאַפע צוואַנציק יאָר שפּעטער, ענדיקט ער מיט אַ קאַפיטל, וואָס הייסט: „יחיאל בער, דער חייטניק“.

„אַרויפֿלייגן אויף די חייטניקעס, די שנידערס, דעם מאַנטל פֿון די נביאים, קאָן בלויז דער, וואָס האָט זיין לעבן מיט זיי פֿאַרבונדן, וואָס האָבן גלויבן אין זיי, וואָס דערשפּירט די באַהאַלטענע יכולת פֿון די חייטניקעס און שוסטערניקעס און אַלע אַנדערע צו דערלייזן די וועלט“.

(א. גאלדבערג, ווינפער-בון, ז. 361-362)

בײַם צעבראַכענעם טויער

על חטא שחטאנו —
איך שטיי ווי אַן עני
בײַם צעבראַכענעם טויער
און זוך נישט צו געפֿינען
קיין טרייסט אויף די רואינען.
פֿאַרסמט אין מיר איז דער באַגער.
אוי, ווער-זשע, ווער
וועט אַנצוינדן אַ קנויט
נאָך אונדזער טויט!

די גאַנצע יידישע ליטעראַטור האָט זיך געקאַרטשעט פֿון ווייען, ווען דער גוף פֿון פֿאַלק איז געלעגן אויף דער נאַצישער עקדה. ווי האָט עס אַנדערש געקאַנט זיין: די ליטעראַטור איז געווען אַזוי נאַענט צום לנבֿי און-לעבן פֿון פֿאַלק, אַז זי האָט זיך געמוזט פֿאַרגיין אין אַ געהייל פֿון ווייטיק, בעת דאָס פֿאַלק האָט געברענגט. יעדער אויף זיין אופֿן האָט געזאָגט קינות, פֿון יעדנס גוף און פֿען האָבן צער און בלוט געטריפֿט. טייל האָבן פֿאַרהאַקט די טיר צו דער וועלט, ווי גלאַטשטיין, און געזוכט כוח און אויסהאַלט אין זיך אַליין, אין די דורות פֿון פֿאַלקישן דויער. אַנדערע האָבן, ווי לייזיק, דערקלערט אַז „נאָך דאַכאַ, מוז מען זאָגן יאָ צום לעבן“. אַנדערע האָבן אַרויסגעשלעפט פֿון ברודער-יקבֿר און אונדז אַנטקעגנגעטראָגן, ווי פּרץ מאַרקיש, איין איינציקן העלה, גור אריה, וואָס זאָל זיין די „אויפֿגעוויקלטע מגילה“ פֿון אונדזער בראַך.

אנדערע האָבן אונדז צוגעזאָגט, אז מיר וועלן נאָך „אויף היטלערס קבר מאַנצן“, ווי איציק פֿעפֿער.

ווי אַן אַלטער איכה, ווי אַ יערעמיאָדע, וואָס קניקלט זיך דורך די דורות, ווי אַ קינה וואָס הערט ניט אויף צו קלאַגן, ווי אַ קינד וואָס האָט זיך צעהעשעט און קאָן ניט קומען צו זיך, קלינגט ווינפֿערס געוויין אויפֿן חורבן פֿון ייִדישן לעבן דורך די נאַצישע הענט. דער גאַנצער טאָן איז: ווי ניט בלויז ער אַליין, נאָר דער טאַטע זינער, דער טריסקער חזן, מיטן טלית איבערן קאַפּ, פֿאַרגייט זיך און הינטער אים און מיט אים די גאַנצע עדה טריסק, און אַלע אונדזערע קהילות קדושות, אַלע טריסקס פֿון גאַנץ מזרח־אײראָפּע.

ער האָט ניט געקענט מוחל זיין דעם שונא —

זײַ פֿאַרשאַלטן ביזן סוף פֿון די דורות פֿאַר דער שְׁנאה אין מיר,
וואָס דו האָסט אָנגעצונדן מיט דיין רשעות.

(„פֿאַר דער שְׁנאה אין מיר!“ ז. 147)

די צייט פֿון בענטשן איז אַריבער. סובטעל דין כאַפט ער אויף די ענדערונג אין זיך און שטרעכט אונטער, אז ניט בלויז אידעאָלאָגיש אָדער פֿאָליטיש זינען מיר געווען פֿאַרוויקלט אין געראַנגל קעגן גאָר ציזם נאָר, אַז אויך פּסיכאָלאָגיש איז פֿאַרגעקומען אין יעדן איינציקן פֿון אונדז אַן איבערלעכער איבערבראָך —

דאָס האַרץ מײַנס וואָס פֿלעגט וואַכיק זײַן צו טענער בלויז דינע /
איז איצט דינאַמיש אויף אויפֿצורײַסן אַלצדינג, וואָס איז דײַטשיש / אַ
קללה אויפֿן קאַפּ פֿון פֿאַלק.

באַנאַנד מיט דער שְׁנאה גייט אויף די ווונדערלעך געלזטערטע ליב־
שאַפֿט צו די וואָס זינען אומגעקומען:

קדושים אונדזערע, — מיר שטייען אויף די קני
געפלעפֿטע פֿון דעם הערלעכסטן און שענסטן גלי,
וואָס איינער בלוט פֿאַרגאַסנט שטראַלט אַרויס פֿון זיך.
מיר בייגן אײַן די קעפּ און טוען אויס די שיך
פֿאַר אײַנער הייליקייט, וואָס אַזאַ איז נישט געווען,
פֿאַר אײַנער לויטערקייט, וואָס אַזאַ האָט מען נישט געזען!

(„פֿאַר אײַנער הייליקייט און לויטערקייט“)

ז. 151, ווינפֿער־בוך)

איז וווּ זשע געפֿינט מען די טרייסט, וווּ געפֿינט זיך דער אַנשפֿאַר,
פּדי אין אַ וועלט פֿון רשעות און משוגעת אַליין ניט אַראָפּ פֿון זיך,

אליין פֿאַרהיטן אין זיך די מיושבדיקייט, אפֿילו דעם גלויבן, אַז די ביינער וועלן צוריק אויפֿלעבן, אַז פֿון די הייליקע קברים קאָן אויפֿגיין אַ נני געבורט, אַז ערגעץ אויף די אַפֿט פֿאַרהוילענע וועגן פֿון דער משוגע גע- וואַרענער געשיכטע, קאָן אויך אַט דער סוף טראַגן אַ בראַשית אין זיך. ווינפֿער, דער באַטייליקטער און פֿאַרוואַרצלטער יוד, לויפֿט אַוועק צו דער געשיכטע פֿון פֿאַלק, אין איר זוכט ער אַ טרייסט, אין איר אַן אַנוונק אויף נצח ישראל, צו איר שטעלט ער פֿאַדערונגען, וויל ענטפֿערס אויף דעם געשריי וואָס עס טראַגט זיך פֿון דער בלוט פֿאַרגאַסענער ערד, ווייל שווינגן קאָן אַ מענטש ניט בעת „עס שרניען די לעבעדיקע באַגראַ- בענע פֿון אונטער די הייליקע קברים“.

און ער געפֿינט דעם אַנוונק אין דער געשיכטע :

אַז מען האָט געקעמט דאָס לייב פֿון רבי עקיבֿאן האָבן געווינט די אותיות פֿון דער תורה.

רבי חנינא בן תרדיון איז אויסגעגאַנגען אין די פֿלאַמען אינגאַנצן אַן מורא, נאָר געקלאַגט האָבן אונטער זײַן לייב אינעם שניטער די פֿלאַמיקע צווייגן. אויפֿן מאַרד פֿון די קדושים האָבן געווינט די חיות אין די רוימישע שטייגן.

יצחק איז נישט געווען דער איינציקער, וואָס איז געגאַנגען אויף דער עקדה, עס גייען אַנדערע אויך, און גיין וועט מען ביז מען וועט באַדאַרפֿן !

אַ, רבי חנינא בן הכינאי. רבי ישכר הסופֿר ! און דו, רבי יהודה בן דמה ! אַז מיר טוען זיך טאָן אַ דערמאָן, צעגייט פֿון צער אין אונדז די נשמה, אַ, לעמבערג און קערטש ! טריסק און בריסק, בערדיטשעוו, זשיטאָמיר !

(„אלה אזכרה — אַז איך טו זיך טאָן דערמאַנען“.)

ז. 146, ווינפֿער-בוך)

און אפֿילו נאָך דעם, ווען עס איז געקומען דער שרעקלעכער בראַך פֿון די געשעענישן אין סאַוועטן-פֿאַרבאַנד און פֿון דאָס נני האָט זיך זישע ווינפֿערס גוף און נשמה, ווי אַלע אונדזערע גופֿים און נשמות, געקאַר- טשעט פֿון אוממענטשלעכע יסורים און דער גלויבן, אַן אונטערגעבראַכן ביימל — האָט זיך קוים קוים געהאַלטן ביי איין דינעם וואַרצל, אפֿילו דעמאַלט, ווען אַליץ איז געגאַנגען קעגן דיר, אפֿילו דעמאַלט, מיט טרערן אויף די באַקן, האָט ער געוועקט און געמאַנט ניט נאָר גלויבן, נאָר פֿאַר- וואַנדלען דעם גלויבן אין מעשים.

אין אַן אַרבינפֿיר צו אַ בוך זאַגט ער :

„ווי און ווינד איז אונדז, די איבערגעבליבענע אינעם לעבן, נאָך אַזאַ מוראדיקן שטורעם צו טרעטן איבער די חורבות. ניט איין מאָל ציטערן ביי אונדז די קניען פֿונעם געוויין אין די טריט, דאָך טרעטן מיר, און

אין אונדזער עקשנות זיינען אונדזערע הענט איינגעקלאמערט אויף די אַקער-
 אייזנס איבער דער חרובער ערד פֿאַר ווייטערדיקן פֿאַרזיי. מיר אַקערן און
 פֿאַרזייען אין אונדזער טיפֿסטער לייד מיט דער האַפֿענונג אויף פֿרייד. און
 אַט די האַפֿענונג בלאַזן מיר פֿונאַנדער מיט דעם גאַנצן אַטעם אונדזערן
 אין אַ גלויבן, וואָס שטעלט זיך אַנטקעגן יעדער בוכהאַלטערישער לאַגיק.
 („מזן טיפֿסטן דאַנק“, ז. 1918)

דאַכט זיך : דאָס איינציקע מאָל וואָס עס דינט אים ניט דער גלויבן.
 וואָס זשע טוט מען? מען צעבלאָזט די האַפֿענונג אין אַ גלויבן און דעם
 גלויבן פֿאַרוואַנדלט מען אין מעשים.
 עך, ווי גרויס איז געווען די בראַך, אָז ער, דאָס „זוניקע היטעלע“,
 האָט זיך אַזוי געקאַנט פֿאַרגיין אין טרערן. ס'איז צו באַוונדערן : פֿון וואָ-
 נען די אמונה? ווי האָט ער נאָך געקענט זינגען דאָס ליד פֿון גלויביקן?
 פֿון וואָנען האָט זיך גענומען כוח צו אים?

דער קולטור-שליח

ער האָט אַלע מאָל פֿאַרבונדן ליד מיט מעשים. זישע לאַנדוי, איינער
 פֿון די טעאָרעטישע באַגרינדער פֿון די „יונגע“ האָט צו-להכעיסדיק אַקצענט-
 טירט די נישט-שניכות פֿון פּאָעזיע מיטן לעבן : „איר זנט וי לזנט פֿון מעשים,
 איך בין דער מאַן פֿון ליד“. זישע ווּזנפּער איז פֿון זיין ערשטן טראַט
 אַן געווען ביידע — אי דער מאַן פֿון ליד און אי דער מאַן פֿון מעשים.
 זיין ליד אַליין איז ביי אים געווען טאַט, די טאַט פֿון אַנרירן דעם מענטש.
 אין 1918 רעדאַקטירט ער „דער אַנהויב“, אין 1919 — „בנים פֿינער“,
 אין 1922 — „אַטעם“, אין 1924 — „די פֿעדער“, אין 1930 — אויפֿקום“,
 פֿון 1938 ביי זיין לעצטן טאַג — איז ער מיטגליד פֿון דער רעדאַקציע-
 קאַלעגיע פֿון „ייִדישע קולטור“.

אַחוץ רעדאַקטאָרישע אַרבעטן איז ער פֿאַרנומען מיט טעגלעכער קול-
 טור-בויערישער אַרבעט. אַ סך יאָרן איז ער געווען אַ לערער אין די
 שלום-עליכם שולן. אין דעם פּרט איז ער ניט קיין אויסנאַם, מחמת
 ס'רובֿ אַמעריקאַנער ייִדישע שרייבערס זיינען, אויף איין אופֿן אַדער אַן
 אַנדערן, געווען פֿאַרבונדן מיט דער ייִדישער שול אין אַמעריקע. עס האָט
 זיי, וויזנט אויס, געצויגן ניט נאָר דער באַריר מיטן קינד, נאָר — דורכן
 קינד — דער באַריר מיטן מאַרגן.

ביי קיין שום פֿאַלק, דאַכט זיך, האָט דער שרייבער אַזוי באַוויסט-
 זייניק ניט געשטרעבט צוצוגרייטן פֿאַר זיך דורות ליענערס, ווי ביי אונדז
 יידן. אַ שאַד, וואָס עס איז אים אַזוי ווייניק געלונגען.

פֿון זיין לערערישער עפּאָכע האָט די ייִדישע קינדער-ליטעראַטור
 אַפּגעשפּאַרט אַ צאָל לויטערע און צעליכטיקטע „גילדענע הענער“, וואָס
 זישע ווּזנפּער האָט אַרביינגעלאָזן אין דער ייִדישער ליטעראַטור. [דער

גילדענער האָן" האָט געהייסן זיין זאַמלונג קינדער-לידער, אַרויס אין יאָר 1927].

זינע קינדער-לידער צייכענען זיך אויס מיט די מעלות פֿון זינע אַנדערע דיכטערישע שאַפֿונגען: פּשטות, פֿאַנטאַזיע, ליבשאַפֿט און די רעקטקייט. ער רעדט קיין מאָל ניט אַראָפּ צום קינד. ער הייבט עס אויף צו זיך און צוזאַמען לאָזט מען זיך אויף אַ שפּאַציר — אויף דער ערד צי אויף אַ וואַלקן, עס מאַכט באמת ניט אויס. אויך די קינדער-לידער זינען ס'רובֿ געשריבן בלשון אַני: אַנשטאַט רעדן פֿאַרן קינד, לאָזט ער דאָס קינד רעדן פֿאַר זיך אליין, רעדן דורך אים, דעם דיכטער. דאָס קינד רעדט אַריין — און ער זאָגט בלויז איבער דאָס וואָס דאָס קינד הייסט אים זאָגן.

אין 1937סטן יאָר הייבט זיך אָן אַ נייע, און מסתּמא די וויכטיקסטע, עפּאָכע אין זישע ווינפּערס קולטור-בויעריי — די עפּאָכע פֿון קולטור-שליח. ווידער אַ מאָל, ווי דער טאַטע זינער, ווערט ער אַ שליח-ציבור. די רייד זינען אַנדערע, מחמת די צייט איז אָן אַנדערע. די כּוונה בלעבט, אין תּוך, די זעלבע: זיך אַנשטעלן פֿאַרן פּלל ישראל, ניט לאָזן ס'זאָל פֿאַרשטילט ווערן אַ ניגון.

אָן אַנדער וואָלט געווען אַ קולטור-טוער, אַ קולטור-פֿירער, אַ קולטור-אַקטיוויסט. זישע ווינפּער איז געוואָרן אַ קולטור-שליח. ווידער — אַ באַוווּסטזיניקער אַקט פֿון אַנשנורען זיך אין די וואַרצלען, פֿון פֿאַראיינסן זיך און געפֿינען די פֿעדעם וואָס האָבן אים צום פֿאַלק געבונדן. ער שטרעכט פּסדר אונטער די שניכותן וואָס ער האָט, די פֿעדעם וואָס פֿאַר-בינדן אים.

אין 1940, אין אַ יובּליי-רעדע, זאָגט ער, אָן ער איז „אַ פֿעדעמל אינעם גרויסן געוועב, וואָס הייסט ייִדיש פֿאַלק-לעבן“. און גלייך נאָך דעם — „מזין וואָרט ווערט איצט דערהערט, ווייל עס איז דאָס וואָרט פֿון פֿאַלק צוריק אין פֿאַלק אַריין“.

און צום 60סטן געבוירנטאָג, אין 1953, שרייבט ער אָבער אַמאָל: „די אַדערן פֿון דעם פּלל זינען צונויפֿגעוועבט מיט מינע . . . די שליחות וואָס איך טראָג דורכן וואָרט איז ניט בלויז מיין פּערזענלעכע, נאָר איז די שליחות פֿונעם פּלל, פֿונעם ציבור“.

אַט דאָס שליחות-באַוווּסטזיין דרינגט דורך זיין גאַנצע איקוּ-פֿאַרביי-דונג, מען האָט אים אַנפֿאַרטרויט, אין אַ שווערער פּינצטערער צייט, אַ פֿאַלק-פֿאַרמעגן — די וועלטלעכע קולטור, וואָס אויף איר לויפֿרט פֿון איין זייט דער פֿאַרצוקנדיקער נאַציום, און פֿון דער צווייטער זייט — פֿון אינעווייניק, די אַפּאַטיע און די זעלבלייקענונג. ער דאַרף דעם אוצר טראָגן און דערטראָגן, און דער וועג איז אָן אומגליקלעך שווערער, אַפֿט אַ מאַוימדיקער, אַפֿט ברענט די ערד אונטער די פֿיס און אַפֿט צאַפֿלט זיך דער גלויבן ווי אַ געקוילעטע טויב (פּרצעס טויב פֿון „די גאַלדענע קייט“? ווינפּערס טויב פֿון די יונגע יאָרן?). ווי זשע האַלט מען אויס?

ווידער — דער אַלטער ביטחון: „בלויו דער טיפער גלויבן אין דער שליחות וואָס דו טראָגסט אין זיך, גיט דיר כוחות ניט אַנידערצופאַלן אין מיטן וועג“.

און געווען איז דאָס ניט בלויז אַ פאַסיווער גלויבן, נאָר אַן אני מאמין, אַ טיפּע אמונה פֿאַר וועלכער מען דאַרף זיך ראַנגלען און אַיני-שטעלן. און זאָל קיינעם חלילה ניט אַננפֿאַלן, אַז די צוואַנציק איקוף-יאָרן זינגען ליכטע יאָרן פֿאַר אים געווען. עס זינגען געווען יאָרן פֿון געראַנגל, פֿון אַנגריף און פֿאַרטידיקן, פֿון אויסשטיין שוועריקייטן און באַליידיקט ווערן. פֿון געראַנגל פֿאַר ביידע אידיען — פֿאַרן גלויבן אין נצח ישראל און אין דעם צעמוטשעטן מענטש. און ווידער ליגט דער ענטפֿער אין דער געלייטערטער ליבשאַפֿט זינגער און ווידער אין דעם גלויבן זינגעם:

„בלויו אונדזער טיפּע ליבע צום ייִדישן שאַפֿן און דער קלאַרער באַ-וווסטזיני, אַז אויפֿגעבן די אויפֿהאַלטונג און ווייטערדיקע בוואונג פֿון אונז-דזער ייִדישער קולטור פֿאַרן פֿאַלק, וועט מיינען נאָך אַ קבר אין אונז-דזער גרויסן חורבן, האָט אונדז געגעבן כוח און מוט זיך נישט צו פֿאַר-לירן, און די אַרבעט איז אַנגעגאַנגען להכעיס דעם פֿאַרמעסט פֿונעם גאַצום אַפֿצווישן אונדז פֿון דער ערד.“ — יא, גיב איך צו איצט, להכעיס אַלע פֿאַרמעסטן.

(1972)

בער גרינס „אייביק גרין“

א.

די פאָעזיע איז געווען דער גרעסטער צושטענער, וואָס די אָמע-
ריקאַנער ייִדישע ליטעראַטור האָט צוגעטראָגן צו דער ייִדישער וועלט-
ליטעראַטור. אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט די ייִדישע דיכטונג דער-
גרייכט איר הויכפונקט און איר השלמה. אין די יאָרן 1890—1920 האָט
די ייִדישע פאָעזיע אין אַמעריקע פֿאַרנומען דאָס צענטראַלע אָרט אין דער
ייִדישער דיכטונג איבער דער וועלט. ס'רובֿ דיכטער האָבן דאָ אָנגעהויבן
שרייבן, אַנדערע האָבן דערגרייכט זייער קינסטלערישע רייפֿקייט אויפֿן
אַמעריקאַנער באַדן. אפֿילו אַברהם רייזען, שוין אַ פֿלי שלימה בעת זײַן
קומען קיין אַמעריקע — זײַנע לידער האָבן דערצויגן אַ גאַנצן דור אין
אײראָפּע — האָט דאָ מסתמא אָנגעשריבן מיינסטע לידער זײַנע. שוין אָפֿ-
גערעדט פֿון ייהאַשן און ליעסינען, און אַוודאי פֿון די „יונגע“ און די
וואָס זײַנען געקומען נאָך זײַ.

די סיבות זײַנען, דאָכט זיך, פֿאַרשטענדלעכע: די פאָעזיע איז געווען
מער מסוגל אויסצודריקן דעם צאָפֿל פֿון איבערגאַנג און פֿון ווערן, אויפֿ-
כאַפֿן די פֿיניפֿולע רגעס פֿון געבוירן ווערן, פֿון מעשׂי-בראשית. ניט ביז
נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, און בעיקר נאָך דער גרויסער היסטאָ-
רישער איבערקערעניש אין אַלטן רוסלאַנד, האָט די ייִדישע פאָעזיע אין
אײראָפּע אָנגעהויבן פֿאַרנעמען איר אָרט אין דער ייִדישער וועלט-ליטע-
ראַטור. די סאָוועטיש-ייִדישע דיכטונג האָט זיך צעזונגען מיט אַ זעלטע-
נער ריכטער פֿילקוליקייט און שעפֿערישקייט. אויך דאָ האָבן די דיכטער
באַדאַרפֿט אַנכאַפֿן דעם צאָפֿל פֿון גענעזע, פֿון בראשית, די ווייען פֿון
אונטערגאַנג און אויפֿגאַנג, די קאַרטשענישן פֿון אַ נײַער וועלט, וואָס
האָט געהאַלטן ביים געבוירן ווערן.

ב.

דער גאַנג פֿון דער אַמעריקאַנער ייִדישער דיכטונג איז געווען אַ זיג-
זאַגישער — פֿון פֿאַרשאַרפֿט געזעלשאַפֿטלעכן צום יחידישן און צוריק
צום געזעלשאַפֿטלעכן. מען טאָר עס ניט אויפֿפאַסן מעכאַניש און ווי אַ
גלייכמעסיקע דערשיינונג. ס'איז גייטיק פֿון דאָס נײַ איבערצווועגן אונדזער
צוגאַנג צו די „יונגע“. די אָנגענומענע מיינונג, בײַ אַ סך פֿון אונדז, אַז
די „יונגע“ האָבן אַנטגעזעלשאַפֿטלעכט די פאָעזיע איז צו סטערעאָטיפֿיש,
אַ צו שנעלע גענעראַליזאַציע, וואָס דער אַמעריקאַנער ייִדישער לינקס

האָט געמאַכט. מיטן אויסנעם פֿון טייל, ווי זישע לאַנדוי, ראַובן אַנזלאַנד, זינען די מיינסטע פֿון די „יונגע“ נישט געווען קיין יחידישע שריבער, אין זין פֿון נעגירן די וועלט און דעם מענטש. אַפֿילו זייער פֿאַרלויבנדיק און עסקיפֿיזם האָט געוואַרצלט אין סאַציאַלע תנאים. זישע לאַנדויס „הַזֶּה זער, גאַסן, מענטשן, גיי איך סתם פֿאַרביי“ קאָן מען בשום אופֿן ניט אַנמעסטן ניט אויף ה. לייזיקן אַדער משה־לייב האַלפּערן, אַדער משה נאָך־דירן, אַדער מאַני לייבן. אַפֿילו דאָס נעגירן אַמעריקע איז געווען אַ געזעלשאַפֿטלעכע רעאַקציע.

דער שטראָם פֿון סאַציאַלער דיכטונג, סאַציאַל אין דעם ברייטסטן באַנעם פֿון וואַרט, האָט בפֿירוש קיין מאָל ניט אויפֿגעהערט — גענוג אויסצורעכענען די פֿיר אַרבעטער־דיכטערס, אַברהם לעסינ, אַפֿילו יהוּאַש, מיינסטע יונגע; דער יונגער ל. מילער, ז. ווינפּער און אַ סך אַנדערע. דאָס פֿולשטענדיקע אַנטגעזעלשאַפֿטלעכע די דיכטונג איז געקומען אין די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה ביז אַנהייב צוואַנציקער. ס׳איז געווען דער „אינזיך“, וואָס האָט זיך אויסגעדרייט אויף אינעווייניק, אַנט־סאַציאַליזירט דאָס ליד, פֿאַרלירן דעם ליינער פֿון אויג, אויב ניט באַ־ווסטזיניק אים נעגירט.*

אַבער דער אַלטער שטראָם וואָס האָט פּסדר באַגלייט דעם דרך־המלך וווּ מענטשן גייען האָט קיין מאָל ניט אויפֿגעהערט. דער ווינטשעווסקי־נוסח איז צוריק באַניצט געוואָרן, בעת דער זיידע האָט נאָך געלעבט, כאַטש ער, דער זיידע, האָט שוין דיכטעריש ניט געוויקט; בעת מאַריס ראַזענפֿעלד האָט נאָך געלעבט, כאַטש, שוין ניט מער ווי אַ שאַטן קינסטלעריש. אונז־טערן אַנפֿלי פֿון אויפֿטרייסלענדיקע וועלט־געשעענישן האָט זיך באַוויזן די נייע פּראַלעטאַרישע ריכטונג אין דער ייִדישער פּאַעזיע, דער „פּראַ־לעטפּען“. די ראַשוניס האָבן דורך זיי צוריק אויפֿגעלעבט. די שאַד — אַפֿשר איז עס היסטאָריש דעמאָלט ניט מעגלעך געווען — וואָס בעת די נייע ריכטונג האָט איבערגענומען די אידיאָישע אַנגעזעטיקייט און דעם געזעלשאַפֿטלעכע אַנרעג פֿון די ערשטע, האָבן זיי אין אַ גרויסער מאָס אויך איבערגענומען זייער פֿורעם, זייערע קונסט־מכשירים, וואָס זינען געווען ווירקנדיק, אַפֿילו פּיאַנעריש, ביים סוף יאָרהונדערט, אַבער וואָס זינען אַפֿט געווען פּרעמט פּרימיטיוו און נאָכמאַכעריש אין די צוואַנציקער יאָרן. צו ווייניק האָט די פּראַלעטישע דיכטונג געלערנט פֿורעם פֿון די „יונגע“ (און פֿון „אינזיך“), כאַטש דער ניער שטראָם האָט באַוויקט — אויף אַ צינט — און מיטגעטראָגן מיט זיך טייל פֿון די טאַלאַנטפֿולסטע פֿון די יונגע (ה. לייזיק, מ. ל. האַלפּערן, משה נאָדיר און אַנדערע).

* איך לאָז דאָס איבער ווי געשריבן אין 1966, כדי איך זאָל קענען אַפֿן און עפֿנטלעך זיך פֿאַרזאָגן פֿון דעם אַפּשאַץ פֿון די אינזיכיסטן — אַן אַפּשאַץ, וואָס איך באַטראַכט איצט ווי צו פּאַראַקיאַל און ניט אין הסכּם מיט דער פֿילאָסאָפֿיע פֿון אינזיכיסטן. א. ג.

ווי יעדע נצע דיכטונג האָט די פראָלעטישע ערשט מיט די יאָרן באַדאַרפֿט זיך אַרויסגעשטאַלטן פֿון דער הילפֿלאַזיקייט, אָפטיילן די פֿולע פֿון די פּוסטע זאַנגען, דעם ווייץ פֿון דער סעטשקע. אין דער ריכטונג, אין דער צייט ווען מ'האַט ערשט באַדאַרפֿט אויסקריסטאַליזירן אַ קוואַ-ליטעט, שאַפֿן אַ ישׁ, אָפּוואַרפֿן פּסולת, העלפֿן אָנטאָן אידייעס און עמאַ-ציעס אין דיכטערישער השלמה — האָט בער גרין, און אַ צאל אַנדערע מיט אים, שוין אָנגעהויבן שפּילן אַ קרעאַטיווע, אַ פּיאַנערישע ראַלע.

ג.

פֿון וואָנען הייבט זיך אָן אַ ליד?

שווער צו זאָגן — פֿון געדאַנק? פֿון געמיט? פֿון בילד?

אַקוראַט ווי אַ ליד קאָן ניט זיין אָן געדאַנק, קאָן עס ניט זיין אָן בילד און אָן מוזיק. דאָס בילד איז די שפּראַך פֿון ליד, די מוזיק — זיין פֿאַרב. אַ געדאַנק אין יאַמבען און אין גראַמען איז נאָך קיין ליד ניט.

ס'איז אָבער נאָך אַלץ ניט גענוג, מחמת דאָס ליד באַוועגט זיך אויף אַ צאל פֿלאַכן — אויפֿן געדאַנק, אויפֿן בילד, אויף דער עמאַציע, אויף דער מוזיק. נאָך דעם קומט ערשט דער וויכטיקסטער, אָפֿט ניט געזעענער, פֿלאַך — דער סימבאָל אָדער די אַלעגאָריע. דער סימבאָל איז דער פֿאַר-אַלגעמיינטער געדאַנק — דאָס האַקל פֿון דויער אויף וועלכן מען הענגט אויף דאָס ליד. דאָס וואָס מען רופֿט אָפֿט די אייביקע ווערט פֿון ליד.

אַ קליין 16-20 שורהדיק ליד פֿון גאַרסיאַ לאַרקאַ וועגן טויט פֿון איין מענטש אין דעם שפּאַנישן בירגערקריג כאַפּט-אויף גאַר דעם גרויל, גאַר דעם טרויער, גאַר דעם האַרצבראָך און צאַרן און שטעלט זיי אַרזין אין אַ רעמל אויף תּמיד, אויף דורות. די וועלט אויפֿן בראַכשטול ווערט גע-פֿאַנגען אין איין צערפֿולן שטראַל וואָס פֿאַרלעשט זיך ניט. (ער ווערט דויערנדיקער און באַגלויביקער, ווי אַלע גוואַלד-געשרייען). דאָס איז דער אוניווערסאַלער געדאַנק, די אַלעגאָריע פֿון לאַרקאַס ליד.

וואַלט מאַריס ראַזענפֿעלד סתּם געוויינט מיט טרערן אויפֿן גורל פֿון אַן אַרעמען טאַטן, וואַלט זיין טרער שוין פֿון לאַנג געווען אָן אויסגע-וועפטע, אַ פֿאַרטריקנטע. אָבער איבער מאַריס ראַזענפֿעלדס טאַטע-יינגעלע הענגט אַ טרויער, וואָס איז די טרער פֿון דער וועלט, אַ טרער וואָס בלעבט הענגען איבער אַלע טאַטע-יינגעלעך אויף דורות, פֿל-זמן רישעות וואַרגט די ערד. עס איז ניט סתּם קיין פּרט, נאָר אַן אוניווערסאַליזיר-טער פּרט, וואָס ווערט אַ סימבאָל: און דער סימבאָל איז דער דויער-עכאַ פֿון ליד.

ווען משה לייב האַלפּערנס זרחי וויינט בנים ברעג פֿון ים אין קוני אַנלאַנד ערגעץ — גייט-אויף דאָס געוויין פֿון פֿאַרלוירענעם מענטש ביי אַלע ברעגן פֿון אַלע ימען, אויב ניט וואַלט דאָס ליד מיט זרחין און מיט משה לייבן שוין פֿון לאַנג געווען פֿאַרלוירן אין ווינט. דאָס בילד ווערט פֿאַראַלגעמיינערט, דאָס געוויין לאַזט זיך ניט אַנשטילן. די אַלעגאָריע ווערט די דויערנדיקע מאַנונג פֿון ליד.

הייסט עס: דאָס ליד מוז מען שפירן, ניט בלויז הערן; דערפֿילן, ניט בלויז פֿאַרשטיין, און דער עיקר — מען מוז עס זען. דער אימאָזש איז די שפראַך פֿון ליד. איצט, ווען מיר זינען צוגעוויינט צו מער סאָפֿיסטי צירטער דיכטונג, איז אַברהם רייזענס „אַ געזינד זאַלבע אַכט“ — אַ פשוט, שיר ניט פראָסט, שיר ניט פרימיטיוו ליד. עס דערציילט, דאָכט זיך, אַלצדינג, צופֿיל, און לאָזט גאַרניט צו דער פֿאַנטאַזיע. וואָס דער־הייבט דאָס ליד — און אין דעם ליגט רייזענס געוויינטלעכע גבורה — איז די זעקיט: אַ בילד — פשוט, לויטער, באַשימפערלעך, כאַטש מיטן פֿינגער אַנצורירן, געכאַפט אַ שטיקל האַרצוויי און אים אַרײַנגעפֿאַסט אין אַ ציטער־שפֿילקע אויף דורות.

איך געדענק ווי מיך האָט, ווי אַ יינגל, געמאַטערט דאָס בילד פֿון לייוויקס שוך־בענדל, וואָס ער האָט פֿאַרלוירן „אויף די וועגן סיבירער“.

די שרעקנדיקע וויסוקייט, די דויערנדיקע ענדלאַזיקייט פֿון שניי, פֿון מענטשלעכן גאַנג אויף דער ערד, דאָס פֿאַרלוירענע שוך־בענדל אין דער סאַמע מיט פֿון אַ שטח וואָס האָט בטבע קיין מיט ניט. ווען לייוויק האָט געזאָגט „אויף וועגן סיבירער קאָן אימיצער נאָך איצטער געפֿינען“ — האָב איך, אַן אינגעבויענער, אַ פֿאַרצאַפֿלטער, אין דעם איך־סופֿיקן שניי געפֿונען די פֿאַרלוירענע שוואַרצע שוורעוואַדלע.

ווען מען רעדט וועגן בילד, מיינט עס ניט — געזען און פֿאַרשריבן, בשום אופֿן ניט. דאָס אינערלכע, אָדער עמאַציאָנעלע בילד, וואָס דער קינסטלער באַנוצט, באַשטייט פֿון מי יודע וויפֿל געזעענע בילדער, וויפֿל געטראַכטע געדאַנקען, געאַנטע אָנוגען, זכרונות און איבערבליבענישן פֿון זכרונות — פּערזענלעכע, נאַציאָנאַלע, סאַציאַלע. איין בילד האָט אָפֿט מאָל אַ גאַנצע קולטור פֿון אַ פֿאַלק הינטער זיך, ווי ווען בער גרין זינגט, רעדנדיק וועגן די נאַצ־רציחות:

„ווי די עלטערן מיינע ביי די טייכן פֿון בבל...“

דאָס דיכטערישע בילד איז אָפֿט דער קאַנצענטראַט, די עסענץ פֿון אַ שטיק לעבן פֿאַרשלאָסן אין איין ליניע, אין איין וואָרט.

דאָס בילד, אויב אָרנטלעך און אייגנאַרטיק געצייכנט, ווערט אויך דער דויער־עכאַ פֿון ליד, וואָס קלינגט־אַפֿ איבער ציט און איבער אָרט.

אַט דאָס דאַרף מען זוכן אין ליד. ניט אַלע מאָל טראָגט עס דאָס ליד אַנטקעגן, מען דאַרף עס פֿון ליד אַרויסגעפֿינען. אויב נאָכן פֿיפֿטן מאָל לייענען, געפֿינט מען עס נאָך אַלץ ניט — מעג מען ספֿקן אין ליד. אָבער ניט פֿריער.

בער גרין האָט פֿריער פֿון אַלץ געדאַנק — אַן אים שרייבט ער ניט. בער גרינס ליד אַטעמט מיט אַלע מעגלעכע גאַמעס פֿון עמאַציע, כאַטש טייל מאָל צאַמט ער זי צו פֿיל און לאָזט זי ניט פֿריי גענוג.

בער גרין האָט זיין אייגענע מוזיק אין ליד — אַ מאָל רעטאַריש, צו

שטארק פֿאַר מנן אויער, אָפֿטער — חיותדיק פֿאַלקיש, גאַר אָפֿט — נוסחדיק-בענקענדיק, ווי תיקון ליל-שבועות.
 בער גרין האָט בילד — שנעל אויפֿגעכאַפֿט, עטלעכע שטריכן, ניט מער. די געלינגענסטע בילדער זינען זינען מיניאַטורן, אָפֿאַריזמיש, גע-פֿאַנגענע שנעלע מעדאַליאָנען. זיי געפֿעלן מיר צום בעסטן.
 דער עיקר האָט בער גרין דעם באַוווסטזינן פֿון דעם צווייטן מיין, די אַלעגאָריע, דעם מאי קאָ משמע לן — ער דערגרייכט דעם ציל טייל מאָל מער מיטן געדאַנק ווי מיטן בילד. דאַמאַלט איז מיר אַ שאַד.
 מערסטע בער גרינס לידער זינען גאַנצע שלימותדיקע לידער, רינפֿע, געדאַנק-עמאַציע-אימאַזש צוויפֿגעוועבטע לידער.

ד.

אודאי איז דאָס דיכטן אַ יחידישער פֿראַצעס, אָפֿט אַן איינזאַמער, אַ ציי-טעריק-אַליינער. אָבער די פֿעדעם, וואָס דער דיכטער ברענגט מיט זיך אין דער פֿאַרבאַרגנסטער אַליינקייט זינען פֿללישע פֿעדעם. זיי ציען זיך צום דרויסן, צום מענטש, צו דער וועלט. אפילו ווען ס'זינען חושך-פֿעדעם איז ליכטיק מיט זיי. אין דעם ליד רינסן זיך אַרײַן, גייען מיט, גייען אויף און פֿאַרגייען זיך אייביקע קלאַנגען, אָפֿקלאַנגען און ווידערקלאַנגען פֿון מענטשן, פֿון דורות — איצטיקע און פֿריערדיקע, פֿון משוררים — נעכ-טיקע, הננטיקע, אפילו מאַרגנדיקע. עס איז ניטאָ קיין דיכטונג, וואָס האָט ניט אירע פֿעדעם, אירע וואַרצלען אין מענטש.

בער גרין איז אַ געזעלשאַפֿטלעך אַנגעפֿעדעמטער דיכטער. די אַלטע ייִדישע אַנזאַגן: מנין באת — פֿון וואָנען קומסטו? און לפֿני מי אתה עומד — פֿאַר וועמען שטייסטו? זינען די וועגוויזערס און דאָס געוויסן פֿון זיין ליד.

ער פֿעדעמט זיך אַזן, וויקלט זיך אַזן אין דער גרויס-פֿאַלקישער טראַדיציע פֿון דער ייִדישער דיכטונג. ער היט געטרײַ און באַוווסטזיניק אָט די טראַדיציע און געפֿינט אין איר אָנהאַלט און זיין. ער טראַגט אונדז אַנטקעגן זיין יחוס-בריוו:

ניין, איך בין נישט אַליין:
 איך טראַג אין מיין געביין
 דעם זיידנס פירות, דעם טאַטנס צוויט
 און דעם מאַרגנס ליד.

ישעיהס זעאונג און דבֿורהס געזאַנג
 באַגלייטן מיך אויף מיין לעבנס-גאַנג,
 און ווהיטמאַן און באַוואַסער טפֿאַנען מיט זיי מיט.

די ערשטע, און אפֿשר די איינציקע, טעמע פֿון זיין ליד איז דער

מענטש. ער, דער מענטש, וואָס בער גרין דערקלערט אים ווי דאָס אוי-
בערשטע פֿון לעבן, קומט בני אים פסדר אַרויס בכי טוב, אַ גערעכט-
פֿאַרטיקטער. זיין גאַנצע דיכטונג — איין גרויסער מזמור שיר ל'מענטש.
און קעגן דער טבע זינען אים, גרינען, די דיכטער, וואָס „נאָר טויב בלייבט
איר צום געווייזן פֿון מענטשן אויף דער ערד / — דעם צער פֿון מענטש
ניט איר באַנעמט, ניט איר הערט“.

ווי כמעט אַלע שרײַבערס פֿון דער געזעלשאַפֿטלעך-אַריענטירטער
ייִדישער ליטעראַטור איז פֿאַראַן אַ פּינלעכער, כמעט קאָמפּולסיווער פֿאַר-
לאַנג (און נויטווענדיקייט) זיך צו אידענטיפּיצירן מיטן ליינער. רעדן
צו אים פער דו און זיך מיט אים מתיחד זיין אויף עולמות. שלום-עליכם
אַזוי, רייזען אַזוי, י. ל. פּרץ אַזוי. עס דערגייט צו מאַל ביז אַליין-פֿאַרליי-
קענונג ווי בני עדעלשאַפֿטן, ביז פֿולשטענדיקער צונויפֿפֿליסונג ווי בני
באַוושאַווערן: „די פֿידל בין איך, די סטרוגעס זינט איר“. ס'איז דער אַמאָ-
ליקער באַגריף פֿון נביא, וואָס האָט זיך געזען ווי בלוז און אינסטרומענט
פֿון גאַט, אין אַ ניעם אידיאַם. ניטאָ קיין אַנשטעל אַדער חניפֿה אין
באַוושאַווערס זאַג: „נאָר איר קאַנט דעם קלאַנג ערוועקן אין מיר“. בלוז
אין דעם צונויפֿוועב מיטן מענטש קאַן זיך דער דיכטער געפֿינען.

אַט דער שטריך איז ווייטיקדיק שאַרף בני בער גרינען:

פֿון מענטש צו מענטש עס פֿירט מיין וועג —
כיוועל שפּורלאַז פֿון דער ערד נישט אַוועק.
עס איז איינער דער פֿאַרמעג
פֿון מינע לעבנס-טעג.

אין יעדן ווונדער פֿון מיין ליד
זע איך צייכנס פֿון אייערע טריט,
אייער וויי אין מינעס האַב איך אַנטפלעקט —
כזוויס: לעבן מינט וועט נישט זיין פֿאַרמעקט.

אַט די ווייטיקלעך-התלהבותדיקע קאָמפּולסיווקייט זיך אויפֿצולייזן אין
מענטש, אין דער וועלט, גייט דורך ווי אַן עיקר-מאַטיוו דורך אומצאָליקע
לידער בער גרינס — ווי קיין אַנדער זין און קיין אַנדער מענטשלעכע
אַליין-אַנטפלעקונג איז ניטאָ. דער מענטש איז דער עיקר, ער פֿלייצט דורך
אַלץ און אַלעמען. דער פּאַן-הומאַניזם איז די נשמה פֿון בער גרינס ליד:

זע דעם שפּאַן פֿון מיין פֿערז —
פֿון מיין האַרץ צום האַרץ פֿון אַניווערס.

דרינג אַרײַן
אין דער בענקשאַפֿט פֿון מינע לידער

צו ווערן איינס

מיט מײַנע שוועסטער, מיט מײַנע ברידער.

פֿון דער זעלבער צעלויכטענער פֿאַרליבטקייט אין מענטש קוואַלט אויף דער פֿאַרלאַנג אים בניצושטיין, זיך שטעלן קעגן יעדער עוולה, וואָס ווערט אים באַגאַנגען. צוליב דעם זינען „די ראָזענבערגס“, „מאַרטאַן סאַ בעל“, „יידן אין אייראָפּע“, „ווילי מעקגי“, „דער נעגער אין אַמעריקע“, „דער דערהרגעטער פּלימעניק פֿרעד“, „דער דזשעניטאַר דאַמיניק“ — ניט קיין סתם טעמעס פֿאַר לידער ביי גרינען, נאָר ווידעראַמאָליקע אַפּירמאַציעס, אַז מען מוז זיך אינשטעלן פֿאַרן מענטש, אים אַרומנעמען און שרייען גוואַלד פֿון זינעטוועגן. בער גרינס לידער זינען אַפֿט דאָס וואָס פעטער ווייס וואַלט אַנגערופֿן קאַנפֿראַנטאַציע-לידער, לידער וואָס שטעלן אַוועק דעם ליינער פּנים-אַל-פּנים מיטן רישעות פֿון דער וועלט און לאָזן אים ניט רוען ביז וואַנען ער נעמט אַ שטעלונג, אַדער קלאַרט כאַטש אויס פֿאַר זיך, אַז ער דאַרף נעמען אַ שטעלונג, ווען ניט ווערט ער אַ שותף צום רישעות. פֿאַרוואָס זשע זוכט ער אַזוי שטאַרק, בער גריין, זיך צונוויפֿצוועבן מיטן פֿאַלק? מחמת בלוז דאָס פֿאַלק איז דער קוואַל פֿון שיינקייט, פֿון ליבע, יא, פֿון פּיין.

אַ רויטע, בלוט-רויטע רויז,

איז דאָס האַרץ פֿון פֿאַלק.

אַ קוואַל, אייביק שטראַמיקער ליבע-קוואַל

איז דאָס האַרץ פֿון פֿאַלק.

אַ רויטע, טיפֿע, טריפֿנדיקע ווונד

איז דאָס האַרץ פֿון פֿאַלק.

אין דעם ליד איז שוין אַנגעטייט אַ געדאַנק, וואָס קוואַלט-אַרויס אין אַ סך פֿון גרינס לידער — די עסטעטיק פֿון מאַראַלישקייט:

שיינקייט איז דער שטייניקער, שטויביקער שטעג

צו מיר, צו דיר, צום מענטש, צום מאַרגן, צום אמת;

ס׳איז דער רוף: „דיינס איז דאָס לעבן —

נישט פֿאַרשעס עס!“

און ווינטער אין זעלבן ליד:

ס׳איז דער מענטש אין בויען ביי ווערקשטאַטן
און מאַשינען,

ס׳איז דער מענטש, וואָס בלוטיקט אין געראַנגל
פֿאַרן אמת.

און ווייטער:

שיינקייט — דער, וואָס אויך אין תּפֿיטה און
אין ווונדן
זינגט ער צו דער וועלט זײַן פֿרײַהייט-ליד.

דער באַגריף שטעלט אָן דעם טאָן, וואָס קלינגט אָפּ אַזוי אָפּט בנִי גרינען — דער מענטש און די נאַטור, דער מענטש און דאָס קאָסמישע.
„די גראַזן שלאָפֿן / מײַן האַרץ איז אָפֿן / צו די דריין / פֿון די גראַזן.“ אָט דער פֿאַרלאַנג צו ווערן דאָס האַרץ פֿון קאָסמאָס ווערט לײַט מאַטיוועריש אין זײַן שאַפֿן. בער גרין איז פּײַנלעך פֿאַרליבט אין דער נאַטור. ער האָט זי זעלטן שטיל ליב, נאָר עפעס אַרט אים, עפעס שטערט אים זיך מתּיחד זײַן מיט איר. עס דערמאָנט זײַער שטאַרק ווי דער יונגער באַוואַונער בעט זיך בנִי דער נאַטור: „אַ, לאָז מיך נאַטור, מײַן געליבטע, מײַן זיסע / באַדעק, אַ, דיין הימלישע ברוסט.“ ער האָט מורא, באַוואַונער, די נאַטור זאָל ניט אָפטעמפֿן אין אים דעם חוש פֿאַר דעם מענטש און פֿאַר זײַן קאַמף. גרין זעט עס אָן אַ שיר דערוואַקסענער, אָן אַ שיר רײַפֿער, אַ בולטער סימן ווי אונדזער סאַציאַלע דיכטונג איז דורך דער צײַט אויסגעוואַקסן. ער איז פֿאַרליבט אין דער נאַטור: „ווי דער שטיי איך פֿאַר דיר פֿאַרגאַפֿט, אַ, נאַטור...“ אָבער דאָ איז שוין ניטאָ די מורא, אָן די ליבע צו דער נאַטור קאָן אָפֿערעמדן דעם חוש פֿאַרן מענטש, אָדער ווערן אַ פֿאַליאַטיוו פֿאַר זײַנע לײַדן: „ווידער באַ- העפֿט איך זיך מיט דיר און דערשפּיר / איך מענטש בין אַ טייל פֿון דיר.“ און עס קומט די שאַרפֿע דערקענטעניש, די פֿאַרטיפֿטע פֿאַרשטענ- דעניש, וואָס דער יונגער באַוואַונער — סײַ צוליב זײַן יונגשאַפֿט און סײַ צוליב דער צײַט, כאַטש ער האָט פֿאַרמאָגט אַזאַ מין זעלטענע איג- טואַטיווע שפּירונג — האָט ניט געקענט פֿאַרשטיין: די נאַטור, איר ווונדער, איר שיינקייט ווערט נאָר דעמאָלט ווונדערלעכער און שענער, ווען דער מענטש לײַטערט זי דורך דורך זײַן פּרײַז, דורך זײַן סענסי- טיווער נשמה. זי איז באמת ניט צום אָפּטיילן פֿון מענטשלעכן געראַנגל פֿאַר השלמה. אין איינעם פֿון די פֿילבאַרסטע לידער אין בוך, „שיין זײַנען די ביימער“, זינגט בער גרין אַזוי:

שיין זײַנען די ביימער אויך אָן מיר —
דורך מײַנע אויגן
טויזנט מאָל נאָך שענער.

זיס איז די מוזיק פֿון דעם זעפּיר —
דורך מײַנע אויערן,
דורך מײַן פֿינגער-באַריר,
דורך מיר,
זיסער נאָך פֿון די טענסטע טענער.

אָבער דער עיקר פֿון אַלע עיקרים איז נאָך אַלץ דער מענטש. און ענטפֿערנדיק אויף אַ זאָג פֿון זעליג קאַלמאַנאוויטשן אין דעם ווילנער געטאָ, וואָס סוצקעווער האָט ציטירט, אַז דער עיקר איז געווען לעבעדיק צו האַלטן די ספֿרים, מחמת „ווען אַ זעלטענער ספֿר ווערט פֿאַרלאָרן, איז עס אויף אייביק, זאָגט בער גרין:

נאָט איינז הונדערט ספֿרים
פֿאַר איין לעבעדיקן יידן.
אַן יידן — וואָס טויגן ספֿרים.
אַ ייד איז הייליקער פֿון ספֿרים.
אַ מענטש איז אייביקער פֿון ספֿרים.

ב. גרין, פונקט ווי ער איז טיף-מענטשלעך, אַקוראַט אַזוי איז ער טיף-יידיש. און טיף-יידיש מיינט זיך אַזננורען אין פֿאַלק, שפירן ווי עס רינט אין דינע דיכטערישע אָדערן דער קרעכץ און דאָס געזאַנג פֿון די דורות, זיך צונויפֿוועבן מיט דעם פֿאַלקסוויי און צונויפֿשרייען זיך מיט זיין גוואַלד. אין 1942, שרעכט גרין דאָס ליד פֿון נקמה. תשעה באב, 1942, שרעכט ער און ער זאָגט, אַזוי-צו-זאָגן:

ווי אור-עלטערן מיינע ביי די טייכן פֿון בבל,
זיך איך און ווין ווי אַן אַבֿל.

און ווייטער:

אַ איר פֿינצטערע מעת-לעתן,
איך וועל אייך קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן.

פֿאַרפֿיניקטע טאַטעס און מאַמעס,
געשענדטע זין און טעכטער,
זויגלינגען געקוילעטע, הייליקע קינדער,
ביינער און אַע, ביינער אין פֿלאַמען,
לעבנס פֿון פֿייער געגעסן.

קדיש זאָגט ער, קלאָגן קלאָגט ער, ווי דורות עלטער-זיידעס האָבן מקונן געווען די הרוגי-טולטשיק, די הרוגי-נעמעראָוו, נאָך ת"ח ות"ט. ניט אַלץ איז גלאַט אויפֿן וועג צו דיכטערישער גאַנצקייט. בער גרין איז „בטבֿע" אַן אידיען-דיכטער, אַן אינטעלעקטועלער דיכטער. איז עס גוט, טוט מען אַן אויף אים אַ באַנדעראַל „אינטעלעקטועלער דיכטער" און פֿאַרטיק. איז עס אָבער ווייט ניט אַזוי. אין סאַמע תוך איז גרין אַ לירישער פֿאַעט, גייט בני אים אַן אַ פסדרדיקער געראַנגל צווישן דעם דעקלאַראַטיוון און דעם לירישן, דעם דיין-סענסיטיוון.

ה.

איך האָב ליב דעם געראַנגל אין גרינען און שטילערהייט מונטער
איך, טייל מאָל העץ איך אונטער, דאָס לירישע, דאָס סענסיטיווע. איך
פֿריי זיך ווען עס זיגט, מחמת פֿון דעם קאַמף קומט אַרויס אַ בעסער ליד.
עס פֿאַרדריסט מיך אַפֿט ווען דאָס דעקלאַראַטיווע, די „שטאַרקע פֿראַזע“,
איז מנצח. איך בעט זיך, אין האַרצן, בײַ בער גרינען: „לאַ בזעם ה'“.
ווען בײַ גרינען כאַפט זיך אַרויס „ווערטער, ווי פֿלאַמיקע פֿאַנען צעברעִי-
נען דעם שקר“ — אַרט עס מיר, איך בענק נאָך דעם פשוטערן, שטיי-
לערן ליד. ווען בער גרין לאַזט דעם מיינער אין זײַן לעצטן בריוו שרײַבן,
אַז ער איז „אַ קרבן פֿון מאַרד“ — אַרט עס מיר ווידער. איך זוך דאָס
פשוטע, אַנגעהאַלטענע בילד וואָס איז מער ווירקנדיק ווי די „שטאַרקע“
פֿראַזע, אין ליד — אויך מער אמתדיק.

איך האָב ליבער בער גרינען פֿון דעם שטילן ליד, אפֿילו פֿון קלעִי-
נערן ליד. איך באַמערק, קוקנדיק אויף די דאַטעס פֿון די לידער, אַז דאָס
לירישע נעמט די אויבערהאַנט די לעצטע יאָרן און עס איז גוט אַזוי.
דאָס קליינע ליד, מעגלעך צוליבן צימצום טאַקע, אַנטפֿלעקט זיך שנעִל-
לער, גאַנצער, ריינער, עכטער, ווי אַ סאַזשלקע אין די בערג. דאָס בילד
טראַגט דעם געדאַנק, דער צימצום פֿאַררונדלט אים, מאַכט אים גאַנצער,
ווירקזאַמער, באַגלויביקער. פֿון גאַנצן האַרצן ווינטש איך בער גרינען, אַז
ער זאָל לאָזן דאָס ווייכע, דאָס לירישע אין אים זיך ברייטער צעפֿליסן
און באַוואַסערן זײַן דיכטונג. מען טאַר עס ניט צוריקהאַלטן.

אַט וואָס בער גרין קאָן טאָן מיט אַ שטימונג. ער סיליעט אָן דרײַ
גאַנצע, זיך דערגאַנצנדיקע בילדער, קיין איין וואָרט איז ניט איבעריק,
קיין איין וואָרט אויסער אַרט. דאָס בילד איז גאַנץ, דאָס ליד איז גאַנץ:

איינזאַם

ווי אַ קליינער קוימען

אויף אַ גרויסן

דאָך.

איינזאַם

ווי אַ ייד

אין אַ פֿרעמדן לאַנד

אַן אַ שפּראַך.

עלנט

ווי אַ וואַגלער

וואָס שפּאַרט אָן זיין קאַפּ

אויף פֿרעמדע שוועלן.

בער גרין — דער קריטיקער

א.

אין בער גרינס אַרבעט ווי אַ קריטיקער שלאָגט דער אָדער פֿון המשך. ער באַוועגט זיך כסדר אין די דימענסיעס פֿון נעכטן, הנגט און מאָרגן, און ס'איז אַ מאַוימדיקע משא אַט די דרינגאַרנדיקע דימענסיע.

בער גרינס נגט בוך (צוזאַמען מיטן פֿריערדיקן עסייען-בוך) נעמט אַרום די גאַנצע ייִדישע ליטעראַטור. ער הייבט אָן מיט די וואָס ער רופֿט „ערב קלאַסיק“ — מיט מענדל סאַטאַנאווער, אָדער מענדל לעפֿין, גייט דורך די קלאַסיקער, פֿאַרפֿעלט ניט די סובַקלאַסיקער ווי י. י. לינעצקי, מרדכי ספּעקטאַר, יעקבֿ דינעזאָן, יהודה שטיינבערג, אַברהם גאַלדפֿאַדען א. א. וו., א. א. וו., די פֿראַלעטאַרישע קלאַסיקער, נאָך דעם דעם צווייטן דור (רייזען, בערגעלסאָן, אַש), נאָך דעם די „יונגע“ אין אַמעריקע, ווינטער: דער איצטיקער דור — די גרעסערע און די קלענערע פֿון דער ליטעראַטור.

עס באַקומט זיך אַ פֿאַנאַראַמע, אַ קיבוץ פֿון אַ 75 ייִדישע וואַרט-שאַפֿערס.

און עס איז דורכויס ריכטיק אַזוי: כּדי פֿאַרזיכערן אַ צוקונפֿט איז נייטיק אַרויסהיבן און באַשטעטיקן דעם היינט און דעם נעכטן פֿון דער ליטעראַטור. עס איז נייטיק אונטערצושטרײַכן דעם דויער און דעם המשך פֿון דער ליטעראַטור, כּדי פֿאַדערן פֿאַר איר קיוו-רעכט.

בער גרין באַווייזט, אַז די ליטעראַטור וואָס ער פֿלעגט און היט אָפֿ, פֿון וועלכער ער אַליין איז אַ חשובֿער גליד, ווינקט זיך איבער און וואַקסט אַרויס פֿון דורות ליטעראַרישע טראַדיציעס. און דאָס אַליין איז, ווען אונטערגעקאוועט מיט ממשותדיקע באַווייזן, פּערזענלעכקייטן און זייערע שאַפֿונגען, ניט נאָר אַ רעגיסטער, נאָר אַ היסטאָרישע מאָנוגראַפֿ און אויפֿפֿאַדערונג: אַט וואָס מיר פֿאַרמאָגן, אַט וואָס מען טאָר ניט פֿאַרלירן, אַט וואָס מען מוז ממשיך זײַן.

איינער פֿון בער גרינס הויפט שמריכן אין זײַן ריכטונג ווי אין דער עסייאַטיק, איז דאָס גריבלען זיך אין פֿאַלקֿיחוס, דאָס אַרויס-געפֿינען פֿעדעם פֿון דויער, וואָס ציען זיך, געשטאַלטן זיך איבער אין יעדן פּעריאָד און לעבן ווידער אויף.

דאָס טאָר מען ניט מינדערשאַצן, מחמת ס'האָט אונדז גענומען אַ האַלבֿער דור צײַט אַרויסצוקריכן פֿון דער קינדער־חולאת פֿון פֿאַר-ליקענען דעם עבֿר און ניט דערזען, אַז המשך־פֿעדעם זײַנען די קאַנאַטן

וואָס האַלטן אויף די בריק, איבער וועלכער אַ פֿאַלק מוז דורכגיין אויף זײַן וועג פֿון דור צו דור.

און עס איז אַ גרויסער ענין אָט דאָס ציען ווינטער, שפּיען און אָפהיטן פֿעדעם. בער גרין איז מער ווי אַן אינפֿאַרמאַציע־אויסטיילער, כאָטש אינפֿאַרמאַציע איז זייער וויכטיק. ער איז אַפֿילו מער ווי אַן אויסטייטשער, כאָטש אויסטייטשערז איז, אין אַ באַשטימטער מאָס, די אויפֿגאַבע פֿון דער קריטיק.

ער איז אַן אָפהיטער, אַן אויפֿמאַנער, אַן אויגהאַלטער, אַן אייפֿערי־קער שומר. ער האָט אַזוי מורא, אַז פֿעדעם זאָלן ניט פֿאַרגעסן ווערן, אַז ער שלעפט אויף זיך אַרויף די אחריות אָפֿצוהיטן ווערטן און פֿער־זענלעכקייטן און זיי אָפּרייניקן פֿון שטויב פֿון דער צייט.

אויף זײַט 184, רעדנדיק וועגן דעם זייער ווייניק באַקאַנטן ס. לאַפּוואָוו־קאַרמען, זאָגט בער גרין: „יעדע געלעגנהייט מוז אויסגענוצט ווערן אויפֿצוהאַלטן בײַם לעבן, דערמאַנען די נעמען פֿון אונדזערע פֿאַר־שטאַרבענע ייִדישע שרײַבער, וועמען די מערדערלעכע צייט זוכט צו פֿאַרמישפטן צו פֿאַרגעסנקייט“.

און איזן איז עס ניט סתם אַ פּראָצעס פֿון אַרומגיין מיט אַ היס־טאַרישן פֿלעדערוויש, און אָפּשטויבן מצבֿות, נאָר אַרויסגעפֿינען אין די, וועגן וועמען ער שרײַבט, פֿעדעס לעבעדיקע, שטריכן צאָפֿלדיקע, גער־דאַנקטן אָטעמדיקע, אָדער אימאַזשן וואָס זײַנען גוט פֿאַרן אויג און פֿאַרן גומען — ניט בלויז ווי אַ ליטעראַרישע ירושה, נאָר ווי אַ געוועב פֿון המשך, ווי אַן אַנזאָג פֿאַר וועלכן מיר זננען אַלע ביז הײַנט פֿאַר־אַנטוואָרטלעך, אַן וועלכן אונדזער ליטעראַטור וואַלט ניט געווען דאָס וואָס זי איז. [און ירושה־פֿעדעם קאַנען צו. מאַל קומען פֿון קלענסטן, אַקוראַט ווי פֿון גרעסטן].

ב.

וואָס־זשע זננען די שטריכן פֿון בער גרינס מעטאָד אין ליטע־ראַטור־קריטיק (און דאָס איז חל, אין אַ באַשטימטער מאָס, אויף זײַן גאַנצער זשורנאַליסטיק)?

(א) אַרנטלעכע, פֿאַרויכטיק־קאַנטראַלירטע אינפֿאַרמאַציע, עקזאַקטע פֿאַקטן און נייטיקע ידיעות, וואָס דער לייענער דאַרף וויסן. און דאָס איז ניט קיין קלייניקייט, ווען מען נעמט אין באַטראַכט דעם שלאַבער (און אָפֿט עס־האַרצות) מיט וואָס פשוטע פֿאַקטן ווערן אָפֿט צוגע־טראָגן צום לייענער.

(ב) די־דאַקטיק. ער איז דורכויס און אַלע מאַל דער לערער, דער אַנצונעלער, דער וואָס וויל — גיין, ער מוז, עס איז אַ קאַמפּולסיווער שטריך — זיך טיילן מיט זײַן וויסן.

(ג) דער דריטער שטריך איז — און אויך דאָס איז, לויט אים, זייער

וויכטיק — ניטאָ קיין ליטעראַטור לשמה, פֿאַר זיך אַליין, לשם ליטעראַ-
טור. ליטעראַטור האָט בלויז דעמאָלט אַ ממשות, ווען זי דינט, ווען זי
העלפֿט דעם מענטשן, ווען זי האָט אין זיך דעם סאָציאַלן אָדער דעם
נאַציאָנאַלן עלעמענט (אָדער, נאָך בעסער: ביידע עלעמענטן), וואָס
העלפֿט דעם מענטש פֿאַרשטיין דעם אַרום און פֿירט אים ווינטער. דאָס
איז טראַדיציע, אייגנטלעך די גרויס־טראַדיציע פֿון אונדזער מאָדערנער
ליטעראַטור, פֿון מענדעלעוו און ווינטשעווסקיין אָן, פֿון פּרצן און ריי-
זענעו אָן (און פֿון פֿריער נאָך, אַ סך פֿריער נאָך).

די ליטעראַטור מות, ווי זי האָט עס בײַ אונדז געטאָן, וואַרצלען אין
די סאַמע טיפֿענישן פֿון פֿאַלק. „אויב דו ווילסט וויסן פֿון וואָנען איך
האָב געירשנט מײַן ליד“ — זאָגט אונדז חיים נחמן ביאַליק — און
פֿירט אונדז צוריק צו דעם „אוי“, צו דעם קרעכץ פֿון דער פֿאַרצערטער
מאַמען זינער, בעת זי איז אויפֿגעשטאַנען באַקן דאָס אַרעמע ברויט
פֿאַר דער משפּחה אין גרויען פֿאַרטאָג. און מענדעלעו זאָגט אַזוי און
שלום עליכם טענהט, אַז דאָס פֿאַלק דאַרף „ברויט און ניט קיין זינדן
גאַרטעלע“. ניט בלויז דער אָנהייב פֿון אונדזער ליטעראַטור איז געווען
אַזאָ, אין 19טן יאָרהונדערט, נאָר אונדזער גאַנצע ליטעראַטור האָט
פֿאַרהיט, אין גאַנצן און גרויסן גענומען, אַט דעם שטריך — אַפּאַטאַשו
אַזוי און מאַרקיש אַזוי, און רייזען אַזוי און לייוויק אַזוי.

אַבער, גיבן מיר צו, פֿדי ליטעראַטור זאָל באמת דינען, מוז זי פֿריער
פֿון אַלעם זיין ליטעראַטור. פֿאַרהיטן איר אייגענעם פּישוף — געדאַנק אַליין
איז נאָך ניט גענוג און גוטע פּוונה אַליין איז ניט גענוג און די גרעסטע
סאָציאַלע אָדער נאַציאָנאַלע אידייע איז נאָך ניט ליטעראַטור.

ג.

ליטעראַטור, זאָגט בער גרין, איז המשך, מער נאָך — ליטעראַ-
טור איז בעצם גרויסער יחוס. און ער נעמט אויף זיך דעם יחוס
צוריקצושטעלן.

דאָס אָפּזוכן דעם יחוס אין דער ייִדישער ליטעראַטור איז ניט קיין
פּשוטער אויספֿלוג אין דער פֿאַרגאַנגענהייט. אַ סך מער ווי וויסנ-
שאַפֿטלעכע פֿאַרשונג שטייט אין קאָן, אונדזער טוליען זיך צו די אבֿות
פֿון דער מאָדערנער ליטעראַטור איז ניט אַזוי אַן אויספֿאַרש אין דעם
עבר ווי אין דעם מאַרגן. עס גייט ניט אַזוי אין זכות אבֿות ווי אין
זכות בניִם. פֿאַראַן אַ שטראַם אין דער ייִדישער ליטעראַטור וואָס איז
איר עיקרדיקער דערקען־צייכן — דער שטראַם פֿון אהבת־המענטש. אַן

דעם שטראם האָט אונדזער ליטעראַטור ניט קיין זכות־הקיום* דער אורקוואַל פֿון דעם שטראַם זינען די קלאַסיקער אויף ביידע זייטן ים, בעיקר די אייראָפּעיִשע קלאַסיקער, מחמת זייער פֿאַרנעם און זייער דויער איז אָן אַן ערך גרעסער. אין פֿאַרשיידענע צייטן האָט מען גע־פרוּווט אָפּווענדן די ליטעראַטור פֿון דעם שטראַם און עס איז דעריבער נייטיק געווען — עס איז נאָך אפֿילו איצט נייטיק — אַרויסצוהייבן די אַבֿות און זיי פֿאַרטידיקן.

די אויפֿגאַבע פֿירט בער גרין דורך מיט אַ סך היסטאָרישער אַהריות און אַ סך ערוידיציע. פֿערציק פֿון די 416 זייטן פֿון בוך גיט ער אָפּ צו די קלאַסיקער און ס'איז אינטערעסאַנט וואָס גרין געפֿינט אַרויס בײַ זיי, וויבֿל דאָס שטעלט אייגנטלעך מיט זיך פֿאַר זיין אייגענע אָנשוי־אונג.

בײַ מענדעלען געפֿינט בער גרין דעם זיידנס באַרימטן זאָג: „אַ ליטעראַטור וואָס האָט קיין שײכות ניט צום פֿאַלק און צו זינע נויטן... קאָן ניט זיין קיין ווירקנדיקער פֿאַקטאָר...“ און — „איך האָב געוואַלט מיטן גאַנצן האַרצן, אַז די שרײַבער און דיכטער זאָלן ניט קלעטערן אין די הימלען מיט פּוסטע פֿאַנטאַזיעס... נאָר זאָלן זיך אַרונטערלאָזן אויף דער ערד, זיך צוקוקן צום לעבן פֿון פֿאַלק“.

און גרין דערמאַנט אונדז, אַז פּרץ האָט אָנגעזאָגט: „מיר ווילן די אַלגעמיין מענטשלעכע פֿאַן ניט אַרויסלאָזן פֿון דער האַנט און ניט זייען קיין שאַוויניסטיש ווילדקרויט“.

און בער גרין לאָזט אונדז ניט פֿאַרגעסן, רעדנדיק וועגן שלום עלי־כמען: „ליטעראַטור, האָט ער געהאַלטן און אויפֿגעקלערט אַנדערע, דאָרף דערהייבן, דערצייען, קרעפֿטיקן דאָס פֿאַלק. ניט נאָר דאָרף דער אמתער שרײַבער זיין פֿאַרבינדן מיט דער פֿאַלקמאַסע, נאָר עס דאָרף אים אַרן, עס דאָרף אים אָנגיין, עס דאָרף אים טיף און שטאַרק נוגע זיין אַלץ וואָס דאָס פֿאַלק לעבט איבער“.

און ברענגענדיק אַ ציטאַטע פֿון שלום עליכמען, שטרײַכט בער גרין אונטער: „באַמערקט, זײַט אַזוי גוט, די צוויי פֿראַזן [דאָס הייסט בײַ שלום עליכמען] 'צוגענגלעך פֿאַרן פֿאַלק' און 'דאָס בעסטע', צוויי וויכטיקע פֿאַדערונגען“. און ער ענדיקט דעם

* און אהבת־המענטש איז ניט סתם קיין זאָג, מחמת מיר לעבן אין דורות, וואָס האָבן געלייקנט אין מענטש, וואָס האָבן לויז געלאָזט דעם אָנטימענטש, וואָס האָבן אָנגעפֿילט די ליטעראַטור מיט די אַזוי גערופֿענע אַנטי־העלדן, און — מיט גראַ־טעסקע, פּנימלאָזע, אַליענירטע ברוכואַרג־מענטשן.

גיי, עס איז ניט גרינג געווען פֿאַר מענדעלען צו שילדערן בנימין השלישי און אים ליב צו האָבן, אָדער פרצן — באַנטשע, אָדער שלום־עליכמען — מנחם־מענדלען, אָבער: זיי איז בײַגעשטאַנען די טיפֿע, אָנסופֿיקע אהבת־המענטש, וואָס האָט זיי דורכגענומען.

אַרטיקל וועגן שלום עליכמען: „לאַמיר לערנען פֿון זיין באַציאונג צו ליטעראַטור“.

און דאָס לערנען פֿון שלום-עליכמס באַציאונג צו ליטעראַטור איז געווען אַן עיקר אין אונדזער ליטעראַטור, מחמת מען טאָר ניט סימפּלי-פּיצירן דעם געראַנגל צו האַלטן די ליטעראַטור אויפֿן רעלס פֿון אהבת-המענטש און דאָס אַננשטעלן זיך פֿאַר אים. וווּ וואָלט אונדזער פֿאַלק געווען די לעצטע הונדערט יאָר אָן דעם זעלטענעם גנסיטיקן דערצי-ערישן כוח פֿון אונדזער פֿאַלק-ליטעראַטור, וואָס איז אונדז בנגע-שטאַנען — אפילו אין די חושך-און בראַך-יאָרן פֿון נאַציזם.

ד.

און נאָך אַ שטריך פֿאַרמאַגט ער.

בער גרין איז אַ מענטש פֿון גוואַלדיק ברייטע ידיעות, און אויך דאָס איז אַ זעלטענע מידה. כדי לערנען יענעם, דאַרף מען אַליין וויסן און וויסן אין דער טיף. גרינס אַ ציטונג-אַרטיקל שלאַגט אַרויס פֿון אַ טיפֿן ברונעם וויסן, צוליב דעם איז יעדע קוואַרט וואַסער וואָס ער שעפט אָן און דערלאַנגט דעם ליינער אַזוי קלאַר, אַזוי ריין און אַזוי באַטעמט. און אַננגענורעט איז ער בעיקר אין ביידע קולטורן אונדזערע — אין דער ייִדישער און אין דער העברעיִשער. און, נאָך אַ מאָל, אויך דאָס איז וויכטיק, מחמת קולטור איז המשך און מען מוז זי שעפֿן פֿון אַלע קוואַלן פֿון אונדזער טויזנטער יאַריקער שאַפֿונג. דער שרעכער מוז אין ליד ווי אין אַרטיקל, זיך אָנשפּאַרן אויף היסטאָרישע זכרונות, אויף געשיכטלעכע אַלויזעס, אָנווינקן, אָנטשטן.

בער גרין איז דער קריטיקער וואָס זוכט דער עיקר דאָס געזעל-שאַפֿלעכע, דעם מענטש אין דער ליטעראַטור, דער קריטיקער וואָס זוכט די טראַדיציע אין דער ליטעראַטור, די שניכות פֿון שרעכער צו זיין ציט. פֿאַראַן אָבער נאָך איין שטריך וואָס איז קערנדיק אין אים. בער גרין איז אַ קריטיקער, וואָס האָט אַ טיפֿע ליבשאַפֿט צום שאַפֿער. ער פֿאַרגייט זיך פשוט פֿון ליבשאַפֿט, אַ קריטיקער וועמען עס אַרט דאָס געשאַפֿענע און עס גייט אים אין לעבן, אין לעבן פשוט, אַז סײַ דעם שאַפֿער און סײַ דאָס געשאַפֿענע זאָל געראַטן. איך האָב טייל מאָל דאָס געפֿיל, אַז גרין איז אפֿשר ניט האַרב גענוג, אַז ער ווענדט ניט אָן גענוג די מידת-הדין, די מאָס פֿון געזעץ. אָבער וואָס זאָל ער טאָן, אַז די מידת-הרחמים איז אים פֿאַרט געענטער. (צי דאָס איז אין גאַנצן לטובֿת דעם קריטיקירטן בין איך בפֿירוש גישט זיכער. צי דער קריטי-קירטער לערנט פֿון דעם, בין איך אויך מסופֿק).

ער איז דעריבער דער קריטיקער, דער בעל-הרחמים, דער מוגי טובֿה, נאָך אַ מאָל: עס נעמט זיך פֿון דער אינערלעכער באַציאונג צו יעדן שרעכער. איך שפיר אַ מאָל, אַז ער קאָן זיך ניט אָפוונדערן פֿון

די וועמען ער שאַצט. בער גרין שפילט זיך מיט אַדיעקטיוון ווי אַ קינד מיט אַ בייטשעל קרעלן. ווען מען קוקט זיך צו צו זיי, זענען דאָס ס'רוב אַדיעקטיוון וואָס ליגן אויף דער שאַל פֿון דער וואָג, ווי מען לייגט דאָס גוטע, אויף דער שאַל וואָס איז דן לכּף זכות דעם מענטשן.

שרייבנדיק וועגן יהודה שטיינבערג, ניצט בער גרין אויף איין בלעטל די אַדיעקטיוון: ווּנדערלעכער, איידעלער, שעפֿערישער, טאַלאַנט־פֿולער, ריכער, סענסיטיווער געסט, נאַבעלע נשמה, האַרץ פֿול מיט רחמים און מיטלייד, אַ נשמה פֿול מיט גניבה א. א. וו.

אין דעם איז פֿאַראַן מער ווי דאָס לויבן שטיינבערג. ניט נאָר האָט ער אַליין ליב שטיינבערג, נאָר עס גייט אים אין לעבן, אַז אויך דער ליינער זאָל אים פֿאַרשטיין און ליב קריגן און האָבן שכל גענוג אים אַפּצוהיטן.

ער איז דער אייביקער לערנער און לערער, בער גרין. אָבער אַ לערער מיט האַרץ און מיט אַ געפֿיל פֿון היסטאָרישער אחריות. אַט מיט די מידות האָט ער דורות ליינערס געלערנט און דערצויגן. אָבער — טראַכטן מיר:

ליטעראַטור, ווי קונסט בכלל, מוז מיט זיך טראַגן איר אייגענעם, קינסטלערישן יש בכאן — זי מוז רעדן אין דער שפראַך פֿון עמאָציע, אין דער שפראַך פֿון פֿאַרב און קלאַנג, און דער עיקר אין דער שפראַך פֿון בילד. ערשט די עלעמענטן הייבן זיך אויף איבער דעם פֿאַרבטייענ־דיקן און טוען איר אָן די בגדים פֿון דויער. די איינציקע מאָסן פֿאַר איר זענען די מאָס פֿון דויער און די פֿייזיקייט צו זען טראַנסצענדענ־טאַל, אַריבערשטינגן ציט און אַרט און אַנשלאַגן דאָס אַוניוערסאַלע, דאָס וואָס איז בשותפֿותדיק פֿאַר אַלע מענטשן. בער גרין ווייסט עס זייער גוט, אַ סימן — זענען אייגענע לידער טראַגן אין זיך אַט דעם פּישוף. ער פֿרייט זיך, בער גרין, ווען ער טרעפֿט זיך אָן אויף די שטריכן אין אַ שרייבער, כאַטש איך בין ניט זיכער, צי ער פֿאָדערט זיי אַלע מאָל פֿון די וועגן וועמען ער שרייבט. איך האָב טייל מאָל דאָס געפֿיל, אַז ער פֿרייט זיך ווען עס איז גוט, אָבער ווען עס איז ניט אַזוי גוט — טוט אים טאַקע וויי, אָבער ניט אַלע מאָל זאָגט ער אויס. בלויז אַ רשע וועט זאָגן אַ ביז וואָרט.

*

בער גרין האָט די גרויסע מעלה פֿון קענען וואַקסן, זיכערער ווערן. מיטן וואַקס האָט גערייפֿט זען קריטישער עסיי — טיפֿער און באַ־זאַכטער געוואָרן.

די מידות פֿון וואַקס האָט ער אַלע מאָל פֿאַרמאָגט. און אַפֿשר ניט אַלע מאָל.

ס'האָט אַונדז פֿאַראַינטערעסירט וואָס מ. אַלגין האָט אַרויסגעפֿו־נען אין בער גרינען, אין אַ רעדע וואָס ער האָט געהאַלטן דעם 19טן

באוועמבער, 1939 (עטלעכע טעג פֿאַר זיין טויט). אמת, ס'איז די מאַס פֿון 32 יאָר צוריק, אָבער די מעלות וואָס מ. אַלגין כאַפט אויף זינען מיט דער צינט דווקא פֿאַרטושט געוואָרן. ער רעדט וועגן בער גרינס „גרויסשטאַטישע אימאַזשן“, וועגן זיין „אַנטי-סימבאָלישקייט“, וועגן זיין „דירעקט לשון“. איז מיט דירעקט לשון זינען מיר אַפֿשר מסכים — דאָס איז דער אייביקער לערער אין בער גרין. אָבער — די אַנדע-רע? מיר געפֿינען צאַרטע נאַטור און היימישע אימאַזשן און אַ סך סימבאָלישקייט און אַלעגאָריע (ווי קענען גאָר לידער זיין אָן זיי?) דער עיקר, דאָכט זיך אונדז, האָט אַלגין ניט דערמאָנט דעם טיף ייִדישן אָדער אין בער גרינען, וואָס איז דער תּמצית און די מעלאַ-דיע פֿון זיין שאַפֿן.

*

און אַזוי ציט ער זיך דער יאַרוגער ניגון אונדזערער, אַ ניגון — אַ פּרינץ, אַן אייביק גרינער, בער גרינער ניגון. גייט ער, דער ניגון, מיט שווערע טריט — אַ סעריאָנער אַנאָ, מיט אַ באַנד דאָבראָליובאָוו, אָדער גאָר עדמאַנד ווילסאָן, אונטערן אַרעם — און פּלוצעם צעשמייכלט ער זיך דער ניגון ווי אַ פענעצל זון וואָס שפּילט זיך מיט אַ גראַז-בלעטל. ווי אַ קינד אייגנטלעך.

און וועלכע טענער הערט מען אַלץ אין דעם ניגון? דאָכט זיך אַן אַלטער גמרא-ניגון, וואָס פֿאַרגילגולט זיך פּלוצעם אין „ברידער, מיר האָבן געשלאַסן אויף לעבן און טויט אַ פֿאַר-באַנד“ —

דאָכט זיך אַן אַלט זיידעשער אני מאמין באמונה שלימה-ניגון, וואָס גליטשט זיך אַריין אין פרצעס „גלויב, ניט ווינט איז שוין...“ — דאָכט זיך אַן על נהרות בבל שם ישבנו-ניגון, וואָס שאַפֿט זיך איבער אין פֿעפֿערס „טזנכן“, און אין לענגסטאָן יוזס I've Known Rivers — דאָכט זיך מענדעלע, דאָכט זיך ווינטשעווסקי, דאָכט זיך עמוס, דאָכט זיך נעקראָסאָוו און אפֿילו טאַמאַס הוד אָדער קאַרל סאַנדבורג — דאָכט זיך — בער גרין, ס'איז באמת אַ נאַרישקייט צו פּרוּוון צע-נעמען אַ ניגון — ספּעציעל אַ ליכטיקן, גרינעם ניגון אויף שטיקלעך. דער עיקר: ער ברומט מיט אהבת מענטש, אהבת פֿאַלק, אהבה צו דיר און מיר.

(1971)

קלאַרקײט, עכטקײט און פשטות

(וועגן כאַווער-פאַווערס דרך אין דער ייִדישער ליטעראַטור)

פאַראַן קינסטלער, וואָס בלעבן אייביקע ווונדערקײנדער. ס'בלעבט הענגען איבער זיי אַ בינטל יונגשאַפֿט, ווי אַ פּלאַשלייער, וואָס דערלאָזט ניט, אַז די יאַרן זאָלן שליטהווען איבער זיי. פּאַווער, שוין, ביז 120 אַ בן־ששים, איז נאָך אַלץ דער יונגער שרעבער אין אונדזער ליטעראַטור. פאַרשיידן זענען די יצירה־וועגן בײַ קינסטלער. אַ קינסטלער גייט אַפֿט דורך אַ לעבן און זוכט זײַן אויסדרוק, טייל מאָל געפֿינט ער אים ניט, ניט זיכער אפֿילו וואָס ער האָט געזוכט. דער פּראָצעס פֿון זוכן גרפֿאָ לאָזט איבער בײַם עכטן קינסטלער אַ סליאַד פֿון זעלטענער שעפֿערישקייט. אַ קינסטלער איז אַ מאָל אַ ברייטער טײַך מיט פֿיל זעטיקע שטראַל־מען. אַן אַנדערש מאָל גייט די אַנטוויקלונג דורכױס אין דער טיף — אַנגעשלאָגן אַ טאָן, טראַג אים טיפֿער.

פּאַווער האָט כּמעט גלײַך פֿון אָנהייב געשטעלט פֿאַר זיך אַ טאָן, אַנ־געשלאָגן זײַן נוסח.

וואָס איז דאָס פֿאַר אַ טאָן און וואָס איז דאָס פֿאַר אַ נוסח?

פּאַווער געהערט צו די זאַגערס, די בעל־פה־לעבט, אין דער ייִדישער ליטעראַטור — די וואָס זענען אַזוי אינטיים מיטן לייענער, אַז מ'הערט זיי כּמעט מער, ווי מ'לייענט זיי. דער ניט־געניטער לייענער פֿאַרגעסט טייל מאָל, אַז ער לייענט ליטעראַטור. אין אַ באַשטימטן זײַן זענען די שרעבערס ממשײַך אַן אַלטי־ייִדישע טראַדיציע פֿון מעשה־דערציילערס, וואָס געפֿינען זיך כּסדר אין דער מסיבה פֿון צוהערערס, ווערן פֿון זיי באַ־ווירקט און אינספּירירט.

(ניט צופֿעליק האָט שלום־עליכם געשריבן אַזוי פֿיל מאַנאָלאָגן, און גאַנץ טובֿיה, מנחם־מענדל און מאָטל פּייסיס זענען אין דער ערשטער פּערזאָן).

עס איז די זעלטענע אינטימקייט מיטן לייענער, וואָס צייכנט אויס פּאַווערן פֿונעם ערשטן בלעטל וואָס ער האָט אַנגעשריבן. אָבער דאָס איז בלויז איין טייל פֿון פּאַווערײַשן דרך, — דאָס פֿאַרבּעטן דעם לייענער צו זיך אין חדר אַרײַן און אים כּמעט אויפֿן אויער דערציילן די מעשה־שהיה וועגן די ווונדײַרים פֿון דעם אַרעמען מין מענטש.

פֿון אַ רעדע, געהאַלטן בײַ אַ פֿיערונג לכּבֿוד כאַווער־פּאַווערן אין לאָס אַנדזשע־לעס, פֿעברואַר, 1964.

פֿאַראַן נאָך אַ שטריך, וואָס מען דאַרף פֿאַרצייכענען: ס'איז נישט ליכט צו בלייבן קלאָר ווי אַ טיכל אין ציטן, ווען מען צעבויטעט די וואַסערן פֿון דער קונסט, ווען שוים און זאַמד ווערן די מאַס פֿון דער גרויסקייט פֿון דער קונסט. די מאַס פֿון נישט־פֿאַרשטענדלעכקייט ווערט אָפֿט דער סטאַנדאַרט פֿון גרויסער קונסט. אין דער אַ ציט איז כאַווער־פֿאַווער געווען קלאָר ווי אַ מעשה פֿון חומש, אָדער ווי אַ ליד בני עדעל־שטאַטן.

שפעטער האָט מען בני אונדז אַרױפֿגעצויגן די פֿאַן פֿון פֿאַרמיאָסן דעם מענטש און אים אָפּזאַגן ס'ביסל לעבן, אָבער פֿאַווער איז אַרומגע־גאַנגען מיט אַ ייִנגלשער פֿאַרליבטקייט און פֿאַרגלױבטקייט אין מענטש און אין אים נישט געלאָזט פֿאַרמיאָסן, מחמת ער האָט אים ליב געהאַט סכּנות.

פֿאַראַן נאָך אַ נוסח, צו וועלכן פֿאַווער געהערט. פֿאַראַן אין אונדזער ליטעראַטור, ווי אין מיינסטע ליטעראַטורן, אַ ספּעציעלער נוסח פֿון שרייבן — אַ מאַמעדיקער, אַ פֿעמינינער. וואָס איז דאָס פֿאַר אַ נוסח? ס'איז דער טאָן פֿון רחמים, פֿון דערבאַרעמונג איבערן מענטש, פֿון קלוגן מיטלאַכן מיט די שוועריקייטן פֿון די בני־אדם און דער גרייטקייט זיי מוחל זײַן פֿאַר אַלע זייערע פֿאַרווירונגען און שוואַכ־קייטן, אָבער נישט פֿאַר זייער רישעות.

ס'איז נישט נאָר דער שעקספּירישער „וואַנט פֿולס דהיס מאָרטעלס ביי“ (וואַסערע נאַראַנים די שטערבלעכע זינען) — ס'איז „וואַסערע ליבע נאָר־ראַנים די שטערבלעכע זינען“. אָדער נאָך מער: נישט קוקנדיק אויף דעם, וואָס די שטערבלעכע זינען אַזעלכע נאַראַנים, בלייבן זיי נאָך אַלץ דאָס אויבערשטע פֿון שטייטל.

מענדעלע, פּריץ, ווינטשעווסקי, בערגעלאַסאָן, נאַמבערג, ליוויק, מ. ל. האַלפּערן, אָפּאַטאַשו — כאַטש אָפֿט פֿול מיט רחמים, געהערן נישט צום נוסח מאַמעדיקער שרייבערס. די ערשטע סימנים זעען זיך בני־שלום־עליכם, יעקב דינעזאָן געהערט צו דעם שַׁבֿט, א. רייזען, א. ראַבאַני, י. ראַבליק, מ. קולבאַק, אי. כאַריק.

פֿאַווער איז אַ טייל, אַן אייגנאַרטיקער, אַ וויכטיקער פֿון אַט דעם נוסח. פֿאַווער וויקלט זיך אַינן אין מענטש, ווי אין דער מאַמעס טוך אין אַ בערשאַדער פֿראַסט. ער שרייבט דורכױס פֿון אינעווייניק. דער וואָס שרייבט פֿון דרויסן — אָבסערווירט, פּסיכאָלאָגיאַזירט, קוקט קליניש אויף זײַן העלד; פֿאַווער קלייבט זיך אַרײַן אין זײַן העלד ווי אין אַ דירה. אַרײַנגעקליבן זיך, שילדערט ער אים פֿון אינעווייניק, ער איז אַ בן־בית בני זינע העלדן, און ווי אַן אינעווייניקסטער, איז טייל מאַל שווער צו שטראַפֿן. אָבער דערפֿאַר קאָן מען זיי ווונדערלעך ליב האַבן און גלייכצײַטיק, אויב נייטיק, אַ ביסל מאַמעדיקן מוסר זאָגן, אָבער — אַן פעס, אַן סאַטירע. ס'איז גיכער דער שטילער הומאַר, פֿון וועלכן דער באַלאַכטער מוז אַליין מיטלאַכן, אַפֿילו אין מיטן די צרות. פֿאַווער שרייבט נישט, ער

קלאַגט בלויז אָן דורך רחמנות: זע, וועלט, וואָס דו טוסט צו זינע קינ-
דער! פֿע, וועלט, ס'פאָסט ניט!

ווי אַ בן-בית, באַנעמט פאָווער זינע העלדן מיט אַלע זינע חושים,
אַבער — פֿון אַלע זינע קינסטלערישע חושים איז בני פאָווערן פֿאַר-
שאַרפט דער חושי-השמיעה, דאָס געהער.

פאָווערס אויער איז אַ סענסיטיווע אַנטענע, אָנגעצילט אויפֿן מענטש.
פאָווער הערט, וווּ מיר וואָלטן ניט דערהערט, ווי קינדער וויינען, ווי
זקנים קרעכנן, ווי יונגע מענטשן פֿאַרגייען זיך אין פֿרייד צי אין צער,
ווי דער מענטש לאָזט, אָו ס'זאָל פֿון אים פֿליסן נוצן מאָס רייד, מחמת
דאָס לעבן איז אַזוי נישט-יושרדיק צו אים געווען. פאָווער הערט אַפֿט
דאָס וואָרט, נאָך איידער ס'האָט זיך פֿון די ליפֿן אָפּגעריסן, ווען ס'קנוילט
זיך נאָך איבערווייניק.

ווער איז פאָווערס העלד? דאָס פֿאַלק, דאָס אַרעמע, דאָס וואָס בעט זיך
מ'זאָל טענהן פֿאַר דעם, גייט דורך פאָווערס מעשיות, פאָווערס נאָוועלן.
מיר האָבן פֿאַר זיך יידן אַרעמע, דערשלאַגענע יידן, וואָס ראַנגלען
זיך בייצוקומען די סטיכע און די נצקייט פֿון אַמעריקע; יידן פֿון בער-
שאַד און פֿון קלינגטאָן סטריט, אַרבעטער און אַרבעטער-מיידלעך, פֿאַלקס-
מענטשן און קינדער; יידן, אַפֿט צעטראַטענע און באַעוולטע, אַבער אין
יעדן טלוצט דער פֿונק פֿון יום-טובֿ, דער פֿונק פֿון גלויבן, אָו דער מאַרגן
וועט אַ מער געראַטענער זיין, אָו דעם מענטש קאָנסטו בייגן, צעטומלען
און צעווייטיקן, אַבער — ניט איבערברעכן און ניט צעטרעטן, מחמת ער
טראַגט די פֿונקען פֿון דער אייגענער גאולה אין זיך.

פאָווער, ווי אַברהם רייזען, איז דער זינגער פֿון די פשוטע, וואַכעדיקע
יידן, מיט זיי אידענטיפֿיצירט ער זיך אינטיים און פּאַניע-בראַטיש. ער
רעדט פֿאַר זיי און לאָזט זיי רעדן דורך אים. ער גייט מיט מיט זיי, טרייסט
זיי און זוכט שיינקייט בני זיי — מחמת ער ווייסט אויף געוויס, פאָווער,
אָו ס'איז דאָ שיינקייט און גרויסקייט אין זיי און אָו בלויז מיט ליבע קאָן
מען עס פֿון זיי אַרויסכישוּפֿן.

פאָווער האָט גלויבן אין זינע מענטשן, ניט נאָר ליבע האָט ער פֿאַר
זיי, ניט נאָר רחמנות, נאָר צעלויכטענעם בטחון. אין דעם פרט ווינקט זיך
פאָווער איבער מיט דעם נוסח פֿון דער ייִדישער קלאַסיק, מיטן שלום
עליכמשן ״וואַרפט זיך ניט מיט קיין מענטשן״ און מיטן פּרצישן ״ס'גייט
דער ניער מענטש״.

דער צעלויכטענער ייִדישער הומאַניזם פֿון דער קלאַסיק איז פאָווערס
פֿאַדעם, ווי דער פֿאַדעם פֿון יעדן פֿאַרגעשריטענעם ייִדישן פֿאַלקס-
קינסטלער.

פאָווער איז דאָס יינגל פֿון בערשאַד, וואָס האָט די פֿאַרבינדונג מיט
בערשאַד ניט איבערגעריסן, און דער בחור פֿון ניו-יאָרק, וואָס האָט זיך
אַנצוגענורעט אין דאָקן ייִדישן לעבן און געהאַלפֿן אונדז זיך אליין דער-
קענען.

פאָווערס פּראָזע פֿאַרמאָגט אייגנאַרטיקן נוסח, וואָס קיינער האָט אים נישט נאַכגעמאַכט און קיינער האָט פֿאַר אים קיין דוגמא נישט געלאָזן. ס'איז דער נוסח פֿון דער פֿאַלקס-מעשה. פֿאַראַן אַ ספּעציעלער ריטם אין פֿאָווערס שרייבן, בני פֿאָווערן פֿילט זיך אַן איבערלעכע מעלאָדישקייט, אַ ניגונדל לויפֿט נאָך זיין פּראָזע, ווי אַ פּיאַנאַ-באַגלייטונג, אָדער ווי אַ פֿריילעך לאַשעקל, אָער ווי אַ זינגעוודיק קינד. פֿאַראַן בני אים אַ פֿראַגע-אוינ-ענטפֿער-נוסח, אַן אַנהייבן אין דער מיט, ווי ס'וואָלט געווען אַ מעשה, וואָס ציט זיך און ציט זיך.

און אַלץ אַן אַנשטעל און אַן הויכע רייד, און אַן „שיינע“ ווערטער, און דעם לייענער קאָן זיך נאָך דאַכטן, אַז ס'איז אַ שרייבן וואָס קומט אַן דעם שרייבער אַן מי און אַן צער. ניין. ס'אַ ראַפֿינירטער נוסח פֿון אייגנ-אַרטיקן שרייבן, פֿאָווערס לויטערע פּשטות קאָן פֿאַרפֿירן דעם נישט-געניטן לייענער, אים אַפּנאַרן, ער זאָל מיינען ס'גיסט זיך לייכט, פֿון זיך אַליין.

ס'איז — ווי יעדער שאַפֿונג-פּראָצעס — אַ געמאַסטענער און דורכ-געטראַכטער, אַ געליטערטער נוסח, וועלל פּשטות איז נישט פּראַסטיקייט.

קלאַרקייט, עכטיקייט, פּשטות, זינען דער פֿאָווערישער דרך. אָבער דאָס איז נישט בלויז פֿורעם — עס איז די איבערלעכע, סאַציאַל-אַנגעלאַ-דענע נייטיקייט אַפּצוהיטן די קרובֿהשאַפֿט מיטן לייענער, די שניכותן מיט אים, און דער עיקר — בלינדן פֿאַרשטענדלעך. אויך אָט די אינטימקייט מיטן לייענער איז אַ וויכטיקער גרונט-שטריך אין אונדזער פֿאַלקס-ליטעראַטור.

(1964)

*

כאָווער-פֿאָווער — דער קינדער-שרייבער

פֿאָווער איז געווען און וועט בלינדן דער קינדער-דערציילער פֿאַר עקסעלענץ אין דער ייִדישער ליטעראַטור. קיינער קאָן זיך צו אים נישט פֿאַרגלייכן, באַשטימט נישט אין דער פּראָזע. אין פֿערז האָבן מיר די מיינס-טערשאַפֿט פֿון קוויטקאָס קינדער-לידער און מאַני לייבס באַלאַדעס, אין דער פּראָזע שטייט פֿאָווער איינציק. דער סוד פֿון זיין שרייבן פֿאַר קינדער איז, דאַכט זיך, געלעגן אין זיין אַלגעמיינעם קינסטלערישן מהות. ער האָט נישט געשאַפֿן קיין באַזונדערן סטיל פֿאַר קינדער, ער האָט בלויז גע-נומען די זעלבע אוממיטלבראַרקייט, די זעלבע ליבע, די זעלבע וואַרעמ-קייט און דער עיקר די זעלבע דינע פֿיאיאָקייט צו שפּיענען אַ מעשה — און זי אַנגעמאַסטן אויפֿן קינד. פֿאָווער רעדט צום דערוואַקסענעם לייענער, ווי ער וואָלט מיט אים געזעסן בניים טיש. דאָס קינד זעצט ער אַוועק צו זיך אויף די קני און שושקעט אים אין אויער אַרײַן די מעשה שהיה, וואָס איז געוויינטלעך פֿול מיט פּלאַי-פּלאים וועגן דעם גרעסטן ווונדער אויף דער וועלט — דעם מענטש. און רעדן רעדט ער ווי צו אַ גלייכן, מיט אַן אַרנטלעכן דרך-אַרץ צום קינד, מיט פֿאַנטאַזיע און מיט באַגלויבט-

קייט. וואָס פּאָווער זאָל נישט דערציילן, גלויבט אים דאָס קינד, ווי עס גלויבט דער מאַמען. פּאָווער רעדט ניט אַראָפּ. בלויז פֿון אָנהויב האָט ער צופֿיל געניצט די דימינוטיוון — שרהלע, ציגעלע, הינטעלע, קעצעלע. ער האָט זיך אָבער שנעל באַפֿרנט פֿון זיי און אָנגעהויבן רעדן אין אַן עכטן, אין אַ דערוואַקסענעם לשון, ווי מען רעדט צו אַן אייגענעם — האָט שוין דאָס קינד קיין ברירה ניט געהאַט און אים געמוזט גלייבן.

פּאָווער שילדערט ווי אַן אינעווייניקסטער די קינדער-וועלט, וווּ נישט נאָר פֿאַנטאַזיע און ווירקלעכקייט מישן זיך, נאָר וווּ עס הערשט אַן איי-גענע לאַגיק מיט אייגענע געזעצן, וווּ די פֿאַנטאַזיע איז באַגלויבט, און האָט די מעלה פֿון אַ העכערער ווירקלעכקייט, וואָס בלויז דאָס קינד קאָן באַנעמען. גלנצנדיקע וואַרצלעס די פֿאַנטאַסטיק אין דער רעאַליטעט און די מעשה — יעדע מעשה — האָט אַ מוסר השפּל, פֿון וועלכן דאָס קינד דאַרף באַקומען אַ נעעם באַגריף פֿון לעבן אַרום.

אַנדערע שרייבן אַ מעשה, פּאָווער דערציילט זי. ער פֿאַרלויבט זיך אַליין דעם וועג, ער צעזינגט זיך אין דער מיט אין גראַם, ער ווענדט זיך צום לייענער און ציט אים אַרײַן, ער וועבט אַרויס אַ מעשה, טענצלט זי טיילמאָל אויס. עס איז כּמעט ניט צו דערקאָנען די רעשטאַוואַניעס פֿון זינער אַ קינדער-מעשה, עס באַקומט זיך דער אַנדרוק פֿון כּסדרדיקער אימפּראָוויזאַציע, ווי ער וואָלט אַליין ניט געווסט וואָס עס וועט קומען שפעטער. פֿון דעם אַלעם פֿליסט אַרויס אַ געבענטשטע שותפֿותדיקייט מיטן לייענער — ביידע, אי דער שרייבער און אי דער לייענער, זינען ווי ניט זיכער וואָס דאָ וועט געשען. ביידע זינען נעגעריק, און ביידע האַפֿן, אַז צוזאַמען וועלן זיי זיך ווי-ניט-איז דערטראַכטן אַדער דער-רעדן צו אַ לייטישן סוף, דאָס מיינט אַ גוטן סוף, וווּ גוטס קייט זיגט איבער רישעות, די לייטישע מענטשן פֿון דער וועלט איבער די ניט-לייטישע און שלעכטע.

פּאָווער איז אַ פֿאַרכאַפּנדיקער מעשה-דערציילער. עס טוט זיך אין זינע מעשות. זיי זינען אָנגעפיקעוועט מיט געשעענישן און פּאַסירונגען. בעלי-חי רעדן, פֿייגל זאָגן „גוט מאַרגן“, חיות מישפטן, ציגן גייען אין קינדער-גאַרטן, הינט הייסן שמעיה און קאַנען דעם אַלף-בית. און ניט נאָר טוט זיך סתם, נאָר די געשעענישן זינען באַווירקט פֿון פֿאַרשפּיצטן חוש פֿאַר יושר און גערעכטיקייט: מע מישפט אַ קאַץ, הלמאַי זי איז פֿויל און וויל ניט אַרבעטן; פֿייגל מאַכן „אַך“ און זיפֿצן, הלמאַי חיימלס מאַמע דערציילט אים קיין מעשה ניט; אַן „אַרעמאַן“, וואָס איז אַמאָל געווען אַ שנידער, קומט נייען הייזלעך פֿאַר חיימלען, וויל די מאַמע זינע קאָן די אויגן ניט האַלטן אָפֿן און דאַרף נעבעך גיין צו דער אַרבעט — אַ מין פּראָלעטאַרישער אליהו הנביא.

די צוויי הויפט-שטריכן פֿון פּאָווערס קינדער-מעשות זינען שפּאַ-ווענדיקייט און דאָס געפֿיל פֿון עטישקייט. מען דאַרף, און מען קאָן, די וועלט באַקערן צום גוטן. אַן אַדלער כאַפט אַ הינדעלע און וויל עס אויפֿ-

עסן, אבער דאס הינדעלע איז נעבעך א יתומה און די לאַגיק פֿון דער טיטואַציע, סײַ דעם קינדס און סײַ פֿאָווערס, פֿירט צום „נאַטירלעכען“ שלום: דער אַדלער ווערט דעם הינדעלע אַ מאַמע, מחמת, כּדי די וועלט זאָל זײַן וועלט, דאַרף מען אַ יתומה ניט לאַזן אַליין. (שוין אַפּגערעדט, פֿון עסן יתומות!). דער הונגעריקער וואָלף וויל אַפֿילו ניט אויפֿעסן שרהלען, ער וויל בלויז אויסכאַפּן די שיסל מיט באַרשט, וויל ער איז הונגעריק, און ווען ער כאַפּט שוין צו שרהלעס ציגעלע, קאָן ער ממש ניט אויס־האַלטן די בײַטש פֿון שרהלעס שטראַף־רייד און ער גייט גערן אַזן אויף אַ קאַמפּראַמיס — קומען יעדן פֿאַרנאַכט עסן אַ שיסל באַרשט. אוטאָ־פּיזם? די קענס האָט געמעגט, טאַמאַס הוד האָט געמעגט? דעם קינדס יושר־געפֿיל פֿאַרלאַנגט עס. דער עיקר איז נאָך אַלץ: די גאַנצע פֿאַנטאַס־טיק וואַרצלט, און וואַרצלט געזונט, אין דער ווירקלעכקייט, פֿון וועלכער פֿאָווער גייט קיין מאָל ניט אַוועק.

לאַמיר זיך אַפּשטעלן אויף דעם קרוין־ווערק פֿון פֿאָווערס קינדער־ליטעראַטור, אויף „לאַבזיק“.

ראשית, בעט זיך אַ פֿאַרגלייך צווישן לאַבזיק און אַן אַנדערער קלאַ־טישער, הינטישער פֿיגור פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור — שלום עליכּם ראַבטשיק. בעת ראַבטשיק איז אַן אַלעגאָריע, איז לאַבזיק — אַ הונט. ראַב־טשיק איז אַ משל, לאַבזיק איז אַ נימשל. ראַבטשיק איז פּאַסיוו, ער בײַסט פּמעט ניט, שטעלט זיך ניט אַנטקעגן, לאַבזיק איז אַ „מאַן פֿון טאַט“, ראַבטשיק איז צופֿרידן, אַז מ'לאָזט אים צו רו, לאַבזיק מיסט זיך. ראַבטשיק באַגעניגט זיך מיט דעם וואָס מען וואַרפֿט אים צו, לאַבזיק פֿאַדערט, פּראַטעסטירט. ראַבטשיקן שלאַגן מער אייגענע: אייזיק, ברײַנע די קעכין, פּאַראַסקע די וועשערין, דאַרפֿישע הינט, לאַבזיקן שלאַגן בלויז זײַנע „קלאַסן־שונאים“ — דער פּאַליציאַנט, די סקעבס (סטריקברעכערס). ראַבטשיק טענהט טאַקע: „ווי איז יושר? ווי איז הינטלעכקייט? לאַבזיק ראַנגלט זיך פֿאַר יושר און פֿאַר הינטלעכקייט, אַפֿילו פֿאַר מענטשלעכקייט. יעדער דור מיט זײַנע העלדן און יעדער דור מיט זײַנע הינט. „לאַב־זיק“ איז אַ מענטשלעכער הונט, וואָס בלײַבט נאָך אַלץ הונט. אויב מיר מעגן ניצן די פּאַראַפּראַזע: וואָס מער הונט ער איז, אַלץ מער מענטש. ער האָט אַזוי פֿיל מעלות און חסרונות, להבדיל, ווי יעדער איינער פֿון אונדז. עס פֿאַלט מיר אַ מאָל אַינן, אַז לאַבזיקס אַלע מעלות זײַנען הינט־טישע, זײַנע חסרונות — מענטשלעכע, אַפֿילו זײַן „וויסער שאַוויניזם“.

דאָס גאַנצע אַרעמע ייִדישע לעבן אין די דרייסיקער יאָרן שפיגלט זיך אַפּ דורך אַט־א־דעם קלוגן קריזיס־הינטעלע, אַ געפֿונענער נעבעך אויף דער דזשעקסאָן עוועניו סטאַנציע פֿון בראַנקס עקספרעס. וועגן זײַן טאַטע־מאַמע ווייסן מיר ווייניק, אַזוי אַז עס איז שווער צו רעדן וועגן ירושה־שטריקן. ער איז אין גאַנצן אַ קינד פֿון דער סבֿיבֿה. אַ קינד פֿון דער צײַט, איז ער אַ קרבן פֿון קלאַסן־קאַמף, אַפֿילו זײַן אַרעם הינטיש האַרץ ווערט צעבראַכן פֿון דער ניט־יושרדיקער קלאַסן־צעטיילונג, ווען

די רייכע באַלעבאַסטע נעמט פֿון אים צו זײַן געליבטע מוסי, וואָס לאַבזיקס האַרץ איז געווען אַנגעקניפט אין איר האַרץ.

פֿאַרוואָס האָט לאַבזיק זיך אַנגעבאַקן אין די הערצער פֿון טויזנטער קינדער אין משך פֿון קנאַפע צוויי דורות? ווייל זיי האָבן געהאַט רחמנות אויף אים? ווייל ער איז נעבעך אָן אַרעם הינטעלע? ניין, ער האָט צו־געצויגן די קינדער, מחמת ער איז געווען אַ „מאַן“ פֿון יושר און טאַט, אַלע מאָל אויפֿן צד פֿון די באַעוולטע, דערפֿאַר וואָס ער איז געווען פֿעיק אויף שוואַכקייטן און אויף חסרונות, אַפֿילו אויף טעקטאַנטישקייט, וואָס איז אין יענע יאָרן געווען אַזוי שטאַרק אין דער מאַדע.

לאַמיר אים אָפּמאַלן: לאַבזיק איז אַ צוגעלאָזענער, אַ נוח לבריות, מיט אַ שאַרפֿן מאַראַלישן חוש, אַ קאַפּיטשקע אַ חונף, נאָר מיט אַ געפֿיל פֿון אַליין־ווערדע; אַ שטיקל גרויסהאַלטער, אָן עקסהיביציאָניסט, אַ ביי־סעלע אַ בלאַפֿער, נאָר מיט פֿאַנטאַזיע, אַ מענטש, איך מיין אַ הונט, מיט אַ שאַרפֿן אינטערעס אין לעבן און מיט אַ געפֿיל, אַז פֿון יעדן איינעם קאָן מען לערנען און אַז מ'קאָן דערגיין דעם כאַראַקטער פֿון באַרדער, למשל, ווען מען זעט ווי ער צעפּאַקט און צעלייגט זײַנע זאַכן.

בטבע איז ער אָן איידעלער הונט: „ווען לאַבזיק זעט משהלען, וואָס שפּיטט אין דער לופֿטן, טראַכט ער: פֿע, ער איז אַ גראַבער יונג“. לאַבזיק איז דער טיפּישער, גוט־מיינענדיקער שלימזל, דער שלומיאל פֿון דער געשיכטע, וואָס די השגה פֿאַרפֿירט אים און דער פֿאַרלאַנג צו טאָן גוטס פֿאַרשאַפֿט אים צרות. ווען מען שטראַפֿט אים, איז ער זעלבסט־קריטיש, האָט טענות צו זיך אַליין, מישפט זיך, און וויל אַנטלויפֿן קיין פֿילאַדעל־פֿיע, מחמת ער „קען דאָס שוין מער ניט אַריבערטראַגן“. אַ סענטיטיווע באַשעפֿעניש, אָבער די צרות דערדריקן אים ניט.

ער איז אַ דענקענדיקער הונט, אַ ביסל ענלעך אויף פּאָווערט בער־שאַדער לאַנדסלײַט, זאָלן זיי מיר מוחל זײַן דעם פֿאַרגלײַך, וואָס האָבן ליב צו באַטראַכטן די וועלט און, לויט זייערע פּוּחות, זי אַ ביסל אויס־בעסערן. און מיט דער גאַנצער פֿאַרנומענקייט מיט דער וועלט, פֿאַרלירן זיי ניט, די בערשאַדער און די לאַבזיקס, די פֿיאיאקייט זיך צו פֿרייען מיטן לעבן און פֿון דעם הנאה צו האָבן.

די גאַנצע שטרמישע ווירקלעכקייט פֿון די 30ער יאָרן איז פֿאַר די קינדער בולטער געוואָרן דורך די לאַבזיק־מעשות — דער קוויזיס, דער טעראַר פֿון דער פּאַליציי, די הונגער־מאַרשן, די קלאַסן־צעטיילונג, די עוולה, וואָס איז באַגאַנען געוואָרן קעגן דעם אַרעמען מענטש, די ווער־דע פֿון אַנטקעגנשטעלן זיך — אויף דעם אַלעם האָט לאַבזיק און דורך אים די קינדער, רעאַגירט. מיט זײַן באַגרענעצטן וואַקאַבולאַר, וואָס באַ־שטייט פֿון „האַז־האַז“ און „אוי־אוי“ און „אי־אי“, רעאַגירט לאַבזיק אויף אַלע געשעענישן אַרום אים. ער גייט דורך די שבעה מדורי גיהנום פֿון אַ ייִדישן אַרבעטער אין יענע יאָרן. ער גייט דורך דעם אַנווקס

פֿון פֿארשטענדעניש, פֿון שטאַלין, פֿון פֿאַדערן, פֿון געראַנגל פֿאַר יושר — פֿון אַ שווערער פֿעריאַדע, וואָס האָט געביטן דאָס פֿנים פֿון אַמעריקע.

אויב לאַבזיק שפּיגלט אָפּ אַ באַשטימטן קריגערישן פֿעריאַד אין אונז־דזער לעבן. רעפֿלעקטירט וואַוויק, לאַבזיקס קדיש, די ענדערונגען וואָס זינען פֿאַרגעקומען מיט אַ האַלבן דור שפּעטער. לאַבזיק איז געווען אַן אַרבעטער־הונט, וואַוויק איז שוין אַ ביסל פֿאַרבאַלעבעסלט, ער מאַכט שוין שלום מיט דער פֿאַרקליינבירגערלעכונג פֿון ייִדישן לעבן. דעם טאַטנס רעוואַלוציאַנערישקייט איז שוין אַ היפש ביסל אויסגעוועפט בנים זון. יעדער דור — זינע העלדן, יעדער דור — זינע הינט. בעת לאַבזיק איז אַ סאַציאַלע דראַמע, איז וואַוויק שוין אַ פֿערזענלעכע דראַמע, די קאַנז־פֿליקטן ליגן שוין אויף אַן אַנדער פֿלאַך. אַפֿילו דער „סאַציאַלער רעאַז־ליזם“ טרעט אָפּ דאָס אַרט פֿאַר אַ מין קליינבירגערלעכען פֿלעטבושר־אַמאַנטים. די טראַגעדיעס זינען שוין קלענערע און די געראַנגלען פֿאַר־פֿערזענלעכטע. וואַוויק איז שוין פֿאַרטאָן מער מיט זיך, די גרויסע סאַציאַלע קאַנווע איז שוין פֿאַרשמעלערט געוואָרן, די טראַגעדיעס זינען היימישע, קליינע, כאַטש ער פֿאַרהיט נאָך אַלץ אין זיך די שטריכן פֿון טאַטן און זיין געזעלשאַפֿטלעכען באַוווּסטזיין. נאָר בעת לאַבזיק איז אַ סאַציאַלער קעמפֿער, איז וואַוויק מער אַ מין ליבעראַלער רעפֿאַרמער, אַזוי צו זאָגן, אויף קיין דעמאָנסטראַציעס גייט ער שוין ניט און קיין הונגער־מאַרש־פֿלאַקאַטן טראַגט ער שוין ניט. געטריי צו די ענדערונגען אין אונז־דזער לעבן, ענדיקט זיך וואַוויק ראַמאַנטיש — מיט אַ לבנה־חלום. אמת, דער חלום וואַרצלט נאָך אין דער ווירקלעכקייט און די לבנה פֿירט וואַוויקן קיין קונז־איילאַנד, מחמת דאָרט קריגט מען ווורשטלעך לרויב. אָבער פֿאַרט אַ באַלעבעסלידיקער חלום פֿון אַ וועלט וואָס איז כּולה ווורשטלעך.

*

צוויי ספּעציעלע קינדער־שריבערס האָט די ייִדישע שול אין אַמע־ריקע אַרויסגעגעבן, צוויי שריבערס, וואָס פֿאַרנעמען זייער אייגן אַרט אין דער ייִדישער ליטעראַטור — לעאַן עלבע און כאַווער־פּאַווער. זיי האָבן אָנגעהויבן פּמעט גלייכצייטיק, כאַטש פּאַווערס ביכער זינען דערשינען אין פֿאַרלאַג „מתנות“, אין 1925, פֿיר יאָר פֿריער ווי לעאַן עלבעס „ינגעלע רינגעלע“. אין יענעם פֿעריאַד זינען זיי געווען שטאַרק ענלעך, אַפֿילו אין נוסח ענלעך, אַפֿילו אין דער טענדענץ צו ווענדן זיך צום גאָר יונגן קינד ענלעך, ביידע זינען געווען גוטע מעשה־דערציילערס.

אין אַ באַשטימטן זין איז עלבע געווען מער סאַציאַל־אַנגעלאָרן ווי פּאַווער אין יענע יאָרן. עלבע איז אָבער ווייטער ווי „ינגעלע־רינגעלע“ ניט געאַנגען. ער האָט אָפּגעזאָגט זיין וואָרט. ביי פּאַווערן איז „שרהלע מיטן ציגעלע“ און די אַנדערע דערציילונגען פֿון יענעם פֿעריאַד געווען ביט מער ווי איין עטאַפּ פֿון זיין שרייבן פֿאַר קינדער. (אַגב, האָט ער זיך

מיט צוואַנציק יאָר שפּעטער, אין „יונגוואַרג“* פֿון צנט-צור-צנט צוריקגע-קערט צו דעם „שרהלע מיטן ציגעלע“־נוסח). נאָך דעם איז בײַ פּאָ-ווערן געקומען די פֿאַרכאַפּנדיקע דערציילונג פֿון בירגער-קריג, פֿון יע-נער זנט טינד, וואָס דורות קינדער האָבן זי געהערט און געלייענט מיט אַן אַמנגעהאַלטענעם אַטעם. שפּעטער — די „לאַבזיק“ און „וואַויק“־מעשׂות, און ניט ווייניקער ווי אַ צוויי-צענדליק מעשׂות אין „יונגוואַרג“, וואָס זענען קיין מאָל אין בוכפֿאַרם ניט דערשינען. אַ חוץ דעם, האָט פּאָ-ווער אָנגעשריבן אַן ערך צוויי-צענדליק קינדער-שפּילן — איינער חנעוודי-קער פֿון דעם אַנדערן, זעלטן אַ לערער, וואָס האָט ניט אויסגעפרוווט זינען רעזשיסערישע כּוהות אויף פּאַווערס אַ שפּיל — פֿון „משפּט אי-בער דער קאַץ“ ביז „דאָס לאַכנדיקע יונגל“.

איך טראַכט אַ מאָל: ניין, מיר האָבן אים בפּירוש ניט גענוג אָפּגע-שאַצט, פּאַווערן, ניט גענוג באַנומען די אייגנאַרטיקייט און די פּילפֿאַר-ביקייט פֿון זיין טאַלאַנט. אָפּילו מיר וואָס זינען אַזוי באַענט געווען צו אים; שוין אָפּגערעדט פֿון די אַנדערע טיילן פֿון ייִדישן לעבן, וואָס האָבן זיך אין גאַנצן פֿון אים אַוועקגעקערט.

דער עטישער זין פֿון פּאַווערס קינדער-מעשׂות איז געוויינטלעך אַ פּשוטער; דאָס שלעכטע איז נישט שיין, און דאָס שיינע איז אייגנטלעך דאָס גוטע. אויב ס'איז דאָ אַ געראַנגל צווישן גוטן און ביזן — ווייסן מיר קלאָר ווער ס'וועט אַרויס דער זיגער.

די ייִדישע שול אין אַמעריקע וואָלט געווען דלותדיק און בלוט-אַרעם אָן אים. עס האָט קיינער זיך אַזוי נישט אַרבינגעקליבן אין קלאַסצימער אַרנין ווי אַ בן-בית, ווי פּאַווער, און דורכן קלאַסצימער אין האַרץ פֿון די קינדער. עס האָט, דאַכט זיך, קיינער אַזוי ניט ליב געהאַט דאָס קינד ווי ער. אַן ליבע וואָלט ער ניט געקאַנט שפּינען דאָס פּישוף-געוועב פֿון מעשׂיות, מעשׂיות וואָס האָבן די קינדער דערוואַרעמט און דערפֿרייט, געלערנט דרך-אַרץ פֿאַר זיידע-באַבע זייערע, געלערנט ליב האָבן דעם שפּינער פֿון די מעשׂיות — דעם בערשאַדער-ניו-יאָרקער-לאַס-אַנדזשעלעסער לאַנדסמאַן אונדזערן, דעם אייביק האַלב-פֿאַרשעמטן, האַלב-פֿאַרלוירענעם יונגן בחור, וואָס האָט געוויסט ווי אַזוי, מיט סעג-סיטיווקייט און פֿאַרשטענדעניש, אַרויסצווינגען די נשמה פֿון דעם אַרע-מען און באַעוולטן פֿאַלקסמענטש אונדזערן, און ווי אַזוי זיך אַרבינגע-פּישווען אין דער נשמה פֿון קינד — כאַווער-פּאַווער.

* „יונגוואַרג“, חודש-זשורנאַל פֿאַר קינדער (אַרויסגעגעבן פֿון די אַרדן-שולן), וואָס מיר האָבן רעדאַגירט במשך אַלע 14 יאָר פֿון זיין קיום, 1937—1951. פּאַווער איז געווען איינער פֿון אונדזערע שטענדיקע מיטאַרבעטערס.

5. מילער — דער דיכטער וואָס זינגט „שירה

צו דעם לעבן“

(געשריבן צו זיין 75טן געבוירן־טאָג)

א.

5 אַמײַך אָנהײבן מיט אַ בינטל זכרונות־גרעזלעך — מטושטשע, ווונדערלעך־דיגע, אומפֿארשעמט־יונגע, כאַטש ניט מי יודע ווי לאַנג צוריק, פֿריער איז געווען דאָס ליד, נאָך דעם איז געקומען דער מענטש, ערשט נאָך דעם זינען מענטש און ליד איינס געוואָרן.

עס איז געווען ערגעץ אין די צוואַנציקער יאָרן. אין די שטעט פֿון די פֿאַראַיניקטע שטאַטן און קאַנאַדע האָט זיך אַרומגעדרײט אַן ערשט־אַרײַבערגעקומענע, פֿון יענער זײַט ים, יונגט — ייִנגלעך און מיידלעך נאָך, וואָס האָט אַ נײַט־זיכערע, אַ האַלב־פֿאַרלוירענע, געזוכט פֿאַר זיך וואַרצ־לען אין דער נײַער היים. פֿריער איז מען געווען פֿאַרלייקנדיק־גרויסהאַל־טעריש: „וואָס קאָן דיר אַמעריקע, מ'שטיינסגעזאַגט, געבן?“ נאָך דעם — האַלב־נײַגעריק, זיך אַננגעהערט פֿון דער זײַט: „אַפֿשר פֿאַרט?“ שוין געהאַט געהערט אין דער אַלטער היים וועגן אַפֿאַטאַשון.

פלוצעם האָט, פֿמעט אומגעריכט און ניט דערוואַרט, אַ פֿלייץ געטאָן אויף זיי דאָס געזאַנג וואָס איז געווען אַמעריקע, וואָס האָט גערעדט צו זייער געמיט, געזונגען מינאַר ווי זייער אייגענע שטימונג, אַדער אַרויס־רופֿעריש־טראַציק, וואָס איז אויך געווען אין טאָן פֿון די אייגענע סטרו־נעס. עס האָבן אָנגעהויבן וואַרקען אַרום זיי לידער ווי טויבן (אָדער: קנאַפֿערע ראַמאַנטישע פֿייגל): משה לייב האַלפֿערנס „דער גאַסן־פּויקער“ האָט געמאַניעט מיט זיין טראַציקייט; מאַני לייבס „בלינדער“ איז גע־שטאַנען בײַם טויער „וואָס איז געווען צו“ און אַרײַנגעוויינט אין דער נאַכט אַרײַן; פֿון לײוויקס „סיבירער לידער“ האָט זיך געטראַגן אַ שניי־איקער, שנײַנדיקער אומעט, וואָס האָט זיי צוגעטראַפֿן צום געמיט. ראַל־ניק, זישע לאַנדוי, י. י. שוואַרץ — יונגע ייִנגלעך און מיידלעך האָבן געהאַלטן אין איין אַנטדעקן אַ געזאַנג, וואָס איז זיי מסתמא נעענטער גע־ווען, ווי די היימישע „כאַליאַסטרע־פֿאַעטן, מיט וועלכע זיי האָבן זיך קוים, קוים געהאַט באַקענט אין וואַרשע, אין ביאַליסטאָק און אין ווילנע.

אין אַט דער רעם, אויבנאויפֿיק און שנעל סקיצירט, געהערט אונז דזער ערשטע באַקאַנטשאַפֿט מיט דעם ליד פֿון ל. מילער.

אין דעם אַ כאָר האָט זיך דערהערט מילערס „אַלע גייען מיר אַהין“, זינע „טעניס“ און אַנדערע לידער (געשריבן מיט אַ צענדליק יאָר פֿריער). אין תּוך זינען דאָס געווען לידער געשריבן אין די מינאַרע טענער פֿון דער דעמאָלטיקער אַמעריקאַנער ייִדישער פּאָעזיע. אָבער שוין דעמאָלט, און גליַך בנעם אָנהייב, האָט אָן אַטעם געטאָן פֿון זיי מיט אַ לויטערקייט און צעלויכטענער פּשטות. אַפֿילו „דאָס גיין אַהין“, ווהיין „מיר אַלע גייען“, איז פֿאַר דעם יונגן ליינער-עולם ניט געווען אַזוי סטראַשנע. מילער האָט, דאָכט זיך, יאָ געזונגען ווי די „יונגע“ און ניט געזונגען ווי זיי — עס האָט פֿון אים זיך געריסן אַ וויטאַלקייט און פֿריידיקייט, וואָס האָבן זיך אַפֿט ניט געלאָזט באַהאַלטן אונטער די אומעט-שלייערן, אין וועלכע די דיכטונג פֿון דער צינט האָט זיך געוויקלט. דער אַנדרוק, אַז מילערן האָבן דער עיקר אויסגעטיילט פֿון די „יונגע“ זינע „טעניס-לידער“, וואָס האָבן געאַטעמט מיט יונגשאַפֿט און לעבנלוסטטיקייט, וואָס איז געווען אַזוי זעלטן צו געפֿינען ביי די אַנדערע, — דער אַנדרוק פֿאַרשמעלערט אונז דזער באַנעם פֿון יונגן דיכטער. ניט בלויז אין די „טעניס-לידער“, נאָר אין אַלע אַנדערע פֿון זיין ערשטער זאַמלונג („אויף גאַטס וועלט“, 1919) האָט זיך געטראָגן אַ זעלטענע לעבנפֿרייד, אַ לויטערע פֿאַרליבטקייט אין לעבן — שטריכן, וואָס זינען געבליבן אייגנאַרטיק זיין גאַנץ שאַפֿן, עד היום הוה.

בעת די אַנדערע „יונגע“ האָבן לייכט און גראַציעז געטראָגן אויף זיך די טאַגעס פֿון טרויער און פֿאַרצוויפֿלונג, אומעט און בין השּמשתּדיקער פֿאַרלויירנקייט, האָט זיך ל. מילער, אַפֿילו ווען ער איז אַרייַנגעפֿאַלן אין דעם טאָן, כּסדר געראַנגלט מיט דער פֿאַרלויירנקייט, ווי מיט אַ קליפּה, און געלאָזט די פֿרייד און די פֿאַרגלויבטקייט אין לעבן דורכגליען זינע לידער, אַפֿילו ווען די שטימונג איז ביי אים געווען אַ טונקעלע און דער טאָן אַ געפֿאַלענער. מילערן האָט שוין דעמאָלט אויסגעטיילט פֿון די יונגע די איבערלעכע קאַמפּולסיווקייט צו באַיאָען דאָס לעבן, בעת אַנדערע האָבן געהאַלטן אין שאַקלען דעם קאַפּ אויף ניין, האָט ער — אַפֿילו ווען ער האָט געשאַקלט אויף ניין, געהאַלטן אין איין שעפּטשען — דערווייזל שעפּ-טשען בלויז, ניט שרייען — יאָ און יאָ און יאָ.

עס איז געווען אַט די אַפֿירמאַציע פֿון לעבן — געאַנט מער ווי באַ-גריפֿן — וואָס האָט מיך (און „אַזוינע ווי איך“) צוגעצויגן צו ל. מילערס ליד נאָך אין יענע סאַמע ערשטע, פֿריע, ייִנגלשע יאָרן. אַ מענטש האָט געזאָגט יאָ אין אַ צינט ווען עס איז בפֿירוש געווען אין דער מאָדע צו זאָגן ניין. זיין ליד האָט באַשטעטיקט, בעת אַנדערע האָבן געלייקנט. דעמאָלט האָבן איך עס גיכער דערשפּירט. איצט, אין רעטראַספעקט, ווערט עס פֿאַר מיר קלאָרער און זיכערער.

ב.

נאך דעם איז געקומען דער מענטש.

נאך אַ מאָל אין די 20-ער יאָרן. ל. מילער איז געקומען קיין טאָ-
ראָנטאָ (דאָכט זיך, אין די אינטערעסן פֿון דעם זשורנאַל "קולטור", וואָס
ער האָט דעמאָלט אָנגעהויבן אַרויסגעבן אין שיקאַגאָ). איך געדענק אים:
אַ זיכערער טראָט, יוגנטלעכע אויגן, אַ שנעלער, שיער נישט מיידלשער
שמייכל — האָלב פֿאַרשעמט, אָבער מיט אַן אונטערזויס פֿון מילדן, גוט-
מוטיקן חזק, זיכער אין זיך, ווונדערלעך פֿאַרגלייבט אין דער אידייע און
אין דעם דערפֿאָלג פֿון דעם נניעם זשורנאַל, וואָס ער הייבט אַן אַרויס-
געבן. ער האָט געברענט און אָנגעצונדן אַנדערע. ער איז געווען וואַרעם,
צוגעלאָזן, און דערמוטיקנדיק. עס איז געווען זייער לייכט צו ווערן חבֿר
מיט אים (איך — אַ ייִנגל נאָך). איך געדענק מײַן כּמעט לירישע פֿאַר-
גלייבטקייט אין אים, שעמעוודיק צוגעצויגן צו דעם ברען, צו דעם גלויבן,
צו דער קולטור-מיסאַנאָפֿרעישקייט וואָס ער האָט געטראָגן אין זיך.

נאָך דעם: צימערלעך הינטער אַ קראָם אין דעטראַיט, צווישן דער
קראָם און דער דירה, מילערס דירה — עטלעכע טרעפלעך אַרויפֿצוגיין
(אמתע טרעפלעך, צי ערשט איצט צוגעטראַכטע, מחמת דעם געפֿיל פֿון
גיין אַרויף — ווער קאָן וויסן?). איך געדענק, דאָכט זיך, אַ קנילעכדיקן
עסטיש, באַדעקט מיט אַ גלאָז, און אונטערן גלאָז משפּחה-בילדער און
בילדער פֿון קאַלעגן-שריַיבערס און — אויב דער זיפרון נאָרט ניט —
אַ בילד פֿון זײַן טאַטן, דעם ר.ב.

וואָס איך געדענק אָבער קלאַר און באַשטימט איז די וואַרעמקייט
און די נאָענטקייט, וואָס ס'האָט זיך געטראָגן פֿון ל. מילערן — אַן ענטור-
זיאַסטישע באַהאַרצטקייט. ער האָט געשוויבלט מיט ליטעראַרישע פּלענער,
מיט נניע פֿאַרמעסטן. דער זשורנאַל "קולטור" האָט זיך לאַנג ניט גע-
האַלטן — אַפֿילו מילערס שפרודלדיקע ענערגיע און עקשנותדיקע באַ-
מיונגען האָבן ניט געהאַלפֿן. עס איז ניט לייכט געווען צו דערהאַלטן
אַ ייִדישן זשורנאַל בײַם לעבן.

דער באַזוך איז פֿאַרגעקומען אין אַ פֿאַרנאַכטיקער שעה. שאַטנס האָבן
אָנגעפֿילט דאָס הויז. די געדעכעניש פֿון באַזוך איז געבליבן אַ צעלויכ-
טענע, אַ פֿרימאַרגנדיקע, אַ העלע — אַן אַנהייב פֿון אַ נאָענטקייט אויפֿן
גאַנצן לעבן.

נאָך דעם זײַנען געקומען יאָרן פֿון נאָענטער מיטאַרבעט. סאַלידע
רינגלעך אין אַ קייט פֿון געראַנגלען, חלומות, אַרבעטן, שלאָגן זיך מיט
פֿאַרגרעבטקייט און אַסימילאַציע אין ייִדישן לעבן, זיצונגען, באַראַטונגען,
שעפֿערישע אַרבעטן צוזאַמען.

ל. מילער איז געווען אַ לערער אין די ייִדיש-וועלטלעכע שולן

אין אמעריקע. ער האָט געאַרבעט מיט אונדז אין דער זומער-קאָלאָניע „קינדערלאַנד“, מיטגעאַרבעט און געשריבן אַ צאָל סענסיטיווע און קלוגע קינדער-לידער אין דעם קינדער-זשורנאַל „יונגוואַרג“, וואָס איך האָב אַ סך יאָרן רעדאַגירט.

אין משך פֿון דער גאַנצער צייט און צו יעדער אַרבעט האָט ער צו-געטראָגן דאָס, וואָס איז אייגנטלעך דער סינטעז פֿון זיין פּערזענלעכקייט — אַ פֿאַרחלומטקייט געמישט מיט לעבנס-חכמה, פֿאַנטאַזיע געפֿאַרט מיט אַ דערוואַקסענער סאָפיסטיצירטקייט, אַן אינערלעכער ברען געפֿאַרט מיט אַ נישטערער פּראַקטישקייט, אַ פֿאַרגלויבטקייט אין דער אידיע און אַ פֿאַרשאַפֿט געפֿיל פֿאַר גערעכטיקייט, אַ נויטווענדיקייט צו זאָגן דעם אמת אין די אויגן אַרײַן, און — אויב נייטיק — זיך דורכקריגן, אַפֿילו מיט אַן אייגענעם.

אחוץ זיין דיכטערישער אַרבעט איז ל. מילער אַלע מאָל געווען אַ פּראַקטישער קולטור-טוער. ער האָט אַ סך צוגעטראָגן צום געראַנגל פֿאַר אונדזער ייִדיש-וועלטלעכער קולטור אין אמעריקע — ווי אַ פֿאַרלע-גער, ווי אַ רעדאַקטאָר, ווי אַ לערער, ווי אַ קולטור-טוער.

ג.

נאָך דעם, נאָך יאָרן פֿון צוזאַמענאַרבעט און צוזאַמענלעבן זינען דער מענטש און דאָס ליד געוואָרן איינס. קיינער פֿון אונדז האָט נאָך נישט ווי געהערק אָפּגעשאַצט ל. מילערס דיכטערישן וועג. מיר וועלן פּרוּווין אין קורצן אַנטזשטן עטלעכע שטריכן, וואָס פֿאַר אונדז זינען זיי דער מהות פֿון ל. מילערס דיכטונג אין משך פֿון מער ווי 50 יאָר.

ל. מילער איז אַ טייל פֿון דער נײַער דיכטונג אין אמעריקע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט די „יונגע“, מיט מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק. זיין קול האָט זיך אַלעמאַל געהערט אין אונדזער פּאָעזיע. ער איז, אים צו לאַנגע יאָר, איינער פֿון די לעצטע פֿון די ראשונים אין דער נײַער דיכטונג. ער איז, ווי יעדער דיכטער, באַאַינפֿלוסט געוואָרן פֿון צײַט און סביבָה (בעסער: פֿון צײַטן און סביבֿות) און ער האָט כּסדר גע-שטרעבט, דורך זיין ליד, נישט נאָר אָפּשפיגלען — אָפּשפיגלען אַליין איז שרעקלעך נישט גענוג אין דער קונסט! — די צײַט און דעם אַרום, אין וועלכן ער האָט זיך באַוועגט — נאָר זיי פֿאַרשטיין, אויסטזשטן, דער-שפירן, לײַטערן דורך זיין אייגנאַרטיק בילד און אימאַזש, זיי אַנקליידן אין זיין שטימונג, און העלפֿן דעם לײַענער דערפֿילן, פֿאַרשטיין און דער-זען זיך אַליין ווי אַ טייל פֿון פֿאַרפֿלאַנטערטע טעג און געשעענישן. אַבער, ווי יעדער דיכטער, און אַפֿשר מער ווי אַנדערע, איז מילער אַלע מאָל געבליבן אייגנאַרטיק און געזונגען זיין אייגן געזאַנג. איינער פֿון די „יונגע“ (און די יונגע אַליין זינען געווען שטאַרק דיפֿערענצירט, אַנדערש איינער פֿון אַנדערן, טייל מאָל, האָבן זיי בלויז פֿאַרבונדן צײַט-

שניכותן און די הילעס פֿון די זשורנאלן און זאמליכער אין וועלכע זיי האָבן זיך געדרוקט), איז ער אָבער יאָ און ניט מיטגעגאנגען מיט זיי. ניט זיין טאָן און זיכער ניט זיין פֿאַרשטענדעניש פֿאַרן געזעלשאַפֿטלעכן באַטייט פֿון ליד, שוין אָפּגערעדט פֿון זיין פֿאַרליבטקייט אין לעבן — האָבן אים פֿאַרבונדן מיט די „יונגע“. שפעטער, ווען ער איז געוואָרן אַן איבערלעכער און וויכטיקער גליד פֿון דער פֿראַלעטאַרישער דיכטונג אין אַמעריקע, וואָס איז צום וואָרט געקומען ביי אָנהייב פֿון די 20'ער יאָרן, איז ער נאָך אַלץ און דאָ אויך געבליבן אַן אַנדערשדיקער, אַן אייגנאַר־טיקער. ער איז קיין מאָל ניט אַרײַנגעפֿאַלן אין טאָן פֿון דעקלאַראַטיוון ליד, פֿון אומבאַהאַלפֿענער דיאָקטיק און שאַבלאַן — פֿון ליד וואָס האָט מסתּמא געוויסט וואָס עס וויל זאָגן, אָבער ניט געווען פֿיאיאק אויף דעם ווי אַזוי פֿון דיכטונג. ער איז קיין מאָל ניט געוואָרן שרײַענדיק אָדער פֿראַקלאַמירנדיק, מחמת ער האָט גוט געוויסט, אָן ניט דאָס געשריי און ניט די דעקלאַראַציע קאָנען פֿאַרנעמען דאָס אָרט פֿון ליד.

מילערס ערשטער דיכטערישער שטריך איז קינסטלערישע אָרנטלעכ־קייט און השלמה. ניט געווען ביי אים דער פֿאַלשער טאָן, וואָס קאָן אַזוי אָפֿט מאַכן פֿון ליד אויס־ליד, אָדער אָפֿילו אַנטי־ליד.

אָבער דאָס איז נאָך ווייט ניט אַלץ. דער עיקר ביי ל. מילערן, אין דעם גרויסן צי אין דעם קליינעם ליד, איז דאָס בילד, דער אימאַזש, די דיכטערישע זעאונג. ניט נאָר אַ גראַפֿישער, נאָר אויך אַ דראַמאַטישער תּוש פֿאַר סיטואַציע און בילד זאָגט אים פֿסדר אונטער אין זיין שאַפֿן. ניט נאָר דער געדאַנק טראַגט דאָס בילד, נאָר דאָס בילד דראַמאַטיזירט דעם געדאַנק, אַ קליינער פּרעציוזער אימאַזש, אַ פֿאַראיינצלטער מאַמענט, וואָס האָט דורך דיכטערישן קלאַנג און פֿאַרב געזוכט צו פֿאַרגאַנצן אַ שטימונג אָדער אַן אידייע, פֿאַנגען דורך פּרט דעם פּלל. ער איז כּמעט קאַרג אויף ווערטער (ווי שטאַרק ער זאָל ניט האַלטן דעם באַרעדעוודיקן וואַלט ווהיטמאַנען ווי דעם רבּין זינעם), אָפֿט קאַרג אויף בילדער. אָט די עקאַנאָמיע פֿון וואָרט און בילד שאַפֿט אַ קינסטלערישן צימצום, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דעם יונגן און פֿאַר דעם שפעטערדיקן ל. מילערן. אָפֿילו אַ גרויס ליד באַשטייט אָפֿט פֿון אַ סעריע פֿאַראיינצלטע אימאַזשן, וואָס דערגאַנצן און דערזאָגן איינס דאָס אַנדערע — ווי אַ בייטשל געקליבענע קרעלן, וואָס איז סײַ באַזונדער און סײַ צוזאַמען.

מילערן האָט אויסגעצייכנט אין ליד אַ געמיש פֿון פּשטות און חכמה. ער איז דורכויס דערוואַקסן, לעבנס־קלוג, צו מאַל סאָפּיסטיצירט, אַלע מאַל אַנטי־בטלניש, אָפֿט — עלעגאַנט, אין זיין שרײַבן, זיין ליד פֿאַר־רעדט זיך כּמעט קיין מאָל נישט, נאָר רעדט באַזאָכט און „צום פּונקט“, איין בילד כאַפּט אַן דעם סאַמע קנּופּ פֿון געדאַנק, וואָס דער דיכטער וויל אונדז מסביר זיין, אָדער די שטימונג וואָס ער וויל אָנהויבן אויף אונדז. אים איז בטבֿע פֿרעמד באַרעדעוודיקייט און ער זוכט פּסדר אַ דורכזיכ־טיקע פּשוטקייט, אָפֿילו אין אַ קאַמפּליצירט ליד („פּשוטקייט“ — ניט

פראַסטקייט, כאַטש מילער האָט אַ צאָל לידער זינע אַנגערופֿן „פראַסטע לידער“. פֿון אַט דעם אינערלעכן פֿאַרלאַנג פֿאַר דיכטער־ישער קלאַר־קייט, געפֿאַרט נאָטירלעך מיט זיין געזעלשאַפֿטלעכן קינסטלערישן באַוווּסט־זיין, קוואַלט אַרויס די אידיאָישקייט אין מילערס ליד. אַפֿילו די שטי־מונג־לידער זינע זינען כמעט קיין מאָל ניט אָן אַן אידייע, אָן אַ געדאַנק. אָבער דער געדאַנק איז אַנגעטאַן אין בילד, מחמת דאָס בילד איז די שפראַך פֿון דער דיכטונג. ער איז בלויז טייל מאָל געשטרױכלט געוואָרן און פֿאַרביטן דידאַקטיק אויף פּאַעזיע. ער האָט זיך אָבער שוועל געכאַפּט, מחמת קיין דיכטעריש פֿאַלשמײַן האָט ער ניט געקאַנט פֿאַרטראַגן. ער איז פֿיאַיק געווען אויף פֿאַרטיפֿטער, ריינער עמאַציע, קיין מאָל נישט אויף פֿאַרויסטער סענטימענטאַלישקייט, וואָס גילט אַפֿט — אָדער דאַרף גילטן — ווי פֿילבאַרקייט.

מילערס פֿאַרליבטקייט אין לעבן און זיין פֿאַרגלױבטקייט אין מענטשן גייען דורך זיין דיכטונג ווי אַ זעלטן דינע שנוּר, אויף וועלכער ער האָט אַנגעהאַנגען און אַנגעצונדן זינע לידער־לאַמטערנדלעך. פֿריער — נאָ־איוו, אוממיטלבאַר, כמעט איסטינקטיוו, שפּעטער — באַוווּסטזיניק און געזעלשאַפֿטלעך באַזיניקט, פֿאַרטיפֿט, כאַראַקטעריזירט אַט דער שטריך זיין גאַנצע שאַפֿונג. דער סאָציאַלער טאָן אין זיין שאַפֿן ציט זיין יניקה פֿון אַט דער ליבע צום מענטש און דער פֿאַרגלױבטקייט אין דער וועלט. ער האָט, דאָכט זיך, קיין מאָל אַנדערש ניט געשריבן — פֿון זיין ליד וועגן טרײַענגל־פֿינער אין 1911, און זיין ליד „אין שאַפֿ“ (געשריבן צווישן 1913 און 1919, אַפּנגעשלאָסן אין זיין בוך). אַלע מאָל פֿילט זיך דער ברום, אַפֿט די טרער, צו מאָל דאָס געשריי פֿון דעם ליידינדיקן מענטש, פֿון דעם פֿאַרשעמטן מענטש און דעם דיכטערס פֿאַרלאַנג, טייל מאָל — זיין פֿאַר־שעמט געבעט, זיך צו אידענטיפֿיצירן מיט אים. די טרערן פֿון מיידל וואָס וויינט („אין שאַפֿ“) ווערן אַלעמענס טרערן און אַלע גייען יענעם טאַג אַרויס פֿון שאַפֿ „מיט פֿאַרוויינטע אויגן“. אַ וועלט האָט פֿאַרוויינטע אויגן, מחמת איין מענטש האָט היינט געוויינט.

דער גרונט־שטריך פֿון ל. מילערס דיכטונג איז נאָך אַלץ דער גע־לייטערטער „פי טובֿ“, וואָס ער זאָגט אויפֿן לעבן. ער איז דער התלהבות־דיקסטער פי טובניק אין דער ייִדישער פּאַעזיע. ווי צעשטיפֿטע קינדער לויפֿן מילערס לידער אַרום, מיט שטיקלעך זון אין די פֿאַרבענקטע אויגן, און טראַגן אַרויס זייער מישפט איבער מענטש און וועלט: פי טובֿ, פי טובֿ, ווי גוט און שיין דו ביסט.

ל. מילער איז אַ מאַמין, וואָס גלייבט בטבֿע אין מענטש — „בטבֿע איז ער גוט — דער מענטש“, ניט קוקנדיק אויפֿן רישעות מיט וואָס דאָס לעבן איז פֿול, אין פנים פֿון סאָציאַלן ביזן פֿון באַליידיקונג און אונטער־דריקונג און דערנידערונג פֿון מענטש — גייט עס ל. מילערס ליד ממש אין לעבן אַרויסצוגעפֿינען פֿאַר אונדז דאָס ערלעכע און דאָס גוטע, וווּ

מיר קערן זיך און ווענדן קומט דאָס גוטע אונדז אַנטקעגן, זאָגט ער, און — „איך זינג דאָס ערלעכע און גוטע“.

מילערס ליבע צום לעבן שוימט איבער די ברעגן. ער איז פּינלעך פאַרליבט אין דעם „קריגל לעבן“ (דער נאָמען פֿון זינס אַ ליד) און זינע לידער האַלטן אין איין דערקלערן זייער ליבע צו דער וועלט: „ס'איז די וועלט די ליכטיקע, מיר זייער געפֿעלן“ און „דאָס לעבן אייביק זינען מיר“, און „דור-דורות — זינען מיר איינס צום אַנדערן געגאַנגען“ — אַ שכלדיקע גוטסקייט, וואָס פֿילט אַן דעם מענטש און די וועלט און וואָס שוימט אַפֿילו אַריבער פֿון דור צו דור.

מענטש, לעבן — פי טוב!

דורך אַלע לידער גייט דורך אַן אוניווערסאַלער, כמעט אַ פּאָנטעאיס-טישער אַטעם — דער דיכטער פֿליסט זיך צונויף מיט דעם מענטש, מיט דער נאַטור אַרום. ניט צופֿעליק האָט מילער איבערגעזעצט, אָפֿט איבער-געדיכט, וואָלט ווהיטמאַנען אויף ייִדיש. דער סך-הכל פֿון מילערס דיכ-טונג איז אַ לויב-געזאַנג דעם לעבן — „צו דעם לעבן זינג איך שירה“. זיין ליד ציט זיך מיט פֿאַרבענקטע אויגן און אַרעמס צו דער ציט פֿון וויסן יום-טוב (זיין אויסדרוק) ווען אַ „בלינדע וועלט וועט ליכט דערזען“. אַזאַ געזאַנג פֿון דורכויסקער — סײַ עמאַציאָנעלער און סײַ אינטע-לעקטועלער — פֿאַרליבטקייט קאָן זיך בלויז אויסגיסן אין מאַיאָרע טע-נער און אין די סאַמע העלסטע פֿאַרבן. די זינען בטבע דער טאָן און די פֿאַרב פֿון מילערס ליד. אַט די העלקייט האָט פֿאַרפֿליצט און פֿאַרוניקט זיין דיכטונג אין משך פֿון מער ווי אַ האַלב יאָרהונדערט. די באַשטעטי-קונג פֿון מענטש, דאָס יאָ-זאָגן אויף דעם מענטש, האָט געברומט ווי אַ צעליכטיקטער אַנזאָג אין יעדער שורה פֿון זיין דיכטונג פֿון יענע פֿריע יאָרן, ווען מילער האָט געשטעלט זינע ערשטע ניט-זיכערע טריט אין דער ייִדישער ליטעראַטור, ביז הייַנטיקן טאָג, ווען ער איז מיר-ניט-דיר-ניט-איך-ווייס-ניט-ווי-אַזוי — געוואָרן אַ בן שבעים-וחמש, אַ פֿינף-און-זיבע-ציקער.

מארטין בירנבוים „לידער פון הינט און נעכטן“

א.

„לידער פון הינט און נעכטן“ — אין לעצטן סך־הכל טראגן אלע לידער פון הינט אין זיך די נשמות פון די נעכטיקע לידער און ווי ווייט אַ מענטש זאָל ניט אַוועקוואַקסן פֿונעם נעכטן, גייט דער נעכטן מיט אים מיט, לויפֿט אים נאָך מיטן סטאַנדל אין דרויסן: „נעם מיך מיט אויף דער פֿור“. אין לעצטן סך־הכל זינען דאָס צוויי רינגלעך פֿון דער זעלבער המשך־קייט וואָס איז דער מענטש, אָדער — צוויי טע־נער פֿון זעלבן ניגון, וואָס איז ווידער און אָבער דער מענטש.

שלעכט איז ווען אַ מענטש זינגט זיך אַליין איבער, אָבער דאָס טרעפֿט זעלטן מיט אַן אמתן קינסטלער, כאַטש אַ מאָל קאָן זיך דאַכטן, אַז דער זעלבער ניגון חזרט זיך יאָ איבער. אין דער אמת, איז עס בלויז וואַריאַציעס אויף אַ טעמע און אין יעדער וואַריאַציע איז פֿאַראַן עפעס נײַעס, ניט נאָר פֿאַרן לייענער, נאָר אַפֿילו פֿאַרן שרייבער גופֿא, ניט נאָר פֿאַרן צוקוקער נאָר פֿאַר דעם מאָלער גופֿא, אָבער אין יעדער וואַריאַציע — ברומט דער אַלטער ניגון, צי מיר הערן אים אָדער ניט.

ב.

פֿריער פֿון אַלץ און איבער אַלץ איז מאַרטין בירנבוים דער גרוי־סער בעל־ביטחון, דער גרויסער מאמין, כאַראַקטעריסטיש ייִדיש, גלייבט ער „אַף על פי שיתמהמה... אני מאמין“. אַפֿילו ווען טויזנטער ביזע כוחות לאַזן אים ניט גלייבן, קלאַמערט ער זיך אין ביטחון ווי אַ קינד אין טאַטן:

„ווי זאָל איך רו געפֿינען,
ווען אַלץ,
וואָס האָט געהאַט אַ זינען
און אַ גלויבן אַזאַ פֿעסטן,
און אַ צוואַג
פֿול מיט שטראַלן —
איז פֿון אַלע ריינע הימלען
אין די בלאַטעס
אין די זומפֿן
אַזוי שווער אַראַפֿגעפֿאַלן.

ניין, ניט פֿריילעך,
 ניט דערהויבן.
 ס'הענגט אַ נעפל אויף די שויבן.
 אפֿשר לאַכט די זון —
 איד זע ניט!
 אפֿשר לאַכט זי וווּ, פֿאַרבאַרגן...
 כּיזאַג ניט:
 גוטע נאַכט, בטחון...
 נאָר איד זאָג אויך ניט: גוט מאַרגן."

(ז. 189)

די לעצטע שורה איז בפֿירוש ניט קיין לאַגישע אין הסכּם מיטן
 ליד — „נאָר איד זאָג אויך ניט: גוט מאַרגן". זי איז אַבער אַ פּסיכאָ-
 לאַגישע אין הסכּם מיטן דיכטער — דאָס איז דאָס ווינטסטע וואָס ער
 דערלויבט זיך אַוועקגיין פֿון בטחון.
 אַפֿילו אין פנים פֿון טויט, אין אַ ליד „בני אַ פֿרישן קבר", דער-
 לאַזט ער זיך אַ זינג טאָן זיין פֿאַרסך-הבל:

„פֿון פֿיין דער פֿאַרשטיקטער געשריי
 איז אויך אַ סימפֿאָנישער קלאַנג;
 און אַז זיין אויף דער וועלט מיינט — זיין!
 און די לעצטע רגע בלויז — שטאַרבן..."

(ד' 26)

סאַראַ העלע צעזונגענקייט, וויפֿל האַראַדענקער ביטחון פֿילט אים אָן.
 אין זינע צאַרטע „לידער פֿון פֿיין" רעדט ער וועגן דעם, אַז „נאָר
 קומען וועט דער טאָג / איד ווייס / די דערלייזנדיקע שעה וועט קומען /
 און ווי דער ווינדערפֿויגל פֿעניקס, פֿונעם זשאַר / וועלן זיי זיך שטאַלץ
 און פֿרען / וועלן זיי צום לעבן / ווידער זיך דערהייבן".
 דער „זיי" זינען די לידער זינע און די זיכערקייט, אַז זיי וועלן זיך
 דערהייבן נעמט זיך פֿון דער אומצעשטערטער ליבשאַפֿט צום לעבן —
 אַנדערש איז דער גלויבן ניט פֿאַרשטענדלעך.
 אַפֿילו דער פעס וואָס רינט דורך די לידער — אַט ווי אַ שטרעמעלע
 און אַט מיט געפֿילדער — נעמט זיך נאָך אַלץ פֿון דעם גלויביקן וואָס
 לאַזט זיך ניט באַראַבעווען פֿון גלויבן, פֿון דעם גרויסן מאַמין וואָס מע
 האָט בני אים די אמונה צוגעגזלט. אַפֿילו ווען עס זינען, דאַכט זיך, אויס-
 געלאַשן אַלע האַפֿענונגען, גלייבט ער נאָך, אַז ער גייט:

„צו אַ צייט,

ביז איצט נאָך נישט דערגרייכטע

וואָס אַפֿשר וועט זי
 די נאַכטיקע,
 די בלוטיקע,
 די שוידער־שאַטנס
 פֿון אָפּגענאַרטן גאַנג צו איר
 מיט אַ טרייסטנדיקן שטראַל דער־פֿרישן
 און אוי־פֿלויכטן, אַפֿשר, וועט אַ טאַג אַזאַ
 וואָס וועט אַלע גרויל־פֿאַרפֿולטע נעכטנס
 פֿאַרשווענקען און אָפּווישן“.

(I. 103)

אַט דער טאַן, דער אַלט־פּרעזישער „האַף און גלויב“, איז דער גרונט־
 טאַן פֿון בירנבוים גאַנץ שאַפֿן. און ווי יעדער טיפֿער גלויבן איז ער
 אַפֿט אַן אַרויסרוף צו דער רעאַליטעט. צו די פֿאַקטן פֿון לעבן. עס איז
 בֿפֿירוש ניט ליכט אַ זינג צו טאַן: „אַז אַ וועלט וואָס איז קראַנק און
 צעריסן / וועט אויפֿגיין געזונט און צעבליט“ (ז. 137). אָדער:

„און מיט זייער געזאַנג פֿון בטחון,
 מיט זייער דיכטערישן בריוו
 וועל איך זעענדיק גיין צום נצחון
 פֿון אַלמענטשלעכן, גרויסן פֿאַרויס“.

(ז. 141)

איך באַווונדער מאַרטין בירנבוים אויסגעהאַלטענעם גלויבן.
 מיט וואָכן צוריק, ליינענדיק דאָס נײַע בוך לידער, האָב איך מאַר־
 טינען פֿירגעוואָרפֿן, אַז איך בין חושד, אַז זײַן סופּער־אַפּטימיזם איז אַן
 איבערבלייב פֿון די אַלטע פּראַלעטישע יאָרן, ווען דער מאַיאָרער טאַן און
 די אַפּטימיטישע פֿראַזע איז געווען אַן אַננגעמויערטער דע־ריגער קאַמ־
 פּאַנענט פֿון „פּראַלעטאַרישקייט“ און סאַציאַליסטישן רעאַליזם. מ'האַט זיך
 געוויקלט אין אַפּטימיזם, ווי אין אַ באַשליק.
 זײַן ענטפֿער:

— ווייסט, פֿאַרוואָס איך בין אַן אַפּטימיסט? מחמת איך גלייב נאָך
 אַלץ, אַז דער סאַציאַליזם קאָן און וועט גלײַכשטעלן און גוטמאַכן.
 פֿון וואָנען אַט דער גאַנצער דיאַפּאָזאָן פֿון — אַפֿט ניט צום פֿאַר־
 שטיין — אַמונה און גלויבן? פֿון איין־איינציקן קוואַל: אַן אַמונה איז
 ניטאָ קיין פֿרייד און אַן פֿרייד איז ניטאָ קיין געזאַנג און אַן געזאַנג
 איז ניטאָ קיין לעבן:

„דאָס פֿריידיקע ליד“

איז ווי טוי פֿאַרן זינגער —

עס נערט אים,
 עס שטאַרקט אים,
 ווי רעגן דעם בוים
 אַזוי גיט עס אים קראַפֿט:
 עס בינדט אים צום לעבן,
 עס בינדט אים צום מענטשן —
 און צינדט אָ זײַן טרויער אַפֿילו
 מיט פּערל,
 מיט טויִקע פֿונקען,
 וואָס בליצן
 ווי פֿלעמלעך פֿון האַפֿענטונג און גלויבן
 און צעלויכטן
 פֿון אומעט די גרויקייט,
 פֿון טרויער
 די פֿראַסטיקע נאַכט".

(1. 172)

אַבער — פֿאַראַן אַ חזקה בײַ אונדז אין דער ליטעראַטור: די פֿרייד
 פֿון לעבן טאָר קיין מאָל ניט פֿאַרשטעלן די גרוילן וואָס דאָס לעבן
 וואַרפֿט אָן אויף אונדז, אַקוראַט ווי דאָס העלע געלעכטער בײַ שלום עלי-
 כמען פֿאַרדעקט ניט די טרער און באַהאַלט ניט דעם צער און דאָס רשעות.
 מאַרטין בירנבוים האָט אויפֿגעכאַפֿט דעם גאַנצן צאַפֿל-גרויל פֿון אונ-
 דזער צײַט — די צײַט פֿון געשענדטן גלויבן און די באַליידיקטע פֿאַנען.
 אין אַלע זײַנע לידער וואָס האָבן צו טאָן מיט די געשעענישן אין סאַוועטן-
 פֿאַרבאַנד — וויי-געשרייען ניט קיין לידער, אַכצן און קרעכצן פֿון אַ
 משוגע-געוואַרענער צײַט — גייט נאָך אַלץ אויף די יללה פֿון דעם באַליי-
 דיקטן גלויביקן:

„מ'האָט צו פֿיל פֿאַנען שוין באַליידיקט
 און פֿון זיי די פֿאַרב געשיילט,
 צעטראַטן זיי
 און אויסגעליידיקט,
 געלאָזן זיי
 אין בלוט און בלאַטע
 און די ווונדן ניט פֿאַרהיילט".

(1. 29)

אַנדערש ווי מיט צאַרן קאָן מען ניט אויסשרייען דעם ווייטיק פֿון
 אַפּגענאַרט ווערן —

„עס קאַרטשעט זיך דאָס האַרץ
פֿון די נעכטיקע
גלויביק-שטאַלצע פֿאַנען-טרעגער
די מאַרשירער,
די מאַרשירער,
די איבער ערד-קיילעך צעזייטע מיליאָנען...“

(ו. 40)

דאָס איז דאָס באַלידיקטע צעבראַכענע האַרץ וואָס האָט געזונגען
לידער צום מאַרגן. און דער ווייטיק ווערט גרעסער, מחמת „דער גלויבן
וואָס האָט יענע לידער געבוירן / גרויס איז געווען דאָן און שייַן / אין
בלוט טיף פֿאַרוואַרצלט / און אַריבערגעוויירן / אַ זמר דער צוקונפֿט /
ערלעך און רייך“.

דער מענטש פֿון אונדזער צייט איז אַ מענטש פֿון בראַכן, אַ מענטש
וואָס מען האָט אים פֿאַרבעטן צו אַ — צו פֿאַראַפֿראַזירן מאַרטינס ליד —
„וויסער פֿינצטערער חתונה“, צו פֿאַראַפֿראַזירן אונדזער אַלעמענס גע-
מיט — צו אַ שוואַרץ-הגא: „פֿון אַלע וויסטע חתונות / וואָס האָט דער-
לעבט דער ייד / מיר פֿון אַלע וויטיקן / אַט דער וויטיק בריט“.
דער מענטש פֿון אונדזער צייט זיצט שבעה נאָך זיך אַליין — איוב-
דיק, מיט שאַרבלעך קראַצט ער די ווונדן פֿון דער נשמה.
און ווי איוב — וויל מאַרטין אַלץ ניט שעלטן גאָט — טראַכט איך
מיר. אַבער דעם טאָג פֿון געבוירן — ווילט זיך אַפֿט פֿאַרשעלטן.

ג.

איך טראַכט נאָך אַ מאָל — „לידער פֿון היינט און נעכטן“. דער
ערשטער איינדרוק קאָן זיין, אַז די לידער פֿון היינט זיינען מסתמא גע-
וואָרן מער פֿאַרפּרעזענטלעכט, אַז די נעכטיקע לידער זיינען געווען מער
סאַציאַל, מער געזעלשאַפֿטלעך. „שוין נישט דער זעלבער בירנבוים וואָס
אַ מאָל...“ זאָגן זיי.

דאָס איז אין סאַמע תוך פֿאַלש און קרום געטראַכט. מאַרטין איז גע-
ווען און געבליבן אַ קינד פֿון זיין צייט, אַ קינד פֿון זיין דור. ער האָט
בלויז אויסגעביטן אַ ניט-קריטישן, ניט פֿרעגנדיקן, ניט אַפֿפֿרעגנדיקן
גלויבן אויף אַ קריטישן, מער דערוואַקסענעם, מער רייפֿן גלויבן. דאָס
אַלץ. אין סאַמע תוך איז ער כמעט טראַדיציאָנעל — טראַדיציאָנעל ווי
ער איז געווען אין יענע יונגע פֿראַלעטאַרישע יאָרן און טראַדיציאָנעל
האַראַדענקיש. אין תוך איז ער המשך. אין תוך מיינט עס — אויסוואַקסן,
און ניט אַוועקוואַקסן. ווען מאַרטין זאָגט אין זיין ליד: „מײַן נעכטן מײַן
היינט“ — „איך האָב ניט קיין האַפֿט / אַן דיר / אַן מײַן דור...“ און
אַ ביסל שפּעטער אין זעלבן ליד: „ווייל כ׳האַב אין דיין פּולס / מײַן
אייגן געזאַנג...“ דערמאָנט עס מיך אין גאַנצן אין באַוושאַווערס פֿראַק-

לאַמירן „די פֿידל בין איך, די סטרונעס זענען איר“. אַט דער לייטמאַטיוו פֿון אידענטיפֿיקאַציע גייט דורך פסדר — „וועלט, מען האַרציקע מען הייס געליבטע / זענען אַטעם טראַגט זיך שטענדיק צווישן מענע לידער“ (ז. 112). און אויף אַן אַנדער אַרט: „איך זינג מען ליד / צו אַלע זינגער / פֿון פֿאַרברידערונג-געזאַנגען / וואָס מיט זיי צו זינגען / איז אויך מיר באַשערט“. דאָס זענען „היינטיקע“ לידער, וואָס קלינגען ווי „נעכט טיקע“.

זייער קלאַר. ניט נאָר וואָס ער רוקט זיך ניט אַוועק פֿון זען פֿראַג ליעטישע עבר נאָר ער טראַגט אים מיט זיך, ער איז פֿון אים אַרויסגע-וואַקסן. די וועלט האָט זיך בלוז געביטן און דער נאַווער אינפֿאַנטילער פֿרימיטיוויזם פֿון יענע יונגע פֿראַלעטישע יאָרן האָט געמוזט אַפטרעטן. דער דיכטער איז געוואָרן מער פֿאַרטיפֿט, מער קאַמפּליצירט, מער קרייטיש, מער דערוואַקסן.

מאַרטין בירנבוים טאָן און סטיל זענען אין סאַמע תוך — קלאַר, אַפֿן, דירעקט, צו מאַל שיער ניט פֿראַזאַיש. זייער אַפֿט איז ער אין זען פֿורעם איצט גיכער דער זאַגער ווי דער זינגער. דער גראַם קומט בלוז דעמאָלט ווען ער קומט פֿון זיך אַליין. דער עיקר ווערט דאָס ליד דיק טירט פֿון פֿאַרלאַנג געהערט צו ווערן, פֿאַרשטאַנען צו ווערן, פֿון פֿאַרלאַנג עס אַרויסצושרייען. בלוז אין אַ ליד „שטימונגען“, קאָן זיך מאַרטין פֿאַרגינען אַ זאַג טאָן: „זינג איך זעלטענער מען ליד / און אינעם טונקל / כִּפֿיל אַלץ אַפֿטער / אַז איך זינג פֿאַר זיך אַליין“.

גיין. ניט אמת, בפֿירוש בלוז אַ שטימונג, ניט מער — אַ פֿאַרגיין קע שטימונג — אַזאַ וואָס איז בפֿירוש ניט אין כאַראַקטער און ניט אין טאָן. אַ סימן, אַז 20 זענען פֿריער זינגט ער:

„און ווען ס'פֿאַרציען נעפלען
אַלע שטערן
און עס זעט זיך ניט קיין ווייט —
דינג איך,
אינעם נעפֿל־נעפֿ געפֿאַנגען,
דאָס ליד פֿון בענקשאַפֿט
נאָך דער פֿרייד פֿון מאַרגן,
אַז דאָס ליד פֿון יוס־טובֿ
זאָל נאָך קומען אין מיין צייט!“

(ז. 132)

און בכלל רעכטט זיך דער אומאויפֿהערלעכער גלויבן „אין ליכט פֿון יוס־טובֿ און אַ לחיים צום לעבן“.

א געמיש פֿון הננע און עדעלשטאָט, אַ געמיש פֿון טראַדיציע און אינאָואַציע, פֿון אַלט און נײַ, פֿון נעכטן און הננע. ער איז אין סאַמע תּוך געווען און געבליבן דער געזעלשאַפֿטלעך באַ-טייליקטער קינסטלער, פֿאַרנומען מיט דער וועלט, וואָס ער לאַזט דורך דורך זײַן פּרײַזמע. מאַרטינס טאָן? דער טאָן פֿון אונדזער אין מענטש פֿאַרוויקלטער, צום מענטש פֿינגער פֿון ליבשאַפֿט אויסשטרעקנדיקער ליטעראַטור — פֿאַראַן אַ טראַדיציע בײַ אונדז: דער מענטש, דאָס וואָס אַ שרײַבער האָט אַנגערופֿן "The main human enterprise".

ד.

אין סאַמע תּוך שפּירט זיך אין בירנבויםס לידער דער טאָן פֿון שליחות — דאָס ליד ווי אַ מיסיע, דאָס ליד ווי אַ נביאיש וואָרט. אויפֿן קלאַרסטן אופֿן האָט עס אויפֿגעכאַפֿט אין דער מאַדערנער ייִדישער פּאָעזיע איציק מאַנער: „איך האָב דאָך געטאָן דײַן שליחות, געטראָגן דײַן געט-לעך ליד...“ זינגט ער. דאָס ליד איז בײַ מאַרטינען דער וועקער פֿון געוויסן, אָבער ער גייט ווייטער פֿון דעם, דאָס ליד קומט בײַ אים כּמעט אין אַ טראַנס, דאָס ליד איז אַנטפּלעקעריש, התגלותדיק, עפּיפּאַניש. די נאַכט „רוימט מיר אין אויער אַרײַן אירע לידער“ (ז. 115), דערקלערט ער אונדז. און די לידער קומען צו אים „אומדערוואַרט“ (ז. 77), „כאַטש זיי ברענגען פּײַן אַ סך און קלאַרקייטן אַזעלכע וואָס דערשרעקן און אויך דאָס פּלוצימדיקע, דאָס ניט דערוואַרטע ליד“ (ז. 76). דאָס ליד, הייסט עס, איז וויזיע, עקספּלאַסיוו און רײַסט זיך אַרויס פֿון די סאַמע אורטיפּענישן פֿון געמיט און שטימונג, אַפֿט — ניט דערוואַרט און ניט געבעטן. אָבער דאָס ליד קאָן ניט זײַן בלויז אינסטינקט און עקספּלאַסיווע שפּירונג, מחמת ער ווייס אַז לידער זײַנען „ברויט און סם און ווייץ“ (ז. 78) און „מיטן ליד / קומט אויך די טרייסט / און דער ריינער קלאַנג / דער נאַכטיק צאַרטער גלאַק / וואָס הערט ניט אויף / וואָס מוז / דאָס אייגענע געוויסן וועקן“. (ז. 76).

משמע, אַז די אַזוי גערופֿענע „ניט דערוואַרטע“ און „פּלוצימדיקע“ לידער שטייען זיך אויס מי יודע ווי לאַנג אין די סאַמע טיפּסטע צער-אַדער פֿרייד-אינגעווייזן פֿונעם דיכטער, זיי יערן און בריען זיך אויס, זיי געסטירן אין אונטערבאַווסטזען ווער ווייסט וויפֿל יאָרן (אויב ניט דורות). בלויז זייער אויפֿטויכן צו דער אויבערפֿלאַך איז פּלוצימדיק און ניט דערוואַרט. אין דער אמתן, בליען זיי, ווי טונקלעע בלומען, אין די טיפּסטע ממעמקייט פֿון באַווסטזען און אונטערבאַווסטזען.

דאָס ליד ווערט געשריבן אין דער שרעקלעכסטער איינזאַמקייט, אין אַ רגע פֿון אויפֿגערודערטער שטימונג, פֿאַר אַ לייענער וואָס וועט עס לייע-נען אין ווונדערלעכער אַליינקייט און וועט דאַרפֿן דאָס ליד דעשיפֿירן און עס צוריק צונויפֿשטעלן, ווי דער טעלעוויזאָר טוט עס מיטן בילד וואָס

טראַגט זיך אַ ניט געזעענס אויף לופֿט-כוואַליעס. בכלל, מוז אַ ליד אויס-געבלוטקט ווערן, — דער „בדמיך חיי" גילט גאַר שטאַרק פֿאַרן ליד: „אין דנין בלוט זאָלסטו לעבן".

דעם דערציילער איז גרינגער: ער שאַפֿט זינע העלדן און לעבט מיט זיי, הערט זיך צו צו זיי — מחמת אַפֿט לעבן זיי מיט זייער אייגן לעבן.

אַבער אין דער גאַנצער אַליינקייט טאָר דער דיכטער ניט — קאָן ניט — פֿאַרגעסן, אָדער ניט זען, דעם לייענערס אויערן, געמיט און האַרץ. בירנבוים, האָב איך דאָס געפֿיל, זעט אַלע מאָל זינן לייענער, איז ווונ-דערלעך פֿאַרטאָן מיט אים און וויל אים דערגרייכן.

* *
*

דער אימאַזש איז דאָס לשון פֿון ליד. דער ריטם איז דער ניגון פֿון ליד. די נשמה פֿון ליד איז די אַלעגאָריע, דער סימבאָל, דער משל. איינס אָן אנדערן איז ניט דענקלעך, אפֿשר אַפֿילו ניט ליד. אַפֿילו דאָס ריינע שטימונג-ליד איז אין סאַמע תּוֹך אַ סימבאָל אָדער משל אַזוי-געהילט אין אימאַזשן-קליידלעך, וואָס דעקן צו דעם געדאַנק אָדער דעקן אים אויף.

עס גייט געוויינטלעך ניט בלויז אין ווערטער, גאַר אין נשמות פֿון ווערטער. אַפֿילו די אימאַזשיסטן וואָס האָבן זיך געסטאַרעט צו באַניצן מיט וואָס פשוטערע טאַג-טעגלעכע ווערטער, אַפֿילו זיי האָבן פֿאַרשטאַנען און געזוכט דעם סימבאָל פֿון וואָרט, די קעלערשטוב פֿון וואָרט. דער אימאַזש טראַגט אַלע מאָל אידיע אין זיך. טייל מאָל עקספּלאַ-סיווע אויפֿרעיסנדיקע אידיע. דער יאַפּאַגעזישער פּאַעט בוסאָן שאַפֿט אַזאָ אימאַזש: „בעפֿאַר די ווינט קריסאַנטימום / די סיאָרס העסיטייט / פֿאַר אַן אינסטאַנט", וואָס וואַלט זיך איבערגעזעצט אויף ייִדיש: „פֿאַר דער ווינטער כריזאַנטעמע גיט זיך דאָס שערל אַ וואַקל אויף אַ רגע", אָדער אַפֿילו: „פֿאַר דער ווינטער כריזאַנטעמע פֿאַרהאַלט דאָס שערל אויף אַ רגע דעם אַטעם".

דער אימאַזש איז אַזוי אויפֿרעיסנדיק, אַז קאַמענטירנדיק אויף אים, שרייבט דער שפּאַנישער פּאַעט אַקטאַוויאַ פּאַז: „דהעט אינסטענט רעוילס די יוניטי אַזוי ביאיינג. אַל איז סטיל ענד אַל איז מאַשן. דעטה איז נאַט ע טהינג אפֿאַרט; איט איז, אין ען אינעקספרעסעבל ווי, לייף".

(„די-אַ רגע אַנטפלעקט פֿאַר אונדז די איינהייט פֿון זינן. אַלץ איז באַוועגלאָז און אַלץ איז באַוועגונג. דער טויט איז ניט קיין זאַך פֿאַר זיך; ער איז, אין אַן אַפֿן וואָס לאַזט זיך ניט אויסדריקן, לעבן".)

ניט שייך — און אפֿשר איז יאָ שייך — אַרזינגיין אין דער שניכות צווישן ליד און געזעלשאַפֿטלעכקייט. די שייכדיקייט איז אַ תּמידיקע, ליד איז לעבן, האָט געזאָגט, דאַכט זיך, לעצטנס, גווענדעלין בענעט, די גרויסע נעגרישע דיכטערין, אַבער די שייכדיקייט פֿון ליד און לעבן מוז

ליגן אין דער טיף. דעקלאַראַציע איז קיין מאָל ניט געווען ליד. זיי האָבן פֿאַרגוואַלדיקט דאָס ליד, די וואָס האָבן געמיינט, אַז פּראָטעסט איז ליד אָדער הוראַ איז ליד און דרדקי־פּלאַפּלערנע — איז ליד. דער פּאַקט איז, אַז לויטערקייט און אמת פֿון ליד מאַכט פֿון דעם במילא אַ געזעלשאַפֿטלעך ליד, ווייל ליטעראַטור און געזעלשאַפֿט זינען ווונדערלעך און תּמידיק פֿאַרבונדן. אָבער קודם־פּל און איבער־פּל — מוז ליד זיין ליד!

* *

*

לאַמיר ציטירן די רייד פֿון אַ ייִדישן שרײַבער וועגן ליטעראַטור: „עס זינען געווען אייראָפּעיִשע שרײַבערס אין 19טן יאָרהונדערט, וואָס וואַלטן קיין מאָל ניט אויפֿגעגעבן די שניכות צווישן ליטעראַטור און דעם מענטשנס שטרעבן צו טאָן. דער בלויזער געדאַנק וואַלט שאַקירט טאַל־סטאַיען און דאָסטאַיעווסקיין...“

און קריטיקירנדיק די מאַדערנע ליטעראַטור, זאָגט ער: „אָבער אין מערבֿ איז פֿאַרגעקומען אַ פֿונאַנדערשייד צווישן גרויסע קינסטלער און דעם אַלגעמיינעם לייענער־עולם. זיי [די שרײַבער] האָבן אַנטוויקלט אַ קענטיקן ביטול צום דורכשניטלעכן לייענער... אַ באַשטימטע טראַגישע שוואַכקייט וואָס האָט ניט דערלאָזט אַז זיי זאָלן זיין אי פשוט און אי אמתדיק...“

און ער פֿאַרענדיקט:

„...דאָס אַלץ ברענגט מיך צום באַנניטן גלויבן, אַז דאָס גוטע צו וועלכן מיר קלאַמערן זיך אזוי פֿאַרעקשנט — אין פנים פֿון רשעות, אַזוי אַזינגעשפּאַרט — איז ניט קיין אילוזיע.“

— זייער שיין. ווער האָט עס געזאָגט?

— אַ נאָבעל פּריז־געווינער אין ליטעראַטור.

— וווּ האָט ער עס געזאָגט?

— אין אַסלאַ.

— ה־ם. אַ ייִד?

— אַ ייִד.

— אין 1978?

— משוגע. אין 1976.

— אַ. ניט באַשעוויס־זינגער?

— מײַנע שוואַים... סאָל בעלאַן.

ה.

האַראַדענקאָ דאָס איז דאָס תּמידיק בליענדיקע שוואַרצבלימל אין האַרצן פֿון בירנבוים, ווי נאַרייעו איז געווען משה נאַדירס „קרוינשטאַט פֿון מײַן לעבן“.

בלויז דער משחית, דער נאַצי האָט געקאַנט מיינען, אַז מיטן אומ־

ברענגען די טויזנטער יידישע שטעטלעך, דינסט ער זיי אַרויס פֿון אונז־
דזערע הערצער. די שטעטלעך זינגען מער ניטאָ, האָבן מיר אַריבערגע-
טראָגן די אויסגעריסענע וואַרצלען אין דער פֿרוכטיקער ערד פֿון פֿאַלקס־
זיכרון, פֿון אונדזער אייגענעם זיכרון און געשאַפֿן פֿאַר זיך שטעטלעך של
מעלה. יעדעס שטעטל איז אַ גר־תּמידל וואָס ברענט אין האַרצן און לאָזט
אַרויס אַ קרעכץ מיט יעדן צאַפֿל פֿון דער קנויט, און די קנויט צאַפֿלט
זיך תּמיד.

מאַרטין לויפֿט פֿסדר צוריק צו האַראַדענקאַ. ער איז זייער דער־
וואַקסן און בליבט זייער דאָס קינד וואָס לויפֿט צוריק אַהיים און האַ־
ראַדענקאַ מיינט דער טאַטע. ער זעט דעם טאַטן אויף צוויי פֿלאַכן: אין
מאַסן קבר מיט די האַראַדענקער («און גלזכצניטיק זע איך אויפֿלויכטן
מזן טאַטנס אומעטיקע ברוינע אויגן», ז. 72). ער זעט אים «ווי בנם
לעצטן אָפּשייד / מיט שמייכלענדיקן אומעט / אויפֿן האַראַדענקאַ באַנהויף
שטייך» (ז. 133), אָבער דעם טאַטנס ניט באַוווסטער יאַרצניט ווערט האַ־
ראַדענקאַס יאַרצניט־דאַטע. און דער קדיש נאַכן טאַטן ווערט אַ קדיש נאָך
האַראַדענקאַ. האַראַדענקאַ, דאָס שטעטלע פֿון וואַנען ער האָט זיך אַוועק־
געריסן בליבט, ווי בנז יעדן פֿון אונדז, די קינדהייט פֿון וועלכער מיר
רניטן זיך אַוועק, בלויז כדי תּמיד צוריקצוקומען צו איר.

טראַכט איך: אַ לעבן לאַנג לויפֿן מיר אַוועק פֿון זיי, פֿון די טאַטעס
— אָדער מאַמעס — לויפֿן אַוועק אַזוי לאַנג ביז מיר ווערן אַליין זיי —
די טאַטעס, די מאַמעס, אונדזערע.

ד ע ר ס ך - ה כ ל :

בירנבוים איז קאַמפּליצירט — בירנבוים איז פשוט, שיער ניט סימ־
פּליסטיש.

מ. בירנבוים איז פֿאַרטונקלט — נאַכטיק, מ. בירנבוים איז דורכ־
זעיק ווי אַ וואַסערל, אָפֿט — בונט ווי אַ זומער־נאַכמיטאַג אויף די גאַלי־
צישע לאַנקעס.

מאַרטין איז סאָפּיסטיצירט, אורבאַניסטיש — מאַרטין איז האַראַ־
דעניק, קליינשטעטלדיק.

ער שרניבט דאַכט זיך ליכט, אָבער ס'איז בועזת אָפֿך — מיטן
שוויס פֿון דער נשמה.

בירנבוים איז באַרעדעוודיק, מרבה־דבֿרימדיק — בירנבוים איז גע־
צאַמט, זשאַלעוועט אַ וואַרט.

מאַרטין איז גלויביק, אמונהדיק — מאַרטין איז אָפֿט פֿאַרצווייפֿלט
יאושדיק, קיין מאָל ניט ציניש.

מאַרטין איז סענסועל און דין סענסיטיוו.

מאַרטין איז ניכטער — מאַרטין איז פֿאַרשיכורט.

ער איז דידאַקטיש, טינטשט אויס און אַפֿט שקאַצעוואַטע צעשפּילט.

ער איז רעאַליסטיש — ער איז צעחלומט סוררעאַליסטיש.

ער איז אייגנאַרטיק — ער איז אין גאַנצן נוסח; ער איז הנגטיק — און אין גאַנצן טראַדיציע, ער איז פֿאַר זיך אַליין — און אין גאַנצן אין טאָן פֿון אַ ליטעראַטור, פֿון אַ גרויס פֿאַלקישער ליטעראַטור.

ער איז אַ קינד פֿון אַ דור און אַ צייט — און ער רירט אָן מיט זינע לידער, ווי פֿינגער, דעם מאַרגנדיקן טאָג. דער עיקר איז ער פֿאַרליבט אין מענטשן ווי אין אַ זון־אויפֿגאַנג.

ער זינגט — ווי פֿאַבלאַ נערודאַ האָט אַ טייל פֿון זינע לידער באַ־צייכנט „קאַנטאַס דע ווידאַ אי עספּעראַנסאַ“, לידער פֿון לעבן און האַפּע־נונג — די גורל־לידער פֿון אונדזער דור.

מיט איין וואָרט: ער איז מאַטל פֿון האַראַדענקאַ און ניו יאָרק.

חיים סלאוועס

א.

חיים סלאוועס איז פֿון די געציילטע — און אין טעאָטער דער איינציג־קער — וואָס האָט זיך באַוווּזן אין דער ייִדישער ליטעראַטור ערשט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין די פֿערציקער יאָרן, אַ געפרוּוּטער פֿון די יסורים און דעם אויף־לעבן־און־טויט געראַנגל פֿון אונדזער פֿאָלק, האָט ער גלַנץ, טיפּיש ייִדיש, טראַציק ייִדיש, פֿונאַנדערגעוויקלט אין „המנס מפּלה“ די טעזע, אַז די מפּלה וועט זיין היטלערס, אַז דאָס פֿאָלק וועט אי־בערלעבן זינע שונאים. די פּיעסע האָט ח. סלאוועס פֿאַרענדיקט, ווי ער דערציילט, „ווען די היטלער־אַרמיען זינען געשטאַנען שוין הינטער פֿאַרזי, און מיט דער לעצטער פּאַסט אַוועקגעשיקט אַן עקזעמפּליאַר צו מיין פֿריינט נ. בוּוואַלד אין ניו־יאָרק“. דאָס איז געווען אין 1939 מן יאָר.

פֿאַרזי איז באַלאַגערט, היטלערס חיילות פֿאַרפֿלייצן אייראָפּע, דער גורל פֿון פֿאָלק איז פֿאַרחתמעט, און אַ יונגער, קוים 34־יאָריקער ייִדישער שרייבער, אין מיטן פֿון דער גרויליקסטער טראַגעדיע, שאַפּט דווקא אַ קאַמעדיע. אין פנים פֿון גיהנום און אונטערגאַנג וואַרפּט ער דער גלַנץ־גילטיקער וועלט אין פנים אַרײַן דווקא דעם דויער און דעם פּוּח־הקיום פֿון פֿאָלק. איז דאָס נאָך ניט גענוג: גייט ער בכיוון צוריק צו דער אור־שפּרינגלעכער פֿורעם פֿון דער ייִדישער דראַמאַטורגיע, צו דעם טראַדי־ציאָנעלן פורים־שפּיל. מחמת וואָס טוט ער דאָס? פּדי, פֿון איין זײַט, זיך אייננורטן אין דער טראַדיציע, וואָס איז אין אַ סכּנה זי זאָל אויסגעלאָשן ווערן, און גלַנץ־צייטיק אַנטײַטן, אַז פּונקט ווי דער פורים־שפּיל איז געווען אַ בראשית, וועלן מיר איצט, נאָכן חורבן, אַפֿילו אויב בלויז געציילטע פֿון אונדז וועלן בלנבן, שאַפּן אַ נייעם בראשית. ניט וויכטיק באמת, צי סלאוועס האָט עס אַזוי געזען אין דעם באַלאַגערטן פֿאַרזי, אין 1939 מן יאָר. וויכטיק איז, ווי מיר זעען דאָס איצט, וואָס די געשיכטע האָט מיט דעם געטאָן — די ערשטע פּיעסע, אין דער מיט און נאָך דעם חורבן, איז געווען: אין פֿורעם — פֿיל־ווייניק, אַ פורים־שפּיל, אין אינהאַלט — אַן עם ישראל חי־דעקלאַראַציע, אין טאָן טראַציק, קאַמעדיש און היטלער. טראַציק? קאָן זײַן. גיכער: עם קשה עורפֿדיק. אַבסורדאַל? קאָן זײַן.

טיילן פֿון דער רעדע, געלייענט ביים אָונט צו פֿאַרצייכענען דאָס דערשיינען פֿון חיים סלאוועס „אין און אַרום“, ניו־יאָרק, דעצעמבער, 1970.

אבער לאמיר זיך ניט ווארפן מיטן אבסורד. אַפֿט, אין אַ משוגע געוואָרענער וועלט, איז ער די איינציקע מאַס פֿון לאַגיק, פֿון שכל הישר, דער אמתער (קרומער) שפיגל פֿון דער (קרומער) וועלט.

אַ קלאַסישער בנשפּיל איז נאָך אַלץ שלום עליכם. מי יודע וויפֿיל צענדלינגער יאָרהונדערטער ייִדן שטייען שמונה עשרה. אַבער ווען שלום עליכם דערציילט, אין זײַן איינציקער דערציילונג פֿון דער ערשטער וועלט-מלחמה, „טויזנט און איין נאַכט“, ווי די דנטשן הענגען אויף דעם רב, און דער קערפּער הענגט איבער נאַכט און ווערט פֿאַרפֿורירן, זאָגט ער, שלום עליכם, אַז „דער רבי הענגט שמונה עשרה“.

אין אַ וועלט, פֿאַרפֿליצט פֿון רשעותדיקן שיגעון, איז מער לאַגיש אַ רבי, וואָס הענגט שמונה עשרה, ווי ער זאָל שטיין שמונה-עשרה. אין אַ היטלער-וועלט איז לאַגישער צו נעגירן די ברוטאליטעט מיט אַן אַל-טער פורים-שפּיל קאָמעדיע.

אַבער פֿון וואַנען האָט חיים סלאָוועס גענומען דעם כוח פֿאַר אַט דער סטירדישקייט און די חכמה פֿון אַ פורים-שפּילער-מיצל אין מיטן קאַטאַ-סטראָפֿע? פֿון דעם איינציקן קוואַל פֿון שעפּערישקייט וואָס ער האָט גע-קאַנט — פֿון פֿאַלק. אַ סימן: צען יאָר שפּעטער, אין 1949, ווען „המנס מפּלה איז אַרויס אין בוך-פֿאַרעם, שרייבט חיים סלאָוועס אין אַרײַנפֿיר-וואָרט:

„אומגעענדערט איז געבליבן — און פֿילפֿאַכיק נאָך פֿאַרטייט — די ליבע צום פֿאַלק-שאַפֿן, דער ציטער פֿון דרך-אָרץ און באַווונדערונג פֿאַר די אומבאַזיגבאַרע לעבנס-כוחות און פֿאַרן ווונדערלעכן אַפּטימיזם פֿון אונדזער פֿאַלק.“

„מער נאָך ווי תמיד איז דאָס פֿאַלק הינט ווי די שוואַרצערד, וואָס גיט ניגוה, און, גלייכצייטיק, ווי די ליכטיקע זון, צו וועמען עס צייט זיך יעדע לעבעדיקע פֿלאַנץ פֿון עכטער קונסט.“

אויב איר ווילט, איז דאָס דער שליסל צו חיים סלאָוועסס גאַנץ שאַפֿן.

ב.

ס'רוב, אייגנטלעך אַלע, סלאָוועסס דראַמעס זענען אויף היסטאָרישע טעמעס. אין פֿורעם איז ער בפֿירוש ניט געבליבן ביי דער פורים-שפּיל טראַדיציע. פֿאַרקערט, ער האָט זיך געראַנגלט, ווי יעדער קינסטלער ראַנגלט זיך, צו געפֿינען די נייטיקע פֿורעם פֿאַר יעדער ניער דראַמע. „ברוך פֿון אמסטערדאַם“ איז אַפֿילו געשריבן אין פֿרײַען פֿערז. נאָך אַלעמען, איז דער סטיל ביי יעדן קינסטלער ניט מער ווי דאָס געשטאַלט פֿון זײַן געדאַנק און געפֿיל, די פֿאַרבילדלעכטע אידייע פֿון זײַן שאַפֿן. דער אינערלעכער געראַנגל פֿאַר דער געשטאַלטונג גייט פֿסדר אָן. די אידייע אַליין ראַנגלט זיך צו געפֿינען פֿאַר זיך די פֿאַסיקסטע געשטאַלטונג.

איך מיין, אַז חיים סלאָוועס האָט געפֿונען זײַן אויסדרוק אין דער דראַמע, ניט בלויז מחמת דער נייגונג צום טעאַטער וואָס ער האָט געהאַט.

ווי ער שרייבט, נאך פֿון די קינדער-יאָרן, נאָר גיכער אַפֿשר, מחמת די דראַמע איז מער מסוגל צו געבן פֿורעם צו די קאָנפֿליקטן, דעם געראַנגל פֿון כוחות און קאָנפֿראַנטאַציע פֿון אידעעס וואָס זינען די עיקרדיקע דער-קען-סימנים פֿון אונדזער צײַט.

דעם מענטשנס אייביקער געראַנגל, זײַן תּמידיק זוכן זיך און די וועלט, ווי דאָס האָט זיך מאַניפֿעסטירט אין ייִדישן לעבן — איז די צענטראַלע טעמע פֿון חיים סלאַוועסעס אַלע דראַמעס.

עטלעכע מאָל — אי אין די אַרײַנפֿירונגערטער צו די דראַמעס און אי אין זינע עסייען — פֿרוווט סלאַוועס מסביר זײַן דעם ליינער דעם זין פֿון אַ היסטאָרישער דראַמע, אים באַוויזן, אַז אַן אמתע היסטאָרישע דראַ-מע איז בעצם אַ היינטצײַטיקע :

„היסטאָרישע דראַמע, אויב זי איז נאָר דראַמע און נישט היסטאָריאַ-גראַפֿיע, מוז אַטעמען מיט דער עפֿאָכע פֿון מחבר. מער נאָך, זי קאָן אַמאָל, מחמת איר געשיכטלעכער פֿאַרגאַנגצטיקייט און ענדגילטיקער אויסקריסטאַ-ליזירונג, זײַן מער „אַקטועל“ ווי פֿיל אַקטועלע, אָבער נישט בעצם כאַ-ראַקטעריסטישע צײַטפֿיעסעס“ (וועגן זיך און מײַן שאַפֿן).

און אין דעם אַרײַנפֿיר צו „די מלחמה מיט גאָט“ גיט ער צו :

„ווי ווייט און טיף דער שריפֿטשטעלער זאָל גראַבן אין דער פֿאַר-גאַנגענהייט, זוכט ער תּמיד און געפֿינט בלויז אַן אָפּבילד צו זינע אייגענע טעג און פֿון זיך אַליין. ווען ניט, איז ער בלויז היסטאָריקער, אָבער ניט קינסטלער. און דווקא דער היינט ברענגט טיילמאָל דעם שליסל צו דעם, וואָס האָט אויסגעזען אַזוי משונהדיק אומפֿאַרשטענדלעך אין דעם נעכטן“.

זוכן ענטפֿערס אויף פֿראַגעס וואָס פֿלאַגן דעם מענטשן איז דער זין פֿון חיים סלאַוועסעס שאַפֿן. אייגנטלעך, דער זין פֿון יעדער שאַפֿונג אין אַלע צײַטן. די היסטאָרישע דראַמע איז צום בעסטן מסוגל אונדז העלפֿן געפֿינען ענטפֿערס. ערגעץ מוז דאָך דער אמת ליגן — אויב ניט אין היינט, איז אין נעכטן.

די דראַמאַטישע פֿורעם פֿאַרשפּיצט די קאָליזיעס, פֿרוווט זיי אויס-קלאַרן. אינטערעסאַנט, אַז דאָס איינציקע ווערק אין דער ביבל, וואָס וואַרפֿט אַרויסרופֿן צום דרײַ-עולם און פֿרעגט אָפּ דעם גאַנג און שכל פֿון דער וועלט איז, גלײַכצײַטיק, דאָס איינציקע ביבל-ווערק, וואָס קומט צום נאָ-ענטסטן צו דער דראַמאַטישער פֿורעם — דער ספֿר אויב.

אָבער — פֿאַרוואָס היסטאָרישע דראַמע? מחמת אין דער צײַט פֿון טראַגישן איבערגאַנג אין וועלכער מיר לעבן, ווען דער קיום פֿון פֿאַלק איז געהאַנגען, און הענגט אייגנטלעך עד-היום, אויף עטלעכע היסטאָרישע פֿעדעם, האָט מען געמוזט אַנקומען צום היסטאָרישן זיכרון פֿון פֿאַלק — גיט בלויז לשם יחוס, נאָר גיכער לשם גלויבן און ביטחון אין אויסדויער, ניט בלויז פֿדי באַוויזן, אַז די פֿראַבלעמען זינען אין תּוך ניט נײַ, נאָר גיכער פֿדי אונטערשרייַכן, אַז דער געראַנגל פֿאַר דעם מענטשן — זײַן

ווערדע און זיין זיכערקייט, איז אין תוך אַ דויערנדיקער, אַן אַנגייענ־דיקער — אַ ירושה-אַנזאָג, אַ ירושה-חוב־פֿון דור דורות.

די טראַגישע משוגעת, וואָס האָט אין דער צייט פֿון דעד שבת־צב־י באַוועגונג אַרומגעכאַפט גרויסע פֿאַלקטיילן, געזען אין ליכט פֿון אונדזער טאָג, ווי סלאָוועס פֿאַסט עס אויף, איז אין תוך ניט מער ווי — אין זינע ווערטער: „דער געראַנגל פֿאַר מענטשלעכקייט אויף גאַר דער ערד“. און די צעלויכטענע פֿיגור פֿון ברוך שפינאָזאָ, וואָס שנודט זיך שאַרף אויפֿן טונקעלן הינטערגרונט פֿון רדיפֿות און אַבסקוראַנטיזם, איז אין תוך ניט מער ווי די טראַגיק און די דערהויבנקייט פֿון די פֿליגל וואָס טראַגן דעם מענטשלעכן געדאַנק פֿאַרויס, וואָס ריזן פענטעס און — ווערן די פֿאַר־גייער פֿאַרן מאַדערנעם וועלטלעכן יידן, פֿאַר אונדז.

בז די לעצטע צען יידן אין דער וואַרשעווער געטאָ שפירט סלאָוועס אַרויס, ווי ער שטרעכט אונטער, ניט ווייניקער ווי פֿיר נאַציאָנאַלע טע־מעס: דער יידל מיטן פֿידל מאַטיוו, דער איוב־וויכוח מיט גאָט און וועלט, דער שיר־השירים־מאַטיוו און דער „דערשיטערנדיקער אויסגעשריי פֿון געטאָ־אויפֿשטאַנד“:

„דער יידל־מיטן־פֿידל־מאַטיוו — אַ מערקווידדיקער ניגון, דער מערקווידדיקסטער אַפֿשר פֿון אונדזער הַנַּטְצִיטִיקער פֿאַלקסטימלעכקייט; „דער איוב־וויכוח מיט גאָט און וועלט — איינער פֿון די גרונט־טענער פֿון אונדזער פֿיל־טויזנט־יאַריקייט; „שיר־השירים — דאָס ווונדערלעכע געזאַנג וועגן ליבע, האַפֿענונג און לעבן;

„און די פֿערטע טעמע, די צענטראַלע און עיקרדיקע, מיט וועלכער די ערשטע דריי פֿלעכטן זיך איבער פֿסדר אין אומצאָליקע וואַריאַציעס — דער דערשיטערנדיקער אויסגעשריי פֿון געטאָ־אויפֿשטאַנד. „די געטאָ־אויפֿשטאַנד־עפּאָפּייע איז ווי אַ באַרג־שפיץ־פֿייער, וואָס רופֿט זיך איבער מיט אָן אַ שיר אַנדערע באַרג־שפיץ־פֿייערן. זי איז: געזאַנג־און־געוויין פֿון אַ דור, אַינגעהאַפֿטן אין געזאַנג־און־געוויין פֿון אומצאָליקע דורות“ (פֿון אַרזינפֿיר צו „צען ברידער זינען מיר געווען“).

הייסט עס: אַלע ניגונים פֿון פֿריער — און אַפֿילו פֿון שפעטער — אין דעם איינציקן אויפֿבלייך פֿון אַ טראַגיש־העראַזשער רגע אין לעבן פֿון אַ פֿאַלק. סלאָוועס וויל, אַז דער געטאָ־מאַמענט זאָל געזען ווערן ווי דאָס „געזאַנג־און־געוויין פֿון אַ דור, אַינגעהאַפֿטן אין געזאַנג און געוויין פֿון אומצאָליקע דורות“.

הייסט עס: יעדעס בינע־וואַרט איז דער אַפֿקלאַנג פֿון דורות ווער־טער, וואָס האָבן זיך אויסגעברייט, אַפֿט ניט אַרטיקולירט, אין מויל און האַרץ פֿון פֿאַלק אין משך פֿון מי יודע וויפֿל צייטן און תקופֿות. דאָס גיט יעדן וואַרט און יעדער אידייע ניט נאָר די דימענסיע פֿון נעכטן, וואָס דאָס איז וויכטיק, און ניט נאָר די דימענסיע פֿון הַנַּטְצִיטִיע, וואָס דאָס איז

נאך וויכטיקער, נאך אויך די פֿאַרב און דעם טאָן פֿון מאַרגן, וואָס דאָס איז אפֿשר צום וויכטיקסטן.

און דאָס אַלץ לשם דעם מענטשן און לשם דער מענטשלעכקייט, מחמת דער מענטש איז די איינציקע טעמע פֿון סלאָוועסעס שאַפֿן. בלויז ער גייט אים אָן, נאָר ער און זיין ווערדיקער קיום אויף דער ערד איז אים נוגע, בלויז פֿאַר אים שטעלט ער זיך אַנן, בלויז אים וויל ער דער־הייבן. און עס איז ניט לזכּט, ניין, עס איז טייל מאָל אומגליקלעך טראַגיש און שווער צו אַפֿירמירן, אַז דאָס פֿאַלק וועט לעבן בלזבן. עס פֿאַדערט זיך אומגעהייערע ליבשאַפֿט און רחמימדיקייט צו באַווייזן, אין מיטן פֿון אומקום און פֿאַרצוקנדיקע פֿלאַמען, אַז „גראַד דער באַזיגטער, איבער וועמעס קאָפּ עס לאַזט אַראָפּ זיך אומברחמנותדיק די האַק, איז אָפֿט דער ווירקלעכער זיגער“. אַדער, אַז „דאָס לעצטע טראַגישע געזאַנג פֿון געטאַ־אויפֿשטאַנד איז געווען לויטער אמונה: גלויבן אין מענטש, אין פֿאַלק און אין וועלט“ (פֿון אַרזניפֿיר צו „צען ברידער זינען מיר געווען“).

אין דעם זין איז חיים סלאָוועס ממשיך דעם גרונט־מאַטיוו פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור — מתקן צו זיין די וועלט און ברענגען אַ תּיקון צו דעם מענטשן. אין דעם פרט האָט זיך תּ. סלאָוועס אַרזניגע־וועבט אין דער טראַדיציע פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס האָט זיך מרחם געווען אויף דער וועלט און דעם מענטשן, דעם באַליי־דיקטן, באַעוולטן, אַפּגענאַרטן, ליינדיקן — צעלויכטענעם בן אָדום. פֿון דער טראַדיציע נעמט סלאָוועס די גאַמע פֿון זינע פֿאַרבן: רחמים, ליב־שאַפֿט און גלויבן, ניט צופֿעליק טויליעט ער זיך, ווי מיר אַלע, צו די אַבֿות פֿון אונדזער מאַדערנער ליטעראַטור.

ג.

„אין און אַרום“ איז די מגילה פֿון פּראַגרעסיוון יידן אין אַ צייט פֿון הרת־עולם, אין אַ צייט וואָס איז ניט נאָר, אין זיידע ווינטשעווסקיס ווער־טער „געווען אויף דער צייט“, נאָר איז בפּועל ממש געלעגן געוואָרן און געבוירן — ניט איינס, נאָר מי יודע וויפֿל פּאַנדאַראַ־קעסטעלעך פֿון שלעק און פּורעניותן און אויפֿטרייסלונגען און שאַקס און טראַומאַס.

„אין און אַרום“ גיט אפֿשר ניט אַלע ענטפֿערס, דערפֿאַר אָבער, שטעלט דאָס בוך אַלע פֿראַגעס. און שטעלן אַ פֿראַגע איז ניט בלויז אַ האַלבער ענטפֿער, נאָר אָפֿט, אין אונדזער צייט, אַ גאַנצער האַרצווייטיק.

אין תּוך האָט תּ. סלאָוועס קלוג געטאָן, וואָס ער האָט געעפֿנט דאָס בוך מיט דעם אָפּטייל „ביי די אַבֿות“, ער האָט עס געטאָן ניט בלויז צו באַווייזן דעם זכות אַבֿות און יחוס פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטע־ראַטור, נאָר — דער עיקר — פּדי אַרויסצוגעפֿינען ביי דער קלאַסיק דעם אַנזאַג וואָס גילט עד היום פֿאַר יעדן שרייבער, וואָס וויל ווערן אַ דויערנדיקער יבוא בקהל אין דער ייִדישער ליטעראַטור. די טראַדיציע פֿון אונדזער קלאַסיק — פֿון מענדעלע, שלום־עליכם און פּרץ, איז אויס־

געוועבט פֿון אַט־די פֿעדעם: תיקון־עולם, ביטחון, דיין־וחשבון פֿאַר רשעות, דער גלויבן אין מענטשן, וואָס גייט נאָך אַלץ — אַפֿילו אויף די קרימסטע וועגן — צו גאולה, און דער גלויבן אין פֿאַלק — אין פשוטן, רויערדישן פֿאַלק, דער עיקר ירושה, וואָס סלאַוועס געפֿינט בנחם זיידן מענדעלע, איז „אַז ליטעראַטור איז שליחות, גרויסע פֿאַלק־שליחות, וואָס פֿאַדערט אחריות און יראַת־הכבוד“ און פֿון דעם וואַקסט שוין אַרויס דער פשוטער פּועל יוצא, אַז דאָס פֿאַלק האָט אַ רעכט צו פֿאַדערן חשבון פֿון שרײַבער, מחמת „דער שרײַבער איז דער שליח־ציבור, וואָס רעדט אין נאָמען פֿון פֿאַלק“ (ז. 21). דאָס מיינט פשוט, אַז ליטעראַטור איז סאָציאַלע און נאַציאָנאַלע אַנלאַדונג און אַחריות.

אַט ווי חיים סלאַוועס פֿאַסט אויף דעם דויער פֿון מענדעלעס טאָן־שמעלונג פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור:

„די שאלות, וואָס דער זיידע, דער גרויסער בעל־אחריות, האָט מיט העכער הונדערט יאָר צוריק פֿאַרגעבן — און קודם־פל: וואָס קומט אַרויס דעם שרײַבער פֿון זײַן גאַנצער אַרבעט און פֿון זײַן דענקען, אויב ער ברענגט דערמיט נישט קײַן נוצן זײַן פֿאַלק? — אַט די שאלות זענען אַלץ נאָך אונדזערע אייגענע שאלות. און די וועגן, וואָס ער האָט אָנגע־צײַכנט פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור, זענען עד היום נאָך אונדזערע וועגן, געוויס האָבן געקאָנט זיך ענדערן טראָט און ריטם און פֿאַרנעם און האָריוואַנט, אָבער דער דרך־המלך איז פֿאַרבליבן“ (ז"ו 16-17).

דער זיידע, זאָגט סלאַוועס, איז אָבער אַ סך מער — ער איז דער פֿלאַם פֿון ליבשאַפֿט בײַ וועלכן מיר „וואַרעמען זיך מיט בענקשאַפֿט און טרייסט נאָך הינט“.

בײַ פּרצן האָט סלאַוועס דערהערט „דאָס אומשטערבלעכע געזאַנג וועגן ליבע צום מענטש, צום פֿאַלק און צו וועלט, דאָס אומשטערבלעכע געזאַנג פֿון האַפֿענונג און פֿון גלויבן“. און שלום עליכם, זאָגט ער אונדז, האָט דערגרייכט „די העכסטע בחינה פֿון אַ קינסטלער [וואָס] איז זוכה צו אַנטפלעקן די פֿאַרבאָרגענע אוצרות פֿון דער נשמה פֿון זײַן פֿאַלק... דאָס פֿירט אים צו אוניווערסאַלקייט און אייביקייט“ (מזן קורסיוו — א. ג.).

די דרײַ עסייען פֿירן דורך אַ היסטאָרישע אויפֿגאַבע: זײ אַנטפלעקן דעם הומאַניסטישן יסוד, באַווייזן די נאַציאָנאַלע וואַרצלען פֿון דער מאַך־דערנער ייִדישער ליטעראַטור, שײַלן אַרויס דעם נאַטירלעכן צונויפֿנוס פֿון ייִדישקייט און הומאַניזם, — באַלײַכטן דער אורקוואַל און זענען מחייב צו פֿאַרהיטן דעם שטראַם, און צוליב דויער און קיום — אויך אָנטרייבן קען אונדזערע קינדער מיט אים. נאָך אַ מאָל: עס גייט ניט בלויז אין זכות אַבות, און אין דערהויבענעם יחס פֿון דער הינטערצײַטיקער ייִדישער ליטעראַטור. עס גייט די רײַד וועגן געדענקען פּרצעס זאָג, אַז דער לעצט־טער שבלעצטער צווישן אונדז „דרייט דאָס ראָד וואָס דער זיידע מענדעלע

האָט פֿאַר אונדז אַנטדעקט". היסטאָריש גערעדט, לייגט עס אויף אונדז אַרױף אַ נאַציאָנאַלן חובֿ, װאָס װער װײסט צי מיר האָבן די כוחות אים אָפּצוצאָלן.

אין סלאָװעסעס בוך פֿירט דורך דער ערשטער אָפּטייל, און טיילוונז דער צװײטער װעגן טעאַטער, באַװוסטזיניק אָדער ניט, נאָך אַן אױפֿגאַבע: ער העלפֿט אונדז פֿאַרטראַגן דעם אָפּטייל "דערשיטערונג". אין בלוז דריי עסייען פֿירט היים סלאָװעס דורך פֿאַר אונדז אַ היסטאָרישע, הגם אַ טראַגישע און האַרץ־און־געמיט־צעברעכנדיקע, מיסיע. דער װײטיק פֿון אונדזער דור, און בעיקר פֿון פראַגרעסיוון יידן אין אונדזער דור — אײגנטלעך, פֿון יעדן פֿון אונדז — זיפט זיך דורך די עטלעכע עסייען. זיי האָבן אױפֿגעכאַפֿט דעם געראַנגל פֿון אַ דור װאָס איז געלעגן אױפֿן בראַכ־שטול פֿון דער געשיכטע. היים סלאָװעס גייט נאָך פֿוסטריט אַלע צװײפֿ־לען, ראַנגלט זיך מיט אַלע ספֿקות, פרוּװט אױספלאַנטערן טױזנט ניט אױספלאַנטערלעכע פלאַנטערס און גױבֿר זײַן אַלע תיקוס, װאָס לאָזן זיך ניט גױבֿר זײַן. די דריי עסייען, געשריבן אין די יאָרן 1956-1966, אַרום דער פֿראַגע פֿון די טראַגישע געשעענישן אין סאָװעטן־פֿאַרבאַנד אַרום דער ייִדישער קולטור, דעקן אױף די װונדן, דעם בראַך און דעם האַרצװײ פֿון אַן עפֿאַכע און אַ דור. זיי כאַפֿן אַן דעם תּמציִת פֿון דער טראַגיק פֿון אונדזער צײַט: דאָס װעלן גלייבן, דאָס דאַרפֿן גלייבן, דאָס ניט לאָזן זיך בליבן שטיין הױל און נאַקעט אָן אַ פֿאָדעם פֿון גלױבן.

אַליענאַציע, אַט דאָס אָפֿט שלעכט־באַניצטע װאָרט פֿון אונדזער עפֿאַ־כע, אָפֿערעדונג — איז דער שליסל צו דעם צער פֿון אונדזער צײַט. דער גרעסטער צער איז די אַליענאַציע פֿון גלױבן, מחמת װאָס בליבט נאָך דעם? דער יאוש? די פֿאַרצװײפֿלונג דאָס אױסדרייען זיך מיטן רוקן צום מענטשן? אַלץ אַזעלכע שקעלעטן־געשטאַלטן, װאָס אַטעמען מיט גע־זעלשאַפֿטלעכן און נאַציאָנאַלן בית־עולם. אָבער די קאָנפֿראַנטאַציע מיטן אמת, װי װײטיקדיק זי זאָל ניט זײַן, און דער פּנין פֿון דערוואַכונק, װי יסורימדיק ער זאָל ניט זײַן, זײַנען ניט צום אױסמײַדן.

שוין אין 1956 שרײַבט ער:

"מיר זײַנען שולדיק אַ תּשובֿה. קודם — זיך אַליין. װײל ס'איז נישט מעגלעך מער אָנצוגיין מיט דער געװײנלעכער ביזאייצטיקער טאַג־טעג־לעכקייט, צו שטאַרק איז די אױפֿטרייסלונג, ס'מוז קומען חשבון־הנפֿש. דערנאָך — אונדזערע לײענער, די אַלע ערלעכע ייִדישע פֿאַלקס־מענטשן, װאָס שטעקן אונדז זייער צוטרוי, װאָס הערן זיך צו צו אונדזער װאָרט און װאָרטן אױף אונדזער װאָרט. מיר זײַנען אױך שולדיק אַ תּשובֿה דער גאַנצער ערלעכער ייִדישער שרײַבער־משפּחה, װאָס איז דערשיטערט און צעװײטיקט — אַפֿשר נישט אזױ טיף װי מיר — אָבער זיכער נישט װײַניקער אױפֿריכטיק" (ז. 111).

ת. סלאָװעס, אױב ער גיט ניט אַלע ענטפֿערס, שטעלט ער אָבער

אַלע פֿראַגעס און האָט ניט קיין מורא זיי צו שטעלן. ער, ווי דער דור אונדזערער, פֿאַרגייט זיך אָפֿט ווי אַ קינד, פֿאַלט און שטייט אויף נאָך אַ מאָל.

די פֿראַגע וואָס איז געשטאַנען און וואָס שטייט עד היום פֿאַר אונדז איז: ווי צו שאַפֿן אין זיך דעם סינטעז פֿון ספֿקות און גלויבן, ווי, אין צייט פֿון דער גרעסטער צערודערונג, ניט פֿאַרלירן ניט דעם שכל הישר און ניט דעם בטחון.

אין אַ באַשטימטן זין, נאָך דעם ווי דער קריזיס פֿון דער קראַנקייט גייט אַריבער, קאָן דער גוף אַרויס אַ געשטאַרקטער. דער איינציקער קוואַל פֿון כּוח איז געזונטער קריטיציזם פֿלום גלויבן — אַן אַ שיר העכער און דערוואַקסענער ווי טעמפּער, ניט־קריטישער „קדוש, קדוש, קדוש“, וואָס וויל ניט זען (פֿאַרלירט אָפֿט די פֿייאַקייט צו זען!) עוללות און פֿאַרברעכנס. דער עיקר איז וואַכזאַמקייט. סלאָוועס פֿאַדערט אונדז אילעמען אויף צו ערלעכן חשבון־הנפֿש אַרום די געשעענישן, וואָס רירן אָן די ייִדישע קולטור אין סאָוועטן־פֿאַרבאַנד, ער רעדט וועגן דער טראַג־געדיע, וואָס איז געווען „באַזונדערס די טראַגעדיע פֿון אַלע פּראַגראַעסיווע ייִדישע שריבבער, פֿון אַ גאַנצן דור פּראַגראַעסיווע ייִדן, וואָס האָבן בלב ונפֿש מיט אַלע זייערע חושים געגלייבט אַן אַזוינס איז אוממעגלעך“.

אַבער ווען דאָס אוממעגלעכע איז יאָ געשען, און ווען דער אמת, ווי צעשמעטערנדיק און טראַומאַטיש ער זאָל ניט האָבן געווען, איז יאָ אַרויסגעקומען, טאַרן מיר אים מער ניט פֿאַרליקענען, כאַטש מען טאַר זיך ניט לאָזן באַוועלטליקן פֿון יאוש און פֿאַרשווענקען פֿון צער. קיין צוריקטריט איז אַבער מער ניטאָ.

ווי מיר אַלע, איז חיים סלאָוועס, שוין ניט דער זעלבער ווי פֿריער, קיינער פֿון אונדז איז שוין מער ניט — און וועט שוין מער קיין מאָל ניט זען — דער זעלבער ווי פֿריער. ער איז אַרויסגעקומען מיט אַן אייביקן צער אין האַרצן, אַבער נאָך אַלץ אַ גלייביקער, מחמת אַליענאַציע פֿון גלויבן מיינט, אין לעצטן סך־הכל, אַפֿפֿרעמדונג פֿון זיך אַליין.

עס איז שוין, דאָכט זיך, איצט נישט גענוג צו זאָגן, אַז אונדזער גלויבן אין סאָציאַליזם איז געבליבן דער זעלבער. רעדנדיק פֿאַר זיך אַליין, וויל איך זאָגן, אַז געבליבן איז דער איינציקער גלויבן אין דעם אומפֿאַר־מנדלעכן סינטעז פֿון סאָציאַליזם מיט הומאַניזם, פֿון אַ סאָציאַליזם וואָס פֿאַרזיכערט דעם קיום און דעם מאַרגן פֿון אַלע פֿעלקער אויף דער וועלט, און — אומבאַדינגט און אַן שום תנאי און אַן דעם קלענסטן קאַמ־פּראָמיס! — אויך פֿון מנן פֿאַלק; פֿון אַ סאָציאַליזם וואָס באַשיצט, באַ־שירעמט און שאַצט יעדן מענטשן, ניט בלויז די מענטשהייט. איך האָב דאָס ניט בלויז אַרענגעלייענט, נאָר בפֿירוש אַרויסגעלייענט פֿון סלאָוועסעס צעווייטיקטע עסייען — דאָס געשריי, דאָס „געוויין־געזאַנג“ פֿון אונדזער דור.

* * *

ער האָט געהאַלפֿן אונדז אַרויסאַנטפלעקן דעם זייער קאַמפּליצירטן אמת, געהאַלפֿן מאַכן דעם אומפֿאַרמינדלעכן חשבון־הנפֿש, געהאַלפֿן גאַנץ בלייבן אין אַ צייט ווען פֿון מענטשן איז געוואָרן שערבלעך.
און אַט אַזוי גייען מיר, פּרצעס שבת־יום־טובֿ ייִדן, נאָך אַלץ, אָבער אַפֿט מיט שווערע געמיטער און שווערע הערצער, אַפֿט פֿילן מיר ווי מיר וואָלטן געווען די לעצטע בני־מסדה פֿון ייִדישן וואָרט, אָבער אַקוראַט ווי זיי, פֿילן מיר, אַז ניט וויכטיק איז, צי מיר אַליין וועלן גוֹבֵר זיין. די מעשים אונדזערע אין געראַנגל פֿאַר וועלט און פֿאַלק האָבן גוֹבֵר געווען, אונדזער ייִדיש וואָרט האָט גוֹבֵר געווען, וועט שוין ניט לאָזן דאָס פֿאַלק צוריק ווערן ווי ס'איז געווען, איידער מענדעלע האָט מיט 106 יאָר צוריק אַנגעשריבן „דאָס קליינע מענטשעלע“.

חיים סלאָוועס האָלט ערשט אין מיטן פֿון זיין שאַפֿן. זינער איז גע־ווען אַ שווערער און אַ פּענאַלער וועג פֿון שאַפֿן, צו מיטן אַ יודע־קריסטלעכן מעטאָדאָר, אין גניסט פֿון עקומעניזם, אַ וויאַ דאָלאָראַסאַ פֿון יצירה — אָבער אַ כּסדרדיקער באַרג־אַרויף.
די לעצטע שורות פֿון „אין און אַרום“ לייענען זיך: „יעדע שאַפֿע־רישע טאַט איז — קאַמף. קאַמף מיט זיך, אין זיך און אַרום זיך. די שווערסטע שלאַכט איז די, וואָס דאַרף נאָך ערשט אויסגעשפּילט ווערן. דאָס וויכטיקסטע ווערק, פֿאַרן שרייבער, איז דאָס, וואָס דאַרף נאָך ערשט ווערן געבוירן“.

ווי שווער עס זאָל ניט זיין דער געראַנגל מיט זיך און אַרום זיך — און דער שרייבער איז בטבֿע פֿאַרשאַלטן, אָדער געבענטשט, מיט אַ בדמיך חיי — ווינטשן מיר חיים סלאָוועסן, און דערוואָרטן פֿון אים, נאָך אַ סך „וויכטיקסטע“ ווערק, איינס „וויכטיקסטער“ פֿונעם אַנדערן.

* * *

שרייבנדיק וועגן דעם ערשטן בוך לידער פֿון נעלי זאַקס — „אַ די קווימענס“ — האָט סטיפֿען ספּענדער, דער ענגלישער פּאָעט און קרי־טיקער, געזאָגט:

„איך הייס דעם לייענער לייענען דאָס בוך, מחמת עס לערנט אונדז דאָס וואָס — מער פֿון אַלע אַנדערע עלעמענטן אין דער מאָדערנער גע־שיכטע — מיר מוזן פֿאַרשטיין: דעם קאַשמאַר און דאָס ווידערגעבורט“.

7

די געמאָ-טעמע אין דער יידישער פֿאַלק-שאַפֿונג

מיר פֿאַרמעסטן זיך ניט אויף אַן אויסשעפלעכער אַרבעט.
מיר ווילן בלויז נעמען דעם ליענער אויף אַ שפּאַציר — אין אַ שאַטן-
אויסגעבעטן וואַלד, ווי פּרץ וואַלט געזאָגט — אויף אַן אומהיימלעכן שפּאַ-
ציר. זאָלן מיר זיך פֿילן שולדיק? דאַכט זיך, אַז ניין.

רוטע פּופּס הייבט אַן איר זאַמלונג „דאָס ליד פֿון געטאַ“ (יידיש
בוך, וואַרשע, 1962) מיט אַ ליד פֿון שבע גלאַז-ראַזנבלום (פֿון ראַדאַשיץ,
געווען אין לאַדישער געטאַ, שפּעטער אין אוישוויץ — און אין שטוט-
האַף-לאַגער. אַ שאַד, וואָס ר. פּופּס דערציילט אונדז ניט וועגן גורל פֿון
שבע גלאַז-ראַזנבלום). אין דעם ליד „נישט מײַן שולדי די טרויער-לידער“
שרייבט די דיכטערין:

נישט מײַן שולדי די טרויער-לידער,
נישט מיר איז ליב אַזוי צו שרײַבן.
איך לייג אַוועק דעם קאַפּ אַ מידע,
אַנגעלאָדן פֿול מיט לײַדן.

דאָס ווײַן-געזאַנג איז נישט מײַנס,
סײַהאַט אַ צײַט געזאַנג געבוירן,
גרויע, שוואַרצע, טויבע טענער
האַבן דורכגעקערעכצט דורך לאַגער-מויערן...

א. א. 11.

פֿונדעסטוועגן, איז אונדזער שפּאַציר גאַרנישט אַזאַ אומהיימלעכער:
אַז מען קוקט זיך אָפּגעהיט אַרום — זעט מען ליכטפּאַסן צווישן די
שאַטנס; אַז מײַהערט זיך זאַרגעוודיק צו — הערט מען דעם ברום פֿון
האַפּענונג צווישן טרויער; אַז מײַאַטעמט פֿאַרזיכטיק אײַן דעם אַרום —
דערשפירט מען ווי צווישן די שקעלעטן און שברײַמענטש גייט אויף
דער גאַנצער מענטש.

דער סך-הכל: אַן אַנקלאַג קעגן דער רישעות און אַ טיפּער גלויבן
אין מענטשן. פֿאַרקערט: סײַקאַן זיך באַקומען אַ שפּאַציר, וואָס פֿון אים
גייט אויף אַן אַטעם פֿון שטאַלץ פֿאַר דער קדושה און פֿאַר דער גבורה
פֿון פֿאַלק.

אייגנטלעך, איז דאָס די פּונוה פֿון אונדזער שרײַבן: מיר ווילן באַ-

וויזן ווי די ליטעראַטור האָט דעם פֿאַלקמענטש געטרייט, גערעדט צו זיין געמיט, אים געוועקט צו העלדישקייט, צו ווידערשטאַנד און נקמה.

א.

די געטאַטעמע אין דער ייִדישער ליטעראַטור האַלט ערשט בנים אָנהייב. ניט קוקנדיק אויף דער ריזיקער געטאַליטעראַטור, וואָס איז שוין ביז איצט געשאַפֿן געוואָרן, שטייען מיר נאָך אַלץ בנים אָנהייב. עס איז ריכטיק און אומפֿאַרמנדלעך אַזוי. דער פֿאַרנעם פֿון חורבן איז אַזאַ אומגעוויינלעךער, אַז זיין עכאַ וועט זיך קיינלעך איבער דורות ייִדיש לעבן און שאַפֿן. ווען דאָס גאַר גרויסע ווערק וועט געבוירן ווערן, קען קיינער ניט וויסן. אַפֿשר וועט דאָס גאַר גרויסע ווערק גאַר זיין דער קאַ- לעקטיווער סך-הכל, וואָס וועט זיך באַקומען פֿון דורות שעפֿערישקייט, ערשט מיט מייִודע וויפֿל יאָרן, אָדער אַפֿילו דורות, שפּעטער.

טייל טראַכטן, אַז באַגלויבט שרעקן וועגן חורבן קענען בלויז די וואָס האָבן אים דורכגעמאַכט, בלויז די, וואָס האָבן אויף זייער אייגן לייב און נשמה געפֿילט די נגישות און די עינויים פֿון געטאַ און קאַנצענטראַ- ציע-לאַגערן. אמת, אַז מיר וואָס זינען „אין טרעבלינקע ניט געווען“ קע- נען בלויז מיט דרך-אָרץ, באַשיידנקייט און מיט אַ געפֿיל פֿון אַ נאַציאַ- נאַלן יראַת-הכבוד ליענען, און זיך צאַפֿלען בעתן ליענען, די ווערק פֿון די וואָס זינען דאָרט יאָ געווען — קאַצענעלאַגען, רינגעלבומען, די טאַגביכער, שניעוויטשן, ירחמיאל בריקס, מרדכי געבירטיג און אַזוי פֿיל אַנדערע. אָבער מיר קאַנען דאָך באַינן אַפֿן ניט אָננעמען די מאַס, אַז נאָר די, וואָס זינען געווען אין געטאַ קענען אַרנטלעך און איבער- צינגנדיק וועגן דעם שרעקן, יאָ, מיר האָבן גענוג באַרעכטיקטע טענות צו דער ייִדישער ליטעראַטור איבער דער וועלט, אַז זי האָט אַפֿשר ניט גענוג, בעיקר אין די 40ער יאָרן, רעאַגירט אויפֿן חורבן (און אַפֿשר ניט באַציט זיך דאָס, דער עיקרשט, צו דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמע- ריקע, די איינציקע, וואָס איז פֿיִדש ניט געווען אין מיטן חורבן). אָבער — די גאַנצע ייִדישע ליטעראַטור איבער דער וועלט האָט זיך געקאָר- טשעט פֿון ווייען, פֿון פּיין און יסורים, ווען דער היטלעריזם האָט גע- שניטן אַבֿרים פֿון דעם פֿאַלקס גוף אין דער נאַצי-פֿאַרפֿלייצטער איראָפּע. אָננעמען דעם צוגאַנג מיינט, ביז אַ באַשטימטן גראַד, לייקענען אין אַ תּוּכיקן שטריך פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור במשך אַלע אירע מדרגות פֿון אַנטוויקלונג — איר אַלוועלטלעכ, איר אינטערלענדישן כאַראַקטער. דאָס וואַלט געמיינט אַפֿפֿרעגן אַ היסטאָרישן פֿאַקט, וואָס איז איינטימלעך דער ליטעראַטור — דאָס איבעררופֿן זיך, דער פּסדרדיקער הין-און-צוריק דיאַלאָג, וואָס איז אָנגעגאַנגען און גייט אָן, צווישן די ייִדישע ליטעראַטורן אין פֿאַרשיידענע לענדער. דאָס מיינט ניט מינימי- זירן די שרעכערס וואָס זינען געווען עדי-ראַיה פֿון דעם חורבן. עס

האַט קיינער ניט געקענט אזוי אויפֿרײַסן ווי קאַצענעלסאָן האָט דאָס געטאָן אין זײַן „ליד פֿון אויסגעהרגעטן ייִדישן פֿאַלק“. אָבער קאַצענעל-סאָנס יערעמיאַדע, זײַן שניידנדיקער איכה, וועט זיך קייקלען ווי אַן איי-ביקע טרער דורך דעם ייִדישן פֿאַלקס-שאַפֿן, וועט באַווירקן יעדן איינעם וואָס וועט ווען עס איז שילדערן דעם חורבן, און קען — מיר זאָגן, קען — אַ געלײַטערטע, אַ דיסטילירטע דערגרייכן נאָך מער קינסטלערישע השלמה אין דער פּען פֿון אַ ייִדישן קינסטלער אַ דור-צוויי שפּעטער.

אמת: קיינער, קיינער „פֿון דרויסן“ קאָן ניט דערגראַבן זיך צום תּהום יסורים פֿון אונטערנאָנג און ניט דערהייבן זיך צום געלײַטערטן גלויבן אין איבערלעבן און אויפֿגאַנג, ווי אברהם סוצקעווער אין „די פֿעס-טונג“ און „געהיימשטאַט“ (— אזויפֿיל אורליכט אין תּהו ובהו חושך פֿון סוף!). אָבער דווקא פֿון סוצקעווערס „פּינן וואָס מוז פֿאַרוואַנדלען זיך אין שײַן“ גייט אויף דער רוף צום „מאַרגנקינד“ אַריבערצושפּרייזן דעם „שטח וואָס פֿאַראייניקט“ וואָס „טיילט אונדז אָפֿ“.

ווער ווייטט, וואָס דאָס „מאַרגנקינד“, אַ דור צי צוויי שפּעטער, וועט אויף סוצקעווערס חושך-ליכטיקער „געהיימשטאַט“-ערד באַשאַפֿן.

ב.

ווען מיר פּרוּווּן מאַכן אַ סך-הפל וועגן דער חורבן-ליטעראַטור אין ייִדיש, שײַלט זיך אַרויס איין בולטער פֿאַקט: דער סכּום פֿון ליטעראַרישע שאַפֿונגען וועגן דעם חורבן אין ייִדיש איז גרעסער ווי דער סכּום פֿון אַלץ, וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן וועגן דער היטלער-קאָמאַטראַפֿע אין אַלע שפּראַכן צוזאַמענגענומען, העברעיִש אַרײַנגערעכנט. דער פּשוטער ענטפֿער קאָן זײַן, אַז דאָס האָט זיך גענומען פֿון דעם וואָס דער ייִדיש-רעדיקער טייל פֿון פֿאַלק איז געווען דער, וואָס האָט צום מיינסטן געליטן פֿון חורבן און ער איז געווען דער שעפֿערישסטער, דער אַרטיי-קולירנדיקסטער טייל פֿון פֿאַלק.

דער פֿאַקט באַשטעטיקט אָבער פֿון דאָס נײַ, אויב אַזאַ ווידערבאַ-שטעטיקונג איז בפּלל נייטיק, די זעלטענע וויטאַליטעט און די פֿאַלק-נאַענטקייט פֿון דער ייִדיש-ייִדישער ליטעראַטור, אין אַ צײַט ווען דעם פֿאַלקס לעבן איז געלעגן אויף דער וואַגשאַל, ווען אַ טרייסט איז גע-ווען נייטיק, ווען מען האָט באַדאַרפֿט מאַביליזירן דעם פֿאַלקס כּוח אין קאַמף קעגן פֿאַשיזם — איז אים די געטרײַסטע פֿון זײַנע געטרייע, די „פֿירשפּרעכערין“ אין משך פֿון די לעצטע הונדערטער יאָרן, די ייִדישע ליטעראַטור, מאַמעדיק און „זאָג ניט קיין מאַל“-דיק בנגעשטאַנען און אַנטקעגנגעקומען, געווישט די טרער, מיטגעגאַנגען אין קאַלך-אויבן און גערופֿן צום ווידערשטאַנד.

ג.

א גאנץ פֿאָלק האָט געשריבן.

עמנואל רינגלבלום קאָן זיך ניט אָפּווינדערן פֿון דעם דראַנג, פֿון דער איבערלעכער באַדערפֿעניש וואָס האָט אַרומגעקאַפט די פֿאַלקמענטשן צו שרייבן, ווי זיי וואַלטן געוואָלט איבערלאָזן פֿאַר די דורות דעם צער און דעם ווייטיק און דעם פֿאַרלאַנג נאָך נקמה, וואָס האָט זיי אַרומגענומען, ווי זיי וואַלטן זיך אַליין געוואָלט אַרענוועבן אין די מאַרגנדיקע דורות אַרײַן.

איליאַ ערענבורג האָט פֿאַרצייכנט אויפֿשריפטן אויף תּפֿיסה־ווענט, וואָס קלינגען ווי צוואות אויף דורות, ווי לעצטמינוטיקע עכאָס וואָס וויברירן און ווערן ניט שטיל, ווי לעצטע קליין־קאָליבערדיקע קוילן גע־צילט אין שוואַ. שרייבט הענעך האַפּמאַן (ביאָליסטאָקער תּפֿיסה, יולי 18, 1943): „איך בין דער לעצטער ייד אין טורמע, איך וועל באַגעגען גען דעם טויט מיט אַן אויפֿגעהויבענעם קאַפּ. זײַט זיך נוקם פֿאַר מיר.“ און יהודה שעכטער (לאַדזשער טורמע, אויגוסט 28, 1943): „איר, וואָס קומט נאָך אונדז, פֿאַרגעסט אונדז ניט. זיי האָבן פֿאַרגאַסן אונדזער בלוט און דאָס בלוט פֿון אונדזערע קינדער. נעמט נקמה פֿאַר אונדז.“

שרייבנדיק וועגן די פֿאַלקמענטשן, וואָס האָבן מיט אים מיטגעאַרבעט ביים זאַמלען מאַטעריאַלן פֿון געטאַלעבן (אין דער פֿאַרשטעלטער „עונג־שבת“־גרופּע וואָס ער האָט געשאַפֿן), כאַראַקטעריזירט זיי עמנואל רינגל־בלום מיט די ווערטער: „אַלע האָבן געהאַט די פֿאַרשטענדעניש פֿאַר דער וויכטיקייט פֿון דער אַרבעט. מען האָט פֿאַרשטאַנען ווי וויכטיק עס איז פֿאַר די צוקונפֿטיקע דורות עס זאָל פֿאַרבלייבן אַ שפור פֿון דער טראַגעדיע פֿון די פּוילישע יידן...“ (ז. 223, „נאַטיצן“) און: „אַפֿט מאָל באַ־ווונדערט מען ווי אַזוי די שרייבער גיבן איבער מיט אַן עפּישער רואיקייט די טראַגישסטע פֿאַקטן פֿון זייער שטעטל. דאָס איז אַ רואיקייט פֿון בית־עולם, אַ רואיקייט, וואָס נעמט זיך פֿון שווערע לידן און רעזיגנאַציע נאָך די דאָזיקע לידן. אַזוי רואיק קענען שרייבן מענטשן, וואָס ווייסן, אַז פֿון אַ דײַטש קען מען אַלץ דערוואַרטן. עס איז זיך גאַרנישט צו ווײַן דערן איבער די אַפּגעטוענע גוואַלדטאַטן“ (נאַטיצן, ז. 330).

אַזוי פֿיל איז געשריבן געוואָרן אין די געטאָס, אַז לערקע ראָזענ־בלום פֿון קאָוונער געטאָ דערקלערט אין אַ ליד „לפֿכּוּד דער גראַמען־פֿאַבריקאַציע אין געטאָ“: „אַ טומל, אַ האַרמידער — / יעדער שרייבט אין געטאָ לידער, / פֿון באַגינען ביז גאַר שפּעט / יעדער מיינט ער איז פֿאַעט.“ צום סוף פֿון איר ליד בעט זיך לערקע ראָזענבלום: „זעט, רבותי, כּוועל אַנך בעטן, / זאָגט די שרייבער און פֿאַעטן: / קאַליקעס האָבן מיר אַ סך — / קלייבט זיך אויס אַן אַנדער פֿאַך.“

אין זײַן נאָכבאַמערק צו דעם ליד, שרייבט שמערקע קאַטשערגינסקי (פֿון וועמעס זאַמלונג מיר האָבן דאָס ליד ציטירט) „אין די געטאָס (באַ־

זונדערס, לויט אונדזער מיינונג, אין ליטע) האָבן יעדן זייער אַ סך גע-
שריבן. ניט געגלייבט, אַז זיי וועלן אַליין דערלעבן, האָבן די יעדן גע-
וואַלט כאַטש לאַזן וויסן דער וועלט, וואָס מיט זיי איז פֿאַרגעקומען.
ליידער זינען צו אונדז דערגאַנגען בלויז קליינע שפּליטערס פֿון דעם,
וואָס עס איז אין די געטאָס געשאַפֿן געוואָרן“.

פֿון רינגעלבלומס „נאַטיצן“, פֿון בער מאַרקס כתבֿים און פֿון אַנדערע
קוואַלן וויסן מיר, אַז דער פֿאַרלאַנג — אַ קאָמפּולסיווער פֿאַרלאַנג! —
צו שרייבן און צו פֿאַרצייענען איז בשום אופֿן ניט געווען באַגרענעצט,
ווי ש. קאַטשערגינסקי מיינט, בלויז צו דער ליטע.

זייער סענסיטיוו האָבן די שוועסטער העניע און אילע קאַרמעל (אין
דעם לאַגער האַסאָג אין ליעפּציג, 1944) רעאַגירט אויף דעם נאָמען פּראַק-
טיע דימיטרוק, וואָס אַן אַרעסטירטע רוסישע מיידל, וואָס איז געזעסן
אין צעל פֿאַר זיי, האָט מיט אים פֿאַרשריבן די ווענט. אין אַ ליד „אַ
שפור אויף דער וואַנט“ (איבערגעזעצט פֿון פּויליש — דוד ספּאַרד)
שרייבן זיי:

פּראַקטיע דימיטרוק, פּראַקטיע, פּראַקטיע!
האַסט פֿאַרשריבן מיט דיין נאָמען אַלע ווענט.
צי טוט דיר וויי, וואָס דו וועסט סתם אַזוי פֿאַרבלען
און ווילסט דורך עמעצן כאַטש זיין אַמאָל דערקענט?

דו ווערסט זיך, עס זאָלן נישט פֿאַריבער דינע יאָר
אין גאַנצן אָן אַן עכאָ, אַזעלכע איבעריקע און אַזעלכע פֿריע,
און ווילסט, עס זאָל נאָך דיר פֿאַרבלייבן כאַטש אַ שפור —
פּראַקטיע דימיטרוק, פּראַקטיע, פּראַקטיע...

ווי גוט כּיפֿאַרשטיי דיך, רוטיש מיידל מיין
מיט דעם שמעקנדיק-גראַציעזן נאָמען פֿון אַ ליליע.
ווי גוט איך קען דיך, ווי נאָענט כּיפֿיל דיין פֿיין —
פּראַקטיע דימיטרוק, פּראַקטיע, פּראַקטיע...

(פֿון דער רוטע פּופּס זאַמלונג)

ווינט אויס, אַז דעם פֿילן סכּום פֿון דעם וואָס איז פֿאַרשריבן גע-
וואָרן האָבן מיר ניט און וועלן מסתמא קיין מאָל ניט האָבן, ס'רובֿ מאַ-
נוסקריפטן זינען פֿאַרפֿאַלן געוואָרן, אָבער אַפֿילו פֿון דעם וואָס איז
פֿאַרברליבן גייט אויף די ליינדיקע און געלייטערטע נשמה פֿון פֿאַלק,
וואָס צאַפֿלט זיך, פֿאַרגייט זיך אין יסורים, פֿאַרצייענט ניכטער און מיט
טרוקענע אויגן, שילט, וואַרט אויף אַ ישועה, לאַזט ניט דורך די געלעגנ-
הייט אַפּצוהוּקן פֿון שונא, האַפֿט אויף נקמה און גלייבט אין דערליי-

זונג אין די סאמע שווערסטע, אוממעגלעכסטע, פֿינצטערסטע רגעס. עס באַקומט זיך, אַפֿשער קלאַרער ווי ווען עס איז פֿריער, מחמת דער הינטער־גרונט, די היסטאָרישע ציקלאַראַמע, איז אַזאַ פֿינצטערע, געזען אין שפּן פֿון אַ בליץ, די קווינטעסענץ פֿון דעם פֿאַלקס פּסיכיק — דער אַלט־ייִדישער סינטעז פֿון ביטערניש און בטחון, פֿאַרלוירנקייט און פֿאַרגלויבט־קייט, יאוש און דאָס קענען אויסלאַכן דעם יאוש, „ראַטעוועט“ און „אני־מאמי“.

ד.

ווען מע בלעטערט די פֿאַרשיידענע זאַמלונגען פֿון געטאָ־לידער (און מיר וועלן בעיקר זיך אַפּשטעלן אויף די לידער, און אויך דאָס בלויז שונעל); בינעם העלער — „דאָס ליד איז געבליבן“; רוטע פּופּס — „לי־דער פֿון געטאָ“; שמערקע קאַטשערגינסקי — „לידער פֿון געטאָס און לאַגערן“, און אַנדערע, וואָס שליסן אַינן אי פֿאַלקלידער פֿון אומבאַוווס־טע מחברים, אי לידער וועמעס מחברים זיינען באַקאַנט, און אַפֿט לידער פֿון דיכטערס וואָס האָבן אַ נאָמען אין דער ייִדישער ליטעראַטור — שייִלן זיך אַרויס עטלעכע פּוילדיקע שטריכן.

אין דעם אַרײַנפֿיר צו זײַן זאַמלונג שטעלט שמערקע קאַטשערגינסקי די פֿראַגע, צי מע האָט באַדאַרפֿט אַלץ צונויפֿזאַמלען, אַלץ פֿאַרצײכע־נען, און קומט צום ריכטיקן ענטפֿער, אַז אַלץ וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן, ווי נאַכמאַכעריש עס זאָל ניט האָבן געווען, איז ווערט געווען צו פֿאַר־היטן. די מאַס איז אַ ריכטיקע, מחמת יעדעס ליד, אַפֿילו דאָס פֿרימי־טיווסטע, דעקט אויף און פֿאַרהיט פֿאַר אונדז אַ ווינקל, אַן אויסדרוק, אַן אַפֿקלאַנג פֿון אַ קרעכץ, אַן אַפּשפּריץ פֿון אַ געדאַנק אין שאַטן פֿון אונטערגאַנג און אויסגאַנגלאַזיקייט.

אַ גרויס אַרט פֿאַרנעמען די פֿאַראַדיעס. אַ סך אַלטע פֿאַלקלידער זיינען פֿאַראַדירט געוואָרן און צוגעפּאַסט געוואָרן צו נײַע געשעענישן. אַבער פֿאַלקלידער אין פֿאַרשיידענע נוסחאות זיינען געוויינטלעך ניט קיין זעלטנקייט — זיי גייען איבער בעל־פה פֿון דור צו דור און פֿון געגנט צו געגנט, און נעמען געוויינטלעך אַן דעם קאַלאַריט פֿון אַרט און פֿון צײַט. וויכטיקער זיינען פֿאַר אונדז די קינסטלערישע לידער וואָס מע האָט אויף זיי געשאַפֿן פֿאַראַדיעס. וואַרשאַווסקיס „אויפֿן פּריפעטשיק“ האָט זיך באַוווּזן אין קאָוונער געטאָ (לויט רוטע פּופּס איז דער מחבר געווען אַבֿרהם אַקסעלאַד, לויט קאַטשערגינסקי — וויסנעצעסקי). ניט נאָר איז דער נײַער טעקסט געשריבן געוואָרן צו דער מעלאָדיע פֿון אַלטן ליד, נאָר דער ריטם פֿון וואַרשאַווסקיס שורות איז פֿאַרהיט גע־וואָרן, כאַטש די טעמע איז אין גאַנצן אַן אַנדערע. דער געטאָ־דיכטער האָט זיך אָנגעשפּאַרט אויף דער פּאַפּולעריקייט פֿון וואַרשאַווסקיס ליד, זיך באַניצט מיט דער דעם און דעם ריטם פֿון ליד:

ביים געטאָ מויערל ברענט אַ פֿייערל
און די שרעק איז גרויס,
עס גייען יידעלעך פֿון די בריגאָדעלעך,
פֿון יעדן גיסט זיך שווייס.

אָוודאי איז דאָס ליד אַנדערש, אַפֿילו די אינעווייניקסטע גראַמען זײַ
נען נישטאָ בײַ וואַרשאַווסקין. וואָס האָט געפֿירט דעם שרײַבער גיכער פֿון
אַלץ איז די פֿאַמיליאַריטעט פֿון דער אַלטער פֿלי אין וועלכער ער האָט
אַרײַנגעגאַסן דעם נײַעם צער.

אַנדערש, אין גאַנצן, איז דאָס ליד „אַ מאַשין“ פֿון רויזע ווײַנריב,
פֿון דער לאַדזשער געטאָ. רוטע פּופּס, פֿון וועמעס זאַמלונג מיר ציטירן
דאָס ליד, דערמאָנט אין איר נאָכבאַמערק, אַז „דאָס ליד 'אַ מאַשין' —
[איז] זייער נאָענט צו מאַריס ראַזענפֿעלדס 'אַ מאַשין'... דאָס ליד איז
מער ווי זייער נאָענט. די שרײַבערין האָט געניצט דעם גאַנצן ראַזענפֿעלד-
טעקסט (מסתמא פֿון אויסנווייניק). דאָס ליד לייענט זיך אין גאַנצן ווי
בײַ ראַזענפֿעלדן, מיטן אויסנעם פֿון דעם וואָס די שורות זײַנען געבראַ-
כענע און קירצערע.

בײַ ראַזענפֿעלדן („סוועט שאַפּ“ און נײַט „אַ מאַשין“ ווי רויזע ווײַנריב
האָט געדענקט):

עס רוישן אין שאַפּ אַזוי ווילד די מאַשינען,
אַז אַפֿט מאַל פֿאַרגעס איד אין רויש אַז איד בײַן.

בײַ רויזע ווײַנריב:

עס רוישט אַזוי ווילד
אין „רעסאַרט“ די מאַשין,
אַז אַפֿט מאַל פֿאַרגעס איד,
פֿאַרגעס ווער איד בײַן.

דאָ און דאָרט בײַט זי אַ וואָרט: אַנשטאַט „פֿאַרוואָס און פֿאַר ווע-
מען“ — „פֿאַרוואָס און פֿאַר וועלכן“. נאָר אין מיטן ליד גיט זי פּלוצעם
אַריין אַן אייגענעם פֿערן:

איד בײַן אַ מאַשין, אַ מאַשין, אַ מאַשין,
איד קלאַפּ מיט דעם האַמער,
איד שטעך מיט דער אַל.
היי שנעל, היי שנעל אַן אַטעם,
אַן רג,

אהער און אהין,
 אהין און אהער מיט דעם אייזן,
 מיט דער שער,
 און קלער, און קלער.

פֿאַרשטייט זיך, אַז דער פֿערז האָט שוין נישט דעם ראָזענפֿעלדישן
 אָטעם און ריטם. ס'איז אויך אינטערעסאַנט, אַז די שרייבערין באַניצט
 זיך מיט די מכשירים פֿון צוויי פֿאַכן — שוסטעריי (האַמער, אָל) און שניי-
 דעריי (אַנזן, שער). משמעות, אַז אין דעם „רעסאָרט“ (פֿאַבריק אין לאַ-
 דזשער געטאָ) האָבן די דזשעטן געצווונגען אַרבעטן אי ייִדישע שניידערס
 און אי שוסטערס.

ה.

די טעמע פֿון די פֿאַלקלידער איז, נאַטירלעך, דאָס טעגלעכע לעבן
 אין געטאָ. די לידער, ווי פֿאַלקלידער בכלל, רעפֿלעקטירן און רעאַגירן
 אויף די געשעענישן געטריי, אוממיטלבאַר און דירעקט — צו מאָל זיי-
 גען דאָס טאַג-טעגלעכע געשעענישן, אָפֿטער הערט זיך דער אַלגעמיינער
 טרייער, דער צערפֿולער קרעכץ פֿון כלל. עס וואַרפֿט זיך אָבער אין
 אויג דער פֿאַקט, אַז אין די לידער איז נישטאָ קיין סימן פֿון דער דעגראַ-
 דאַציע, פֿון דער אַנטמענטשלעכונג צו וועלכע דאָס געטאָ-לעבן האָט זיי
 אויסגעשטעלט.

עס פֿילט זיך די זאַרג און די שטילע רעזיגנאַציע, אַפֿילו אין די
 לידער געשריבן פֿון קינדער:

ביי אונדז אין געטאָ איז גענוג ביטער,
 פֿון יעדן שאַס מען דערלאַנגט אַ ציטער,
 פֿאַסטנס שטייען ביי אַלע געטאָ-קאַנטן,
 ווי מיר וואַלטן געווען די גרעסטע אַרעסטאַנטן —

אַזוי זינגט עטע גורויטש, עלף יאָר אַלט, אין דער קאָווער געטאָ. און
 בעלאַ גורויטש (אַ שוועסטער?), 15 יאָר, אויך פֿון קאָווע, כאַפט אויף די
 זעלבע שטימונג, שוין מיט אַ טאַן פֿון פֿראַטעסט:

קאַלאַנעס, קאַלאַנעס	נאַר נישט קיין פֿרייע
אַן ריי, אַן אַן עק,	אין אייזלען און פֿערד.
נישט מענטשן, נאַר חיות	
פֿאַרפֿלייצן דעם וועג.	און ס'גייען און גייען
	אומענדלעכע רייען
ווי חיות באַהאַנדלט,	פֿון ברואים, וואָס ווערן
אין חיות פֿאַרוואַנדלט,	ווי מערדער באַוואַכט.

די 12-יאָריקע קיילע עפֿראָן, פֿון דער ווילנער געטאָ, באַקלאַגט צאָרט
און צעווייטיקט איר ווילנע:

קלאַגט דער ווילנער אַלטער שולחויף,
פֿאַריתומט שטייט סטראַשונאַ גאַס,
און דאָס שיינדל — ווילנער קינדער —
ווערן ווייניק, דאָר און בלאַס.

זומפֿ און בלאַטע, ווילנער יידן,
ווילנער קינדער — נויט און פֿיין.
און די שרעק זי נאַגט אין האַרץ מיר —
וועט נאָך לעבן פֿאַר אונדז זיין?

די קליינע קיילע גענעראַליזירט דעם צער און דעם טרויער. זי דער-
מאַנט קיין איין מאָל ניט אין ליד דאָס וואָרט „איך“. זי זעט בלויז דעם
צער פֿון פֿלל — פֿון איר ווילנע. אַנדערש איז דאָס ליד פֿון 13-יאָריקן
יצחק פֿליישער, אין ראָזשישטש, בני לוצק. ער האָט, וויצט אויס, אי-
בערגעלעבט דעם גרויל פֿון דער שחיטה, ליגנדיק אויפֿן בוידעם:

ליג איך אויף דעם קאַלטן בוידעם,
ליג איך שפּעט בײַנאַכט,
נישט געגעסן, נישט געטרונקען —
ליג איך פֿאַרטראַכט.

די ברידער דערשאַסן, די שוועסטער פֿאַרלוירן,
אַרעס בין איך ווי די נאַכט;
דעם טאַטן פֿאַרנומען האָט די געסטאַפּאָ —
דריי פֿאַגראַמען שוין געמאַכט.

אוי, אוי, ברידערלעך! אוי, אוי, שוועסטערלעך!
וון איז איינער געביין?
סיאיז קאַלט צו ליגן; סיאיז שווער צו לעבן,
ליג איך און איך וויין.

„סיאיז שווער צו לעבן“ — דער עכאָ גייט דורך אַ גרויסע צאַל פֿון
די לידער. ק. ברענער פֿון קאַוונער געטאָ (אַ דערוואַקסענער, ניט קיין
קינד) איז מספּים מיטן קליינעם יצחקל פֿון ראָזשישטש:

צו גרויזאַס, צו שווער
ביסטו לעבן, פֿאַר מיר.

איך פֿיל, אַז איך זינק
 אין אָפּגרוּנט פֿון דיר.

און פֿון ביאַליסטאַקער געטאַ גייט אויף, אין עטלעכע נוסחאות, דאָס
 געשריי — „וואָס וועט פֿון אונדז ווערן?“ :

אין ביאַליסטאַקער געטאַ אַ געשריי,
 אין ביאַליסטאַקער געטאַ, ווי דאָס האַרץ טוט מיר וויי.
 מיר זיצן און קלערן, וואָס וועט פֿון אונדז ווערן,
 מען שלאָגט און מען פּלאַגט אויף דער גאַס
 מיט אַ לאַטע אויפֿן לאַץ.

(מחבר אומבאַקאַנט)

אַבער צוזאַמען מיט דעם לעבן פֿון אוממענטשלעכן צער און האַרצוויי,
 אין מיטן מעסערדיקן טרויער, פֿילט זיך אין די לידער אַ זעלטענע ליי-
 רישקייט, דער דינער הויך פֿון געלזטערטער פּיננפֿולער מענטשלעכקייט.
 דער עיקר איז די בענקעניש נאָך די אומגעבראַכטע — דאָס געפֿיל פֿון
 אומדערטרעגלעכער איינזאַמקייט און אַליינקייט :

אַ זאַגט מיר, וווּ זייט איר געבליבן,
 איר טייערסטע, וואָס מיר האָבן פֿאַרמאַגט ?
 אין אַ ווינטערדיקן מאַרגן, אַ טריבן
 האָט מען אייך גרויזאַם פֿאַריאַגט
 איבער פֿעלדער, איבער וועגן,
 אין גרויזאַמען עלנט און נויט,
 דאָס טייערסטע וואָס מיר פֿאַרמאַגן,
 געיאָגט אויף אַ שרעקלעכן טויט.

(מ. לייבאַוויטשע, דיגער געטאַ)

מיט זעלטענער צאַרטקייט זינגט אויס אַן אומבאַקאַנטער דיכטער אין
 אַשוויענטשים, 1943, זיין בענקעניש, אין אַ ליד „קום צו מיר“. די דינע,
 לויטערע פֿעדעם פֿון וועלכע דאָס ליד איז אויסגעוועבט, פֿאַרשאַרפֿן נאָך
 מער די טראַגיק :

כיבענק נאָך דיר,
 בייטאַג און ביינאַכט חלום איך פֿון דיר,
 קום צו מיר,
 כיבענק ווען כּיזע בלומען בליען,
 ווען טישמעקט דער בעז,

קליינע פֿייגל פֿליען
 אַרום דער נעסט.
 ס'לויפֿט די צייט בליק־שונעל,
 מיין געדאַנק — פֿול מיט באַנג,
 און מיין טרוים דאָך הער —
 הער מיך דו: קום צו מיר,
 כּיבענק נאָך דיר.

צוזאַמען מיט דער בענקעניש, ריכט זיך דורך דאָס געפּיל פֿון שולד,
 מחמת מען איז אַליין לעבן געבליבן, אין אַ ליד, וואָס ווערט צוגעשריבן
 צו מ. שענקער, אַ קאָמפּאָזיטאָר פֿון וואַרשע, „כּישעם זיך“, שרייבט ער:

איך שעם זיך פֿאַר דיר,
 ס'איז פֿינצטער מיין שעה.
 כּיהאַב דיך געשיקט צום טויט
 און איך בין געבליבן דאָ.

כּישעם זיך פֿאַר די ביימער
 ביים בערגל וואָס שטייען,
 די וואָס האָבן געהערט
 דינע לעצטע געשרייען.

(דאָס ציטירטע ליד פֿון מ. שענקער, געפֿינט זיך אי אין דער זאַמ־
 לונג פֿון ש. קאַטשערגינסקי (אַרײַנגעגעבן דורך ה. לייוויק) און אי אין
 דער זאַמלונג פֿון רוטע פּופּס. ה. לייוויק ציטירט, אין זײַן אַרײַנפֿיר צו
 דער קאַטשערגינסקי־זאַמלונג, וואָס לייוויק האָט רעדאַקטירט, די אויבנ־
 דיקע צוויי פֿערזן. ער ברענגט זיי ווי אַ בנישפּיל פֿון שולד־געפּיל בײַם
 מחבר. לויט די עלף פֿערזן פֿון דעם ליד, וואָס ה. לייוויק שליסט אַנן
 אין דער זאַמלונג, איז זײַן אָפּשאַץ, מסתמא, אַ ריכטיקער. אין דער רוטע
 פּופּס־זאַמלונג האָט דאָס ליד זעכצן פֿערזן. אין די לעצטע פֿינף פֿערזן
 הערט זיך שוין, ניט נאָר די שולד, נאָר אויך די קנאה, וואָס דער שרײַ
 בער דריקט אויס — „ס'איז דיר שוין בעסער פֿאַר מיר...“, „איך בין
 דיר מקנא, ס'איז דיר שוין גוט...“. די פֿינף פֿערזן ברענגען אַרויס אַלע
 גאַמעס פֿון דעם דיכטערס צעבראַכענעם געמיט: זעלברחמות, איינזאַמ־
 קייט, רעזיגנאַציע. ס'איז אונדז אַ ווונדער, צי ה. לייוויקן זײַנען באַקאַנט
 געווען די לעצטע פֿינף פֿערזן פֿון ליד. מסתמא ניט. ס'איז ניטאָ קיין
 שום סיבה צו טראַכטן, אָז ער זאָל זיי האָבן מיט אַ פּיוון אַרויסגעלאָזט.
 מער נאָך: ווען מע לייענט פֿאַרזיכטיק די לעצטע פֿינף פֿערזן פֿון דער
 ווערסיע אין דער רוטע פּופּס־זאַמלונג. לאָזן זיי טייל מאָל דעם איינדרוק,
 ווי זיי וואָלטן געווען צוגעשריבענע — אפשר ניט פֿון זעלבן מחבר.)

מיר האָבן באמת ניט קיין שום גרונט פֿאַר דער אויבערשטער השערה, אַחוץ אַ געפֿיל בנים לייענען).

ו.

אין מיטן פֿון דעם גרויל איז דעם פֿאַלק בניגעשטאַנען דער אַלט ייִדישער זעלבחזוק, די פֿיאיקייט צו לאַכן פֿון די צרות און צו לאַכן פֿון זיך אַליין. אַן אומבאַקאַנטער לאַדזשער מחבר חזקט אָפֿ פֿון דעם ברויט וואָס מען מוז עסן: „עסט מען ברויט, טרוקן טייג, / ס'איז טאַקע פֿבן, ס'איז טאַקע שייך, / ס'איז ווי אַ מיידל אויסגעפאַשעט, / נאָר עס פֿעלט איר אַ ביסל חן“. די שאַרפֿסטע פֿינלן פֿון דער סאַטירע גייען נאָ-טירלעך אויפֿן חשבון פֿון דעם יודענראַט, פֿון די קהלשע פֿאַרזאָרגערס. וויכטיקער נאָך פֿון די חזק-לידער זינען די לידער פֿון שטילן, לירישן געלעכטער — דער הומאָר ווי אַ שוץ פֿון די צרות, ווי אַ בליץ-אַפֿלייטער פֿון אומגליק. דזשעק גאַרדאָן פֿון ביאַליסטאַקער געטאָ דער-ציילט ווי זיי האָבן „בנים טראַגן די קלעצער פֿון איינעם אַ מאַדנעם געלאַכט“ און ער שטעלט די פֿראַגע: „מיר האָבן געלאַכט און פֿאַרוואָס?“ ער פֿרוווט ענטפֿערן:

מיר האָבן אַליין פֿון זיך געלאַכט
און חזק געמאַכט
ניט צו דערהערן אין האַרץ דאָס געוויין...

און ריקעלע גלעזער, גיט אונדז צו פֿאַרשטיין, סענסיטיוו און ראַ-פֿינירט, דעם זין פֿון געלעכטער. אין אַ ליד „דער ייִדישער געלעכטער“, געשריבן אין 1943, אין ווילנער געטאָ, דערציילט זי אונדז:

אויף יעדן טריט איז דאָ געפֿאַר,
אויף יעדן טריט אונדז דראַט פֿאַנאַר,
און מיר, מיר לאַכן אים —
דעם טויט אין אויג אַרײַן.

און אין דעם צווינג צום ליד, דערקלערט זי:

דער ייִדישער געלעכטער
האַט אין זיך אַזויפֿיל פֿיין.
ווען וויינען קאָן ניט העלפֿן,
לאַכט מען וויפֿל ס'גייט אַרײַן.
כאַטש ס'וויינט מיט ווייטיק פֿול דאָס האַרץ,
דער פנים אויסגעקרימט און שוואַרץ!
און מיר, מיר לאַכן,
כל זמן אונדז איז נאָך באַשערט.

און פדי נאָך מער פֿאַרטיפֿן און באַזיניקן דעם באַטנט פֿון געלעכטער, בנט די דיכטערין דעם רעפרעזן צום סוף פֿון ליד:

טאָ לאַכט־זשע, לאַכט־זשע, ברידער,
 כל זמן עס קלאַפט אַ גליד.
 דערשטיקט אין זיך דעם ווייטיק,
 כאַטש עס ברענט און בריט,
 זאָל איינער לאַכן קלינגען ווייט —
 פֿאַרהאַפֿט סיוועט קומען נאָך אַ צייט,
 ווען איר וועט לאַכן פֿונעם
 טיפֿסטן האַרץ אַרויס!

ז.

דער צער און די פֿאַרצווייפלונג זינען אָבער בלויז אַ טייל — אפֿשר, דער קלענערער טייל — פֿון דעם גיכט און טאָן, וואָס דרינגען דורך די לידער. די מחברים פֿון די לידער — אי די אַנערקענטע דיכטער און אי די פֿאַלקווינגערס — האָבן זיך אָנגעשפּאַרט אויף דער געשיכטע פֿון פֿאַלק און פֿון איר געלערנט, אַז ווי שווער די צייט זאָל גיט זיין, ריכט זיך דאָס פֿאַלק דורך און בלייבט לעבן, די רשעים וואָס האָבן שלעכטס געטאָן דעם פֿאַלק, דער עיקר — המן, ווערן אומצאָליקע מאַל דערמאָנט. גלייכצייטיק האָבן זיי זיך, אין מיטן חושך, געצויגן צו דעם מאַרגן, געזוכט זיך אין אים אַינפֿעדעמען, געגלויבט אין אים. זיי האָבן דעריבער געטראַכט — און געזונגען — אין נאַציאָנאַלע קאַטעגאָריעס, גיט יחידישע, מחמת אַ סך פֿון זיי האָבן געוויסט, אַז זיי אַליין וועלן גיט איבערלעבן.

עס באַקומט זיך, דעריבער, אַז דער טאָן פֿון האַפֿענונג דאַמינירט אַ סך לידער, און דער רוף צו נקמה און ווידערשטאַנד הערט זיך אין אַ גרויסער צאָל פֿון די געטאָט־פֿונגען. גיט שייך זוכן די באַוווּסטזיני־קייט פֿון אַ נאַציאָנאַלער אחריות אין יעדן ליד, אָבער די פֿאַרשטענדע־ניש אַז מען טראַגט אויף זיך אַ התחייבות צום פֿאַלק — אומבאַוווּסט־זיניק אָדער אונטערבאַוווּסטזיניק — גייט דורך דורך מינסטע לידער.

דער רוף „יידן, זייט זיך גיט מייאש“ ריכט זיך פֿסדר דורך. פֿתריאל ברוידאָס „משה, האַלט זיך“ —

משה, האַלט זיך, משה, האַלט זיך,
 גיט צעפֿאַל זיך.
 האַלט זיך, משה, פֿעסטער.
 משה, האַלט אויס,
 געדענק — מען דאַרף אַרויס.

— קלינגט אָפּ אין קאַטשערגינסקיס „יוגנט־הימן“ און אין געבירטיגס „יידן, זאָל זיך פֿריילעך, מיר האָבן זיי אין דרײַערד“ (מינוטן פֿון בטחון), און אין אַ ליד פֿון אַן אומבאַקאַנטן מחבר אין וואַרשעווער געטאָ, געזונג גען צום ניגון פֿון זמירות :

מע האָט זיי אין דרײַערד,
 מע האָט זיי אין דרײַערד,
 מע האָט זיי אין דרײַערד,
 מע האָט זיי אין דרײַערד,
 מע וועט זיי איבעלעבן,
 מע וועט נאָך דערלעבן.

די עטלעכע דערמאָנטע לידער קומען פֿון דרייַ ווינקלען — ווילנע (פּתריאל ברודאָ און שמערקע קאַטשערגינסקי), קראָקע (מרדכי געבירטיג), וואַרשע (דאָס לעצטע ליד).

אזוי קניקלט זיך דער ניגון פֿון האַפּענונג פֿון געטאָ ביז געטאָ. די בעטלערס פֿון וואַרשעווער געטאָ האָבן געזונגען דאָס ליד „די באַנע“ — „אוי, די באַנע, יאָ ניעכצע אַדדאָטש באַנע“.

און ווינטער :

יינגל, האַלט זיך, האַלט זיך דאָס גאַנצע לעבן.
 זע, דו זאָלסט די באַנע ניט אַוועקגעבן.
 יאָך וויל נישט אַוועקגעבן די באַנע.
 יאָך וויל נאָך עפעס גיטס דערלעבן.

(אַפּגעבן די באַנע, דאָס שפּיזקאַרטל, האָט געמיינט — שטאַרבן, ווייל די משפּחות האָבן געמוזט אַוועקגעבן די שפּיזקאַרטלעך פֿון די גע־שטאַרבענע).

אַט דער „יאָך וויל נישט אַוועקגעבן די באַנע“ איז געווען דער פּאַראָל וואָס האָט זיך געטראָגן מיט עקשנות און מיט סטירדעס איבער אַלע גע־טאָס, אַפֿילו איבער די קאַנצענטראַציע־לאַגערן. די האַפּענונג, אַז מ'וועט איבערלעבן האָט דורכגעשניטן דעם אוממענטשלעכן חושך פֿון ייִדישן לעבן אונטער די נאַציס, אין צענדליקער פּאַרשיידענע ווערסיעס — ליריש, אויפּפּאַדערנדיק, עפּיש, סימבאָליש האָט זיך די האַפּענונג, ווי אַ זילבער־נער פּויגל, געטראָגן איבער די וואַלקנס און רויכן פֿון די געטאָס.

אין אַ ליד צו דער מאַמען, בעט זיך פּרץ חייט, פֿון קאָוונער געטאָ —

* פּויליש : „איך וויל ניט אַפּגעבן די באַנע“.

„מאַמעלע, / מאַמע, האָב מוט. / עס וועט נאָך זיין גוט.“ און דריי שוועס-
טער אין דינאָוערק-לאַגער, אין לעטלאַנד, טרייסטן:

נאַר, יידן, זייט מוטיק, פֿאַרלירט ניט די האַפֿענונג,
סיוועט פֿאַר אייך נאָך די זון אויך ווען געבן אַ שיין,
סיוועט נאָך פֿאַר אונדז ווען אַמאַל ליכטיק זיין.

און דער סענסיטיווער דיכטער פתריאל ברוידאָ פֿון ווילנער געטאָ, אין
אַ ליד וואָס איז זעלטן דין, לאַזט אַ קינד זינגען וועגן דעם צווינגל פֿון
וועלכן „עס וועט זיך צעבליען אַ בוים“:

אַוועק איז דער טאַטע
אין שטאַט אויף דער אַרבעט,
ער מוז אַזוי ווייט נעבען גיין,
ער וועט מיר היינט ברענגען
אַ פֿרישינקן צווייגל
מיט בלעטעלעך גרייניקע שיין.
נאָ, וועט עס אין רייניקן וואַסערל שטיין
און סיוועט זיך פֿון צווייגל צעבליען אַ בוים.

און אַן אומבאַקאַנטער מחבר אין דער קאָוונער געטאָ, פֿאַרזיכערט אונדז:

אַבער גאַט וועט געבן, מיר וועלן דערלעבן
צו קומען אין די אַלטע היימען;
יעדער צו זיין קאַמער, מאַשין און האַמער
און צו זיין קיך און קויען.

אַ ליד, אויך פֿון אַן אומבאַקאַנטן מחבר, וואָס איז געזונגען געוואָרן
אין אַ סך לאַגערן, דערציילט אונדז, וואָס די זונען-שטראַלן זאָגן אַן:

„איר וועט לעבן“ — זאָגן אונדז די שטראַלן —
„איר וועט לעבן, ניט פֿאַרלירט דעם מוט,
מיט דעם פֿרילינג קוועלן נייע קוואַלן,
הערט מיין רוף — עס וועט אַ מאַל זיין גוט!“

און פעסיע מאַיעווסקאַ (אַ פֿאַרטיזאַנעריין, מיר ווייסן ניט פֿון וואַנען)
טויטשט אויס דעם זין פֿון איר ליד:

אונדזער קול וואָס קומט פֿון ליידן,
אונדזער רוף וואָס קלינגט דורך פֿיין:

פאַר די קומענדיקע דורות
זאָל אַ שענער לעבן זײַן.

פסדר דערמאָנען אונדז די לידער, אַז דאָס רשעות איז ניט אויף איי-
ביק. א. ציפּקין, פֿון קאָוונער געטאַ בעט זיך :

נאָר האַלט זיך, נאָר שטאַרק זיך, דו, אייביקער ייד,
פאַרליר ניט דיין האַפֿנונג און גלויבן,
ניט אייביק איז שלעכט און ניט אייביק איז קנעכט,
ניט אייביק וועלן זײַן דיַינע לײַדן.

אויף דעם ענגפֿערט חנה הייטן פֿון דער שאַוולער געטאַ :

דעריבער, פריילעך און מוטיק
געגאַנגען, ניט געקלערט פֿון קיין זאָך!
ווייל ניט אייביק וועט זײַן פֿאַר אונדז פֿינצטער,
און ניט אייביק וועט זײַן פֿאַר אונדז נאַכט.

און אַ וואַרשעווער ייד מאַכט עס נאָך קאָנקרעטער, ער אַנטיציפּירט איציק
פעפֿערס „איך וועל נאָך אויף היטלערס קבֿר טאַנצן“:

לאַמיר זיך טרייסטן, די צרות פֿאַרגעסן,
עס וועלן די ווערעס נאָך היטלערן פֿרעסן,
בירי־בי, באַס, באַס, באַס,
בירי־בי, באַס, באַס, באַס.

די שוואַים, וואָס פֿירן אונדז דאָרט קיין טרעבלינקע,
זיי וועלן נאָך ווערן אין דער ערד איַנגעזונקען,
בירי־בי באַס...

מיר וועלן צוזאַמען נאָך אַרעם בײַ אַרעם
אס ירצה השם טאַנצן אויף דיַיטשע קבֿרים,
בירי־בי באַס...

דער טראַציקער „בירי־בי־באַס, באַס, באַס“ האָט טויזנט חנען. אַפֿשר
שטאַרקער נאָך, ווי דער טעקסט אַליין, פאַרזיכערט ער אונדז, אַז „מע וועט
זיי איבערלעבן“.

מערער נאָך און שטאַרקער זענען די לידער וואָס רופֿן צו ווידער־
שטאַנד און צו נקמה.

ח.

אויב עס איז געווען, און עס איז געווען, אַ טענדענץ צו הכנעה, צום שטילן, אונטערטעניקן איבערוואַרטן און איבערלעבן די קאָטאָסטראָפּע — האָט זי אין דער ליטעראַטור פּמעט קיין אויסדרוק ניט געפֿונען.

מיר האָבן ביז איצט אונטערגעשטרעבן די עלעמענטן פֿון פּנין, צער, האַרצווייטיק, צו מאַל — פֿאַרצווייפֿלונג, אָבער הכנעה איז אין ערגעץ ניט קענטיק. פֿאַרקערט, דער גרונט־טאָן פֿון די פֿאַלקלידער איז, צוזאַמען מיטן צער, דער פֿראַטעסט און דער גלויבן, אַז דאָס אומגליק וועט אַרײַ בער. אַפֿילו די לידער פֿון רעזיגנאַציע האָבן אַן אונטערטאָן פֿון בטחון. די טרער און דער וויגעשריי טראָגן אין זיך דעם אויפֿטרייסלערישן פֿראַ־טעסט און גוואַלד־געשריי קעגן דעם רשעות.

גרויס אין צאָל זינען די לידער, וואָס רופֿן צו נקמה און צו ווידער־שטאַנד. די נקמה־לידער פֿאַרמאַגן אַ ספּעציעלע קוואַליטעט — ניט די פּערזענלעכע נקמה אין שונא, נאָר גיכער די שטרעפֿ פֿאַרן מאַראַלישן פֿאַרברעך, פֿאַרן פֿאַרגאַסענעם בלוט, דעם אומפֿאַרמנדלעכן משפּט וואָס דאָס געוויסן מוז אַרויסטראָגן איבערן ביין.

מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט זיך אַן אַמעריקאַנער ראַבבּ געקלאָגט, הלאַמי מיר שטרעבן אונטער דאָס „ניט פֿאַרגעבן“ לגבי די נאַציס. ער האָט, דאָכט זיך, אונטערגענומען אַ פּערזענלעכן מחילה־אויספֿלוג קיין דזשטש־לאַנד. ביז אַ געוויסן גראַד האָט אויך ה. לייזיק, מיט זיין פּרוּוו אַנטקעגנ־צושטעלן קדושה צו העלדישקייט, און מיט זיין באַוווּסטן אַרטיקל וועגן „שאַבלאַן פֿון גבורה“ בעגירט דעם נאָראַלן באַטשט פֿון נקמה און ווי־דערשטאַנד (אגבֿ, ה. לייזיק האָט אויך קינסטלעריש אַפֿירמירט דעם זעלבן פּרינציפּ, ווען ער האָט אַנטקעגנגעשטעלט די מפּכיער צו די עשרה הרוגי מלכות און דערקלערט, אַז די לעצטע זינען אים נאַענטער).

ס׳איז היסטאָריש פֿאַלש, און אומנייטיק, צו פּרוּוו באַוווּזן, אַז דער פֿאַרלאַנג זיך נוקם צו זיין איז פֿרעמד דער נאַציאָנאַלער פּסיכיק פֿון ייִדישן פֿאַלק, דער מאַטיוו פֿון נקמה פֿאַר רשעות גייט דורך דער פֿרײַער און דער שפּעטערדיקער ייִדישער ליטעראַטור ווי אַן עטישער פּסק־דין.

די ייִדישע דיכטונג אין מיטלעלטער — קינות און סליחות (צווישן זיי סליחות, וואָס ווערן געזאַגט פֿון פֿרומע ייִדן ביז היינטיקן טאָג) און אַנדערע רעליגיעזע לידער זינען פּול מיטן רוף צו נקמה, מיט דער תּפֿילה צו גאָט, אַז ער זאָל ניט מוחל זיין די שונאים פֿאַר דעם פֿאַרגאַ־סענעם בלוט.

עס איז כּדאי זיך אָפּשטעלן אויף עטלעכע פֿון די סליחות און קינות, פּשוט כּדי אָפּצוואַרפֿן די טעזע וואָס „מע“ פּרוּווט אַנטוויקלען, ווער לגבאי און ווער לשבֿת, אַז אונטערטעניקייט, הכנעה און מחילה זינען „נאַטירלעכע“ (מיסטישע?) באַשטאַנדיטילן פֿון דער ייִדישער פֿאַלקפּסי־כּיק, אַז לייזן און גלאַרפּיקאַציע פֿון יסורים זינען אַן אויסדרוק פֿון

דער "ידישער נשמה". דער פֿאָקט איז, אָן ניט די פֿאַלק־טראַדיציעס פֿאַר־היטן און ניט די ליטעראַטורן — ניט די וועלטלעכע און ניט די רעלי־גיעזע — פֿריידיקן מחילה, אונטערטעניקייט און הכנעה, דער עיקר לגבי די שונאים פֿון פֿאַלק. הכנעה צו גאָט איז דאָ זייער אַ סך, אָבער זי קומט דאָ ניט אין באַטראַכט.

דער פֿניטן דוד בן משולם האָט געלעבט אין דער צייט פון ערשטן קרייצצוג. אין אַ רירנדיק געזאַנג (די באַרימטע סליחה „אלהים אל דמי לדמי“), בעט ער זיך: „גאָט דער אַלמעכטיקער! ניט פֿאַרשוויגן זאָל ווערן מנין פֿאַרגאַסן בלוט! פֿאַרגעס עס ניט מנינע מערדער, פֿאַדער עס פֿון מנינע פֿאַרוויסטער. זאָל די ערד ניט צודעקן דאָס בלוט פון מנינע קינדער, זאָל עס רינען און שפּריצן און זידן פֿאַר דינע אויגן.“

און נאָך דעם, ווי ער רעכנט אויס פרטימדיק די גרויליקע מעשים פֿון די מערדערס, די עינויים וואָס זיי האָבן אָנגעטאָן דעם פֿאַלק, פֿאַר־ענדיקט ער די סליחה מיט אַן אויפֿטראַג צום רבונג של עולם: „און דו זעסט דאָס און דו שוויגסט, דו גרויסער, דו שטאַרקער, דו גאָט פֿון נקמה?!“ דער פֿניטן קלונימוס בן יהודה (וואָס האָט געלעבט אין דייטש־לאַנד, אין צייט פֿון ערשטן קרייצצוג, 1096), אין דער סליחה „מי יתן ראשי מים“, וואָס ווערט געזאַגט תשעה באב) וואַרפט אַן אַרויסרוף צו גאָט: „אוי, גאָט, דו אַלמעכטיקער! אמת, גרויס איז דיין געדולדיקייט... ווי קאַנסטו אָבער אויך איצט רויק שוויגן און ניט אויסברעכן אין צאָרן, בעת יענע שפּאַטן און לאַכן. איז ער אַ גאָט — זאָל ער זיין שטאַרקייט באַווייזן!“ און אַן אַנדער זינגער בעט זיך: „אַ צאַרט בלימעלע האָט מען אין דער מוטערס שוויס דערשטיקט, דאָס קינד מיט דער מוטער אומגע־בראַכט — באַצאַל־זושע זיי פֿאַר זייער ווילדן רשעות, באַצאַל זיי פֿאַל פֿפּלים“. און אַן אַנדערע קינה מאַנט: „דו שטרענגער, אַלמעכטיקער קעניג איבער אַלע וועלטן! באַצאַל זיי וואָס גיכער, שנעל שיק זיי דעם בראַך. קער זיי אום צו סדום און עמורה.“

אין אַ סליחה וואָס ווערט געזאַגט עשרה בטבת, בעט זיך דער באַ־ווסטער פֿניטן אין דייטשלאַנד, אפֿרים בר יצחק, נאָך דעם ווי ער רעכנט אויס די רדיפֿות און די נגישות: אַ, גאָט! דו, גאָט פֿון נקמה, באַצאַל זיי פֿאַר זייערע מעשים, צעשטער זייערע האַפּענונגען, צעברעך זייער שטיין — אומגעזייער זאָל זיין זייער בראַך.“

און נאָך איינער פון די דייטשישע בעלי־פיוט, וואָס האָט דורכגעלעבט דעם צווייטן קרייצצוג, 1146, משה בן אליעזר הפּהן, פֿאַדערט אויף (אין זיין קינה „אַ קלאַג־ליד אויפֿן חורבן פֿון די יידישע קהילות אין דייטש־לאַנד“) זיין גאָט:

„... נאָך מיט דיין גרויסער האַנט
זאָלסטו אויסגיטן אויף זיי האָט און גרימצאָרן און שאַנד.

דערפֿאַר און דערפֿאַר, ווייל צו גרויס איז זייער פֿאַרברעכן,
 דערפֿאַר און דערפֿאַר, ווייל זיי האָבן מיך געטאָן שטעכן און ברעכן,
 משפט און נקמה זאָלסטו פֿאַר מיר, גאָט פֿון נקמה, נעמען
 און דעם צער פֿון יעקבס פֿאַרברענטע און געשענדטע זאָלסטו פֿאַרנעמען,
 זייער ליב זאָל זיין אָנגעלייגט, ווי אַ קרבן אין דיין האַנט —
 און דאָס גאַנצע הויז פֿון ישׂראל זאָל באַוויינען דעם בראַנד!

(יִיִדִיש פֿון י. י. שוואַרץ, „העברייאישע פּאָעזיע“ —

אַנטאָלאָגיע, זײַט 145)

פֿון דעם געזאַגטן דרינגט אַרויס, אַז דער עמישער אונטערטאָן און די
 מאַראַלישע באַזע פֿון דעם רוף נאָך נקמה איז: דאָס רשעות פֿון דער
 וועלט טאָר ניט בלייבן אומבאַשטראַפט. מער נאָך: עס איז די אויפֿפֿאַ-
 דערונג צו גאָט אַליין, וועמען דער פֿרומער ייד זעט ווי אַן אל רחום
 וחנוּן, אַז אין נאָמען פֿון זײַן רחמימדיקייט און דער געזעצמעסיקייט פֿון
 דער וועלט וואָס ער האָט באַשאַפֿן, מוז ער נקמה נעמען אין די וואָס פֿאַר-
 טיליקן די וועלט און ברענגען אום דעם מענטש.

פֿאַר אונדזער איצטיקער אַרבעט איז אינטערעסאַנט ווי, מיט הונד-
 דערטער יאָרן שפּעטער, אין טייל פֿאַלן — מיט קנאַפע 1,000 יאָר שפּע-
 טער, גייט דורך דער זעלבער מאַטיוו. אין די אויערן און אין די הערצער
 פֿון די יידן וואָס האָבן געלאָזט זייערע אויפשריפֿטן אויף די תּפֿיסה-
 ווענט און אין די לידער אין די געטאָס האָט אָפּגעקלונגען דער היס-
 טאָרישער עכאָ ניט נאָר פֿון די יסורים פֿון אַמאָל, נאָר אויך פֿון דעם
 נקמה-רוף פֿון דורות. דער רוף איז איצט, דער עיקר, געווענדט צום
 מענטש. געווענדט צו זיך אַליין, מער אַגרעסיוו, אַדרעסירט אָפֿט צו דער
 ביקס, צום אַקטיוון ווידערשטאַנד.

ט.

הייסט עס:

דער רוף צו נקמה, ווי אויסגעדריקט אין די געטאָ-לידער און אין
 דער געטאָ-ליטעראַטור בכלל, קוואַלט אַרויס פֿון דעם פֿאַלקס טיפֿן גלויבן
 אין יושר, אין דעם מאַראַלישן זין פֿון לעבן, וואָס טאָר ניט דערלאָזן,
 אַז דאָס בייז פֿון דער וועלט זאָל בלייבן ניט באַשטראַפט. עס איז דער
 עמישער דיין-וחשבוּן פֿון לעבן — דאָס געפֿיל פֿון געזעציקייט, דער אַל-
 טער גלויבן, אַז עס קאָן ניט האָבן קיין קיום אַ וועלט פֿון לית דיין
 ולית דיין.

אין די געטאָ-לידער איז דער אַנזאַג צו נעמען נקמה די צוואה וואָס

די, וואָס זענען פֿאַרטייליקט געוואָרן, האָבן איבערגעלאָזט פֿאַר די לע-
בעדיקע. אין אַ ליד, „מזן ברודער“ פֿון אַן אומבאַקאַנטן מחבר אין דעם
לאַגער אין קלאַגע, עסטלאַנד, לייענען מיר:

דו לעבסט ניט מער, מיין האַרץ, מיין טרייסט,
מיין לעבן און נחמה,
נאָר טישוועבט פֿאַר מיר דיין הייליק גייסט,
דיין בלוט, וואָס רופֿט: נקמה.

אין אַן אַנדער ליד, אויך פֿון אַן אומבאַקאַנטן מחבר, און אויך
אין זעלבן לאַגער (זאָל עס זיין פֿון זעלבן דיכטער? דאַכט זיך, אַז
ניין) הערן מיר אַן אַפֿקלאַנג פֿון נקמה־רוף:

יאָ, אומגליקלעכע שוועסטער, ברידער,
איר ליגט שוין שטום און רעדט ניט מער...
שוין ציטערן ביני אײַך קיין גלידער,
שוין רינט ביני אײַך פֿון אויג קיין טרער...

נאָר טיקוקן אויגן צוויי אַרויס
פֿון יעדער איינציקער נשמה:
פֿאַרגלאַצט פֿון פיין און ווייטיק גרויס,
וואָס רופֿט און מאַנט: נקמה.

און אַ פֿרומער ייד, ישראל שעכטער, פֿון באַרשטשיוו (געדרוקט אין
ספֿר־באַרשטשיוו, רעדאַקטירט פֿון נחמן בלומענטאַל, תל אַבֿיבֿ, 1960)
בעט זיך בנים רבונו של עולם:

באַצאָל זיי פֿאַר די טײַכן בלוט,
ווייל מען האָט געטראַגן דעם נאַמען ייד.

און ווינטער:

וויין דיין גבורה, דיין קראַפֿט, דיין כּוח,
מאָך אונדזערע שוואַים צו אַש און רויך.
שטעל שוין אָפֿ דאָס שעכטן און מאַרדן...
א. אַז. וו.

און אַן אומבאַקאַנטער מחבר אין קאָוונער געטאָ לאָזט איבער דעם
אַנזאַג צו בעמען נקמה צו זיין קליינעם זון. אין אַ אַ ליד, „שלאַף, מזן
זון, מזן קליינער“, בעט זיך דער טאַטע:

אָוועקגיין וועלן יאָרן,
וועסט ווערן שטאַרק און גרויס.
נקמה זאָלסטו נעמען
פֿאַר אונדזער בלוט און שווייט.
ליו-ליו-ליו.

דער רוף צו נעמען נקמה, ווי אַ טייל פון דעם חשובן מיטן שונא.
קניקלט זיך איבער אַלע געטאָס, רופֿט אויף צום קאַמף און ווידערשטאַנד.
די נקמה טראָגט אין זיך אַ פֿאַרניינינג פֿון דער מורא פֿאַרן טויט,
אַ באַשטעטיקונג פֿון לעבן, אַן אַפֿירמאַציע פֿון זעלבוערט :

גענוג שוין צו ציטערן איבערן לעבן דעם ביטערן,
וואָס איז ערגער צען מאָל פֿאַרן טויט,
גענוג זיך שוין קלאַמערן אין דעם לעבן פון יאַמערן,
פֿון שפֿלות, פֿון גייַסטיקן קויט.

זאָל קאָכן און זידן אויך דאָס האַרץ פון דעם יידן,
פֿאַר רחמנות איז מער ניט קיין צייַט,
אַנשטאַט זיפֿצן און קרעכצן, נאָך נקמה צו לעכצן,
נקמה פֿאַר נאַענט און פֿאַר ווייַט.

אַזוי זינגט דער פֿאַעט דיסקאַנט פֿון דער קאָוונער געטאָ. און פֿון
פשעמישל (נאָו., 43) ענטפֿערט ריינהאַרץ איססעל :

הערט! הערט! קולות, שטימען פֿון קינדער,
אָוועקגעלייגט ווי סטאַדעס רינדער,
בלוט אַרום און אומעטוס.
עס קאָכט, עס זידט, עס רופֿט!
נקמה! נקמה! נקמה!

אויף אַ מער ראַפֿינירטן אופֿן כאַפט אויף דעם רוף שמערקע קאַ-
טשערגינסקי (אין ווילנע):

מיר וועלן געדענקען דעם וויי און דעם מוט,
עס פֿיבערט אין גלי די נשמה.
קריץ אויס זיך אין האַרצן דרייַ ווערטער פון בלוט:
נקמה! נקמה! נקמה!

[אינטערעסאַנט, און גאַטירלעך, ווי נאַענט דער פשוטער פֿאַלק־מענטש
קומט צום זעלבן געפיל און כמעט צום זעלבן אַפֿקלייב פֿון ווערטער
און אימאַזשן, ווי דער ראַפֿינירטער קינסטלער.]

אין די אלע אויבנדערמאנטע אילוסטראציעס איז פֿאַראַן אימפּלי-
קאציע פֿון קאַמף און ווידערשטאַנד. אַ גרויסע צאל לידער פֿאַרבינדן
אַ די מאַמענטן פֿון נקמה און ווידערשטאַנד. די נקמה ווערט אין די
לידער די עמאַציאָנעלע, אָפֿט — די היסטאָרישע, מאַטיווירונג פֿאַרן קאַמף
קעגן שונא. דוד פֿאַגעלמאַן, פֿון דער וואַרשעווער געטאָ, דערקלערט אונדז:

נאָר איין זאָך, וואָס די דײַטשן האָבן זיך נישט געטאָן ריכטן,
זיי האָבן פֿאַרגעסן, אַז די יידן קאָן מען נישט פֿאַרניכטן.
נקמה נעמען פֿאַר די אומשולדיקע קרבנות
און פֿאַר די אלע אָנגעמאַכטע חורבנות.
די צײַט וועט קומען. זײַט גרייט צום קאַמף —
יעדער וואָס קאָן האַלטן געווער אין דער האַנט.

און אין אַ ליד, וואָס ווערט צוגעשריבן צו אליהו קושעלעוויטש
(אין וועלכן געטאָ?), זינגט ער:

נאָר דאָך האָבן זיך געפֿונען העלדן בײַ יידן,
וועלכע פֿאַר זייער אומשולדיק בלוט האָבן ניט געשוויגן,
אין די ערשטע פֿאַרטיזאַנישע רײען, ניט רוענדיק קיין מינוט
נקמה נעמען פֿאַר אונדזער אומשולדיק בלוט.

און אַן אומבאַקאַנטער מחבר אין דינאָווערקער לאַגער עכאַט אָפּ («לאַ-
גער-ליד»):

און בלוט פֿאַרגאַסענע,
פֿון לעבנס יונג פֿאַרלאַשענע
זיי רופֿן פֿון דער ערד.
אַ, ברודער, הייב די שווערד
און נעם נקמה,
פֿאַר יעדערנס נשמה,
וואָס האָט זײַן לעבן
דעם שונא אָפּגעגעבן.

אַ סך ראַפֿינירטער דריקט זיך אויס ריקל גלעזער, פֿון ווילנער
געטאָ, אין איר ליד: «איר בין פּרײַ». זי שאַצט אָפּ דעם היסטאָרישן
באַטייט פֿון דער פֿאַרטיזאַנער־ביקס, וואָס זי דריקט צום האַרצן:

נקמה נעמען פֿאַר מײַן הייס,
נקמה נעמען פֿאַרן בלוט.
די ביקס וועט מײַן באַהעלפֿער זײַן,
מיט איר צו גיין אין וועג איז גוט.

איך דריק די ביקס מיניע צום האַרץ,
 זי איז געווען מיר שטענדיק טריג,
 אין יעדער רגע פון געפֿאַר
 האָט זי געבראַכט פֿאַר מיר די פֿריי.

די יידן און ניט־יידן — וואָס באַשולדיקן אונדזער פֿאָלק, אַן אונטערן
 נאַצישן קנאַפֿל האָט עס ניט אַרויסגעוויזן גענוג העלדישקייט און קאַמף־
 גרייטקייט, האָבן מסתמא קיין מאָל ניט געלייענט די שורות פֿון לאה סווי־ר
 סקי פֿון וואַרשעווער געטאָ, אין וועלכע זי רופֿט צום קאַמף קעגן שונא.
 די זעלבע לייקענערס אין דער גבורה פֿון אונדזער פֿאָלק וועלן אָפֿילו ניט
 דערשפירן אין אירע שורות — פֿון וואַנען זאָלן זיי דערשפירן? — דעם
 עכאָ פֿון ערשטע יידישע אַרבעטער־לידער, וואָס האָבן מסתמא געשפּיזט
 די דיכטערין, אויף וועלכע זי האָט זיך מסתמא דערצויגן:

דרייַסט, אַן מורא, פֿאַרויס לאַמיר גיין,
 אין געטאָ ניטאָ וואָס צו זיצן.
 מיר מוזן אין שלאַכט באַקעמפֿן די מאַכט,
 דאַס בלוט פֿון דעם טונא זאָל שפּריצן.

אַזוי ווי לאה סווי־רסקי, כאַפט אויך אויף חנה ברענער (אין קאָור־
 נער געטאָ) דעם אַפֿקלאַנג פֿון אַלטע שלאַכטן און דעם אַפהילך פֿון
 אַלטע רופן צו „מוט און אַנטשלאַנסקייט“. עכאַס פֿון אַמאָליקע מניו־ווקעס
 און אַרבעטער־דעמאָנסטראַציעס קלינגען אַפֿ אין איר ליד, „ברעכן די
 קייטן“. דער אַפּשנין פֿון האַלב־פֿאַרגעסענע אַלטע אַרבעטער־לידער פֿון
 סוף יאָרהונדערט העלט אויף אין אירע שורות:

נאָך לאַמיר צוזאַמען
 דעם מוט ניט פֿאַרלירן,
 עס וועט נאָך די וועלט
 פֿאַר אונדז עפֿענען די טירן.

מיר וועלן ברעכן די קייטן
 און ברעכן די צאַמען
 מיט מוט און אַנטשלאַנסקייט —
 מיר אַלע צוזאַמען.

און ווער קאָן נאָכשפירן דעם אַנזאַמל פֿון אַלטע טענער, בילדער,
 שטרעבונגען, האַלב־געדענקטע אימאַזשן — אַ גאַנצער קאַמפלעקס פֿון
 נאַציאָנאַלע שפּירונגען און זכּרונות — וואָס טויכן אויף אין די שורות
 פֿון יהושע צענדאַרף, אין דעם קאַנצענטראַציע־לאַגער פעטיווע, אין

פֿראַנקרײַך. אין אַ ליד „אונדזער מוט איז ניט געבראַכטן, פֿאַרזיכערט ער זיך, זײַנע מיט־אַסירײַם אין לאַגער, און אונדז מיט אַ דור שפּעטער :

וע, די וועלט זי בלייט שוין ווידער,
ווי יעדעס יאָר — ווי יעדן מאָי,
ייד און מענטש, אַ זײַנען ברידער,
ס'מוז די וועלט דאָך ווערן פֿרײַ.

העכער, העכער פֿון באַראָק
הייבן זאָל זיך אונדזער ליד,
פֿאַר אַלע ווערט דאָס פעלד צעאַקערט
און פֿאַר אַלע דער קאַרן בלייט.

אַ שאַד, וואָס מיר האָבן ניט קיין כראַנאָלאָגישע אינפֿאַרמאַציע, ווען ס'רובֿ לידער פֿון נקמה און ווידערשטאַנד זײַנען געשריבן געוואָרן. מיר קאָנען זיך בלויז משער זײַן, אַז אין די שפּעטערדיקע יאָרן, נאָך דעם ווי עס זײַנען פֿאַרשווינדן אַלע אילוזיעס פֿון קאָנען איבערלעבן די דײַ־טשע אַקופּאַציע, נאָך דעם ווי עס האָט געפלאַצט די שוידערלעכע „פּערי־פֿידיע פֿון די דײַטשן“ (דער אויסדרוק איז עמנואל רינגעלבלומס), די נעץ פֿון אַלע נאַצישע ליגנס, אַז מ'פֿירט די יידן צו אַרבעט און ניט צום טויט. עס איז קלאָר, און די געטאָ־אויפֿרוּפֿן צום קאַמף מאַכן עס נאָך קלאָרער, אַז אַזוי שנעל ווי דער דײַטשער פּלאַן פֿון טאַטאַן אויסראַט איז באַוווּסט געוואָרן צו די ייִדישע מאַסן אין אייראָפּע, זײַנען נאָך מער געוואַקסן די שטימונגען פֿון ווידערשטאַנד און עס האָבן זיך געמערט די צוגרייטונגען צו באַוואַפֿנטער רעזיסטאַנץ. דער אַנוויקס פֿון קאַמף־גרייטקייט איז געווען אַן אימפעטיקער, אַן אַרומנעמענדיקער.

די לידער וואָס האָבן גערופֿן צום קאַמף, אַקוראַט ווי די אויפֿרוּפֿן צום ווידערשטאַנד, טראָגן אַ זעלטענע ענלעכקייט איינס צום אַנדערן, ניט קוקנדיק אויף דעם וואָס עס איז כמעט נישט געווען קיין קאַנטאַקט צווישן די שטעט — ווילנע איז געווען אָפּגעריסן פֿון לאַדזש און וואַרשע פֿון ביאַליסטאָק און זיי אַלע פֿון פֿראַנקרײַך. עס איז ניט גענוג צו זאָגן, אַז דאָס האָט זיך גענומען פֿון דעם וואָס דער שונא איז געווען דער זעל־בער, דער שוידער — פֿון זעלבן מין, און דער קאַמף — אַ בשותפֿות־דייִ־קער. [אינטערעסאַנט, אַז דער באַוווּסטער גרינדער פֿון דער חכמת היהדות, דער וויסנשאַפט וועגן ייִדנטום, לעאַפֿאַלד צונץ, געפֿינט ענלעכקייט צווישן די קינות און רעליגיעזע לידער וואָס יידן האָבן געשאַפֿן אין פֿאַרשיידענע לענדער (אויסער שפּאַניע) אין מיטלאַלטער, מחמת „די געטינס פֿון שרעק און אומגליק האָבן זיי צו דעם באַגניסטערט...“]. אַ דעצידירנדיקער פּאַקטאַר איז געווען דער אורקוואַל פֿון דער טראַדיציע פֿון וועלכער די פֿאַרשיידענע דיכטערס האָבן געצויגן זייער חיונה, זייער גניסטיקן

אָנשפּאַר און זייער אינספּיראַציע — עס איז געווען טיילווייז דער תנ"כי-שער קוואַל, מער אָבער די מאָדערנע ליטעראַטור פֿון פּראָטעסט און ווידערשטאַנד, און די קאַמף-טראַדיציעס פֿון דער מאָדערנער ייִדישער אַרבעטער-באַוועגונג. אַ גרויסע ראַלע האָט, נאַטירלעך, געשפּילט דאָס ייִדישע לשון און דער גאַנצער קולטור-אַנזאַמל, דער קולטור-קאַנצענטראַט פֿון פֿאַלקס-דערפֿאַרונג, אויסדרוק, וואָרט, בילד, קאַליר, וואָס איז אין דעם לשון פֿאַרקערפּערט. אויפֿרופן אין פֿאַרשיידענע שטעט מאַכן טייל מאָל דעם אַנצדרוק ווי ס'וואַלט זיי אין האַנט געשריבן, לידער — ווי ס'וואַלט זיי אין קול געזונגען. אין לעצטן סך-הכל, האָט זיי אין האַנט געשריבן און אין קול געזונגען — די האַנט און דאָס קול פֿון ליידינדיקן, קעמפּנדיקן און צום לעבן זיך רייסנדיקן פֿאַלק.

* * *

מיר האָבן ביז איצט זיך אָפּגעשטעלט נאָר אויף דעם פֿאַלקליד. מיר ווילן איצט דערמאָנען בלויז עטלעכע קינסטלערישע פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן אויפֿגעכאַפט, פּאַרכוללט און פֿאַרציכנט „מיט בלוט און ניט מיט בליני“ דעם ווייטיק, דאָס אומגליק און דעם ווידערשטאַנד אויף דורות — יצחק קאַצענעלסאָן, מרדכי געבירטיג און הירש גליק, (מיר רירן אָן זייער שעפֿערישקייט בלויז אין דעם פּעריאָד פֿון דער נאַצישער נאַכט).

י.

דער ירמיהו פֿון געטאָ

„דאָס ליד פֿון אויסגעהרגעטן ייִדישן פֿאַלק“ פֿון יצחק קאַצענעלסאָן איז געבליבן, און וועט אויף תמיד בליבן, דער איכה פֿון דער גרויליקער צייט פֿון די ימי-היטלער.

י. קאַצענעלסאָנס איכה איז גרעסער פֿון ירמיהו, מחמת דער חורבן איז געווען אומגעהייער גרעסער. אַוודאי פֿאַרמאָגט ניט קאַצענעלסאָן דעם זעלטענעם צמזום פֿון דעם ביבלישן מקובן, אָבער דערפֿאַר פֿלייצט פֿון אים דער מענה-לשון פֿון צער און האַרצנסבראָך, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש אי פֿאַרן פֿאַלק און אי פֿאַר דער אינטימער באַרעדעוודיקייט פֿון ייִדישן לשון. קאַצענעלסאָנס ברייטע שורות, די אומגעצאַמטע ניין מאָס רייד פֿון אומגליק, וואָס קאָנען זיך נישט, לאָזן זיך נישט, אָפּשטעלן, וואָס ציען יניקה פֿון דורותדיקע באַבעס, בעת זיי פלעגן באַקלאַגן אַ געשטאַר-בענעם, און וואָס זיינען דאָך גלענצנדיק דיכטעריש דיסציפּלינירט און געצאַמט — טרייסלען אויף דעם ליענער מיט זייער עקספּלאַזיוון טראַגזום, וואָס איז ניט צום אַריבערטראַגן.

ווי דער אַלטער נביא שטעלט ער זיך קעגן דער שליחות וואָס דער גורל לייגט אַרויף אויף אים —

ווי קאָן איד זינגען — אַז ס'איז די וועלט מיר וויסט?
ווי קאָן איד שפּילן מיט פֿאַרבאַכענע הענט?

אַבער זינגען מוז ער. ניט ירמיהו, ניט משה, ניט יונה האָבן געקאָנט
אַנטלויפֿן פֿון גאָטס וואָרט — קאַצענעלסאַן קאָן אויך ניט אַנטלויפֿן. אַ
שליח-ציבור אַנטלויפֿט ניט. ער באַהאַלט ניט די טרער. פֿאַרקערט, ער
לאָזט זי זיך קניקלען ביז זי רייסט אויף און אויפֿרייסנדיק פֿאַרפֿליצט
זי אים און אונדז.

ער איז דאָכט זיך מער זאָגער ווי זינגער, מחמת קינות זאָגט מען
בני יידן, און מע זאָגט זיי זיצנדיק נידעריק, האָרט בני דער ערד —

איד שפּיל. איד האָב געזעצט זיך נידעריק אויף דריערד,
איד האָב געשפּילט און אומעטיק געזונגען, אַ מיין פֿאַלק!
מיליאָנען יידן זיינען אַרום מיר געשטאַנען און געהערט.
מיליאָנען אויסגעהרגעטע זיינען געשטאַנען, זיך צוגעהערט
— אַ גרויס געפֿאַלק!

עס רייסט זיך פֿון אים דער לעצטער קרעכץ פֿון לעצטן ייד. אַבער
עס איז אַ קרעכץ וואָס רייסט זיך פֿון דורות מקוננים, וועמעס קלאַג
ברומט אין אים, ווי זי האָט געברומט אין האַרצן פֿון פֿאַלק אין קנאַפע
צוויי טויזנט תשעה באַבס און יום-כיפורס. אַבער אַפֿילו בני די דורות
קאָן ער קיין טרייסט ניט געפֿינען. ער איז אומגעדולדיק מיט זיי. ניט
יחזקאל, ניט ירמיהו קענען אים העלפֿן:

יחזקאלו, אים, ניין, ירמיהו... אים אויך, איד דאָרף אים ניט!
איד האָב גערופן זיי: אַ, העלפֿט מיר, העלפֿט אַרויס!
נאָר כּיזעל אויף זיי ניט וואָרטן מיט מיין לעצטן ליד —
זיי מיט נבֿיאות און איד אין ווייטיקן אין מינע גרויס.

אַבער דאָך הערט ניט אויף דאָס אחריות צום פֿאַלק, אַפֿילו דער פּרוו
צו באַשיצן די „איבערבליבעכצן אויף יענע זמטן ים“ —

... וווּיל יידן אייך, אַ, וווּיל אייך, וווּיל,
ווּיל אייך עלנטע, אייך איבערבליבעכצן אויף יענע זיטן ים,
וואָס איר ווייסט עס ניט. אַד, ווען עס עפֿענען מינע ווייטיקן
אַ מויל,

זיי וואָלטן אייך דאָס לעבן אייערס, אייך די וועלט פֿאַר-
פינצטערט און פֿאַרסט.

דורך דעם גאַנצן האַרצעברעכנדיקן צער, דורך דעם יאָמער וואָס
ניט צום אַריבערטראָגן גליט און וואָרעמט און מאַכט אַפֿילו דעם ווייטיק

לינדער די געלעבטערטקייט פֿון קאָצענעלסאַנס ליבשאַפֿט צום פֿאַלק, זעלטן ווען און זעלטן וווּ אין אונדזער ליטעראַטור האָט אַ קינסטלער מיט אַזוי-פֿיל פֿענלעכער און לויטערער וואַרעמקייט געטוליעט דאָס פֿאַלק אין ליב-שאַפֿט צו זיך. און ניט סענטימענטאַל דווקא, נאָר מיט חכמהדיקער באַ-ווונדערונג אין מיטן פֿון האַרצנבראָך און וויי. געלעבטערטער נאָך ווערט די ליבשאַפֿט ווען ער באַזינגט — באַזינגט — די קינדער, די ייִדישע. דווקא זייער חכמה, דווקא זייער געטריישאַפֿט איינס צום אַנדערן, דווקא זייער קלוגשאַפֿט זיך ביים לעבן צו דערהאַלטן דעם שונא אויף צו להכעיס פֿאַרכאַפֿן אים, טריקענען אַפֿילו אויס די טרערן אין מיטן פֿון גרויל:

וויין ניט... איך האָב געזען אַ מיידעלע פֿון אַ יאָר פֿינף
אין יענעם „פֿונקט“,
זי האָט אַ וויינענדיקן ברודערל, אַ קלענערן אַ סך פֿון איר,
אַ ליַדנזן גענערט...
זי האָט פֿאַרדאַרטע ברויט אין אַ מאַרמעלאַד אַ שיטערן געטונקט
און קונציק אים אין מיילעכל אַרײַנגעשמולגלט... מיר איז
געווען באַשערט
צו זען עס, זען דער מאַמע, זען דער מאַמען דער פֿינפֿעריקער,
ווי זי שפּײַזט אים, אירע רייד
צו אים געהערט. מיין מאַמע, איינע אין דער וועלט, איז ניט
דערפֿינדעריש אַזוי געווען!
זי האָט אַ טרער אים אַפּגעווישט מיט אַ געלעכטער, אַרײַן-
גערעדט אין אים אַ פֿרייד,
סיידיש מיידעלע! שלום-עליכם האָט עס בעסער ניט געקענט.
איך האָב'ט געזען!

און אַ ביסל ווייטער זעט ער ווי אַרום אַ קאַקס-אויון טוליעט
זיך אַ היפֿל האַלב-נאַקעטע קינדער און איינס „אַ שוואַרץ-אויגיק, אַ בלאַס
ייַנגעלע נאָך גאָר יונגס, ער האָט דערציילט אַ מעשהלע“, אַבער דער
דיכטער פֿאַרכאַפֿט זיך —

... ניין, ניט אַ מעשהלע — ער האָט געברויזט, ער איז
געוועזן אויפֿגערעגט —
ישעיהו, דו, האָסט ניט געפֿלאַמט ווי ער, האָסט ניט געהאַט
אַזאַ ייִדישע צונג.

אַבער אויך בני קאָצענעלסאַן, אין מיטן געיאַמער, דיקטירט דאָס
געפֿיל פֿון פֿאַלקישער פֿאַראַנטוואַרטונג די אויפֿפֿאַדערונג צו חשבון און
נקמה — אויפֿצומאַנען ביים שונא פֿאַר דעם צער און דעם אומגליק און

מאָנען מוז מען אין דער היסטאָרישער טיף, אין דער טיף פון מאָרגן, אַפילו פֿאַר די נאָך ניט געבוירענע קינדער. ער ציט אונטער דעם סך־הכל פֿון בראַך און לאַזט איבער צו אונדז די נאַציאָנאַלע אַחריות, אַז דאָס טאָר ניט געשענקט ווערן, אַז געוויין אַליין איז ניט גענוג, אַז אַ פֿאַלק טראָגט די אַחריות ניט נאָר פֿאַר זיך, נאָר פֿאַר די דורות פֿריער און די דורות שפּעטער —

אַזוי האָט מען אונדז אומגעבראַכט, פֿון גריכנלאַנד, בין אין נאַרוועגן און בין פֿאַר מאַסקווע — בין זיבן מיליאָן. ניט רעכנדיק קינדער ייִדישע אין בייכער, אַליין די שוואַנגערע, די ערב־מאַמעס קומען אין באַטראַכט, און בלייבט אַ ייד ווייט אין אַמעריקע, אין אַרץ־ישראל נאָענט — מאָן אויך די, די קינדער בין דער וועלט, מאָן, מאָן, די ניט־געבוירענע נאָך און דערהרגעט, מאָן די דערשטיקטע מיט דער מאַמען אין דער מאַמעס טראַכט.

„אני הגבר ראה עניי“* קלאַגט דער בעל־מקונן אין איכה —

אני הגבר, איך בין דער מאָן, וואָס האָט זיך צוגעקוקט, וואָס האָט געזען ווי מען האָט די קינדער מיַנע, מיַנע פֿרויען, מיַנע יונגע און מיַנע אַלטע לייט אין וועגענער געוואַרפֿן, ווי שטיינער זיי אַרײַנגעשלינדערט דאָרטן... —

איכהט אַפּ יצחק קאַצענעלסאָן. ווי בלאַס איז דער ביבלישער קינה־זאָגער אין פֿאַרגליך מיטן וואַרשעווער בעל־מקונן. ווען קאַצענעלסאָן צעוויגט זיך אין ניט באַשרייבן צער — „קוק זיך צו און ווער דול!“ קניקלט זיך אַ געשריי, אַ געוואַלד, אַן אַנקלאַג אויף דור־דורות.

כלם ננעלו, רק שערי דמעות לא ננעלו — אַלע טויערן זינען פֿאַר־שלאַסן, נאָר די טויערן פֿון טרערן זינען ניט פֿאַרשלאַסן.

דורך די איינציק אַפֿן געבליבענע טויערן האָט דער דיכטער, דער קדוש, יצחק קאַצענעלסאָן, אויפגעכאַפט די פֿאַלקטרע, זי אַפּגעהיט — זי ניט געלאַזט אויסגעוועפט און פֿאַרטריקנט ווערן, זי אַננגעטריפט אין האַרצן פֿון פֿאַלק אויף תּמיד.

* אני האָגעווער ראַע אַני — איך בין דער מאָן וואָס האָט אַנגעזען פיין.

יא.

"עס ברענט"

אן אייגן אַרט אין דער געטאָ-ליטעראַטור פֿאַרנעמט מרדכי געבירטיג מיט זײַנע לידער, בלויז געציילטע, געשריבן אין די יאָרן 1939-1942, אין קראַקע און אין לאַגער לאַגעווינקי, לעבן קראַקע (פֿון אַן ערך 90 לידער, וואָס געבירטיג האָט געשריבן, געהערן בלויז 16 צו די מלחמה-און געטאָ-יאָרן). דער עיקר האָט געבירטיג זיך קונה שם געווען מיט זײַן אַלאַרם-ליד "עס ברענט" — געשריבן עטלעכע יאָר, איידער די נאַ-ציס האָבן פֿאַרנומען פּוילן. "עס ברענט" איז געשריבן געוואָרן אין 1939, נאָכן פֿאַגראַם אין פּשיטיק.

בלויז געבירטיגס נאָענטקייט צום פֿאַלק און די אוממיטלבראַרע פֿיל-באַרקייט זײַנע, וואָס האָט סיסמאָגראַפֿיש אויפֿגעכאַפט יעדן ציטער פֿון דעם פֿאַלקס ליבן, יעדן קאַרטשע פֿון יסורים, האָט געקענט פֿאַרויס-שפּירן דעם בראַך, האָט געקענט אַרויסברענגען אַ ליד, געשריבן אונ-טערן איינדרוק פֿון איין פֿאַרהעלטענישמעסיק קליינעם אומגליק, וואָס זאָל ווערן דער טרעוואַגע-סיגנאַל פֿאַר אַ גרויסער קאַטאַסטראַפֿע.

"עס ברענט" איז געוואָרן דאָס יאָמער-געשריי אין דעם חושך פֿון דער נאַצישער "נאַכט פֿון גרויסן מעסער", וואָס האָט געקוילעט דאָס פֿאַלק.

ערשט אין געטאָ האָט דאָס ליד געקראַגן זײַן נאַציאָנאַלן תּיקון. געבירטיג האָט געקלונגען אין די פֿייער-גלעקער, איידער די שריפֿה האָט אויסגעבראַכן און פֿאַרצוקט דאָס פֿאַלק.

— ייִדן, ראַטעוועט, "לעשט מיט איינער אייגן בלוט", האָט זיך גע-טראָגן איבער דער ייִדישער וועלט, וועמעס אויער — צו אונדזער צער און אומגליק — האָט דאָס געשריי גיט פֿאַרנומען :

עס האָבן שוין די פֿייער צונגען
סיגנאַצע שטעטל איינגעשלונגען

— — — — —
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך
מיט פֿאַרלייגטע הענט
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך —
אונדזער שטעטל ברענט.

געבירטיג האָט דערהויבן דאָס שטעטל צום סימבאָל פֿון ייִדישן לעבן, די שריפֿה — צום סימבאָל פֿון דער פֿאַרצוקונג און פֿאַרלענדונג, וואָס האָט אַ דריטל פֿון אונדז אומגעבראַכט.

דווקא די פשוטע רייד, דווקא די פמעט פראסטע ווערטער, אין נוסח פון געבירטיגס שאפן אין אלגעמיין, גיבן צו אן אויפטרייסלערישקייט צום ליד, וואס איז ניט-צום-אריבערטראגן. דאס שטעטל, די פניער-צונגען, דער גלזכגילט פון די פארלייגטע הענט, די צוקוקער — דער הייבן דאס ליד צו א טראגישן פאטאס. פאראן א ביבלישע עקספלאנ-זיווקייט אין דער פשטות. די קאלירן זינען שווארץ און פלאם-רויט — די פניער-מצבה אויף אונדזער שטעטל.

מיר האבן דאס ליד ניט פארנומען. ערשט די אסירים אין די געטאס, געציילטע יאר שפעטער, האבן דערשפירט די טרעוואגע-מענער פון ליד, די הילפגעשרייען פון פארצווייפלונג, די ווארענונג, וואס מען האט דער-הערט צו שפעט, דעם "ראטעוועט" געוואלד.

אינטערעסאנט און כאראקטעריסטיש פאר געבירטיגן איז, אז אין די לידער וואס ער האט געשריבן אין געטא גופא און אין לאגער לא-געווינקי, לעבן קראקע, ווו געבירטיג איז געזעסן פון יאנואר 1941, ביז פֿרילינג 1942, אין דער ציט ווען די נאצישע רייף האט ארומגע-נומען און געשטיקט דאס לעבן פון פאלק — איז דער טאן פון זינע לידער אן ארויסרופֿערישער און א טרייסטנדיקער. דער היסטערישער טרעוואגע-טאן פון "עס ברענט" ווערט פארביטן אויף א טאן פון שטילע לידן, ברויזנדיקן צאָרן, רוף צו ווידערשטאנד און נקמה. געבירטיג ראנגלט זיך מיטן יאוש און פון לאגער ארויס רייסן זיך זינע שורות :

און איך זאג אייך, ברידער, געדענקט, וואס איך זאג,
די איינציקע טרייסט און נחמה.
סיוועט קומען, איר הערט? סיוועט קומען א טאג,
וואס וועט פאר אונדז נעמען נקמה.

סיוועט קומען דער טאג, יא, איך האף און גלויב,
איך זע, ברידער, זיין אַנקום פון ווייטן.
און ברענגען וועט ער אונדז, ווי נחס א טויב,
א בשורה פון פרידלעכע צייטן.

און ווידער א מאל, ווי דער עכטער פאלקזינגער, פארקערפערט ער אין זיך די זעלטענע שטריכן פון כוח און אויסדויער אין מיטן פון גרויל און הילפלאזיקייט, וואס בלויז דאס פאלק איז אויף זיי פייאיק, ווען ער לאזט ארויסקוואלן פון זיך זיין געזאנג פון גלויבן — זיין "מינוטן פון בטחון" —

יידן, זאל זיין פריילעך!
שוין ניט לאנג איך האף —

טיעקט באלד די מלחמה,
עס קומט באלד זייער סוף.
— — — — —
טרייבט אונדז פון די דירות,
שניידט אונדז אָפּ די בערד,
יידן, זאָל זײַן פּרײלעך,
מיר האָבן זײ אין דרײערד.

י.ב.

„געשריבן מיט בלוט“, אָדער דאָס יינגל

מיטן מאַסעמעטעם פנים

אין יעדער עפאכע אין דער יידישער ליטעראטור האט זיך געפונען א ינגלינג וואס האט איבערגעלאזט סימנים אויף דורות: עדעלשטאט אין אוועק צו 26 יאר, באוואונדער — האט אויפגעהערט שרייבן צו 27, אָשר שווארצמאן — צו קנאָפּע 30 יאָר. דער הימן פֿון געטאָ איז אויסגעפאלן אויפֿן גורל פֿון אַ 26־יאָריק סאַמעט־פּנימדיק יינגל.

הירש גליקס „לעצטער וועג“ איז ניט באוואוסט. מיר ווייסן יא, אָן אין 1942, אָדער 1943, איז גליק, דעמאלט 26־27 יאָר אַלט, פֿאַרשלעפט געוואָרן אין אַ לאַגער לעבן ווילנע און דאָרט אומגעבראַכט געוואָרן. געבליבן איז אונדז אַ „מיידל מיט אַ סאַמעטן פנים“, וואָס פֿאַרטי־ליקט אַ „פֿולן אויטאָ מיט וואָפֿן“ פֿון שונא — אַ ליד, וואָס איז ליריש, ווייך, וואָס באַזינגט אַ „קלייניקן נצחון“ און בלייבט דאָך אַ ליבע־ליד. דער יונגער דיכטער פֿאַרפֿעלט ניט, מיט קנאָפּע ווערטער, אויסצומאָלן די ווייב־לעכע שטריכן פֿון דער יונגער פֿאַרטיזאַנקע. דאָס פנים, דאָס סאַמעטענע, דער בערעט, דאָס פעלצל — דאָס אַלץ זאָגט עדות, אָן דער יונגער פֿאַעט באַמערקט און באַוונדערט איר פֿרוילעכקייט, ער וויל אָן מיר זאָלן זי אַזאַ געדענקען.

דער געטא־הימן, וואָס גליק האָט אָנגעשריבן — ביז איצט שוין איז בערגזעצט אויף צענדליקער שפראַכן — איז געבליבן אַ געזאַנג אויף דורות. עס וועט אים קיינער ניט קענען אָפּמעקן אָדער אויסשליסן פֿון אוצר פֿון אונדזער פֿאַלק־געזאַנג.

פֿאַרוואָס? ווייל ס'איז אַ געזאַנג פֿון מוט, פֿון קאַמף, פֿון האַפֿענונג? יא, אַוודאי.

ס'איז אָבער אַ סך מער ווי דאָס. ווייל ס'איז גרויסע דויערנדיקע פֿאַעזיע? ניט דווקא. ס'איז מער רעטאָריק, „שטאַרקע רייד“, ווי אמת לויטערע דיכטונג.

דער עיקר אין „זאָג ניט קיין מאַל“ איז דער היסטאָרישער עם ישראל חיי־מאַטיוו, וואָס גליק האָט מיט אַזוי פֿיל יינגלשער טראַציקייט געוואָרפֿן דעם שונא אין פנים אַרײַן. די אייביקע פֿאַלקישע אַנזגעשפֿאַרטקייט און

אזענעקלאַמערטקייט אין לעבן, וואָס פולסירן אין ליד, דערהייבן עס צו דער מדרגה פֿון אַ הימן און גיבן דעם ליד דויער.

עס איז דער נאַציאָנאַל־היסטאָרישער עכאַ, וואָס קלינגט אָפּ אין ליד און וואָס רופֿט זיך איבער מיט דורותדיקער עקשנות, מיט דער קשה־עורפדיקייט פֿון אַ פֿאַלק, וואָס האָט אין די מאַוּידיקסטע רגעס אין זײַן געשיכטע, ווען לויט אַלע אָנגענומענע געשיכטלעכע תנאים האָט עס באַ־דאַרפֿט אונטערגיין, געענטפֿערט מיט „פי אחיה“ — „מיר זײַנען דאָ“.

עס איז דער ברום פֿון האַפֿענונג אין דער מיט פֿון חושך, דאָס פראַק־לאַמירן די דערהויבנקייט פֿון לעבן (די מצווה צו לעבן, ווי שלום אַש האָט עס באַצייכנט) אין דער מיט פֿון חורבן און אונטערגאַנג, דער תהי־לימשער „גם פי אלך בגיא צלמות“ — אַפֿילו אין טאָל פֿון שאַטן פֿון נאַצישן טויט — „מיר זײַנען דאָ“.

עס איז ניט סתם ייִנגלשע טראַציקייט, נאָר טיף דורכגעטראַכטע און דורכגעפֿילטע נאַציאָנאַלע אַנטשלאַסנקייט לעבן צו בלייבן, פֿאַרלייקענען דעם טויט, בעת ער קוקט דיר אין פנים אַרײַן, מחמת אַ פֿאַלק טאָר ניט אונטערגיין, אַ פֿאַלק מוז דערקלערן „מיר זײַנען דאָ“.

עס איז אין דער זעלבער צײַט דער מענטשלעכער ענטפֿער צום נאָ־צישן מאָרד־פֿאַרמעסט אויף דער וועלט. הירש גליק ווינקט זיך ניט בלויז איבער מיט פֿריערדיקע דורות — ער גלידערט זיך אַפֿן אין זײַ, ער וואַקסט אַרויס פֿון זײַ. ער ווינקט זיך נישט בלויז איבער מיט די פֿריער־דיקע דורות, ער הילט זיך אַפֿן אין זײַ. דורות גוואַלד־געשרייען קעגן רשעות, דורות בטחון אין מענטשן האָבן אים צוגעגרייט, האָבן אים גע־נערט — דעם יונגן הירש גליק.

צום סענסיטיווסטן האָט עס פֿרץ מאַרקיש דערשפּירט אין זײַן גרוי־סער עפֿאַפּיע „מלחמה“. כדי זיך ראַטעווען פֿון די נאַציס וואָס יאָגן אים נאָך, שילדערט מאַרקיש, ווי הירש גליק „רופֿט זיך אַליין אויף“, גיט זיך אָן עליה און וואַרפֿט זיך אויפֿן שניטער, וווּ עס ברענט די ייִדישע ווילנע. אָבער אויפֿן זעלבן שניטער, אין די זעלבע פֿלאַמען — דערציילט מאַרקיש — צוזאַמען מיט גליקן ברענט אויך דער אַלטער איוב, מענדע־לעס „קליאַטשע“, שלום עליכמס „טעוויע“, פרצעס „דרײַ מתנות“, חיים נחמן ביאַליקס „שחיטה שטאַט“.

דאָס האָט אַ פֿאַלק, צווישן פֿאַלנדיקע ווענט,
דאָס ליד געזונגען מיט נאָגאַנעס אין די הענט.

הירש גליקס „זאָג ניט קיין מאָל“ איז געוואָרן אַ פֿאַלק־הימן אויף דורות, וועל דער יונגער פֿאַעט־קדוש איז געשטאַנען אויף די אַקסלען פֿון די פֿריערדיקע דורות, זײַ האָבן ניט בלויז אַרײַנגעזונגען אין אים — זײַ האָבן פֿון אים אַרויסגעזונגען.

7

משה שיפריס

(וועגן זיין בוך „פּוּיגל קאַנאַריק און אַנדערע מעשיות“)

1.

משה שיפריס איז פֿאַרבונדן מיט דער ייִדישער קולטור אין אַמע-
ריקע און מיט דעם אַנשטרענג זי אָפּצוהיטן. אַ חשובֿער מיטשאַפֿער פֿון
אַט דער קולטור, האָט ער פֿאַר זיך אויסגעקליבן דאָס שווערסטע פֿון
אַלע קולטור־געביטן, — דאָס געביט פֿון באַדינען דאָס ייִדישע קינד.
ער האָט ניט נאָר געשריבן דאָס ליד אַדער דאָס מעשהלע פֿאַרן קינד,
נאָר ער האָט אויך מיט אייגענע ליפֿן געהאַלפֿן איבערגעבן דאָס ליד
אַדער דאָס מעשהלע צו דעם שילער אויף דער שולבאַנק, אַדער צום
קינד אויף דעם גראַז לעבן טיך אין זומער־לאַגער.

משה שיפריס איז דער לערער, דער וועלטלעכער דערציער פֿון אַ
דור קינדער אין די ייִדישע שולן אין אַמעריקע. זיין אַרבעט מיט די קינד-
דער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אומגעוויינלעך ליבע צום קינד,
און — די ליבע פֿון קינד צו אים.

מ. שיפריס האָט אויך צוזאַמענגעשטעלט טעקסט־ביכער פֿאַר די
ייִדישע שולן, געשריבן שפּילן פֿאַר דער שול, מיטגעאַרבעט אין קינדער־
זשורנאַלן אין אַמעריקע אין משך פֿון די לעצטע 25 יאָר, און דער עיקר
אין קינדער־זשורנאַל „יונגוואַרג“, מיט וועלכן ער איז געווען פֿאַרבונדן
במשך דעם זשורנאַלס קיום, 1937-1951.

2.

פֿאַראַן קרומע פֿאַרשטעלונגען וועגן דעם, וואָס ליטעראַטור פֿאַר קינד-
דער דאַרף זיין, די אַלע פֿאַרשטעלונגען ווערן געוויינלעך פֿאַרשפּיצט צו
צוויי עקסטרעמען: פֿון איין זייט דער געדאַנק, אַז קינדער־ליטעראַטור
איז זייער ליכט, עס איז דאָך נאָך אַלעמען ניט מער ווי פֿאַר קינדער,
און — „וואָס ווייסט אַ קינד?“ דער צווייטער עקסטרעם האַלט געוויינטלעך,
אַז קינדער־ליטעראַטור איז אַ מין מיסטעריעז־אויסטערלישע שאַפֿונג,
וואָס מען טאָר זיך צו דעם ניט צורירן.

די ערשטע ווערן געוויינטלעך שטאַרק־פּראָדוקטיווע שרעקערס, וואָס
ליפֿערן פֿאַרן קינד די באַרימטע פּאַעזיע פֿון „מאַמעלע־גראַמעלע“. די

צווייטע — ווייכן פֿון דער קינדער־ליטעראַטור. עס באַקומט זיך אַ מין פֿאַראַדאַקסאַלע דערשניגונג — פֿון איין זנט האַבן זיך ווייניק ייִדישע קולטור־שאַפֿערס צוגערירט צו דער קינדער־ליטעראַטור; פֿון דער אַנדער זנט איז קיין שום צווייג פֿון אונדזער ליטעראַטור אַזוי ניט פֿאַרפֿלייצט געוואָרן מיט ווערטלאַזער, ניט־קינסטלערישער סחורה ווי אַט דאָס געביט. וואָס אייגנטלעך דאַרף מען האַבן אין ליטעראַטור פֿאַרן קינד? גענוי דאָס זעלבע וואָס מע דאַרף האַבן אין ליטעראַטור פֿאַר דערוואַקסענע: אַ ליטעראַטור, וואָס זאָל העלפֿן באַזיניקן און פֿאַרשטיין דאָס לעבן; אַ ליטעראַטור וואָס זאָל ניט נאָר ווײַזן, נאָר אויסטײַטשן די וועלט אַרום; אַ ליטעראַטור, וואָס זאָל פֿאַרשאַפֿן פֿרייד, ברענגען שייַנקייט, אַטעמען מיט ליבשאַפֿט.

די ליטעראַטור פֿאַרן קינד דאַרף צום אַלעם ערשטן האַבן אַ טיפֿע סענסיטיווע פֿאַרשטענדעניש פֿאַרן קינד. די ליטעראַטור פֿאַרן קינד דאַרף טראַגן אין זיך דעם ליכטיקן הומאָר, וואָס דאָס אַרעמע פֿאָלק טראַגט אין זיך, ווי שווער עס זאָלן ניט זיין זינע טעג. די ליטעראַטור דאַרף זיך טראַגן מיט דער געוונטער פֿאַנטאַזיע פֿון קינד, ניט די אויס־געטראַכטע לאַקרעץ־זיסע־פּוסט־און־פּאַס פֿאַנטאַזיע, נאָר די לויטערע פֿאַנט־טאַזיע, וואָס טראַגט זיך אויף די שענסטע און העלסטע פֿליגל און וואָס האָט נאָך אַלץ אירע וואַרצלען אין דער רעאַליטעט, אין דעם לעבן.

דאָס קינד איז צום אַלעם ערשטן פֿריש און ערלעך, געטרוילעך און אוממיטל באַר, סענסיטיוו און פֿאַרשטענדיק, ווי אַן אמתער חכם, און דער־בײַ טראַגט עס אין זיך אַ זעלטן־נאַאיווע רירנדיקע פּשטות.

פּונקט ווי דער נאַאיווער פֿאָלק־מענטש שייַדט אָפֿט ניט אָפּ די פֿאַנט־טאַזיע פֿון דער ווירקלעכקייט, אַזוי טוט עס דאָס קינד. אָבער פּונקט ווי דער פֿאָלק־מענטש, אַזוי פֿאַרלירט דאָס קינד קיין מאָל ניט זינע וואַרצ־לען, וואָס שטעקן אין רעאַלן לעבן. אין אַט דער ניט־הסכמה פֿון פֿאַנט־טאַזיע און ווירקלעכקייט בנחם קינד ליגן אוצרות הומאָר, וואָס דער סענ־סיטיווער שרנבער הייבט זיי אַרויס און באַהויכט זיי מיט זיין שאַפֿונג. דאָס קינד באַוועגט זיך לויט זיין אייגענעם גאַנג און שאַפֿט פֿאַר זיך אַ געזעצמעסיקייט, וואָס בלויז דער סענסיטיווער לערער אָדער שרנבער וועט עס פֿאַרשטיין און רעספּעקטירן.

3.

וואָס זינען די ערשטע כאַראַקטער־שטריכן פֿון משה שיפֿריס ווי אַ שרנבער פֿאַר קינדער?
צום אַלעם ערשטן קומט ליבע, וואָס אָן איר איז בכלל קיין שאַפֿונג ניט מעגלעך, און מיט דעם — די טיפֿע פֿאַרשטענדעניש פֿאַרן קינד. נאָך דעם — די נאַטירלעכע, כמעט אינסטינקטיווע, פֿיאַיקייט צו ווערן

אן אינעווייניקסטער אין קינדס וועלטל, זיך פֿולשטענדיק אידענטיפֿיצירן און צונויפֿגיסן מיטן קינד.

מ. שיפֿריס רעדט קיין מאָל ניט אַראָפֿ צום קינד. ער „ציגעלע-מי-געלעט“ פֿאַר אים כּמעט קיין מאָל ניט. שיפֿריס רעדט כּסדר פֿאַרן קינד בלשון „איך“. די וועלט פֿון קינד איז פֿאַר אים אַזוי נאַטירלעך ווי די וועלט פֿון די דערוואַקסענע פֿאַר די גרויסע.

ער כאַפט אויף די איבערלעכע לאַגיק, וואָס איז כּאַראַקטעריסטיש פֿאַרן קינד און פֿאַר זײַן וועלט, און פֿאַר זײַן אופֿן פֿון אויפֿנעמען און פֿאַרשטיין זאַכן.

צוזאַמען מיט דער לאַגיק פֿון קינדער-לעבן גייט די פֿאַנטאַסטיק, די לאַגישקייט פֿון אומלאַגיש, דער פּרוּוו צוזאַמענצורעכענען, וויפֿל עס איז „אַ לאַך פֿון אַ בייגל און אַ סקריפֿ פֿון אַ טויער, אַ קוק פֿון אַן אייגל און אַ לשון פֿון אַ מויער.“

אַדער די לאַגישקייט פֿון דער מעשה „וואָס איז קיין מאָל ניט געווען און איז איצטער ניטאָ“ און וואָס שיפֿריס דערציילט זי אַזוי ערנסט אין „בערעלע פּערעלע“.

שיפֿריסעס קינדער-לידער פֿאַרמאַגן פֿיל פֿרייד און אויך אַ שטיל, אַנזגעהאַלטן געלעכטער.

שיפֿריס שפּירט די איבערלעכע סענסיטיווקייט פֿון קינד, און דער-פֿאַר קוועלן בנני אים אַרויס אַזוי פֿיל פֿריילעכע נאַטור-לידער: ער איז דענטיפֿיצירט זיך מיטן ווינטער, מיט די שטערן, מיט די פֿאַלנדיקע בלע-טער, מיטן גאַרטן און מיט די צווינגן. שיפֿריסעס נאַטור-לידער זײַנען — אין הסכּם מיט דער ייִדישער דיכטונג-טראַדיציע — שטאַרק פֿאַר-מענטשלעכט. זײַנע שטערן און זײַן ווינט פֿירן זיך אַלע מאָל אויף ווי מענטשן. אמת, שטיפֿערישע, אָבער נאָך אַלץ ליבטישע.

זײַנע קינדער-שאַפֿונגען האָבן אין זיך אַ וואַרעמען הומאָר, אַ הומאָר, וואָס נעמט זיך פֿון דעם, וואָס די קינדער שטעלן זיך העכער פֿון דער ווירקלעכקייט, און ווייל זיי קאָנען שאַפֿן פֿאַר זיך אַ פֿאַנטאַסטיש לעבן, וואָס אַנטשפּרעכט טאַקע ניט די ווירקלעכקייט, אָבער דערפֿאַר איז עס אַזוי שייַן און האָט זײַנע אייגענע געזעצן, זײַנע אייגענע האַריוואַנטן, זײַנע אייגענע הימלען.

ווי זאָגט לואיס קעראַל וועגן זײַן עליס אין „עליס אין וואַנדערלענד“:

“Alice moving under skies,

Never seen by waking eyes.”*

צוזאַמען מיט דער סענסיטיוויטעט און דעם הומאָר קומט אַ האַרציקע לירישקייט, אַ געליבטערטע נשמהדיקייט, וואָס קלוגע דערוואַקסענע וואַלטן זיך מסתּמא געשעמט מיט איר.

* עליס באַוועגט זיך אונטער הימלען,

נאָס אַ חאָר אויג האָט קיין מאָל ניט געזען.

דאָס אַלץ אָבער וואָלט ניט געווען גאַנץ, ווען ניט די אידייען, מיט וועלכע ער זעטיקט אָן זינע לידער און דערציילונגן פֿאַרן קינד. יעדע קינדער-ליטעראַטור אינדאָקטרינירט — עס ווענדט זיך בלויז מיט וואָ-סערע אידייען. שיפֿריס וועקט אין דעם קינד ליבע פֿאַר יושר, צו דעם חלום פֿון פֿרניצע מענטשן, און וואָס קאָן דען זיין לאַגישער פֿאַרן קינד ווי דער פשוטער געדאַנק, אָ ווער עס אַרבעט ניט, דער עסט ניט, און וואָס קען דען זיין באַשנימפערלעכער ווי דער פשוטער זאָג, אָ לעבן אָן אַ זון — ווי קאָן מען זיין פֿריילעך דערפֿון.

4.

שיפֿריסעס ניי ביכל האָט אין זיך די מעלות פֿון זינע פֿרזעדיקע, און דערצו נאָך — געליטערטקייט און געצאַמטקייט, וואָס שטאַמט פֿון וואַקסן און פֿון אַרבעטן אויף זיך. פֿון דער ערשטער דערציילונג ביז דער לעצטער זינען קאָנטיק די עלעמענטן, וואָס זינען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אים. די פֿאַנטאַסטישע מעשהלעך, ווי „די הינער וואָס ווילן זיך לערנען ייִדיש“, און „דער אַלף־בית וואָס איז ברוגו“, און „פֿויגל קאַנאַריק“, ציי-כענען זיך אויס מיט זייער שפּילעוודיקן הומאָר און מיט דער דינער מאַראַל וואָס זיי פֿריידיקן. מיר האָבן אין בוך אויך דאָס געשריי קעגן דער עוולה, וואָס ווערט באַגאַנגען קעגן דעם אַרעמען ייִנגל אין די „צוויי סופּות“, דעם ייִנגל וואָס „האַט געבויט און איז געבליבן מיט גאַרניט“. דער ניער עלעמענט אין בוך איז גראַד די דערציילונגען פֿון קינד-דערשע לינדן און קינדערשע העלדנטאַטן. פֿון דעם וויי-געשריי „פֿאַרוואָס קומט עס אונדז?“ פֿון ייִדישן קינד וואָס ווערט געכאַפט אין קיינעמס לאַנד אין דער לעצטער וועלט־מלחמה, ביז דעם געבילטן פּויסטל אין „ווען איך וועל גרויס ווערן“ [אַ ייִדישע משפּחה אונטער די נאַציס], ביז דער אַקטיווער העלדישקייט פֿון קינד אין „וואַרשעווער געטאָ“ אָדער אין „דער קליינער יהונתן“.

דאָ האָבן מיר שוין פֿאַר זיך דאָס קינד, וואָס איז אין דער טראַג-גישער צייט פֿון אויסראַט איבער נאַכט אויסגעוואַקסן צו גרויסע מעשים. אין שיפֿריסעס דערציילונגען האָבן מיר גלויבן און העלדישקייט, זיי זוכן צו פֿאַרבינדן דעם קליינעם יהונתן פֿון דער צייט פֿון מאַקאַביער־קאַמף מיטן צען־אַריקן ישׂראל, וואָס ווערט אָן אַקטיווער מיטקעמפֿער אין די טעג פֿון וואַרשעווער געטאָ.

עס איז גוט אַזוי. אַט אַזוי איז איצט נייטיק צו רעדן צום קינד. מיר דאַרפֿן איבערגעבן דעם קינד דעם תּמצית פֿון פֿאַלקס־שיינקייט, דעם גלויבן, די האַפֿענונג און די העלדישקייט.

ישראל בער ביילין — איינער פֿון די לעצטע פראַלעמאָרישע משפּילים

(„אַלץ אין איין לעבן“, י. ב. ביילין, 400 זייטן,
אַרויסגעגעבן פֿון י. ב. ביילין בוך־קאָמיטעט, ניו־יאָרק)

.א.

אײַך האָב אַ מאָל געזאָגט, אַז י. ב. ביילין איז געווען איינער פֿון די לעצטע פראַלעמאָרישע משפּילים אין ייִדישן לעבן. אמת, איך האָב עס אויך געזאָגט וועגן קלמן מרמֿר. איך וואָלט עס געקאָנט זאָגן וועגן אַ צאָל אַנדערע. דאָס האָט ניט צו טאָן דווקא מיט ביילינס עלטער, ווּנל איך וואָלט עס ניט געזאָגט וועגן חיים זשיטלאָוסקי, וועגן משה אַלגין, — זיי זענען שוין קיין משפּילים ניט געווען, כאָטש זיי זענען ביידע געווען אויפֿקלערערס.

עס איז באמת ניט געווען קיין גרויסער מהלך פֿון דעם בירגערלעכן משפּיל — ניט אין צייט און ניט אין פּסיכאָלאָגיע — ביז דעם פראַלע־טאָרישן משפּיל. שוין אין דער השפּלה איז געווען אַ לינקער פֿליגל, וואָס האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט דעמאָקראַטיש־פֿאַלקישע אַנזשטעלונגען, וואָס זענען געקומען זייער נאָענט צו דעם אָנהייב פֿון סאָציאַליסטישע אידיען בנִי ידן. שוין דער לינקער פֿליגל אין דער השפּלה האָט גערעדט פֿאַר אַ קלאַס וואָס איז געשטאַנען אויף דער שוועל פֿון פראַלעמאָריזאַציע. נאָך אַלעמען, זענען אהרון ליבערמאַן און מאָריס ווינטשעווסקי אַרויסגע־וואַקסן פֿון דער אויפֿקלערונג־באַוועגונג בנִי ידן.

י. ב. ביילין פֿאַרמאָגט אין זיך דעם פֿולן אייפֿער פֿון דעם ליכט־פֿאַרשפּרייטער, דעם אויפֿקלערער, דעם בילדונג־ברענגער, דעם לערער. ווי ער זאָל ניט האָבן געווען, פֿון די יונגע יאָרן אָן, פֿאַרוויקלט אין פראַק־טישער אַרבעט, און ער איז עס געווען — ווי דער אַרגאַניזאַטאָר פֿון די פּריקאָזשטיקעס אָדער „בונד“ — איז ער נאָך אַלץ, אפֿשר איבער אַלץ, דער אויפֿקלערער, דער וואָס וויל לערנען און מדריך זײַן. דער

טיילן פֿון אַ רעדע בנִי אַן אָונט וואָס האָט פֿאַרצייכנט די דערשענונג פֿון י. ב. ביילינס אויטאָביאָגראַפֿיע. איך דרוק זי דאָ, כאָטש זי שפּילט אַפּ בלויז אַ פֿראַגמענט פֿון זײַן לעבן, אין זיכרון פֿון אַ חבֿר און ייִד. א. א.

משפילישער דרך-ארץ פֿאַר וויסן, פֿאַר בילדונג און דער אינערלעכער ברי, אַ קאַמפּולסיווער פֿאַרלאַנג, זיך צו טיילן מיטן געלערנטן, מיט דעם וויסן וואָס מען האָט אַליין אָנגעזאַמלט, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר ביילינען — איז גאַרניט אַזוי ווינט פֿון יצחק בער לעווינזאָן אַדער פֿון פּרץ סמאַלענסקיין.

פֿון דעם דראַנג צו לערנען איז אַרויסגעוואַקסן דער סטיל פֿון לער-נען: די טענדענץ אַינצוקונעלן, מסביר צו זיין אַן ענין, שרייבן מיט פּרטים, לויטער, פשוט, פּדי דער ליענער זאָל פֿאַרשטיין, שרייבן בעל פּה, אַזוי צו זאָגן — אַ „מינדלעכער“ סטיל.

ער איז מסתמא געווען איינער פֿון די לעצטע אמתע פֿאַלקלערערס וואָס מיר האָבן פֿאַרמאַגט, כאַטש ער גיט אַ זאָג ערגעץ אין דער אויטאָ-ביאָגראַפֿיע, אַז קיין צו פֿיל געלט פֿון לערערזי האָט ער קיין מאָל גיט פֿאַרדינט.

ס'איז די הויכע מדרגה פֿון וויסן. דאָס וויסן פּדי צו העלפֿן און דער-הייבן יענעם, דאָס וויסן צוליב דעם מענטשן, אַ לעבן האָט י. ב. ביילין אַוועקגעגעבן, פּדי לערן-יינגלעך און לערן-מיידלעך זאָלן ווערן שותפים צו זיין וויסן, צו זיין תורה, פּדי זיי צו דעהייבן צו דער דערקענטעניש פֿון זייער ראַלע און זייער אייגענער ווערטיקייט.

ער איז געבליבן געטרעט דעם שטענדיקן, שווערן באַרגאַרויף פֿון יידישן אַרבעטער און פֿאַלקמענטש, פֿון דער נידער צו דער הייך. ער איז גלייכ-צייטיק געווען איינער פֿון די צוימען-ברעכערס, איינער פֿון די וועגלייגערס פֿונעם פּראַגרעסיוון ייד, — דעם, וואָס האָט וואַרצלען אין דער וועלט געהאַט, אָבער קיין מאָל גיט פֿאַרלוירן די וואַרצלען אין זיין אייגענעם פֿאַלק, אין די הינטערגעסלעך פֿון יידישן דלות, וואָס האָבן אים גענערט און דערצויגן. ער איז איינער פֿון די אמתע ראשונים אין יידישן מאַדערנ-נעם קולטור-בוי אין אַמעריקע געווען.

ביילין האָט געהערט צום דור, וואָס האָט זיך באַמיט צו באַווייזן, אַז די יידישע אַרבעטער-קולטור, אַז די יידישע פֿאַרגעשריטענע וועלטלעכע קולטור איז געווען אַזוי טיף יידיש, ווי טיף מענטשלעך זי איז געווען, אַז זי וואָלט געווען ווייניקער מענטשלעך, ווען זי איז ווייניקער יידיש, אַז אירע וואַרצלען האָבן געשטעקט אין די טיפּענישן פֿון דעם פֿאַלקס טראַ-דיציע און געשיכטע.

ב.

עס איז מיר געווען אינטערעסאַנט, ביים ליענען די אויטאָביאָגראַפֿ-פֿיע, צו פֿאַרגלייכן אין געדאַנק דעם ישראל בער ביילין וואָס איך האָב געקאַנט און וועמען איך האָב ליב געהאַט, מיט דער פֿיגור וואָס שיילט זיך אַרויס פֿון דעם בוך. איך האָב געזוכט דעם פֿאַרגלייך צוליב צוויי טעמים: איינס, צוליבן פֿאַרגלייך גופּא, און צוויי, פּדי צו שאַצן דאָס אַליינבילד

וואָס דער מחבר צייכנט פֿאַר דעם לייענער, ד.ה., ווי ער וויל, אָז דער לייענער זאל אים זען און געדענקען.

עטלעכע איינדרוקן:

ראשית-כל וואַקסט אַרויס די ריינע פּערזענלעכקייט פֿון שרייבער. ער שרייבט ווי אַ מזג־טובֿ וועגן אַלעמען, זוכט און געדענקט די מידות טובֿות פֿון יעדן — אחוץ די קלאַסן־שונאים, נאַטירלעך. דאָ איז די מאָס אַ מידת־הדיניקע, אַ האַרבע. לויט אונדזער היינטיקן צוגאַנג, אַ ביסל אַ באַזווע און אַן איינטאָניקע: אַלע בורזשויען זינען שלעכטע און בייזע, אַפֿילו ווי מענטשן, ניט נאָר ווי קלאַסן־קעגנער, בעת אַלע פּראָלעטאַריער זיינען געוויינלעך גוטע און וואוילע. אַבער אין קאָנטעקסט פֿון דער אוי־טאַביאָגראַפֿיע איז דאָס אין גאַנצן ריכטיק: אַזוי האָט זיי דאָס יונגע לאַ־דזשער יינגל דעמאָלט געזען, און דער זכּרונת־שרייבער זעט זיי מיט זינען אַמאָליקע אויגן.

וואָס עס וואַקסט, דער עיקר, אַרויס פֿון דעם ווערק איז דער זעלטן ריינער אידעאָליזם פֿון דעם יוגן פּראָלעטאַרישן קלאַס, זיין מוטיקייט, זיין אויסגעזעהאלטנדיקייט, זיין עטישע געליבטערטיקייט. אויסגעשטעלט צו פֿאַרפֿאַלגונגען, רדיפות, טורמעס איז דער גאַנצער קאַמף זינער אַ גע־ראַנגל קעגן דעהומאַניזאַציע, קעגן לאַזן זיך אַנטמענטשלעכן.

דער אינטערעסאַנטסטער עפיזאָד אין גאַנצן בוך, וואָס וואָלט זייער ליכט פֿאַרשטאַנען געוואָרן פֿון אונדזער היינטיקער יוגנט און מיט וועלכן זיי וואָלטן זיך גלייך אידענטיפֿיצירט, איז דער הונגער־סטריק אין טורמע קעגן דעם „בלומען־מערדער“.

אַ סאָדיסטישער טורמע־וועכטער, פּדי זיך נוקם זיין אין די אַרעס־טירטע, וואָס פֿלעגן זיך אָפּשטעלן אויף זייער טעגלעכן 15־מינוטיקן שפּאַ־ציר אין הויף פֿון טורמע, צו באַווונדערן און שמעקן די שיינע בלומען — צעגראַמירט מיט זיין שווערד דאָס בלומען־גערטנדל, מיט רציחה האַקט ער אָפּ די קעפּ ביי אַלע בלומען. דער הונגער־סטריק וואָס קומט ווי אַ רעזולטאַט צווינגט דעם טורמע־נאַטשאַליק אַוועקצושיקן דעם וועכטער.

פֿאַרפֿאַלגטע, פֿאַרפֿיניקטע יונגע יינגלעך שטעלן זיך אין קאַמף, ריזי־קירן מיט ערנסטע, שאַרפֿע שטראַפֿן, פּדי זיך נוקם זיין פֿאַר די געקעפטע בלומען.

דאָ גייט ניט אין ראַמאַנטיזירן: עס ליגט אין דער לאַגיק פֿון גע־ראַנגל פֿאַרן מענטש, אַז דו שטעלסט זיך אַינן פֿאַר זיין רעכט אויף שיינ־קייט, אויף דעם קאַרגן ביסל ליכטיקייט פֿון לעבן, וואָס מען ראַבעוועט ביי אים אַוועק.

אינטערעסאַנט, אַז מערסטע טורמע־סטרייקס זינען קעגן אַט דעם פּראָצעס פֿון אַנטמענטשלעכונג. די אַרעסטאַנטן ווילן מער ביכער, מער ציטונגען, שאַך־שפּיל און דער יונגער יאַנקל קאַציק (דער וויל באַקאַנ־

טער פעטערסאָנער יאַנקל קאַציק) פֿירט אַ סטרייק פֿאַר זיין רעכט צו זיצן אין טורמע-הויף ביז די וון פֿאַרגייט.

נאַזוו? ניין, בשום אופֿן ניט. קוקט זיך צו צו אונדזערע יוגנטלעכע זינט צו טאָג — זייער קאַמף קעגן דער שטאַט, קעגן דער מאַטעריאַל-ליסטישער ווילגאַריזאַציע, קעגן די כוחות וואָס פרווון זיי אַנטמענטשלעכן.

עס האָט געאַטעמט אויף מיר בנים לייענען ביילינס זעלטענע פֿאַר-ליבטקייט אין דער מאַראַלישער גאַנצקייט פֿון די יונגע אַרבעטער-פֿירער. ניט ווילנדיק — און אפֿשר יאָ ווילנדיק — האָב איך זיי במחשבה פֿאַרגליכן צו אַ סך פֿירערס פֿון היינטיגן אַרבעטער-קלאַס...

ווי אַן אַמאָליקער משפּיל, אָבער פֿון אייגענער דערפֿאַרונג, שטעלט ביילין אַרויס די געזונקענקייט, די מאַראַלישע געפֿאַלנקייט פֿון די ייִדישע וועבער-פֿאַבריקאַנטן, אָבער ער שטעלט זיי שוין אַנטקעגן אַ קלאַס וואָס איז פֿאַזיטיוו, מיט וועלכן ער אידענטיפֿיצירט זיך. אויף זינט 184 זאָגט ער: „אין דעם פּראָצעס האָב איך געזען דעם גוואַלדיקן קאַנטראַסט צווישן דער בירגערלעכער פֿאַרדאָרבענער אַטמאָספֿערע פֿון זאַטקייט, הפֿקר-דיקייט און אומפֿאַראַנטוואַרטלעכקייט, און פֿון דער צווייטער זינט, די ריינ-קייט, ציכטיקייט און גאַנצקייט פֿון די אַרבעטער-פֿירער.“ עס איז אויף קיין האָר ניט איבערטריבן פֿאַר דער צייַט. ספּעציעל נאָך, ווען ביילין שפּאַרט עס אונטער מיט פֿאַקטן, וואָס באַווייזן ייִדישע פֿאַבריקאַנטן וואָס פֿרייען זיך מיט די פּראָפֿיטן פֿון דער יאַפּאַנישער מלחמה, מיטן אויס-רייד צו באַנוצן דעם קישינעווער פּאַגראַם פֿאַר אַ באַנקראַט, אָדער מיט דעם אוממענטשלעכן אופֿן ווי זיי האָבן באַהאַנדלט און עקספּלואַטירט זייערע אַנגעשטעלטע. (אין אונדזערע מאַטעריען איז עס אַ גריליך מיט נאַזוו פּרימיטיוויזם).

ג.

דער אַנווקס פֿון פֿאַרשטענדעניש און קלאַסן-באַווסטזיניקייט אין דעם יונגן לאַדזשער בחורל איז די אייגנטלעכע טעמע פֿון דער אויטאָביאָגראַפֿיע. אַ גרויסער שאַד וואָס זי האַקט זיך אָפּ אַזוי פּלוצעם. עס איז איין לאַנגע סאַגאַ פֿון געהיימע פֿאַרזאַמלונגען, פֿון אַגיאַציע, פֿון טורמע נאָך טורמע. און דער געראַנגל איז ניט בלויז קעגן דעם קלאַס וואָס אונטער-דריקט, נאָר אויך קעגן דער טראַדיציע וואָס שלעפט צוריק, קעגן דער געטרייער מאַמען וואָס שרעקט זיך פֿאַר די נייַע גאַנקען און פֿאַר די נייַע וועגן אויף וועלכע איר געראַטענער ישראל בער, פֿון רבינישן יחוס, פֿאַר-נעמט זיך. עס גייט אַזוי ווייַט, אַז דער יונגער ישראל בער סטראַשעט אַפֿילו די אַרעמע מאַמע מיט זעלבסטמאָרד. דאַכט זיך, ניט אין כאַראַקט-טער פֿון דעם י. ב. ביילין וואָס מיר האָבן געקאַנט, אָבער דורכויס אין כאַראַקטער פֿון דער צייַט ווען דער געראַנגל פֿון „האַבות והבנים“, צווישן עלטערן און קינדער, איז געווען אַ טייל פֿון פּראָצעס פֿון אויסוואַקסן.

אבי מיר מיינען, אז דעם „ריס צווישן דורות“ האָבן אונדזערע קינדער אויסגעטראַכט.

דאָס בוך, כאַטש פּסיכאָלאָגיש גיט פֿאַרטיפֿט, איז געשריבן אַרנטלעך און אַן באַפּוצונגען. ביילין באַהאַלט גיט זינע אייגענע נעגאַטיווע שטריכן, דער עיקר זיין אַנגעבוירענע פּחדנות. וויזנט אויס, אז דאָס איז געווען אַ שטריק פֿון וועלכן אים איז געווען שווער זיך צו באַפֿרײַען, אַ סימן — עטלעכע מאָל באַצייכנט ער זיך אַליין ווי אַ טרום אין בוך. ער פּרוּווט אַפֿילו פֿאַרשרײַען די מורא מיט „אידעאָלאָגיע“: „מיר טאַרן נישט מורא האָבן. דאָס איז אַ שרעקלעך וואָרט פֿאַר אונדז. מיר דאַרפֿן דאָס אויסמעקן, אַפּוואַשן פֿון אונדזער צונג...“. שײן, הויך-קלינגענדיק און דורכויס אין דער רעטאָריק פֿון דער צײַט. נאָר — ער גיט גלײַך צו: „אַבער מורא האָב איך. דאָס איז נאָך איינע פֿון מײַנע שוואַכקײטן וואָס זײַנען מיר געבליבן...“.

אַט די אַרנטלעכקײט, די רײניקײט, גײט דורך דעם גאַנצן בוך — אַפֿט נאָוו, אָבער אַן באַפּוצונגען. אַפֿילו ווען ער „ראַטעוועט זיך אַרויס“ פֿון די אַרעמס פֿון דעם גאַסן-מײַדל וואָס קריכט צו אים אין בעט אַרײַן, גיט ער צו, אַז עס איז מער אויס מורא פֿאַר ווענערישע קראַנקײטן, ווי צוליב מאַראַלישע סיבות.

ווען דער פּריקאַזשטישקעס-פֿאַראַיין צאָלט אים 40 רובל אַ חודש פֿאַר זײַן אַרבעט, גיט ער צוריק דעם „בונד“ די 30 רובל אַ חודש וואָס דער „בונד“ צאָלט אים, כאַטש די אַרגאַניזאַציע וויל בשום אופֿן גיט נעמען דאָס געלט. די 40 רובל גיט ער אַוועק, נאַטירלעך, דער מאַמען. און דאָס ווערט דערצײלט פּשוט, אַן זעלבליב — בלויז קאַנסטאַטירט אַ פֿאַקט.

עס פֿאַרכאַפט דער לערערישער אינסטיטוט וואָס מאַניפֿעסטירט זיך דורך דעם גאַנצן בוך. אויף זײַט 186 דערצײלט ער, אַז „אין 1902 פֿיר איך שוין צוריק אַן מיט מײַן קלאַס אויף זגערושער גאַס און איך פֿיר שוין אַן מיט צוויי קרײַזלעך — איינער פֿון די זײַגעראַמאָכערס און איינער פֿון די מאַליאַרעס“. אויף זײַט 199 שרײַבט ער: „דערווײַל הייב איך וויי דער אַן מײַן קלאַס סוף-זומער מיט דער פֿרײַערדיקער גרופּע אַרבעטער“. און אויף זײַט 230, שוין אין טורמע, שרײַבט ער: „נאָך דעם ווי איך פֿאַרמיר אַ קלאַס פֿאַר דײַטש, הויב איך אויך אַן זוכן קאַנדידאַטן פֿאַר רוסיש און העברײַאיש...“ און דורך דער גאַנצער צײַט, ווי אַן אמתער אינסטיטוטיווער לערער, פֿאַרגעסט ער גיט אונטערצושטרײַכן וויפֿל ער אַליין האָט געלערנט פֿון זײַנע תּלמידים.

דאָס בוך האָט אַ צאָל זײַער אינטערעסאַנטע קולטור-היסטאָרישע אַנטפֿעלעקונגען. למשל, אין סלאָנים זײַנען די ייִדישע פּרײַזיווניקעס געווען אַרגאַניזירט אין אַ פֿאַראַיין און באַשטאַנען, אַז „אַלע ריכטערע פּרײַזיוורניקעס דאַרפֿן צאָלן אַ געוויסע סומע געלט פֿאַר די וועלכע גײַען דינען. די, וועלכע האָבן אמתע לעגאַטעס און זײ זײַנען אַרעם, דאַרפֿן גאַרניט צאָלן. בלויז די וואָס זײַנען אַנגעשטאַפט מיט געלט און ווילן, אַז מיר די

אַרעמע זאָלן דינען, און זיי זאָלן הולטנעווען — זיי דאַרפֿן צאָלן היפשע סומעס און דאָס געלט גייט פֿאַר די וועלכע גייען דינען, אָז עס זאָל זיי ניט זיין אַזוי שווער.

ד.

עס איז אַ וואַרעם בוך, עס אַטעמט מיט די יונגע יאָרן פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג. עס טרייסט בנים ליינען דער נאַווער — געבענטשט זאָל ער זיין! — אידעאָליזם פֿון אַ דור ייִדישער אינטע־ליגענץ וואָס האָט זיך אַליין דערצויגן, וואָס איז געקומען פֿון דער ישיבֿה און דער פֿאַבריקע און זיך פֿאַרמאַסטן איבערצובויען די וועלט. באמת, אַ זעלטענער דור, באַשריבן פֿון איינעם וואָס איז אי געווען אַ טייל פֿון אים און אי אים געהאַלפֿן דערציען — אַ גלויביקער דור, אויף קרבנות־גרייטער, אָן־מינסטן־דראַמאַטישן־אַגשטעל דור. כאַטש ער רעדט אַפֿט הויכע רעטאָרישע רייד, טוט ער מיט ליבשאַפֿט די קלענסטע, די מיזאַמ־טע אַרבעט לשם דעם מענטש און דעם יושר. ער איז אַ דור וואָס האָט באַדאַרפֿט אַוועקוואַקסן פֿון אַלטן, זיך באַפֿרענען פֿון פענטעס וואָס האָבן אים צוריקגעהאַלטן, זיך אַנטרינקען מיט וויסן — און דער דאַרשט נאָך וויסן איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר ישראל בער ביילין זיין גאַנץ לעבן. וויסן לשם וואָס? פֿדי מיט וויסן און מיט ברען ענדערן צום גוטן דעם סדר־עולם.

איך טראַכט, אָז עס איז אַ זעלטענע מתנה פֿאַר אייניקלעך. ניט בלויז פֿדי זיי זאָלן זען ווי שווער די זיידעס האָבן זיך געראַנגלט, נאָר דער עיקר — ווי נאַענט די זיידעס זינען אייגנטלעך געווען צו זיי און זיי צו די זיידעס און, אָז אין דעם געראַנגל וואָס זיי פֿירן איצט ציען זיי אַ פֿאַ־דעם פֿון המשך וואָס לאַדזשער ייִנגלעך פֿון באַלוט האָבן אַנגעהויבן וועבן פֿאַר זיי.

ניט נאָר גוטע געוואַנט־וועבער זינען זיי געווען, די לאַדזשער, נאָר אויך ווונדערלעכע חלומות־וועבער. אַ גרויסע מדרגה. אַ חלום, ספעציעל אַ חלום פֿון יושר און ווערדע, איז אַפֿט וואַרעמער ווי אַ שטיקל גע־וואַנט, און לעבט לענגער אויך.

משה סטרוגאטש

משה סטרוגאטש האט א נאָמען געגעבן זײַן לעצט בוך „לעצטע טריט“. אין נאָמען גופא איז פֿאַרוועבט דער עיקר-שטריך פֿון זײַן גאַנץ שאַפֿן: אויפֿריכטיקייט און אמתדיקייט, ווי ווייטיקדיק דער אמת זאָל אָפֿט גיט זײַן. במשך קנאַפֿע 50 יאָר, זינט ער האָט דעביוטירט מיט אַ ליד אין דער צײַטונג „דאָס פֿאַלק“ (וואַרשע, 1917), האָט ער קיין איין פֿאַלשע שורה — גיט אין פֿראַזע און גיט אין ליד — אָנגעשריבן. דאָס ליד איז בײַ אים געווען, בעיקר, דאָס קריגעלע פֿון אמת און גלויבן, וואָס ער האָט אַ גאַנץ לעבן מיטגעטראָגן מיט זיך.

„אַזוי פֿיל גלויבן איז אין מיר געווען,

„מיין גאַנץ לעבן אויף אים איינגעשטעלט“.

(„די שפּין אויף דער וואַנט“)

זאָגט ער, אָן באַרימט און אָן זעלבלייב, ווי אַ פשוטע, פֿון יעדן פֿאַר-שטאַנענע דעקלאַראַציע פֿון זײַן שרײַבערישן אַני-מאָמין.

משה סטרוגאטש איז געגאַנגען זײַן אייגענעם גאַנג אין דער ייִדישער ליטעראַטור. זײַן נוסח: בלײַב געטריי זיך אַליין. ער איז אָפֿט פּמעט „אַלטמאָדיש“ אָבער אַרנטלעך, בתכלית האַרנטלעכקייט. ער האָט קיין מאָל גיט געמאַכט קיין קניקסל צום מאַדערניזם, און זיך גיט געחנַדלט מיטן פֿרײַען פֿערו, אָדער אַנדערע — פֿאַר אים — דיכטערישע עקסטראַוואַ-גאַנצן. ער היט פֿאַרויכטיק אי דעם ריטם און אי דעם גראַם. ער איז גע-ווען איינער פֿון די לעצטע, אויב גיט דער סאַמע לעצטער, פֿון אַט דעם דור דיכטערס אין דער ייִדישער ליטעראַטור. בײַ וועמען דאָס ליד האָט אוממיטלבאַר אָנגעכאַפט און אויסגעדריקט די שטימונג, פּמעט אָן אַלע-גאַריעס, אָן סימבאָלן, דערציילעריש און דירעקט.

קיין צופֿאַל דערביער, וואָס די פֿאַבל און די באַלאַדע זײַנען די דיכ-טערישע פֿאַרמעס מיט וועלכע ער באַניצט זיך אַזוי אָפֿט.

* * *

ער איז געבוירן געוואָרן דעם 25סטן יולי, 1894, אין סלוצק, ווייס-רוסלאַנד, געלערנט אין דער סלוצקער ישיבה, שפּעטער אין דער אַדעסער גימנאַזיע. אין 1915 איז ער אַריבערגעפֿאַרן קיין וואַרשע, וווּ ער איז גע-ווען אַ סטודענט אויף דעם היסטאָריש-פֿילאָסאָפֿישן פֿאַקולטעט פֿון דעם וואַרשעווער אוניווערסיטעט.

שוין אין וואַרשע האָבן זיך אָנגעהויבן זײַנע לערערישע און שרײַ-בערישע קאַריערעס. ער איז געווען דער לערער פֿון ייִדיש און פֿון ייִדי-

שער ליטעראַטור אויף די אַוונטקורסן פֿון די פּוּעלי־ציון. גלנצנדיק, האָט ער אָנגעהויבן שרעבן לידער און זיך געדרוקט אין „דאָס פֿאַלק“ און אין דער בונדישער „פֿאַלקס־צייטונג“.

אין 1920 איז ער געקומען קיין אַמעריקע. דאָ איז ער געוואָרן אַ לערער אין די אַרבעטער־רינג שולן, שפּעטער — אין די אומפּאַרטייאישע שולן, נאָך דעם — אין די אַרדן־שולן, און צום סוף — אין די פּראָג־רעסיוו־וועלטלעכע שולן. גלנצנדיק, האָט ער געשריבן לידער און דער־ציילונגען און זיי געדרוקט אין דער „פֿרײַהייט“ (שפּעטער — „מאַרגן פֿרײַהייט“), אין „זאַמלונגען“, אין קינדער־זשורנאַל „יונגוואַרג“, און אין אַנדערע זשורנאַלן.

זײַן לויטערקייט און פּשטות — יאָ, אַפֿט זײַן סענטמענטאַלישקייט — זײַנען אים בײַגעשטאַנען אין קינדערליד ווי אין ליד פֿאַר דערוואַקסענע. ער איז געווען אַ גוטער מעשה־דערציילער — דירעקט און פֿאַרכאַפּנדיק. דעריבער, איז ער תּמיד געווען אַן אַנגעלייגטער גאַסט בײַ דעם יונגן לייענער.

* * *

דאָס איצטיקע בוך, כאַטש מ. סטרוגאַטש איז שוין עטלעכע יאָר טויט (געשטאַרבן דעם 15טן יאַנואַר 1973) טאָר ניט באַטראַכט ווערן ווי אַן אַחרי־מות־ספֿר נאָך אַ מחבר. עס דאַרף גיכער גענומען ווערן ווי אַ רינג אין דער קייט, צוזאַמען מיט די אַנדערע זיבן ביכער וואָס מ. סטרו־גאַטש האָט אַרויסגעגעבן, ווי אַ בויגן אין דעם קרייז פֿון זײַן שאַפֿן. און אַ קרייז האָט ניט קיין אָנהייב און ניט קיין סוף. דאָ און דאָרט ריכטן זיך דורך שטימונגען פֿון טרויער, אָבער ניט פֿון לעצטקייט אָדער פֿאַטאַליזם. און דער עיקר: אויך אין די לידער ווערט אויף קיין האָר ניט געמינערט ניט דער גלויבן און ניט די ליבשאַפֿט, וואָס צאַפּלען זיך ווי אַ לעבעדי־קער אַטעם אין זײַן גאַנץ שאַפֿן.

און ליבשאַפֿט איז געווען און געבליבן דער ניגון פֿון סטרוגאַטשעס שאַפֿן — הן אין פּראָזע און הן אין פֿערז, ליבשאַפֿט צום פּשוטן, בינעם און באַעוולטן מענטש, וואָס וועט סוף־כל־סוף אויפֿגעריכט ווערן. און ווייל סטרוגאַטשעס טאָן איז בטבֿע אַ דירעקטער, איז ער דעריבער אַ טרייסטנ־דיקער, אַן אמונהדיקער, איז ער דעריבער אַ באַגלויבטער בײַם לייענער. ס'אָ מעשה מיט אַ יידן פֿון סלוצק וואָס איז געוואָרן אַ לערער און אַ ספֿר בײַ יידן און וואָס האָט אַ גאַנץ לעבן בלויז געוואָלט „אַפּשריבן מײַן קליינעם פֿאַרמעג פֿאַר קהלשער נויט“ („מײַן ירושה“).

„און איצט מײַן ירושה באַשטייט

ניט פֿון גאַלד, צי פֿון זײַדענע טיכער, —

איך ווייס, אַז מײַן לעבן פֿאַרגייט,

נאָר בלייבן נאָך מיר וועלן ביכער...“

און, ווי אַלע ירושות — דאַרף מען זי ווערט זײַן.

(טייל פֿון דער הקדמה צו זײַן לעצט בוך)

ש ר ה ב א ר ק א ו

זעלטענער מענטש איז זי געווען, שרה באַרקאָן, און אַן אייגנאַרטיק אַרט האָט זי פֿאַרנומען אין אונדזער דיכטונג. זי איז גע-
ווען איינע פֿון די לעצטע אוממיטל באַרע פֿאַלק-זינגערניס בײַ אונדו.
עס וואָלט געווען באַזו צו גלייבן, אַז עס קאַנען נאָך קומען דיכטערס
פֿון דעם מין אין ייִדישן לעבן — אין אַמעריקע אַדער ערגעץ אַנ-
דערש וווּ. אַזאַ נאַטירלעכער פֿאַלקס-טאַלאַנט ווי עס איז געווען שרה
באַרקאָן קאָן מער ניט אויסוואַקסן — די געזעלשאַפֿטלעכע און היסטאָ-
רישע תּנאים וואָס האָבן זי געשטאַלטיקט זינען שוין מער נישטאַ.

מע דאַרף ניט מאַכן קיין טוגנט פֿון פּשטות און פֿאַלקסטימלעכקייט
אין דער פּאָעזיע, כּדי אָפּצושאַצן איר צושטייער צו אונדזער ליד אין
אַמעריקע. זי האָט געשריבן אין אַ טאָן, וואָס איז געווען איינער פֿון
די הויפּט-נוסחאות פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, — דער לויטערער
פֿאַלקס (פֿאַלקסטימלעכער ?) ניגון, וואָס האָט כּמעט קיין מאָל ניט אויפֿ-
געהערט אין אונדזער פּאָעזיע. ווי אַנטוויקלט און ראַפֿינירט אונדזער
פּאָעזיע איז נישט געוואָרן — האָט דער פֿאַלק-נוסח זיך קיין מאָל ניט
איבערגעריסן, צוזאַמען מיטן אינטעלעקטואַליזם פֿון פרצן איז געפֿלאָסן
דער פֿאַלקישער רייזע-נוסח, באַנאַנד מיט דער ראַפֿינירטקייט פֿון משה
לייב האַלפּערן — די לירישע פּשטות פֿון ראַליניק, באַגלייך מיט דער
עפּישער מניסטרעשאַפֿט פֿון מאַרקישן, דער לויטערער פֿאַלקס טאָן פֿון
כאַריק, און אין אונדזער ייִדישער דיכטונג אין אַמעריקע — צוזאַמען
מיט דעם רייכן בילד-און-געדאַנק אַנגעזעטיקטן ליד פֿון אַזוי פֿיל פֿון
אונדזערע דיכטערס — דער כּמעט „אַלטמאָדישער“ טאָן פֿון שרה באַרקאָן.

שרה באַרקאָנס ערשטער שטריך איז געווען לויטערקייט און פּשטות,
זי איז געווען אַזוי עכט און נאַטירלעך, אַז זי האָט אַפֿילו ניט
געוויסט, אַז זי שאַפֿט ליטעראַטור, שוין אָפּגערעדט פֿון טראַכטן, אַז
פּשטות און נאַוויקייט זינען שוין בפֿירוש ניט „אין דער ליטעראַ-
רישער מאַדע“. זי דערציילט אין „מזן ערשטער ליד“ (װועגן זיך און
אַנך, זנטל 10), אַז ווען ה. ציטראָן, וועמען איר מוטער האָט געוויזן
שרהס ערשט ליד, האָט איר אין אַ בריוו געשריבן: „איך זע אין דיר
דזן פֿאַטערס נשמה, דזן פֿאַטערס פֿינער, — שרייב!“ — האָט זי ניט
גענוי געוויסט וואָס ער וויל פֿון איר. „איך האָב ניט געקאַנט פֿאַרשטיין,
וואָס ער מיינט מיטן וואָרט 'שרייב'“. אין דעם דאַזיקן זאַג איז ניטאַ
קיין סימן פֿון אַנשטעל, חלילה, זי האָט פּשוט ניט געוויסט.

פֿאַרוואָס שרעכט זי? ווּזל „עס רופֿט און בעט דאָס קלאָרע פּאַפּיר — שיק צו דער וועלט אַ ליד דורך מיר.“ די וועלט האָט בנ איר „געמאַנט“ און זי האָט איר געענטפֿערט. אַ מאָל איז עס געווען דער לערער ה. ציטראָן, און אַ מאָל איז עס געווען גאַר דער באַרדער, וואָס האָט גע-וווינט אין הויז בנ איר אין נואַרק, וועלכער האָט זיך אונטערגעהערט, ווי זי דערציילט מעשהלעך איר טעכטערל, און אין איינעם אַ פֿריי-מאַרגן איר איבערגעלאָזט אַ צעטעלע אויפֿן טיש: „מיסעס, אנערע קינדער-מעשהלעך זענען אויסגעצייכנט, שרעכט זיי אָן.“ און אַ מאָל גאַר דער בעגערשער אַבזומאַן, וועמען זי האָט געלייענט איר „פֿירסט פּאַעם“, אין ייִדיש, נאַטירלעך, און וועלכער איז געווען איר ערשטער קריטיקער מיט זיין ספעציעלער מבינות: „איך פֿאַרשטיי ניט דזין שפּראַך, מיסעס, אָבער עס קלינגט גוט.“ אָט די וועלט האָט עס פֿאַר-לאַנגט אַ ליד בנ איר.

איר טעמאַטיק: דאָס פשוטע טאַגטעגלעכע לעבן פֿון קליינעם מענטש פֿון אַ גאַנץ יאָר. ניטאַ קיין טעמע, וואָס איז איר צורקליין און ניטאַ קיין געשעעניש וואָס איז ניט ווערט קיין ליד. אין דעם פרט האָט איר „דיכטערלוסט“ פֿיין-פֿילנדיק אַרויסגעשיילט דאָס געזאַנג פֿון יעדן קעגנ-שטאַנד, בעל-חי, מענטש אָדער געשעעניש. בלויז שרה באַרקאָן האָט זיך געקאַנט פֿאַרגייען זינגען „אַ לויב דעם בעזעס און אַ ליד דעם קריגל“, אָדער דערציילן אַזוי היימיש וועגן איר „שאַפֿונג-פּראָצעס“: „פֿון שרעכט-טיש אין קיך אַ לויף און אַ כאַפֿ“, אָדער זיך פֿאַרקלאַנגן אַזוי היימיש פֿאַר אונדז: „אָט פֿאַרוואָס איך זע אויס אַזוי בלאַס, ווּזל איך האָב ניט קיין צייט אַרויסגיין אין גאַס.“ דער רעזולטאַט: אַן אוצר פֿון אינטימע אַריינבליקן אין לעבן פֿון שטילע מענטשן, אַ שלל לידער און מעשיות „וועגן זיך און אַנד“.

איר דיכטערישער טאַלאַנט העלפֿט איר אוניווערסאַליזירן די איינצל-רגעס — רגעלעך? — וואָס זי כאַפט אָן, פֿאַראַלגעמיינערן די קליינע פרטים, וואָס זי שיילט אַרויס. זי לאָזט אונדז דערפֿילן דעם תּוך, דאָס צווייענדיקע אין דעם קליינעם צופֿעליקן דעטאַל. ווען ניט אָט די פֿיאַיי-קייט אירע, איר עכטער טאַלאַנט, — וואָלטן זיי געבליבן קליינע מאַ-מענט-פֿאַטאַגראַפֿיעס; זי גיט זיי דיכטערישן דויער. זי לאָזט זיך פֿאַרשיפורן פֿון ליד, איז פֿאַרליבט אין דעם ליד ביז גאַר. דער זין פֿון ליד? צעיום-טובֿן און צעפֿריידיקן דאָס לעבן, צעשטרענען די טעגלעכע גרויקייט:

„עס ווערט מיין לעבן ניט דערווידער,
ווען איך פֿיל עס אויס אין לידער.
מיט מינע גליקלעכע געפֿילן
וואָס איך טעפֿ קער איד דילן“.

אַט די פֿאַרשטענדעניש, אָז די לידער דאַרפֿן העלפֿן בייקומען דעם „דערווידער“ פֿון לעבן, האָט אָנגעפֿילט יעדע שורה, וואָס זי האָט גע- שריבן, האָט דערהויבן דאָס ליד אירס צו יום־טובֿ און די דיכטונג צו פֿרייד: זי לאָזט זיך איבערוועלטליקן פֿון אירע שורות, אָפֿילו די לבנה און די שטערן זינגען עדות:

„מיט מיין גליק דעם אָפּגעשפּאַרטן
ווערט מיין צימערל אַ גאַרטן,
די לבנה און די שטערן
ציילן מייןע שורות גערן.“

די דיכטונג באַהערשט זי, זי רעאַגירט אויף וועלט און געשעענישן נאָר דורך ליד, אָפֿט קעגן איר ווילן:

„לידער, לידער מיך שלעפּן ביים קלייד —
לידער פֿון אומעט און לידער פֿון פֿרייד.“

זי פּרוּווט זיי פֿאַרטרייבן פֿון זיך, אָבער

„נאָר לידער ווי קינדער ווילן ניט פֿאַרשטיין,
זיי וועקן און מאַנען און קומען אַליין.“

איר פּשטות איז דערפֿרישנדיק, קיין מאָל ניט פּראָסט: איר אומ- מיטלבאַרקייט — אָפֿט נאָאוו, קיין מאָל ניט אומסענסיטיוו, פֿאַרקערט, זי וועזט אַרויס אַ דינע סענסיטיווקייט, אירע שורות פֿליסן מיט זעלטע- נער לויטערהייט, עכט ווי דער ניט געקינגלטער שאַרף פֿון אַ בלאַט אַרער דער שמיכל בני אַ קינד:

„מיין חבֿרס הענט צערטלען מיט זון,
ווי לייכט ס'איז דאָס לעבן אין צווייען,
די זומער־וועלט בעט זיך ביי אונדז:
מיר זאָלן דאָ ליבשאַפֿט פֿאַרזייען.“

אָפֿט פֿילט זיך אַ באַרעדעוודיקייט אין אירע שורות, אַ מין לירישע אינטימע קאַמפּולסיווקייט ניט צו שפּאַרן קיין ווערטער, נאָר צו דערציילן אַלץ ווי זי זעט עס, ווי זי באַנעמט עס. אָבער אָפֿט בליצט זי אויף מיט אַ קינסטלערישער שפּאַרזאַמקייט און מיט אַ דיכטערישן צימצום, וואָס זאָגט עדות אויף איר עכטן איבערלעכן פּאַעטישן חוש:

„פֿאַראַנען נאָך וועגן פֿון קיינעם באַטראַטן.“

און בונטן מיט פֿרייד אויף די ימען צעשאַפֿטן,
און זון אַזוי פֿיל וואָס וואָרעמט ניט קיינעם,
פֿאַרשלאָסענע טירן און הינטער זיי שכנים...”

אַדער אויף אַן אַנדער אָרט גיט זי אַ גלאַנץ אויף מיט אַ ליכטיקער
לירישקייט און הומאָר. אין אַ ליד „אַ בילד אין סאַבוויי“, דערציילט זי
אונדז:

„נאָר דער יונגינקער מאַטרעזל,
קושט זיין מיידל אין שפיץ נעזל,
אַז מען ליבט זיך איז אַ סימן —
ביידע הענגען אויף איין רימען.“

אַדער נאָר אַזאַ פֿינפֿילנדיקער זאַג, וואָס אַטעמט מיט פֿאַעטישער
פֿאַרטיפֿונג: אין אַ ליד, אין וועלכן זי רעכנט אויס די מתנות וואָס זי
גיט צו אַ יונגער פֿאַר:

„איך נעם אַ ווערטל פֿון מיין באַבען
און גיב דער יונגער מוטער מיט,
זי וועט עס זיכער דאַרפֿן האָבן —
אין טעה פֿון שווערן געמיט.“

דער הויפט־שטריך פֿון אַלע אירע שטריכן איז אַבער נאָך אַלץ דאָס,
וואָס שׂרה באַרקאָן האָט גוט געקאָנט און שטאַרק ליב געהאַט די מענטשן,
פֿאַר וועמען זי האָט אירע פשוטע געזאַנגען געזונגען, און דאָס וואָס זי
האַט פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס ליד האָט נאָר דעמאָלט אַ ווערט ווען עס העלפֿט
דעם מענטש — צי עס ברענגט אים יום־טובֿ אַדער עס מאַנט אַפֿ־
צומעקן דאָס בייד, וואָס ווערט באַגאַנגען קעגן מענטשן. זי האָט רעאַ־
גירט אויף אַלע געוועלשאַפֿטלעכע געשעענישן אַרום זיך און אירע לידער
„פֿון אַלע טעג“, אירע „לידער ווי קינדער“ האָבן געקלאַנגט אויף די
הקדשיקע ווינונגען פֿון די אַרעמעלייט („סלאַמס“) און געוויינט „ווען
מען ליבטשט אַ נעגער“, אַדער זיך אַנגענומען די קריוודע פֿון דער אַרע־
מער מאַמע־ערד, וואָס וויינט ווייל מלחמות פֿאַלמעסן זי:

„אוי, קינדער מייע, קינדער מייע,
ווי לאַנג וועט מען זיך שלאָגן?
איך טרינק זיך ביזן האַלדז אין בלוט
און קאָן שוין ניט פֿאַרטראַגן.“

(„די ערד וויינט“)

שׂרה באַרקאָנס לידער האָבן זיך אַנגעשטעלט פֿאַר דער אַרעמער

ערד, און געשרייען געוואָלט: „מיר ווילן פֿרידן“, און מיטגעצאָפלט זיך אין פֿינן מיט דער מאַמען. זי קוקט אויף איר זון, וואָס האָט זיך אומגעקערט פֿון דער מלחמה:

„צוויי און צוואַנציק יאָר מיין קריגער איז געוואָרן —
וויפֿל קנייטשן אויף זיין פנים,
אוי וויי צו מייןע יאָרן.

אין די אויגן שרעק און גרויע האָר אין לאַקן —
אַ, וועלט, האַלט אָטעס אײַן, רוען לאַז מיין זקן.“
(אַ מאַמע רעדט)

אַט אַזוי האָט זי פֿאַרפֿערזענלעכט דאָס סאַציאַלע — די מלחמה, דעם הונגער, דעם קאַמף פֿאַר אַ בעסערן מאָרגן, און אַזוי האָט זי פֿאַרגעזעלשאַפֿטלעכט דאָס אינטימע, דאָס פֿערזענלעכע — דעם קינדס לאַקן, די קיך, דאָס טעפל און דעם בעזעם. און צו דעם אַלעם האָט זי אַ ווונדערלעכע ליבע געטראָגן און דורך אַלעם איז אויפֿגעגאַנגען אַ צעהעלטער אַפֿטיי־מיום און גלויבן בײַ איר:

„ס'האַט מיין צער מיך ניט פֿאַרטיליקט,
איך האָב דערלעבט צו זען דעם פֿרילינג“

אַדער אויף אַן אַנדער אָרט:

„דורכגעליכטיקט איז מיין אומעט,
איך נעם די גאַנצע וועלט אַרומעט,
אין מייןע שפּעטע שעהן
צי איך זיך צום טאָג דעם בלאַען.“

אַ באַזונדער אָרט אין שרה באַרקאַנס דיכטונג פֿאַרנעמען אירע קינדער־לידער. איבער דרײַ צענדליק יאָר האָבן טויזנטער קינדער אין די ייִדישע קינדער־שולן פֿון לאַנד געלייענט אירע שורות און רעציטירט אירע פֿערזן. ביט געווען קיין טעקסט־ביכל פֿון דער פּראָגרעסיווער ייִדישער שול אין אַמעריקע, וווּ זי זאָל ביט זײַן פֿאַרטראַטן (און אויב אירע לידער האָבן געפֿעלט אין טעקסט־ביכער פֿון אַנדערע שול־וועגנס, איז עס געווען צום היוק פֿון די קינדער און אַ רעזולטאַט פֿון אומגליק־לעכע אַנשטעלונגען און חשבונות אין ייִדישן לעבן אין אַמעריקע).

דורות קינדער האָבן געלייענט איר נאַיווע — אַבער דורכויס באַגלייבטע און העראַאישע פּאָעמע פֿון לעבן פֿון דער יונגער ייִדישער אַר־בעטער באַוועגונג אין דער אַלטער היים — „דער שטומאַק“, אַדער מיט האַרצווייטיק זיך צוגעהערט צו דער עוולה, וואָס ווערט באַגאַנגען קעגן

די קוילנערבערס, וועל די וועלט איז אַ ביסל קרום אַוועקגעשטעלט, וואָס שייך

„ווער עס טוט די קוילן האָבן
און ווער עס טוט די קוילן גראַבן.“

אירע קינדער-לידער אַטעמען מיט עכטיקייט און באַגלויבטיקייט, גלענץ ציטיק פֿאַרמאָגן זיי אַ זעלטענע שפּילעוודיקייט און זענען זייער באַענט צום קינד.

די לויטערקייט פֿון איר גאַנצער דיכטונג ווערט אין קינדער-ליד כמעט דורכזען, אַפילו דער פּרימיטיווער שאַבלאָן, וואָס כאַפט זיך צו מאַל אַרײַן (ווי — דער ריכער וואָס זיצט און ציילט זײַן געלט) ווערט פֿאַרגיטיקט דורך דער אַלגעמיינער וואַרהאַפֿטיקייט, וואָס דרינגט דורך אַלע אירע פֿערן.

זי רעדט בפֿירוש ניט אַראָפּ צום קינד, אַפילו „דער לץ מיט די קעץ“ איז אַ באַגלויבטער פֿאַרשוין, און ס'לייגט זיך אויפֿן שכל די ליבע צווישן דעם הינטל און דעם קעצל, שוין אַפּגערעדט פֿון אַזאַ ערלעך און פֿאַנטאַסטיש אויסגעהאַלטן בילד, ווי דאָס ייִנגל דער עקשן, וואָס וויל ניט שלאָפֿן און וואַרט אַזש איבער מיט זײַן וואַך זײַן — דעם שלאָף גופּא.

בײַ דעם ייִנגלס בעטעלע
וואַרט דער שלאָף און וואַרט,
ביז דער שלאָף האָט זיך אַליין
אויפֿן בעטל צוגעשפּאַרט.

די גאַנצע נאַכט אין בעטעלע
איז דער שלאָף געשלאָפֿן,
און דאָס ייִנגעלע איז געלעגן
מיט די אייגעלעך אַפֿן.

ניין, זי האָט קיין מאַל ניט אַראָפּגערעדט צום קינד, פֿאַרקערט: אים געטרויט און אַרויסגעוויזן אַ סך עכטע ליבשאַפֿט.

„איך וואָלט דאָ שטיין שעהען, איך ווער גאַרניט מיד,
ווען אויף קינדערשע ליפֿן דערקען איך מײַן ליד.“

זיי האָבן זיך דערקענט — שרה באַרקאָן און אונדזער קינד, זיי האָבן זיך קעגנזעטיק שטאַרק ליב געהאַט: די שול איז אַדאָנק שרה'ן שפּעדיקער געוואָרן, דאָס קינד — ריכער. געבליבן איז אַ בינטל היימישע, האַרציקע, געראַטענע, לויטערע פֿאַלק-לידער און קינדער-לידער, — אַ ירושה, וואָס פֿאַרבלענדט אַפֿשר ניט די אויגן, אָבער זי גליט מיט איר אייגענער ליכטיקער וואַרעמקייט.

ש. דייקסל — צו זיינע 85 יאָר

אַרומגענומען פֿון אַ סך געפֿילן, וואָס איך וויל ניט באַ- האַלטן און ניט צודעקן, רעד איך היינט: פֿרייד, ליבשאַפֿט און חידוש: טאַקע 85? שמונים וחמש? עיטי־פֿינף? קיין ביזו אויג אים ניט. עך, ווי די צייט לויפֿט. לויפֿט? גאַלאַפֿירט, יאָגט זיך, שטעלט רגלים, הענדעס־פענדעמעוועט, ווי אַ ייד וואָס יאָגט זיך כאַפֿן אַ פֿאַר־ שפעטיקטע מנחה.

איז דער חשבון אַזאָ: מיט 85 יאָר צוריק, אין 1886, האָט ער זיך באַוווּזן אין קישינעוו, אונדזער שין דייקסל. צו פֿיר יאָר — אַ האַלבער יתום, צו 10 יאָר — אַ קינלעכיקער יתום, האָט ער מיט די לאַנגע פֿיס און מיט ווונדערלעך גלויביקע אויגן אַרומגעוואַנדערט איבער דער וועלט. געזוכט, געזוכט, וועמען? ווער ווייסט — דעם טאַטן וואָס ער האָט ניט געדענקט אפֿילו, די מאַמע וואָס ער האָט קוים געדענקט. גי- כער — זיך אַליין און דעם מענטש אַרום זיך. און אפֿשר — אפֿשר אַלע צוזאַמען.

אין 1912 האָט אברהם ליעסין אַפּגעדרוקט אין דער „צוקונפֿט“ דייקסלס ערשטע דערציילונג אין ייִדיש, „צוויי שיף־שוועסטער“. און אַט אַזוי, אין משך פֿון 59 יאָר, שפּאַצירט ער מיט די לאַנגע רגלים און גלויביקע אויגן אין דער ייִדישער ליטעראַטור, גייט אַ ביסל אין דער זייט, אויף זיין אייגן סטעזשקעלע. מיט אַ קנאַפֿן האַלבן יאָרהונדערט צוריק האָט ש. דייקסל באַטראַטן די שוועל פֿון דער ייִדישער שול, באַטראַטן אויף אַ ווינל און אין איר געבליבן פֿיר־צענדלינג יאָר.

אין דעם פרט, איז ער קיין אויסנעם ניט געווען, מחמת ס'איז ניטאָ קיין ייִדישער לערער וואָס זאָל ניט האָבן בשעתו געשריבן, אָדער גע- וואַלט שרייבן. און דאָס זעלבע פֿאַרקערט: זיך צו באַניצן מיט אַן ענג- לישן אידיאַם — קלאַפֿ אָן בני אַ ייִדישן שרייבער און ס'וועט דיר ענט- פֿערן אַ ייִדישער לערער. אַן גומא וואַלט איך געזאָגט, אַז אַרום 70-80 פּראָצענט ייִדישע שרייבער האָבן, אין איין צייט אָדער אין אַן אַנדערער, אויף איין אופֿן אָדער אַן אַנדערן, געהאַט צו טאָן מיט דער ייִדישער שול אין אַמעריקע.

(צו דערמאָנען בלויז עטלעכע: יוסף אַפּאַטאַשו, ג. ב. מינקאָוו,

פֿון מײן רעדע צו ש. דייקסלס 85־יאָריקן יוביליי, אין 1976.

ז. ווינפער, יעקב גלאטשטיין, נ. בוכוואלד, משה פין, מ. אלגין, נ. ב. ביאלאסטאצקי, מ. בירנבוים, נ. גראס, י. גרינשפאן, זו. זשיטלאווסקי, יהואש, כאווער-פאווער, ל. מילער, י. א. ראנטש, מ. א. סול, א. פלאט-נער, חיים שווארץ, מ. שיפריס, מנחם באריישא, ש. ניגער, א. לעיעלעס-גלאנץ, ב. צ. גאלדבערג, און לאמיר אויך דערמאנען: א. מיזעל, נ. וויס-מאן, ב. פרידמאן, כאשמאל .. און ...).

עס איז מסתמא געווען נאטירלעך, אז די יידישע שול, דאס ינגסטע קינד פון דער יידיש-וועלטלעכער קולטור, זאל האבן צוגעצויגן צו זיך די יידישע שרענבערס, וואס האבן אין איר געזען דעם המשך פון זייערע באמיינוגען און פון זייער ארבעט, די בריק וואס זיי האבן געפרווט און געשטרעבט פארווארפן פאר זיך צו דעם מארגן.

וואסער לערער איז ש. דייסקל געווען?

ער איז געווען דער טוביעקטיווער לערער, דער וואס האט זיך אנטקעגן געטראגן דעם קינד, דער מעשה-דערציילער פאר עקסעלאנץ, וואס האט אליין געלויבט אין די מעשיות וואס ער האט דערציילט. דייסקל האט קיינעם פון זייע קינדער ניט געהייסן נאכמאכן די אינדיאנער, ער איז בלויז אליין געווארן אן אינדיאנער און די קינדער, די פון זיי, וואס האבן געהאט פאנטאזיע און שכל — און דאס מיינט, געוויינטלעך, אלע קינדער — זינען נאטירלעכעוויז אויך געווארן אינדיאנער מיט אים. דאס איז ניט געווען שפיל אדער טעאטער, חלילה, נאר גיכער אריבערטראגן די קינדער אויף אן אנדערן פלאך — אויף דעם פלאך ווו פאנטאזיע ווערט וואר, ווו עס ווערט א גנע וואר געשאפן.

דייסקל האט דער שול געבראכט א סך איבערגעגעבנקייט, א סך שפיי-לעוודיקייט, דעם קינד א סך פאנטאזיע און ליבע. דייסקל האט דער שול געבראכט זיך אליין, אן רעזערוואציעס, אן צוריקהאלט און אן חניפה. ער איז, אין א באשטימטן זין, געווען גאלע אינטואיציע בנים לערנען, ריינע שעפערשיקייט, און לויטערסטע איבערגעגעבנקייט. קנאפ זינען די קינדער, וואס קאנען בנישטיין אזא מין פראנטאלע אטאקע פון ליבע, קרובהשאפט און דאס אפשאפן פון וועלכער עס איז דיסטאנץ צווישן לערער און תלמיד.

שוין יארן ווי ש. דייסקל לערנט ניט אין שול, אבער די שול גע-דענקט אים מיט ליבשאפט און בענקשאפט. ווי דער משולח אין "דיבוק" דרייט זיך ארום דייסקלס לאנגער סילוועט אין דער שול, מיט א פעדער אין די האר, אין אן אינדיאנער קאלדרע, און מיט א מעשה וועגן זיין "פערוועלטלעכער" אינדיאנער-מאמע אויף די ליפן.

* * *

די דייקסל-פערוועלטלעכקייט גייט דורך אלץ וואס ער האט געטאן — הן אין דער שול און הן אין דער ליטעראטור. און איז דאס א

קאָמפּליצירטע פּערזענלעכקייט. געוויינטלעך איז יעדער פֿון אונדז אַ צוויי-קער, אַ דוואַליסטישער פּאַרשוין — אַ קוואַרטיר מיט צוויי לאַקאַטאָרן, מיט צוויי „באַרדערס“. — דייקסל — אַ גאַנצע אַכסניאַ, וווּ עס הויזן קיין עין-הרע אַזוי פֿיל יידן, וואָס ניט אַלע מאָל לעבן זיי בשלום צווישן זיך. סע טוט זיך ב* אים. עס ציט אין פֿאַרשיידענע זיטן, עס הערן זיך קלאַנגען פֿון אַזיע ביז יאַסעמיטי, פֿון שאַפּ ביזן קלאַסצימער, פֿון פּאַראַ-שוטיסט ביז דעם ייִדישן קינד, וואָס ער טוליעט צו זיך. אַ צוויי מנינים איכן האָבן זיך צוזאַמענגענומען, שלעפּן אין פֿאַרשיידענע זיטן, ליאַרע-מען, מאַכן קולות — ביז דייקסל שטילט זיי איין, טוט יעדן אָן אַ קאַליר-טע קאַלדרע, באַשטעקט זיי מיט פֿאַרביקע פֿעדערן און וויגט זיי אַבן מיט אַ מעשה וועגן „זיין“ אינדיאַנער מאַמע.

אַבער, דער ריינער, גינגאַלדענער אמת איז, אַז פֿון די אַלע פֿאַר-שיידענע יחידמלעך און פּערזענלעכקייטן, וואָס ראַנגלען זיך אין דייקסל-לען, גייט אויף איין געשטאַלט — כּמעט אַ קינדערשע — אַ פֿאַרחלומ-טע, אַ גלויביקע, אַ געטרויענדיקע און, איבער אַלעם, אַ פֿאַרליבטע אין דער וועלט און אין מענטש. געבליבן אָן אייביקע ייִנגלישקייט אין דייקסל-לען. וויפֿל פּלאַסטן יאָרן ער זאָל ניט אַנלייגן אויף זיך וועלן זיי דאָס-אַ פֿאַרליבטע ייִנגל ניט צודעקן און ניט קאַליע מאַכן. בנ אַ טייל קאָן עס הייסן נאַווקייט. און אַז נאַווקייט איז וואָס? בנ אַנדערע קאָן עס מיי-נען: געטרויען מענטשן אויף באַרג — טאָ איז וואָס? אַבער אַ פּלי-שלימה, אַ גאַנצער מענטשלעכער אינסטרומענט איז ער?

* * *

אין דער ליטעראַטור האָט ש. דייקסל, אין לעצטן סך-הכל, פֿאַרמאַגט די זעלבע שטריכן וואָס אין לערערנ. טייל זינען אים בנגעשטאַנען, אַנ-דערע — מסתּמא געווען אַ שטער. ער איז געבליבן דאָס פֿאַרליבטע, פֿאַרגלויבטע ייִנגל אויך אין דער ליטעראַטור.

פֿאַרליבט אין מענטשן, פּינלעך פֿאַרליבט. פֿאַרגלויבט — ביז טרערן און נאַווקייט פֿאַרגלויבט אין דער גוטסקייט פֿון מענטש און וועלט. מיט זיין גאַנצער עקזאַטיק, פֿאַרמאַגט ש. דייקסל ניט קיין שפור סאָפּיסטיקאַציע. רשעות טוט אים וויי, דעם רשע קען ער ניט פֿאַרטראַגן, דעם מענטש וואָס לנדט פֿון רשעות וויל ער מיט יעדער שורה טרייסטן, דערהייבן, צעיום-טובֿן.

איך בין ניט זיכער, צי אַ שרנבער מעג זיך פֿאַרגינען בליבן נאַוו און ליכטגלייביק, דער אַנשטעל פֿון נאַווקייט איז אַ ראַפּינירט קונסט-מיטל, וואָס פֿאַרדעקט שרנבערישע חכמה און ברענגט אַרויס מיט פּלומרשטער פּשטות קאָמפּליצירטע געדאַנקען און דינע סענסיטיווקייט. איך טראַכט אַ מאָל, אַז אַ ניט-ייד קאָן אַנקומען שווער צו פֿאַרשטיין

רייזענס חכמה, אָדער ראַלניקס, אָדער ראַבאָיס פשוטקייט (מחמת דעם פֿאַרדאַרבן אָפֿט די איבערזעצערס ראַבאָיס פשוטות. פֿון פשוט ווערט בני זיי פראַסט. זיי פֿאַסן אים אויף בוכשטעבלעך — און נישט אַלעגאָריש — און ער ווערט בני זיי פרימיטיוו). שלום-עליכמס קינדער-העלדן, בער-געלסאַנס „פענעק“ מאַכן דעם אָנשטעל פֿון נאַזווקייט — כלומרשט זיי פֿאַרשטייען ניט די קאַמפּליצירטקייט פֿון דרך עולם, די פֿאַרקרימטקייט פֿון דער וועלט.

דייקסל שטייט איבערן אָנשטעל. ער איז פשוטו כמשמעו גלויביק און נאַזוו, ער איז פּפּונלעך אָרנטלעך אין זיין שילדערן מענטשן און גע-שעענישן. אים גייט אָן בלויז איינס: דער בן-אדם, ווי העלפֿט מען אים, ווי דערהויבט מען אים. אָפֿט טוט ער עס אויפֿן חשבון פֿון קינסטלערי-שער גאַנצקייט און השלמה. ער ניצט מאַראַלישן קפּיצת-הדרך — דער פֿאַרלאַנג צו העלפֿן, אויפֿצוקלערן, צו שרייען גוואַלד פֿירט אים, פֿאַר-פֿירט אים אָפֿט.

פֿון וואָנען נעמט זיך עס? מסתמא פֿון דעם כסדרדיקן געראַנגל פֿון ראַמאַנטיקער און רעאַליסט אין דייקסלען. ערגעץ גייט אים נאָך די ראַמאַנטיק פֿון די אַזיאַטישע דערציילונגען, און ס'איז גוט אַזוי — עס גיט צו קאָלאָריט, אָן אייגנטימלעכקייט צו זיין גאַנץ שאַפֿן.

עס איז ניט גענוג זאַגן, אָן ש. דייקסל האָט אַרײַנגעבראַכט די עק-זאַטישע טעמע, די אַזיאַטישע לאַנדשאַפֿט, די שטורמישע געכט מיט יונגע געליבטע מיט געפֿאַרבטע ברוסט-אַפֿלען — אין דער ייִדישער ליי-טעראַטור. אַוודאי איז דאָס עקזאַטיש לגבי טונעיאַדעווקע און ביאַליסטאַק און מינסקער בלאַטעס. וואָס ער האָט געטאַן איז אַריבערגעטראָגן אַט די אויסטערלישע עמאַציאָנעלע באַפֿאַרבונג, די שטאַרקע לייַדנשאַפֿטן, די פֿאַנטאַזיע און די ראַמאַנטיק אין זיין היגער, דאָקער אַמעריקאַנער מיליע.

אמת, אַפֿילו די עקזאַטיק איז בני אים פֿאַרפשוטעוועט, אַזוי אָן זי ווערט באַגלויבט און הערט אויף זיין בייזווונדער. און געמען נעמט עס זיך פֿון דעם, וואָס די הויפט טעמע און די הויפט לייַדנשאַפֿט פֿון זיין שרייַבן איז געווען און געבליבן דער מענטש. ער איז אין אים זעלטן שיין פֿאַר-ליבט, און ווי אַ פֿאַרליבטער זעט ער אים אָפֿט מיט צו געטרויענדיקע אויגן, אפֿשר אַ ביסל צו צוויי-דימענסיעדיק.

* * *

זיין אייגנאַרטיק אַרט אין דער לייַטעראַטור האָט דייקסל פֿאַרפֿעס-טיקט מיט זינע אינדיאַנער דערציילונגען. ניט בלויז צוליב אויסטער-לישקייט, נאָר דער עיקר צוליב אַ באַשטימטן בלויז וואָס ער האָט אויס-געפֿילט און אַזוי אַרום גאַנצער געמאַכט די אַמעריקאַנער ייִדישע ליי-טעראַטור.

עס איז אָנגעגאַנגען אַ לאַנג־דויערנדיקער פּראָצעס פֿון דערקענען און אידענטיפֿיצירן זיך מיט אַמעריקע. פּדי צו דערקענען, היסטאָריש און געזעלשאַפֿטלעך, באַשטימטע קערנדיקע עלעמענטן פֿון דער אַמערי־קאַנער נאַציע, האָט דער ייִדיש־שרייבער אָפֿט געמוזט אַוועק פֿון ניו־יאָרק, זיך אַנגראַבן אין דער רויערד (אָפֿט: רויזאַמד און רויזומפּ), וווּ די פֿעלקער האָבן געלעבט.

י. י. שוואַרץ איז אַוועק אין דער סאַוט — ער האָט מער געזען דעם ייִד ווי דעם נעגער דאָרט. ער האָט אָבער אויך געזען דעם נעגער — וואַרעם, פֿאַטערלעך, מיט סימפּאַטיע. אָפּאַטאַשן האָט געלאַקט די נעגער־טעמע, אַ סך ייִדישע דיכטער האָבן זי אָנגערירט, אָפֿט אויבנ־אויפֿיק, אָבער ס'רובֿ סענסיטיוו מיט רחמנות. (ברוך גלאַזמאַן האָט אַן אויפֿטרייסלערישע, זעלטענע דערציילונג, „אַ שיף אויף ברייטע וואַסערן“, וועגן נעגער־ייִדישע באַצונגען, וואָס איז ווייט נאָך ניט אָפּגעשאַצט געוואָרן).

קיינער פֿון די ייִדישע שרײַבערס האָט ניט געלעבט אין אַמעריקאַ־נער דרום. (דער ניו־אַרלינסער העברעאישער דיכטער אפֿרים ליסיצקי איז אַן אויסנעם).

ראַבאָי איז עטלעכע מאָל אַוועק אין דער וועסט, געפרוּווט אַנבאַפֿן טיילווייז דעם מהות פֿון אַמעריקאַנער פֿאַרמער־קלאַס. פֿון אָנהייב, אין „הער גאַלדענבאַרג“ — ניט צו טיף נאָך, ניט באַנומען נאָך דעם שפּיל פֿון סאַציאַלע פּוּחות. ערשט אין „דער ייִדישער קאַובאָי“ דערזעט דער רײַפֿער ראַבאָי די סאַציאַלע דיפֿערענציאַציע פֿון אַמעריקאַנער פֿאַרמער־קלאַס, דערשפּירט דעם גורל פֿון דעם דעקלאַסירטן פֿאַרמער.

ש. דייקטל איז אַוועק צו דעם אורטאָטן פֿון אַמעריקאַנער פֿאַלק, צו דעם אינדיאַנער. צו דריי ספּנות איז ער געווען אויסגעשטעלט: א) שילדערן אויסטער־לישקייט פֿון אינדיאַנער — זײַנע מנהגים, זײַן קול־טור, א.א.וו. — ווערן עקזאַטיש. ב) שרײַבן ריין סאַציאַלאָגיש — וועגן דער אונטערדריקונג פֿון אינדיאַנער, זײַן געשיכטע, זײַן עקאָנאָמישן מצבֿ, אָדער ג) ווערן אַן אַביעקטיווער שילדערער, אַ צוקוקער, אַ מין „טראַוועלאָגיסט“.

דייקטל מנדט אויס אַלע דריי געפֿאַרן דורך דעם וואָס ער שרײַבט מענטשלעך, נאַענט און, דער עיקר — ווי אַן אינעווייניקסטער. ער האָט אַ שאַרף אויג פֿאַר די סאַציאַלע פּוּחות (ער גייט אָפֿילו אַזוי ווייט ווי לאָזן אַ ווונדערלעך שייַן אינדיאַנער מיידל מיט אַ ייִדישן בחור אונטער אַ נאַכטיקן אַריזאָנאַ־הימל — אָנשטאַט זיך אַרײַנלאָזן אין אַ ליבע־שפּיל — פֿאַרטראַגן אַ דיסערטאַציע וועגן אינדיאַנער געשיכטע. אָט די דיגרעסיעס זײַנען אָפֿט אַ שטער אין גאַנג פֿון זײַן דערציילן).

דער עיקר — דייקטל האָט אַרײַנגעפֿירט דעם אינדיאַנער אין דער ייִדישער ליטעראַטור — אַן איבערטרעבענעם רחמנות, אַן געפֿיל פֿון בייִז־ווונדער, אַן פֿון־אויבן־אַראַפּ געפֿיל. פּשוט, סענסיטיוו, וואַרעם, קרובֿ־יש־

נאָענט האָט ער אים געשילדערט. און געטאָן האָט ער דאָס נאָך איידער עס איז, אַזוי צו זאָגן, „אַרײַן אין דער מאַדע“, ווען די נאַציאָנאַלע דערוואַכונג בײַם אינדיאַנער אַליין איז נאָך געווען בראַשיתדיק.

דייקסלס אינדיאַנער דערצײלונגען זײַנען חד-במינמדיק אין דער ייִדישער ליטעראַטור. זײ האָבן די ליטעראַטור גאַנצער געמאַכט, קאַליריקער און רײכער געמאַכט.

און דערבײַ גײט אים אין לעבן — נײַט נאָר אויפֿצוהײבן זײַן קול קעגן דער אויסראַט-פּאָליטיק לגבי דעם אינדיאַנער, נאָר פּסדור אונטער-שטרײַכן די גורל-שוותפּות פֿון ייִד און אינדיאַנער.

* * *

וועגן דייקסלס סטיל.

ער איז נײַט סאָפיסטיצירט אין אָפּקלײַב פֿון ליטעראַרישע מיטלען, דורכױס נישט מאַדערניסטיש, אָפּט אָפּילו נאַוווּ בײַן סימפּליציזם בײַם דערצײלן אָדער שילדערן. דייקסל זוכט נײַט דעם נײַעם, פֿון-קײנעם-נײַט גענוצט, פֿאַרגלײַך אָדער מעטאָפֿאַר. ער באַגנײַגט זיך מיט פֿאַרגלײַכן און שפּראַכאַרטן גענומען פֿון פֿאַלק און פֿון פֿאַלק-לשון. זײַן דיאַלאָג — כאַטש אַ דינאַמישער, איז אָפּט אַ ביסל צו פֿאַרסירט, אָפּילו סימפּליסטיש. זײַן גרויסע מעלה: אַ גוטער מעשה-דערצײלער, פּמעט אין אַלטן נוסח פֿון דערצײלן, און נײַט שרײַבן אַ מעשה. זײַן סיפּור-המשה באַוועגט זיך אימפּעטיק און שנעל. כאַטש ער מאַכט דיגרעסיעס און עקסקורסיעס אין דער זײַט, שטעלן זײ אָבער נײַט אַפּ דעם פֿלוס פֿון דער „מעשה שױה“, דעם לויף פֿון פֿאַסירונגען.

צו דעם דאָרף מען צורעכענען — און דאָס איז דער הויפּט אינסטרױ מענט בײַם גוטן מעשה-דערצײלער — דעם געמיש פֿון פֿאַנטאַזיע און רעאַליטעט. אָפּט איז שווער צו וויסן וווּ איינס הערט אויף און דאָס צוויי טע הייבט זיך אָן. ער שפּינט די מעשה מיט שנעלע, זיכערע פֿינגער, פֿאַרוועבט אַ סך געשעענישן — דעם לײַענער זאָל חלילה נײַט אומעטיק ווערן. ער פּסיכאָלאָגזירט נײַט, ער דערצײלט אונדז פּשוט ווי די העלדן פֿילן — טײל מאָל צו פּשוט און צופֿיל דערצײלט, אָנשטאַט באַוויזן. ער זאַמט נײַט צופֿיל אויף איין אָרט, פֿאַרהאַלט נײַט דעם גאַנג פֿון געשעענישן. און ווײַל זײַן פֿאַנטאַזיע האָט אין זיך די עלעמענטן פֿון דער פֿאַלק-פֿאַנטאַזיע, שטערט זי נײַט דעם רעאַליסטישן גאַנג פֿון דער דערצײלונג, איז פּמעט אַלעמאַל באַגלויבט.

איך וואָלט געזאָגט: אַ רעאַליסטישע פֿאַנטאַזיע, וואָס, אָפּילו ווען אויס-געטראַכט, טרעט זי נײַט אָפּ פֿון אמת. נײַט קײן סוררעאַליסטישע פֿאַנטאַזיע, וואָס שאַפֿט אַ נײַע ווירקלעכקייט און אַ נײַעם אמת, וואָס באַלײַכט אָפּט מיט זײַן נײַקייט דעם אַלטן אמת און גיט אים צו אַ דימענסיע פֿון ליכטיקייט און טיפּיקייט. אין פּשוטע ווערטער: דייקסלס פֿאַנטאַזיע איז

א דורכזיכטיקע, א באַגלייבטע, כמעט אַ קינדערשע — אַבער זי ריכט זיך ניט אָפּ פֿון דער ווירקלעכקייט.

ער איז איינער פֿון די סאַמע גוטע מעשה-וועבער וואָס מיר פֿאַר-מאַגן — מיט אימפעט און מיט פֿאַרב.

אַבער דאָס אַלץ וואָלט ניט גענוג געווען. דער עיקר איז בני דייקסל-לען דער מענטש. אים שילדערט ער מיט אַ סך צאַפּל און מיט אַ גרוי-סער מאָס ניט באַהאַלטענער ליבשאַפֿט און רחמנות. צוליב דער ליבשאַפֿט און דעם רחמנות פֿעלט צו מאַל דער שאַטן, וואָס דאַרף קינסטלעריש מאַכן נאָך בולטער דאָס ביסל העלקייט וואָס יעדער בן-אדם טראַגט אין זיך. בני דייקסלען קומט אַ העלד אָפֿט אַרויס מיט צופֿיל העלע פֿאַרבן. בני אַן אַנדערן וואָלט אַזא מין פֿיגור פֿאַרלוירן געוואָרן טאַקע צוליב דער איבער-שפֿע פֿון העלקייט. דייקסל פֿילט אים אַבער אָן מיט אַזוי פֿיל ליבשאַפֿט, אַז מיר קריגן אים ליב. דייקסל שטעלט זיך איין פֿאַר זינע מענטשן, מליץ-יושרט פֿאַר זיי, בעט זיך בני אונדז: דער פֿאַרשוין איז דאָך אַ זעלטענער צונויפֿוועב פֿון גאַלע גוטסקייט און שיינקייט — ווי קאָן מען אַזא ניט ליב האָבן?

דער סטיל וואַקסט אַרויס פֿון שרעבערס אַננשטעל און צוגאַנג — זיין ליבשאַפֿט און רחמנות. פֿון דאַנען — דייקסלס אויסשפרייטן זינע פֿיליגל איבער זינע העלדן, רעדן און טראַכטן פֿאַר זיי — אַזוי ווינט, אַז אָפֿט האָבן זיי ניט גענוג אייגן לעבן.

ער איז שטאַרק פֿאַרליבט אין דער נאַטור און פֿאַרמאַגט אַ לירישן אונטערטאָן, וואָס גייט דורך יעדעס זינטל — דינע פינדזל-שטריכן, וואָס גיבן צו פֿאַרב און טאָן.

* * *

דער סך-הכל? אַ לעבן פֿון געטרניששאַפֿט, אַ לעבן פֿון גרייטקייט צו דינען, אַ לעבן פֿון פֿאַרליבטשאַפֿט אין דער קולטור און אין דער ליטע-ראַטור און אין אונדזער דערציאונג. ער האָט זיך אַרבינגעוועבט אין אונדזער יידיש לעבן אין אַמעריקע און זיך מיט לייב און לעבן דעם אַוועק-געגעבן.

„מיט לייב און לעבן“ איז מסתמא דער הויפטשטריך דייקסלס. און אפֿשר בעסער: מיט לייב און לעבן און גלויבן, מחמת שווער צו געפֿינען אַזא מאַמין ווי שמואל דייסקל. און גלויבן איז דיר ניט קיין לייכט פֿערדל הינטיקע צייטן. בני אַנדערע, בני וועמען דער גלויבן איז אַ מאַל געווען אַ באַפֿליגלט לאַשעקל, און שפעטער געוואָרן — אַ לאַ-שעקל, וואָס מען קען ניט אַניאַגן — איז ער איצט, דער זעלבער גלויבן, אַן אויסגעמוטשעט מתושלח פֿערדל, וואָס האָט מער ביטחון ווי כּוח. ניט אַזוי בני דייקסלען. בני אים איז דער ביטחון נאָך אַלץ דאָס באַפֿליגלטע לאַשעקל, אויף וועלכן ער, צו 85 יאָר, טראַגט זיך.

(1971)

נחום וויסמאן

אפילו אזוי פיל יארן נאך זיין טויט, איז נאך אלץ שווער צו רעדן וועגן נחומען אנדערש ווי אינטיים. מיר דאכט זיך, אז בלויז מיר, די נאענטע, קאנען אים אמתדיק אפשטאצן, מחמת די פערזענלעכקייט זינען איז דורכגעגאנגען יעדע שורה, וואס ער האט געשריבן, יעדעס בילד וואס ער האט געמאלן, יעדע לעקציע וואס ער האט געלערנט מיט די קינדער. ניט לערעריי און ניט שרייבעריי זינען ביי נחומען געווען פראפעסיעס. נחום איז בטבע קיין פראפעסיאנאל ניט געווען.

בטבע האט ער בלויז ליב געהאט שרייבן לידער, זינגען מיט קינדרער, און בכלל לאזן די דרויסנדיקע וועלט דורכזיפן זיך דורך אים און רעאגירן אויף אלץ, וואס דאס אויג און דאס אויער האבן אויפגעכאפט, ווייל שווינגן האט ער ניט געקאנט. ער האט געמוזט שרייבן, ס'האט זיך געריסן פון אים. און צוליב דעם האט ער אזוי פיל געשריבן און ניט געווען און ניט געקאנט זיין קריטיש צו זיינע לידער. זיי זינען אים געווען צו-נאענט, צו-סוביעקטיוו, אז ער זאל זיי קאנען שאצן — ער האט זיי אפט אין גאנצן ניט אפגעטיילט פון זיך. און גיי דערווארט, אז א מענטש זאל זיין קריטיש צו די אייגענע ליפן, צו די אייגענע הענט. אט די אוממיטלעכקייט זינען, אט דאס פולשטענדיקע צוזאמענגיסן זיך פון דעם ארום מיט זיין ליד האט גורם געווען, אז ער זאל אפענטלעך אויף יעדער געשעעניש פון אונדזער לעבן במשך צענדליקער יארן. יעדע זאך האט אים געארט, ווייל ס'לעבן און דער קאמף אונדזערער האט אים אזוי שטארק געארט, און אן ענטפער האט ער געהאט בלויז איינעם — א ליד, אפגעזען צי דאס ליד וועט דערזען די ליכטיקע וועלט אדער ניט, — און אזוי פיל האבן ניט דערזען, — ער, נחום, האט זינס געטאן, ער האט געענטפערט, געמוזט ענטפערן.

„א זינגענדיקער גיי איך מיר ארום אט-דא א צווישן איך.
כ'טראג שטיקער הימל-בלוי פון מיין רומעניש דארף אין אויג ארום...
כ'טראג אזוי פיל פריילינג-זון באהאלטן אין מיין הארץ...“

„זינג מיט מיר דאס ליד פון קומענדיקן פריילינג...“

איך טראכט וועגן נחומען ווי מען טראכט וועגן א קינד — ער איז

געווען און פֿארבליבן דאָס גרויסע קינד צווישן אונדז — הלוואַי וואָלטן מיר אים פֿאַרשטאַנען, אָנגענומען און ליב געהאַט.
ווי אַ קינד האָט ער ניט אָפּגעטיילט דאָס ליד פֿון לעבן. די פֿאַנג-טאַזיע און דאָס רעאַלע האָבן ביי אים ניט געהאַט קיין גרענעץ צווישן זיך. פּונקט ווי אַ קינד, האָט ער ליב געהאַט די נאַטור און זיך פֿול-שטענדיק צוזאַמענגעגאַסן מיט איר —

„איך בין אַ בלוס, איך בין אַ בוים און פּראָסטע גרינע גראַז.“

אַבער נחום האָט ניט געזוכט בלויז און ס'איז ניט גענוג געווען פֿאַר אים אַ ריי-אינטעלעקטועלע פֿאַרבינדונג מיט דער נאַטור. ער האָט זי — ווי אַ קינד — באַדאַרפֿט אַנרירן, נאָענט ווערן מיט איר. ס'איז געווען זײַן נאַטור, און ער האָט זי פֿאַרשטאַנען און ליב גע-האַט, געפֿלאַנצט אַ גאַרטן, געשפּיזט טשערעפּאַכעס און געקאַנט די שפּראַך פֿון חיות און פּייגל, מיט ביימער און מיט בלומען אינטיים געווען. צו „20 יאָר קינדערלאַנד“ באַגרייט נחום פֿריער פֿון אַלעס די פֿלאַנצן- און חיות-וועלט פֿון קעמפּ:

„גוט יום-טובֿ אייך, ציפּרעסן, מינע ברידער,
גוט יום-טובֿ אייך, איר העזעלעך אין טאַל...“

כײַן זיך מודה: ערגעץ צאַפּלט זיך אַ מאַדנער געדאַנק — מער ווי צו אונדז אַלעמען איז ער געווען נאָענט צו די ציפּרעסן, זינע ברידער. ערגעץ פֿילסטו: ער וועט זיי אויספֿעלן, די ציפּרעסן-ביימער פֿון „קינדערלאַנד“ — זיי האָבן זיך אַזוי זעלטן גוט פֿאַרשטאַנען...

* * *

יאָ, איך טראַכט וועגן נחומען, ווי מען טראַכט וועגן אַ קינד — ווי אַ קינד פֿלעגט ער רעדן וועגן זיך אין דער דריטער פּערזאָן.
ווי אַ קינד, האָט ער אַלץ געוואָלט אַרײַנגעמען אין זיך — דאָס וואָרט „מזין“ פֿילט אָן און גייט דורך זינע לידער — מיר האָבן עס קיין מאל קלאָר ניט פֿאַרשטאַנען. געטראַכט — שטאַמט עס אַפּשר פֿון איינגליבע? איז עס אַ מאַניעריום אַזאַ? איז עס אַ פֿאַרשאַרפֿט געפֿיל פֿון באַזיץ?

אַלע דריי ניט. ווייל נחום האָט געהאַלטן פֿאַר זײַן אַזוי פֿיל — אַזוי צו זאַגן — אומנייטיקע און אומנוציקע זאַכן — מזין הימל, מזין רעגן, מזין פּויער, מזין פֿאַרנאַכט, און — אומעט מזינער, ביי-השמשות מזינער, לַבְנָה מזינע.

ניין, ס'איז גיכער ווי אַלץ דאָס פֿולשטענדיקע אידענטיפֿיצירן זיך,

ווערן איינס, גאנץ ווערן מיטן אַרום. „בוים מײנער“ — אַוודאי, ווײל בוים און אײך, נחום ווײסמאַן, זײנען אײגנטלעך אײנס, ער איז מײנער, אײך באַזינג אים... .

בלויז אַ קינד, אַדער דער סופער־סענסיטיווער דערוואַקסענער, רעדט אַזוי פשוט, פֿאַרמאָגט נײט דעם „קלוגן“ חוש פֿון אַפטיילן די אויסער־לעכע וועלט פֿון דער אינערלעכער, ווײל אַז יעדע זאַך, וואָס אײך האָב ליב זאַל זײן מײן. בלויז אַ קינד קאָן זיך אַזוי אוממיטלבאַר אידענטי־פֿיצירן מיט דער אויסערלעכער וועלט.

און ער האָט עס אַליין אײך אַזוי פֿאַרשטאַנען:

„צווישן אַלע קינדער, בײן אײך אַ קינד דאָ,
צווישן אַלע זאַנגען, אײך אַ זאַנג אין פֿעלד...“

יא, ער האָט עס אַליין אײך אַזוי פֿאַרשטאַנען. מער ווי פֿאַרשטאַנען נען — דערשפירט. נחום איז פֿריער פֿון אַליך און איבער אַליך געווען געפֿיל, רייך, לויטער האַרץ.

ווילסט פֿאַרשטיין נחומען, זוך אים אין זײנע לירישע לידער.
„זינג, מײן האַרץ“, בעט ער זיך בײ זײן צאַפֿלדיק האַרץ, וואָס איז אין משך פֿון פֿרױציק יאָר קיין מאָל נײט געזונט געווען.

„אײך האָב געזאַגט צום האַרץ מײנעם אַט־אַזוי:
וואָס ציטערסטו און פֿלאַטערסט נאַכאַנאַנד?
עס שפאַנט דאָך שוין מײן פֿרילינג אויף די וועגן,
כ״פֿיל דאָך שוין ווילדע בלימלעך בײַם דאַנד.
נאָר גײ רעד צו אַ האַרץ, וואָס טראָגט דעם ווי פֿון גאַרער וועלט
און צאַפֿלט זיך אין דעם ווי אַ פֿלאַטערל אין האַנט...“

זײן גרעסטער צער איז געווען, ווען ער איז פֿון זיך אַליין געלאָפֿן.
אַזוי שנעל ווי ער איז אַוועק פֿון זיך אַליין, פֿון „מײן בוים, מײן אומעט, מײן פֿעלד־בלימל“ — האָט ער פֿאַרלוירן דעם פֿאַדעם, דעם אַג־האַלט... . נײט זײנע סטרונעס געווען... . אַפֿילו דאָס סאַציאַלע ליד האָט ער אַדורכגעלאָזט דורך זײן פּערזענלעכער פּריזמע — זײן האַרץ, זײן קדשי־קדשים, ווו ער האָט זײנע לידער אָן אויפֿהער געשפּונען.

און ער איז געווען אַ טייל פֿון דעם סאַציאַלן געראַנגל אין אַמעריקע.
די פֿאַרבינדונג מיט דער אידיע פֿון געראַנגל האָט פֿאַרטיפֿט און באַזײַגיקט זײן ליבע צום מענטש.

„דערפֿאַר שיק אײך מײן ליד צו בלינדע שטאַרע פֿענצטער,
צו אַלעמען, צו יעדערן, ווו זון קומט נישט אַרײַן...“

און

„דערפֿאַר האָב איך פֿאַר דיר, מיין וועלט, אַזוי פֿיל קינדערשע פֿרייד
און אַזוי פֿיל טיפֿן אומעט, אויף דער זעלבער שאַל.“

און נחום דערציילט אונדז ווי ער איז „פֿון לידער פֿון ראָזעווע פֿאַר-
נאַכטן“ אַריבער צו

„לידער פֿון נויט און פֿון הונגער, פֿון באַרוועסע פֿיסלעך און הערצלעך
פֿון פֿי.ו.“

ביז

„אַ וועקער געוואָרן, איז צי איך די גלעקער...“

אַבער נחום ווערט נאָך אַלץ עכטער ווען ס'רעסן זיך אַרויס די פּער-
זענלעכע שורות אין די לידער . . . ער אידענטיפֿיצירט זיך פֿולשטענדיק
מיטן פֿאַטער שמואל לעווין אין דער „באַלאַדע פֿון מאיר לעווין“ —
שווער צו וויסן צו וועמען ער זינגט — צום העלד פֿון זיין באַלאַדע,
צי צו זיין אייגענעם זון, ווען ער זאָגט:

„באַמאָלן האָט פֿראַסט שוין
מיין פֿענצטער מיט בלומען;
אַ זון מיַינער, זאָג מיר —
ווען וועסטו קומען?“

אַדער

„וויין ניט, האַרץ, כִּיבֿין ניט דער ערשטער און אויך ניט דער לעצטער,
וואָס האָט אַזוי זיין ליפֿ צעביסן היַיַנט מיט ציטערדיקע ציין...“

* * *

נחום וויסמאָן איז אַפֿשר איבער אַלעם געווען דער לערער, דער
זינגער פֿון דעם קינדער-ליד. — די קינדער האָט ער צום בעסטן און
צום נאָענטסטן פֿאַרשטאַנען, און זיי אים — אויך.

זינע קינדער-לידער אַטעמען מיט אַ פּשוטער, ניט-געקינצלטער
דירעקטקייט און נאַטירלעכקייט — דער עיקר, ווייל נחום האָט זיך ניט
געקליגלט צו שרייבן פֿאַר קינדער, ער האָט ליב געהאַט דאָס קינד און
ליב געהאַט פֿאַר דעם צו זינגען. דאָס אַלץ.

זיין לעבן איז פֿאַרבונדן געווען מיט דער ייִדישער שול. איבער 20

יאָר איז ער געווען אַ ייִדישער לערער און לערערני איז אים נאָענט גע-
ווען. ער גרויסט זיך מיט זיין לערערישן יחוס:

„כ׳האָב קינדער מיט ליבע געלערנט דאָ“.

און פונקט אזוי שטאַרק האָט אים וויי געטאָן, וואָס

„אין שלאָף היינט זיך שרעקן די קינדער,
סע ברענט היינט די וועלט אין אַ פֿלאַם,
מען יאָגט היינט פֿון שטאַט און פֿון שטעטל,
ס׳ברענט אונדז די ערד און דער ים...“

* * *

ווער ס׳געדענקט גיט נחומען אין „קינדערלאַנד“, דער געדענקט גיט
נחומען.

„קינדערלאַנד“ — דאָס איז געווען זיין צווייטע היים, דאָס איז געווען
זינס „מזן קעמפּ, מזן קינדערלאַנד“. מערסטע לידער האָט ער געשריבן
אין קעמפּ, ער פֿלעגט יעדן זומער אַהיים ברענגען עטלעכע לידער-ביכער.
דאָ איז ער געווען צום שעפֿערישסטן...
כ׳געדענק אים אויף די סטעזשקעס אין די אויסגעפרעסטע ווינסע
הויזן, מיטן שטענדיקן בלימל אין לאַץ, ווי אַ תּמידיק שטיקל יום-טובֿ.

כ׳געדענק אים ווי איצט — אַ פֿאַרחלומטן אויף דער שוועל פֿון באַג-
געלאָ 19, זײַן באַנגעלאָ, זיך טוליען צום פֿאַרנאַכט, וואָכן איבער זינע
שלאָפֿנדיקע העלדן, שפּיגען אַ ליד און שטילערהייט שמועסן מיט די
ציפֿאַריסן, וואָס בלויז ער האָט זיי אזוי גוט פֿאַרשטאַנען.

* * *

כ׳לייען זיין לידל „צעריסענע בלומען“, וווּ ער קלאַגט זיך:

„דער האַרבסט איז געקומען
צו פֿרי נאָך — פֿאַרפֿרי.“

ער אַליין — נחום — אַ צעריסן פֿעלד-בלימל, אַ קינד, וואָס האָט
אין האַרצן געטראָגן אַ ליד, אַ בילד, אַ סך ליבע — און וואָס דער
האַרבסט זינער איז געקומען צו, צו פֿרי.
איך בלעטער זינע פֿאַרשריבענע העפֿטן — ביכער האָט ער זיי גע-
רופֿן — לייען זיין קלאַרע האַנטשריפֿט און צאַפֿל זיך:

וויפל גלויבן, וויפל שטילער פאטאס געפייגען זיך אין אט די העפֿטן,
 אין די לידער, וואָס אַזוי ווייניק פֿון זיי האָט ער די זכיה געהאַט צו
 זען אין דרוק!
 מיט וואָס־זשע וועלן מיר אָפּצאָלן פֿאַר דער ליבע און דער געטרני־
 שאַפֿט?
 מיט אָפּהיטן דאָס, וואָס ער האָט אונדז איבערגעלאָזט, מיט דעם,
 וואָס נחום אַליין האָט געוואָלט דערציען אַ דור,

„וועלן זיי מיך זיכער דערמאָנען...“

לאַמיר אים דערמאָנען און געדענקען — דעם לערער, דעם שרײַבער,
 דעם האַרציקן פֿרײַנט און חבר — נחומען.

דאָס איז אַן אַרײַנפֿיר־וואָרט צו נחום ווייסמאַנס לידער־בוך, געשריבן אין

אהרן מינזער

.א.

קודם-כל, א ביסל ביאגראפישס :

אהרן מינזער איז געבוירן געווארן אין 1890 (דעם דריטן טאג חנוכה), אין בערעזין, מינסקער גובערניע. ער איז געווען דער יינגסטער אין א משפחה פון זעקס קינדער. דער פאטער זינער איז געווען א זיגער-מאכער. צו צוועלף יאר האט דער יונגער אהרן אנגעהויבן זיך לערנען זייגערמאכערע טאקע בים אייגענעם פאטער. ער איז פרי געווארן אקטיוו אין דער ארבעטער-באוועגונג ביי זיך אין שטעטל. אין 1910 איז ער צו-גענומען געווארן ווי א סאלדאט אין דער צארישער ארמיי. נאך עטלעכע חדשים דינען איז ער אנטלאפן און געקומען קיין אמעריקע צו א ריזן פֿעטער אין אטלאנטא, דזשארדזשיא, דאס איז געווען אין יאר 1911. א יאר צייט האט ער געטאן אין אטלאנטא פֿארשיידענע מלאכות, דער עיקר געווען באשעפטיקט ביי זיגער-מאכערע, דערנאך איז ער געקומען קיין ניו-יארק. ער האט אפגעארבעט עטלעכע יאר אין א זיגער-פֿאבריק אין ניו-דזשורזי און צוליב קראנקייט געמוזט אויפגעבן די ארבעט. אין 1914 האט ער חתונה געהאט מיט סאניע האראוויץ. ער האט זיך גענומען פֿאר פֿארשיידענע ארבעטן, ביז ער האט אין 1919 גראדואירט די ארבעטער-רינג לערער-קורסן און געווארן א יידישער לערער. לערערע איז געבליבן זיין פראפעסיע ביז זיין טויט. [געשטארבן איז ער דעם 8טן יולי, 1936].

.ב.

אהרן מינזער איז נישט געווען דער איינציקער, ווייל א סך יידישע אינטעליגענטן, דער עיקר שרייבערס, זינען אין יענע יארן געווארן לע-רערס אין די ניי-געגרינדעטע וועלטלעכע שולן, די סיבות זינען מסתמא געווען צוויי: בלויז טיילווייז עקאנאמישע. ס'רוב שרייבערס (און פראפעסיאנעלע אינטעליגענטן) האבן זיך גענומען צו לערערע, מחמת זיי האבן באגריפן דעם באטיט פון דער ניי-געבוירענער וועלטלעכער שול און האבן אין איר דערשפירט דעם וויכטיקסטן אנטפאר און רעזערוו פון דער יידישער ליטעראטור. אמת, ביי א טייל יידישע שרייבערס איז די

אריינפירט צום בוך „דערציילונגען“, איקוף-פֿארלאג, 1953.

שול געווען נישט מער ווי א פרנסה-אנקער ביז מען וועט פֿאַר זיך דער-
שלאַגן אָן אַרט אין דער ליטעראַטור, אָבער אַ סך זינען געבליבן ביז
לערערני און געטרני געדינט ביידע צווינגן פֿון דער ייִדישער קולטור —
דער דערציאונג און דער ליטעראַטור. ביז זיי איז נישט נאָר נישט גע-
ווען קיין סתירה צווישן די צוויי, נאָר פֿאַרקערט — איינס האָט דאָס אַנ-
דערע דערגאַנצט. אָפֿט איז שווער געווען וויסן, וואָסער פֿון די צוויי קול-
טור-ספֿערעס איז ביי זיי די עיקרדיקע, און אפֿשר האָבן זיי אַליין אויך
נישט געוואָסט — ביידע געביטן זינען ביז זיי געווען עבֿודה.

א. מיזעל האָט געהערט צו דער לעצטער קאָטעגאָריע. ס'איז באמת
שווער אָפֿצוטיילן זיין לערערני פֿון זיין שרייבערני. ער איז געוואָרן איי-
נער פֿון די וויכטיקסטע און פֿעיקסטע ייִדיש-וועלטלעכע לערערס אין
אַמעריקע. ער איז געווען פֿון די געציילטע, אמת געבענטשטע, אינטווי-
טיווע לערערס. ער האָט פֿאַרמאַגט אין זיין לערנען, ווי אין זיין שרייבן,
אַן אינטימקייט, וואָס האָט אים געבראַכט טאַטעדיק באַענט צו די תלמי-
דים, אין קלאַסציימער איז ער געווען אַ חֵבֵר צווישן חֵבֵרים, איינער פֿון
די קינדער, נישט געווען קיין געפֿיל פֿון דיסטאַנץ צווישן לערערטישול
און די שילערבענקלעך. זינע בעסטע פֿריינד זינען געווען און געבליבן
די טויזנטער תלמידים, וואָס ער האָט מיט אַזאַ זעלטענער ליבע און האַר-
ציקער וואַרעמקייט דערציאָגן. דעם גלויבן זינעם, דעם ברען זינעם טראַגן
זיי מיט זיך.

ער האָט אָפֿגעלערנט זעקס יאָר אין ניו-הייזען, צוויי יאָר אין האַרט-
פֿאָרד, אַכט יאָר אין דער אַרדן-שול נומער איינס אין די בראַנקס, די
גרעסטע ייִדיש-וועלטלעכע שול אין לאַנד. ער האָט געלערנט אין די אַרדן-
מיטלשולן אין משך פֿון יאָרן. ער האָט נישט נאָר געלערנט אין קלאַס,
נאָר ער האָט אויך געשריבן וועגן דערציאָנג און געמאַכט אַ בייטראַג
צו דער ייִדישער שול-ליטעראַטור אין אַמעריקע. צוזאַמען מיט דעם פֿאַר-
שטאַרבענעם לערער און דיכטער בצלאל פֿרידמאַן, האָט ער אין 1933-1934,
צונויפֿגעשטעלט און רעדאַקטירט כרעסטאַמאַטיעס פֿאַרן צווייטן און דריטן
לערן-יאָר פֿון דער דעמאָלט יונגער אַרדן-שול. ער האָט אָנגעשריבן אַ
צאָל ביאָגראַפֿיעס פֿאַר קינדער וועגן פֿערזענלעכקייטן אין דער אַמערי-
קאַנער געשיכטע.

זיין הויפּט-אַרבעט אויפֿן געביט פֿון קינדער-ליטעראַטור איז געווען
„די געשיכטע פֿון די יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿון אַמעריקע“
(אַרויסגעגעבן פֿון די אומפֿאַרטייאישע שולן אין יאָר 1929), — אַן אמת
פֿיאַנערישע אַרבעט אין יענער צייט. ביז דעמאָלט איז קיין געשיכטע פֿון
די יידן אין אַמעריקע, געשריבן פֿאַר קינדער, נישט דערשינען אין קיין
שום שפראַך. מיזעל האָט די אַרבעט געשריבן אויפֿן אויפֿטראַג פֿון דער
נײַ-געבוירענער פראַגרעסיווער שול-באַוועגונג. ער האָט זיין מיסיע דורכ-

געפירט מיט א סך פלייס און פעיקייט. אויב עס איז נישט געווען קיין גרינטלעך ווערק, באזירט אויף אייגענער פֿארש-ארבעט, איז עס אָבער פֿאַר יענער ציט, ווען די ייִדישע געשיכטע-פֿאַרשונג איז נאָך געווען אין אירע וויקעלעך, געווען אַ ווערטפֿולער אויפֿטו. דער סטיל איז געווען אַ ליכטער, שיר נישט אַ בעלעטריסטישער. דאָס בוך האָט די אַמעריקאַ-נער ייִדישע קינדער צום ערשטן מאל אַרײַנגעפֿירט אין דער רײַכער פֿאַר-גאַנגענהייט פֿון אונדזער לעבן, אין דעם גאַנצן גרויסן פֿראַצעס פֿון אונדזער אַנגלידערן זיך און ווערן אַ טייל פֿון אַמעריקע.

ג.

אין דער ליטעראַטור איז א. מײַזעל אַרײַנגעקומען כּמעט אין דער זעלבער צײַט, וואָס אין דער ייִדישער שול, און אויך דאָ איז זײַן צושטײַער געווען אַ דויערנדיקער און זײַנע טריט זײַנען נישט פֿאַרמעקט געוואָרן.

ער האָט דעביוטירט אין יאָר 1921, אין דער „נײַע וועלט-עמעס“. און פֿון דעמאָלט אָן איז ער געוואָרן אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין די פֿראַגרעסיווע צײַטונגען און זשורנאַלן אין לאַנד. אין 1927 איז דערשינען די ערשטע זאַמלונג פֿון זײַנע דערציילונגען, „דער וויסער בער“, און אין 1939, (נאָך זײַן טויט) — זײַנע „געקליבענע דערציילונגען“ (קאָאָפּע-ראַטיווער פֿאַלקס פֿאַרלאַג פֿון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער אַרדן). אין 1934 האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אַ דראַמע „אויף נײַער ערד“, און אין 1935 — אַ דראַמע „הווערוויל“. אין פּתֿ-יִד זײַנען געבליבן צענדליקער דער-ציילונגען, פֿון וועלכע די איצטיקע זאַמלונג איז בלויז אַ טייל.

א. מײַזעל געהערט צום נײַעם דור ייִדישע אַרבעטער-שרײַבערס, וואָס זײַנען געקומען אין דער ייִדישער ליטעראַטור אַרום 1920, און געשפּילט אין איר אַזאַ וויכטיקע ראָלע די לעצטע 35 יאָר. ער האָט געהערט צו די ייִדישע שרײַבערס, וואָס האָבן זיך גרופּירט אַרום „פֿראַלעטפּען“. ער האָט געדרוקט זײַנע דערציילונגען און לידער אין דער „פֿרײַהייט“, אין זשורנאַל „האַמער“ און אין אַ גרויסער צאָל ענלעכע שרײַטן.

ד.

צווישן די יונגע אַרבעטער-שרײַבערס האָט מײַזעל פֿאַרנומען אַן אייגנ-אַרטיק אַרט. ער האָט זיך אויסגעצײַכנט מיט אַ געוונטן רעאַליזם, אַ פעיקייט, נישט נאָר צו דערציילן אַ מעשה, נאָר צו מאַלן מענטשן מיט עטלעכע געציילטע שטריכן. כאָטש ער האָט אַלע מאל געשריבן דורכײַט

ווי אן אינעווייניקסטער, מיט א באשטימטער ניט באהאלטענער עמאציאָן נעלער אַנשטעלונג צו זינע העלדן — ליבע צו די אונטערדריקטע און האָט צו זייערע אונטערדריקערס, האָט דאָס אים נישט געשטערט צו בלייבן עכט און אַביעקטיוו אין זיין שילדערונג פֿון מענטשן און סיטואַציעס. דער עיקר גייט אים אָן דער דערשלאַגענער, אונטערדריקטער מענטש, פֿאַר אים וויל מײַנעל זיין אַ מליץ-יושר, אים וויל ער אַרויסהייבן און די עווילה וואָס ווערט קעגן אים באַגאַנגען, וויל ער פֿאַרמישפטן. ער שילדערט דעם האַרבן, פּמעט אומגליקלעכן, צוזאַמענשטויס פֿון דעם „גרינעם“ מיט דער אַמעריקאַנער ווירקלעכקייט. און כאָטש דער פֿראַצעס פֿון אַנבירגערן זיך, פֿון באַהערשן די סביבֿה איז אַפֿט אַ ווייטיקדיקער, קומט דער מענטש בײַ מײַנעלן אַלע מאָל אַרויס דער וואָס באַזיגט דעם קאַשמאַר פֿון די נײַע תּנאים און ווערט דער באַלעבאַס איבער זיי. דאָס האָט געגעבן זינע דערציילונגען אַ באַשטימטע „אַמעריקאַנישקייט“, אַ באַשטימטע דאַיאָקייט, וײַל דער נײַצחון איבער די תּנאים פֿון אַמעריקאַנער לעבן, מיט וועלכע דער נײַגעקומענער האָט זיך געראַנגלט, האָט אים געגעבן דאָס רעכט און דאָס געפֿיל פֿון אַ מענטש וואָס האָט געשלאָגן וואַרצלען, וואָס איז דורך געראַנגל געוואָרן אַ טייל פֿון לעבן. אָט דאָס געפֿיל האָט געהאַלפֿן אי אַפּשווענקען די נאַסטאַליגע נאָך דער אַלטער היים, אי דעם פֿאַטאַליזם פֿון מוזן שלום מאַכן מיט דער אַמעריקאַנער ווירקלעכקייט — שטריכן, וואָס זינען אַפֿט געווען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור פֿון 1900—1920. פֿון דעם האָט אויך אַרויסגעשטראַלט אַ באַשטימטער אַפּטימיזם און אַ גלויבן, וואָס כאַראַקטעריזירן זיין גאַנץ שאַפֿן.

דאָס מיינט ניט, אַז א. מײַנעל האָט נישט געשריבן וועגן דער אַלטער היים, אָבער דאָס איז געווען אַ מין אונטערציען אַ סך-הכל, אַרײַנפֿאַסן אין אַ רעם די פֿריירדיקע יאָרן, פּדי צו קאַנען אַנגיין ווינטער. מײַנעלס דערציילונגען „נאַקעטע פּיאַטעס“ (פּינף פֿון זיי זינען אַרײַן אין דעם באַנד „געקליבענע דערציילונגען“, פֿון 1939, און אַכט פֿון זיי — די ערשטע אַכט — גייען אַרײַן אין איצטיקן בוך) שילדערן דאָס לעבן פֿון די קינדער אין דער אַלטער היים. זיי זינען געשריבן מיט אַ דינער צאַרטקייט אין עס אַטעמט פֿון זיי מיטן טעם פֿון די קינדער-יאָרן אויף די באַרוועסע פֿיסלעך, מיט „לוסטעס ברויט מיט געפֿרויענע עפֿל“. זיי אַטעמען מיט קינדערשער פֿאַרלוירנקייט, מיט „פּינטליקע אויגן“ פֿון קינד, וואָס איז געכאַפט אין אַ פּאַסטקע פֿון אומשטענדן, וואָס ער שאַפֿט זיי נישט, אין אַן אומגוטער וועלט, וואָס ער פֿאַרשטייט זי נישט. א. מײַנעל איז אַפּשר צום צאַרטסטן דאָ בײַם שילדערן קינדער. אָבער איבער די דערציילונגען, ווי איבער אַלע אַנדערע, איז אויסגעשפּרייט אַ דינער הומאַר, וואָס לאַזט אים נישט ווערן צו סענטימענטאַל און לאַזט אים נישט פֿאַר-ליין פֿון אויג דעם ציל פֿון זיין שאַפֿן — העלפֿן דעם לייענער דערשפּירן די קאַמפּליצירטע סביבֿה און זי גוֹבֿר זיין.

ער פֿאַרמאָגט מערסטע שריכן, וואָס זינען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ ליטעראַטור, וואָס שטייט נאָענט צום לעבן פֿון פֿאַלק: אַ ליבע צום מענטשן, אַן אַקטיוון הומאַניזם, אַ האַפֿערדיקייט, דאָס אויפֿדעקן די אומ־מאָראַלישקייט פֿון אונטערדריקונג און דעם פּראָטעסט קעגן דער עווללה. וואָלט ער נישט אַזוי יונג געשטאַרבן (קוים פֿופֿצן יאָר פֿון אַקטיוו ליטעראַריש שאַפֿן), וואָלט ער די שטריכן מסתמא פֿאַרפֿולקומט און געפֿונען פֿאַר זיי אַ נאָך רייפֿערן קינסטלערישן אויסדרוק.

אַפּריל, 1953

7

יצחק באשעוויס זינגער און די יידישע ליטעראטור

די כוונה פֿון אונדזער עסיי, כאָטש מיר רירן אָן פלאַחר־דיק אַ צאָל אַנדערע עלעמענטן, איז, גענוי ווי אָנגעטייט אין טיטל: — די שײכות פֿון יצחק באשעוויס־זינגער מיט דער ייִדישער ליטעראַטור. דאָס מאָל, אין פרצעס ווערטער, איז „די שילד (בפֿירוש) די קלייט“.

עס איז קיין ספֿק ניט, אַז באשעוויס־זינגער איז אַ גרויסער בעל־לשון, אַ גוטער מעטאָד־דערציילער מיט אַ סך פֿאַנטאַזיע. מיר זאָגן דאָס ניט בלויז לשם צאָלן מס, נאָר מחמת עס וואָלט געמיינט אָפּשוואַכן די מסקנות צו וועלכע מיר ווילן דערפֿירן, אויב מיר זאָלן ניט אָנער־קענען באשעוויס־זינגערס גרויסן דערציילערישן טאַלאַנט. און טאַקע, מהאי טעמא, וויל מיר שאַצן אָפּ זײַנע ליטעראַרישע יכולות, קריגן אונדזערע אויספֿירן נאָך מער האַפֿט. ניט בלויז וויל „נאָבלעס אַבליזש“, פּראָמינענט, אָנגעזעננקייט איז מחייב, נאָר מחמת דער עטישער תּמצית פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור איז נאַציאָנאַלע אַחריות, קול־טור־אַחריות, דאָס געפֿיל פֿון קרובֿהשאַפֿט מיט די פֿרײַערדיקע און שפּע־טערדיקע דורות אין דער קייט פֿון די וואָס האָבן געשאַפֿן און שאַפֿן אין ייִדיש, ד. ה., אַחריות פֿאַרן כּוללדיקן געוועב פֿון דער פֿאָלקישער יצירה, פֿון וועלכער יעדער ייִדישער שרײַבער איז אַ פֿאָדעס.

בלויז דאָס לעצטע ווילן מיר פּרוּווּן אַנאַלייזירן: איז יצחק באַ־שעוויס־זינגער אַ פֿאָדעס פֿון פֿאָלקישן געוועב, צי בלויז אַ צויט (אַ טראַגדי?) — ווי פֿאַרביק, אייגנמיניק און אָריגינעל דער צויט זאָל ניט זײַן.

א.

פֿאַראַן אַ מידת־הרחמים, אַ מידת־חסד אין דער ייִדישער ליטע־ראַטור, וואָס איז געוואָרן איינער פֿון די קאָמפּאָזיטענטן פֿון איר מהות. די מידה גילט אַפֿילו, ווען דער שרײַבער איז קריטיש, שאַרף און פֿול מיט הוֹזק, אַפֿילו זעלבחזוק, דער חסד הערט ניט אויף אַפֿילו בײַ מענדעלען לגבי בנימין דעם דריטן, בײַ שלום עליכמען לגבי מנחם־מענדל, בײַ נאָמ־בערגן לגבי זײַן פֿליגעלמאַן, בײַ משה לייב האַלפּערן און בײַ נאָדירן לגבי דעם פֿיליסטער, בײַ שלום אַשן לגבי מאַטקע.

שטאַמען שטאַמט עס פֿון דעם, וואָס די שרײַבער שרײַבן אַלע פֿון איבעווייניק און זעען, דעריבער, דעם גאַנצן מענטשן — אי ווי אַ גורם און אי ווי אַ באַווירקטער. בלויז בײַ אַ טייל משפּילים. צו מאַל אַפֿשר נאָך בײַ

י. ל. לינעצקי, באקומט זיך — און איז איז דאָס אַ סימפּטאָם פֿון קינסט־
לערישער הילפֿלאַזיקייט און ניט־השלמה (און פֿון פעריאָד) — אַן עקס־
טרעם בילד פֿון גאַלע שוואַרץ אָדער גאַלע ווינס — ס'רובֿ, גאַלע שוואַרץ.
וואָס האָט געראַטעוועט די ייִדישע ליטעראַטור און ניט דערלאָזט (מיט
קליינע אויסנעמען), אַז איר חסד זאָל זיך אַריינגליטשן אין סענטימענט־
טאַליזם, איז געווען דער קריטיציזם אירער און דער פֿאַקט, וואָס זי האָט
געזען דעם מענטש אין זיין טאַטאַליטעט. צום קלאַרסטן האָט עס פֿאַר־
שטאַנען מאיר ווינער אין זיין אָפּשאַץ פֿון מענדעלעס באַציי צו זיין שלי־
מזלדיקן העלד בנימין השלישי: „מענדעלע“ — זאָגט ווינער — „שפּאַט
פֿון די בנימינס און וויינט איבער זיי“.

דער סך־הכל: די ליטעראַטור שפיגלט אָפּ דאָס גאַנצע פֿאַלק, אין זיין
יגון און אין זיין שייחח, אין זיין געפֿאַלנקייט און זיין דערהויבנקייט,
בעסער — אין זיין ירידה און אין זיין ריינס זיך צו עליה. זי זעט דעם
מענטשן אין זיין פֿול ליכט און אין זיין פֿולן שאַטן — דאָס וואָס, אייגנט־
לעך, אַ ליטעראַטור דאַרף זען.

ווען מענדעלע האָט, נאָך אין לעצטן יאָרהונדערט, געשריבן ש. דוב־
נאָווק, אַז עס וועט ניט זיין מיגלעך צו פֿאַרשטיין דאָס ייִדישע לעבן אין
ניצנצנטן יאָרהונדערט אַן זינע, מענדעלעס, ווערק, האָט ער אייגנטלעך
גענומען די מאָס פֿון דער גאַנצער ייִדישער ליטעראַטור אויף דורות,
אַריינגערעכנט די שרייבערס וואָס האָבן זיך באַוויזן שוין נאָך 1917, דאָס
יאָר ווען מענדעלע האָט זיך אָפּגעשיידט פֿון אונדו.

פֿאַראַן אַ השלמה אין דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור. אויב מע
וויל זען דאָס ייִדישע לעבן אין 19טן יאָרהונדערט אין איראַפּע, דאָס
ייִדישע לעבן סוף 19טן יאָרהונדערט אין אַמעריקע, ביידע קאָנטינענטן
אין 20סטן יאָרהונדערט (און דאָס איז אויך חל אויף די ישובֿים אין ישׁ־
ראַל, קאַנאַדע, אַרגענטינע, דרום־אַפֿריקע און כּמעט אַלע אַנדערע); אויב
מע וויל זען דאָס פֿאַלק אין זיין זיין און אין זיין ווערן — די עמיגראַציע
און אימיגראַציע, דאָס אָפּרייסן זיך פֿון וואַרצלען און דאָס שלאָגן וואַרצ־
לען, דאָס צופּאַסן זיך צו נייע תּנאים; אויב מע וויל זען דעם ייִדישן
מענטש אין אַלע זינע סטראַטיפֿיקאַציעס — דעם גבֿיר, דעם אַרעמאַן,
דעם בורזשוי און דעם פּראַלעטאַריע, די אינטעליגענץ, דעם ישיבֿה־
בחור, דעם אַפּיקורס און דעם פֿרומען, דעם אונטערוועלט־מענטש, די
פֿרוי, דאָס קינד; אויב מע וויל נאָכשפּירן די אינערלעכע געראַנגלען און
דעם געראַנגל קעגן אַסימילאַציע און פֿאַרלירנקייט — מח מן אַנקומען
צו דער ייִדישער ליטעראַטור. ס'איז כּמעט שווער אַרויסצולאָזן איין ייִדישן
שרייבער, אַ קלענערן אָדער אַ גרעסערן, עס זאָל ניט בלייבן קיין היס־
טאַרישער אָדער געזעלשאַפֿטלעכער חלל, אַ ווינקל לעבן זאָל ניט אויספֿעלן
אַפֿילו, אויב מען וויל נאָכשפּירן די אויסוירקונגען פֿון פֿאַרשיידענע פֿאַ־

זעס און געשטיקע שטרעמונגען פֿון דער ייִדישער געשיכטע אויפֿן הייַנטיקן ייִדישן לעבן, זענען די געשיכטע־שריטערס אַליין ניט גענוג. מע קאָן זיי אָן פרצן, אָן שלום אַשן, אָן אַפּאַטאַשן, אָן דוד פּינסקין, אָן ליוויקן — אָן אַזוי פּיל אַנדערע — ניט באַנעמען. דאָס איז פּולל: חסי־דות, די קבלה, די השכלה, די משיח־בענקענישן, דעם סאָציאַליזם, די פֿאַלשע משיחים, די גזירות תּ״ח ותּ״ט, דאָס ווידערגעבוירן ווערן פֿון ישׁ־ראל, דעם היטלער־חורבן, די אידעאָלאָגישע ווידעראַנאַנדן און קאַנפֿראַנט־טאַציעס אין מאַדערנעם ייִדישן לעבן.

קאָן זיך אימיצער פֿאַרשטעלן די ייִדישע ליטעראַטור אָן דוד בער־געלסאָנען, אָן אַברהם רייזענען, אָן יונה ראָזענפֿעלדן, אָן משה בראַדער־זאָנען, אָן הערש דוד נאָמבערג, אָן ש. אַנסקין, אָן משה־לייב האַלפּער־גען, אָן מאַריס ראָזענפֿעלדן, אָן פּרץ הירשביינען, אָן י. י. זינגערן, — אָן צענדלינגער אַנדערע, מחמת די דערמאָנטע נעמען זענען בלויז צופֿע־ליק און דורך ספּאַנטאַנער אַסאָציאַציע פֿאַרצייכנט געוואָרן.

מיר שאַצן ניט אונטער יצחק באשעוויס זינגערס טאַלאַנט, מיר ווילן אָבער אויסדריקן אַ וויזטגייענדיקע מסקנא (און דאָס ריין היפּאָטעטיש, נאָר לשם משל, און ניט, חלילה, קיין וואונטשגעדאַנק!) בלויז אַ קליי־נער חלל וואָלט געבליבן, ווען באשעוויס זינגערס ווערק זאָלן, חס ושלום, פֿאַרשווינדן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. זיי וואָלטן גיכער געפֿעלט דעם אינטערנאַציאָנאַלן ביכערמאַרק, דעם בעסטעסעלער־צעטל, ווי דער טאַטאַ־ליטעט פֿון אונדזער נאַציאָנאַלער יצירה אויף ייִדיש. דאָס בילד פֿון אונ־דזער פֿאַלקלעבן, וואָס די ליטעראַטור מאַלט און טיטשט, וואָלט ניט קנאַ־פּער געוואָרן. מיר זאָגן דאָס אָן דעם קלענסטן חשש פֿון צינישקייט אַדער בייזווילן. מיר גיבן גלפּיך צו, אַז מיר וואָלטן אָרעמער געוואָרן, מחמת עס וואָלט אונדז אויסגעפֿעלט אַ זעלטענער בעל־לשון און אַן אויסנעמיקער דערציילער, כאַטש דער סיפור־מעשה, די פֿאַבולע, איז צו־צו אַפּט די זעלבע — וואַריאַציעס אויף איין טעמע.

מחמת וואָס זאָגן מיר דאָס? מחמת מיר מיינען, אַז, אין לעצטן סך־הכל, האָט באשעוויס־זינגער ניט צוגעטראָגן קיין עלעמענטן, וואָס זענען תּמציתדיק, אינדיגעניש אין דער ייִדישער ליטעראַטור. עלי שעכטמאַן האָט די ליטעראַטור גאַנצער געמאַכט, חיים גראַדע האָט זי פֿאַרטיפּט, אַברהם סוצקעווער — זי דערפֿירט צו דער עיקרדיקער דילעמע פֿון מאַ־דערנעם מענטשן, גלאַטשטיין האָט איר חכמה און דויער געגעבן, מאַרקיש האָט אַ ברייטן קאָסמישן אַטעם אין איר אַרײַנגעבלאַזן. ענלעכס גילט פֿאַר דעם סאַמע גרעסטן און סאַמע קלענסטן אין אונדזער ליטעראַטור — יע־דער אויף זיין (אַדער איר) אופֿן און יעדער לויט זײַן (אַדער איר) שע־פֿערישער פּאַטענץ און קינסטלערישע פּליגל.

אין תּוך וואָלט אַזאַ געדאַנק קיינעם אַפּילו ניט אַנזגעפֿאַלן, ניט

געטראַט אַנפֿאַלן, ווען יצחק באַשעוויס־זינגער אַליין זאָל ניט באַטאַנען, בײַ יעדער געלעגנהייט (און ניט־געלעגנהייט!). אַז ער געהערט ניט — באַמת אָדער „בטבֿע“ — צו דער טראַדיציע פֿון דער ייִדיש־ייִדישער לייִטער־טעראַטור.

אַ מאַדנע אַנאַמאַליע: בעת יעדער, גרעסערער אָדער קלענערער, ייִדישער שרײַבער וויל זיך ניט אויספֿעדעמען פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור (לִאֲזֹט זיך ניט אויספֿעדעמען!), שרײַבט זיך אַרײַן כּמעט מיט יעדער שורה אין געוועב פֿון דער פֿאַלקישער יצירה — פּראַקלאַמירט יצחק באַשעוויס־זינגער זײַן מחוץ־למחנהדיקייט, זײַן יוצא־דוֹפֿנדיקייט, זײַן ניט־המשכּדי־קייט, זײַן ניט אַרויסקומען פֿון די לענדן פֿון די גרונטליגערס פֿון דער ליטעראַטור, פֿון זינע פֿירגייערס אָדער מיטגייערס.

אַן עפּיגאַן, וואָס וויל ווערן אַ מעשה־בראשית פֿון אַ ליטעראַטור, וואָס ער אָנערקענט זי אַפּילו ניט.

נאָך אַ מאָל: אונדזער כּוונה איז בשום אופֿן ניט צו פֿאַרמינערן באַשעוויס־זינגער ניט דערשאַצן זײַן טאַלאַנט. מיר מיינען אָבער יאָ צו זאָגן, אַז אין אַלגעמיינעם אַרומנעם פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור געהערט יצחק באַשעוויס־זינגער ניט צו די עמודים אויף וועלכע עס האַלט זיך דער בנין — אָט די עמודים, וואָס וואַלט זיך איינער פֿון זיי געפֿעלט, וואַלט דער בנין אָנגעוואוירן זײַן זיכערקייט, זײַן גלײַככווייקייט און גאַנצקייט: קאָן מען אַרויסנעמען איינעם פֿון די ראשונים? קאָן געמאַלט זײַן דער צווייטער דור אָן שלום אָשן? די אַמעריקאַנער — אָן ליייוויקן, מאַגי לייבן, אַפּאַטאַשן? די סאָוועטישע — אָן האַפּשטיינען, אָן מאַרקישן? דער איצ־טיקער דור — אָן אַברהם סוצקווערן, אָן חיים גראַדען, אָן עלי שעכט־מאַנען?

עס גייט אַפּילו ניט אין טאַלאַנט — עס גייט מער, דער עיקר, אין דער אייגנאַרטקייט פֿון יעדן פֿאַדעם אין דעם טלית פֿון אונדזער נאַציאָנאַלן געוועב.

פֿאַראַן דער אַינדרוק בײַ טייל ליינערס, אַז צוויי תּמציתדיקע אינ־גרעדיענטן וואַלטן זיך געפֿעלט אין דער ייִדישער ליטעראַטור אָן באַשעוויס־זינגער: סעקס און מאַדערניזם. מספּים, אָן ביידע זינען תּוכיכע קאַמפּאַנענטן, און אַז די ליטעראַטור וואַלט טאַקע בלאַסער געוואָרן אָן זיי, אָבער: יצחק באַשעוויס־זינגער האָט די ביידע עלעמענטן ניט אַנטפּלעקט פֿאַר אונדז און ניט אַרײַנגעפֿירט אין דער ייִדישער ליטעראַטור. בֿפֿירוש, קאַטעגאָריש און היסטאָריש, ניט געווען ניט זייער „אַנטדעקער“ און ניט זייער „אַנטפּלעקער“. אמת, פֿאַראַן אַ באַשטימטע צניעות אין דער ייִדישער ליטעראַטור, אָבער, אַקוראַט ווי עס איז געווען סעקס פֿאַר פֿרוידן, אזוי איז אייך געווען סעקס אין דער ייִדישער ליטעראַטור פֿאַר באַשעוויס־זינגערן. עס

העלפט ניט וואָס באַשעוויס, כדי צו גרונטפֿעסטיקן זײַן בראַשיתדיקייט, מאַכט פֿון שלום אַשן אַ מין פֿרימיטיוון קליינשטעטלדיקן בטלן, וואָס האָט איין מאָל געזען די זינדיקע גרויסע שטאַט און ער דערציילט אירע ווונדיררים און סדום-ועמורה-שטיק צו זײַנע היימישע שטעטלדיקע קלויז-ניקעס. דער פשוטער פֿאַקט איז, אַז שלום אַש האָט זיך קיין מאָל ניט געשראַקן צו מאַלן עראַטישע מאַמענטן. דאָס זעלבע גילט פֿאַר יוסף אַפֿאַ-טאַשו, יונה ראָזענפֿעלד, אַלטער קאַצינע, פֿישל בימקאָ, זלמן שניאור און אַזוי פֿיל אַנדערע, אויך אַ צאָל פֿרויען-דיכטערינס, וואָס האָבן זיך, סענסיטיוו — און סענסועל — געמאַלן די ליבע צווישן מאַן און פֿרוי.

אונדז אַרט ניט דער סעקסואַליזם בײַ באַשעוויס-זינגערן. מיר האַלטן אַפֿילו נײַט, אַז באַשעוויס איז פֿאַרנאָגראַפֿיש, וואָס מיר געפֿינען אין אים איז ניט פֿאַרנאָגראַפֿיע, גיכער — אַבסעסיע.

אונדז אַרט גיכער: ראַשית, אַ באַשטימטער סעקסזם אין זײַן באַ-ציונג צו דער פֿרוי. פֿאַרשפּעטיקטע, פֿאַרעלטערטע השפּעות פֿון נישטע און פֿון פּשיבישעווסקי, פֿון וועדעקינד זײַנען ניכר בײַ אים — די פֿרוי איז בײַ אים נאָך אַלץ דער קוואַל פֿון שלעכטס און פֿון בײַז, די „פֿאַרפֿירע-רין“, דער קדמונישער הטא, סעקס איז נאָך אַלץ פֿאַרבונדן מיט זײַנד בײַ באַשעוויס, סעקס איז די גרויסע אַבעראַציע. מיר שפּירן דעם אונטער-וואַקס-לינגס געמיש פֿון גערייצטער קוריאַזיטעט און מורא. ניט די מיסטעריע פֿון סעקס, גיכער די שרעקנדיקע ניקייט פֿון איינעם וואָס האָט נאָר וואָס „אַנטדעקט“ סעקס, אַדער פֿאַרקערט, די צווייטע זײַט פֿון דער זעלבער מאַ-נעטע, די קרענקלעכע מורא פֿאַר דער „שליטה“ פֿון סעקס איבערן מענטשן, אַזוי, אַז באַשעוויס דאַרף אים, דעם סעקס, אַזש דעמאָניזירן. עפעס טײַוור-לאַגישס און שלעכטס איז פֿאַראַן אין פּמעט יעדער סעקס-באַשרייבונג זײַ-נער, מחמת יעדער סעקס-אַקט איז אַ געראַנגל מיטן שטן, ווען באַשעווי-סעס אַ העלד דאַרף איבערצײַגן זײַן פֿרומע בײַשלעפֿערין מיט אַ פּסוק, אַז „אין בעט איז אַלץ מותר“, איז אין דעם אַליין פֿאַראַן דער עלעמענט פֿון סאַטאַניזם, פֿון געראַנגל קעגן דעם פּחד פֿון עובר זײַן אויף אַ לאוה, פֿון באַפֿרײַען זיך פֿון אַן איסור, פֿון באַגײן אַן עברה, פֿון דאַרפֿן קריגן רשות בײַם שטן.

סעקס איז ס'רובֿ פֿאַרבונדן מיט גוואַלד בײַ זינגערן, שיר ניט אַ נקמה-אַקט איבער דער פֿרוי. אַ סימן: באַשעוויס דאַרף אַזש אימפּאַרטירן שדים, וואָס זאָלן מוזנע זײַן מיט די בנות-אדם. (אינטערעסאַנט: דאַכט זיך, אַז כּמעט קיין איין שדיכע וואָס זאָל פֿאַרפֿירן אַ מאַן, געפֿינט מען ניט בײַ אים. משמע: די פֿרוי איז פֿאַרפֿירערין גענוג, זי דאַרף ניט אַנקומען צו דער סטראַ אחראַ נאָך הילף).

אַט זײַנען צוויי דוגמאות, ביידע גענומען פֿון י. באַשעוויסעס בוך אין

ענגליש „אלד לאוו“ (אלטע ליבע, דערשינען אין 1966): דאָס בוך עפֿנט זיך מיט אַ דערציילונג „אַ נאַכט אין בראַזיל“, אין וועלכער די פֿרוי וויל פֿאַרפֿירן דעם דערציילער, און ביידע ווערן שרעקלעך צעביסן איבערן גאַנצן לײַב פֿו קאַמאַרן, צעבלוטטיקטע לויפֿן זיי אין הויז אַרײַן — דער „געמ־פֿילטער“ סעקס-אַקט האָט געזאַלט פֿאַרקומען אין גאַרטן — און די פֿרוי, די פֿאַרפֿירערין, זאָגט צום דערציילער: „גאַט איז גוט צו אונדז. ער האָט אַנגעשיקט די שטראַף פֿאַר דער זינד.“ (ווידער: סעקס ווי אַ זינד, וואָס דאַרף באַשטראַפֿט ווערן!).

און אין דער לעצטער דערציילונג פֿון דעם זעלבן בוך „די באַס“ (דער אַמניבוס) האָבן מיר ווידער די פֿרוי, די פֿאַרגוואַלדיקערין, וואָס יאָגט זיך נאָך דעם מאַן, דאָס מאַל אין שפּאַניע. זי איז זיך מודה פֿאַרן מאַן, אַז זי האָט ליב צו פֿאַנטאַזירן ווי אַ מאַן וועט „נאָך אַ נאַכט פֿון פֿאַר־געניגן איר אַרײַנגעשטעכן אַ מעסער אין ברוסט“ און „אויב די פֿרוי וויל... קאָן דאָס“ [דאָס אַרײַנגעשטאַכענע מעסער] „זײַן אַן אַקט פֿון ליבע.“ קלאַסיש „מאָדערן“: סעקס און אַ מעסער, סעקס און אַן אַטאַקע פֿון בײַסנדיקע קאַמאַרן וואָס צעבלוטטיקן דאָס לײַב ווי אַ שטראַף — אפֿילו קודם דעם אַקט.

באַשעוויס, מיין איד, איז, אין תּוֹך, אַלטמאָדיש: אויב די ייִדישע לייִ-טעראַטור האָט זיך פֿריער געמאַכט ניט וויסנדיק וועגן סעקס, גלײַך ווי אזא זאך וואָלט אויף דער וועלט ניט געווען, האָט באַשעוויס בלויז אײַ בערגעקערט דעם פעלץ און דערקלערט, אַז קיין אַנדער זאך איז אויף דער וועלט ניטאָ. עס נעמט זיך בײַ אים פֿון דעם, וואָס ער זעט בפֿירוש ניט דעם גאַנצן מענטשן, ער לאָזט דעם אַננדרוק, אַז ער לײַדט פֿון דער ניט־שיינער מידה פֿון וואַיעריזם, פֿון אַרײַנקוקן אין דעם שלאַפֿציימער פֿון לעבן דורך אַ שליסללאַך, און דורך אַ שליסללאַך, זעט מען „בטבע“ ניט דעם גאַנצן מענטשן, נאָר בלויז זײַנע מיטעלע טיילן — זײַנע געניטאַלן.

ערגעץ דערציילט באַשעוויס־זינגער, אַז זײַנע יונגע יאָרן זײַנען גע־שטאַלטיקט געוואָרן פֿון צוויי עלעמענטן: דער איסור פֿון דעם טאַטנס בית־דין שטוב, וווּ אַלץ איז געווען „מע טאָר ניט“, און די נאַקעטע מאַן־זעל־מיידלעך, וואָס ער האָט געזען אין דער אַטעליע פֿון אַ מאַלער, וווּ־היין זײַן ברודער, י. י. זינגער, האָט אים אַרײַנגעפֿירט.

אין אַט־דער צווישנוועלט פֿון דער ייִנגלשער מורא פֿאַרן איסור פֿון טאַטנס בית־דין שטיבל און דעם רייץ פֿון דעם נאַקעטן פֿרויען־קערפֿער באַוועגט זיך זײַן גאַנץ שרײַבן. איז אמת, אַז אַזא געראַנגל פֿון די ייִנגל־יאָרן צווישן אַלץ איז געאסרט און דער אַדאַלעסצענטער מורא, אַז סעקס — אפֿילו סעקס־מחשבות — איז אַ שפּיל פֿון דער סטרא אחרא, קאָן טאַקע נאַכגיין אַ גאַנץ לעבן. ער קאָן אָבער ניט ווערן קיין באַזע פֿאַר אַ פֿאַר־טיפֿטער פֿאַרשטענדעניש פֿון מאַן־און־פֿרוי באַציונגען.

צאלט ער נאָך אַלץ צינדן צום בית־דינס איסור? סעקס בלייבט דע־ריבער די אייביקע זינד, און דער אייביקער קוואַל פֿון שולד־געפֿיל, פֿון חטא וועגש, פֿאַרברעכן און שטראַף?
 קאָן זײַן. דער רעזולטאַט איז אָבער — גיכער ייִנגלשע סעקס־פֿאַנ־טאַזיע ווי סעקס, שיר ניט — אַנטי־סעקס. דער רעזולטאַט איז אויך אַן איינטאָניקייט: די זעלבע מעשה דערציילט און איבערדערציילט און איבער־איבערדערציילט.

ג.

קומען מיר צו דער פֿראַגע פֿון מאָדערניזם. דאָס דאַרף, אין דעם קאָנטעקסט מיינען, אַז יצחק באשעוויס־זינגער האָט דער ערשטער אַרײַנ־געלאָזן אין דער ייִדישער ליטעראַטור דעם רוח־חיים פֿון מאָדערניזם, און אַזוי אַרום צעבויטעט אירע אַלטמאָדישע שטייענדיקע וואַסערן און ייִ אַרײַנגעפֿירט אין דער שטראַמליניקער איצטיקייט.

אַט דער מיטאָס פֿון מאָדערניזם (וואָס אָט דער חשודער פֿל־בּוֹנִיק זאָל ניט באַטײַטן) זאָל י. באשעוויס־זינגער אַליין האָבן געהאַלפֿן שאַפֿן דורך זײַן טענדענץ (קאָמפּולסיע?) צו נעגירן די גאַנצע ייִדישע ליטעראַטור, וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן ביז אים — זי איז צו פּראָווינציעל, צו פּרי־מיטיוו, צו (רחמנא לצלן) ניט־מאָדערן.

שוין אורווינג האָן שרײַבט אין זײַן עסי „אני. בי. סינגער“ (מיר ציטירן פֿון דעם בוך „קריטיקל וויס אָו אייזיק באשעוויס סינגער“, רעדאַגירט פֿון אורווינג מעילין, ניו־יאָרק יוניווערסיטי פרעס, 1969, ז' :110)

„עס איז ניט קיין סוד פֿאַר קיינעם, אַז אין דער ייִדישער ליטעראַטור־וועלט באַצײט מען זיך צו זינגערן מיט אַ באַשטימטן חשד. זײַן כּוח צו באַווירקן דעם ליינער, זײַן פֿעיקייט ווי אַ סטיליסט ווערן אָנערקענט. דאָך פֿילן זיך אַ סך ייִדישע ליטעראַרישע פּערזענלעכקייטן, אַרײַנגערעכנט די ערנצטע שרײַבערס, אַ ביסל אומרוק און אומבאַקוועם מיט אים. איין סיבה איז טאַקע אָט דער „מאָדערניזם“, וואָס מיינט, לויט ווי די מענטשן קאָנען זינגערן, שטעלן דעם טראַפּ אויף סעקסואַליטעט, זיך אָפּגעבן מיט דעם אומראַציאָנעלן, עקספּרעסיאָניסטישע פֿאַרקרימונג פֿון כאַראַקטער, און אַ באַשטימטער גלײַכגילט צו דער הומאַניסטישער מאַראַל פֿון ייִדי־שיום — אָט די אַלע קאַטעגאָריעס האָבן זיך קיין מאָל ניט אָנגענומען אַזוי שטאַרק אין דער ייִדישער קולטור ווי אין די קולטורן פֿון ס'רובֿ מערבֿ־לענדער...“

דאָס אויבן געזאָגטע איז, אין תּוֹך, ריכטיק, אָבער ס'פֿעלט נאָך אַלץ אַן עיקר: די נעאַטיווע באַצײג פֿון אַ סך שרײַבערס — און אַ שלל

לייענערס — צו באשעוויס-זינגערן וואקסט ניט ארויס דווקא אויס מורא פאר זיין „שטעלן דעם טראפ אויף סעקסואליטעט“ און אריינשלעפן דאס „אומראציאנעלע“ (כאטש דאס זינען, צום טייל, מסתמא, זוגאב-פאקטארן), ווי באשעוויסעס קאמפולסיווע טענדענץ ניט צו דערשאצן די יידישע לייט-טעראטור און זי מזלזל צו זיין.

נאך מיט מער ווי 20 יאר צוריק, אין 1959, האט א. טאבאטשניק אנגעוויזן אויף א מין אבסורדאלער קאמפולסיע ביי יצחק באשעוויס-זינגער צו דערנידעריקן די יידישע ליטעראטור. אין א רעצענזיע וואס י. באשעוויס (אונטער זיין פסעוודאָנים י. וואַרשאַווסקי) האָט געשריבן וועגן אהרן צייטלינען, שרייבט ער (מיר ציטירן פֿון טאבאטשניק): „עס האָט געטראָפֿן אַז אין מיטן גניסטיקן דלות, דער אוממעכטיקייט פֿון וואָרט און געדאַנק איז אויסגעוואַקסן אַ פּוח אין גאַנצן ניט אין פּראָפּאַרציע צו דער סביבה — דאָס איז אהרן צייטלין אין אונדזער באַרג-אַראָפּ. ער שטייט אַליין און האָט ניט קיין שניכות צו דער יידישער פּאַעזיע ווי אַן אינסטיטוציע“.

און טאבאטשניק פרוווט פֿאַרענטפֿערן באשעוויסן: „אין באשעוויסן איז ביים שרייבן די רעצענזיע אַריין איינער פֿון זינע לאַפּיטוטן, אָדער שדים, רחמנא לצלן“. ער פֿרעגט נאָך דעם: „וואָס מיינט באשעוויס, ווען ער זאָגט, אַז צייטלין איז אויסגעוואַקסן ווי אַ פּוח אין גאַנצן ניט אין פּראָפּאַרציע צו אונדזער סביבה? באשעוויס מיינט די סביבה פֿון דער גאַנץ באַדייטנדיקער צאָל ערשטקלאַסיקע יידישע פּאַעטן וואָס זינען נאָך, ברוך השם, דאָ מיט אונדז? און וואָס איז מכוח די פּאַעטן וואָס זינען דאָ ערשט נעכטן נאָך געווען מיט אונדז... זייער אַטעם איז נאָך ניט פֿאַרקילט געוואָרן... און וואָס מיינט באשעוויס, ווען ער רופֿט די יידישע פּאַעזיע „אַן אינסטיטוציע“? וואָס און וועמען וויל ער מַהַטל זיין...?“

נאָך דעם גיט א. טאבאטשניק צו: „איך האָב אָפֿט דעם אַנדרוק, אַז ער נעמט בכלל ניט צו ערנסט דעם ענין פֿון רעצענזירן ביכער. אַוועקגעזעצט זיך, אַנגעכמאַליעט אַן אַרטיקל, אַנגעבריינעט, אַנגעלויבט אָדער אַרונטערגעריסן און גיי רוף אים קנאַקניסל“. (א. טאבאטשניק, „דיכטער און דיכטונג“, ז. 486, 487, 488, 491, גיריאַרק, 1965).

די יאַרן האָבן באַוויזן, אַז ניט קונדיק אויף א. טאבאטשניקס גאַנצער שאַרפֿקייט (און זיין אַפּשאַץ וועגן באשעוויסעס אומאחוריות בייים שרייבן איז דורכויס אַ ריכטיקער), איז ער געווען צו מילד צו באשעוויס-זינגער. עס איז ניט געווען קיין שדל אין באשעוויסן, וואָס „האַט זיך אַריינגעכאַפּט“, נאָר אַ גאַנצער שד, וואָס האָט זיך באַזעצט אין אים להשתקע, וואָס קערעוועט אים און באַלעבאַטעוועט איבער אים און זיין באַצי צו דער יידישער ליטעראַטור. עס איז, מסתמא, מער ווי אַ שד (מיט אַ שד קאָן מען זיך ווי-ניט-ווי אַן עצה געבן, ווען ס'ווערט שוין

גאר ביטער, פֿארשליסט מען אים אויפֿן בוידעם). עס איז אַן אָבסעסיע איבער וועלכער ער האָט ניט — בעסער געזאָגט, וויל ניט האָבן — קיין שום שליטה — מבטל צו זיין די יידישע ליטעראַטור, פֿאַרליקענען און באַליידיקן זי! און דערקלערן דערקלערט עס זיך, מסתמא, גאַנץ פשוט: באַוווּסטזיניק-אונטערבאווסטזיניק דאַרף באַשעוויס-זינגער דערנידערדיקן די יידישע ליטעראַטור, פֿדי זיך צו דערהייבן, און וואָס מער ער ווערט אַנגענומען אין דער ניט-יידישער וועלט, אַלץ מער וואַקסט ביי אים אַליין אַן אַט דער איינער, די קליינשטעטליקע זעלבסט-אַפֿנאַרענע, אַז מיט אים האָט זיך טאַקע אָנגעהויבן דער מאַדערניזם אין דער יידישער ליטעראַטור, אַז ער האָט דאָס אויפֿגעפֿראַלט טיר און טויער פֿאַר דער יידישער ליטעראַטור אַרענצושפּרייזן ניט נאָר אין דעם היכל פֿון דער וועלט-ליטעראַטור, נאָר בפֿלל אין דער עפֿאַכע פֿון מאַדערנע ליטעראַרישן שאַפֿן. וואַלט דאָס אונדז אויך ווייניק געאַרט. מיר מיינען, אַז יעדער איינער האָט די פֿולע רעכט אויף זינע אידיאָסינקראַטישע איינרעדן. אַן ספּנות, מע קאָן לעבן מיט דעם. דאָס אומגליק נעמט זיך אָבער פֿון דעם וואָס, כּדי צו באַוווּזן און איבערצייגן די „גוישע“ וועלט, אַז ער איז דער איינציג-קער „מאַדערנער“ יידישער שרעבער, מוז באַשעוויס-זינגער, דער עיקר נאָך אויף „גויש“־לשון — דעניגירן די יידישע ליטעראַטור און פֿעלשן איר געשיכטע.

אזוי שפּעט ווי אין 1978 שרייבט באַשעוויס-זינגער אַן זיין קורצע נאָוועלע „ע יאָנג מען אין סוירטש אָו לאָוו“ (אַ יונגערמאַן וואָס זוכט ליבע“). ער באַצייכנט דאָס ווערק ווי אַן אויטאָביאָגראַפֿישע נאָוועלע. און הגם זייער פֿאַרנומען מיט זיין ליבע־זוכעניש, שטעלט ער זיך עטלעכע מאָל אָפֿ, גייט ממש אויסערן וועג, פֿדי צו כאַראַקטעריזירן דעם פֿראַג-ווינציאָליזם און די צוריקגעשטאַנענקייט פֿון דער יידישער ליטעראַטור, ווי די סיבות וואָס האָבן אים געשטערט זיך אין איר איינצוגלידערן, און דעריבער האָט ער ניט געקאָנט מיטגיין מיטן דרך־המלך פֿון דער יידיש־שעפֿערישקייט און געמוזט פֿאַר זיך אויסלייגן זיין אייגענעם וועג.

די ווייטערדיקע עטלעכע ציטאַטן וועלן קאַפּטולירן דעם תּמצית פֿון באַשעוויסעס עוואָלוציע פֿון דער יידישער ליטעראַטור:

„...די טעמעס וואָס די יידישע שרעבער באַניצן זיך מיט זיי, און דאָס שרעבן גופּא האָט זיך מיר אויסגעוויזן ווי סענטימענטאַל, פּרימיטיוו, קליינלעך. צו אָפֿט האָט עס געהאַט צו טאָן מיט אַ מיידל, וואָס אירע על־טערן האָבן זי געוואַלט פֿאַרקנסן פֿאַר אַ יונגמאַן, בעת זי האָט גאָר ליב געהאַט אימיצן אַנדערש... אָפֿט איז דאָס מיידל געקומען פֿון אַ ריכטער משפּחה און דער בחור איז געווען אַ זון פֿון אַ שנידער אַדער אַ שוס־טער... די יידישע ליטעראַטור איז געבליבן פּראָווינציעל און צוריק־געשטאַנען... די שפּראַך גופּא איז געוואָרן אַפּשטויסלעך אי צו די גויים

און אי צו אַ סך מאָדערנע יידן... אַפילו מענדעלע, שלום עליכם און פּרץ האָבן גערופֿן ייִדיש זשאַרגאָן" (1) (זינטל 7).
און אַ ביסל ווינטער, אויף זינטל 10: „די ייִדישע ליטעראַטור, און די העברעיִשע, האָבן אויסגעמיטן די גרויסע געשעענישן אין דער ייִדי-שער געשיכטע, די פֿאַלשע משיחים, די גירושים, דעם געצווונגענעם טמד, די עמאַנציפּאַציע און די אַסימילאַציע... די ייִדישע ליטעראַטור האָט אינגאָרירט די ייִדישע אונטערוועלט, די טויזנטער און צענער טויזנט-טער גנבים, אַלפֿאַנסן, פּראַסטיטוטקעס און וויסע שקלאַפֿן-הענדלער אין בוענאָס-אַירעס, ריאַדע-זשאַניראַ און אַפילו אין וואַרשע. די ייִדישע ליטעראַטור האָט מיך דערמאַנט אין מײַן טאַטנס בית-דין שטיבל וווּ אַלץ איז געווען געאַסרט...“ און זאָגנדיק, ווי מיר האָבן דערמאַנט פֿריער, אַ האַלב גוט וואַרט וועגן שלום אַשן, גיט באַשעוויס גלײַך צו: „זינע [שלום אַשם — א. ג.] מעשות דריקן אויס דעם פּאַטאַס פֿון פּראַווינציאַל, ווע-מען מען האָט צום ערשטן מאַל אין לעבן געוויזן די גרויסע וועלט און ער דערציילט זיך אָן וועגן איר, נאָך דעם ווי ער קערט זיך אום צוריק אין שטעטל פֿון וואַנען ער איז אַוועק... אזוי האָב איך אים [אַשן — א. ג.] געזען דעמאַלט און אַזאַ זע איך אים איצט...“
קנאַפע הונדערט זינטן שפּעטער (אויף זינט 107), קומט ער ווידער צוריק צו דער טעמע: „די ייִדישע ליטעראַטור איז געבליבן נאָוואו און פּרימיטיוו... אַפילו איר ראַדיקאַליזם איז געווען פּראַווינציעל... די ייִדישע ליטעראַטור מיט איר סענטימענטאַליטעט און פּאַמעלעכן טעמפּאַ איז גיט געווען גרייט פֿאַר דער טראַנספֿאַרמאַציע“ (באַשעוויס רעדט דאָ וועגן דעם עמאַנציפּירטן יידן און זיין ציען זיך צו דער דרויסנדיקער וועלט).

נאָך דעם גיט ער צו: „...צווישן די קאָמוניסטישע שרײַבער איז עס געוואָרן פֿאַשיאָנאַבל צו וואַרפֿן בלאַטע אויפֿן שטעטל און צו טענהן, אַז עס גייט אונטער. און אַפילו דאָס האָבן זיי געטאָן אויף אַ קליינ-שטעטליקן אַפֿן...“

אַ כּראַנאַלאָגישע דיגרעסיע לשם קלאַרקייט:

יצחק באַשעוויס-זינגער איז געבוירן געוואָרן אין 1904. עס האָט אים גענומען אַ צאַל יאָרן זיך אַוועקצורײַסן פֿון פֿאַטערס בית-דין שטיבל און זיך אַרויסלאָזן אויף זײַן ליבע-זוכנדיקער אַדיסייע. גוט. משמע, אַז ער האָט באַדאַרפֿט אַלט זײַן ערגעץ אין די מיטן-צוואַנציקער יאָרן, ווען ער האָט זיך אַרויסגעלאָזט אויף זײַן עראַס-יאַגד — מיינט עס, אַן ערד, 1927—1930. צו יענער צײַט, דערציילט ער אונדז, איז ער געווען אַן אַפֿ-טער אַרײַנגייער אויף טלאַמאַצקע 13, אין ייִדישן ליטעראַטן-פֿאַראייניג, האָט געקענט די ייִדישע שרײַבערישע קרײַזן אין וואַרשע, האָט זיכער געהאַט געלייענט (אָדער געזען) די „כאַליאַסטרע“ (כאַטש דעם ערשטן נומער וואָס איז אַרויס אין וואַרשע, אין 1922, ווען ער איז אַלט געווען 18 יאָר), האָט מסתמא געהערט וואָס עס קומט פֿאַר אין קיעוו, האָט געמוזט הערן

וועגן די "יונגע" און "אינזיכיסטן" אין אמעריקע. בליבט אַ פֿראַגע: וואָס באַוועגט די פען בנ אַ ייִדישן שרעבער — אין 1978 — אויסצומאַלן אַ פֿאַרטעט פֿון אַ פֿרימיטיווער שמרשער ייִדישער ליטעראַטור: סענטימענט-טאַל, צוריקגעשטאַנען, קליינשטעטלדיק, וואָס גיט זיך אָפּ מיט מיידלעך וואָס ווילן חתונה האָבן און עלטערן וואָס שטערן די שידוכים א.א.וו. א.א.וו. — אַד נאַוועאַם, ביז מיגל. איז נייטיק באַווייזן, אַז עס איז ניטאָ די מינסטע ענלעכקייט צווישן דער ייִדישער ליטעראַטור אין די 20ער יאָרן און דעם הילפֿלאַזן ניט־געשטויגענעם פֿרימיטיוו, וואָס באַשעוויס־זינגער מאַלט פֿאַר די "גויים"?

„סענטימענטאַל און פֿרימיטיוו“? זענען דאָס געווען בערגעלסאַנס ווערק? וויסענבערגס? עוור וואַרשאַווסקיס, אַלטער קאַצינעס וואָס דאָס וואָרט מאַדערן זאָל ניט מיינען, איז איין בלעטל פֿון יונה ראָזענפֿעלד — אַפֿילו פֿון דעם וואָס ער האָט געשריבן אין ערשטן צענדלינג פֿון הַנְּבִי-טיקן יאָרהונדערט — געווען מער „מאָדערן“ ווי דאָס, וואָס באַשעוויס האָט געשריבן צוואַנציק און מער יאָרן שפעטער! (פֿאַרגלייכט יונה ראָז־זענפֿעלדס פֿאַרטיפטע פּסיכאָלאָגישע אַרענבליקן אין צעפֿלאַנטערטן, פֿאַר-לירענעם בן-אדם, אַנגעשלאָסן זיין ראַנגלען זיך מיט די אַפֿטע סעקס־אַבעראַציעס).

צווישן 1925 און 1927 האָט דער קלעצקי־פֿאַרלאַג אין ווילנע אַרויס־געגעבן 7 ביכער פֿון ה. לייזיק (!), און צווישן 1929 און 1930 — 12 (יאָ, צוועלף!) בענד פֿון יוסף אַפֿאַטאַשו. האָט דער יונגער ליבע־זוכער טאַקע ניט געוויסט וועגן זיי? אַזוי פֿרי ווי אין 1919 האָבן די „אינזי־כיסטן“ (לעיעלעס, מינקאָוו, גלאַטשטיין) אַרויסגעלאָזט זייער ליטעראַרישן מאַניפֿעסט. די סאַוועטישע — שוואַרצמאַן, האַפֿשטיין, און אַנדערע האָבן געשריבן אונטערן אַנפֿלוס פֿון מאַיאַקאָווסקי און אַלעקסאַנדער בלאַק. משה בראַדערזאָן האָט אַרויסגעגעבן „יונג־ייִדיש“ אין לאַדזש, פּרץ מאַרקישעס „די קופּע“ אין אַרויס אין 1921, מלך ראָוויטש האָט געשריבן זינע „פרע־היסטאָרישע לאַנדשאַפֿטן“, אורי צבֿי גרינבערג — זינע עקספרעסיאַ-ניסטישע לידער, אַרויסגעגעבן זיין „אַלבאַטראַס“ (1922-23) — זינען דאָס געווען די סענטימענטאַליסטן און די פֿראַווינציאַלן וועמען דער יונגער ליבע־דיאַגענעס האָט באַדאַרפֿט קומען און אויסלייזן פֿון פֿרי־מיטיוויזם? דעמאָלט זינען געהאַט דערשינען „אייגנס“ אין קזעוו, דער „מילגרוים“ אין בערלין (מיט בערגעלסאַן און דער נסתר ווי די רעדאַק־טאָרן), אַדער — דער אָנהייב פֿון „יונג ווילנע“, געציילטע יאָרן שפעטער. פֿון זיי האָט דאָס דער שומר־המאָדערניזם באַדאַרפֿט ניצול ווערן? דאָס זינען די נעאַנדערטאַלע סופֿרים צו וועלכע באַשעוויס האָט זיך ניט געקענט משתתף זיין?

מיר מיינען, אַז אַלץ וואָס דער יונגער י. באַשעוויס האָט דעמאָלט געשריבן איז קאָנסערוואַטיוו, ניט דרייסט און בלאַס אין פֿאַרגלייך מיט

דעם וואָס די אַלע „אַלטמאַדישע“ פּראָווינציאַלן (און ווער ווייס ווי פֿיל נאָך, וואָס מיר האָבן ניט דערמאַנט) האָבן דעמאָלט געשאַפֿן.

לשם וואָס מבטל און מבזה זיין אַ גאַנצע ליטעראַטור? פּדי זיך צו דערהייבן? סתם „אַנכמאַליען“, ווי טאַבאַטשניק זאָגט, ליטעראַרישע אינטערמעצאַס וואָס דערנידעריקן אַ ליטעראַטור?

דאָס זעלבע — גענוי דאָס זעלבע! — איז נוגע דעם זאַג, אַז די ייִדישע ליטעראַטור האָט איגנאַרירט די אונטערוועלט. ווען דער יונגער באַשעוויס האָט ניט געקאַנט אַרונטערשלינגען די צניעות פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, מחמת זי האָט ניט געזען די אונטערוועלט, האָט שלום אַש שוין געהאַט אָנגעשריבן זיין „גאַט פֿון נקמה“ (1907), זיין „מאַטקע גנבֿ“ (1918), און יוסף אָפּאַטאַשו אַ גאַנצן באַנד „אונטערוועלט“ זיין „ראַמאַן פֿון אַ פֿערד-גנבֿ“ (1912); „פֿיליפּ און זיין זון מאָריס“, „פֿון ניריאַרקער געטאַ“ — אַרום 1914; און פֿישל בימקאָ זינע „גנבֿים“ (1919) און אין 1914 — „אויפֿן ברעג ווינטל“ (שפּעטער באַקאַנט א. א. נ. „דעמבעס“), עוור וואַרשאַווסקי זינע „שמוגליאַרעס“ (1920). אַפֿילו דער זיידע מענדעלעע האָט שוין געהאַט געמאַלן אַ גאַנצע ריי אונטערוועלט־מענטשן אין „פֿישקע דער קרומער“, מיט 30 יאָר פֿריער (אין 1869, שפּעטער באַאַרבעט אין 1888), 35 יאָר איידער י. באַשעוויס איז גע-בוירן געוואָרן!

אַקוראַט אַזוי איז ניט געשטויגן, אַז די ייִדישע ליטעראַטור האָט ניט אָפּגעשפּיגלט די נייע אינטעליגענץ. נאַמבערג און בערגעלסאָן גיבן זיך אָפּ מיט די אינטעליגענטן, די אַמעריקאַנער — איגנאַטאָו, אָפּאַטאַשו, ברוך גלאַזמאַן, כּמעט אַלע „יונגע“ מאָלן זיי.

פּונקט אַזוי איז אין גאַנצן קרום די באַהויפטונג, אַז די „קאַמוניסטישע“ שרייבער וואַרפֿן בלאַטע אויפֿן שטעטל און פּראַקלאַמירן, אַז עס האַלט בנים סוף. די גאַנצע ייִדישע ליטעראַטור, פֿון מענדעלע אָן, איז פֿאַרנומען מיטן שטעטל, מחמת דאָס שטעטל איז געווען די סביבֿה און דער באַדן פֿון גאַנצן ייִדישן לעבן, די אַרענע פֿון אַ שנעל אַנדערשווערנ־דיקן לעבן. מענדעלעס „בנימין“ אַנטלויפֿט שוין פֿון טונעיאַדעווקע. גאַנץ שלום עליכם, ניט בלויז „מאַטל“, באַוועגט זיך אַוועק פֿון שטעטל. ניט צופֿעליק האָט שלום עליכם אָנגעשריבן אַזוי פֿיל „אַזינבאַן-געשיכטעס“ — אַ גאַנץ פֿאַלק איז אין באַוועג. פּרץ מאַרמשט דאָס שטעטל אין זינע „בילדער פֿון אַ פּראָווינץ-ריזע“. בערגעלסאָן טראַגט אַרויס דעם אורטייל אויפֿן שטעטל, דאַקיטנע, אין „אַפּגאַנג“ (י. ב. זינגער איז אַלס געווען 9-10 יאָר, ווען בערגעלסאָן האָט געשריבן „אַפּגאַנג“). א. רייזען באַוויינט דאָס אויסגייענדיקע שטעטל. האָט דער יונגער באַשעוויס־זינגער ניט געשפּירט די ירידה־און גסיסה־אַנגסט, וואָס זינע אייגענע

טישטוויץ און פֿראַמפל און קראַסניק און בילגאָרײ גייען דורך אין געראַנגל
ניט אונטערצוגיין?

פֿאַרקערט: אויב אימיצער פֿאַרמשפט דאָס שטעטל צום אונטערגאַנג
איז עס י. ב. זינגער מיט זינע שוים. ער האַלט, אַז דאָס שטעטל איז
שוין אַזוי פֿאַרלוירן, אַזוי פֿאַרזונקען אין טומאה, אַז ער גיט עס אַוועק
צו דער טומאה, צו דער ממשלה פֿון שטן.

* *
*

דער יוצא לנו פֿון דעם וואָס מיר האָבן געזאָגט: פֿאַר אונדז גילט
בפֿירוש און לגמרי ניט די דעקלאַראַציע פֿון דער שוועדישער קאָמיסיע,
וואָס האָט צוגעטיילט יצחק באשעוויס-זינגערן דעם נאָבעל פֿריז, מחמת
„...זינע ווערק שפיגלען אַפֿ דאָס לעבן פֿון די מזרח-איראָפּעישע יידן
וועלכע האָבן געלעבט אין די פּוילישע שטעט און שטעטלעך אין אַרעמ-
קייט און פֿאַרפֿאַלגונג...“

ניין, באשעוויס-זינגער שפיגלט ניט אַפֿ דאָס פּוילישע יידנטום. ער
כאַפט בלויז אַרויס ווינקלדיקע, צופֿעליקע און פּיקאַנטע פֿאַרשוניגען און
סיטואַציעס פֿון דעם לעבן.

י. באשעוויס-זינגער גיט דאָס, סוף-פֿל-סוף, אַליין צו גאַנץ קלאָר
און ניט צווייטייטיש, אין דעם אַרענפֿיר-וואָרט צו זיין בוך „שאַשאַ“
(פֿאַראַר-שטראַוס און זשירן-פֿאַרלאַג, ניו-יאָרק, 1978), שרעכט ער:
„די נאָוועלע רעפּרעזענטירט באַין אַפֿן ניט די יידן אין פּוילן אין דער
פֿאַר-היטלער עפּאָכע. עס איז ניט מער ווי אַ דערציילונג פֿון עטלעכע
אויסנעמיקע כאַראַקטערן אין אויסערגעוויינלעכע באַדינגונגען.“

משמע, אַז דער שרעכער אַליין האָט אָנגעהויבן פֿילן, אַז זינע ווערק
קאָנען באַין אַפֿן ניט פֿאַררעכנט ווערן ווי דער שפיגל פֿאַר דעם לעבן
פֿון איינעם פֿון די רעכטע און קאָלירפֿולסטע קיבוצים אין דער 4000-
יאָריקער געשיכטע פֿון ייִדישן פֿאַלק — דאָס ייִדישע פּוילן, ער שפיגלט
אַפֿ אַ ווינקל — עסאַטעריש, עקזאָטיש, אַפֿילו שפּאַנענדיק, אָבער: ניט
מער ווי אַ ווינקל. און דערצו איז דאָס שפיגלע — אַ קרום שפיגלע,
אַנגעשטעלט אויף אַן אויסטערליש, חצי-רעאַליסטיש — און גאַנץ פֿאַנטאַס-
מאַגאַריש! — קעלער-ווינקל פֿון ייִדישן לעבן.

ד.

הגם אירווינג האָו דערמאָנט באשעוויסעס „גלנכיילט צו דער הו“

מאניסטישער מאַראַל פֿון ייִדישיזם* ווי איינע פֿון די סיבות, פֿאַרוואָס די ייִדישע ליטעראַרישע וועלט באַצייט זיך צו אים „מיט אַ באַשטימטן חשד“ — איז עס ביי אים ניט מער ווי אַ מן-הצד-באָמערקונג, אַ מאַרגינאַלער געדאַנק. דער פֿאַקט איז, אַז כאַטש דער גוזמאָדיקער סעקסואַליזם האָט אָפּגעשטויסן אַ סך ייִדיש-שרייַבערס און דאָס אַרומשפּילן זיך מיט שדים האָט אַרויסגערופֿן אומגעדולד און ווידערווילן — איז דער תּוך פֿון באַ-שעוויסעס פֿרעמדקייט און אָפּגעפֿרעמדטקייט פֿון דער ייִדישער ליטעראַ-טור געלעגן אין אַט-דעם אַנטי-הומאַניזם זינעם. דאָ איז געצויגן גע-וואָרן די באַזישע שייִדליניע צווישן באַשעוויס-זינגער און דער גאַנצער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור. אמת, עס זינען געווען גענוג פֿאַנטאַס-מאַגאַרישע מאַמענטן אין דער ייִדישער ליטעראַטור. (אונדזער גאַנץ לעבן איז געווען איין שטיק פֿאַנטאַסמאַגאַריע!) אָבער עס שפּירט זיך תּמיד דער אינערלעכער — אַפֿט ניט מער ווי דורך דער לנכססטער אימפּלי-קאַציע — ווידערשטאַנד צו דעם פֿאַנטאַסמאַגאַרישן. אויב עס בושעוועט ערגעץ אַ בייזער חלום אין דער ייִדישער ליטעראַטור — ווי ביי שלום עליכמען, ווי ביי מאַנגערן, ווי ביי פּרצן, ווי ביי משה-לייב האַלפּערן, ווי ביי לייזויקן — ווערט אים אַלע מאָל אַנטקעגנגעשטעלט דאָס פּינלעכע ראַנג-לען זיך, פּדי זיך אויפֿצוכאַפּן און זיך אויסטשוּכען פֿון קאַשמאַר. ביי באַשעוויסן דערקנעקלט זיך דער בייזער חלום צו דער שדים-וועלט און לייזט זיך אויף אין דער וועלט פֿון שטן, משמע — ער פֿירט צום עולם הַתּוהו. ער טוט עס אַפֿט אַפֿילו, ווען ניט די קינסטלערישע און ניט די היסטאָרישע לאַגיק פֿון דער זאַך פֿירט צו דעם. הייסט עס, אַז אין סאַמע תּוך האָט ער געלייקנט אין דעם גלויבן אין מענטשן, וואָס איז איינער פֿון די דערקען-סימנים פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַלע אירע אויס-שטראַלונגען.

ס'בעט זיך אַ צוגאַב-הסברה, פּדי אויסקלאַרן דעם ענין: די מאַד-דערנע ייִדישע ליטעראַטור פֿאַרקערפּערט אין זיך איינעם פֿון די גאַ-ציאָנאַלע גרונט-שטריכן אין דער פּסיכאָלאָגיע פֿון פֿאַלק, אַ שטריך וואָס איז געוואָרן אַ סימן (אַ סימן? אַ פֿאַן?) פֿון ייִדישן קיום: זאָגן יאָ צום לעבן, בעת אַלע היסטאָרישע תּנאים טיטן אָן אויף ניין. ניט קיין אויפֿ-געבלאָזענער אַפּטימיזם, וואָס וואַקסט אַרויס פֿון אַנגסט און פֿון יאוש, נאָר אַ פֿאַרוואַרצלטער — אמת, אַפֿט כּמעט ניט קיין ראַציאָנעלער! — גלויבן, אַז מע מוז קאָנען לעבן בליבן: צי עס איז ה. לייזויקס „תּוהוּ און בֵּהוּ“ אין פֿערנ-

* ווערטעלעך: „הומאַנעם עטאַס“.

וואָלד", אָדער הירש גליקס "זאָג ניט קיין מאָל", אָדער שמעון דובנאָוויס אונטערציען אַ סך־הפל נאָכן אָפּשאַצן דעם אונטערזאָנג פֿון יהודה, אַז מען האָט געמוזט "אזנהיטן די באַציע אויף די רואינעס פֿון דער מלוכה", צי די טאַטאָליטעט פֿון שלום עליכמס שאַפֿן.*

* *
*

אינטערעסאַנט, ווי שמואל ניגער ראַנגלט זיך (אין 1936) און פֿרוווט מיט אַ האַלב האַרץ מצדיק זיין באַשעוויסעס "דער שטן אין גאַריי", און לסוף פֿילט ער זיך אָפּגענאַרט פֿון באַשעוויסעס ווערק, מחמת די ליעבער, "וואָס פֿילן אַז די אמתע נשמה פֿון אמתער קונסט איז יאָ און ניט ניין, גרויס און ניט קליין, ליכט און ניט פֿינצטערניש — זינען געגליכן צו די קינדער פֿון גאַריי וואָס וויינען און רינסן זיך, הלמאי מען האָט זיי

* בלויז ווי אַ דוגמא, צו אַקצענטירן באַשעוויס-זינגערס דרויסנדיקייט פֿון דעם קלאַסישן און דויערנדיקן גרונט־טאָן פֿון דער יידישער ליטעראַטור, ציטירן מיר עטלעכע פֿערזן פֿון אברהם סוצקווערס לידער, געשריבן אין דער ווילנער געטאַ, אין דעם יאָר 1943 (ו):

„אין לעצטן גורל זעטיק מיך מיט גלויבן,
אַז מאָרגן וועלן זיבן זונען אויפֿגיין אין אַ טרער,
אַז ערגעץ נעמען שפּראַצן שוין אין אויסגעלייזטע שוויבן
גבורי־קערנער, מאַכטיקע מיט ווילן און באַגער.“
(מערץ 2, 1943)

און לאַמיר שוין צוגעבן נאָך אַ ציטאַטע פֿון אברהם סוצקווער (ביי־דע ציטאַטן זינען גענומען פֿון א. סוצקווערס "די פֿעסטונג", לידער און פּאָעמעס, פֿאַרלאַג איקוף, 1945):

„און דו וואָס דיין נאָמען איז פֿאַלק
און דיין פנים —
אַ חרוֹבֶע נעסט
אַן פֿייגל,
אַן טענער, —
קלעטער אַרויף אויף די טרעפּ פֿון דער נאַכט,
באַגען דעם אויפֿגאַנג
און שריי אים אַנטקעגן:
— רייניק מיך, זון, אויף דאָס ניין
און זיין מחל.
אַלץ, וואָס געווען, איז דעם גורלס אַ טעות.

אָפגענאַרט... " און שמואל ניגער שטעלט די פֿראַגע, צי איז "די גאַנצע ווונדערלעכע קונסט באַשעוויסעס ניט מעוברת פֿון שטן?"

כאַטש אָפגענאַרט, פרוווט ש. ניגער נאָך אַלץ זיין מילד אין זיין אַפשאַץ פֿון דעם דעמאָלט נאָך יונגן קינסטלער. זיבן יאָר שפּעטער, אין 1943, ווען "דער שטן אין גאַרני און אַנדערע דערציילונגען" פֿון י. באַ-שעוויס איז דערשינען (אין פֿאַרלאַג "מתנות", ניו יאָרק) רעדט שוין ש. ניגער אַנדערע רייד. אויב אין "דער שטן פֿון גאַרני" האָט ער נאָך געשפּירט "עפעס אַ שטומע אַנצוהערעניש אויף דעם ווייזן וועג פֿון אויסלייונג, דער וועג פֿון ליכט... (איז) אין די דערציילונגען וואָס י. באַשעוויס האָט געשריבן דאָ אין לאַנד... פּולו חושך... ער (באַשע-וויס) שטייט אַ דערשראָקענער פֿאַרן האַר פֿון פֿינצטערניש — אַ דער-שראָקענער און אַ פֿאַרציטערטער און — ווער ווייס? — אַפּשר אויך אַ פֿאַרפֿירטער..."

כזועל צוגרייטן אמתע פּעג אַנשטאַט קבֿרים,
כזועל אויסבויען אייגענע שטעט מיט מיין אַרעם,
און דאָרטן וועט קומען די אייביקייט וויינען,
און טעג וועלן לייכטן אין גילדענע קרוינען."

אַט ווי אינטענסיוו שמואל ניגער רעאַגירט אין זײַן אַפּשאַץ פֿון דעם בוך "די פֿעסטונג" אויף דעם אויבנדיקן ציטאַט פֿון סוצקעווער (דער עסיי איז געשריבן אין 1946. (זע: ש. ניגער "יידישע שרײַבער פֿון 20סטן יאָר-הונדערט", באַנד 2, ז. 93, פֿאַרלאַג יידישער קולטור־קאָנגרעס, ניו־יאָרק, 1973):

"און ווייסטו, ברודער לייענער, ווען דער יונגער נבֿיאַ פֿון יונג־ווילנע, פֿון אייביק־יונג־ווילנע, האָט געזאָגט אַט די נבֿיאות, — דעם 13טן פֿעבֿ-רוואַר, 1943! דאָס איז געווען די צײַט, ווען גאַנץ ווילנע, ווען דאָס גאַנ-צנע פֿאַלק ישראל פֿון אייראָפּע איז געשלעפט געוואָרן איבער די טרעפּ פֿון דער נאַכט, אָבער — ניט אַרויף, צום אויפֿגאַנג, נאָך אַראַפּ, צום אומ-קום, צום ברודער־קבֿר, צו פֿאַנאַר, צו די גאַז־קאַמערן, צו די קרעמאַטאָ-ריעס! דאָס איז געווען די ווירקלעכקייט, אָבער דער קרעאַטיווער מענטש הייבט זיך אויף איבער אירע פֿינצטערע און שטיקנדיקע גרענעצן, ער באַפֿרייט זיך פֿון איר, און ווען זי שלעפט אים אַראַפּ איבער די טרעפּ פֿון דער נאַכט, קלעטערט ער איבער די זעלביקע נאַכטיקע טרעפּ אַרויף, אַרויף, — צום אויפֿגאַנג, צו דער זון, צו דער אייביקייט."

(אַלע אונטערגעשטראַכענע ווערטער זײַנען אַקצענטירט אין ש. ניגערס אַריגינאַל).

און שמואל ניגער ענדיקט זיין אפשאץ וועגן באשעוויסן: „ער גייט אויפֿן וועג פֿון י. ל. פרצעס „פֿאלקסטימלעכע געשיכטן“, אויפֿן וועג פֿון זיין יידישער ראמאנטיק, נאר אין אַ פֿארקערטער ריכטונג: פרץ האָט אין דער יידישער פֿאלק-מעשה אָדער פֿאלק-פֿאַנטאַזיע געזוכט ליכט: באשעוויס פֿירט אונדז אַרײַן אין דעם לאַבירינט פֿון אירע טונקלקייטן. פרץ האָט אונדז געגעבן די ראמאנטיק פֿון קדושה... באשעוויס האָט געווירן אַז... אויך אין טומאה לויערט אַ תּהום מיט ראמאנטיק...“ (ש. ניגער, דצ״וו, זז. 299-308).

כאָטש מיט דעם רובֿ פֿון די ציטירטע געדאַנקען, וואָס שמואל ניגער ברענגט אַרויס, זינגען מיר אין גאַנצן מסכים, איז אונדז בֿירוּש גיט צום האַרצן און גיט צום גוסט זיין פֿאַרגלייכן באשעוויסן מיט פרצן. ראשית, זינגען מיר גאַרניט זיכער צי באשעוויס שפּאַרט זיך טאַקע אָן אויף דער יידישער מיטאַלאָגיע און ראמאנטיק, ווי י. ל. פרץ. און שנית, פרץ איז אַוועק צום עבר, כּדי אין אים צו געפֿינען אי ליכטיקייט און אי שיינקייט פֿאַרן היינט, אַ מין דויער און המסך פֿון פֿאַלקישע מידות טובות, אָן אַנטזנט אויף אַ באַהאַלטן ליכט, וואָס גליט דורך די דורות, כּדי ליכטיקער צו מאַכן דעם היינט. באשעוויס וואַלגערט זיך אין אַ כּסדר-דיקער השכות באַפֿעלקערט מיט לאַפּיטוטן און וואַלקאַלאַקעס, וואָס טראַגן גאַלע רשעות אויף זייערע הערנער, אָדער אין זייערע וואַלפֿציינער, אָדער אין זייערע הינערשע פֿיס.

דער פֿאַרגלייך גופּא איז, דאַכט זיך, גיט אין בעסטן טאָן. אַוודאי האָט פרץ משפּיע געווען די מאַדערנע יידישע ליטעראַטור, אָבער דער טלית פֿון זיין השפּעה איז בֿירוּש גיט געווען אויסגעשפּרייט אויף באַ-שעוויסן. באשעוויס איז אין סאַמע תּוך פֿון זיין שאַפֿן די אַנטיטעזע פֿון פרצן.

י. ל. פרצעס פֿאַנטאַזיע, ווי יעדע פֿאַנטאַזיע, וואַרצלט אין רעאַלן לעבן, באשעוויסעס אין אומראַציאָנעלן, פרצעס — אין די ריינע קוואַלן פֿון דעם דרך-המלך פֿון דער דורותדיקער פֿאַלקישער מעשהדיקייט, שע-פֿערישקייט און האַפֿערדיקייט, באשעוויסעס — אין די נאַכטיקע הינ-טערגעסלעך פֿון לייקענונג, פּאַראַנאָיע און קרענקלעכן ווירואַר, וואָס זי-נען ס׳רובֿ אַפֿילו גיט יידיש-פֿאַלקיש אין זייער אַפּשטאַם און בראשית. פרץ וואַרפֿט אָפּ ווענוסן און קלעבט זיך אויס שולמית, באשעוויס האַליו-בעט זיך מיט דער באַבא יאַגא ווי מיט אַ פּילגש.

כּדי זיין ישרדיק צו שמואל ניגערן, זינגען מיר זיך משער, אַז בלוז דער ווונטש-געדאַנק — און דער פֿאַרלאַנג צו זיין ליטעזעליק צו אַ יונגן שרייבער — האָבן אים, אין 1936, דערלאָזט זיך אַרויסכאַפֿן מיט דעם אויסדרוק, „ער טראַגט אין זיך מענדעלען און פרצן און אונדזער גאַנצע קולטור-טראַדיציע...“

דער חוש פֿון קריטיקער איז פֿאַרט בייגעשטאַנען ש. ניגערן, ווייל ער

פֿאַרענדיקט דעם זאַץ מיט „לאַכט ער פֿון זיי [ד. ה. פֿון מענדעלען און פֿרצן — א. ג.] אויך?״ (דצ׳וו. ז. 300).

דאָס גאַנצע שפּעטערדיקע שאַפֿן — הן אין בעלעטריסטיק און הן אין פּובליציסטיק — פֿון י. באַשעוויס האָבן באַרעכטיקט ש. נייגערס חשד און אומרו — ער האָט ניט נאָר געלאַכט פֿון זיי, ער האָט זיי מבוזה גע׳ווען — אי מענדעלען, אי פֿרצן, אי די גאַנצע ליטעראַטור וואָס דער ערשטער האָט געזיידעט און דער צווייטער געפֿאַטערט.

* *
*

„דער גלנכגילט צום הומאַנעם עטאָס פֿון ייִדישיזם“ איז בני באַשעוויסן ניט קיין פֿאַרגייקע קאַטעגאָריע, נאָר אַ באַוווּסזיניקע און דו״ערנדיקע שיטה אויף וועלכער עס שפּאַרט זיך אָן הן זײַן באַזי און הן זײַן אַפּשאַץ פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. דעם ייִדישן לייענער איבער דער וועלט, וואָס איז ניט באַקאַנט מיט באַשעוויסעס בעלעטריסטישע און פּובליציסטישע אַרויסזאָגונגען אויף ענגליש, וועלן זיכער זײַן אינטערעסאַנט נאָך אַ צאָל געדאַנקען זײַנע בשׂכּות מיט דער ליטעראַטור פֿון וועלכער ער איז אַרויסגעוואַקסן.

אין 1973 איז י. באַשעוויס אינטערוויו׳רט געוואָרן אויף דער ראַדיאָ פֿון דעם יעיל-אוניווערסיטעט אין ניו-היווען. אין תּוך זײַנען די אייִדעס, וואָס ער האָט אַרויסגעבראַכט אין דעם אינטערוויו, פֿון זעלבן גוס ווי די פֿרײַער ציטירטע קריטישע אינטערמעצאַס אין זײַן אויטאָביאָ-גראַפֿישער נאָוועלע „ע יאַנגמאַן אין סוירטש אָו לאָוו״. (אַלץ וואָס מיר ציטירן דאָ איז גענומען פֿון אַ באַריכט אין דער „ניו-יאָרק טײַמס“, זונטיק, אויגוסט 19, 1973).

„דער אמת איז, אַז די ייִדישיסטן באַטראַכטן מיך ניט ווי אַ שרײַבער וואָס שרײַבט אין זייער טראַדיציע. איך אַליין האַלט זיך אויך ניט פֿאַר אַ שרײַבער אין זייער טראַדיציע. איך קוק אויף זיך ווי אַ שרײַבער אין דער ייִדישער [דאָס ענגלישע וואָרט דזשוואַיש, געמיינט: ייִדיש-פֿאַלקישער, ייִדיש-נאַציאָנאַלער — א. ג.] טראַדיציע, אָבער ניט גענוי אין דער ייִדישער [אין ענגליש ייִדיש, געמיינט: ייִדיש-שפּראַכלעכער — א. ג.] טראַדיציע.“

און פֿדי עס זאָל ניט בלייבן קיין שום ספֿק וועגן דעם וואָס ער איז אויסן, גיט ער צו:

„די ייִדיש-טראַדיציע, פֿפֿי דעתי, איז אַ טראַדיציע פֿון סענטימענט-טאַלישקייט און סאַציאַלער גערעכטיקייט. דאָס זײַנען די צוויי פּילאַרן, אזוי צו זאָגן, פֿון דעם סאַרט ייִדיש-עמאַציעס. זיי [געמיינט: די ייִדישע

שרייבערס — א. ג.] זינען אלע מאָל פֿאַר דעם אונטערדריקטן, * פֿסדר פֿאַר אים, און זיי זיינען אלע מאָל סענטימענטאַל. ווען איך האָב אָנגע-הויבן שרײַבן, האָב איך גלייבן דערשפּירט, אַז אַזאַ מין טראַדיציע איז ניט אין מיין כאַראַקטער. איך בין בטבע ניט קיין סענטימענטאַלער מענטש. און מיט סענטימענטאַל מיין איך גפּועל ממש סענטימענטאַל. לאַמיר עס אָנרופֿן מיטן אמתן נאָמען — שמאַליץ. ** עס ליגט אויך ניט אין מיין טבע זיך צו ראַנגלען פֿאַר סאַציאַלן יושר, כאַטש איך בין פֿאַר סאַציאַלן יושר... ”

און פֿדי זיך אין גאַנצן אָפּצוגרענעצן פֿון דעם „ייִדישיזם“, גיט באַ-שעוויס צו:

„דער ייִדישיזם איז שטאַרק באַאיינפֿלוסט געוואָרן פֿון סאַציאַליזם. דער ייִדישיזם איז פֿאַקטיש זייער אַ יונגע באַוועגונג — ניט מער ווי אַ 70-80 יאָר אַלט. די באַוועגונג איז באַאיינפֿלוסט געוואָרן פֿון קארל מאַרקסן און די אלע אַנדערע, אַזוי גערופֿענע בעלי־טובֿות...“ ***

דאָס איז, בקיצור, דער תּמצית פֿון י. באַשעוויסעס פּאָסטולאַטן. פֿון זיי דרינגען אַרויס די תּוכיקע קאָמפּאָנענטן און די אַלגעמיינע סכּעמע פֿון זיין געדאַנקען־גאַנג בשׂיכות מיט דער ייִדישער ליטעראַטור:

(א) די ייִדישע ליטעראַטור, מיטן אויסנאַם פֿון באַשעוויס זינגער, איז ניט פֿאַרבונדן מיט דער אַלגעמיין פֿאַלקישער ייִדישער („דזשואַיש“) טראַדיציע.

(ב) די ייִדישע ליטעראַטור ליידט פֿון אַ געבורט־פֿעלער, פֿון וועל-כער באַשעוויס האָט זיך באַפֿרייט: זי שטעלט זיך אַפֿן פֿאַר דעם אונטער-דריקטן און זי זוכט סאַציאַלע גערעכטיקייט.

(ג) ווי אַ רעזולטאַט פֿון דעם איז די ליטעראַטור אַ סענטימענטאַלע, אַן איינגעטונקענע אין „שמאַליץ“.

עס איז כּדאי צו פֿרווון (בפֿירוש ניט אין דעטאַל, מחמת דאָס וואָלט געמיינט זיך רייסן אין אַן אַפֿענער טיר, וואָס איז געבליבן אַ פֿאַרמאַכטע בלויז פֿאַר באַשעוויס־זינגערן) אַנאַליזירן די עטלעכע איינזענדונגען, גע-בורט־דעפֿעקטן, וואָס באַשעוויס געפֿינט אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

(א) י. באַשעוויס־זינגער דערקלערט זיך ווי דער איינציקער וואָס האָט זיך באַפֿרייט פֿון דער מאַדערנער ייִדיש־ייִדישער ליטעראַטור־טראַ-דיציע און האָט אַריבערגעשפּאַנט דעם איצט און ציט זיין יניקה פֿון דער

* באַשעוויס גיזט דעם ענגלישן טערמין „אַנדערדאָג“ — געמיינט: דער הונט וואָס ווערט צום מיינסטן פֿאַרפֿאַלגט, דער געשלאַנגסטער, דער בעזעלסטער.

** דאָס ייִדישע וואָרט „שמאַליץ“ איז אַרײַן אין ענגלישן לשון אין זיין פֿון ביליקער סענטימענטאַלקייט — לאַקרעצדיק, ביליק, צעקראַכן, גוזמאדיק.

*** אין ענגליש — „דו גודערס“, ז. ה. „גוטס־טוערס“ (איראַניש).

ביבל, דעם תלמוד און, בעיקר, פֿון דער קבלה. די אימפליקאציע דארף זיין, אַז די ייִדישע ליטעראַטור איז — ווי ווענוס פֿון שוים פֿון ים, אָדער ווי פרץ זאָגט עס „ווענוס שפּרינגט אַרויס פֿון פּיאַנע“ — געבוירן גע־וואָרן פֿון זיך אַליין, אַן טראַדיציע און אַן פֿעדעם מיט דער פֿרעדיקער ציריה פֿון פֿאַלק.

לעכערלעך. די ייִדישע ליטעראַטור איז אינגעטונקען אין די טויזנט־טער־יאָריקער שעפּערישקייט פֿון פֿאַלק, ביזן סאַמע אָנהייב פֿון דער אומה. די פֿעדעם ציען זיך צוריק ביזן תנ"ך, ביזן תלמוד, ביז דער קבלה, ביז די אוראַלטע לעגענדעס פֿון פֿאַלק, דורך דעם מיטלאַלטער, ביז חסידות, ביז דער השפּלה. ווי שטאַרק די ייִדישע ליטעראַטור איז פֿאַרבונדן מיטן איצט, מיט דער ייִדישער מאַדערניטעט איז זי אָנגעלאָדן מיט טראַדיציע, מיט נוסח, טראַגט אויף זיך דעם עול פֿון דורות — ניט ווי אַ משא, נאָר ווי אַ פֿאַרבינדשנור — און באַטראַכט זיך ווי דער המשך פֿון אַלץ וואָס דאָס פֿאַלק האָט פֿרעזערווערען געשאַפֿן. (הייסט עס: אַלץ וואָס איז „ייִדיש“ איז בטבע און געשעכטע קנאַכיק־תּוכיך „דזשואיש“!).

ניט שייך געבן דוגמאות און דערמאָנען איינעם אָדער אַ צווייטן, אָדער אַ צענטן פֿון אונדזערע וואַרטשאַפֿערס.

(ב) דער חטא פֿון איינשטעלן זיך פֿאַר דעם אונטערדריקטן און זוכן סאָציאַלן יושר. דאָ איז באַשעוויס אין גאַנצן גערעכט, אמנם חטאה — זי האָט בפֿירוש געזינדיקט, די ייִדישע ליטעראַטור, און באַשעוויס האָט זייער ליכט געקאָנט אָנהענגען דעם זעלבן חטא אויף דער גאַנצער וועלט־ליטעראַטור, ניט בלויז אויף דער ייִדישער. בדרך כלל, אין גאַנג פֿון די דורות, זענען ס'רוב גרויסע קינסטלערס פֿון דער וועלט אַלע מאָל געווען אויפֿן צד פֿון דעם אַרעמען מענטשן און זיך איינגעשטעלט פֿאַר אים.

אין דער־אָ ניט־שיינער טראַדיציע איז שולדיק ניט קיין אַנדערער, ווי דער זיידע מענדעלע אַליין (און אַ ביסל אויך די משפּילים פֿאַר אים, און אַ ביסל די נבֿיאים פֿאַר זיי). מענדעלע האָט מיט אַט דער חולאת אָנגעשטעקט פרצן און שלום עליכמען און נאָך דעם האָט זיך דער צוויי־טער דור אָנגענומען פֿון די ערשטע — אברהם רייזען און דוד בערגעל־סאָן, און די „יונגע“ אין אַמעריקע — משה לייב האַלפּערין און יוסף אַפּאָ־טאַשו און ה. לייזיק, און א. ראַבאָי, וגם די ערשטע פּראָלעטאַרישע שרבי־בערס און די סאָוועטישע און די „אינויכיסטן“ מיט גלאַטשטיינען בראַש, אַפּילו באַשעוויס־זינגערס עלטערער ברודער י. י. זינגער — אַן אמתער אונטערגאַנג, אַן עפּידעמיע פֿון סאָציאַלן יושר האָט אַרימגעכאַפט אַ לי־טעראַטור פֿון עטלעכע דורות. צו דער עדה (און זי נעמט אַרום דעם רובֿ מנין פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור!) קאָן מען באַשעוויסן, וויזנט אויס, ניט צורעכענען.

דעם פּסק־דין אויף אים האָט אַרויסגעטראַגן, מיט קנאַפע 120 יאָר צוריק, נאָך דער זיידע מענדעלע, דער אַרציי־„טראַבל“־מאַכער פֿון סאָציאַלן

יושרים אין דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור. אָמר רב מענדעלע, האָט דער אַלטער מוכר־ספרים אַזוי געזאָגט, אין זײַן „עין משפט“:

„... אַ פֿאַלק און זײַן ליטעראַטור פֿאַרבינדן זיך אין איינעם צו זײַן סײַ אַ ווירקונג, סײַ באַווירקט, און זײַענדיק אַ רעזולטאַט, ווערט די לײַט־טעראַטור אויך צוריק אַ ווירקנדיקער פֿאַקטאָר, און דערין ליגט איר קראַפֿט, פֿון זיך אַליין צו ווערן אַ נויטווענדיקייט און אייגנס פֿונעם גאַנצן פֿאַלק. אָבער אַ ליטעראַטור, וואָס האָט נישט קיין שניכות צום פֿאַלק און צו זײַן נויט און וואָס ווערט פֿון דעם נישט באַווירקט — קאָן אויך קיינעם נישט באַווירקן. זי איז איבעריק אינעם לעבן. דאָס פֿאַלק חידושט זיך, וואָס אַזאַ ליטעראַטור איז נאָך פֿאַראַן, און פֿרעגט: צו וואָס איז זי, וואָס וויל זי, וואָסער הילף ברענגט זי? — וואָס טוט אויף און וואָס נוצט אַזאַ שרײַבער? וואָס טויג אַזאַ סטיליסט, און די דאָזיקע שרײַבער ווערן צעטומלט און ווייסן נישט צו ענטפֿערן עפעס רעכטס...“

און גיי פֿאַס אַרײַן באַשעוויס־זינגערן אין אַט דעם סאָציאַל־יושר־סדום־בעטל, וואָס אַן אַלטמאָדישער ייִד האָט אויסגעמיינטערעוועט פֿאַר אַ ליטעראַטור.

קומען מיר צו דעם פֿונקט (ג) — די מעשה מיט סענטימענטאַליזם, און דער עיקר מיט דעם חנעוודיקן שמאַלץ־שילדל וואָס באַשעוויס־זינגער הענגט אָן דער גאַנצער ייִדישער ליטעראַטור:

יצחק לייבוש פֿרץ, שלום עליכם און די אַלע גרויסע בעל־רחמים, וואָס האָבן געשאַפֿן די ייִדישע ליטעראַטור אין משך פֿון לעצטן יאָר־הונדערט, זײַנען דאָס געווען די „שמאַלץ־סוחרים“? משה לייב האַלפֿערן, און י. י. זינגער האָבן געהאַנדלט מיט ביליקן סענטימענטאַליזם און שמאַלציקע עמאַציעס?

וואָס מיינט דאָס אַלץ? אָדער נישט פֿאַרשטיין די ייִדישע ליטעראַטור, אָדער — וואָס איז נאָך ערגער — סתם זי מִבֹּזֶה זײַן! (אַגבֿ: באַשעוויס־זינגער האָט דאָס שוין איין מאַל פֿרײַער געטאָן — דאַכט זיך אין אַ בריוו אין דער „ניו יאָרק טיימס“ — וווּ ער באַצייכנט שלום עליכמען שיר נישט ווי אַ מין פֿרימיטיוון פֿאַלקס־שרײַבער — אַ שטייגער: אַ ייִדישע גרענדמאַ מאַזעס — מחמת יענער האָט זיך פֿסדר געווענדט צום לייענער און אים אַדרעסירט: „ליבער לעזער“ — „דיר רידער“ — בעת ער, באַשעוויס־זינגער, זעט נישט פֿאַר זיך דעם לייענער בײַם שרײַבן).

פֿון דעם ערשטן זאַג פֿון זיידן מענדעלע, בעת ער איז אַריבערגע־גאַנגען פֿון העברעיִש צו ייִדיש — „ארחם את יהודית“, איך וועל זיך דערבאַרעמען אויף ייִדיש, (מיר טײַטשן יהודית, מיט אַ פֿיוון, אי ווי דאָס פֿאַלק און אי ווי דאָס לשון), איז דער טאָן פֿון דערבאַרעמונג, פֿון רחמים, געבליבן דער גרונט־מאָטיוו פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטע־

ראטור. אָבער רחמים איז ניט רחמנות און דערבארעמקייט מיינט בפירוש ניט סענטימענטאַליזם, שוין אָפּגערעדט פֿון „שמאַליק“.

ניט דער סאַציאַלער באַוווּסטזינן, און ניט די אינטימקייט מיטן פֿאַלק און אוודאי און אוודאי ניט די סאַציאַלע סאַטירע, וואָס איז געווען אַ תּוך-שטריך פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, האָבן דערלאָזט סענטימענטאַליזם. די ייִדישע ליטעראַטור, כּמעט אָן אויסנעם, וואָס האָט באַטראַכט זוי איר ציל דאָס אַריבערפֿירן דאָס פֿאַלק איבער היסטאָרישע שוועלן — פֿון איין עפּאָכע אין דער צווייטער, פֿון איין לאַנד אין דעם צווייטן — האָט זיך קיין מאָל ניט צוריקגעהאַלטן פֿון שאַרפֿער קריטיק אויפֿן השּׁבון פֿון פֿאַלק, זיין צוריקגעשטאַנענקייט און זינע חסרונות. און יעדער בר־דעת ווייס, אַז קריטיק און סאַטירע שליסן אויטאָמאַטיש אויס סענטימענטאַלישקייט (פֿאַראַן אַזעלכע, און ניט בלויז אין ישראל, וואָס קאָנען עדי־היום ניט מוחל זיין דעם זיידן מענדעלע זיין שאַרפֿע סאַטירע).

פֿאַראַן נאָך אַ שטריך אין באַשעוויס־זינגערס צוגאַנג צו ליטעראַטור, וואָס איז אויך קעגן דער טבע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור.

יצחק באַשעוויס־זינגער שטריכט כּסדר אונטער, אַז דער ציל פֿון ליטעראַטור איז צו אַמוזירן, צו פֿאַרשאַפֿן פֿאַרגעניגן. אין דעם „פֿאַר־ווערטס“ פֿון 1967 אָקטאָבער 1978, גלייַך נאָך דעם ווי ער איז געוואויר געוואָרן, אַז ער האָט געווינען דעם נאָבעל־פּריז און דער רעפּאָרטער פֿון דער צייטונג, נאָך אַ צאָל אַנדערע פֿראַגעס, פֿרעגט אים וואָס ער וועט לערנען זינע סטודענטן אין דעם קורס פֿון „קרעאַטיוו שרייבן“ אין מיאַמי־אוניווערסיטעט. ענטפֿערט באַשעוויס:

„איך וועל זיי זאָגן דאָס, וואָס אַנדערע פֿראַפֿעסאָרן זאָגן נישט, אַז די הויפּט־אויפֿגאַבע פֿון ליטעראַטור איז צו פֿאַרשאַפֿן דעם ליינער פֿאַר־געניגן. איך גלויב נישט, אַז שרייבער דאַרפֿן דערפֿירן דעם ליינער ער זאָל זיך פֿילן שולדיק. די שרייבער פֿון 19טן יאָרהונדערט זינען געווען גערעכט, וואָס זיי האָבן זיך באַמיט צו פֿאַרוויילן די ליינער, אַזוי ווי טאַלסטאָי, דאַסטאָיעווסקי, גאַגאַל און פֿלאַבער“.

טשיקאָווע ביז גאַר וועמען יצחק באַשעוויס־זינגער איז פּולל אין דעם קרייז פֿון שרייבער־אמוזירער — טאַלסטאָי, דאַסטאָיעווסקי, פֿלאַבער, גאַגאַל.

זיין נאָבעל־לעקציע, געהאַלטן אין דער שוועדישער אַקאַדעמיע דעם 19טן דעצעמבער 1978, הייבט באַשעוויס אָן מיט די ווערטער:

„דער דערציילער פֿון אונדזער צייט, ווי פֿון אַלע צייטן, מוז זיין און פֿאַרבלענבן אַ פֿאַרוויילער אין בעסטן זיין פֿון וואָרט, נישט אַ פֿאַרשפּרייטער פֿון פֿאַליטישע אָדער סאַציאַלע אידעאָלן. ס׳איז ניטאָ קיין גן־עדן פֿאַר פֿאַרלאַנגווייליקטע ליינערס און קיין שום פֿאַרענטפֿערונג פֿאַר ליטעראַטור

וואָס אינטערעסירט ניט דעם ליענער, דערהייבט ניט זיין געמיט, גיט אים ניט די פֿרייד און די פֿאַרגעסונג (אונדזער קורסיוו) וואָס וואָרע קונסט איז...”

ווידער אַ מאָל — פֿאַרוויילער און דער וואָס העלפֿט פֿאַרגעסן — און דאָס אַלץ אין אַ ליטעראַטור ביי וועמען תיקון־עולם און גאולה גייען דורך ווי אירע סאַמע בולטסטע סימנים.

די נאָר וואָס דערמאָנטע ווערטער זינען געזאָגט געוואָרן אין 1978. לאַמיר אַנטקעגנשטעלן באַשעוויסעס רייד אַ קליינעם ציטאַט, אויך פֿון אַ נאַבעל־פֿריז געווינער, און אויך אַ ייד, כאַטש ער שרײַבט ניט אין ייִדיש, מיט צוויי יאָר פֿריער, אין 1976:

”עס זינען געווען אייראָפּעיִשע שרײַבערס אין 19טן יאָרהונדערט, וואָס וואָלטן קיין מאָל ניט אויפֿגעגעבן די שניכות צווישן ליטעראַטור און דעם מענטשנס שטרעבן צו טאָן. דער בלוזער געדאַנק וואָלט שאַקירט טאַלסטאַיען און דאָסטאַיעווסקיין...”

און קריטיקירנדיק די מאָדערנע ליטעראַטור, זאָגט ער: „אַבער אין מערבֿ איז פֿאַרגעקומען אַ פֿונאַנדערשייד צווישן גרויסע קינסטלערס און דעם אַלגעמיינעם ליענער־עולם. זיי (די שרײַבערס) האָבן אַנטוויקלט אַ קענטיקן ביטול צום דורכשניטלעכן ליענער... [זיי האָבן געליטן פֿון] אַ באַשטימטער טראַגישער שוואַכקייט וואָס האָט ניט דערלאָזט, אַז ווי זאָלן זיין אי פשוט און אי אמתדיק...”

און ער פֿאַרענדיקט, סאָל בעלאַ:

”...דאָס אַלץ ברענגט מיך צום באַנייטן גלויב, אַז דאָס גוטע צו וועלכן מיר קלאַמערן זיך אַזוי פֿאַרעקשנט — אין פנים פֿון רשעות, אַזוי אינגעשפּאַרט — איז ניט קיין אילחיע” (מזן קורסיוו — א. ג.).

דאַכט זיך, ס’איז גאַרניט שווער צו משפטן ווער פֿון די צוויי נאַבעל־פֿריז־געווינערס איז נאָענטער צום גינסט פֿון הומאַניזם פֿון דער גרויסער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן במשך די לעצטע הונדערט יאָר — דער אַמעריקאַנער ייִדישער שרײַבער, וואָס שרײַבט אין ענגליש, טאַל בעלאַ, צי יצחק באַשעוויס־זינגער, וואָס שרײַבט אין ייִדיש?

